doğan avcıoğlu

millî kurtuluş tarihi

1838'DEN 1995'E

DOĞAN AVCIOĞLU

MİLLÎ KURTULUŞ TARİHİ

1838'den 1995'e

İKİNCİ KİTAP

(Üçüncü Basım)

TEKİN YAYINEVİ

Kapak :
SAİD MADEN

YAYLACIK MATBAASI
İSTANBUL — 1978

İKİNCİ KİTAP

SOVYET DEVRİMİ KARŞISINDA TÜRK DEVRİMİ

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SOVYET DEVRİMİ KARŞISINDA TÜRK DEVRİMİ

I — Umutsuzluk içinde gözler Batı'dan Doğu'ya çevriliyor

II — Milliyetçilerde sollaşma : Türkçülük, Halkçılık ve Köycülük

III — Enver Paşa ve İttihatçıların Bolşevikliği

IV — Yeşil Ordu ve Çerkez Etem'in Bolşevikliği

V — Ankara ve İstanbul komünistleri

VI — Rusya'dan gelen komünizm : Mustafa Suphi

VII — Bolşeviklik suçlamaları

VIII — Atatürk ve komünizm

IX — Bolşevikler ile hükümetten hükümete ilişkiler : Atatürkçü dış politika nedir?

I — UMUTSUZLUK İÇİNDE GÖZLER BATI'DAN DOĞU'YA ÇEVRİLİYOR

> Rusya'da öteden beri bizim gerçek düşmanımız, Çarlık'la Ortodoks Kilisesi idi. Ayasofya'nın hilâlini indirip yerine haçı koymak, bu kilisenin en büyük emeli idi. Lenin, bu iki kurumu, yâni iki büyük düşmanımızı yıkmaya ahdetmiş ve yıkmıştı.
>
> YUSUF KEMAL TENGİRŞENK
> (TBMM Hükümeti Dışişleri Bakanı)

«ERMENİSTAN OLMAKTANSA, BOLŞEVİK OLMAK!»

Amerikan mandası olma umutları, 1920 yılı başlarında, ABD'nin isteksizliği iyice belli olunca son bulur. Gözler, bu kez, Kafkaslar'a doğru ilerleyen Bolşeviklere çevrilir. Bolşeviklerle, 1920 baharında, Doğu'da karadan bağlantı kurabilme olasılığının ortaya çıkması, Bolşevik destek ve yardımını araştırma eğilimini güçlendirir.

Daha önceleri, Kafkaslar'da İngiltere ve İngiltere'nin uydusu Gürcistan ve Ermenistan hükümetleri, Türkiye ile Bolşevik Rusya arasına bir duvar çekmişti. Karadeniz'de ise, Müttefik Donanması tam egemendi. Rusya'daki iç savaşı kimin kazanacağı belli değildi. Bolşeviklerin 1919 yılında iç savaştaki başarıları ve Kafkaslar'a doğru ilerlemeleri üzerine, durum değişmiş ve onlar bir kurtarıcı olarak görülmeye başlanmıştır.

Doğu'daki bu yeni gelişmeler karşısında, Amerikan mandası yanlılarından İngiliz hayranı Rauf Orbay dahi, bir tehdit niyetiyle bile olsa, Batı'ya karşı Bolşevik

kozunu kullanmaya koyulur. Rauf Bey, 2 Mart 1920 günü Istanbul'da Amiral Bristol ile yaptığı konuşmayı, Atatürk'e bir telgrafla anlatır. Konuşmada Bristol, «ABD kamuoyunun önceleri Wilson ilkelerini desteklediğini, fakat sonradan Wilson'u bıraktığını, bu ilkelere bel bağlamaklığımızın yarar sağlayamayacağını» söyler. Rauf Bey, şu karşılığı verir :

«— *Amerika işe karışmaz ve Avrupalılar da bizi mahvetmekteki kararlarından dönmeyecek olurlarsa, dayanak noktasını ister istemez Doğu'da arayacağız*»*[1].

KIRK KATIR MI, KIRK SATIR MI?

Ermenistan olma tehdidi altında, Doğu'nun antikomünist ileri gelenleri, bir «ehven-i şer» sayarak Bolşevik olmayı çoktan düşünürler. Doğu Anadolu, Amerikan mandasının Ermenistan olma anlamına geldiğini sezdiğinden, Amerikan mandası tezini kötü karşılamıştır. Erzurum Kongresi, ezici bir çoğunlukla mandaya karşıt tutum takınmıştır. Mandacılık, Sıvas Kongresi'nde ancak Batı Anadolu'dan ve özellikle Istanbul'dan gelen delegelerle taraftar toplamıştır.

Doğulu yazarlardan Süleyman Nazif, «Ermenistan olmak yerine, Bolşevik olmak» biçimindeki bu korkuyu, 26 Mayıs 1919'da toplanan Saltanat Şûrası'nda şu sözlerle anlatır :

«Avrupa'nın bir düşmanlığı vardır. Ve bu düşmanlık çok eskidir. Gerçi Kırım Savaşı'nda, İngiltere'nin, Fransa'nın yardımlarını gördük. Fakat Paris Antlaş-

---

* Bir müslüman ajanın verdiği rapora dayanarak, 14 Şubat 1920'de Robeck, Curzon'a şöyle yazar: «Rauf Bey, bolşeviklerin milliyetçilere para yardımı önerdiklerini, fakat milliyetçilerin ilkelerini satmayı istemediklerinden, yardımı teşekkürle reddettiklerini söyledi». Anadolu'da geziden dönen yüksek mevkideki başka bir Türk ajan da 18 Mart 1920'de Londra'ya iletilen şu raporu verir: «Mustafa Kemal'in çevresi belirtti ki, Türkiye'ye kötü barış koşulları sunulursa, bağımsızlığı yitirmektense bolşevik olmayı yeğ tutacaklarından, bolşeviklere katılmayı isterler» (Bilâl N. Şimşir, İngiliz Belgelerinde Atatürk, Cilt I, s. 375 ve 377).

ması'nı yapanlar ve daima bizi savaşa sürüklemiş olanlar, 93 Savaşı'nı (1877) açanlar ve hıristiyan unsurları bize karşı ayağa kaldırıp bağımsızlığa kavuşturmak isteyenler yine bunlardır. Bunun için biribirimizi aldatmıyalım ve (müslüman-hıristiyan) unsurların anlaşması gibi anlamı olmayan sözleri söylemeyelim... Oraları Rusya'ya sınır komşusudur ve Bolşevikliğin girmesi için bir gelişme alanı vardır. *İyice bilsinler ki, orada bulunan müslümanlar, eğer onlar böyle birşeye* (Ermenistan yapmaya) *kalkışırlarsa, Rus Bolşeviklerinin öncüleri bile olurlar*»[2].

O günlerde Aydın'lı Sarı Hüseyinoğlu Ahmet Bey de arkadaşı Yunus Nâdi Abalıoğlu'na şöyle yazar :

«*Yunanın kovulması uğruna, vicdanen inanmadığım Bolşevikliğin memleketimizde egemen olmasına ve bütün mal ve mülkümüzden bize zerre kalmamasına râziyım*».

ANKARA'DA UMUTSUZ GÜNLER

İç isyanların genişlemesi, Ankara'nın bile iç isyanların tehdidi altında kalması, Sevr Antlaşması ile Türkiye'nin idam fermanının imzalanacağının anlaşılması ve Yunanlıların bir direnişle karşılaşmadan Bursa'yı işgali, 1920 yılının ortalarında umutsuzluğu iyice arttırır. Hatta 1920 Eylülünün ilk günlerinde başkentin Ankara'dan Sıvas'a taşınması bile kararlaştırılır. O günlerin Ankara'sının umutsuz havasını Halide Edip «Türkün Ateşle İmtihanı»nda en çarpıcı biçimde anlatır :

Ankara'da ayaklanma beklenmektedir. Halide Edip kocası Adnan Adıvar'a :

«— Halk tarafından parçalanmaktansa zehir alır, ölürüm» der. Dr. Adnan Adıvar ise üzerinde daima kuvvetli bir zehir taşımaktadır. Halide Edip şöyle devam eder :

«Halk arasında bize karşıt akım herhalde vardı. Bizleri öldürmek istedikleri muhakkaktı. Aynı zamanda bütün traşlı ve gömleklilere de kâfir gözüyle bakıyorlardı».

«Mustafa Kemal Paşa'nın o günlerdeki kadar yorgun ve bazen de ümitsiz olduğunu görmüş değilim».

Bir akşamüstü Atatürk'ün karargâhında bütün teller kesilir ve silâh sesleri gelir. Halide Edip, o dakikaları anımsar :

«Önce herkes heyecanlandı. Mustafa Kemal Paşa, ayakta dolaşarak emirler veriyor, hemen herkes ömrünün son dakikasını yaşadığına inanıyordu»[3].

İşte 1920 yılında böyle bir çâresizlik ortamında, Anadolu'daki en tutucu ve gerici çevrelerde bile, Bolşevikler bir kurtarıcı olarak gözükmeye başlar. 1920 yazında Bolşevikler iç savaşı kazanmışlardır. Polonya içlerinde ilerlemektedirler. Gerçekçi Lenin dahi, ihtilâlin Almanya'ya ve bütün Avrupa'ya sıçramak üzere olduğu kanısındadır. Karşı-devrimcilerden Denikin'in bozguna uğratılmasından sonra Kafkasya'nın Bolşevikleştirilmesi her an beklenmektedir. Rusya'da Türk ve müslüman birliklerinin (Yeşil Ordu), Kızıl Ordu'nun yanında zaferden zafere koştukları haberleri Ankara'ya gelmektedir. Yeşil Ordu'ların Anadolu'da zaferleri hayâl edilmektedir. Bolşevik Azerbeycan'ın Cumhurbaşkanı Neriman Nerimanov, 19 Ağustos'ta Büyük Millet Meclisi'nde okunan mektubunda «Başka kurtuluş yolu yok» demektedir :

«Müslüman komünistleri, sizin amacınıza varmanız için, olanca güçlerini harcayacaklardır. Aksi takdirde, ne sizin için ve ne de bütün Doğu için varlık yoktur».

MECLİS'TE DOĞU'DAN KURTARICI BEKLENİYOR...

Bursa işgal edilince, bolşeviklikle ilgisi bulunmayan bâzı milletvekilleri, «Bolşevik olalım da, Bolşevikler gelsin bizi kurtarsın» demeye koyulurlar :

«— Ne bekliyoruz? Niçin komünizmle halka yeni bir ruh aşılamıyoruz? Hangi mal, hangi servet kaldı ki korkalım?»[4]

Tutucu Besim Atalay, Azerbeycan'dan Bolşevik müslüman birliklerinin gelmesini açıkça ister :

«Aydın'ı Yunan alırken, bizim müslümanlar karşıladılar, (Yunanlıların) buyruğu altına girdiler. Fakat Aydın'ı onlar (Yunanlılar) nasıl bıraktılar? Üç gün üç gece savaştılar. Memleket elden gittikten sonra Azerbeycan'dan kuvvet gelecekmiş! Ben onu bilmem. Memleket ezildikten ve memleket çiğnendikten sonra o kuvvetler neye yarar? Geleceklerse gelsinler...»[5]

Dışişleri Bakan Vekili Muhtar Bey, Avrupa kapanınca, «Bu devletin bütün politikası Doğu'ya yönelmiştir» der.

Doğu, Bolşevik Rusya'dır. Millet Meclisi, bize Doğu'dan ellerini açan Bolşevik Rusya'ya koşmayı öneren hatipleri onaylar :

«Besim Atalay — Arkadaşlarım, bugün Osmanlı Dünyası, Anadolu'da iki önemli taşkının kavuşma noktasında bulunuyor. Bunun birisi inançların, dinlerin doğduğu Doğu'dur; birisi zulmün, kahrın, baskının belirdiği Batı'dan geliyor.

Celâl Bayar — Uygarlık adıyla... (Bravo sesleri)

Besim Atalay (devamla) — Bu zayıf kollarımızla, yığın yığın kuruluşlarımızla, bu iki taşkının içinde şaşırıp kaldık. Hangisine katılacağız? Mutlaka bu iki kuvvet çarpışacak... Gladstone'un torunlarının süngüleri altına mı gireceksiniz? Yoksa Doğu'dan bize ellerini açan kuvvete mi koşacaksınız? (Doğu'ya, Doğu'ya sesleri)».

Millet Meclisi'nin 10 Temmuz 1920 günlü oturumunda şöyle konuşmalar olur :

«İsmail Suphi (Burdur) — 'Bolşevik', 'Şeytan' ya da 'Çinli' olmak gerekiyorsa, olunacak...

Ahmet Fevzi (Batum) — Mücadele için Türkiye'nin nüfusu yeterli değil. Onbeş milyonla bu iş başarılamaz. Oysa ki, Rusya'da aynı duygu ve düşüncede yüz milyon müslüman var. Bu yüz milyon örgütlendirilmeli. Hepsi çağrıya hazır...

Refik (Koraltan) — Halk, dıştan, bir yardımcı kuvvet gelip gelmeyeceğini soruyor. Rusya'daki Bolşevik Yeşil Ordu'nun gelmesi bekleniyor. Bir an önce gelmesi için Hükümetin girişimlerde bulunması gerekir»[6].

14 Ağustos 1920 günlü Meclis oturumunda İsmail Suphi Soysallı (Burdur), Mustafa Kemal'den Bolşevik kuvvetlerinin çağırılmasını açıkça ister ve aralarında şu konuşma geçer :

«İsmail Suphi — Paşa Hazretleri... Bizim kuvvetlerin Rus kuvvetleriyle ittifak edeli hayli zaman olmuştur. O zamandan beri o kuvvetlerin buraya çağırılması düşünülmüş müdür, böyle bir girişime gerek var mıdır?

Mustafa Kemal — Neden dolayı böyle bir girişim yapalım? Böyle girişim var mıdır? Ne sebep vardır efendim? Kızıl Orduları bizim memleketimize çağırma girişiminin bizce düşünüldüğü hakkında bir bilginiz mi vardır?

İsmail Suphi — Soruyorum efendim...

Mustafa Kemal — Yaptınız mı, yapmadınız mı diye soruyorsunuz, rica ederim. Böyle bir soru sorabilmek için durumu çok iyi düşününüz, çözümleyiniz; ondan sonra Genel Kurul önünde soru sorunuz. *Biz böyle birşey düşünmedik ve düşünmek de istemiyoruz*»[7].

BOLŞEVİKLİĞİN İLÂNI ÖNERİLİYOR...

1920 baharında, Bolşevik kuvvetleri Kafkasya'ya doğru ilerlerken «ünlü milliyetçi» Hamdullah Suphi, Bolşevik olunmasını ve Kızıl Ordu desteğine dayanılmasını ileri sürer ve bu görüş Meclis'te rağbet bulur :

«Hamdullah Suphi — Madem ki Bolşevikler, sınırlarımıza yaklaşıyor ve bizim onları geri çevirmek olanağımız da yoktur. Özellikle o kuvvet, İngilizler Rusya'yı istilâ ettikleri vakit yerinde vuruşlarla onları topraklarından attı. Güney Rusya'da tutundurmadılar. Kuzey Rusya'da bırakmadılar. Madem ki bu kuvvet hem kendi topraklarını koruyacak, hem başka topraklarda görüşü-

nü kabul ettirecek bir büyüklüktedir, örgütlüdür ve yavaş yavaş bize yaklaşmaktadır, o halde Meclis'in görevi, olumlu ya da olumsuz görüşünü tez elden belirtmektir. Eğer olumlu bir görüşe sâhip isek, eğer öyle bir kanıdaysak memleketimizi aydınlatalım, gelenden korkmasınlar.. İman ediyorum ki, memleketimizdeki istilâcı hain kuvvetleri kovmak için bizim en doğal yardımcımız, gelen Bolşevik kuvvetleridir. (Alkışlar)».

Medreseden yetişme Besim Atalay, günümüzde «Ya Washington'a, ya da Moskova'ya sığınacağız» biçiminde sürdürülen bir anlayışla ve müthiş bir coşkunlukla, kurtuluşu Kızıl Ordu'dan ve bolşeviklikten bekleyen «ünlü milliyetçi» Hamdullah Suphi'yi destekler :

«*Büyük Peygamberimiz diyor ki, dini ve müslümanlığı ondan olmayan birtakım insanlar sağlayacak ve pekiştirecek. İşte Allah o kuvveti bize gönderiyor. Biz Bolşeviklere yaklaştıkça, Şeriat'a daha çok yaklaşıyoruz*»[8].

Mahmut Goloğlu'na göre, o gün «Bolşevik orduları ile sınır ayrılığını bile ortadan kaldıracak bir işbirliği için Meclis kararı alınabilirdi...»[9]

İleride göreceğimiz üzere, bunlar tek yanlı düşlerdir. Bolşeviklerin Türkiye'ye asker göndermeye ve askerî ittifak yapmaya en ufak niyetleri yoktur. Millet Meclisi'nin askerî ittifak önerisini dahi Bolşevikler geri çevireceklerdir. Fakat 1945'ten sonra kurtuluşu Altıncı Filo'da arayacak olan Refik Koraltan'lar, Hamdullah Suphi Tanrıöver'ler, Celâl Bayar'lar o günlerde Kızıl Ordu'ya, ya da Bolşevik Yeşil Ordu'ya umut bağlamışlardır.

Enver Paşa da, Lenin'in kendisine sağlayacağı Rusya müslümanlarından kurulu bolşevik tümenlerle Anadolu'ya geçip, Millî Hareket'in liderliğini alacağı umudundadır. Fakat Bolşevikler, Enver Paşa'ya tümenler vermeyi reddedeceklerdir. Türkiye Komünist Partisi lideri Mustafa Suphi de kuracağı bolşevik birlikleriyle, Anadolu'ya geçme düşüncesindedir. Mustafa Kemal'e,

bolşevik yardımının kendi aracılığıyla yapılacağını bildirmiş ve Bakû'da bir Bolşevik Alayı teşkil etmiştir. Fakat bu birlik Ermeni engelini aşamaz. Ne Kızıl, ne de Yeşil Ordular, Anadolu'ya ulaşır...

YEŞİL ORDU, ANKARA'DA

Bununla birlikte, Anadolu, en umutsuz günlerinde Yeşil Ordu'yu bir kurtarıcı olarak beklemiştir. Enver Paşa'nın Yeşil Ordu'nun başında Anadolu'ya gelmesini düşleyenler az değildir. Kâzım Karabekir, bundan yararlanarak, Yeşil Ordu'nun öncüsü diye ufacık bir müfrezeyi büyücek bir yeşil bayrakla Ankara'ya yollar. Erzurum'lu dadaşlardan kurulu müfreze «Yeşil İslâm Ordusu geliyor» diye yollarda propaganda yapar[10].

Hâkimiyet-i Milliye gazetesi, 40 kişilik öncü müfrezenin, Ankara caddelerinde yeşil bayrağı ile vatansever duyguları yeniden dalgalandırdığını yazar[11].

Bolşevik liderliğine heveslenen Çerkez Etem'in kuvvetleri arasında da bir Bolşevik Taburu vardır. Fakat bu da, Çerkez Etem'in anılarında yazdığı üzere, Eskişehir milliyetçilerinin Karakeçili Aşireti mensuplarından kurduğu bir birliktir. Etem, bu birliği şöyle tanıtmaktadır :

«Bolşevik Taburu adını alan dolgun mevcutlu bir piyade taburumuz vardı. 700 mevcutlu bu milis birliğini çoğunlukla Karakeçili Aşireti mensupları arasından Eskişehir Müdafaa-i Milliye örgütü kurmuş ve emrimize göndermişti. Taburun komutanı Yüzbaşı İsmail Hakkı Efendi, savaşçı olmaktan çok gerçekten Bolşevik ruhlu, karşısındaki düşman ordusunu savaşa karşı kışkırtma yeteneğine sâhip birisi idi. Son zamanda savaştan bıkmış askerleri, hükümetlerine karşı ayaklanmaya kışkırtıyordu. Kendisine bu yüzden olaganüstü ödenek vermekteydim. Taburun adı bu komutan yüzünden verilmişti»[12].

Kısaca, Anadolu'ya Bolşevik birliklerinin gelmesi,

bir edebiyattan ibaret kalır. Fakat daha önce kurtuluşu Amerikan mandasından bekleyenlerden çoğu, bir süre de Bolşevik taburları umuduyla yaşarlar.

BOLŞEVİK İHTİLÂLİ'NİN TÜRKİYE İÇİN ANLAMI

Öte yandan, Bolşevik İhtilâli, bütün mazlum ülkelerde millî kurtuluş umudunu ateşlemiş, bağımsızlık mücadelelerine hız kazandırmıştır.

Emperyalistler, başta Lloyd George ve Churchill olmak üzere, Türkiye Boğazlar'dan İngiliz ve Fransız donanmasını geçirmediği için Çarlık Rusyası'nın yardımına gidemediklerini, Bolşevik İhtilâli'nin bu yüzden patlak verdiğini ileri sürmekte ve bunu Türkiye'yi cezalandırma gerekçelerinden biri saymaktadırlar. Atatürk'ün büyük katkısı bulunan Çanakkale Zaferi, emperyalistlerce, dünya çapında emperyalizme indirilmiş büyük bir darbe olarak görülmektedir.

Türk milliyetçilerine de Bolşevik İhtilâli, Çarlık Rusyası'nın İngiltere, Fransa ve İtalya ile birlikte Türkiye'yi yok etme planlarının beklenmedik bir mucizeyle yok olması biçiminde gözükmektedir: Anadolu'nun Rus işgali, Bolşevik İhtilâli ile son bulmuştur. Bolşevikler, Türkiye'yi paylaşma anlaşmalarını yırtmışlar, her türlü imtiyazlarından vazgeçmişlerdir. Yusuf Kemal Tengirşenk, Bolşevik İhtilâli'nin Türkiye için ne anlama geldiğini şu sözlerle anlatır :

«Büyük Harp'te Ruslar Refahiye'ye kadar gelmişlerdi. İhtilâl Rus Ordusu'nu geri götürdü. İhtilâl olmasa idi, Ordu kolay kolay oradan çıkar mıydı?

Rusya'da öteden beri bizim gerçek düşmanımız Çarlıkla Ortodoks Kilisesi idi. Ayasofya'nın hilâlini indirip yerine haçı koymak, bu kilisenin en büyük emeli idi. Lenin bu iki kurumu, yâni iki büyük düşmanımızı yıkmaya ahdetmiş ve yıkmıştır»[13].

Askerî incelemeleriyle tanınan Sedat Paşa da «Yıldırım'ın Âkıbeti» adlı kitabında durumu tamamen askerî açıdan şöyle değerlendirir :

«1917'de Rus cepheleri çözülmeseydi, Kafkas Cephesi'ndeki İkinci ve Üçüncü Ordularımızla, Anadolu'nun örtülüp korunabileceğine kesinlikle güvenilemezdi»[14].

Falih Rıfkı Atay ise, Bolşevik İhtilâli'nin o günlerde Türkiye'nin geleceği bakımından önemini, kendine özgü çarpıcı üslûbuyla dile getirir:

«*Tuhaf kader cilveleri vardır. Eğer Lenin Çarlığı yıkmasaydı ve Rusya zafer gününe erişse idi, Istanbul Rus olacaktı. İnsanın acaba bir Istanbul köşesine Lenin'in büstünü koysak mı, diyeceği gelir*»[15].

«Ya Çar Rusya'sı 1917'de yıkılmamış olsaydı? Müttefikler'le aralarındaki anlaşmaya göre Istanbul, Sakarya kıyılarına kadar Rusların mülkü olacaktı. 1918'in o haftalarında Rus Orduları Komutanı, Çar Nikola'yı Dolmabahçe Sarayı'nın rıhtımında karşılayacaktı. Daha neye uğradığını bilmeden, Doğu'dan Güney'e doğru, Adana'ya kadar uzayan bir Ermenistan kurulacaktı. Lenin, Çarlığı devirdiği sırada, Rus ordularının nerede ise Sıvas kapılarına dayanmış olduğunu unutuyorduk»[16].

Mart 1917'de Çarlık devrildikten sonra, yerini alan burjuva hükümetler, Çarlık politikasını sürdürmüşlerdir. Dışişleri Bakanı Prof. Miliukov, 18 Mart 1917'de, dışarıdaki Rus sefirlerine, Türkiye'yi parçalayan gizli anlaşmaların yürürlükte bulunduğunu bildirmiştir. Anlaşmaların yırtılmasını yalnızca Bolşevikler isterler. Petrograd Sovyeti, milletlerin kaderlerini tâyin hakkını savunur ve toprak ilhakı olmadan barış çağrısında bulunur. Türkiye'den pay almak isteyen Miliukov, 1917'de Bolşeviklerin buna karşı çıkışı yüzünden istifa zorunda kalır.

Kasım 1917'de iktidarı ele alınca, Bolşevikler, bu görüşlerini uygulamaya koyulurlar ve «Rus toprak ağalarına ve kapitalistlerine kâr ve imtiyaz sağlıyor» dedikleri gizli anlaşmaları yırtarlar. O günlerde İngiliz Proletaryası ise, 28 Aralık 1917 tarihli kararıyla, «Türk

Hükümeti'nin dünyaca lânetlenen yönetimi»nden söz etmekte ve «Ermenistan, Mezopotamya ve Arabistan'ın Sultan ve Paşalarının zulüm yönetimi altına yeniden konulamıyacağını» belirtmekte, Istanbul ve çevresinin Türkiye'den koparılmasını istemektedir. Istanbul'un Türklerde kalmasını, Batı proletaryasına rağmen, yalnız Bolşevikler savunmaktadır.

Bunun içindir ki, 22 Nisan 1921'de Ankara'ya Bolşevikliğe şiddetle karşıt bir rapor gönderen Rıza Nur dahi, raporunda şu düşünceyi ileri sürmektedir :

«Bolşeviklik, bizim görüşümüze göre, Rusya'daki Türklük âlemine zararlı ise de, Çarlık'a oranla pek az kötüdür. Hatta faydalı birşeydir... Rusya'da komünizmin bir faydası da, vaktiyle ölen Bizans'ın bütün dinsel kibirliliğini kucağına alarak bize düşman yaptığı Ortodoksluğu müthiş bir biçimde darbelemesidir».

Beş altı ay sonra Bolşeviklere karşı savaş açacak olan Enver Paşa, 4 Mart 1921'de Rıza Nur'un görüşlerini daha büyük bir coşkunlukla savunur :

«Ben doğrusu bizim varlığımız açısından bu komünist ve kapitalist mücadelesini Tanrı'nın bir armağanı sayıyorum. Bütün dünya komünist olarak Üçüncü Enternasyonal etrafında toplanırsa, o vakit biz de herhalde o kütleye uygun bir biçim verecek yolda güçlenmiş oluruz ki, bu da pek açık bir gelecektir. İşte Rusya ve Rusya'daki komünizmin bize bu kadar büyük bir faydası apaçık iken, bence, eğer Rusya'da komünistliğin sönmek üzere olduğunu görürsek, onu da canlandıracak yardımlardan geri durmamalıyız, kanısındayım. Komünizm yüzünden fedâ olan zengin islâmların miktarı belki son zamanda Anadolu'nun bağımsızlığı için ötede beride baş gösteren ayaklanmaların verdiği yitikler kadar bile değildir».

İşte her türlü ideolojinin dışında, Bolşevik İhtilâli, Türk milliyetçileri için bir kurtuluş müjdesi getirmek bakımından büyük önem taşımaktadır. Emperyalizmin Ermenistan ve Anadolu'yu işgal planları, Bolşevik İhtilâli sâyesinde çökmüştür.

RUSYA TÜRKLERİ VE BOLŞEVİKLİK

Bolşevik İhtilâli, başlangıcında Rusya'daki Türk toplulukları için de bir kurtuluş müjdesi getirmiştir. Nitekim Çarlık Rusyası'nın insafsızca ezdiği Türk toplulukları, 1917 İhtilâli'nden sonra bağımsız devletler kurmaya yönelirler. İhtilâl olunca, Bolşevik Hükümeti, 2 Aralık 1917'de Rusya Türk ve müslümanlara şu çağrıda bulunur :

«Rusya müslümanları, Volga Tatarları, Kırım Tatarları, Kırgızlar, Sibirya ve Türkistan Sartları, Kafkasya Türkleri ve Tatarları, Çeçenler, Kuzey Kafkasya'lılar ve Rus çarları tarfından camileri, minberleri yıkılmış, dinleri, gelenekleri çiğnenmiş olanlar, biz sizlere sesleniyoruz :

Sizlerin dinleriniz, gelenekleriniz, millî ve kültürel kurumlarınız bundan böyle özgür ve dokunulmazdır. Millî yaşantınızı, tam bir özgürlük içinde düzenleyiniz. Buna hakkınız vardır. Biliniz ki, haklarınız, öteki Rusya halklarının hakları gibi, İhtilâl'in ve İhtilâl'in örgütleri olan İşçi, Köylü ve Asker Sovyetlerinin güçlü güvencesi altındadır».

PROF. ZEKİ VELİDİ'NİN HİKÂYESİ

Bu çağrıya uygun biçimde, Türkler ve müslümanlar, birçok hükümetler kurarlar. İngiltere, Fransa ve ABD'nin desteğiyle, Bolşevik iktidara karşı yürütülen amansız iç savaşta, Rusya Türk ve müslümanları, Bolşeviklerin safında savaş verirler. Marksist deyimiyle, «burjuva milliyetçileri» olan Rusya Türklerinin liderleri, bolşevikliklerini ilân ederler. Bunun en tipik örneklerinden biri, İkinci Dünya Savaşı sırasında Hitler'le işbirliği yapan ünlü tarihçi Prof. Zeki Velidî'nin hikâyesidir :

Ekim İhtilâli'nden sonra Zeki Velidov'un başkanlığındaki bir Başkurt Hükümeti özerk Başkurt Devle-

ti'ni ilân eder. Bolşeviklerle ilkin çatışan Velidov, iç savaş sırasında Çarlık düzenini geri getirme çabasındaki Kolçak ve Dutov'un baskı ve zulmü üzerine, Bolşeviklere yaklaşır ve 1919 yılı başlarında «Başkurt Sovyet Muhtar Cumhuriyeti»ni kurar.

Bu cumhuriyetin başkanı Velidov, artık Bolşeviktir. Bütün Rusya Sovyetlerinin Yedinci Kongresi'nde Velidov, «Başkurt proleteryası ve Başkurt ve Kırgız fakir köylülerin sözcüsü» olarak konuşur ve «proleteryanın başkenti olan Petrograd'ın Yudeniç'e karşı savunulmasında Kızıl Başkurt Ordusu'nun gösterdiği başarılar»ı kutlar. Velidov, bir Başkurt Komünist Partisi kurmaya çalışır[17].

Beyaz Ruslar yenildikten sonra Velidov, yeniden anti-bolşevik olacaktır. Bununla birlikte, iç savaşın kazanılmasında, Rusya Türk ve müslüman kitleleri önemli bir rol oynarlar. Nitekim Stalin, 1942 yılında dahi şöyle konuşur :

«*Eğer Rus proleteryası, eski Rus İmparatorluğu'nun ezilen halklarının sevgi ve desteğine mazhar olmasaydı, Rusya'da devrim başarı kazanamazdı ve Kolçak ile Denikin yenilemezdi*»[18].

ALMANYA'DA MİLLÎ BOLŞEVİKLİK!

Bolşeviklik, Avrupa'nın da yalnız proleter çevrelerinde değil, bir kısım milliyetçi burjuva çevrelerinde bile umutla karşılanacaktır. İrlanda Kurtuluş Hareketi Sinn Fein, Sovyetlerle anlaşmaya yönelecek ve «İrlanda Kızıl Ordusu»ndan ve İrlanda «İşçi Cumhuriyeti»nden söz edecektir. Almanya'da bir «Millî Bolşevizm» akımı gelişecektir.

1918 yılı sonlarında Almanya'da proleterya ihtilâli yapma düşüncesiyle Berlin'e gelen Bolşevik liderlerden Radek ile Alman milliyetçileri ve subayları önce cezaevinde, sonra ağırlandığı evde ilişki kurarlar. Radek, Aralık 1918'de Almanlara açıkça şöyle konuşur :

«İtilâf Devletleri'nin boyunduruğuna karşı Almanya'yı koruma ve savunabilmenin tek yolu, Alman işçilerini Almanya'nın Efendisi yapmaktır... İtilâf Devletleri lordlarının en çok korktukları şey, ordularının ne istediklerini bilen işçilerle temasa gelmesidir».

Kurtuluşu Almanya'da proleter ihtilâlinin gerçekleştirilmesinde gören Radek, Alman milliyetçi subaylarının aradığı adam hâline gelir. Almanya'ya kaçan Talât ve Enver Paşalar, cezaevinde Radek'in ilk ziyaretçileri arasındadırlar. Enver Paşa, bu temaslar sonucu, İslâm Dünyası'nı İngiliz emperyalizmine karşı ayaklandırmak için Moskova'ya gidecektir. Enver Paşa, yakından tanıdığı Alman subaylarını Bolşeviklere yönelmeye teşvik eder. Yeni kurulan Alman Ordusu Reichswehr'in başına gelen Von Seeckt, Enver'in yakınıdır ve Dünya Savaşı'nın son günlerinde Enver Paşa'nın Kurmay Başkanlığını yapmıştır. Seeckt, İtilâf Devletleri'ne karşı Bolşeviklerle ittifak yapma politikasının şampiyonluğunu yüklenir. Moskova'da Troçki'nin yardımcısıyla konuşan Enver Paşa, 26 Ağustos 1920'de Bolşeviklerle ilişki kurmasını istediği Alman Ordusu'nun başına şunları yazar :

«Burada gerçek iktidarı elinde tutan bir grup var. Almanya ile anlaşmadan yana olan Troçki, bu grubun içinde. Bu grup 1914 Almanya sınırını tanıyabilecektir. Dünyanın hâlen içinde bulunduğu kaostan çıkışın tek yolu olarak, bunlar, Almanya ve Türkiye ile işbirliğini görmekteler. Grubun mevkiini güçlendirmek ve bütün Sovyet Hükümeti'ni dâvâya kazanmak için, resmî olmayan yollardan Sovyetlere yardım yapılamaz mı? Mümkünse silâh satılamaz mı?... Almanya'nın durumuna açıklık ve kesinlik kazandırmak için, Bolşeviklerin temsilcileriyle bir anlaşmaya varmanızın önemli olduğu kanısındayım. Ruslara yardım amacıyla, Koridor'da, ya da başka uygun bir yerde bir gönüllü ordusu kurulabilir ve bir ayaklanma hareketi başlatılabilir»[19].

Seeckt'in kurmay heyetinden olan ve Enver'in de yakını bulunan General Köstring ile Emekli General

Reibnitz, Alman subayları ve Radek arasındaki temasları hazırlarlar. Reibnitz, koyu anti-bolşevik olan Ludendorff'un eski bir yakınıdır. Fakat cezaevinden çıkınca Radek'i evinde ağırlayan Reibnitz, Bolşevikliğe sempati duymaktadır. Bu emekli general, Bolşevik Radek'e, subay arkadaşlarına yalnız Sovyetlerle ittifak yapmayı değil, fakat bir cins barışçı ihtilâl yapmayı örgütlediğini söylemektedir.

Radek'in cezaevindeki devamlı ziyaretçilerinden olan Ludendorff'un eski istihbarat başkanı Albay Max Bauer ise, «*işçi sınıfı ile subay sınıfı ittifakı*»nı önermektedir. Albay'a göre, bu, Sağ'ın iktidarı ele geçirmesi, işçilerin burjuva demokrasisinden hayal kırıklığına uğramaları ve Almanya'da işçi diktatörlüğünün, «subay sınıfı» ile işçi sınıfı arasında bir anlaşmayla ancak mümkün olabileceği sonucuna varmalarıyla gerçekleşebilecektir. İstihbaratçı Albay Bauer, 1920 Nisanında, «kuvvetli adam gereksinmesini duyabilmesi için Almanya'ya önce tam Bolşeviklik gelmelidir» demektedir. Radek, istihbaratçı albay için şöyle konuşmaktadır :

«Bana anlattı ki, bu temel üzerinde, subaylar, Komünist Partisi ve Sovyetler Birliği ile bir pazarlığa girişebilirler. Bizim dize getirilemiyeceğimizi ve İtilâf Devletleri ile mücadelede Almanların müttefiki olduğumuzu anlamışlardır»[20].

1918 yazında kısa bir süre Dışişleri Bakanlığı yapan Amiral Hintze de, «İtilâf Devletleri'nin Almanya'yı boğazlamasını engellemek için» Batı'da zamanında bir Dünya İhtilâli'nden yanadır. Hatta ünlü AEG firmasının kurucusu Walter Rathenau bile Radek'in cezaevi ziyaretçileri arasındadır. Kapitalizme artık dönülemiyeceğini belirtmekte ve «yapıcı bir sosyalizm»den söz etmektedir.

İşte böyle bir ortamda Almanya'da «Millî Bolşeviklik» akımı gelişmiştir. Ünlü İngiliz bilim adamı Carr, bu ortamı şöyle anlatmaktadır :

«Yenik Almanya'da Rus İhtilâli, Bolşevik İhtilâli'ne sempati besleyen dar çevrelerin çok ötesinde bir çe-

kicilik kazandı. İhtilâl, komünist solu da, milliyetçi sağı da etkiledi. Subaylar da dâhil, geleneksel olarak tamamen sağda bulunan birçok Alman için 1919 yılında Almanya'nın tek kurtuluş yolu, ihtilâl olarak gözükmekteydi. Bu yıkma görüşünde, tam umutsuzluk havasının payı büyüktü: Alman Samson'u, yenilgi ve küçük düşme saatinde, galip Filistinlileri aldatmak ve tapınağın sütunlarını yıkmak için, Bolşevikliğin karanlık güçlerini yardımına çağırabiliyordu. Fakat bu görüşün, Rus İhtilâli'nin amaçlarıyla çatışması mutlaka gerekmeyen olumlu yanları da vardı: Darbe, Batı'ya ve liberal demokrasiye karşı yöneltilebilecekti. Otoriter olacaktı, ama şehir proleteryasının yeni gücünü tanıyacaktı. Amaç, Alman millî askerî gücünün canlandırılmasıydı. Böylece, Milliyetçi Almanya ve Bolşevik Rusya arasında, Batı devletleriyle olan ortak çıkar çatışmaları ve ideolojik nefretle belirlenen bir ittifaka girişilebilirdi»[21].

Ludendorff gibi bağnaz bir anti-bolşevik olan Hoffman'ın yazdığına göre, bu Bolşeviklerle işbirliği görüşü, genç subaylar, öğretmenler ve gençlik arasında geniş taraftar bulmuştur. Laufenberg ve Wolffheim gibi sol liderler, «Millî Bolşeviklik» görüşünü ortaya atmışlardır. Bunlar, Alman komünistlerini Versay Antlaşması'na karşı devrimci bir halk savaşı ilân etmeye ve böylece proleterya ihtilâli için Alman milliyetçilerinin desteğini kazanmaya çağırmışlardır.

Burjuva milliyetçiler ile komünistlerin işbirliği, Lenin ve Radek gibi Bolşevik liderler tarafından reddedilmişse de, Kızıl Ordu 1920 yazında Polonya içlerinde hızla ilerlerken, Alman milliyetçi çevrelerinde Bolşevikliğe bağlanan umutlar iyice artmıştır: İtilâf Devletleri'nin yönetimindeki Serbest Danzig şehrinde Alman liman işçileri greve gitmişler ve Polonya'ya yardım getiren İtilâf Devletleri gemilerini boşaltmayı reddetmişlerdir. Çok sayıda Alman gönüllüsü, Kızıl Ordu'ya katılmıştır. Milliyetçi Alman sağı, Bolşevik ittifakını açık-

ça istemiştir. Alman Milliyetçi Partisi'nin yayın organı, «proleteryayı kölelik zincirlerine bağlayan İtilâf Devletleri'ne, işçi sınıfının gerçek düşmanlarına karşı» kampanya açılmasını istemiştir. Lenin, aşırı sağcı «siyah yüzler» ile Bolşeviklerin olagandışı bir blok teşkil ettiğini ileri sürmüş, «*Almanya'da herkes, hatta en kara gericiler ve kralcılar dahi, bizi Bolşevikler kurtaracak diyor*» sözleriyle durumu saptamıştır[22].

Demek ki, 1920 yılında en sağcı Alman çevreleri ve Prusya subayları arasında dahi Bolşeviklik bir kurtuluş yolu olarak görülmektedir. Kurtuluş Savaşı'nın ilk yıllarında Türkiye'de Bolşevikliğe karşı duyulan yakınlık, Doğu ve Batı'daki bu gelişmelerin ışığı altında değerlendirilmelidir.

DÜNYANIN BOLŞEVİK OLACAĞINA İNANILIYOR

Öte yandan 1919 ve 1920 yıllarında Bolşevik İhtilâli'nin yalnızca Rusya'ya sınırlı kalmayıp bütün Avrupa'ya ve dünyaya yayılacağına inanılmaktadır. Bolşevik liderlerin çoğu, Avrupa'da ihtilâl olmadıkça Rus ihtilâlinin devam edebileceğini dahi düşünmemektedirler. Avrupa burjuva çevreleri, bu nedenle, Bolşevik İhtilâli'ni boğmak için ellerinden geleni yapmakta, Avrupa proleteryası ise ihtilâlci bir ortam içinde bulunmaktadır.

Dünya İhtilâli'nin kilit noktası olarak Alman İhtilâli görülmektedir. Almanya'da her an ihtilâl beklenmektedir. Gerçi Dünya Savaşı'nın sonlarında, Sosyal Demokratlar'ın tutucularla birleşmesi sonucu, Alman proleteryasının girişimleri kanla boğulmuştur, fakat proleteryanın iktidara el koyma umutları azalmış değildir. Örneğin 1920 Mart'ında Kapp Darbesi denilen sağ generallerin giriştikleri darbenin çöküşüyle, ihtilâle yolun açıldığı inancı uyanmıştır. Rusya'da da sağcı General Kornilov'un 1917 yazında giriştiği başarısız darbe, Ekim İhtilâli'nin başarısını hazırlamıştır. Aynı

şey şimdi Almanya'da olmaktadır. Nitekim Lenin, Kapp Darbesi'ni, «Alman Kornilov olayı» diye karşılamış ve Dokuzuncu Parti Kongresi'nde «Alman işçilerinin Kızıl Ordular kurduklarını» açıklamıştır. Almanya, Ağustos 1917 koşullarındadır ve Ekim 1917 yakındır. Ayrıca İngiltere'deki gelişmeler de umutlu bulunmaktadır. İngiliz proleteryası, Sovyet Rusya'ya karşı girişilen askerî harekâtı engellemek için «Eylem Konseyleri» kurmuştur. Bu Konseyler, Rusya'da Şubat 1918'den sonra ikinci bir iktidar hâline gelen Sovyetler'e benzetilmektedir. İngiltere, Bolşevik liderlere göre, 1920 yılında, Şubat 1917 dönemecini aşmış, Ekim İhtilâli'ne doğru yol almaktadır...

Böyle bir ortamda, 1920 yazında, Kızıl Ordu'nun Polonya içinde hızla ilerleyişi, Dünya İhtilâli'nin kapıyı çaldığı inancını uyandırır. Ağustos 1920'de Kızıl Ordu Varşova önlerine gelirken, İkinci Kongresi'ni yapan Komintern, Dünya İhtilâli'ni kutlar: Polonya'da Bolşevik yönetim kurulacak, ardından hemen Alman İhtilâli gelecek ve Almanya'dan ihtilâl bütün Avrupa'ya ve dünyaya sıçrayacaktır. Polonya ilerleyişinin şampiyonluğunu yapan ve gerçekçiliğiyle tanınan Lenin, buna içtenlikle inanmaktadır. Lenin şöyle konuşur :

«Sovyet Cumhuriyeti işçi ve köylülerinin, kapitalistler, toprak ağaları, Yudeniç'ler, Kolçak'lar, Denikin'ler, Beyaz Lehliler ve onların destekleyicileri olan Fransa, İngiltere, Amerika ve Japonya üzerindeki askerî zaferi büyüktür.

Fakat kapitalistlerin ezdiği işçilerin, emekçilerin ve kitlelerin kafa ve gönüllerindeki zaferimiz ile bütün dünyadaki komünist örgütlerin ve fikirlerin zaferi daha büyüktür.

Proleterya ihtiâli, kapitalizm boyunduruğunun yıkılışı gerçekleşme yolundadır. Yeryüzünün bütün ülkelerinde bu olacaktır»[23].

Komintern'in toplandığı konferans salonuna asılan büyük haritada ise, dünya proleteryasının seçkin tem-

silcileri her gün Kızıl Ordu'nun ilerleyişini izlerler ve bunun milletlerarası proleterya ihtilâlini büyük ölçüde hızlandıracağına inanırlar. Zinoviev, Komünist Enternasyonal'in İkinci Kongresi'ni, tarihte bir dönüm noktası olarak açar.

ALMANYA'DA 1921 BOLŞEVİK AYAKLANMASI

Bu umutlar gerçekleşmez. Kızıl Ordu, Polonya birlikleri önünde yenilgiye uğrar ve geri çekilir. Fakat bu yenilgi, Komintern'in Almanya ve Avrupa'da ihtilâl umutlarını zayıflatmaz. Zinoviev, 1920 yılı sonlarına doğru Almanya'da Komintern'e ve ihtilâle bağlı 350 bin üyeli büyük bir Birleşik Alman Komünist Partisi kurmayı başarır. Bu parti öncülüğünde ihtilâl denenecektir. Fransa'da da Aralık 1920'de Sosyalist Partisi çoğunluğu Komintern'e bağlanacak ve Fransız Komünist Partisi adını alacaktır. Norveç, Bulgaristan ve Çekoslovakya'da Komintern'e bağlı büyük komünist partileri ortaya çıkacaktır. Sırp-Hırvat-Sloven Komünist Partisi hızlı gelişme gösterecektir. İşte bu ortamda, Mart 1921'de Komintern yöneticilerinin de itmesiyle, Birleşik Alman Komünist Partisi ihtilâle kalkışacaktır. Parti, Alman proleteryasını «tarihsel görevini yerine getirmeye ve proleterya ihtilâlini Doğu'dan Batı'ya taşımaya» çağıracaktır. Ne var ki, iki hafta kadar süren ayaklanma bastırılacak, böylece Dünya İhtilâli umutları son bulacaktır. Fakat 1921 yılının ilk aylarına kadar, Doğu'da ve Batı'da Dünya İhtilâli umutları güçlü kalacaktır.

Batı emperyalizmine karşı amansız bir savaş veren Anadolu'nun milliyetçi ihtilâlcileri, Dünya İhtilâli'nin başarısını yürekten isteyeceklerdir. Nitekim Kızıl Ordu'nun Polonya içinde hızla ilerlediği günlerde, 14 Ağustos 1920'de, Atatürk Meclis'te şöyle konuşur :

«Bolşevikler... bütün dünyanın emperyalistlerine karşı düşmanlık ve savaş ilân etmekten çekinmediler.

Batı emperyalistleri de bütün kuvvetlerini, bütün araçlarını onlara karşı kullandıkları halde, yaptıkları devrim hareketlerini bugüne kadar tam başarıyla yaşatma gücünü gösterdiler. Bolşeviklerin özellikle son günlerde Polonya içlerinde biribirini izleyen başarı ve zaferleri, cidden devrimlerinin pek mutlu, pek parlak ve pek önemli bir sonucudur. Müslümanlığın en yüksek kural ve kanunlarını kapsayan Bolşevikliğin bizim dahi varlığımıza kastetmiş olan ortak düşmana karşı bugün kazanmış olduğu zafer, bizim için de teşekküre değer bir sonuçtur»[24]

ANADOLU'DA KIRMIZI MODASI

Sevr Antlaşması ve Yunan ilerlemesi üzerine, 24 Temmuz 1290 tarihli Le Temps gazetesinde, Büyük Millet Meclisi Başkanı Mustafa Kemal Paşa'nın Bolşeviklerle birlikte emperyalizme karşı bir savaş çığlığı olan şu bildirisi yayınlanır :

«Müslüman kardeşlerim, komünist arkadaşlar! Korkunç bir haksızlık işlenmektedir. Büyük Devletler, yeni bir müslüman kurbanı boğazlıyorlar, onu yok etmek azmindedirler. Fakat biz elde silâhımız anavatan topraklarını savunarak ve haklarımızı haykırarak ölmesini bilenlerdeniz. Köylülerimiz topraklarını, yurtlarını ve köylerini istilâcıya karşı savunurken, şehit düşerken güvenebilirler ki, yakın bir zamanda bütün İslâmiyet, komünizm ile birlik olarak onlardan intikamını alacaktır»[25].

Mustafa Kemal, 22 Ekim 1920'de Çiçerin'e yazdığı mektupta da, İslâm Dünyası'nın güvenine sâhip Türkiye ile Batı proleteryası üzerinde nüfuzlu Sovyetler Birliği arasındaki işbirliği sâyesinde, emperyalizmin yeryüzünden nasıl silineceğini açıklar, burjuvaziyi yıkmaktan söz eder :

«Avrupalı emperyalistlerin hedefi olan İslâm Dünyası'nı yüzyıllar boyunca savunmuş olan milletimiz,

şimdi, insanlığın kurtuluşu yolunda mücadeleye girişmiş olan Rus milletinin bu uğurda katlandığı güçlüklerin değerini takdir etmektedir.

Ben ki, benim fikirlerim bütün arkadaşlarımca paylaşılmaktadır, bir yandan Batı'nın işçi sınıfı, öte yandan Asya ve Afrika'nın köleleştirilmiş halkları, milletlerarası sermayenin kendilerini yıkmak ve efendilerine büyük çıkarlar sağlamak için köle durumuna getirmek istediğini anladığı ve sömürge politikasının işlediği suç, dünya işçilerince kavrandığı gün, burjuvazinin kuvveti sona erecektir. Ben buna inanıyorum.

Sovyet Sosyalist Şûraları Birliği Hükümeti'nin Avrupa işçileri üzerindeki yüksek manevî otoritesi ve gerekse İslâm Dünyası'nın Türklere karşı duyduğu sevgi ve güven, iki devlet arasındaki işbirliğinin, Batı emperyalistlerine bilerek ya da bilmeyerek katlananları birleştirmeye yetecektir, umudundayım»[26].

Görüldüğü üzere, dünyanın kurtuluşu, biri Batı proleteryası, öteki ise mazlum ülkeler üzerinde etkili olan iki ihtilâlci hükümetin işbirliğinden beklenmektedir. İşte böyle bir Dünya İhtilâli fırtınası içinde, feodal ilişkilerin hüküm sürdüğü ve proleteryanın hemen hemen mevcut olmadığı Anadolu'da bir Bolşeviklik modası salgın hâlinde gelişecektir! Ankara'da kırmızı kalpak, kırmızı kravat ve kırmızı mendil biçiminde bir «kırmızı modası» yayılacaktır. İlk Meclis üyelerinden Damar Arıkoğlu'na göre :

«Bazı meb'us arkadaşların komünizmin ilân edilmemesinden ötürü canları sıkılıyordu..... Komünizmin işareti sayılan kızıl renk, moda hâline gelmişti. Bilerek bilmeyerek bu rengi kalpaklarında taşıyanlar çoktu. Kravatları kırmızı olanlar az değildi»[27].

Çerkez Etem'in bir müfrezesi, kırmızı tepeli kalpaklar ve yeşil bayraklarla Ankara'da dolaşır. Hatta Tevfik Rüştü Aras'ın kırmızı kadife kalpağı, Meclis'te önemli bir tartışma konusu olur.

İslâm'ın «asr-ı saadet»ine dönüştür diye en koyu komünizm yanlısı olduğunu söyleyen Mustafa Lütfi, 22 Kasım 1920 tarihli oturumda Atatürk'ün direktifi ile kurulan resmî Komünist Partisi'nin temsilcisi olarak Moskova'ya giden Tevfik Rüştü Aras'ın kırmızı kalpağını eleştirir :

«— Komünist adına gelince, değil Büyük Millet Meclisi'nde, Türkiye'de bir komünist fikri, ruhu zannetmem ki olsun, olamaz ve yalnız başına giydiği kalpağını kırmızı şeritle çevirtmekle olmaz».

Bu sözler üzerine kıyamet kopar. Meclis'in ünlü hatiplerinden ve resmî Komünist Partisi üyelerinden Muhiddin Baha (Pars) saldırıya geçer :

«— Efendiler, Komünist Partisi'ne mensup olanlardan birisi Bakanlar Kurulu içinde bulunuyor. Öteki kısmı da sizin daima büyük içtenlikle ellerinizi sıkıyor. Onların başlarındaki kalpaklar sahte değildir, onların kalbi de sahte değildir ve onlar bu memlekette görev yapmakla övünç duyarlar...

O Efendinin bilmesi gerekir ki, benim başımdaki kalpak henüz siyahsa, yarın kırmızı olacaktır ve bu sahte değildir, efendiler».

Bu sert çıkış karşısında «asr-ı saadet komünisti» Mustafa Lütfi Efendi geriler :

«— Hiçbir partiye saldırı aklımdan geçmez. Boyanmış kalpak sorununa gelince, amacım gösterişten kaçınmakla ciddiyet ve ölçüyü öğütlemektir»[28].

ORDU BİRLİKLERİNDE BOLŞEVİKLİK MODASI

O günlerde Konya'da Kolordu Komutanı bulunan Fahrettin Altay, anılarında ilginç olaylar anlatır :

«Ankara'dan gelen haberlerden bir Yeşil Ordu havadisi yayıldı, bize gelen Osman Bey'in* filâmasının yeşil - kırmızı oluşu dikkati çektiyse de pek üzerinde

* Kıyıcılığı ile ünlü Müfreze Komutanı Yarbay Kasap Osman.

durmadım, şimdiki haberler Ankara'da bir İslâm Bolşevik yönetim kurulacağı biçiminde idi, yeşil renk İslâmlığı, kırmızı Bolşevikliği gösteriyormuş».

«Uşak karşısındaki İslâmköy'de bulunduğum sıralarda bir alay süvari ve Kurmay Yüzbaşı İzzet Bey'le (Aksalur) yanıma gelen Refet Bey'in (Bele) filâmasının yeşil ve kırmızı renkte oluşu dikkatimi çekti, Kolordu Karargâhı binasına girerken kapıdaki filâmamızın kırmızı ve beyaz oluşunu kendisine göstererek :

— Kusura bakmayınız, bu yeşil-kırmızı rengi Osman Bey'in filâmasında da görmüştüm, ast olduğu için aldırmadım. Fakat siz üstümün de bu renkleri taşıdığınızı görünce artık benim filâmamın da rengini değiştirmem zorunlu oldu...»

«Birgün de Emir Subayım Topçu Yüzbaşı Sabri'nin terini silmek için bir cebinden kırmızı, bir cebinden de yeşil mendil çıkarması dikkatimi çekti. Yeşil ve kırmızı ne demekti?.. Yeşil, 'Yeşil Ordu'nun belirtisiydi. Rus Bolşevikleri ile dost olduğumuzdan bizim de onlara uyan bir yönetim biçimine girmekliğimiz gibi haberler yayılıyordu».[29]

Fahrettin Altay'a göre, Bolşeviklik taslayan Çerkez Etem'le yakın ilişkiler kuran ve Kuva-yı Milliye gerillacılığını benimseyen Batı Cephesi Komutanı Ali Fuad Cebesoy Paşa, subaylarla erlerin birlikte yemek yemelerini kararlaştırır ve günlük bir emirname kaleme alarak, bunu bütün birliklere duyurur. Er - Subay farkı böylece kaldırılacaktır[30].

Doğu Cephesi Komutanı Kâzım Karabekir Paşa ise, Bolşevik ordularda yok diye, kendi birliklerindeki subayların rütbe işaretlerini söktürür ve Genelkurmay Başkanı İsmet İnönü'den sert bir uyarı alır. Karabekir'in Genelkurmay Başkanlığına karşı bu konuda yaptığı 27 Ağustos 1920 tarihli savunma ilginçtir :

«Bolşevik Ordularının Azerbeycan'a girişinden ve özellikle Nahcıvan'da ordular temasa geldikten sonra apoletlerden genel bir nefret doğdu ve apoleti olanlar

da takmamaya başladı. Nedeni de Bakû'daki İslâm söylevlerinde ve gazetelerde hedefin hep subay apoleti ve sırma oluşu idi. Bolşeviklerin erleri subaylara karşı kıyam ettirecekleri ve apoletleri koparacakları söylentisi, İngiliz ajanlarının bu müthiş propagandaları esaretten dönen, ya da vaktiyle Azerbeycan Ordusu hizmetine girmiş olup da bu kez dönen subaylar tarafından getirilmekte olduğundan, ilk temasta bulunan ve nisbeten uzak bir yerde olan ve Edirne'de erlerin isyanından gözü yıldığından bu dedikodular karşısında dahi biraz bocalayan Onbirinci Tümen Komutanı Câvit Bey'in birliklerinde, subayların Bolşevik alâmetler takıverdiklerini ve erlerin de başlarına Bolşevikler gibi yıldız taktırdıklarını haber aldım»[31].

Karabekir, bunun üzerine apoletten vazgeçtiğini savunmasında ileri sürer.

TÜRK YOLDAŞLAR

Bolşeviklik modası o kadar almış yürümüştür ki, okullarda Bolşevik marşları söylenmektedir:

> Anadolu Şûralar Hükümeti var olsun
> İşçilerin emeği özlerine yar olsun
> Uyan mihnetle çalışan çıplak hemşehri
> İnkılâba katıl dünyanın hür rençberi...[32]

Şûra, «Sovyet» karşılığı kullanılmakta ve bir Anadolu Sovyetler Hükümeti'nden söz edilmektedir. Rasih Nuri İleri'ye göre, bir «Türk Şûralar Cumhuriyeti Anayasası» resmî olarak bastırılmıştır[33]. Buraya kadar gidilmese bile, Mustafa Kemal Paşa, Mustafa Suphi'ye yazdığı 13 Eylül 1920 tarihli mektupta, köyden başlayıp **halk tarafından seçilmiş** örgütleriyle piramit biçiminde yükselerek Büyük Millet Meclisi'ne dayanan hükümet sistemini, Sovyet sisteminden farksız saymaktadır[34].

Kırmızı kravat, kırmızı kalpak gibi «Yoldaş» sözü de moda olmuştur. 4 Ekim 1920 tarihli Hâkimiyet-i Mil-

liye gazetesinde yer alan Mustafa Kemal Paşa'nın şu sözleri «yoldaş» çığrını açar :

«Bolşevik Elçilik Kurulu'nun dün gelen ilk kafilesini saygı ve dostlukla selâmlamayı ilk görev biliriz. Azerbeycan dili, Bolşevikliğin ilk ve son rütbesi, tek unvan ve lâkabı olan bir kelime kullanıyor : Yoldaş.

Bu kelimeyi aynen kabul ediyor ve gelenleri Yoldaş olarak tanıyoruz. Gelenler, dostlarımız ve yoldaşlarımızdır. Aynı yolda yürüyen, aynı amaca doğru giden yoldaşlar!

Bütün Rus yoldaşlardan, bütün Türk yoldaşlara uzun yollardan hararetli selâmlar getirmiş olan yoldaşlar...»[35]

Kurtuluş Savaşı liderlerinin biribirlerine yoldaş diye seslenmeleri yaygınlaşır. Örneğin Mustafa Kemal Paşa, Batı Cephesi Komutanı Ali Fuad Cebesoy'a 26 Ekim 1920 günü, «Sevgili Yoldaş! Doğrudan doğruya Üçüncü Enternasyonal'e bağlı ve esas programına dayanan bir Türk Komünist Partisi kurulmuştur» diye yazar. Doğu Cephesi Komutanı Karabekir için, artık kendisinin eski Ordu Komutanı Halil Paşa (Kut), «Yoldaş Halil Paşa»dır. Karabekir, bayram tebrik kartlarında dahi «İslâm ve Rus milletleri, İngiliz, Fransız ve Yunan çapulcularını kovacaklar» demekten kendini alamaz. Erzurum'a gelen Bolşevik diplomatı A. Upmal, Albayrak gazetesinde yayınlanan söylevinde «Yaşasın Türkiye'nin Kızıl Ordu'su!» deyimini kullanma cesaretini bulur[36].

Bu ortamda, Rusya Türkleri gibi Anadolu Türkleri de Bolşevik İhtilâli'nin başarısı için uğraşmış, didinmiş ve Anadolu'nun kurtuluşunu bu başarıya bağlı görmüşlerdir. Tengirşenk'e göre, Karadeniz takacıları Bolşeviklerle çalışmışlardır :

«Moskova'da bizim Karadeniz takacılarından Hamit adında biriyle dost olduk. Hamit'in Bolşeviklerin yanında mevkii vardı. Bizim Karadeniz takacıları olsun,

savaşta esir düşmüş başka Türkler olsun fırsat buldukça Çarlığa karşı savaşan Bolşeviklere hizmet etmişler. Hele takacılar, Karadeniz'in o zaman tek hâkimi geçindikleri için takacılıkla bu mücadelede epey iş görmüşler. Bolşevikler bunlara hizmetlerine göre pâyeler, ellerine kâğıtlar vermişler»[37].

AZERBEYCAN'IN BOLŞEVİKLEŞTİRİLMESİ

Türk komutanları, Bolşevik zaferlerini kendi zaferleri gibi coşkunlukla izlemişler, iki Ordunun işbirliğini aramışlar ve ortak hareket düşünmüşlerdir. Karabekir Paşa, daha 18 Temmuz 1919'da Kolordu Karargâhında Bolşevik zaferlerinin nasıl sevinçle izlendiğini belirtmektedir :

«Kolordu gazinosunda ziyafet ve müzik müsameresi verdim. Bugün Genelkurmay'dan ve özel gelen bilgiden herkes hoşnut: Bolşevikler Dobruca'ya girmiş. İki Fransız tümeni Bolşeviklere katıldığından öteki askeri geri çekmişler. İtalyanlar da yenilmişler... Amiral Kolçak yenik düşmüş, birçok esir vermiş. Yüzde 50 noksanına dahi olsa, herhalde lehimize bir hareket gelişmekte diye sevinmemek mümkün değil»[38].

Mustafa Kemal Paşa, Karabekir'in Bolşevik başarılarını bildiren telgrafını, biz bir zafer kazanmışız gibi, «Tanrı'ya şükürler olsun» diyerek karşılamaktadır :

«Bolşeviklerin başarılarına dair yollanan bilgilere şükran arzolunur. Gerçekten durum elhamdülillâh lehimize gelişmektedir»[39].

Karabekir Paşa, Bolşeviklere askerî yardımlarda da bulunur. Karabekir, Trabzon'daki Tümen Komutanı (Dadaş) Rüştü Bey'e direktif vererek, Batum'daki Bolşeviklere yardım edilmesini ister. Tümen Komutanı, Trabzon'daki ateşleme makinasını Batum Bolşeviklerine gönderir, bununla köprü uçurulur[40].

Istanbul'un işgali üzerine, Karabekir Paşa, Mustafa Kemal'e Batum'da Bolşeviklik ilân etmeyi, Bolşevik-

liği Kars, Ardahan ve Artvin'e, Gürcistan ve Azerbeycan'a yaymayı önerir. Bunun Bolşevik Ordularının hareketini hızlandıracağını ileri sürer. Mustafa Kemal, «Batum ve bölgesindeki Bolşeviklik ilânı konusundaki yüksek görüşlerinize tamamen katılırız» karşılığını verir[41].

26 Nisan 1920'de Mustaf Kemal, Bakû'ya gönderilen askerî kurulumuza, emperyalizme karşı Bolşeviklerle «İş ve eylem birliği»ni kabul ettiğimizi bildirir ve Azerbeycan Hükümeti'ni, belli koşullarda, Bolşevik devletler grubuna katma yükümlülüğünü aldığımızı söyler[42].

Nitekim Azerbeycan'da Bolşevik yönetim, bizim katkımızla kurulacaktır. XI. Kızıl Ordu'nun Bakû'ya dâvetini ve 28 Nisan'da Bakû'ya girişini, Ankara'nın direktifiyle Halil Paşa (Kut) sağlar.

İlkbahar ve yaz başlarında, Polonya olayları dolayısiyle, Kızıl Ordu'nun Kafkasya'da ilerlemesi gecikecek, fakat bu ordunun bir an önce gelmesi beklenecektir. Sağcı bir görüşe sâhip bulunan Karabekir Paşa'nın o günlerde yazdıkları ilginçtir. 10 Mart 1920'de Karabekir Paşa, «Bolşeviklerin bir an önce Kafkaslar'ı Güneye aşmasını sağlamak için kendilerini bir münci (kurtarıcı) gibi bekleyen milyonla halk olduğunu» Bolşeviklere anlatmayı en önemli işlerden biri saymaktadır[43].

Ankara'yı bırakıp Istanbul'a bağlanan Onikinci Kolordu Komutanı Fahrettin Altay'a maneviyat vermek için, Karabekir, Kızıl Ordu'nun yolda olduğunu bildirir :

«Kafkas dağlarına kadar dayanan ve çoğunu İslâmların teşkli ettiği halâskâr (kurtarıcı) ordularla bir ay sonra bağlantı kurmamız kesindir»[44].

Karabekir, yine morali artırmak amacıyla, 18 Nisan 1920 günü bütün Onbeşinci Kolordu birliklerine «Kafkaslardan gelen kurtarıcı ordular» temasını işleyen şu genelgeyi gönderir :

«İçlerinde İslâm Orduları dahi bulunan Bolşevik Orduları Kafkas dağlarını Güneye sarkmaya ve buzların çözülmesi üzerine Volga nehrinde bulunan filolarını da Hazer Denizi'ne indirmeye başlamışlardır. Yakında bu ordularla bağlantı kurulacak ve Ermenistan'ın ortadan kalkması yoluyla Kafkasya'daki islâmlar kurtuluş ve özgürlüğe kavuşacaklar ve milyonlarca islâm biribiriyle elele vererek bir kutsal amaç etrafında birlikte çalışacaklardır. Bu durumun gerçekleşmesiyle Doğu'da güvenlik sağlandıktan sonra pek kuvvetli İslâm Orduları kuşkusuz Batı'ya dönecek» ve Türkiye'yi kurtaracaktır[45].

KÂZIM KARABEKİR PAŞA'NIN BOLŞEVİKLİĞİ

Bir yandan «Kurtarıcı İslâm Bolşevik Orduları»nın gelmesini beklerken, Karabekir ve Kurmay Kurulu, öte yandan bir cins İslâm Bolşevikliğine eğilim gösterirler. Karabekir, Kurmayları Mustafa ve Fahri Beyler ile Kolordu Başhekimi Albay İbrahim Tali (Öngören) ve Müstahkem Mevki Komutanı Kurmay Albay Kâzım (Dirik) ile birlikte 13 Nisan 1920 günü Mustafa Kemal'e şu ortak görüşlerini iletirler :

«*Kur'ân-ı Kerîm, fakirlere, işçiye ve emeğe ilişkin ve bizce bilinebilen ne kadar Bolşevik ilkeleri vursa hepsini içine almaktadır. Bu nedenle de müslümanlar Bolşevikliği kolay ve munis kabul etmekte ve karşılamaktadır*»[46].

Karabekir, 23 Nisan 1920'de Azerbeycan'ın bolşevikleştirilmesinin İslâm Dünyası'nın geleceği için gerekli bulunduğunu ileri sürdükten sonra, Mustafa Kemal'e Bolşevik ordularla elele vermeyi önerir :

«Bugün Anadolu'nun halâsı (kurtuluşu) için Bolşevik ordularıyla elele vererek hareketten başka çâremiz kalmamıştır»[47].

Karabekir, «Yoldaş Halil Paşa'ya» (Kut) başlıklı

yazısında bir Rus-Türk birliğinden söz eder :

«Dostumuz olan Ruslara karşı bütün kalplerde içtenlik ve saygı sonsuzdur. İttifakımız ve Rus-Türk kardeşliği artık ölümsüz olacaktır. Bu nedenle, Sovyetlerin bizden pek çok korkusuz olmaları ve düşüncemizin Türk birliği değil, Rus-Türk birliği olduğunu bilmeleri gerekir»[48].

Karabekir, Ağustos başında da Mustafa Kemal'e Dışişleri Bakanı Bekir Sami ve Yusuf Kemal (Tengirşenk) ile Erzurum'da yaptıkları uzun görüşmelerden sonra, «*bize uygulanabilir bir Bolşeviklik*» üzerinde görüş birliğine vardıklarını bildirir :

«Bekir Sami ve Yusuf Kemal Beyler yanımda iken geleceğimiz hakkındaki tartışmalarda ne Avrupa'nın zâten bir türlü anlaşamadığımız yönetim biçiminde ve ne de çoktan modası geçmiş İslâm ya da Türk birliğinde bizim için selâmet olmadığını ve mümkün olduğu kadar az zamanda bize uygulanabilir bir Bolşevik yönetiminin kabulü zorunda olduğumuzu ve bunun da mümkün olduğu kadar gürültüsüzce kurulmasını oybirliğiyle uygun bulmuştuk»[49].

Doğu Cephesi Komutanı, bu düşünceler içindeyken, Ağustos 1920 başında iki ordu arasında Nahcıvan'da bağlantı kurulur. Karabekir, bu ilk teması şöyle anlatır :

«Nahcıvan'daki birliklerimizin teması, tahminim üzere çıktı. Gerçi Bolşevik askerlerinin sırmalı apoletlere düşman olduğunu işiten subaylarımız apoletleri daha önce çıkartmışlarsa da birlikler pek intizamlı ve içten karşılaşmışlar ve iki dost ordu parçaları gibi hareket etmişlerdir... Apolet sorununu da ben bütün ordumda kollara işleme işaret takmak yoluyla toptan çözdüm»[50].

Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi yayınına göre, Nahcıvan'a giren birliğimiz, «Kızıl Tugay Komutanı, Süvari Alay Komutanı, Komiserler, Kızıl

bayraklar ve bir süvari bölüğü tarafından karşılanmış ve Enternasyonal Marşı ile selâmlanmıştır»[51].

Karabekir, bu buluşmadan sonra, 4 Ağustos 1920'de «*Bütün erlerin önünde subaylar tarafından okunacak ve parça parça açıklanacak ve dinleyen erlerden birisi tarafından topluluğa tekrar edilerek anlatılacak*» kaydıyla, bütün birliklere, Bolşevik dostluğunu öven bir genelge yollar :

«*Bütün islâmlar gibi milletimiz de Bolşeviklere el verdi*»[52].

27 Ağustos 1920'de Mustafa Kemal de bütün ordu birliklerine bir genelge gönderir ve «Ordularını Doğu sınırımıza doğru ilerletmek ve bize yardım etmek suretiyle bizimle hareket birliği eylediğini fiilen kanıtlayan Bolşevik Orduları»nı över[53].

Erzurum milletvekilleri Durak, Necati, Hüseyin Avni ve Yasin'in (Oltu), «İslâm Bolşevik Ordusu'nun öncülerinin Erzurum'a geldiğinin söylendiğini» umutla sormaları üzerine, Atatürk, 14 Ağustos 1920'de Meclis'te şöyle konuşur :

«Başta İngilizler olmak üzere, İtilâf Devletleri, bir yandan ellerindeki bütün araç ve kuvvetlerle bizi yok etmek, bizi ezmek için çalışırken, öte yandan da bütün ezilen insanlığı kurtarmak amacıyla çalışan Bolşeviklerin, mazlum milletimize el uzatmaması için yine servetlerini, kuvvet ve kudretlerini kullanarak uğraşmışlardır.

Fakat Bolşevik Cumhuriyeti, hem kendi yaşam ve varlıklarının önemini artırmak, hem de İtilâf Devletleri'nin zulüm pençesinden kurtuldukları takdirde, en kudretli bir yardımcı ve yandaş olacak milletimizin birlik ve beraberlik elini tutmak için fiilî girişimlerde bulunmuştur. Yaptığı girişim, Efendiler, Onuncu ve Onbirinci Ordularını doğrudan doğruya Kafkasya'ya, Doğu Cephesi'ne ayırmak oldu. *Bu Ordular, bizim yol gös-*

teşebbüsümüz, etkimiz ve hizmetimiz sâyesinde, kolaylıkla Kuzey Kafkasya'yı geçtiler ve Azerbeycan'a girdiler...»

«... 1 Ağustos tarihinde Rus Bolşevik Hükümeti'nin Kızıl Ordu'suyla Büyük Millet Meclisi'nin Ordusu Nahcıvan'da biribirleriyle nesnel olarak birleşmiş oldu. (Alkışlar). Oraya giden kuvvetlerimiz, Kızıl Kuvvetler tarafından özel tören ve üstün saygılarla kabul edilmişlerdir. Burada birleşen iki hükümet kuvvetleri, öteki kuvvetler gelinceye kadar orada ortak tedbirler almakta bugün dahi devam etmektedirler».

CELÂL BAYAR KÖYLÜLERE BOLŞEVİKLİĞİ ANLATIYOR...

Bütün bunlara bakınca, Anadolu'nun neredeyse komünist olacağına hükmetmek gerekecektir. Fakat bu görünüş, ileride inceleneceği üzere, yanıltıcıdır. Bununla birlikte, 1920 yılında Anadolu'da bir Bolşeviklik rüzgârı esmektedir. Bu rüzgâr köylerde bile esmekte ve Bolşeviklik merak edilmektedir. Galip Hoca (Celâl Bayar) Ege köylüleri ile Bolşeviklik konusundaki görüşmesini anılarında şöyle anlatır:

«Bir iki gün içinde köylülerle biribirimize ısınmıştık. Akıllarına gelen her konudan söz ediyorlardı. Bana Bolşevikliğin ne olduğunu sordular. Bolşeviklerin Rus Çarlığını kökünden yıktıkları herkesçe biliniyordu. İlkeleri hakkında doğru yanlış birçok söylentiler ortada dolaşıyordu. Bunlar, bizim köylülerin de kulaklarına erişmişti. Karl Marx'ın teorilerini bir yana bıraktım. Bizim anladığımız anlamdaki toprak politikası (reforme agraire) hakkında ne düşündüklerini anlamak istedim. Öteden beri böyle bir fırsat aramakta idim. Sultan Abdülhamit'in Meşrutiyet İnkılâbı'ndan sonra, Maliye'ye bırakmak zorunda kaldığı Torbalı Çiftliği'nin içinde oturan halka dağıtılması için çalışmış, İttihat ve Terakki Genel Merkez Kurulu'nun aracılığıyla zama-

nın Maliye Bakanı Câvit Bey'le görüşmüş, iş olumlu bir sonuca bağlanınca, köylülerin sevincine tanık olmuştum.

Bununla birlikte, Birinci Dünya Savaşı'nın başında, Muğla İli'nde bir inceleme gezisi yaparken, eski Mısır Hidivi Abbas Hilmi Paşa'nın 350-400 bin dönümlük Dalaman Çiftliği'nin yanındaki topraksız köylülerin hayvanlarını otlatmak için uğradıkları zorlukları görmüş, yakınmalarından acı duymuştum. Dağyenice'nin çamlar arasında güzel bir yer olmasına rağmen, halkının geçim darlığı içinde olduğu, durumlarından belliydi.

Kendilerine reforme agraire hakkında bildiklerimi anlattım. Sözlerimden gözlerinin kamaştığını farkettim. Hemen köy ölçüsüne göre, kimin ne kazanacağını hesaplamaya koyuldular»[54].

Ne var ki, Bolşevikliği köylülere herkes Celâl Bayar'ın anlattığı gibi anlatacak değildir. Bolşeviklik, ileride göreceğimiz üzere, «zındıklık», «gâvurluk» gibi en büyük bir küfür ve suç hâline getirilecektir.

II — MİLLİYETÇİLERDE SOLLAŞMA: TÜRKÇÜLÜK, HALKÇILIK VE KÖYCÜLÜK

Milliyetçilerin hızla sola kayışlarında Sovyet İhtilâli'nin payı büyüktür. Fakat bu sola kayış, 1908 Hareketi'nden itibaren başlamıştır. 1908'de bir Anayasa ile özgürlükleri geri getirmek ve Osmanlı İmparatorluğu'nu teşkil eden çeşitli milliyetleri eşit ve kardeş ilân etmek imparatorluğu kurtarmaya yetmeyince, Türkçülük akımı güç kazanmıştır. Türkçülük, Turancılık hayallerinin yanı sıra, milliyetçi aydınların gözünü Anadolu halkına ve köylüsüne çevirtmiştir. Yüzyıllar boyunca ezilen ve «etrak-ı bîidrak» diye horlanan Türkiye halkını artık milletçe kurtuluşun temeli olarak görmeye yönelinmiştir. Ziya Gökalp, evrensel nitelikteki uygarlığı taşıyan aydının halka gidip ona uygarlık götürmesi, millî nitelikteki kültüre sâhip halktan ise aydının millî kültürü edinmesi görüşlerini geliştirmiştir. «Halka doğru» eylemi böylece ortaya çıkmıştır. Anadolu halkının perişanlığı, ezikliği, millet aşamasında değil, fakat hâlâ bir cins «feodal» aşamada bulunuşu ve bunu değiştirme isteği, halkçılığa toplumsal bir öz kazandırmıştır. Bir millî devrimin yanı sıra, bir sosyal devrimden konuşulmaya başlanmıştır. 1908'den sonra kurulan İttihat ve Terakki Kulüpleri, Türk Ocağı, Türk Yurdu, Halka Doğru vb. gibi dernekler bu fikirlerin oluşturulduğu merkezler olmuştur. 190 Askerî Tıbbiyelinin girişimiyle Türk Ocağı kurulmuştur. Bu gençler, «190 Tıbbiyeli Türk evlâdı» imzalı mektuplarıyla, Türk Milletini yok olmaya götüren yaşantıya karşı çıkmışlar, «*tarım, ticaret ve sanayi ile kazanılmış bir toplumsal egemenliği, kuru bir siyasal egemenliğe yeğ tuttuklarını*» belirtmişler ve «*millî ve toplumsal bir devrimi gerçekleştirme*» özlemlerini dile getirmişlerdir[55].

Ziya Gökalp ve Türk Yurdu çevrelerinin katılmasıyla güçlenen Türk Ocakları'nda toplumsal kurtuluş reçeteleri araştırılmış ve tartışılmıştır. Yurt dışında da, özellikle İsviçre ve Fransa'da, Türk Yurtları kurulmuştur. Türk Yurtları, «*Türklükte toplumsal devrimcilik*» konusunu işlemişlerdir.

Türkçülük ve onun devamı olan halkçılık, içeride bir toplumsal devrim görüşüne doğru yol alırken, ekonominin bütün kilit noktalarının yabancılar ile onların koruyuculuğu altındaki Rum ve Ermenilere ait olması, bu milliyetçiliğe ekonomik planda antiemperyalist bir nitelik kazandırmıştır. Bolşevik İhtilâli ve başka çıkar yol göremeyiş, bu eğilimi hızlandırmış ve çeşit çeşit solcu kurtuluş formülleri araştırılmış ve gerçekleştirilmeye çalışılmıştır.

ANADOLU DEVRİMİ'NİN NİTELİĞİ

Moskova ile teması sağlamak için gönderdiğimiz ilk resmî temsilcimiz eski Türk Ocakçı Dr. Fuad Sâbit, Sovyetlere verdiği 24 Mayıs 1920 tarihli «Anadolu İnkılâp Hareketinin Seciyesi» başlıklı raporunda, milliyetçilerin bu «sollaşma»sını oldukça iyi belirtmektedir :

«Halkı ezen ve gelişmesini durduran nedenlerden biri de kültürün din etkisinden kurtulamamış olmasıdır. Eski Arap ve Acem kültürünün etkisi altında olan Ulema, yeni yaşantının yeni fikirlerini kabul için elverişli davranmıyorlardı. Kültürü Arap ve Acem gibi yabancı etkilerden kurtarmak için çalışan düşünürlerin çabası, Türk geleneklerine dayanmak, halk ve köylü yaşantısını incelemek, yâni kültürü millileştirmek ilkesinde toplanıyordu. Bundan Türkçülük, yâni kültürde milliyetçilik doğdu. Bu açıklamadan anlaşılır ki, sanayi ve ticaret nasıl yabancılar ve Ermeni-Rumlar elinde ise hükümet ve kültür de çoğunlukla yerli halkla ilişiği şüpheli yabancılar elinde idi. Bunun için sermayeye karşı mücadele, sınıfsal niteliğinden çıkıp millî bir

renk aldığı gibi, öte yandan hükümete karşı mücadele yâni kültür ve hükümetin, dinsel politika ve yabancı etkisinden kurtarılması da milliyetçilik niteliğinde oluyor. Bu Türkiye'deki milliyet hareketinin gücünü gösterdiği gibi, Türk milliyetçilerinin neden Avrupa kapitalistlerine karşı ve Sovyet Hükümeti'ne eğilimli olduklarını ve Ermeni ve Rumların da İtilâf Devletleri'ne koşulduklarını açıklar kanısındayım. Bu nedenler yüzünden hareketin başında Türkiye'nin çeşitli yerlerinde biçimlenen çeşitli gruplar, Millî Ahrar, Millî Türk, Millî Halk fırkaları olarak ortaya çıktı. Sosyalist partileri, siyasal yaşantıda rol oynayamıyacak kadar etkisiz idi. Halktaki kültür gelişmesi, maddî ve manevî gücü tamamiyle ayırd edecek ve Halife'nin dünya işlerine karışmasını tamamiyle yasaklayacak hükümetin Cumhuriyet ilkelerinde kurulmasını sağlayacak nitelikte değildi, onun için Cumhuriyet ilkesi, henüz hiçbir partinin programında yoktur. Fakat olaylar bu noktada büyük bir uyarıcı oldu. Padişah'ın İtilâf Devletleri politikasına âlet olması, Anadolu aydınlarını ve köylüsünü uyandırdı. Resmî programlarda yer bulmayan bu sorunun vicdanlarda yer ettiği kuvvetle tahmin olunabilir. Bundan başka dünyadaki siyasal ve toplumsal mücadele, özellikle Rus proleterya (Kara Halk) devrimi, bu partiler üzerinde etkisiz kalmadı. Hemen hepsinde bir sollaşma başladı. Sosyalistlerde dahi. Sol milliyetçilerde Sovyet (Şûra) eğilimleri bile ortaya çıktı...»[56]

MİLLİYETÇİLİKTEN KOMÜNİSTLİĞE

Bu satırları yazan Türk Ocağı yöneticisi Dr. Fuad Sâbit, bu sollaşmada en aşırılığa gidenlerden biridir.

Komünist Partisi kurucusu ve lideri Mustafa Suphi dahi, Türkçü ve milliyetçi çevreler içinden çıkmıştır. Paris'te Siyasal Bilgiler Okulu'nu bitiren Mustafa Suphi, Türkçülük akımının şampiyonlarından Millî Meş-

rutiyet —ve sonraki Millî Türk— Partisi'nin yayın organı İfham gazetesinin yazı işleri müdürlüğünü yüklenmiştir. Bu partiler, Türkçülük ve Millî İktisat savunuculuğu yapmışlardır. Mustafa Suphi'nin, İtalyanlar Trablusgarb'a saldırınca kaleme aldığı «Vazife-i Temdin» adlı eseri, Mete Tuncay'ın da belirttiği üzere, solcu bilinçten uzak bir antiemperyalist tepkidir. Kitap, «Osmanlı toprak bütünlüğünün zedelenmesinden doğan vatanseverce bir üzüntünün liberal ekonomi-politik terimleriyle ifadesi olarak görünmektedir»[57]. Sinop'ta birlikte sürgün hayatı yaşadığı arkadaşı Ahmet Bedevî Kuran'ın yazdığına göre, Mustafa Suphi, İttihatçıların milletlerarası masonluğuna karşı millî masonluk kurmaya yönelmiştir[58]. Sinop zindanından Rusya'ya bu amaçla kaçmış, Bolşevikliği ihtilâlden sonra Rusya'da benimsemiştir. O günlerde Rusya'da Mustafa Suphi ile yakın arkadaşlık eden Zeki Velidî anılarında, onun komünistliğinde dahi milliyetçi eğilimler gösterdiğini ve bu yüzden Bolşevik liderlerince tutulmadığını yazmaktadır. Prof. Zeki Velidî'nin görüşü şöyledir:

«Bakû'da Türkiyeli komünist Mustafa Suphi'nin evinde kaldım. Onu Moskova'dan tanıyordum. O komünist ise de Rusların Doğu politikasını beğenmiyordu, özellikle savaş esiri olan Türkiyelilerden bâzılarını gerçek komünist sayıp kendini kenarda bırakmak istemelerinden dolayı Stalin ve arkadaşlarına küskündü»[58].

Mustafa Suphi'nin yakın çalışma arkadaşı Ethem Nejat, eski ve koyu bir Türkçü idi*. Bursa Öğretmen

* Eğitim Müdürü iken Ethem Nejat, milliyetçiliği okullarda canlandırmak için çalışmış, çevre gezileri ve izcilik çalışmaları yapmış, Türk Ocakları'nda görev almış, Rumlara karşı uygulanan alış-veriş boykotunun yürütülmesinde ön planda rol oynamıştır. 1912-1914'te İzmir'deyken Ethem Nejat, Kurtuluş Savaşı'nın milliyetçileri Vâsıf ve Necati Beylerle çok yakın ilişkiler kurmuştur. Tonguç, Ethem Nejat'ın eğitbilimsel düşüncelerinden çok etkilendiğini söyler (Engin Tonguç, Devrim Açısından Köy Enstitüleri ve Tonguç, s. 61-65). Cumhuriyetin ilk yıllarında Eğitim Bakanlığı Müsteşarlığı yapan Nâfi Atuf Kansu da sol milliyetçilerdendir.

Okulu Müdürü iken yazdığı «Türklük Nedir ve Terbiye Yolları», «Yiğit Türkler» adlı incelemeleri onun koyu bir Türkçü olduğunu açıkça göstermektedir. Dünya Savaşı sırasında Eskişehir Eğitim Müdürlüğü'nde bulunurken gönüllü olarak askerlik yapan Ethem Nejat, 1918'de Almanya'ya gidince komünizmi benimsemiştir. Esasen Spartakistler denilen ve Kurtuluş dergisini çıkartan Vehbi Sarıdal, Vedat Nedim Tör, Nizamettin Âli Sav, Mustafa Nermi, Sadık Âhi (Eti), İlhami Nâfiz Pamir, Mustafa Fazlı Taylan, Nurullah Esat Sümer, Nâmık İsmail vb. Berlin'de Hamdullah Suphi Tanrıöver'in başkanlığını yaptığı Türk Ocağı'na benzer bir kulübün üyesidirler. Çoğu milliyetçi Türk Yurtlarında yetişmişlerdir. O günlerin koşulları, Mete Tuncay'ın deyimiyle, «*bu gençlerin kafasında, Türk milletinin düşmanının elinden 'kurtuluşu' dileğiyle Türk proleteryasının yerli ve yabancı burjuvazinin sömürüsünden 'kurtuluşu' özleminin birleşmesine, özdeşleşmesine elverişli olmuştur*»[59].

NÂZIM HİKMET'İN MİLLİYETÇİ DÖNEMİ

Bu gençlerin çoğu Ankara'ya geçip millî harekette görev almışlardır. Ünlü şair Nazım Hikmet dahi, Ziya Gökalp'in başlattığı arı Türkçe akımına ve hececiliğe katılmış, Türkçülük akımı doğrultusunda genç bir milliyetçi sanatçıdır. Yunan işgali üzerine, milletin tepkisini dile getiren ilk ve güzel şiirleri Nâzım Hikmet yazmıştır. «Kırk Hâramilerin Esiri» bunun örneğidir. Bu şiirde Türkiye'yi paylaşan emperyalist devletler «Kırk Hâramiler»e benzetilir. Türkiye, eli kolu bağlı bir esirdir. Hâramilerin başlı, cellâda esirin bir kolunu kesmesini emreder. Bu kesilen kol, Rumeli'dir. İkinci kolun, yâni Anadolu'nun da kesilmesini emredince, iş değişir. Bir anda esirin elinde balta parlar ve şiir, Millî Kurtuluş Savaşı'nın başladığını müjdeleyen dizelerle biter :

Haydutlar ağır ağır çekilirken geriye
Geniş, yüksek bir gölge atıldı ileriye.
Tunç bir çehre parladı alevin rüzgârıyla,
Yüksek gururlu alnı, geniş omuzlarıyla,
Kolları kesilecek kahraman esirdi bu,
Ne dudakları sarı, ne gözlerinde korku!
Zulmette parıldadı çeliği bir baltanın,
Kuru bir ses duyuldu, sonra fışkıran kanın
Damlaları ateşten yer yer duman çıkardı,
Şimdi şanlı esirin yalnız bir kolu vardı!
Ormanı dolaştı baştan başa bir boğuk ses :
«Öteki kolu kes, öteki kolu kes!»
Bıraktığı baltayı cellât alırken yerden
Meydana gölgelerle yakınlaşan göklerden
Haykırıldı bir büyük şanlı mazinin yâdı,
Birden balta esirin elinde parıldadı!

Nâzım Hikmet'in yine o günlerde yazılmış «Yaralı Hayalet» adlı şiiri, Ege direnmesini, efelerin kahramanlıklarını dile getirir ve «gâvur'un imansız kurşunu»ndan söz eder :

O ne? Mor cepkeninden niye akıyor al kan?
Bir kâfirin imansız kurşununa yandın mı?
Ah, ey Sarı Zeybeğim, sen de yaralandın mı?

İşte bu milliyetçi şair, Istanbul'da daha fazla kalmıyarak, millî harekete katılmak üzere Anadolu'ya geçer. Dayısı Ali Fuad Cebesoy Paşa, Ankara'dadır ve Kurtuluş Savaşı'nın liderleri arasındadır. Nâzım, Bolu'ya öğretmen olarak atanır. Anadolu halkının perişanlığı Nâzım'ı etkiler. İnebolu'da tanıştığı Spartakist gençlerden Sâdık Âhı Eti —ki sonradan Malatya Belediye Başkanı ve milletvekili olmuştur— Nâzım'a ilk solculuk derslerini İnebolu ve Ankara'da verir. Buna bir aşk hikâyesi de eklenince, Nâzım Rusya'ya gitmeye karar verir, orada Marksizm ve Leninizm'i öğrenir, komünist olur. Şevket Süreyya Aydemir de, «Suyu Arayan Adam» adlı eserinde anlattığı üzere, Turan yolun-

da milliyetçi bir öğretmendir. Turancı amaçlarla Kafkasya'dadır. Orada komünist olur. Erzurum Kongresi'nin unutulmaz genç milliyetçilerinden Cevat Dursunoğlu, bir yıl sonra Kafkasya'da komünizmi benimser.

ZİYA GÖKALP'İN SOLA KAYIŞI

Türkçülük hareketinin lideri olan Ziya Gökalp, hızla sola kayar. Gökalp, sınıf karşıtlığının uzlaşmazlığını ve proleterya diktatörlüğünün zorunluluğunu öneren Marksist-Leninist görüşü kabul etmez. Fakat «yapay» dediği eşitsizliklerin kaldırılmasını ve geniş bir halkçılık programının uygulanmasını isteyerek oldukça ileri bir sol görüşü benimser. Ziya Gökalp, Kurtuluş Savaşı günlerinde şöyle yazmaktadır :

«İnsanlar arasındaki eşitsizlikleri inceleyiniz. Göreceksiniz ki, bunların çoğu yapay (sun'i) eşitsizliklerdir, doğal eşitsizlikler değillerdir. Bir esirin efendisine, bir yarıcının ağasına, bir işçinin patronuna, okul görmemiş bir câhil kişinin bilgili bir kişiye eşit olmaması doğal eşitsizlikler midir? Yoksa insanların yapay olarak meydana getirdikleri esirlik, serflik, mülkiyet, miras gibi toplumsal kurumların sonuçları mıdır?»

Bu soruya hayır cevabını veren Ziya Gökalp, «Sosyal Adalet» deyimini kullanır ve herkese fırsat eşitliği tanınmasını ister :

«Halkçılığın en büyük ödevi, bu yapay eşitsizlikleri ortadan kaldırmaktır. İnsanlar, dünyaya gelir gelmez eşit haklara mâlik olmalıdırlar. Hiçbir çocuk dünyaya esir olarak, ya da serf olarak gelmemelidir. Hiçbir çocuk yaşamının ilk çağlarında sütsüz, ya da bakımsız, ikinci döneminde okulsuz ve eğitimsiz kalmamalıdır. Kim bilir fakir çocuklar arasında ileride bir dâhi olmak yeteneğinde nice yetenekli bireyler vardır. İyi beslenmemek, öğretim ve eğitim görmemek yüzünden, toplum bunların feyizli dehalarından yoksun kalıyor. Oysa zenginlerin çocukları arasında da yeteneksiz, geri zekâlı,

tembel olanlar çoktur. Bunlar kuvvetli gıdalarla beslenerek, okullarda aksatmadan devamlı öğretim ve eğitim görerek toplumun yönetici sınıfları arasında önemli mevkiler elde ediyorlar. *Zeki bireyleri rençperlik eden ve geri zekâlı bireyleri en önemli kurumların başına geçen bir toplum hiç uygarlıkta ve düzenlilikte yükselebilir mi?*»

Halkçılık, bu eşitsizlikleri düzeltecektir. «*Halkçılık dönemi, toplumların siyasal gelişmelerinde ulaştıkları en son ve en yüksek aşamadır*» diyen Ziya Gökalp, toplumun üç çeşit nimetinden herkesin aynı ölçüde yararlandırılmasını ister. Bunların ilki, eşit siyasal haklardır. İkincisi, eşit eğitim ve kültür olanaklarıdır. Üçüncüsü, üretim araçları mülkiyetindeki eşitliktir. Ziya Gökalp bunu şöyle açıklamaktadır :

«Üçüncüsü, ekonomik araçlar ve tekniklerdir. Bu araçlarla tekniklere sâhip olanlar, büyük servetleri kazanabilirler.

İşte dünyaya gelen bütün insan yavruları, toplum tarafından bu üç bölüm toplumsal kuvvetlerle eşit ölçüde donatılmalıdırlar. Bir sınıfa bunlardan bâzısını verip de, ötekilere vermemek toplumsal uyumu bozar».

Üretim araçlarının paylaşılmasında eşitlik isteyen Ziya Gökalp'in o günkü Türkiye'nin koşullarında dikkatini, doğal olarak, en çok toprak dağılımındaki eşitsizlik çekmektedir. Toprak reformundan yana olan Ziya Gökalp, bu alanda eşitliğe büyük önem vermekte ve ekonomik eşitlik sağlanmadıkça, siyasal eşitliğin lâfta kalacağını ileri sürmektedir :

«*Örneğin bütün köylüler gibi bir karış tarlası bile olmayan yarıcı ve rençperlere, köylülere de Millî Meclis'e seçmek ve seçilmek gibi siyasal egemenlik haklarını vermişiz. Oysa tarlaları olmayan bu zavallılar bir köy ağasının tutsağıdır. Bâzı yerlerde bunlar, evlerini bulundukları köyden başka köye taşımak hakkından bile yoksundurlar. Çünkü köy ağası, onları bitmez tükenmez bir borç ile sonu gelmez biçimde kendi köyüne bağlamıştır. Ekonomik bakımdan herhangibir bireyin*

tutsağı olan bu yüzbinlerce köylülerin, siyasal planda egemenlik haklarına sâhip olmasından ne çıkar?»

Siyasal eşitlik gibi, ekonomik eşitliği de zorunlu gören Ziya Gökalp, çalışmanın herkes için bir yükümlülük olması, eşit işe eşit ücret ödenmesi gibi Lenin Rusyasında benimsenen bir sosyalist ilkeye sâhip çıkmaktadır :

«Toplum içinde yaşayan her birey mutlaka toplum için faydalı bir biçimde herhangibir işle uğraşmaya borçludur. Ve her bireyin toplumsal değeri, yerine getirdiği toplumsal hizmetle ölçülmelidir.

Demek ki, gerçek eşitlik, her hizmete eşit bedelini vermektir»[60].

CELÂL BAYAR'IN SOLCULUĞU

Görülüyor ki, İttihatçıların, daha doğrusu Türk milliyetçiliğinin teorisyeni olan Ziya Gökalp, Marksist olmamakla birlikte, hayli ileri bir solculuk çizgisine ulaşmıştır. Ziya Gökalp gibi, çoğu İttihatçı olan ve ilk Meclis'te Atatürk'ün yakın çevresini teşkil eden birçok milliyetçi, en aşırı ölçülere bile gidebilen bir sol çizgide kümelenmişlerdir. Örneğin, genç İttihatçıların ön planda kişilerinden Celâl Bayar, partinin İzmir sorumlusu olarak, millî ekonomi tezini uygulamış, memleket ekonomisini Rum, Ermeni ve yabancıların elinden kurtararak Türk egemenliğine vermek için çaba göstermiştir. İzmir'de «Halka Doğru» derneğinin kurulmasında rol oynamıştır. Mondros Mütarekesi'nden sonra, İzmir'de barınma olanağını yitirip Kuva-yı Milliye güçlerine katılan Celâl Bayar, sola kaymıştır. Bayar, bir cins islâm komünizmi geliştirmeye çalışan Yeşil Ordu'nun kurucuları arasındadır*. Yeşil Ordu örgütüne giren Çer-

* Celâl Bayar, 53 yıl sonra kendini şöyle savunmuştur: «O zaman memleketin durumu değişikti. Memleketimize emperyalistler saldırmıştı. Emperyalizme karşı savaşıyorduk. İki ihtilâl vardı dünyada, birisi Rusya'da olmuştu, birisini biz yapmıştık. Ruslarla balayı günleri yaşıyorduk. O zaman böyle bir niyetleri yoktu...» (Mehmed Kemal, Gün gazetesi, 15 Temmuz 1973, Celâl Bayar konuşuyor).

kez Etem ile sıkı ilişkiler kurduğu ileri sürülmektedir. Bayar, o günlerde, daha önce belirttiğimiz üzere, Bolşeviklik hakkında görüşünü soran köylülere, bunun toprak dağılımındaki eşitsizliğin kaldırılması demek olduğunu anlatmış ve kendi deyişiyle, köylülerde umutlar yaratmış kişidir. Bayar, 8 Temmuz 1920'de Bursalıların şehri Yunanlılara hiçbir direnme göstermeden bırakmalarını, âdeta Yunanı dâvet etmelerini eleştiren milletvekillerine karşı, bu ihaneti Bursa halkının ve emekçilerinin değil, Bursa burjuvazisinin yaptığını, kendisini de emekçilerden sayarak Meclis kürsüsünden belirtmiştir :

«İngilizleri, Yunanlıları Bursalılar çağırmıştır, deniliyor. Kesinlikle yanlıştır. Bunu düşünen bir kuruldur. Bunu da açıklamak isterim ki, o kurul, Fransızların burjuvazi dedikleri kesimdendir. *Gözlerinde malların, canlarının bizim gibi yoksul olanlardan pek büyük değeri vardır.* Onlar savunma olanağı görmedikleri zaman herhalde mal ve canlarının da boşa gitmemesini istiyorlardı. Eğer bu kabahat ise, bundan o kurul sorumludur... burjuvazi kesiminden Bursalılar kabahatlıdırlar»[61].

Bayar, Ekonomi Bakanı olunca da işçilerin durumunu iyileştiren kanunlar çıkarmaya yönelir. Zonguldak ve Ereğli kömür madenlerinden çıkan kömür tozları parasının işçi kurullarına verilmesiyle ilgili kanun görüşülürken, Ekonomi Bakanı Bayar, 18 Nisan 1921 tarihli oturumda şöyle konuşur :

«Başka ülkelerde işçilerin çalıştıkları yerlerde okullar vardır, sağlık kurallarına uygun evleri vardır. Hatta yıkanmaları bile sağlanmıştır. Düzenli hastahaneleri vardır. Aldıkları gündelilerle kolay geçinebilmeleri için ekonomik kuruluşları vardır. Kooperatifler kurulmuştur. Kazaya uğrayan işçilere kendi sandıklarından yardım sağlanmaktadır. Bizim işçilerimiz ise, aç ve çıplaktırlar. Bâzılarının üzerinde gömlek bile yoktur. Ne kalacak yerleri, ne giyecekleri, ne yakacakları vardır. Sözü edilen kömür tozları oralarda yığılıp durmaktadır.

Bunları işçi kuruluşlarına verirsek, hiç olmazsa ekmek paralarını kurtarırlar... Yalnız bir taraf düşünülür, bir taraf baskı altında tutulursa, yalnız bir tarafın hakkı korunursa, inanımız ki, haksızlığa uğrayan taraf mutlaka öfkelenip coşar ve memleketin genel durumu zarar görür».

Bayar, yine Ekonomi Bakanı iken, ne olduğu pek bilinmeyen bir «Devlet sosyalizmi»ni resmî politika olarak över. Ekonomi Bakanı Bayar, Atatürk'ün gazetesi olan Hâkimiyet-i Milliye'nin muhabiri tarafından «Devlet sosyalizmi, genel ve ekonomik kurumların yavaş yavaş devletleştirilmesi hakkındaki görüşleri»nin sorulması üzerine şu karşılığı verir :

«*Devlet sosyalizmine karşı olanlar, bireyciliği güçlü, sermayesi bol olan memleketler halklarıdır. Tanzimat'tan beri elverişsiz koşullar altında Avrupa sermayesinin memleketimize ayrıcalıklı biçimde girmesinin ve ekonomik kaynaklarımıza egemen bulunmasının üzücü... sonuçları gözümüzün önündedir... Devlet sosyalizminin faydalarını pek çok örneklerle doğrulamak mümkündür*»[62].

Celâl Bayar gibi Atatürk'ün yakını olan İttihatçı Tevfik Rüştü Aras, Bolşevikliğin sembolü olan kırmızı kalpakla dolaşmaktadır. İttihatçı Hakkı Behiç, «Bolşevik İslâm Birliği» peşindedir. İngilizlerce Bolşeviklikle suçlanan eski Türk Yurtçularından Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal Tengirşenk, ülkemizin Bolşevikliğini olası saymaktadır. İttihatçılardan ünlü Fatin Hoca, «Bolşevik olamayız, ama sosyalist olalım» demektedir :

«Bolşevikliği birçok sakıncalarından dolayı alamıyoruz. Kapitalizme kendimizi kaptırır isek para, sanayi, bilim, emek ve hatta işçi gibi karşı koyma fırsatlarına sâhip olmadığımızdan dolayı, kesinlikle mahvolacağımızı doğal görüyoruz».

Fatin Hoca, kurtuluş yolunu «ılımlı sosyalizm»de bulmaktadır. Ilımlı sosyalizm, Türkiye'nin dış politikasını da belirliyecektir :

«Bolşevikler doğal müttefikimiz olur. Batı milletlerinin işçi ve sosyalist partileri, içten yandaşımız olur»[63].

Atatürk'ün en yakınlarından biri durumuna girecek olan Hikmet Bayur ise, Halide Edip'in yazdığına göre, Ankara'nın ateşli Marksistlerindendir :

«Bugünlerde Istanbul'dan gelen Hikmet (Bayur) Bey de, Sorbonne'da okumuş, Fransızcası olaganüstü, özellikle matematiği kuvvetli, bolşevikliğe fikren taraftar bir adamdı... O geldikten sonra, Dışişleri Bakanlığı, onun yeteneği sâyesinde normal bir biçim almaya başladı. 1920 yılı Ağustosunun sonunda Sevr Antlaşması, Türkiye'nin yok edilmesini isteyen biçimde imzalandıktan sonra bu adam çok hizmet etti. Kendisi komünist fikirlerden yana olmakla birlikte, Türkiye'nin her iki tarafa karşı da bağımsız kalmasını isteyenlerdendir»[64].

Yine Atatürk'ün yakını genç Türkçülerden Mahmut Esat Bozkurt, ilk Meclis'in sol milletvekilleri arasındadır. Meslekî temsili, ileri sol ve halkçı bir siyasal rejim diye savunan Bozkurt, Yenigün gazetesinde Türkçülük ile komünizmi bağdaştıran yazılar yazmaktadır :

«Komünizm Türkler için bir ülkü değil, bir araçtır. Türklerin ülküsü, Türk milletinin birliğidir»[65].

TÜRK OCAKÇI Dr. REŞİT GALİP'İN KÖYCÜLÜĞÜ

Türk Ocaklarından yetişme Dr. Reşit Galip ise, köycülük fikrinin şampiyonluğunu yapmaktadır. Dr. Reşit Galip, Dr. Hasan Ferit (Cansever) ve daha başka doktorlarla birlikte köye uygarlık götürme, köyü uyandırma ve kalkındırma biçiminde köycülük çalışmalarını Tavşanlı'da başlatmıştır. Köylüler arasında geçirilmiş birbuçuk yıllık yaşantıdan sonra Dr. Reşit Galip'in Ekim 1920'de yazdığı «Köycülük» notları, Türkçülük, halkçılık ve solculuk açısından ilginç bir belgedir.

Yazı, «Anadolu'yu, Türkü kurtaracak yol nedir?» sorusuyla başlamaktadır. Bu soruya Dr. Reşit Galip'in

getirdiği cevap şudur :

«Türk yurdu, ancak Türk köylüsü dünyada olup bitenlerle ilgilenmeye başladığı vakit kurtulacaktır... Biz köylümüzü olaylarla ilgilendirebilir, onu haklarının neler olduğunu ve nasıl elde edileceğini anlayacak düzeye çıkarmayı becerebilirsek, işte o zaman köylüyü ve köylüye dayanan memleketi kurtarma olanağına kavuşuruz... Bütün köylü ve halksever kişilerin altında toplanacakları bir tek bayrak, bütün güçleriyle açıp savunacakları bir tek çalışma yolu vardır: Toplumsal köycülük!»

HALK İLE DEVLET ARASINDAKİ ÇİN DUVARI

«Herhalde şuna kesinlikle inanılmalıdır ki, hükümet ile köylü arasında, ilerleme ve eğitim düşüncesiyle bütün gücünü bilgisizlik ve yobazlıktan alan zorbalık arasında duran bu *ağalar sınıfı kaldıkça, hiçbir ciddî uyarma çabasının köylü halka kadar varmasına olanak yoktur.* Herşeyden önce aradaki Çin duvarı yıkılmalı, çıkarını salt tutuculukta gören eşrafın inatçı direnişi kırılmalıdır».

Ağaların bu zorbalık düzeni, nasıl değiştirilebilecektir? Dr. Reşit Galip, antifeodal nitelikteki bu devrimi şöyle açıklamaktadır :

«*Halkın ve en büyük sınıf olan köylünün bağrından çıkacak bir devrimin, ancak iki ilkesi olabilir :*

1 — Senetsiz, kanunsuz bir biçimde köylüyü borçlandıran karakaplı defterleri yok etmek, yâni halkı borç köleliğinden azat etmek.

2 — Büyük toprakları dağıtıp köylüyü kendi payına sâhip kılmak. Bu, sermaye ile hükümet nüfuzuna dayanan ağalık zihniyetini, zorbalığı yok edecektir.

Seve seve döğüşüp düşmanı yurda sokmayacak olan asıl ordu bundan sonra meydana gelecektir*. Türkiye'-

* Ekim 1920'de işgal kuvvetlerinin dağıttığı Ordu, henüz kurulabilmiş değildi. Köylü askerlikten kaçıyordu. Reşit Galip, bunun nedenini «herşey zorbanındır» biçimindeki ağalık düzenine bağlamaktadır.

yi kurtarmak, ilericiliğe ve uygarlığa kavuşturmak için biricik çıkar yol budur. Birden yapılacak bir darbe ile zorbaları ortadan kaldırabiliyor, köylüyü kurtarabiliyor muyuz? Eğer bunu yapabilecek gücü bulabilirsek, yüreklerimizde bu cür'et varsa, hiç durmadan işe girişmeliyiz. Değilse işe A'sından başlamalı ve köyü örgütlemeye önem vermeliyiz. Bu örgütlenme sâyesinde, asıl elemanlarını doktorlarla öğretmenlerin teşkil edeceği bir aydın kadrosu ile sessiz, ama inatçı bir çaba harcayarak köylüyü uyarmalı ve hakkını kanun yollarından elde etmesi sağlanmalıdır. Bugünün tehlikesini yok etmeye çalışırken yarını göz önünde tutalım. Her ne olursa olsun, serbest kollarla yürüyebilmek için, tutuculuğun sağlam dayanakları, kaleleri olan zorbalar sınıfı ile çarpışmak gerekecektir. Bunu kesin olarak bilelim. Can ve gönülden İngilizi, Yunanı isteyenler, can ve gönülden İtalyanları alkışlayanlar hep onlardır. 'Başka bir hükümet, sanki daha az mı vergi alacak?' gibisinden alçakça telkinlerde bulunanlar, hep, onlardır. Bütün alçaklıkların ağababası onlardır! Bunlar ne pahaya olursa olsun ortadan kalkmadıka bu millet uyanamıyacak, belini doğrultamıyacaktır. Köylü, zavallı köylü dayanılmaz acılar içinde, her baskıya Eyüp sabrıyla katlanarak, her yumruğa belki sonuncudur diye boyun eğerek bekliyor. Zorbanın zinciri onu her yanından sarmış, bağlamıştır ve gelip geçen bütün hükümetler, yazık ki, duygusuz ve kalpsiz zindan bekçileri gibi zorbalara hizmet etmişlerdir. Köylünün bütün umudu şimdi Ankara Hükümeti'nde, millet hükümetindedir».

Radikal bir antifeodal devrimi öngören Dr. Reşit Galip, dünya devrimi ile de ilgilidir ve bunun Türk köylüsünü etkilemesini beklemektedir :

«Cihan barometresinin ibresi düşe düşe büyük fırtınaların üzerinde durdu. Milletleri yöneten hükümetler, bu fırtınalara yakalanmış tekneler gibi dalgaların bir altında, bir üstünde bocalayıp duruyorlar... Fırtına Bolşeviklik hareketi, gemiler emperyalist ve kapitalist

hükümetler, selâmet limanı demokrasi ve sosyalizm inancıdır... Bütün cihan işçi ve köylüsü, başarılı olsun olmasın, bu amaca doğru yürüyor. Bizim bu evrensel coşup taşma karşısında durum ve tutumumuz nedir?..

Türk Yurdu, ancak Türk köylüsünün dünyada olup bitenlerle ilgilenmeye başladığı vakit kurtulacaktır»[66].

HALKÇILIK PROGRAMI

Sola kayan bu milliyetçi aydınlar, ilk Millet Meclisi'nde bir toplumsal devrim programı kabul ettirmeye önem vereceklerdir. Bu amaçla, maceracı sayılabilecek kişileri de aralarına alarak Yeşil Ordu günlerinde «Halk Zümresi» adlı bir grup kuracaklardır. Bu hareketin öncülerinden Yunus Nâdi Abalıoğlu, amaçlarını 16 Eylül 1920 tarihli Yenigün gazetesinde açıklamıştır :

«Halk Zümresi adı altında meydana gelen yeni bir kuruluş, Büyük Millet Meclisi içinde gittikçe artan bir şiddetle duyulan bir gereksinmeyi belirtmektedir. Halk Zümresi, Büyük Millet Meclisi içinde bir parti değil, belki bizzat Büyük Millet Meclisi'nin varlık nedeni ile hareket çizgisini saptamasından ibarettir. Meclis'in amaçları, Dünya'nın geçirmekte olduğu Devrim'e göre daima yetersiz görünmekten kabil değil, kurtulamamıştır. Dikkat edilince derhal farkediyoruz ki, Dünya büyük bir Devrim içinde, biz de o Devrim'in tam ortasında bulunuyoruz...

Bu kasırgadır ki, öteki gördüğü ve daha göreceği birçok büyük işler arasında bizim Büyük Millet Meclisi'ni de doğurmuştur. O zaman pek farkında mıydık, bilemiyoruz. Fakat şimdi anlıyoruz ki, emperyalizmin eşi görülmedik alçakça saldırıları karşısında Türk milletini birleştiren kuvvet, görünüşte pek doğal bir isyan ve korunma duygusu ise, gerçekte evrensel bir Devrim'in dünyayı kucaklayan ve kapsayan bir Devrim'in dalgalarıdır. Ve biz, işte şimdi bu Devrim'in içindeyiz.

Bir Devrim ki, niteliği ve anlamı seçildikçe bizi ar-

tık gerek dış ilişki ve gerek iç geçim bakımından yeni bir yaşantıya aday kılmaktadır..

Dış ilişkilerde hareket noktamız, Batı emperyalizminin yıkılmasını istemek ve bu yıkılmaya elimizden geldiği kadar yardım eylemekten ibarettir.. Avrupalılar, sülükler gibi kanlarımızı ve iliklerimizi emmekte devam eylemek istiyorlar. Biz çalışacağız, onlar yaşayacaklar. O halde? O halde, pek doğal bir sonuç olarak kahrolsun Avrupa'nın sermayesi ve yerin dibine geçsin onların çıkarları».

«*Bizim sermayemiz emektir. Biz bu emekle kendimiz yaşamak istiyoruz. Doğu, başkalarının zevk ve keyfine hizmet etmekten sonsuza dek kurtulmaya kesin kararlıdır. O, artık kendi çalışacak ve çalışmalarının ürününü kendi yaşama mutluluğuna ayıracaktır. Doğu'nun bu yeni zihniyetine göre, yaşamanın en büyük erdemi çalışmaktan ibarettir. Bundan ötürü en büyük ve hatta biricik değer, çalışmaktır, emektir. Genel yaşantıyı, dışarının zorbalığından sonsuza dek koruyacak, özgür ve mutlu kılan bir çalışma uyumu: İşte program*»[67].

Yeşil Ordu'nun Meclis içinde bir devamı sayılabilecek olan Halk Zümresi, bir toplumsal devrim programının kabulünü istemiştir*. Hükümet, vaatlerle oyalama yoluna sapınca, Halk Zümresi Programı, Meclis'e verilir.

Bunun üzerinedir ki, Halk Zümresi Programı'na çok benzeyen 13 Eylül 1920 tarihli bir Hükümet Programı, Mustafa Kemal Paşa'nın imzasıyla Meclis'e sunu-

* 8 Eylül 1920 tarihli Yenigün gazetesinde Halk Zümresi, programını yayınlamıştır. Şûra sistemi öngörülen programda bir «İslâm Sosyalizmi» savunulmaktadır. Programda yer alan bâzı görüşler şöyledir: «Kafa ve kol emeği esastır. Dış borçlar ve yabancı imtiyazlar, halk için en haksız bir zâlim yüktür. Seçme yaşı 18'dir. Savaş, ancak emperyalizme karşı meşrûdur. Okul, parasız, zorunlu ve yatılıdır. Arazi devlete aittir, topraksızlara devlet parasız arazi verir. Eczahane ve hastahaneler devlet yönetimindedir. 16 yaşına kadar fakir çocuklar, hükü-

lur. Mustafa Kemal'in sunuş yazısında, «Bakanlar Kurulu'nun siyasal, toplumsal, askerî ve idarî görüşlerini özetleyen ve idare örgütü hakkındaki kararlarını kapsayan programı» denilir. Programdaki ilkelere dayanarak hazırlanması gereken kanun tasarılarının dahi sunulmak üzere olduğu belirtilir.

«Halkçılık Programı» adı verilen bu hükümet programının «maksat ve meslek» başlıklı ilk dört maddesinde, halkçılığın temel ilkeleri dile getirilir :

— Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti, halkın yaşam ve bağımsızlığını kurtarmayı tek maksat ve amaç bilir.

— Bu amaca, halkı, emperyalizm ve kapitalizmin zorba egemenliğinden ve zulmünden kurtararak yönetim ve egemenliğin gerçek sâhibi kılmakla erişileceğine inanır.

— Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti, milletin yaşam ve bağımsızlığına suikast eden emperyalist ve kapitalist düşmanların saldırılarına karşı savunma ve dış düşmanlarla işbirliği edip milleti ayartmaya ve bozmaya çalışan içerdeki hainleri cezalandırma için Ordu'yu güçlendirmeyi ve onu milletin bağımsızlığının dayanağı bilmeyi ödev bilir. *(Ordu, emperyalist ve kapitalist düşmanlar ile onların içerideki işbirlikçilerine karşı millet özgürlüğünün dayanağı olmaktadır.)*

— Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti, halkın sefalet nedenlerini kaldırmayı, refah ve mutluluğunu sağlamayı temel ilke bilir. Bunun için toprak, eğitim, adalet, maliye, ekonomi ile genel olarak toplumsal konularda çağın koşullarına ve halkın gerçek ihtiyaçları-

---

metçe bakılır ve eğitilir. İhtiyarlar ve sakatlar korunur. Halk mahkemeleri kurulur, cezaevleri işevleri hâline getirilir. Üretim ve tüketim kooperatifleri geliştirilir. Dış ticaret, hükümet himaye ve denetiminde bir örgüt tarafından yürütülür» vb... (Mete Tuncay, Mesaî, s. 107-110). Pavloviç'e göre, bu program, «küçük burjuva sosyalist eğilimi» sosyalist solaganlarla dile getirmekte, insancıl görüşlerin İslâm ilkeleriyle uyumunu ortaya koymaktadır (Mete Tuncay, Mesaî, s. 112).

na göre gereken yenileşmeleri ve kurumları meydana getirmeyi başlıca görev sayar.

İLK MECLİS İLERİCİ DEĞİL, TUTUCUYDU

Demek ki, gerçek bir halk iktidarını sağlamak üzere antiemperyalist, hatta antikapitalist bir devrim programı söz konusudur. Bunun için başta toprak düzeni olmak üzere köklü bir yenileştirme ve düzen değişikliğine gidilecektir. Gerekli kanunlar hemen çıkartılacaktır. Ne var ki, bir kanunun maddeleri hâlinde sunulan bu temel ilkeler, Meclis çoğunluğu tutucu olduğu için, bir tarihsel anı olarak kalır. Meclis'te toplumsal devrim isteyenlerin iyice azınlıkta olduğunu bilen Atatürk de devrimlerin zaferden sonraya bırakılmasından yanadır. Program, esas itibariyle, Halk Zümresi grubunun ilerici bir programla kazanılmasını ve Hükümet etrafında toplanmasını sağlama amacını gütmektedir. Bunu sağlar, ama orada kalınır. Nitekim Halkçılık Programı'nı inceleyen Meclis Komisyonu, hazırladığı 21 Ekim 1920 tarihli gerekçede, bunu önce Meclis'in toplumsal ve siyasal görüşlerini bir bütün hâlinde dile getiren bir Büyük Millet Meclisi Programı olarak yayınlamayı ve ilân etmeyi ve bu ilkeleri gerçekleştirecek kanunları birbiri ardı sıra çıkartmayı düşündüklerini, daha sonra bundan vazgeçtiklerini yazmaktadır. Gerekçeye göre, bir Meclis'te bütün üyelerin görüş ve inanlarını (içtihat) bir nokta ve üslûpta toplamak mümkün değildir ve fikir ve inanda fedakârlık da caiz bulunmamaktadır. Bu nedenle bir partinin bütün üyelerince kabul edilmiş bir program biçiminde Büyük Millet Meclisi'nin bir programının ortaya atılması olanaksız görülmüştür. Böylece birçok gereksiz tartışmalara da meydan verilmemiştir. Halkımız ise, şimdiye kadar vaatlerin hep tutulmadığını gördüğünden vaatlere karşı güvensizdir. O halde, temel ilkeleri açıklamaya ve bunların gerektirdiği kanunların hemen çıkartılacağını vaadetmeye gerek yoktur.

İşte bu gerekçeyle, «maksat ve meslek» başlıklı ilk dört madde metinden çıkartılmış, idare örgütüyle ilgili geri kalan maddeler 1921 Anayasası hâline getirilmiştir. Amaç ve doktrin maddeleri ise değiştirilerek, «Büyük Millet Meclisi Bildirisi» olarak yayınlanmıştır. Bildiride, antiemperyalist, hatta antikapitalist ilkeler dile getirilmiş, fakat başta toprak düzeni olmak üzere her alanda yenileşmeye gidileceği hükmü yumuşatılmıştır. «Asrîlik»ten ürküldüğünden «çağın gereklerine göre» yenileşme sözü metinden çıkartılmıştır. «Yenileşme» görüşü, yanına «milletin geleneklerini gözetmek» ibaresi eklenerek dengelenmiştir*.

Görüldüğü üzere, en çok solculuk ve Bolşeviklik edebiyatı yapıldığı 1920 yaz ve sonbahar aylarında dahi, «çağın gereklerine göre yenileşme» sözleri Meclis çoğunluğunda ürküntü yaratmaktadır. Esasen Meclis'te Bolşevik edebiyatı, bir süre sonra son bulacak, 1921 yılında Bolşevik aleyhtarlığı ağır basacaktır. «Türkiye halkını, emperyalizm ve kapitalizmin zorba egemenliğinden ve zulmünden kurtarma» formülü de, kapitalist sisteme değil, işgalci emperyalist ve kapitalist devlete karşı olma biçiminde anlaşılacaktır. Nitekim Halkçılık Bildirisi, Meclis'te görüşülürken Balıkesir Milletvekili Hasan Basri'nin bu konudaki sorusu, tam bir açıklığa kavuşturulmadan geçiştirilecektir. Soru ve cevap şöyledir :

«Hasan Basri — Birşey daha soracağım. Emperyalizm ve kapitalizm zulmünden kurtararak diyor. Maksat, dış emperyalizm ve kapitalizm midir, yoksa içerdeki de bunun içinde yer almakta mıdır? Bunu anlamak isterim. Bunun hakkında İsmail Suphi Bey bilgi versin.

İsmail Suphi — Biz genel olarak emperyalizme kar-

* Ordu ile ilgili maddede de, emperyalist ve kapitalist düşmanlarla «işbirliği eden... içerdeki hainler» ibaresi kaldırılmış, Ordu'ya «emir ve komuta yetkisinin Büyük Millet Meclisi'nin manevî kişiliğinde olduğu» cümlesi eklenmiştir.

şıyız. Emperyalizm nereden gelirse gelsin. Kendimiz emperyalist değiliz ve emperyalistlerin aracı da olmayız. Kapitalizm sorununa gelince, kapitalizm zulmü nerede görülürse görülsün, karşısındayız».

Bu konuyu 3 Ocak 1921 günü Meclis'te konuşan Dışişleri Bakan Vekili Muhtar Bey aydınlığa kavuşturacaktır :

«Bizim Rusya ile beraberliğimiz, yalnızca emperyalizme karşı birlikte mücadele etmekten ibarettir. Bu amaç bakımından her zaman onlarla beraberiz... Hatta kapitalizm mücadelesinde bile Rusların kabul etmiş oldukları ilkeleri kabul edemeyiz, uygulayamayız. Çünkü bunların ülkemizde uygulama yeri yoktur»*.

KALPAK, FESE YENİLİYOR...

Gerçekten ilk Meclis'te 1920 yılının Bolşevik edebiyatına rağmen, tutucular ezici çoğunluktadırlar. Sola kayan milliyetçiler azınlıktadır. Daha Meclis'in ilk günlerinde görülen fes-kalpak çatışması, bunu göstermeye yeterlidir. Kurtuluş Savaşı günlerinde fes tutuculuğun, kalpak ilericiliğin simgesidir. 29 Nisan 1920 günü bâzı milletvekilleri bir önerge vererek, fes yerine kalpak giyilmesini isterler. Mahmut Goloğlu'nun Büyük Millet Meclisi'ndeki «ilk devrimci davranış belgesi» dediği önerge, son derece gerçekçi ekonomik nedenlere dayandırılmıştır :

---

* Atatürk, Halkçılık Programı'ndan bir yıl sonra, 1 Aralık 1921'de Meclis'te halkçılık ilkesini yeniden dile getirecektir: «Biz, hayatını, bağımsızlığını kurtarmak için çalışan emekçileriz. Zavallı bir halkız! Ne olduğumuzu bilelim, kurtulmak, yaşamak için..... çalışan ve çalışmak zorunda olan bir halkız! Bundan dolayı herbirimizin hakkı vardır, yetkisi vardır. Fakat çalışmakla bir hakkı elde edebiliriz. Yoksa arka üstü yatmak ve hayatını çalışmadan geçirmek isteyen insanların bizim toplumumuzda yeri yoktur, hakkı yoktur! O halde söyleyiniz Efendiler! Halkçılık, toplumsal düzenini emeğine, hukukuna dayandırmak isteyen bir toplumsal doktrindir. Efendiler! Biz bu hakkımızı korumak, bağımsızlığımızı güven altında bulundurabilmek için toptan, milletçe bizi mahvetmek isteyen emper-

«Uzun savaş yıllarının doğurduğu birçok bunalımlar arasında, ülkemiz için bir de fes sıkıntısı meydana çıktı. Savaştan önceki yıllarda yalnız Avusturya'dan yılda aldığımız feslerin parası altın olarak beş milyon liraya varmakta idi. Öteki yabancı ülkelerden getirilen fes paralarını da hesaba katarsak, her yıl yedi-sekiz milyon liralık bir varlığın dışarıya gittiği görülür ki, bunun kâğıt para karşılığı, ortalama kırk milyon lira demektir. İşte yoksul ülkemiz için çok büyük olan paranın yurt içinde kalmasını sağlamak üzere ve aslında İkinci Sultan Mahmut zamanında Adalı Rumları taklit ederek serpuş olmak üzere kabul edilmiş bulunan fesin bir millî başlık niteliğinde olmadığı da göz önüne alınarak öteden beri birçok Doğulu ve müslüman milletlerin serpuş diye taşıdıkları ve şu son günlerde herkesin de seve seve giymeye başladığı kalpak'ın millî başlık olarak kabullenilmesini ve ilân edilmesini öneririz».

Bu sağlam ve haklı gerekçe, Meclis'te şiddetli itirazlara yol açar:

Hâşim Bey (Çorum) — Hayır, hayır, olmaz!

---

yalizme karşı ve bizi yutmak isteyen kapitalizme karşı milletçe savaşmayı uygun gören bir doktrin izleyen insanlarız».

Kanımızca, burada yalnızca emekçinin değil, girişim sâhibi sermayedarın emeğini de kapsayan bir emek ve emekçilik anlayışı söz konusudur. Kapitalizm de, emperyalist dış kapitalizmdir. Öte yandan çok uzun bir konuşmanın ufak bir bölümünü teşkil eden bu sözler, çok özel bir durumda söylenmiştir: Muhalifler, Mustafa Kemal'in diktatörlüğe gittiği ve Cumhuriyete yöneldiği kanısındadırlar. Mustafa Kemal'in yetkilerini kısmak ve Saltanat'ı garanti altına almak için meşrutî sistemi öngören bir kanun teklifi yapmışlardır. Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin biçim ve durumunun karanlık ve meçhul bulunduğunu, yeryüzünde böyle bir hükümet biçimi olmadığını, meşrutiyete dönülmesi gerektiğini ileri sürmekte ve etkili olmaktadırlar. Cumhuriyet, daha doğmadan ölme tehlikesiyle karşıkarşıyadır. Atatürk, bin dereden bin kanıt getirerek, kuvvetler birliğine dayalı sistemi savunur, bunun bir halk hükümeti olduğunu, halkçılık doktrinine dayandığını söyler. Ama hemen ardından da halkçı halk hükümetinin ne demokratik, ne de sosyalist hükümet sayılabileceğini ekler.

Tunalı Hilmi Bey (Bolu) — Fes, Türkün ruhunda yerleşmiştir...

Hâşim Bey (Çorum) — Tunus'taki bütün müslümanlar fes giyiyorlar. Biz giymezsek onların manevî kuvvetleri zayıflar. Olmaz efendim, kesinlikle istemem.

Mustafa Tâki Efendi (Sıvas) — Gerçi fes sonradan ortaya çıkarılmış birşeydir. Fakat bugün müslümanları başkalarından ayıran bir belirtidir. Özellikle Osmanlılar için böyledir. Biz bunu bırakırsak, kılığımız, geleneklerimiz karmakarışık olur. Biz «papak» giysek, o bütün milletlerde vardır. İslâm milletleri ve özellikle Osmanlılar için özel kılık festir.

Başkan — Bu önergeyi dikkate alıyor musunuz? (Almıyoruz sesleri). Almayanlar ellerini kaldırsın. (Eller kalkar). Önerge dikkate alınmıyor. (Yaşasın fes sesleri). Rica ederim, bugün fes ve kalpak zamanı değil. Herkes istediğini giysin...

Konu üzerindeki görüşme bitmiştir. Tam bu sırada, aleyhinde tek kelime söylenemeyen fese ve onun sembolize ettiği gericiliğe karşı, az da olsalar, devrimcilerin «Yaşasın kalpak» sesleri yükselir[68].

Falih Rıfkı Atay ise, ilk Meclis'te tutucu egemenliğini belirtmek için cılız bütçenin vergi gelirlerini azaltan içki yasağı kanununu örnek verir :

«Men-i Müskirat adlı içki yasağı kanunu Deniz Kurmayı Ali Şükrü'nün önerisi üzerine bir şeriat kanunu olarak çıkmıştır. Maliye Bakanı boş Hazine'nin bu yüzden yirmi milyon lira daha kaybedeceğini boş yere anlatmaya çalışmış :

— İçkiye ağır vergi koyalım, demiştir»[69].

Ne var ki, dinsel amaçlar için yirmi milyon lira gelir kaybını göze alan Meclis, arazi vergisinin beş yıllığını birden verenlerin bu vergiden kurtulmalarını öngören bir kanun tasarısını kesinlikle reddetmiş ve Maliye Bakanı istifa etmek zorunda kalmıştır. Müthiş para sıkıntısı çekilen bir dönemde, zengin çiftçilerin beş

yıllık vergilerini birden ödemeleri bile kabul olunmamıştır*.

Bu durumda, toplumsal devrim peşinde koşan Halk Zümresi, tutucu çoğunluğa karşı, Mustafa Kemal Paşa'nın da telkinleriyle, toplumsal devrim düşüncelerini zaferden sonraya, daha iyi günlere erteler ve ayrı bir grup olmaktan çıkarak Mustafa Kemal'in etrafında toplanır! Mustafa Kemal ise, mümkün olan en büyük çoğunluğu nisbeten disiplinli biçimde etrafında toplamayı, Kurtuluş Savaşı'nın bağımsızlık ve millî egemenlik ilkelerini başarıya ulaştırmanın koşulu saydığından, Meclis'te Birinci Grup'u kurar. Prof. Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, Birinci Grup'u şöyle değerlendirmektedir :

«Birinci Grup üyeleri, ileri düşüncelere daha açık kişiler görünümündeydiler. Bunlar arasında sosyo-ekonomik görüş bakımından liberal olanlar bulunduğu gibi, sosyalist eğilimli olanlar da vardı. Kısacası, Birinci Grup, bir parti olmamakla birlikte, içerisinde kendine özgü yelpazesi bulunan bir kitle partisi görünümündeydi. Ankara Milletvekili Mustafa Kemal Paşa, bu grubun doğal lideriydi»[70].

Fakat yine de Birinci Grup'un karşısında tutucu bir «İkinci Grup» kalmaktadır; üstelik Birinci Grup içinde de toplumsal devrim fikrine karşı olanlar çoğunluktadır.

TOPLUMSAL DEVRİMİN ERTELENMESİNE TEPKİ

Toplumsal devrimi ertelemeyi reddedenler, Kemalist Hareket'in dışına düşeceklerdir. Bunların en tipik örneklerinden biri, İttihat ve Terakki'nin başyazarlarından Muhittin Birgen'dir. 1908 Devrimi'nden sonra sol

* Toprak reformu ve arazi vergisi sorunları, günümüzde dahi şiddetli direnmeyle karşılaşmaktadır. Adnan Menderes, en güçlü günlerinde, arazi vergisindeki basit bir artışı ısrarla savunduğu halde Meclis'ten geçirememiştir. Demirel'in 12 Mart öncesi günlerin sıkışık ortamında kabul ettirdiği bina ve arazi vergisi oranları, 12 Mart'tan sonra «Reform Hükümetleri» döneminde indirilmiştir.

milliyetçiliğe kayan Birgen ve arkadaşları, askerî hareketle birlikte bir toplumsal devrimi yürütme umudunu taşıyarak Anadolu'ya geçmişlerdir. Birgen, Ankara Hükümeti'nin ilk Basın ve Haberleşme Genel Müdürü olmuştur. Bir yıl kadar bu görevde kalan Birgen, toplumsal devrim ertelenince, hayal kırıklığına kapılarak Tiflis'e gider. Oradan Karabekir Paşa'ya yazdığı bir mektupla, bu eski İttihatçı, toplumsal devrimin ertelenmesini eleştirir :

«Ben komünist değilim. Belki duygumla komünist olabilirim, fakat düşünce bakımından bizim memlekette henüz böyle bir toplum düzeninin kurulabileceğine inanamam. Ancak şuna iman etmiştim ki, Anadolu mücadelesinin başarıyla sonuçlanabilmesi, askerî harekâtın aynı zamanda kesinlikle, bir toplumsal devrimle birlikte yönetilmesine bağlıdır. Ankara'ya bâzı arkadaşlarla bu düşünceyi savunmak üzere geldik, bir yıl uğraştık...»

«Toplumsal devrim yanlıları... hayal peşinde koşmuyorlar, gerçekle karşıkarşıya bulunduklarını sanıyorlardı. Bundan başka, toplumsal devrim düşüncesi, Rusya'dan getirilmiş şüpheli birşey değil, onüç yıllık kutsal bir uğraşmanın tek meyvası olarak Istanbul'dan taşınıp getirilmiş millî birşeydi».

«Toplumsal devrimden yana olanlar, ekonomik yaşamı ve politikayı bilimsel anlayışla ele alanlar, on yıl içinde ne zaman Istanbul Merkez-i Umumî'sine başvurarak dâvâlarını anlatmışlarsa, hep 'Şimdi zamanı mı? Girit sorunu var' cevabını almışlardı. 1920'de Ankara Merkez-i Umumî'si de aynı cevabı verdi. Şu değişiklik ile ki, Istanbul Merkez-i Umumî'si açık ve kesin bir sertlikle söylerken, Ankara Merkez-i Umumî'si dolaşık söyledi ve eski Bâbıâli politikasının en son ve en güzel örneğini verdi. Bugün sonuç meydandadır. *Son bir savaşla, Yunanlıları denize dökmeyi başarsak, asıl o zaman başlayacak olan mücadeleyi hatta nereden tut-*

mak gerekeceği hakkında ne bir düşünce, ne de bir hazırlıktan eser vardır. Hatta Ankara'yı çok iyi tanımak ve memleketin onüç yıllık gizliliklerini pek yakından görmüş olmak iddiası ile arzedeyim ki, bugün memleket, yarınki mücadele için hazırlık itibariyle, Mütareke zamanlarından daha perişan bir durumda bulunuyor. İttihat ve Terakki örgütü dağılmış, Müdafaa-i Hukuk, onun yerine geçememiştir. İttihat ve Terakki'nin olgunlaştırarak biribirine eklediği birtakım duygular ve düşünceler de dağılmış, Müdafaa-i Hukuk ise Misak-ı Millî adında lâstikli bir yeminden başka ortaya birşey koyamamıştır. Başlıbaşına çok büyük kuvvetlerin sâhibi olan Mustafa Kemal Paşa, doktrinsizlikleri ve yönsüzlükleriyle ne İttihat ve Terakki'nin, ne de Hürriyet ve İtilâf'ın kabul etmediği birtakım entrikacılarla ciddî bir iş tutmayacak kadar ileridir ve yüksektir Şu halde, bugünkü askerî çabaları mutlu bir sonuca varmış saysak bile, yarınki mücadeleyi karşılamak için tek bir kuvvet hazırlanmamıştır. Mustafa Kemal Paşa'nın saygı ile hayran olduğum zekâ ve kararlılığına güvenmekle birlikte, ne yapayım ki bilime ve yönteme daha çok inançlıyım»*[71].

* Karabekir'in 7 Aralık 1921'de Atatürk'e gönderdiği bir raporda, Tiflis'teki İttihatçıların düşünceleri şöyle açıklanmaktadır: «Mustafa Kemal Paşa Hükümeti, Anadolu'ya siyasal bağımsızlık getirecek bir barış yapıncaya kadar iktidarda kalabilir. Fakat Anadolu, barış imzalandıktan sonra toplumsal ve temelden bir devrim geçirmedikçe, gerçek bir kurtuluşa kavuşamaz. İşte biz Anadolu'da böyle düşünsel ve toplumsal bir devrimin meydana gelmesi için her yoldan çalışacak ve hatta bomba da kullanacağız. Ve Anadolu'nun halkı ezen şimdiki idarî ve politik kurumlarını herhalde yıkacağız» (Kâzım Karabekir, İstiklâl Harbimizde Enver Paşa, s. 275).

III — ENVER PAŞA VE İTTİHATÇILARIN BOLŞEVİKLİĞİ

Millet Meclisi'nin ve Kurtuluş Savaşı'mızı yürüten Müdafaa-i Hukuk örgütünün yapısı, toplumsal devrime karşıt tutucu bir nitelik taşıdığı halde, 1920 yılının ortamı her türlü sol maceracılığa açıktır. Kapitalist Almanya ile birleşerek İngiliz emperyalizmini yok etmeyi, Türk ya da İslâm Birliği'ni gerçekleştirmeyi hayal eden ve bu yolda 1914-1918 yıllarında Türkiye'nin olanaklarının çok üstünde müthiş bir savaş veren bir kısım İttihatçılar, şimdi Bolşevik Rusya ile elele vererek, Bolşevik Türk ya da İslâm Birliği kurma düşleri görmektedirler.

İSLÂMA ÖZGÜ BOLŞEVİK İHTİLÂLCİLİĞİ

Karakol Örgütü kurucusu İttihatçı Kara Vâsıf, 1919 sonbaharında Sıvas Kongresi'nde Amerikan mandası olmanın en ateşli savunucusuyken, 1920 başında İslâm Dünyası'na özgü bir Bolşevik ihtilâlciliğin öncülüğünü yapmaktadır.

11 Ocak 1920'de «Türkiye İhtilâl Hareketi'ni temsil eden Karakol Örgütü* ve Uşak Kongresi Yürütme Kurulu delegesi» kimliğiyle İttihatçı Baha Sait, Kafkasya'daki bir komünist temsilciyle «İttifak Antlaşması» imzalar. Onbeş maddelik antlaşma Panislâmizm dâvâsı peşindeki İttihatçıların ulaştıkları noktayı göster-

* Karakol Örgütü Mütareke'nin ilk günlerinde kurulmuştur. İsim babası Baha Sait'tir. İttihatçı egemenliğindedir. Örgütün merkez kurulunda şu yedi kişi vardır: Baha Sait, Kara Vâsıf, Refik İsmail, Albay Kemalettin Sami (Paşa), Albay Galatalı Şevket, Albay Edip Servet (Tör) ve Ali Rıza Bey. Gizli örgütün bildirisinin üçüncü maddesi şöyledir: «Karakol, gücünü insanlık âleminin en soylusu bulunan barışsever kurulların

mes. bakımından ilginçtir. Antlaşmanın amacı, ikinci maddede şöyle belirtilmektedir :

«a — Bütün islâm memleketlerinin Batı Avrupa emperyalistlerinin boyunduruğundan kurtarılması,

b — İran, Azerbeycan, Mısır, Hindistan gibi islâm memleketlerinde Batı Avrupa'nın emperyalist burjuva hükümetlerine ve özellikle Asya ve Afrika'daki İngiliz emperyalistlerine karşı mücadele,

c — Bugün kurulmuş bulunan ve Avrupa emperyalistlerine karşı açılan mücadele sonucunda kurulacak olan Sovyet yönetim biçiminin kabulünü ve kuvvetlendirilmesini sağlamak».

Antlaşmaya göre Rusya, silâh, cephane, para ve silâhlı asker verecek, Türkiye İhtilâl Örgütü bu askerleri Denikin, Kolçak kuvvetlerine ve Sovyet Cumhuriyetlerinin öteki düşmanlarına karşı dövüşmek üzere yetiştirecektir. Ayrıca, Türkiye Geçici İhtilâl Hükümeti'ni temsil eyleyen Karakol İhtilâl Örgütü ve Uşak Kongresi Yürütme Kurulu Batum, İran, Afganistan ve Hindistan'da İngiltere'ye karşı ayaklanmalar çıkarmaya hemen başlayacaktır».

Baha Sait'in imzaladığı bu antlaşma taslağı, Istanbul'a Karakol Örgütü'nün başındaki Albay Kara Vâsıf'a gönderilir. Kara Vâsıf, antlaşmanın onaylanması için bu taslağı 26 Şubat 1920 tarihli bir mektupla Ankara'ya Heyet-i Temsiliye Başkanı Mustafa Kemal'e yollar. Vâsıf, onaylanmış antlaşmayı Rusya'ya götürmek için Bolşevik Delegesi Albay İlyaçev'in Istanbul'da beklediğini yazmaktadır[72]. Mustafa Kemal, bu olayı sert tepkiyle karşılar. Rauf Orbay'a yazdığı bir mektupla ant-

---

ve bütün sosyalist ve işçi gruplarının milletlerarası desteğinden ve Türk müslüman âleminin yüreğinden ve maksadını kabul eden her birey ve örgütün yardımından alır».

Örgütün yönetmenliğinde, bir Millî Ordu kurulduğu, Başkomutanı, Ordu ve Kolordu komutanları seçildiği, ama gizli tutulduğu belirtilmektedir. Örgüt, Enver Paşa ile bağlantılıdır. Fakat Atatürk'ün Müdafaa-i Hukuk örgütünü de Istanbul'da Karakol kurucuları temsil etmektedir.

laşmanın «sahtekârlık» olduğunu belirtir. Yerine getiremiyeceğimiz yükümlülükler alındığını ileri sürer. Kara Vâsıf'a yazdığı mektupta da Vâsıf ve arkadaşlarını yalnızca Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Derneği'nin Istanbul Merkez Kurulu olarak tanıdıklarını, yetkilerini aşmamaları gerektiğini hatırlatır[73].

İTTİHATÇILARIN KOMÜNİST PARTİSİ

Ne var ki, Bakû'daki Baha Sait ve arkadaşları, kendilerini Rus Bolşevik Yönetimi'nin tek muhatabı olarak görmektedirler. Ankara, Moskova ile ancak onların aracılığıyla ilişki kurabilecektir. Bu amaçla 1920 baharında Bakû'da Türk Komünist Partisi'ni kuracaklardır. Ankara'nın Bolşeviklerle bağlantı kurmak için gönderdiği temsilcisi Dr. Fuad Sâbit ve kendinden benzer bir görev beklenen Enver Paşa'nın amcası Halil Paşa (Kut) ile Küçük Talât, Komünist Partisi'nin kurucuları arasındadır. Bunların hepsi, tanınmış İttihatçılardır.

İttihatçıların Bakû'da kurdukları bu Komünist Partisi, Mustafa Kemal'e «Türk Komünist Partisi» imzasıyla şu uyarıda bulunur :

«Burada, İbrahim Efendi'nin (kuriye) size söyleyeceği kişilerden bir Merkez Kurulu teşkil edildi. Bu kurul, Bolşevik Merkez Kurulu ile işbirliği yaparak, onun bir şubesi gibi çalışmaya koyuldu. Buradaki Türkleri birleştirmeye çalışacak ve *bundan böyle sizinle Bolşevikler arasında temas, bu kurul eliyle sağlanacaktır.* Bu nedenle, askerî, politik ve öteki konulara ilişkin bütün yazılarınızda da bundan böyle kurulun muhatap tutulması uygun olur».

5 Nisan 1920 tarihli bu yazıda, ayrıca Heyet-i Temsiliye'nin Türk Komünist Partisi katında tam yetkili bir delege bulundurması istenmektedir.

Partinin kurucularından Baha Sait ise, 8 Nisan tarihli ve Mustafa Kemal'e bildirilmek üzere gönderdiği mektubunda bütün gücün kendi elinde olduğunu yazar :

«Kırmızı Ordu'nun bütün Kafkas işleri şimdilik benim kaderime bağlanmış durumdadır... Artık burada Halil ve falan paşalar yoktur. Halil'in de içinde bulunduğu genel örgüt vardır. Onun aracısı da benim. Onun için haberleşmeyi buna göre düzenlesin. Türk Komünist Partisi adına olacaktır... İktisadî yardım için bir hafta sonraya kadar, yâni telgraf haberleşmesi düzenleninceye kadar sabretmek gerekir. İstenildiği kadar yardım yapılacaktır»[74].

O günün koşulları öyledir ki, Ankara, bu tepeden konuşan İttihatçı Komünist Partisi'nin aracılık teklifini kabul etmiş gözükmektedir. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Moskova Sovyet Hükümeti'ne yaptığı 27 Nisan 1920 tarihli ilk öneride, bu partinin aracılığından yararlanılır. «Bolşevik Ruslarla iş ve eylem birliğini kabul ettiğimizi» belirten ve 5 milyon altın yardım isteyen bu öneri, Bakû'daki Komünist Partisi'ne gönderilir. Karabekir Paşa, şu sözlerle Türk Komünist Partisi'nden ricacı olur :

«Büyük Millet Meclisi'nden saygıdeğer kurulunuza ve aracılığınızla Moskova'ya acele ulaştırılmak üzere şifreli telgrafnameyle gelen onaylanmış öneri taslağı ekli olarak özel bir yolla Yüksek Kurulunuza gönderildi. İşbu önerinin durum ve zamanının olaganüstü değer ve önemi dolayısiyle bir an önce tam yetkiye sâhip Bolşevik karargâhına ulaştırılarak, kararlaştırılacak sonuçlardan ve özellikle Bolşeviklerin harekât zamanından bizi acele haberdar etmekliğiniz ve Bolşevik karşı-önerisinin en kısa ve güvenli yollarla bize ulaştırılnasını sağlamanız özellikle rica olunur».

O sıralarda Büyük Meclis açılmış ve hükümet kurulmuştur, fakat Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin beş parası yoktur. Para bulmak için bu Komünist Partisi'ne güvenilmektedir. Büyük Millet Meclisi Başkanı Mustafa Kemal, 3 Mayıs 1920 günü Karabekir'e şu şifreyi gönderir :

«Elde beş para bulunmadığı malûm-u devletleridir. Şimdilik içeride bir kaynak da bulunmuyor. Başka ta-

raftan sağlanıncaya kadar Azerbeycan Hükümeti'nden en büyük miktarda borç alabilme olanağının düşünülmesi ve sağlanmasını rica ederim».

Karabekir de borcun alınmasını Bakû'daki Türk Komünist Partisi'nden bekler :

«Büyük Millet Meclisi, Azerbeycan Hükümeti katında gerekli girişimlerde bulunarak mümkün olan para yardımının gerçekleştirilmesini ve hatta istikraz yapılması hususunun sağlanmasını saygıdeğer kurulunuzdan rica etmektedir»[75].

İşte Bakû'daki bir kısım İttihatçıların havaya uyarak kurdukları Türk Komünist Partisi'ne Ankara, bu ölçüde önem verme durumunda kalmıştır. Ne var ki, İttihatçıların Bakû'daki Komünist Partisi uzun ömürlü olmayacaktır. Bolşeviklerin daha çok güvendikleri Mustafa Suphi, 27 Mayıs 1920'de Bakû'ya gelecek, Türk Komünist Partisi'ni lâğvederek eski İttihatçılardan temizleyecek ve partiyi yeniden kuracaktır. Fakat Mustafa Suphi'nin başkanlığındaki Türkiye Komünist Partisi'nde de İttihatçı milliyetçiliğine bağlı hayli kişi kalacaktır. Eski partiden Zor Mutasarrıfı Salih Zeki, Mustafa Suphi'nin partisine ayak uyduracaktır. Mustafa Suphi'nin Türkiye Komünist Partisi de İttihatçıların Türk Komünist Partisi gibi, Sovyetlerle ilişkilerin ve Sovyet yardımının kendileri kanalıyla Ankara'ya sağlanacağını bildirecek ve Ankara bunu bir süre kabul eder görünecektir.

ENVER PAŞA BOLŞEVİKLİĞE YÖNELİYOR...

İttihatçıların Bakû'daki Komünist Partisi denemeleri, Mustafa Suphi'nin müdahalesiyle sona ererken, İtilâf Devletleri'nin savaş suçlusu ilân ettikleri İttihatçı liderler Moskova'ya gelmeye başlarlar. Türkiye'deki İttihatçıların bir kısmı Mustafa Kemal Paşa'nın etrafında kümelenirken, bir kısmı «kurtuluş»u Bolşeviklerle işbirliğine yönelen Enver Paşa'da ararlar.

İttihatçı liderlerin Bolşeviklerle işbirliği girişimi, Bolşevik lider Radek, Berlin'de cezaevindeyken başla-

mış, Radek hapisten çıktıktan sonra da bu ilişki devam etmiştir. Enver Paşa, o günlerdeki görüşlerini ve Berlin temaslarını şöyle açıklar :

«Burada Bolşevik arkadaşlarla konuşmada, her türlü fikrim çerçevesinde yardımı kabul ediyorlar. Şimdilik genel fikrim :

1 — İslâm milletlerinin kurtarılması

2 — Ortak hedefimiz Avrupa'nın emperyalist kapitalizmi olduğuna göre, sosyalistlerle işbirliği

3 — Kurtarılan memleketlerin iç yönetimlerinde dinsel ilkelere dokunmamak koşulu ile sosyalizm ilkelerini kabul

4 — İslâmın kurtuluşu için, ihtilâli de kapsamak üzere bütün baskı araçlarının kullanılması»[76].

BOLŞEVİKLERİN İSLÂM DÜNYASI İLE FLÖRTÜ

Bu sırada Bolşevikler, Avrupa emperyalizmine karşı bir ölüm-kalım savaşı vermektedirler. Kurtuluşu, Almanya ve Avrupa'daki proleterya ihtilâllerinde görmektedirler. Bir yan güç olarak da emperyalizme, özellikle İngiliz emperyalizmine karşı Asya'daki millî kurtuluş ihtilâllerinden yarar ummaktadırlar. İslâm Dünyası'nı en azından İngiliz emperyalizmine karşı bir propaganda silâhı diye okşamaktadırlar. Hatta Lenin, 27 Kasım 1919'da Afgan Kralı Emanullah'a yazdığı bir mektupta, bir yükümlülüğe girmeden Panislâmist eğilimleri cesaretlendirmektedir :

«Gelişen Afganistan, hâlen Dünya'nın tek bağımsız Türk devletidir*. Kader, Afgan halkına şu büyük tarihsel görevi yüklemektedir: Esir müslüman halkları etrafında birleştirmek ve onları bağımsızlık ve özgürlük yoluna yöneltmek»[77].

Çiçerin, Sıvas Kongresi'nin toplandığı ay, 13 Eylül 1919'da «Türk işçi ve köylülerine» bir bildiriyle seslenmektedir :

---

* Lenin, işgal altındaki Türkiye'yi o tarihte bağımsız saymıyor.

«Küçüklü büyüklü müslüman devletleri köleleştirmek için fetih yolu İngiltere'ye açıktır. Hâlen İngiltere, İran'da, Afganistan'da, Kafkasya'da ve sizin ülkenizde işleri keyfince yürütüyor. Hükümetiniz Boğazlar'ı İngiltere'ye teslim ettiği günden beri, artık ne bağımsız bir Türkiye, ne Avrupa kıtasındaki tarihsel Türk şehri Istanbul, ne de bağımsız Osmanlı milleti kalmıştır».

Çiçerin, satılık egemen sınıfların önce Almanya'ya, sonra İtilâf Devletleri'ne yamanarak Türk işçilerine ihanet ettiklerini anlatır ve «Sovyet Rusya Hükümeti işçi ve köylüerinden Türkiye işçi ve köylülerine», «Avrupalı haydutları kovmak ve ülke içinde servetlerini işçilerin felâketi üzerine bina etmeye alışmış kişileri» ortak bir eylemle «etkisiz kılmak ve yok etmek için kardeşçe el uzatıldığını» belirtir.

Fischer, ünlü Bakû Kongresi'ne egemen olan bu yönelişi şöyle dile getirir :

«Komintern'in politikası 1 Eylül gecesi Zinoviev tarafından çizildi. Zinoviev'in konuşması dramatik bir havaya büründüğü zaman, saat geceyarısını geçiyordu: *'Komünist Enternasyonal, bugün Doğu halklarına dönmekte ve onlara seslenmektedir: Kardeşler, sizleri İngiliz emperyalizmine karşı kutsal bir savaşa çağırmaktayız'*. Delegeler, bu seslenişi 'Cihat, cihat' haykırışlarıyla karşıladılar. Herkes ayaktaydı. Kamalar ve kılıçlar kınlarından sıyrılmış, tabancalar kılıflarından çıkarılmış ve havaya kaldırılmıştı. Delegeler haykırıyordu : And içiyoruz, and içiyoruz..»[78]

İşte böyle bir ortamda*, Dünya Savaşı yenilgisi üzerine Almanya'ya kaçan ve orada gizlenen İttihatçı liderler, İngilizlerle hiçbir uzlaşma olanağı kalmayınca, Doğu'ya dönerler. Cemal Paşa, Talât Paşa'ya yazdığı 27 Kasım 1919 tarihli mektupta, Enver ile Moskova'ya

* Denikin yenilgisinden sonra İngilizlerin, İslâm-Bolşevik ittifakından çok kaygılandıkları anlaşılmaktadır. 25 Aralık 1919 tarihli Deniz Yarbayı Luke'un raporu, bu bakımdan ilginçtir: «Bolşevik başarılarının, İslâm Dünyası'nı İngiliz İmaparatorluğu'na karşı çevirmek biçimindeki en önemli Bolşevik amaç-

gitme niyetlerini açıklar ve «Geleceği, güneşin doğduğu tarafta (Doğu'da) görmekten ibaret olan» Talât Paşa'nın görüşüne çoktan katıldığını belirtir. «Güneşin doğduğu yer» ile Bolşevik Rusya kastedilmektedir[79].

ENVER, MOSKOVA YOLUNDA...

Istanbul'dan gelen haberler de çok iyidir. Enver Paşa, kendisine bağlı Kara Vâsıf'ın Karakol Örgütü'n-

---

larından birine hız vermesi beklenir... Bolşevikler, bu yolda, tamamen başarısız sayılmayacak girişimlerde bulunuyorlar; müslümanları, İngiliz İmparatorluğu'na karşı savaş veren Bolşeviklerle İslâm Dünyası'nın ittifakının iyi olacağına kandırmaya çalışıyorlar. Hâlen Türkiye, Kafkasya, İran, Türkistan, Afganistan, Hindistan, Suriye, Arabistan ve Mısır'da girişime geçmişlerdir...

İngiltere, son zamanlara kadar müslümanlar tarafından başlıca koruyucuları sayılmaktaydı, şimdi tam ters gösterilmektedir. Mustafa Kemal'in İran, Hindistan, Afganistan vb.'dan delegelerle Sıvas'ta bir panislâmik konferans toplamaya yöneldiği söyleniyor. Konferans toplanırsa, kuşkusuz, İngiltere'ye karşı propagandaya dalacak...» Luke, bunu önlemek üzere, İngiltere'nin İslâm Dünyası'nın dostu olduğunu açıklamasını, Kral Hüseyin, Emir Faysal, Ağa Han ve hatta Türkiye'deki Sunusi Şeyhi Ahmet'e aynı yolda demeçler verdirilmesini önerir. Ryan, panislâmistler ile bolşeviklerin İngiltere'ye karşı eyleminden duyulan kaygılara katıldığını belirtir ve «Hareketin İslâm Dünyası açısından doğal ekseninin Istanbul olduğunu» yazar. Ryan'ın bolşeviklikten korkusu yoktur; bolşeviklik, en ideal biçiminde anarşik olduğundan ya sönecek, ya ezilecektir. Milliyetçilik ve panislâmizm ise, ezilmez. Ryan, bu nedenle, şu öneride bulunur: «İslâm Dünyası'nı bölmek ve uzlaşmak gereklidir. Zira bütün müslümanların, şimdilik yarı unutulmuş gözüken şu ilke etrafında birleşmelerini istemiyoruz: Müslümanlar, müslüman olmayanlar tarafından yönetilemez» (Bilâl N. Şimşir, İngiliz Belgelerinde Atatürk, Cilt I, s. 312-315). Lord Curzon ise, Istanbul'un Türklerden alınmasını savunan 4 Ocak 1920 tarihli ünlü memorandumunda bolşeviklik gerekçesini kullanır. Curzon'a göre, bolşevikler başarıya ulaşır ve kendilerine Istanbul'un bırakıldığı Türklerle işbirliği yapar ve Almanya da yeniden güç kazanırsa, «yakın bir gelecekte ve en tehlikeli biçimde 1914-1915 Çanakkale denemesinin tekrarı nasıl önlenebilir?» Bu nedenle, 1915'te İngiltere'nin Çarlık Rusyası'na hediye ettiği Istanbul, Türklere bırakılmamalıdır...

den alınan haberlerden hoşnutluğunu, Mart 1920'de yazdığı mektubunda dile getirir :

«Istanbul'da Kara Vâsıf Bey'den bir mektup aldım. Yüzde 95 duruma egemen olduklarını, fakat bütün Asya'nın Panislâmizm ve Turanizm hareketlerine bağlı olduğunu, uçak vesaireye ihtiyaçları bulunduğunu ve benim mümkünse Türkistan ve Kafkasya hareketlerini bizzat yönetmemi ve Suriye, Irak'ın ellerinde olduklarını bildiriyor. Herhalde fena haberler değil»[80].

Bolşeviklerle ittifak antlaşması yapan İttihatçı Karakol Örgütü, neredeyse yalnız Anadolu'yu değil, bütün Türk ve İslâm Dünyası'nı kurtarmak üzeredir!

Berlin'de Radek'le ve Alman Ordusu'nun başı olan ve Dünya Savaşı'nda Başkomutan Vekili Enver'in Kurmay Başkanlığını yapan Seeckt, Enver'i cesaretlendirir ve destekler. Hikâyeyi Carr'dan dinleyelim :

«Talât ve Enver Berlin'de Ağustos ve Eylül 1919'da Radek'in ilk cezaevi ziyaretçileri arasındaydılar. Buluşmanın dokunaklı bir yanı da yok değildir. Talât, bir yıldan fazla bir zaman önce Radek ile Brest-Litovsk'ta Konferans masasında karşılaşmıştı*. Şimdi ona, Müslüman Doğu'nun kölelikten ancak halk kitlelerine ve Sovyet Rusya ittifakına dayanarak kurtarılabileceği güvencesini vermekteydi. Fakat Enver, daha genç ve daha enerjik kişiydi. Radek, cür'etli Sovyet-İslâm ittifak projesini izlemek için Moskova'ya gitmek önerisini Enver'e yaptı. Bu, İngiliz emperyalizmine karşı Rus Bolşevizmi ve Türk Milliyetçiliği arasında bir pakt olacaktı.

Seeckt'in Kurmayından General Köstring aracılığıyla 1919 Ekim başında Enver'in Moskova'ya uçması için hazırlık yapılır. Yeni bir Junker uçağıyla ve bu

* Brest-Litvosk'da galip Türkiye ve Almanya, yenik Sovyet Rusya'ya çok ağır bir antlaşma imzalatmışlardı. Bolşevik delegeler, başta Troçki, antlaşmaya karşı idiler. Ancak Lenin, birçok uğraşmadan ve istifa tehditlerinden sonra, öteki Bolşevik liderlere bu ağır antlaşmayı kabul ettirebilmiştir.

firmanın bir direktörüyle ve bir Türk arkadaşıyla birlikte Enver Moskova'ya gidecektir. İkisi de Türk Kızılayı'nın temsilcileri olarak sahte adla yola çıkarlar. Enver'in şansı iyi gitmez. Uçak, Kovno yakınında mecburî iniş yapar. Enver'in kimliği anlaşılamazsa da câsusluk kuşkusuyla tutuklanır ve iki ay hapiste kalır. Bu başarısız başlangıçtan sonra, Enver, yılın sonuna doğru Berlin'e döner. Orada ikinci bir yolculuk planlanır. Bu kez, cezaevinden yeni çıkan Radek, onunla birlikte gelecektir. Ama Radek, Polonya'dan bir geçiş iznini zamanında elde edemez. Enver'in şansı yine iyi gitmez. Riga'da tekrar tutuklanır ve bir süre Wolmar'da hapis yatar»[81].

Enver, Seeckt ve Köstring'in yardımlarıyla hapisten kurtulur ve sonunda Moskova'ya ulaşır. Enver, ancak 14 Ağustos 1920'de Moskova'ya gelebilecektir. Enver'in hapisten kurtardığı Radek ve Cemal Paşa, çok daha önce Moskova'ya varmışlardır.

CEMAL PAŞA, BOLŞEVİKLERLE ANLAŞIYOR

Cemal Paşa, yurtlarına dönen Rus esirlerinin arasına karışarak 27 Mayıs 1920'de Moskova'ya gelir ve Moskova'da Bolşevik liderlerle hem kendilerinin, hem de Ankara Hükümeti'nin bir temsilcisiymiş gibi ittifak görüşmelerine girişmeye kalkışır. Cemal Paşa, Mustafa Kemal'e yazdığı 3 Haziran tarihli bir mektupta, Ruslarla ittifaka aracılık etmelerinin Talât ve Mustafa Kemal arasındaki yazışmalarda kararlaştırıldığını ileri sürer. Sovyet Dışişleri Komiserliğinin Cemal Paşa'ya verdiği fotoğraflı kimlik ve görev belgesinde «Anadolu - Türkiye İhtilâlci Hükümeti'nin Temsilcisi» yazılıdır[82].

Kendini Ankara adına da konuşmaya yetkili gören Cemal Paşa, Hindistan İhtilâli peşindedir. Moskova'da Bolşevik liderlere şu öneride bulunur :

«Biz İngilizlerin elinde esir olan Doğu milletlerini kurtarmak istiyoruz. Sizce de İngilizler, kapitalist âle-

min lideridir. İngiliz politikası, dünyadaki milletleri tutsak etmek amacını güdüyor. Sizler ise, dünyadaki milletleri, herhangibir milletin tutsaklığından kurtarmak istiyorsunuz. Ve bütün işçileri, işverenlerin zulmünden kurtarmaya çalışıyorsunuz. O halde aranızda ölüm-kalım mücadelesi var. Biz de aynı amaçla ölüm-kalım mücadelesine çıktık. Türkiye'de bu mücadelelere yıllarca öncülük etmiş bir örgütün sözü geçen üyelerindeniz. Bu yüzden Doğu'da ve Doğu müslümanları arasında kişisel ağırlık kazanmışızdır. Bu kişisel ağırlıklarımızdan yararlanarak, İngiliz zulmü altında inleyen Doğu milletlerini kurtarmaya çalışacağız. Örneğin Halil Paşa, İran'ın kurtuluşuna ayrılacak örgüt ve girişimlerin başına geçerse, ben de Hindistan'ın kurtarılmasıyla ilgili girişimlere öncülük ederim»[83].

Taş Temurof adını alan Cemal Paşa, 11 Haziran'da Mustafa Kemal'e gönderdiği ikinci bir mektupla, Sovyet Hükümeti ile anlaştığını bildirir: Afganistan'a gidecektir. Orada Türkistan, Afganistan ve Hindistan işleriyle uğraşacaktır. Cemal Paşa Hint İhtilâli düşlerini uygulamaya koyamasa da, Afganistan Ordusu'nu düzenler, bu ülkenin İngiltere'ye bağlanmaktan kaçınıp Sovyetlere yakınlaşmasında olumlu rol oynar*.

* Cemal Paşa, 1921 sonbaharında Afganistan'dan ayrılmak zorunda kalacaktır. Sovyet Rusya Mart 1921'de İngilizlerle yaptığı bir Ticaret Antlaşması'ndan sonra, Doğu'da değil ihtilâl, açıkça ihtilâl propagandası yapmaktan dahi vazgeçmiştir. Ne var ki, Cemal Paşa hâlâ Hindistan İhtilâli planları yapar. Kasım 1921'de Çiçerin'e, Mustafa Kemal ve Afgan Kralı'na da gönderdiği bir «Hindistan İhtilâli Raporu» sunar. Bu ilginç rapor, ana çizgileriyle şöyledir: Dünya Devrimi'nin kilidi Hindistan'dır. Hindistan giderse, İngiltere'de devrim olur. Afganistan, Hindistan Devrimi için merkez yapılmalıdır. Orta Asya'daki Türk ve müslümanlardan kurulu bir orduyla ve Türk subaylarıyla güçlendirilen Afganistan, Hindistan'ın istilâsına koyulmalıdır. Enver, Buhara'da üslenerek İran İhtilâli'ni yapmalıdır. Silâhları Ruslar sağlamalıdır. Yeni Dünya Savaşı, birkaç yıl içinde kaçınılmazdır.

Raporun okunduğu bile şüphelidir. Bununla birlikte Cemal Paşa'nın Afganistan'daki faaliyetleri İngilizleri çok kuşkulan-

Ne var ki, İttihatçı liderlerin Ankara'nın temsilcisi pozu takınmalarından Mustafa Kemal hiç hoşnut kalmaz. Bunu, 20 Haziran 1920 tarihli bir yazısıyla Moskova'ya duyurur :

«Talât, Cemal, Enver Paşaların Büyük Millet Meclisi adına hiçbir siyasal girişime kalkışmaya yetkileri olmadığının ve bizim ile hiçbir haberleşme ve ilişkileri bulunmadığının kendilerine bildirilmesi, Bakanlar Kurulu kararı gereğidir».

Mustafa Kemal, aynı gün başka bir yazıyla da Ankara adına yetkili kişilerin Dışişleri Bakanı Bekir Sami ile Ekonomi Bakanı Yusuf Kemal (Tengirşenk) olduğunu duyurur[84].

Ankara'nın bu iki yetkili temsilcisi, Temmuz ortasında Moskova'ya varırlar. Ne var ki, Ağustos ortasında Moskova'ya ulaşan Enver Paşa, hâlâ Başkomutan Vekili havasındadır ve Mustafa Kemal ile bir astla konuşur gibi konuşmaktadır. Mustafa Kemal'e şöyle yazar :

«*Farz-ı muhal Anadolu'ya gelecek hıristiyan Kızıl Ordu'nun memlekette kötü etki yapacağını düşünerek Sovyet Hükümeti ile anlaşabildiğim takdirde Dağıstan ve Kafkaşya'dan bir iki süvari tümeni kurarak, size yardım sağlamaya çalışacağım. Yalnız o zamana kadar direnmede sebat gösterileceğine güvenmekteyim. Buralara kadar gelen arkadaşlardan güçlükler içinde olduğunuzu öğrendim. Bunu zâten tahmin ediyordum*»[85].

Enver Paşa, Türkiye'nin bu gerçek temsilcisi pozunu sonuna kadar sürdürecektir. Moskova ise, o günlerde Türkiye millî kurtuluş hareketini desteklemekle birlikte, Enver ve Mustafa Kemal arasında henüz kesin bir seçim yapmış değildir. Fransızlarla 1920 baharında mütareke yapan Ankara Hükümeti'nin «Emper-

dırmıştır, onu «Sovyetlerin adamı» diye göstermeye kalkışmışlardır. 7 Eylül 1921 tarihli New York Times gazetesi, «Cemal, bir Sovyet ajanıdır» diye yazmaktadır.

yalist Batı» ile uzlaşma yolunda olduğu kuşkusu, Bolşevik liderler çevresinde yaygındır. Avrupa burjuvazisi kadar Avrupa proleteryasının da Ermeni sorununu dâvâ edinmesi, Rus Bolşeviklerinin bu Avrupa baskısının ağırlığından etkilenmesi ve Millî Misak'la bağlı Ankara'nın Ermeni sorununda ödün vermez tutumu, Avrupa'da ihtilâl bekleyen Sovyet Hükümeti'nin gerçekçi bir Doğu politikası olmayışı 1920 yılında Ankara-Moskova ilişkilerinin tereddütsüz işlemesini engelleyecektir.

MUSTAFA SUPHİ - ENVER ÇATIŞMASI

O günlerde Doğu ihtilâlleri, İngiliz emperyalizmine karşı bir propagandadan ibaret bile kalsa Sovyetlerin gündemindedir. Ama Bolşevikler, devletten devlete ilişkiler için henüz hazır değillerdir. Ankara Hükümeti, Sovyet Hükümeti ile askerî ittifak istemekte, Moskova ittifakı kesinlikle reddetmektedir. Bu nedenle 1920 Ağustosunda, Mustafa Kemal'in yetkili delegeleri dahi, Moskova'ya Türk ve İslâm Dünyası'nın lideri pozunda gelen Enver Paşa'dan ve hatta Haziran 1920'de Bakû'da kurulan Mustafa Suphi'nin bir yönetici kadrodan ibaret Komünist Partisi'nden medet ummaktadırlar. Yetkili delegemiz Yusuf Kemal, anılarında Mustafa Suphi'nin desteğini nasıl araştırdığını şu sözlerle açıklamaktadır :

«Suphi'yi ben Paris'teki öğrenimimiz zamanından iyi tanırım. Moskova'ya gelince aradım, bulamadım. Bakû'ya gitmişti. Bakû'ya bir mektup yazdım. Türk çocuklarının, Türk kadınlarının yıkılmış evlerinin duvarları dibinde inlemekte olduklarını kendisine haber vererek, Moskova'ya gelerek bizimle bunlar için çalışmasını eski bir arkadaş diliyle kendisinden rica ettim. Bizimle gelip çalışmak şöyle dursun, mektubuma cevap bile vermedi»[86].

O günlerde Mustafa Suphi'nin grubu, daha çok Enver Paşa ve İttihatçılarla meşguldürler. Mustafa Sup-

hi'nin başkanlığına getirildiği Türkiye Komünist Partisi'nin İttihatçılardan arınması ve Enver Paşa'nın etkisinin kırılması, bu grup için ön planda bir sorun teşkil etmektedir. Nitekim Komintern'in Temmuz 1920'deki İkinci Kongresi'nde, Mustafa Suphi grubu, Panislâmist Enver'e karşı, Panislâmizm aleyhinde bir karar aldırmayı başarmıştır. İkinci Kongre'ye Lenin'in getirdiği tezlere, Mustafa Suphi grubunun çabasıyla, Panislâmizme karşı çıkan bir ek yapılmıştır. Carr, bu değişikliği şöyle açıklamaktadır :

«Öteki önemli değişiklikler, hıristiyan misyonlarının ve benzer unsurların misyonerliğinin gerici ve Ortaçağ kalıntısı etkilerine karşı mücadele ile İslâm Birliği ve Asya Birliği hareketleri ve benzer eğilimler ile mücadele üzerinde durmaktaydı. Bu ekler, Türk Delegasyonu'nun ısrarıyla yapılmışa benzemektedir. Bu delegasyon, Batı emperyalizmine karşı Türk millî ayaklanmasının, hain Enver'in o sırada yaptığı biçimde Panislâmist hareketlere doğru genel bir sempatiye dönüşüp yozlaşmasını desteklemeyi istememekteydi»[87].

ENVER'İN BOLŞEVİK YÖNETİCİLERLE İLİŞKİLERİ

Bununla birlikte, Enver ve Mustafa Kemal arasında henüz kesin bir seçim yapmayan ve İngiliz emperyalizmine karşı her türlü desteği ve propaganda olanağını araştıran Sovyet Hükümeti, o günlerde Enver'e değer vermektedir. Ankara Hükümeti'nin delegelerinin dahi, kendilerini Mustafa Kemal'in kesin direktifleriyle bağlı saydıklarını söylemek güçtür. Bu nedenle, Enver, Ağustos ortasında karısına Moskova'dan şu sözleri yazabilmektedir :

«Bugün Dışişleri Komiseri'nin Yardımcısı Karahana, Bekir Sami Bey'i de birlikte alarak ve Hayretî Bey ile Ziya Bey'i konukevinde bırakarak gittik. Maksadım, delegasyonun bana karşı durumunu göstermek, Mustafa Kemal'le aramızda birşey olmadığını anlatmaktı. Bekir Sami Bey, her ne emredersem yapmaya hazır oldu-

ğunu ve benim kendilerine herhalde yardım etmemi pek rica ettiklerini söyledi. Şimdilik öteki işlerimle birlikte, delegasyonun Rus Sovyet Hükümeti ile yapacağı işleri düzenleyecek ve beraber çalışacağım»[88].

Ermeni sorunu yüzünden gerçekte Ankara ile Moskova arasında temel bir anlaşmazlık çıktığı sırada, 24 Ağustos'a bir antlaşma taslağının iki delegasyon arasında parafe edilmesi ve Sovyet yardımının başlaması üzerine, Enver Paşa, Alman Ordusu'nun başı Seeckt'e 26 Ağustos 1920 tarihli mektubunda şu çok iyimser müjdeyi verir :

«İki gün önce Türk-Rus Dostluk Antlaşması'nı sonuçlandırdık. Antlaşmaya göre, Ruslar bizi altınla ve başka her türlü yollarla destekleyeceklerdir»[89].

Bolşevikler, sınırlı silâh ve para yardımı yapmışlar, fakat onlarla bir antlaşma imzalanamamıştır. Antlaşma, ancak Mart 1921'de imzalanabilecektir. Bununla birlikte, Bolşeviklerin bir yandan kuşku duymakla birlikte, Enver'e değer verdikleri bellidir. Enver, görünüşe göre, Lenin tarafından kabul edilmiştir[90]. Sovyet Rusya Dışişleri Komiserliği, Enver Paşa örgütünü resmen «Ali Bey Misyonu» adı altında tanımıştır[91]. Enver'e para yardımı yapmışlardır. Nitekim Halil Paşa bir mektubunda Sovyetlerden aldığı 500 bin Mark'ı Berlin'e Enver Paşa hesabına gönderdiğini açıklamaktadır. Şevket Süreyya Aydemir, Enver'in bu parayı nasıl kullandığının bir listesini vermektedir[92]. Enver Paşa, bu parayla İttihatçı liderlerin geçimini sağlamakta, İslâm ihtilâl örgütlerini desteklemekte, Türkiye içinde örgütünü hazırlamaktadır. Örneğin Enver, 5 Eylül 1921 tarihli bir direktifinde, Kara Vâsıf'ın Karakol Örgütü'ne gönderilen aylık 6 bin Mark'ın 20 bin Mark'a çıkarılmasını istemektedir. Karakol, Istanbul'da hem Ankara'nın, hem de Enver'in örgütüdür! Hatta bu sarf kayıtlarında, sonradan Atatürk'ün en güvenilir kişilerinden biri olan ünlü İstiklâl Mahkemesi Başkanı Ali Çetinkaya'nın adı görülmektedir. Enver, o zaman Yarbay olan Ali Bey'-

in* ailesine 5 bin Mark göndermektedir.

SOVYETLER NEDEN ENVER PAŞA'YI TUTTU?

Sovyetler, Enver'e neden değer vermişlerdir? Bunda Enver'in Alman milliyetçi subaylarıyla ilişkisinin bir rolü olsa gerektir. Daha önce de belirttiğimiz üzere, başta Seeckt olmak üzere Alman milliyetçi subayları, İtilâf Devletleri'ne karşı Bolşevik Rusya ile bir ittifak yapma niyetindedirler. Rusya da böyle bir ittifakı araştırmaktadır. Türk ve İslâm Dünyası ile Bolşevik Rusya ittifakını kurma çabasındaki Enver, Alman milliyetçi subaylarını gücü yettiği ölçüde bu yola itmeye çalışmıştır. Berlin'de iken, Seeckt ve Radek arasında, General Köstring'le birlikte aracılık yapmıştır. Nitekim Radek'in yazdığına göre, Enver, Almanya-Bolşevik Rusya ittifakını ilk ortaya atan kişidir. Radek'in sözleri şöyledir :

---

* Ali Çetinkaya, Enver Paşa'nın Dünya Savaşı'nda iktidara el koymak, ya da bir darbeyi bastırmak için Talât Paşa'dan da habersiz Istanbul'da bulundurduğu 10 bin kişilik gizli bir askerî kuvvetin önemli bir kısmının komutanlığını yapmaktaydı. İttihatçılığı canlandırma suçuyla İstiklâl Mahkemesi'nde yargılanan Rauf Orbay, anılarında Ali Çetinkaya ve Kılıç Ali gibi mahkeme üyelerini kastederek şöyle yazmaktadır :

«Mahkeme heyetinin bizzat başkanı bulunan zat, Mütareke'nin imzalanışıyla İttihat ve Terakki ileri gelenlerinden bâzıları vatandan ayrıldıkları zaman ve hatta İttihat ve Terakki Hükümeti'nin yerine gelen Kabine'nin öğrenerek, İttihat ve Terakki örgütünü kaldırdığı ana kadar, memleketten ayrılan ileri gelenlerin kişi ve makamlarını korumak için belli askerî örgütün dışında mürettep ve gizli bir silâhlı kuvvetin önemli bir kısmının komutanlığı görevleriyle şereflenmiş bulunuyordu. Ve keza yine aynı Mahkeme Kurulu üyelerinden ve her nedense hâlâ —asıl adı yerine— takma adla anılan bir başkası da savaş zamanında teğmen rütbesiyle Enver Paşa'nın kardeşinin emirberi ve daha sonra ölen eski Padişah'ın bendelerinden ve korucularından bir maiyet subayı idi» (Yakın Tarihimiz, cilt IV, s. 307).

Kılıç Ali, Ankara'dan hizmet isteyince, Atatürk bunu güvensizlikle karşılayacak ve Nuri Paşa'nın bu yakınını uzaklaştırma yollarını arayacaktır. Kılıç Ali, sonradan Atatürk'ün güvenini kazanacaktır.

«Enver, eğer İtilâf Devletleri'ne karşı gerçekten mücadeleye istekliyseler, yeni ve güçlenen bir dünya devleti olarak Sovyetler Birliği'ni hesaba katmaları gerektiğini Alman askerî kişilerine ilk açıklayan adamdır»[93].

Moskova'ya gelince de Enver, 26 Ağustos 1920'de, Alman Ordusu'nun başı olan Seeckt'e daha önce de sözünü ettiğimiz bir mektup yazarak, Ruslara Alman yardımı yapılmasını istemiş ve Rusların Alman ittifakından yana olduklarını, 1914 Alman sınırını tanıyacaklarını ileri sürmüştür. Enver, Seeckt'e Savaş Halk Komiseri Troçki'nin en önemli yardımcısı ile —muhtemelen Savaş Halk Komiseri Yardımcısı Sklyansky— konuştuktan sonra şunları bildirmiştir :

«Burada gerçek iktidarı elinde tutan bir grup var. Troçki de bu gruba dâhil. Bu grup, Almanya ile anlaşmadan yana. 1914 Alman sınırını tanımaya bu grup hazır olabilir. Almanya'nın durumunu açıklığa ve kesinliğe kavuşturmak için onların temsilcileriyle bir anlayışa varmanızı önemli saymaktayım. Ruslara yardım için, Koridor'da ya da başka uygun bir yerde, bir ihtilâl hareketi ya da gönüllü ordusu meydana getirilebilir»*[94].

Bolşevik liderlerin, Enver'in Alman generalleri üzerindeki ağırlığını ciddiye aldıkları anlaşılmaktadır. Zira Enver, Moskova'ya geldikten iki ay sonra Almanya'ya dönmüş ve iddiasına göre, Rusya hesabına Almanya'dan silâh almaya uğraşmıştır. Para işinin sallantıda kalması üzerine, Enver, silâh işinin sonuçsuz kaldığını** ileri sürmektedir[95].

---

* O tarihte Rusya ve Polonya savaşmaktadırlar. Bolşevik Orduları ancak Ağustos ortasında Varşova önlerinde durdurulabilmiş ve geri püskürtülmüştür. İtilâf Devletleri'nin yönetimindeki serbest Danzig şehrinde işçiler, Polonya'ya cephane taşımayı reddetmişlerdir.

** Atatürk'e yazdığı 15 Temmuz 1921 tarihli mektupta ise, Enver, silâh işini şöyle açıklıyor: «İbrahim Tali ve Seyfi Beylerle (Ankara'nın temsilcileri) birlikte Çiçerin ve Savaş Bakanı ve Başkomutan Kamanef'le olan görüşmede Seyfi Bey, 200

Öte yandan İngiliz emperyalizmine karşı bir Dünya İhtilâli savaşı açan Bolşevik liderlerin, İngiltere ile savaşırken Türk ve İslâm Dünyası'nda Almanya'nın kurduğu geniş ihtilâl ve haber alma örgütünden yararlanmak istedikleri düşünülebilir. Nitekim Karahan'ın isteği üzerine Halil Paşa, 16 Ocak 1921'de Berlin'deki Enver'e şunu yazmıştır :

«Karahan, Almanların vaktiyle Doğu'da iyi örgüte sâhip bulunduklarından, İngiltere'nin bütün Doğu'daki emellerini zamanında anlayıp bildiklerini ve hâlâ bu yolda çalışmakta olduklarına göre, Doğu'da ne yapmak istediklerini elbette anlamışlardır.

Bu konuda bilgi verirlerse, Sovyet Hükümeti de buna göre, İngilizlerin bu konudaki planlarını uygulamaya koymalarını önleyecek tedbirler almak istiyor»[96].

Kısaca, Enver kuşkusuz çok daha başka kanallar bulunmakla birlikte, Almanya'nın askerî çevreleri ile ilişkilerde bir aracıdır. Bundan başka Sultan ve Halife'nin damadı Enver Paşa, Türk ve İslâm Dünyası'nda ünlü bir kişidir, tanınmaktadır. Bu da Moskova'nın yadsıyamıyacağı önemli bir kozdur. Nitekim Moskova'ya ilk geldiğinde Tatarların verdiği bir ziyafette Enver Paşa'ya yapılan saygı gösterisini, delegemiz Yusuf Kemal Tengirşenk anılarında anlatır :

«Moskova'da Tatarlar yiyecek konusunda darda değildiler. Misafirlerin ileri gelenleri uzun bir sofrada oturmuştu. Bu sofranın ortasında bizim delegasyonun

---

bin tüfek vesaire isteyince, bunu, o günkü ihtiyaçlarını Polonya Cephesi'nden geçerken gördüğüm Rusların veremiyerek, gene işin sürüncemede kalması düşüncesiyle, Ruslara ne verirlerse kabul edeceğimizi söyleyerek işi maddiyata dökmeye çalıştım. Ve böylece bir miktar altın para ile 15 bin tüfek vesairenin sağlanması başarıldı. Yalnız Ruslar, bu sırada Almanya'ya giderek oradan silâh vesaire almayı başarırsam, o vakit Anadolu'ya daha fazla vereceklerini söylediklerinden, gezideki tehlike ve güçlükler hususunda arkadaşların kuruntularına bakmıyarak Berlin'e gittim. Fakat o sırada Polonya barışı olduğundan Rusların oradan silâh almaya gerek kalmadığını söylemeleri üzerine geri döndüm».

başkanı (Bekir Sami) ile o zaman Moskova'da bulunan Enver Paşa vardı. Ben serbest olayım ve iyi göreyim diye sofranın ucunda oturdum. Yanımda Moskova'da tanıştığımız ve biribirimizi pek çok sevdiğimiz Azerbeycanlı Behbud Şahtantinski vardı. Behbud bir ara bana :

— Bak sana garip bir manzara göstereyim, dedi.

Ufak ufak masaların etrafında oturmuş olanlardan birine gitti. Bunlar sanırım Buharalılardı. Başlarında koca kova kavuklar vardı. Behbud onlara birşeyler söyledi. Dinlediler. Sonra hep birden ayağa kalktılar. Bekir Sami Bey'e ve Enver Paşa'ya döndüler. Ellerini kavuşturdular. Gözlerinden yaşlar akıtarak, ibadet eder gibi bir hal aldılar. Dudaklar kımıldıyordu. Galiba dua ettiler. Oturdular. Behbud onların yanından ayrılıp benim yanıma gelince :

— Hâli gördün ya.. Hadi sen de birkaç söz söyle, dedi»[97].

Enver, Dünya Savaşı sırasında İslâm Dünyası'nda İngiliz emperyalizmine karşı «Cihat» açmıştır. Almanlara paralel olarak, islâm ülkelerinde, ünlü Teşkilât-ı Mahsusa çerçevesinde ihtilâl örgütleri kurmuştur. O tarihlerde Bolşeviklerin desteği ile İran'ın Kuzeyinde Reşt ve Enzeli'de bir «Bolşevik» hükümeti kurmuş bulunan Küçük Han, Enver'le çalışmış bir feodaldır. Enver'in amcası Halil Paşa, İran ve Azerbeycan ihtilâlcisidir. Dünya Savaşı sona ererken, Enver'in kardeşi Nuri (Killigil) bir İslâm Ordusu başında Hazer Denizi'ni aşıp Türkistan'a doğru ilerlerken, Enver'in amcası Halil Paşa da İran üzerinden Türkistan'a doğru yol almıştır. Savaştan sonra Nuri Paşa İngilizlerin oyununa gelirken, Halil Paşa Nisan 1920'de Azerbeycan'da Bolşevik yönetim kurulmasında etkili olmuştur. «Revue du Monde Musulman» ile Sultan Galiev'in İzvestia'da o tarihlerde yazdığına göre, Azerbeycan'da Bolşevik yönetimin kurulmasında Halil Paşa ve Azerbeycan birliklerine komuta eden Türk subayları ön planda rol oynamışlardır[98].

Enver Paşa, 1918'de Istanbul'dan ayrılırken Teşkilât-ı Mahsusa yöneticisi Albay Hüsamettin'e, Istanbul'daki islâm ihtilâlcilerini koruma ve hayatlarını kurtarma görevi verir. Teşkilât-ı Mahsusa bunları İngilizlerin eline düşmeden yurt dışına kaçırır. Bunlar Avrupa'da Enver Paşa'nın etrafında kümelenirler. Enver, bu islâm ihtilâlcilerinin başıdır. Nitekim Moskova'da «İslâm İhtilâl Cemiyetleri İttihadı» adını verdiği merkezin başkanı olarak Bolşeviklerle işbirliği araştıracaktır. Bu birliği, merkezi Moskova'da olmak üzere kurmak konusunda Bolşeviklerle anlaşacaktır. Medine Kahramanı Fahri Paşa'nın da katıldığı İslâm İhtilâli Cemiyetleri Kongresi'ni, biraz geç olarak Moskova'da 1921 yılında toplayacak ve kendisi başkan seçilecektir*. İşte Komintern'in İkinci Kongre'sinin Panturanizme ve Panislâmizme karşı olumsuz tutum takınmasına ve Enver'in Panislâmizmine karşı kuşku duyulmasına rağmen, *İngiliz emperyalizmine karşı bir İslâm İhtilâli lideri olarak, Moskova, Enver'e bir süre önem vermiştir.*

Öte yandan, daha sonra göreceğimiz üzere, Moskova, Mustafa Kemal hareketinin İngiliz ve Fransızlarla bir uzlaşmaya gideceğinden ve hatta Bolşeviklere karşı İngiliz ve Fransızların güdümünde savaşa tutuşacağından başından beri kuşkuludur. Mayıs 1920'de Fransızlarla yapılan kısa süreli bir mütareke dahi, Moskova'da «emperyalistlerle uzlaşma» diye yorumlanır. Dışişleri Bakanı Bekir Sami'nin 1921 başlarında Londra'da Lloyd George'a İngilizlerin güdümünde Bolşeviklere karşı savaşma önerisi yaptığı Moskova'da duyulunca, kuşkular daha da büyür. 1921 sonbaharında Fransızlarla imzalanan Ankara Antlaşması, Fransızların, Ro-

* O günlerde Bolşevikler İngiltere ile Ticaret Anlaşması imzalamışlar, açıkça ihtilâl propagandası yapmaktan dahi vazgeçmişlerdi. Bu nedenle Enver'in girişimi ölü doğacaktır. Fakat 16 Ocak 1921 tarihinde dahi, Karahan'ın Halil Paşa'ya Genel Merkez'in neden hâlâ Moskova'ya gelmediğini sorması, Bolşeviklerin girişimle ilgilendiklerini göstermektedir (Ali Fuad Cebesoy, Moskova Hatıraları, s. 171).

manya ve Polonya ile birlikte Türkiye'yi de Bolşeviklere saldırtacağı biçiminde ciddî kuşkulara yol açar. Bu kuşku ve güvensizlik yüzünden, Mustafa Kemal İtilâf Devletleri safına geçtiği ya da yenilip tasfiye olunduğu takdirde, Enver'i Anadolu harekâtının başına geçebilecek bir lider olarak elde bulundurmayı Moskova uygun görür. Enver, İngilizlerin «savaş suçlusu» ilân ettikleri ve kellesini istedikleri bir kişidir; bu nedenle İngilizlerle uzlaşma olanağı daha zayıf görülmektedir. Ayrıca İttihatçıların ön planda rol oynadıkları Anadolu millî hareketi içinde Enver'in büyük ağırlık taşıdığına inanılmaktadır. Hatta 16 Mart 1921 tarihli Moskova Antlaşması'nın imzalanması, Batum bölgesinde sınırın çizilmesi konusunda çıkan anlaşmazlık yüzünden çıkmaza girdiğinde, Çiçerin, Enver Paşa'nın arabuluculuğunu isteyecektir[99]. Enver bu görevi seve seve yapacak, Ruslarla anlaşma yolunda yardımcı olmaya çalışacak ve 7 Mart 1921'de karısına yazdığı bir mektupta, Bolşeviklerle anlaşmaktan ümitsizliğe düşen ve hatta Bolşeviklere karşı Fransız ve İngilizlerle anlaşma eğilimi gösteren Türk temsilcilerini, bu eğilimi «şimdilik tehlikeli» bularak uyardığını belirtecektir :

«Afganistan Elçiliği'ne gittim. Cemal Paşa'ya Moskova ve Anadolu durumları hakkında bir telgraf çektim. Sonra Türk Elçiliği'ne gittim. Öte beri konuştuk. Eve döndüm. Binbaşı Saffet Bey* geldi. Rusların işi uzattıklarını ileri sürdü. Çiçerin'in bu akşam da Batum'dan serbest transite karşılık, bizim de Anadolu'da, örneğin İzmir'den** böyle bir transite izin verilmesini istemiş. Dört saat konuşulmuş. Bununla birlikte

* Saffet Arıkan. O tarihte Moskova'da Ataşemiliter'dir. Arıkan, gerek Kurtuluş Savaşı'nda ve gerek Kurtuluş Savaşı sonrasında değerli hizmetleri geçmiş bir kişidir. İsmet Paşa'nın güvendiği kişilerden olan Saffet Arıkan, Tonguç'u işbaşına getirmiş ve Türk eğitimine hizmet etmiştir. Fakat o tarihte Enver Paşa'dan para alanların listesinde Saffet Arıkan'ın da ismi vardır. Moskova'da Arıkan, Enver'i izlemekle görevlendirilmiştir...

** Çiçerin'in gerçekte kastettiği liman, Trabzon'dur.

herhalde Ruslarla birşey yapmak gerektiğini, Anadolu'nun yalnız kendi kaynaklarıyla daha bir yıl devam ederse de sonra işin söneceğini ve bu nedenle, Ruslarla olmazsa, o zaman belki İngiliz ve Fransızlarla anlaşarak, hatta gerekirse Ruslara karşı yürümenin daha iyi olacağını söylüyordu. Fakat Ruslardan son derece ümitsiz olmazsak, bu yola başvurmak şimdilik tehlikelidir»[100].

Kısaca, Mustafa Kemal ile Enver Paşa arasında kesin bir seçim yapmayan ve İngilizin emperyalizmine karşı ölüm-kalım savaşı veren Bolşevik liderler için Enver Paşa değerli bir koz olarak görülmüş ve belli sınırlar içinde desteklenmiştir.

ENVER'İN MOSKOVA'DAN BEKLEDİKLERİ

Enver de Bolşeviklerle anlaşmasını kendi açısından Ali Fuad Paşa'ya anlatır :

«Berlin'de ve Moskova'da yapmış olduğumuz görüşmelerde Anadolu millî hareketine ve bağımsız Türk hükümetine yardım etme konusu konuşmalarımızın daima temelini teşkil etmişti. Önce hatırımıza insan ve silâh yardımı gelmişti. Azerbeycanlılardan kurulacak ve silâhlandırılacak piyade kuvvetleri ve Dağıstanlılardan kurulacak süvari kuvvetleriyle Anadolu'ya yardımı düşünmüştük. Bu önerimi kabul eder gibi göründüler. Fakat bir türlü gerçekleştirilemedi. Bundan sonra, dünyaya zorbalıkla hükmetmeye başlayan İngiliz emperyalizmi ortak düşman olarak kabul edildi. Bu emperyalizm, bir yandan Doğu'nun bekçisi olan Türkiye'yi yok etmek için saldırıya geçmişti, öte yandan Doğu milletlerini ve islâm memleketlerini esaret altında inletmeye devam etmek istiyordu. İngiliz emperyalizmi, yeni Rus rejiminin amansız düşmanı olarak saptanmıştı. Bu ortak düşmana karşı, temelli bir biçimde harekete geçmek fikrinden İslâm İhtilâlleri Cemiyetleri örgütü doğdu ve bunda anlaştık. Her türlü ciddî yardımın yapılacağı vaadi alındı ve sağlandı. İslâm İhtilâl Cemiyetleri'ne paralel olarak her Doğu ve müslü-

man milletinde bir de siyasal *Halk Şûralar* (Sovyet) Partisi kurmayı düşündüm. İhtilâl Cemiyetleri, İngiliz emperyalizmi ile mücadele ederken, Halk Şûralar Partisi de bulundukları yerde yönetimi halka kadar götürecek, hem İhtilâl Cemiyetleri'ni besleyecek ve hem de ihtilâl hareketleri yapacaktı»[101].

Enver Paşa bu sözleri 15 Nisan 1921'de söylemektedir. O tarihte Ruslardan biraz hayal kırıklığına uğramıştır. Fakat Moskova'ya ilk geldiği günlerde, hayli ilgi gördüğünden umutlu ve iyimserdir. İlk temaslardan sonra, Bakû Kongresi'ne gitmeden önce, 26 Ağustos 1920'de karısına şunları yazar :

«Dışişleri Komiserliği ile islâm işleri hakkında konuştum. Uygun buldular. Bunun üzerine Mısır'lı Fuad, Suriye'li Şekip Arslan, Muhammed Başhampa'nın da (Tunus'lu) Moskova'ya gelmelerine karar verdik. Dr. Nâzım'ın da beraber gelmesini düşündük. Cemal Paşa ise Taşkent'e gitmiş. Kendisine telgraf çektim. O da İngilizlere karşı Afgan Ordusu'nda, Türkistan'da çalışacak...

Halil Paşa, buradan 60 bin altınla Mustafa Kemal ile görüşmeye gitmiş. Makinelitüfek için anlaşmış. Silâh vesaire verecekler»[102].

Enver Paşa, aynı günlerde Mustafa Kemal'e de büyük lider çalımıyla iki mektup yazar :

«Kardeşim efendim,

Bundan on gün önce Moskova'ya geldim. Burada rastladığım delegelerinizle görüştüm. Memleketin çıkarlarıyla ilgili bâzı sorunların çözümünde başarılı olduklarını görerek hoşnut oldum. Ben İslâm Dünyası'nda örgütlenme ve memleketin kurtuluşu uğrunda çalışma amacıyla buraya geldim. Sovyet Hükümeti'nin ileri gelen kişileriyle görüşerek kendilerini de fikrime uygun buldum. Zâten Ruslar, komünizm biçiminde olmasa bile, İngiltere'ye karşı ihtilâl hareketlerine yardım etmeyi ilke olarak kabul etmişlerdir...»

«Berlin'de iken, genel olarak İslâm Dünyası'nda

İtilâf Devletleri'ne karşı yöresel bâzı hareketlerin başladığını görmüş, bir örgüte bağlı olmamakla birlikte, maddî yardımlardan da yoksun bulunan bu islâm hareketlerini birleştirmeyi düşünmüş, arkadaşlarla görüşerek birleşmesine karar vermiştik. Bu islâm memleketlerinin Avrupa'da bulunan delegeleriyle ve özellikle Hintli Muhammed Ali ile ilişki kuruldu. Görüşmeler sonucu, bu hareketlerin bir merkezden yönetimi ilkesini kendileri de kabul ederek, her yanın delegelerini biraraya getiren bir dernek kuruldu. Daha sonra bu derneğin Rusya içinde çalışmasının, çabaları daha verimli kılacağını düşünerek Moskova'ya vardığımda görüştüğüm Dışişleri Komiseri, bu önerimi kabul ettiğinden dernek üyelerinin buraya gelmesini yazdım»*.

«Rusların askerî durumunu sağlam görüyorum. Batı'da Polonya Ordusu şimdiki durumunu koruyabilir. Güneydeki Wrangel olayı dahi yakında etkisiz kılınır. Rus Sovyet Hükümeti'ne gerekli olan silâh ve öteki ihtiyaçların Almanya'dan getirtilmesine aracılık edildi ve girişildi. Oradan gelecek silâh vesaireden Sovyet Hükümeti'nin size vaadettiği yardımın daha hızlı yerine getirilmesi mümkün olacaktır. Bundan başka, parası Ruslarca ödenmek üzere, İtalya'dan da silâh vesaire satın alınmasına girişildi..»[103]

Enver Paşa, Moskova'da Karabekir'in gönderdiği kuriye subayı Kâmil ile de görüşür. Kâmil, raporunda

* Mustafa Kemal'in, Enver'in güçlükle anlayabileceği alaylı bir dille yazılmış cevabı ilginçtir. Mustafa Kemal, merkezin Moskova'dan olmasının, İslâm İhtilâl Dernekleri'nin Moskova'nın âleti durumuna düşme gibi bir tehlike yaratabileceğini hatırlatır ve merkezin tarafsız bir ülkede bulunmasının uygun düşeceğini belirtir. Rusları kuşkuya düşürmemek için Panislâmizmden kaçınılmasını öğütler (Ali Fuad Cebesoy, Moskova Hatıraları, s. 55). Karabekir Paşa ise, Enver'e, «Milliyet ilkelerinden sakın, Bakû'da kal. Azerbeycan Ordusu yap. Ermeni sorununu çözmeye uğraş» uyarısını yapar (İstiklâl Harbimiz, s. 809). Moskova Büyükelçimiz Cebesoy Paşa ise, Atatürk Panislâmizmi tehlikeli bulurken, Ankara'ya Panislâmizmin merkezinin Türkiye'ye alınmasını önerir! (Moskova Hatıraları, s. 279).

Enver Paşa'nın Moskova'daki bu ilk «balayı» günlerini şöyle anlatır :

«Öğle üzeri Enver Paşa ile üç arkadaşının geldiğini haber aldım. Gelişlerinden sonra delegasyonumuzla görüştüler. Ertesi gün Enver Paşa'nın geldiğini duyan Afgan ve Azerbeycan delegeleri ve Moskova Müftüsü derhal ziyarete geldiler. Ve dâvet ettiler. Ruslar, Enver Paşa'nın Moskova'ya geldiğini ve orada oturduğunu gizli tutmak istiyorlar. Emrine bir otomobil verdiler. Lenin vesaire ile görüşmeler yaptı. Geleceğim gün Paşa'yı ziyaret ederek :

— Memlekete gidiyorum, zâtıâlilerini gördüğümü işiten arkadaşlarım bendenizden bilgi soracaklar, dedim.

Enver Paşa :

— Ben burada bir ihtilâl okulu açacağım. Ruslar râzı oluyorlar. Para ile de yardım edecekler. Sonra Afganistan'a geçeceğim ve oradan toplayabileceğim kuvvetlerle Hindistan İhtilâli'ni hazırlayacağım. *İlkbahara kadar sabrediniz.. İnşallah 22 tümen süvari kuvvetiyle yardıma koşacağım.* Arkadaşlara çok selâm söyle. En çok dikkat edeceğiniz, aranızda ayrılık çıkarmamaktır.. İnşallah memleketi kurtaracağız. Merak edecek birşey yoktur. Memleketin talihsizliği, benim bugüne kadar buraya gelmekliğimi geciktirdi. Mutlusunuz, gidiyorsunuz. Biz o şereften şimdilik yoksunuz, dedi»[104].

DOĞU MİLLETLERİ KURULTAYINDA ENVER PAŞA

İşte Bolşeviklerle elele Türkiye'yi ve bütün İslâm Dünyası'nı kurtarma hayalleri içinde, Enver Paşa, Bakû'da Bolşeviklerin düzenlediği Doğu Milletleri Kurultayı'na hareket eder. Radek ve Bela Kun ile birlikte Komintern'i temsil eden Zinoviev'in başkanlığındaki Kurultay'da 1891 delege vardır. Bunların 235'i Türk, 192'si İranlı, 8'i Çinli, 8'i Kürt ve 3'ü Araptır. Geri kalanın 157'si Ermeni ve 100'ü Gürcüdür. Delegelerin üçte iki-

si kendilerini komünist olarak tanıtırlar. Ötekiler Doğu milliyetçileridir. Kongre'de Mustafa Suphi'nin Komünist Partisi'nin temsilcileri, Türkiye illerinden, örneğin Istanbul, Erzurum ve Trabzon'dan temsilciler, Enver Paşa ve arkadaşları, Ankara Hükümeti'nin temsilcisi İbrahim Tali Öngören vardır.

Rusça, Azerbeycan Türkçesi ve Farsça'nın resmî dil olarak kabul edildiği ve İngiliz emperyalizmine karşı Cihat seslerinin sık sık işitildiği Kurultay'da, Dünya İhtilâli şampiyonu olarak Enver Paşa'nın varlığını delegelerin hepsine kabul ettirmek kolay değildir. Enver Paşa, Fas, Cezayir, Tunus, Trablusgarb, Mısır, Arabistan ve Hindistan İhtilâl Örgütleri Birliği'nin temsilciliği iddiasındadır, ama Ermeniler onu «Ermeni kırımı»ndan sorumlu tutmaktadır. Ankara, Enver'den kuşkuludur. Mustafa Suphi, Enver'i devrimci değil, karşıdevrimci saymaktadır. Nihayet Enver, Alman emperyalizmi ile işbirliği yapmış bir kişidir. Tepkilerle karşılaşması doğaldır!

Kurultay'da bulunan Şevket Süreyya Aydemir, Enver'e karşı bu tepkiyi şöyle anlatır :

«Söylevler okunurken bir aralık Enver Paşa, locasından kalktı. Sahnede göründü. Sahnede kalabalık bir Prezidyum Kurulu yer almıştı. Zinoviev oradaydı. Enver Paşa biraz çekingen ilerledi. Omuzu üzerinden Zinoviev ile kısa birşeyler konuştu. Konuşma sonunda elindeki kâğıtları Znioviev'e bıraktı. Çekildi, locaya döndü. Ama kendi nutkunu kendisi okuyamadı. Reis, vakti gelip, nutkun okunacağını açıklayınca, Türk Komünistleri sırasından şiddetli direniş ve protesto gösterileri geldi :

— Kurultay'a değil, Halk Mahkemesi'ne..»[105]

Kurultay'da Enver Paşa'yı savunmak, Komünist Enternasyonal'in ve Kurultay'ın başkanı Zinoviev'e düşer. Bu savunma da bir cins «eski yanlışları düzeltme uyarısı» biçimindedir. Zinoviev, «Geçmişte Türk köylü ve işçilerini bir emperyalist grubun çıkarları uğruna

kırıma uğratan liderleri» eleştirir ve bu liderleri «emekçi halkın hizmetinde eyleme girişerek eski hâtâlarının kefaretini ödemeye» çağırır[106].

ENVER PAŞA, SOL İHTİLÂLCİLİĞİNİ ANLATIYOR...

Mustafa Suphi, kafilesiyle Trabzon'da ölüme doğru giderken, Erzurum'da Karabekir Paşa tarafından kafileden ayırtılıp kurtarılan Türk Komünist Partisi'nden Mehmet Emin tarafından okunan konuşmasında, Enver Paşa özeleştirisini yapar ve devrimciliğini savunur :

«Yoldaşlar, Türkiye savaşa girdiği zaman Dünya iki gruba ayrılmış bulunuyordu. Birincisi kapitalistler ve emperyalist Çarlık Rusyası ile onun müttefikleri idi. İkincisinde Almanya ile müttefikleri vardı ki, bunlar hem emperyalist ve hem de kapitalist idiler. Biz bu iki zümreden Çarlık Rusyası ile İngiltere ve bunların dostlarından ibaret olanlara karşı savaş yaptık. Çünkü bunların maksatları bizi tamamiyle boğup vücudumuzu yeryüzünden kaldırmaktı. *Biz Almanya tarafına geçtik. Çünkü Almanya hiç olmazsa, varlığımızı bize bağışlamaya râzı olmuştu*».

«Almanlar, amaçlarının sınırına erişebilmek için bizden yararlandılar. Fakat biz bu türlü antlaşmalara ortaklık etmiyorduk. Bizim çaba ve sebatımızın birinci hedefi, bağımsızlığımızı korumaktı. Yoldaşlar! Beni Berlin'in rahat yaşantısından Trablus'un kızgın, cehennemî çöllerine ve Bedevîlerin yoksul çadırlarına götürüp ömrümün en sıkıntılı günlerini geçirmeye zorlayan duygu, istilâcılık duygusu değildi. Trablus'u, Trabluslular için kurtarmaya çalışıyorduk. Ve bunun için seviniyoruz ki, Trabluslular dokuz yıllık savaşın sonucu olarak istilâcıları kovmayı başardılar. Azerbeycan hakkında da başka amacımız yoktu. Azerbeycan'da, Azerbeycanlıların inancını besliyorduk. *Biz yanlış yola düşüyordu isek, bu bizim felâketimizden ileri geliyordu*».

«Savaş zamanında önemli bir mevkide bulundum, fakat Alman emperyalizmi ile aynı safta savaşmak zorunda kaldığımdan üzüntü duyuyorum. İngiliz emperyalizm ve kapitalizmini olduğu kadar, Alman emperyalizmini de nefretle karşılıyorum. *Şimdiki Rusya o zaman var olsa ve bugünkü amaçlar uğrunda savaşsa idi, biz şimdi yaptığımız gibi, o zaman da bütün kuvvetimizle onun safında bulunurduk.* Buna sizi inandırabilirim ve sözümün gerçeğe uygun olduğunu da kanıtlayabilirim».

«Biz Sovyet Rusyası ile birlikte iş görmeye karar verdiğimiz zaman Yudeniç'in ordusu Petrograd yakınında bulunuyordu. Kolçak, Ural'ı tutmuştu. Denikin, Güney'den Moskova'ya yaklaşıyordu. Bu kuvvetleri harekete getiren İtilâf Devletleri ise, oyunu kendi hesabına bitmiş sanıyor ve yırtıcı dişlerini gösterip sevinç ile ellerini oğuşturuyordu. Biz Rusya'ya dost olmaya çalıştığımız zaman, durum işte böyle idi. Karadeniz'deki fırtınalar bindiğim geminin direklerini kırıp geri sürmeseydi* ve Kovno ile Riga cezaevlerinin duvarları ve uçağın yere düşmesi yoluma setler çekmese idi, ben size Rusya'nın en güç ve felâketli zamanında gelirdim. Bâzı arkadaşları aydınlatma gereği, beni burada böyle şeyler söylemek zorunda bırakmazdı».

«Yoldaşlar! Dünya Savaşı'nın ilk istilâ çarpışmalarında bizim yenildiğimizi siz biliyorsunuz. Fakat yenikler ve mazlumlar savaşı gözüyle, ben bizi yenilmiş saymıyorum. Çünkü Türkiye, istilâya doymaz Çar Rusya-

* İttihatçı liderler yurttan ayrılma kararı alınca, 8 Kasım 1918 gecesi bir Alman denizaltısıyla Alman işgali altındaki Kırım'a giderler. İttihatçı liderler, bir Alman askeri treni ile Kırım'dan Berlin'e geçerlerken Enver kimseye haber vermeden yelkenli bir taka kiralar, Kafkas sahillerine çıkmak ister. Nuri ve Halil Paşalar ile kuvvetli bir Türk Ordusu, o sıralarda oralardadır. Fırtına, yelkenleri parçalar. Taka, üç gün üç gece azgın denizde sürüklenir. Akıntı onları yeniden Kırım sahillerine atar. Enver, oradan Berlin'e döner. 1919 ortalarından itibaren uçakla ya da karadan Moskova'ya gelmeye uğraşır. Ama uçak kazaları ve hapisler yüzünden Moskova'ya ancak 14 Ağustos 1920'de varır!..

sı'nın yıkılıp kavrulmasını hazırlayan etkenlerden biri olduysa, bu görevini ancak Boğazlar'ı kapamakla yerine getirdi. İşte o nedenledir ki, o zâlim kara hükümetin yerine, mazlumların doğal müttefiki olan Sovyet Rusyası kuruldu. Böylece Türkiye, dünyayı kurtarmak için yeni yolu açanların ortağı oldu. Gerçekten mazlum gözüyle bakarak ben bu durumu, Türkiye için yenme ve zafer sayıyorum».

«Yoldaşlar! Bugün istilâcılara karşı kahramanca döğüşen Türk Ordusu —ki kuvvetlerini köylerden alıyor— söylediğim gibi yenilmemişti. Ancak bir zaman için tüfeklerini aşağı indirmişti. Bu ordu, aynı zamanda düşmanla onbeş sene savaştıktan sonra, şimdi de iki yıldır sonsuz ihtiyaç ve sıkıntı içinde savaşa sebatla devam ediyor. Şimdiki savaşı öncekine benzetmek olmaz. Türk Ordusu, kesin imanla yürüyor. Çünkü Doğu Âlemi'nin Üçüncü Enternasyonal (Komintern) ile müttefik olduğunu ve kendi haklı dâvâlarına bütün dünya mazlum ve sefillerinin yardımcı çıktığını görüyor»*.

«Bu Kurultay, mazlumları savunmak için kanını

---

* Bakû Kurultayı'nda Ankara'nın temsilcisi İbrahim Tali Öngören de Komünist Enternasyonal'e bağlılıktan söz etmiştir: «Etrafında hainler ve haydutlar dolu olduğu halde, Anadolu devrimcileri ve köylüleri, yeni devrimlerine bağlılıkta ve bunu canla, kanla genişletmekte devam ediyorlar. Onlar artık coşkunluk ve içtenlikle Üçüncü Enternasyonal'e yüzlerini çevirmişler, talihlerinin Üçüncü Enternasyonal'in talihine bağlı olduğuna iman etmişlerdir» (Ali Fuad Cebesoy, Moskova Hatıraları, s. 31).

Bakû Kurultayı'nda alınan kararları da kısaca belirtmek yararlıdır: «Doğu'nun ezilen köylüsü, devrimci mücadelesinde Batı'nın devrimci işçilerinin, Komünist Enternasyonal'in ve bugünkü ve gelecekteki Sovyet devletlerinin desteğine güvenmeye ve Doğu'da Sovyet iktidarı kurmaya çağrılır».

«Köylüler, toprağa el koymalı, hem yabancı kapitalist işgalcileri, hem de içerideki toprak ağalarını, burjuvaları ve öteki zâlimleri kovmalıdır» (Carr, The Bolshevik Revolution III, s. 268).

Kurultay, ayrıca 20 millet temsilcisinden kurulu 47 kişilik bir Eylem ve Propaganda Konseyi kurmayı kararlaştırır. İttihatçı liderlerden Bahattin Şâkir, bu Konsey'dedir.

döken Kızıl Ordu'ya ve Türk mücahitlerine yeni bir güç verecektir. Bu savaşın bizim zaferimizle, yâni hakkın zaferiyle bitmesine çalışacaktır. *Bizi Üçüncü Enternasyonal'e yaklaştıran neden, yaptığımız şimdiki savaşta kendimize yardım ve arka bulmak arzusu değildir. Siyasal, toplumsal inançlarımızın esasta biribirine yakın bulunması da sanırım ki önemli bir nedendir.* Biz devrimci gücümüzü daima halktan, halkın da haksızlığa uğramış ve yoksul kısmı olan köylüden alıyorduk. Eğer bizim çokça fabrikalarımız ve işçilerimiz olsaydı, önce onları anardım. Köylüler, bizim devrimciler ile birlikte idiler. Şimdi de böyledirler».

«Yoldaşlar! Biz halkın isteğine saygı gösterdiğimiz için, kaderinin kendi eline verilmesinden yanayız. Onlar ki, bizimle yaşamak istemiyorlar, biz kendi kaderlerini kendilerine bırakmak istiyoruz, milliyet sorununda bizim düşüncemiz budur. Biz savaşa karşıyız. İktidar ve hırs için insanların biribirlerini boğmalarına karşıyız. Daima barışı gerçekleştirmek için Üçüncü Enternasyonal ile birlikte yürüyoruz. Ve ancak bunun içindir ki, bütün engelleri aşarak kanlı savaşa şimdiye kadar devam ettik ve edeceğiz. Biz çalışan sınıfın mutluluğunu istiyoruz. İster yerli, ister yabancı olsun, başkalarının kazancından hile ile, zor ile pay almaya ve alanlara karşıyız. Onlara karşı pervasız ve merhametsiz davranmalıdır»[107].

ENVER'İN SULTANLI VE HALİFELİ İSLÂM BOLŞEVİKLİĞİ

Görülüyor ki, Enver Paşa artık Bolşeviklerle elele yürümeye kararlı bir toplumsal devrimci kimliğine bürünmüştür. Bolşevikliği kabule hazırdır, fakat Bolşeviklik, Hilâfete ve İslâmlığa bağlılıkla nasıl bağdaştırılacaktır? Enver Paşa, bunu kâğıt üzerinde bağdaştırıverir. Bolşevik örgütlenmesine uygun biçimde bir Halk Şûralar (Sovyetler) Partisi kurar ve «*Sultanlı ve Hali-*

feli bir İslâm Bolşevikliği»ni öngören Parti Programını yayınlar. Program ilginçtir :

— Millî egemenlik en alt basamaktan en üst basamağa kadar, yaşamlarını emekleriyle kazanan sınıftan halkın elinde bulunacak; zararlı ve asalak yaşantı sâhiplerinin seçme ve seçilme hakkı olmayacaktır.

— Seçme ve seçilme hakkına sâhip olmayanlar şunlardır :

- Tefecilik ve karaborsacılık yoluyla geçinen kişiler
- Topluma yararlı bir hizmet yapmadan iratlarıyla geçinenler
- Hizmette bulundukları sürece, atanmayla gelen memur ve askerler.

— Savaştan kesinlikle kaçınılacaktır. Fakat insanlığı asalak yaşantıdan kurtarmak ve özellikle asalak yaşantının yarattığı emperyalizm belâsını bütün dünyadan kaldırmak için savaşılabilecektir.

— Kapitalizm, artık çağını tamamlamıştır. Toplumsal koşulların değiştirilmesi bir zorunluluktur. Emekçiler ve köylüler, kapitalizmin «ücretli» esirleri olmaktan kurtarılacaktır.

— Her basamakta Şûralar (Sovyetler) kurulacaktır. En alt basamakta köyde, rençber, köylü ve işçiden seçilmiş beş kişilik bir Şûra vardır.

— Memur, polis, jandarma vb.'den kurulu *bürokrasi*, egemen sınıfların baskı ve zorbalık aracıdır. Bunu önlemek için yargıçlar, polis ve jandarma komutanlarını ve memurları halk seçecektir.

— Osmanlı Hânedanı'ndan olan Zât-ı Şahane İslâmın Halifesi ve Türkiye'nin Hükümdarıdır. Zât-ı Şahane, hilâfet görevini İslâm Meclisi'nin seçtiği Şeyhülislâm eliyle yürütür. Yalnızca din işleriyle uğraşan Şeyhülislâm, İslâm Meclisi'ne karşı sorumludur.

— Zât-ı Şahane'nin hükümdarlık görevi, genel oyla ve Genel Şûra (Sovyet) tarafından seçilmiş Bakanlar Kurulu eliyle yürütülür. Genel Şûra, yasama ve yürütme yetkisine tam sâhiptir.

— Barışta Ordu, milis hâline getirilir.

— Bâzı kamu hizmetlerinin görülmesi için, Hükümet, halkı «İş Ordusu» hâlinde seferber edebilecektir.

— Tarımda komün ve Şûra (Sovyet) çiftlikleri kurulacaktır.

— Subay ve asker eşit olacaktır. Üstlük, yalnız askerî görev nedeniyle emir ve komutaya özgü olacaktır. Küçük subaylığa önem verilerek, ufak birliklerin halk arasından yetişmiş kişiler elinde olması sağlanacaktır.

— Çalışma yaşamında ve her alanda kadın-erkek eşitliği sağlanacaktır.

— Kooperatifçilik her alanda geliştirilecek, ithalâtta kooperatiflere öncelik tanınacaktır.

— Bütün üretim araçlarını toplumun ortak malı yapmak, herkese yeteneğine göre iş vermek ve ihtiyacına göre üretimden pay sağlamak amacımızdır.

— Bankalar millîleştirilerek tek bir Millî Banka kurulacaktır.

— Yüksek öğretimin en fakir halk kitleleri arasına kadar yayılmasını hükümet destekleyecek, hatta gerektiği takdirde zorunlu tutacaktır.

— İhtiyacından çok meskene sâhip olanların bu meskenleri ihtiyaç sâhiplerine, hükümet tarafından kiralanacaktır.

— Her ne nedenle olursa olsun, çalışma yeteneğini yitirenlere sosyal yardım sağlanacaktır.

— Dış ilişkilerin düzenlenmesi ve yürütülmesinde milliyet ilkeleri gözönünde tutulmayacaktır. Partinin görüşlerini ve özellikle Şûra (Sovyet) sistemini kabul etmiş milletlerle sıkı dostluk bağları kurulacak ve olanaklar ve durum izin verdiği ölçüde, bu milletlerin durumlarını düzenlemelerine yardım olunacaktır*.

---

* Mete Tuncay, Halk Şûralar Partisi programından önce, Halk Zümresi ile ilişkili bir kısım İttihatçılar tarafından hazırlandığını tahmin ettiği «mesaî» adlı bir program yayınlamıştır. Bu programda, Türkiye'nin «memur memleketi» olmaktan kurtarılıp bir «halk memleketi» yapılacağı yazılmaktadır. Örgüt-

ENVER'İN GÖZÜ ANADOLU'DA

Görüldüğü üzere, Enver Paşa'nın programında Sultanlı-Halifeli bir cins Bolşevik düzenin kurulması öngörülmektedir*. Enver Paşa, bu partiyi Türkiye'de ve bütün islâm ülkelerinde kuracaktır. Fakat Enver Paşa'nın gerçek niyeti, Anadolu'ya gelmek ve Mustafa Kemal'in başlattığı millî kurtuluş hareketinin liderliğini ele almaktır. Öteki ülkelerde islâm ihtilâlleri körüklenecek bile olsa, önce Anadolu'da, «anavatan»da sağlam biçimde yerleşmek gereklidir. Bu nedenle Enver'in aklı, herşeyden ve Turan'dan önce Anadolu'dadır.

---

süz, sermayesiz ve bireyleri yetişmemiş ülkemizde aşırı merkeziyetçiliği gerektiren bolşevikliğin komün yaşamının olanaksızlığını belirtmektedir. Bu program da Padişahlı, Halifeli bir cins «İslâm Sosyalizmi» öngörmektedir: Arazi Hazine'ye aittir. Arazi köylüye dağıtılacak ve toprak alım-satımı yasaklanacaktır. Tarımda imece usulü yaygınlaştırılacak ve arazinin ortak işletilmesi için çiftçi birlikleri kurulacaktır. Kooperatif, sendika ve işçi derneklerini ilgilendirecek biçimde, inşaat ve taşıma alanlarında devletçe kayırılan millî şirketler teşkil edilecektir. Yabancı bankalar kaldırılacak, devlet bankası kurulacaktır. Emek, korunacaktır. Daimî Ordu, halk milisi hâline getirilecektir. Memurları halkın kontrolüne koyacak çeşitli tedbirler alınacaktır vb... (Mete Tuncay, Mesai, s. 41-82).

* Enver'in Sultanlı ve Halifeli bolşevik programına, işçi ve işvereni birlikte ve zorla örgütlendiren Genel Esnaf Birliği Derneği görüşü, korporatif bir renk vermektedir. Karabekir Paşa bolşeviklik dediği bu parti programının halk ve ordu arasında tutulmasını önlemek için, antibolşevik propaganda yaptırır ve Ordu'ya genelgeler yayınlar. Bu propagandaya göre, bolşevik olan Enver'in dinden çıkarak kadınlarla erkekleri birlikte açık gezdireceği halka söylenir. Ordu'ya genelgede de şöyle denilmektedir: «Maksat açıktır: Hükümeti halk eline vererek bozacaklar, Ordu'yu milis yapacağız diye dağıtacaklar, sonunda çok parayla Enver Paşa'ya çapulculardan kurulu bir Kızıl Ordu teşkil edeceklerdir...

Saltanatlı yerlerinden sefalete düşenlerin Anadolu Kızıl Devrimciliğini üstlendikleri ve işe halkçılık diyerek birçok saf kişiyi de avlamaya çalıştıkları anlaşılıyor» (Kâzım Karabekir, İstiklâl Harbimizde Enver Paşa, s. 138-147).

Enver Paşa bunu saklıyor değildir. Nitekim daha Moskova'ya gelişinin ilk günlerinde, 26 Ağustos 1920'de, Mustafa Kemal'e 1921 ilkbaharında Dağıstan ve Kafkasya'dan derleyeceği İslâm süvari tümenleriyle Anadolu'ya geçeceğini yazmıştır. Hatta ilk günden itibaren Enver'in Mustafa Kemal'i etkisiz kılıp Anadolu hareketinin başına geçmek istediği ileri sürülür. Nitekim Karabekir Paşa'nın iddiasına göre, Karaköse'de Doğu Cephesi Kurmay Başkanı Kâzım (Orbay) —Enver Paşa'nın eniştesidir— ile görüşen Halil Paşa, Ağustos 1920'de ona şunları söyler :

«İttihatçılar işi ele almaya ve Enver'i getirmeye çalışıyoruz. Karabekir buna taraftar olmayacaktır. Buna göre çalış ve özellikle Karabekir'in Doğu'da büyük etki sâhibi olmamasına bütün çabanı harca»[108].

Esasen Enver Paşa'ya Anadolu'dan başka gidecek yer pek kalmamıştır. 1920 sonbaharında Kızıl Ordu'nun Polonya karşısında yenilgiye uğraması, Dünya İhtilâli umutlarını zayıflatmış, komünizmin tek ülkede de yaşayabileceği görüşü belirmiştir. Almanya ve Avrupa'da ihtilâllerin en ateşli şampiyonu Zinoviev dahi, sonradan yaptığı bir konuşmada Polonya yenilgisinin bir dönüm noktası olduğunu kabul etmiştir :

«Sovyet Rusya Kızıl Ordusu 1920 yılında Varşova'yı alabilseydi, Komünist Enternasyonal'in bugünkü taktikleri şimdikinden farklı olabilecekti. Fakat bu gerçekleşmedi. Bu stratejik başarısızlığı bütün işçi hareketleri için siyasal bir aksilik izledi: Rus Proleterya Partisi, köylüye ve kısmen burjuvaziye de geniş ödünler verme zorunda kaldı. Bu, proleterya ihtilâli temposunu yavaşlattı. Bununla birlikte, bu söylenenlerin tersi de aynı ölçüde doğrudur : Batı ülkeleri proleteryasının 1919-1921 döneminde uğradığı başarısızlıklar, ilk proleter devletin politikasını etkilemiş ve Rusya'da tempoyu yavaşlatmıştır»[109].

RUSYA İSLÂM İHTİLÂLLERİNDEN VAZGEÇİYOR

Öte yandan Rusya'da ekonomik durum berbattır. Ulaştırma sisteminin çöküşü, büyük güçlükler yaratmaktadır. Kapitalist ülkelerin makinalarına ve İngiliz lokomotiflerine şiddetle ihtiyaç vardır. Bu nedenle, Dünya İhtilâli yerine, tek komünist devletin çıkarlarına ağırlık veren yeni bir dış politikaya yönelinir, kapitalist ülkelerle ticaretin geliştirilmesi yolları aranır. Bütün kapitalist ülkeleri toptan karşıya almak yerine, kapitalist ülkelere farklı muamele yapmaya, onları biribirine düşürmeye çalışılır. Örneğin, 1920 yılında, Fransa ve İngiltere'nin Bolşevik rejime karşı davranışlarında ayrılıklar gözüktür. Fransa her çâreye başvurarak Bolşevik rejimi yok etmek kararındadır; Anadolu milliyetçileriyle ise uzlaşma eğilimindedir. Buna karşılık İngiltere ve Lloyd George, Anadolu hareketini yok etmek hususunda kararlıdırlar. Bolşevik rejime karşı, Fransa'nınki kadar sert bir tutum içinde değillerdir. Nitekim 15 Mayıs 1920'de gayri resmî bir ticaret anlaşması imzalamayı başaran Sovyet temsilcisi Krasin, ticarî görüşmeler için Lloyd George tarafından Londra'ya çağırılır. Londra'da görüşmeler başlar. İngiltere, bir ticaret anlaşması imzalamak için üç şart ileri sürer. Bunlardan biri, İngiltere'ye karşı giriştikleri düşmanca eylem ve propagandalara Sovyetlerin son vermesidir. Sovyetler, ekonomik durumun ağırlığı nedeniyle, İngiltere'nin bu şartını 7 Temmuz 1920'de kabul etmek zorunda kalırlar. Fakat, bu sırada Kızıl Ordu, Polonya kuvvetlerini Kiev ve Ukrayna'dan püskürterek Polonya içinde hızla ilerlemeye koyulmuştur. Bu durumda Bolşeviklere karşı Lloyd George'dan daha sert bir tutum izleyen Lord Curzon, 12 Temmuz'da Polonya ile derhal mütareke imzalanmasını ister, aksi takdirde ticaret anlaşması imzalanmıyacaktır. Görüşmeler, böylece kesilir. Fakat Polonya işi sonuçlanınca, 1920 sonbaharında Batı ile ve özellikle İngiltere ile ekonomik ilişkiler sorunu tazele-

nir. Sovyet Hükümeti, 23 Kasım 1920'de yabancı kapitalistlere geniş ayrıcalıklar tanıyan bir «Yabancı Sermaye Kararnamesi» yayınlar. Krasin, yaz aylarını boş geçirmez, hükümet üzerinde etkili büyük İngiliz firmalarını tatlı kârlarla satış vaadleriyle kazanır. Bu firmalar, ekonomik bunalımın ve işsizliğin hızla arttığı bir dönemde, hükümeti Rusya ile ticaret anlaşması imzalamaya zorlarlar. Ekim 1920'de görüşmeler için zemin yeniden hazırdır. Fakat «*İngiltere'nin şartı, Anadolu'da, Kafkasya'da, Hindistan ve Afganistan'da Sovyetlerin İngiltere aleyhtarı propagandaya son vermesidir. Rusya, bunu kabul edecektir.* Anlaşma, 16 Mart 1921'de imzalanacaksa da, Sovyet Hükümeti, Bakû Kurultayı'ndan hemen sonra, açıkça İngiltere aleyhine eylem ve propagandadan kaçınmaya yönelecektir. Böylece Bakû Kurultayı'nın coşkun kararları, daha mürekkebi kurumadan solacak, islâm ihtilâllerine verilen önem azalacaktır. Kuşkusuz, eylem ve propagandadan vazgeçme, mücadeleye son verme anlamına gelmemektedir. Fakat İngiltere'ye karşı açıkça eylemlere ve propagandaya girişmekten kaçınmayı içermektedir.

Bolşevikler, bu durumlarını saklamamışlardır. Nitekim Ankara adına Bolşeviklerle ilk görüşmeleri yapan Enver Paşa'nın amcası Halil Paşa, 3 Ağustos 1920 tarihinde Mustafa Kemal'e ve Karabekir'e gönderdiği «Yoldaş Halil» imzalı bir raporda Rusların bu durumunu belirtmiştir :

«En önemli sorunlardan biri de yıllardan beri Rusya'da karşı-devrimcilerin tahrip ettikleri şömendöfer malzemesinin (lokomotif) yerine yenisinin konulamaması yüzünden Rusya'daki taşıma güçlükleridir. Moskova'dan 200 kilometrede ekmeğin kilosu 10 kuruş ise, Moskova'da 100-150 kuruştur. Halk, hatta işçi bile pek sevinçli değildir. Londra'daki Bolşevik temsilcisi Krasin, İngilizlerle görüşmekte idi. Sovyet Rusya'nın tanınması, ablukanın açılması için çok çaba harcanmak isteniyor. Galiba İngilizler, temel maddeler arasında Tür-

kiye'ye yardım edilmemesi, İran, Afgan, Hindistan ve genellikle Doğu işlerinde faaliyetten kaçınılması şartını ileri sürüyorlar»[110].

Bolşevikler, Halil Paşa'ya, İngiltere'nin şartına boyun eğseler bile Türkiye'yi yine desteksiz bırakmıyacaklarını söylemişlerdir. Fakat böyle bir destek, gizli ve herhalde sınırlı olacaktır. Nitekim Enver Paşa'nın da Bakû Kurultayı'ndan sonra Radek ile 17 Eylül 1920 tarihinde yaptığı konuşma umut ve cesaret verici değildir. Enver Paşa, bu konuşmayı bir rapor ile Mustafa Kemal'e ve Kâzım Karabekir'e bildirmiştir. Enver Paşa'nın raporunda şu görüşler yer almaktadır :

«*Radek'in Türkistan sorunu ve esasen bütün Doğu sorunları hakkında düşündüğü şey, şimdilik buralarda bir ihtilâl beklenemez... Eğer bugün Doğu'da bir isyan kabil olsaydı bizi beklemezlerdi...*

Bütün Doğu için Rusya'nın yaşaması gereklidir. Manchester Guardian gazetesi muhabirine de söylediği gibi, Doğu'da bir ateş yakmak ve söndürmek istemiyorlar. İki yol mümkündür. Ya İngiltere mahvoluncaya kadar savaşa devam ederiz, ya da bir kompromi (uzlaşma) yaparız. Eğer Rusya'nın ihtiyacı varsa, geçici bir süre için İngiltere ile kompromi yapmayı kabul eder. Ve Türkiye'ye de onu öğütler. Çünkü kuvvetli olana karşı başka türlü davranma olanağı yoktur. Böylece zaman kazanılır»[111].

Radek, bu cesaret kırıcı sözlerden sonra, Enver Paşa'ya onbeşbin kişilik bir kuvvetin başında İran'dan başlayarak İngilizlere karşı harekete geçmekten söz eder. Fakat bu girişim de lâfta kalır. İran'dan inerek Difsul-Şuşter petrol bölgelerine sızmayı ve Basra körfezine sarkmayı öngören bu girişimin hikâyesini Halil Paşa'dan dinleyelim :

«1 — Onaltıbin mevcutlu ve sekiz-on bataryalı bir tümen kurulacaktır.

2 — Bu kuvvet ile İngiliz donanmasının muhtaç olduğu akaryakıtın bulunduğu Difsul-Şuşter üzerine yürünecektir.

3 — Ancak bu tümen, İranlıların yanlış anlamalarına meydan vermemek için benim tarafımdan Türkistan, Başkurdistan, Kazak, Kafkas Türklerinden seçilecektir. Bu durum, İran'ın bir istilâsı tedirginliğini önlemiş olacaktır.

Ruslar, ilke olarak bunu kabul ettiler ve hemen hazırlığa girişmemi istediler, ancak aradan birkaç gün geçtikten sonra bu kararlarından kaçmaya başladıklarını gördüm. Arkasından Çin yönetimi altında çok kötü koşullar içinde bulunan Doğu Türkistan'ı bağımsız hâle getirebilmek için Kaşgar'a gitmek istediğimi bildirdim, kabul ettiler ve vakit geçirmeden Türkistan'ın başkenti Taşkent'e hareket ettim».

Ne var ki, orada da Rusya'nın Taşkent temsilcisi Grobnev aracılığıyla gönderilen bir şifreyle, Halil Paşa'nın Doğu Türkistan ve Kaşgar hareketinden vazgeçmesi istenir[112].

Halil Paşa, Ekim 1920'de gittiği Türkistan'dan 1920 Kasım sonlarına doğru Moskova'ya döner. Bu dönüşü, Ankara'nın adamı İbrahim Tali Öngören, «Kaşgar'a giderek ihtilâl yapmaya karar veren Halil Paşa ve Naim Cevat Bey, Taşkent ve Bakû'da herhangibir destek göremediklerinden Moskova'ya geldiler» diye Ankara'ya bildirir[113].

Halil Paşa, 11 Ocak 1921'de Moskova'da Karahan'a bu kez «Sizden hiçbir yardım istemiyorum. Yalnızca Almanya'dan getireceğim silâhların Rusya'dan geçmesini engellemeyin» diye bir öneride bulunur. Karahan, «Yine Kaşgar sorunu mu?» der ve böyle bir girişime, İngiliz, Amerikan ve Japon müdahalesine yol açabileceği için karşı çıktıklarını belirtir[114].

Bu durumda Halil Paşa, Berlin'deki Enver'e, Moskova'ya gelmek üzere bulunan İslâm İhtilâl Örgütleri temsilcilerinin pek iyi karşılanmıyacağını 10 Şubat 1921 tarihli mektubuyla bildirmek zorunda kalır :

«Rusların İngilizlerle yaptığı antlaşmadaki Doğu'ya ait yükümlülüklere şu sıralarda bağlılık göstermek

istedikleri durum ve hareketlerinden anlaşılıyor. Bu duruma göre, Berlin'den gönderilecek propaganda kurulunun burada ümit edildiği biçimde iyi kabul göreceğini tahmin etmiyorum»[115].

Cemal Paşa'nın Afganistan'daki sınırlı çalışması dahi, Rusların kuşkusu ve İngilizlerin Moskova ve Kabil'deki müdahalesi sonucu yarıda kalacaktır. Lord Curzon, 7 Eylül 1921 tarihli bir notayla, Rusların İngiltere aleyhine eylem ve propagandadan kaçınma sözünü tutmadığını ileri sürecektir. Notada Cemal Paşa, Sovyet Hükümeti'nin âleti gibi gösterilmektedir. Cemal Paşa, bunun üzerine Moskova'ya geri döner. Çiçerin, ona İngiliz notasını gösterir. Taş Temirof takma adıyla Hindistan fethine heveslenen Cemal Paşa, bu kez Lord Curzon'a «Ruslardan hiçbir destek görmediğini, Afganistan'daki faaliyet iddialarının da yanlış olduğunu» yazma durumunda kalır[116].

ENVER'İN RUS DESTEĞİYLE ANADOLU'YA GEÇME ÇABALARI

Kısaca, Enver Paşa ve arkadaşlarının, İngiliz emperyalizmine karşı Bolşevik Rusya desteğiyle ihtilâller düzenleme olanakları, Polonya yenilgisinden sonra ortadan kalkmış gibidir. Esasen Enver Paşa'nın gözü, herşeyden önce Türkiye'ye çevriktir. Türkiye dışında çalışma olanağının azalışı, hatta kalmayışı, onun Anadolu'ya geçme isteğini daha da artırır. Nitekim Ağustos 1920'de büyük ümitlerle Moskova'ya gelen Enver Paşa, âdeta işsiz kalmıştır. Berlin'e dönmüş ve sonuç vermeyen silâh satın alma işleriyle uğraşmıştır. Enver, Ruslardan Halil Paşa aracılığıyla, Anadolu'ya geçmek için silâh ve kuvvet ister. 4 ve 5 Kasım 1920'de Halil Paşa'ya Berlin'den şunları yazar :

«... İlkbaharda bir kuvvet ile Anadolu'ya geçmek gerekecektir. Ruslar, ilkbaharda hareket etmek ve sırf benim komutam altında olmak üzere birkaç süvari tümeni verecekler mi, ya da bizim tarafımızdan kurul-

masını kabul edecekler mi? Bu tümenler, doğaldır ki, islâmlardan kurulu olacak. Eğer böyle bir kuvvet ile Anadolu'ya geçmek olanaklı ise, bizzat Moskova'ya gelerek oradan gideceğim. Eğer vaktiyle olduğu gibi, olanak yoksa, ya da Rus komutasında bir kuvvet göndermek fikrindeyseler, benim emrimde çalışacak arkadaşlarım arasına girerek faaliyette bulunmak üzere buradan Anadolu'ya hareket edeceğim. Çünkü Moskova'dan oraya gitmek pek çetin olacaktır».

«Etkin olabilmek için, Anadolu'da herhalde çalışmak gerekeceği kanısındayım».

«Belki yakında Moskova'ya döneceğim ve böylece ihtimal ilkbaharda Anadolu'ya bir hareket için hazırlanacağım. Yâni eğer Ruslar kuvvet verirlerse —müslüman olmak koşuluyla— bununla Yunan cephesine yardım etmek fikrindeyim. Eğer olmazsa ve *Moskova'da yalnız oturmaktan başka birşey yapamıyacak isem, o halde belki Anadolu'ya kimliğimi belli etmeden gidip arkadaşlarla birlikte çalışırım*»[117].

Ne var ki, Ruslar, kuvvet vermeye kesinlikle yanaşmazlar. Halil Paşa bunu 12 Ocak 1921 günü Berlin'deki Enver'e bildirir :

«Karahan, Rusya Sovyetler Hükümeti adına olarak arzu buyurulan İslâm kuvvetlerinin verilemiyeceğini kesinlikle belirtti».

Bununla birlikte Sovyetler, Enver'i bir koz olarak elde bulundurmaktadırlar. Nitekim Enver'i Moskova'ya resmen dâvet etmeyi ve kuvvet vermeyi reddeden Sovyet Hükümeti, aynı günlerde Enver'e 500 bin Mark göndermiştir. Karahan, Enver'in Ankara Hükümeti ile yapılan dostluk anlaşmaları görüşmelerinde hazır bulunmasını istemiştir. Karahan, Halil Paşa'ya şöyle der :

«Enver Paşa'nın Moskova'ya gelmesi son derece iyi olacaktır. Çünkü pek yakında Anadolu'dan Fuad (Cebesoy) Paşa'nın başkanlığındaki kurul, Moskova'ya ulaşacaktır. Anadolu'nun en son durumunu bu kuruldan anlamak, öğrenmek mümkün olabileceği gibi, bu kurul

ile Rusya Sovyetler Hükümeti arasında yapılacak görüşmelerde bâzı sorunlar ortaya çıkacaktır ki, Enver Paşa'nın da arz ve rızasının eklenmesi yararlı olacaktır»[118].

Enver, bu çağrıya uyarak Moskova'ya gelir ve kendi iddiasına göre, Halil Paşa ile «Karahan ve Çiçerin üzerinde özel baskı yaparak» toprak sorunlarının lehimize çözülmesini sağlar. Komintern'e girmek isteyen Atatürk'ün emriyle kurulmuş resmî Türk Komünist Partisi'ne Moskova'dan mektup yazarak, bu partiyi Komintern ile anlaştıracağını söyler :

«Avrupa kapitalizm ve emperyalizmine karşı mücadelede sebata azmettim. Tevfik Rüştü'nün (Aras) çalışmalarını kolaylaştırmaya yardımcı olarak Üçüncü Enternasyonal ile anlaşmanıza çalışacağımı arzeylerim»[119].

ENVER, MOSKOVA'NIN MUSTAFA KEMAL'İ BIRAKMASINI İSTİYOR...

Kısaca, 1921 Martında Enver Paşa'nın Türk-Sovyet Dostluk Antlaşması'nın yapılmasında rol oynadığı ve Çiçerin'in isteğiyle arabuluculuğa bile giriştiği görülmektedir. Demek ki, 16 Mart 1921 Antlaşması ile Ankara resmen muhatap tanındığı halde, Moskova'da Enver'e hâlâ bir değer verilmektedir. Enver'in amacı, Bolşeviklerin Mustafa Kemal'i bırakıp kendisini desteklemesidir. Sovyetler ise, görünüşe göre, daha çok Mustafa Kemal ile Enver'i uzlaştırma eğilimindedirler. Bu mümkün olmadığı takdirde, fiilen işbaşında bulunan Mustafa Kemal'i tutmayı gerçekçi bulmaktadırlar. Enver'in Anadolu'da bir ikilik çıkartmasından çekinmektedirler. Ama Mustafa Kemal, İtilâf Devletleri ve Istanbul Hükümeti ile Sovyetler aleyhine uzlaşır, ya da savaşta kesin yenilgiye uğrarsa, Enver'e şans tanınabilecektir. Nitekim 1921 yılbaşında Halil Paşa, Mustafa Kemal yerine Enver'in desteklenmesini Karahan'dan ister ve bunun ikilik yaratmıyacağını, Mustafa Kemal'in, Enver'in em-

rine gireceğini söyler. Halil Paşa, Karahan'a yaptığı bu öneriyi Enver Paşa'ya şöyle anlatır :

«Kendilerine karşı kesinlikle dost kalacağımızı, sizin İngilizlere karşı en fazla talepten yana olduğunuzdan (en az uzlaşıcı) ve en çok başarıya ulaşmanız umulduğundan dolayı, şimdiden size gösterilecek güvenin, mert kişiliğinizle gelecekte pek önemli olacağını özellikle belirttim. Sizin kuvvetsiz de Anadolu'ya girmeniz durumunda eksilmemiş olan nüfuzunuz nedeniyle, (Mustafa Kemal'in) hükümeti seçimle size devredeceğini tahmin ettiğimi de söyledim.

Sonuç olarak, Mustafa Kemal Paşa'nın ikilik yapmaya gitmeyeceğini ve size itaate alışkın olduğunu eklemeyi de faydalı gördüm».

Halil Paşa'ya göre, Karahan bu öneriye şu karşılığı vermiştir :

«Eğer Enver Paşa'nın Türkiye'ye gitmesi, Mustafa Kemal Paşa'nın rekabetine yol açacaksa, memlekette bir ikilik doğacağından, ülkenin savunma gücünü azaltacak ve İngilizleri hoşnut edecektir ki, Rusya içtenlikle bunu istemez..... Aldığımız bilgiye göre, İzzet Paşa, Anadolu'da Büyük Millet Meclisi ile görüşmesi sonunda, Büyük Millet Meclisi'nin 18 maddelik isteklerini İngilizlere önermek üzere Istanbul'a dönmüştür.

Bu 18 maddenin ne olduğunu tamamen bilmiyoruz. Yalnız bu maddeler, Türkiye'nin bütün isteklerini, kuvvetle ve güvençle sağlıyorsa, İtilâf Devletleri'nce de uygun görülürse, Mustafa Kemal Paşa Hükümeti görevini tamamlamış olur ve bu takdirde Enver Paşa'nın oraya gitmesine lüzum kalmaz. *Eğer bu maddeler, yetersiz isteklerden ibaret ise, o zaman Paşa'nın Anadolu'ya giderek işi ele alması ve herhalde Mustafa Kemal Paşa'dan daha büyük bir inat ve vatanseverlikle, istenen hedefi elde eylemesi uygun olur. İşte bu hususa karar verebilmesi için de Paşa'nın Moskova'da bulunması uygundur*»[120].

ENVER, ANADOLU'DA ÖRGÜTLENİYOR

Bu konuşma, 11 Ocak 1921'de olur.. Enver Paşa, Moskova'ya gelir ve kendi gününün gelmesini beklemeye koyulur. Bu arada da Anadolu'da örgüt yapmaya yönelir. Istanbul Müdafaa-i Hukuk örgütü gibi çalışan Karakol Örgütü, Enver Paşa'ya bağlıdır. Erzurum'da Halk Hükümeti istekleri ve çeşitli dalgalanmalar vardır. Trabzon Müdafaa-i Hukuk'u ve Yahya Kaptan, Enver Paşa'dan yanadır. Büyük Millet Meclisi'nde ve Ordu içinde Enver Paşa'dan yana olanlar, yine de önemli bir güç teşkil etmektedir.

Enver Paşa, Anadolu'ya geçiş hazırlığı olarak, bu gücünü örgütlendirmeye çalışır. Enver ve arkadaşları, kendilerini bu işten vazgeçirmek isteyenlerin uyarılarına aldırış etmezler. Örneğin İbrahim Tali Öngören'in 1920 yılındaki şu uyarısı, gülerek geçiştirilir :

«Enver Paşa, bendenizden gizli olarak Halil Paşa'ya yazdığı mektupta, Ruslar bana bir müslüman ordusu verip memlekete yardıma göndermeyeceklerse, ben yalnızca memlekete gideceğim, bunu söyle diye yazmış.. Ordu vermiyeceklerini tekrar söylediler, lâkin kendisini pek 'sol' tanıdıklarından Anadolu'nun Istanbul, ya da İtilâf Devletleri ile uyuşması olasılığından ötürü, kendisini Anadolu'da başa geçmek için cesaretlendirici sözler söylemişler. Bendenize de arasıra memlekete gidip ne olup bittiğini anlamak istediğini söylerdi. Anlayacak birşey yok, herşey yapılıyor. Özellikle hergün Istanbul'dan arkadaşlar gelerek mevki ve durum güçlendiriliyor. Siz eski bir Enver Bey gibi bir müfreze başında çalışamazsınız, sizi seven bir kısım belki başınıza toplanmaya kalkacak ve bugünkü birliği ikiliğe ayırmaya sebep olacaksınız diyorum, gülüyor ve öyle şey olur mu, ben bir birey gibi çalışırım demişti»[121].

Nitekim Enver Paşa, 5 Ekim 1920'de Halil Paşa'ya Anadolu'da örgüt yapılması gereğini yazar :

«Ben herhalde Anadolu'da Şükrü, Eşref, Nail vesaire ile bize özgü bir örgüt meydana getirilmesi gerektiğine inanıyorum»[122].

Eski yâver Yenibahçeli Şükrü Trabzon'da örgütlenmeye koyulur. Enver Paşa, eski Teşkilât-ı Mahsusa'cılardan Yenibahçeli Şükrü'ye, Halil Paşa'ya yazdığı 28 Ocak 1921 tarihli mektuba göre, şu direktifi vermiştir :

«Şükrü'ye yazdığım direktif, memleket içinde doğrudan doğruya bize bağlı arkadaşlar arasında bir parti örgütü kurmak ve bunu gereğinde memlekette duruma egemen olacak biçimde silâhlı olarak hazırlamaktır».

«Istanbul'da da örgütlendik. Sami'ye* lütfen, hemen sür'atle Rusya'ya geçtiğimi ve kendisinin artık memlekette kalarak dediğim örgütü yapmalarını ve bana durum hakkında görüşlerini yazmalarını bildiriniz»[123].

Örgütlenme amacıyla ünlü İttihatçılardan Küçük Talât, Yenibahçeli Şükrü'nün kardeşi Nail, Kurmay Binbaşı Naim Cevat, Anadolu'ya geçerler. Halil Paşa da Trabzon'a yerleşir.

Enver Paşa, 4 Mart 1921 günü Mustafa Kemal'e bir mektup yazarak partisini Anadolu'da kurmak istediğini bildirir :

«1 — Ben İslâm İhtilâl Cemiyetleri İttihadı ile başta İngiltere olmak üzere, Avrupa emperyalizmine ve bizi ezmek isteyecek olan kapitalizme karşı mücadeleye devam edeceğim .

2 — Bu konuda Türkiye'de çalışmak üzere bir sol partinin bulunması gereklidir.

3 — İslâm İhtilâl Cemiyetleri İttihadı, komünist olmayacak, fakat yok edecekleri hedefin ortak olması dolayısiyle dünya komünistleri ile çalışmalarını birleştirecektir»[124].

Enver Paşa ve arkadaşları, Türkiye'de partilerini kurma isteklerini daha sonra şu gerekçeye dayandıracaklardır :

---

* Kuşçubaşı Hacı Sami, Teşkilât-ı Mahsusa'nın önde gelen kişilerinden ve sonraki Yüzellilikler'den Eşref'in kardeşidir. Enver'i Türkistan macerasına sürüklemekte etkili olacaktır.

«Türdeş (mütecanis) olmayan ve politik, ekonomik ve toplumsal ilkeleri benimsememiş bir zümreye, ya da silâhlı güce dayanarak ülkeyi yönetmek, geçmişte yapılan hâtâlara göre, asla olumlu ve etkin bir sonuç veremez»[125].

MUSTAFA KEMAL, ENVERİSTLERE KARŞI EYLEME GEÇİYOR ...

Kısaca, Enver Paşa, Türkiye'ye gelip başa geçmek istemektedir. Bu amaçla, Anadolu'da kendi örgütünü kurmakta, Bolşeviklerden de destek göreceğini ummaktadır.

Mustafa Kemal ise, bunu memleket hesabına büyük bir tehlike olarak görmektedir. Savaşı kaybeden ve savaş yıllarında büyük sıkıntılara yol açan İttihatçı liderlere karşı, içte ve dışta tepki vardır. İtilâf Devletleri'nin dilinde, İttihatçılık ve Bolşeviklik en büyük iki suçtur. Saray, Anadolu hareketini, «İttihatçıların işi» diye gözden düşürmeye çalışmaktadır. Halk, yoğun bir propaganda ile «İttihatçı gâvuru»na karşı kışkırtılmaktadır. Subaylara, «İttihatçı» diye kızılmaktadır.

Ahmet Emin Yalman'ın sözleriyle, «İttihatçı sözcüğü, âdeta vatan haini anlamına geliyordu. Halk, olup bitenlerden o kadar bezmişti ki, vatan, millet lâfını edenler için 'Yakalayın, İttihatçıdır' demek içinden geliyordu»[126].

Bu durumu bilen Mustafa Kemal, Hüsrev Sami, Ahmet Nuri, Osman Nuri, Bekir Sami, Hüseyin Rauf ve Raif gibi çoğu İttihatçılıktan gelme arkadaşlarıyla birlikte, Sıvas Kongresi'nde İttihatçılık yapılmıyacağına dair yemin önerisi getirmiştir :

«Kongre'de vatan ve milletin mutluluk ve kurtuluşundan başka hiçbir kişisel çıkar gütmiyeceğime, vatanın bugün uğradığı belâ ve felâketlere sebep olan İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin canlandırılmasına çalışmıyacağıma ve mevcut partilerden hiçbirinin politik emellerine hizmet etmiyeceğime vallahi billâhi...»

«Dışarıda yapılan propagandaların uğursuz etkisini gidermek amacıyla, Kongre'nin, İttihat ve Terakki çıkarı, ya da bu örgütün canlandırılması amacıyla çaba harcamadığını kamuoyuna kanıtlamak için yukarıda belirtilen yemin biçimi çerçevesinde sayın üyelerin and içmeleri Komisyonumuzca uygun görülmüştür.

Öneri Komisyonu Başkanı
Mustafa Kemal».

Sıvas Kongresi'nde İttihatçılar çoğunlukta oldukları halde, bu öneri kabul edilmiştir. Bâzı üyeler, İttihat ve Terakki adını geçirmeksizin, Sıvas Kongresi'nin bütün partilerden bağımsız olduğunu belirtmekle yetinilmesini istemişlerdir. Atatürk, İttihat ve Terakki'nin adı söylenerek kınanmasında ısrarlı görünmüştür. Bu yolda tartışma açılmış, daha sonra Dışişleri Bakanlığı'na getirilecek olan Bekir Sami, şöyle konuşmuştur :

«İttihat ve Terakki'nin yeniden canlandırılmasına çalışılmıyacağına dair bir kayıt eklenmesi herhalde gereklidir. Kamuoyu, eğer siz bize İttihatçılığı canlandırmıyacağınız hususunda güvence verebilirseniz, biz de sizinle beraber oluruz, diyor, o halde bu kötü sanıyı herhalde kaldırmalıyız»[127].

Tartışmalar sonunda, İttihatçılığın açıkça kınanması ve İttihatçılıktan kaçınılması kabul edilmiştir.

1919 Kasımında da Mustafa Kemal, Istanbul Hükümeti'nin temsilcisi Salih Paşa ile birlikte Amasya Protokolu'nu imzalamış ve İttihatçılıktan kesinlikle kaçınılması protokolun ilk maddesi olarak benimsenmiştir :

«1 — İttihatçılığın, İttihat ve Terakki fikrinin memlekette tekrar uyanması, hatta bâzı belirtilerin görülmesi siyasal açıdan çok zararlıdır. Çünkü bütün İtilâf Devletleri ile müslüman olmayan uyruk, bu görüş ve bu düşünceye karşıdırlar ve bunun vatan için felâkete yol açacağını ve Barış Konferansı'na kötü etki yapacağını (İtilâf Devletleri) temsilcileri dilbirliği ile belirtmektedirler. Çevre ve zaman, kötü yorumlanmaya

ve kötü anlaşılmaya çok elverişli olduuğndan en ufak bir hareket ve durumdan bile kaçınmak gerektir»[128].

ANKARA'DA ENVERİST DARBE KUŞKUSU

İşte bu koşullarda Atatürk, Enver Paşa'nın eylemlerini büyük bir kuşkuyla izler. Enver Paşa ve arkadaşlarının Ankara Hükümeti'ni temsil etmediklerini, Sovyet yetkililerine belirtir. Ne var ki, bu ısrar, uzunca bir süre, pek az etkili olur. Moskova, Enver ve Mustafa Kemal arasında kesin bir seçim yapmaktan kaçınır. Öte yandan Kurtuluş Savaşı'nın umutsuz günlerinde, kurtuluşu Enver'den bekleyen İttihatçılık, Anadolu'da canlanır. Mustafa Kemal, Enver'in gizlice Anadolu'ya geçip bir darbe ile hükümeti ele almaya kalkışmasından ciddî olarak kuşkuludur. Bu nedenle, Enver'in yurt dışındaki faaliyetlerini izlemekte, yazışmalarını ele geçirmektedir. Envercilerin yurt içindeki örgütlenme çabaları da engellenmeye çalışılmaktadır.

Mayıs 1921'de Berlin'e gittiği öğrenilemiyen Enver Paşa'nın, Moskova'da olmadığı görülünce, Enver'in gizlice Anadolu'ya geçtiği sanılır ve Enver'e karşı açıkça harekete geçilir. Mustafa Kemal, 22 Mayıs'ta Karabekir Paşa'dan Enver'in Anadolu'ya geçmesini engellemek için tedbir alınmasını ister. Moskova'dan gelip Anadolu'da Enver'in Halk Şûralar (Sovyetler) Partisi'nin çok sayıda program ve bildirileriyle dolaşan Kurmay Binbaşı Naim Cevat tutuklanır, Halk Şûralar Partisi'nin kurulması ve denetimiyle ilgili sayılarak Halil Paşa'nın yurt dışına çıkarılması istenir. Ne var ki, Trabzon'daki tümenin Halil Paşa'yı yurt dışına çıkarmaya gücü yetmiyecektir! Enverist Yahya Kâhya'nın üçyüz kişilik silâhlı müfrezesi, Halil Paşa'yı koruyacaktır. Halil Paşa, aylarca sonra Trabzon'dan ayrılacaktır.

TRABZON'DA ENVERİST «İSKELE HÜKÜMETİ»

Gerçekten Bolşeviklerle bağlantıda önemli bir merkez olan Trabzon, Envercilerin kalesi olmuştur. Enver-

ciler, Trabzon'da, İçişleri Bakanı Fethi Okyar'ın Millet Meclisi'nde kullandığı deyimle, bir «İskele Hükümeti» kurmuşlardır. Enverciler, Kayıkçılar Kâhyası Yahya ve Hacı Ahmet (Barutçu) başta olmak üzere burada Müdafaa-i Hukuk adına vergi toplamışlar, fakat bunun çoğunu Envercilerin örgütlenmesinde kullanmışlardır. Gologlu, Envercilerin Trabzon'daki gücünü şöyle açıklamaktadır :

«Halil Paşa'nın Trabzon'a gelmesiyle en yüksek noktaya varan kuşku ve kuruntu ile, Ankara çevreleri ve Kâzım Karabekir Paşa bir yandan gazetelerle İttihatçılar aleyhine yayınlar yaptırıyorlar, bir yandan da asker-sivil, yakın-uzak Enver Paşa ile herhangibir ilgisi, ya da bağlılığı olanları saptamaya ve zararsız hâle getirmeye çalışıyorlardı. Orduda Enver Paşa'yı sevip sayan ve ondan yana olan çok subay vardı. Örneğin Trabzon'daki Tümen Komutanı Nuri Bey'in Enver Paşa'ya bağlılık ölçüsüne varan saygısı vardı. Alay Komutanlarından eski Teşkilât-ı Mahsusa'cı Yenibahçeli Şükrü Bey, Enver Paşa'nın eski yâveri idi. Şükrü Bey daha önce bu bölgeye gelmiş, Enver Paşa'nın Dünya Türk ve İslâm Birliği amacı için meydana getirdiği Teşkilât-ı Mahsusa adlı gizli örgütü burada da kurmuştu. Müdafaa-i Hukuk başkanı olan Barutçuzade Ahmet Efendi de bu örgütün Trabzon temsilcisi olmuştu. Şükrü Beyin kardeşi Nail Bey, İttihatçıların ileri gelenlerindendi, yurt dışına çıkmış, sonra Küçük Talât Bey'le birlikte memlekete dönmüş, 20 Ekim 1920 günü Küçük Talât Bey'le birlikte Erzurum'a varmıştı. Ve Nail Bey Trabzon'dan evli idi. Trabzon'daki Enver Paşacıların Ankara'daki adamları ise, Trabzon'dan Batı Cephesi'ne giden Üçüncü Tümenin Komutanı Albay Halit Bey (Deli Halit Paşa) idi. Çünkü Halit Bey de Enver Paşa'nın kurduğu Teşkilât-ı Mahsusa'dandı ve bu örgütü kurması için Yenibahçeli Şükrü Bey'i Trabzon'a göndermişti»[129].

Kayıkçı Kâhyası Yahya'nın müfrezesi ise, Enver-

cilerin Trabzon'daki vurucu gücünü teşkil etmektedir.

Trabzon'daki bu Enverci örgütü dağıtmak hayli güç olacaktır. Tümen Komutanı değiştirilecek, fakat yeni Tümen Komutanı Seyfi Bey de Kayıkçılar Kâhyası Yahya'yı tutuklamaya cesaret edemiyecek, yeni Tümen Komutanı Sami Sâbit (Karaman) sert bir mücadeleye girişecek ve Yahya Kâhya Temmuz 1922'de öldürülecek, Trabzon Müdafaa-i Hukuk örgütü yenilenecektir.

ERZURUM'DA ENVERCİLİK

Mustafa Kemal, Enverciliğin Trabzon'dan Erzuruma ve Doğu bölgesine sıçramasından kuşkuludur. Doğu Cephesi Komutanlığının Kurmay Başkanı Albay Kâzım (Orbay), Enver Paşa'nın adamı sayılmaktadır. Hatta iddiasına göre, Ankara, Karabekir'den dahi şüphe etmektedir. Karabekir, Trabzon Komutanlığına atadığı Sami Sâbit'e (Karaman) bunu açıklar:

«Enver işi azıttı. Trabzon Kayıkçılar Kâhyası Yahya ile haberleşmekte, Ankara da benden şüphe eder görünmektedir»[130].

Kurtuluş Savaşı'nı başlatan Erzurum'da ise, 1920 yılında durum hayli dalgalı bir manzara göstermektedir. Sola kayan gençler, Bakû'daki Türk komünistlerinin de etkisiyle, Ağustos 1920'de bir halk hükümeti kurma çabasındadırlar. Tutucu kişiler olan Celâlettin Ârif ve Hüseyin Avni, Eylül 1920'de «Erzurum, Erzurumlularındır» sloganı ile Erzurum'da bir «halk hükümeti» kurmaktan söz etmekte ve Ankara'yı hiçe sayan eylemlerde bulunmaktadırlar*.

* Rıza Nur, anılarında Celâlettin Ârif ve Hüseyin Avni komplosunu şöyle açıklamaktadır: «Ağustos içlerinde (1920) bağda komşumuz Celâlettin Ârif ve Hüseyin Avni, bir gün bana geldiler. Şu sırrı açıkladılar: Mustafa Kemal'le bu iş sökmeyecek. Bu adam bir gün milletin başına felâket getirecektir. Bunu atmak gerektir. Biz ikimiz Erzurum'a gideceğiz. Halkı ayaklandırıp, onu düşüreceğiz. Ben de, 'Doğru, ancak nâzik iş. Bunu memlekette bölünme çıkarmadan, ona saldırı ve di-

Daha sonra, Erzurum ileri gelenleri, Müdafaa-i Hukuk'a karşı ayrı bir tutucu örgüt kuracaklardır. Kısaca, Trabzon'dan sonra Erzurum'da da Enverciler için uygun bir zemin bulunduğundan Ankara kuşku duymaktadır. Bu kuşku yüzündendir ki, 24 Mayıs 1921'de Atatürk'ün direktifiyle, Fevzi Çakmak ve İsmet İnönü, Karabekir Paşa'ya sert uyarılar gönderirler. Fevzi Paşa şöyle der :

«Enver Paşa'nın, Bolşeviklerle Doğu'daki Bolşevik düzen ve girişimlerine karşı tedbirler alınmasını daha önce rica etmiştim. Enver Paşa'nın yâveri ve şimdi emrinizde Cephe Kurmay Başkanı bulunan Kâzım Bey (Orbay) ile eski İstihbarat Şubesi Müdürü Kurmay Yarbay Seyfi Bey'in Enver Paşa'ya karşı bağlılıklarının devam etmesi doğaldır. Bunların şimdiki görevlerinden ve Doğu Cephesi'nden uygun biçimde uzaklaştırılmaları ve yerlerine sağlam karakterli kişilerin atanmasını uygun görüyorum».

Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa (Çakmak), daha da ileri giderek, komünistlik yararına girişimlerde bulunan Enver Paşa'nın tutuklanmasını ister :

«Enver Paşa'nın da komünistlik yararına bâzı girişimlerde bulunduğu ve kendisinin Moskova'dan kaybolduğu anlaşılmıştır. Gerek kendi adına kıyılarımıza ve kara sınırlarımıza gelecek kişilerin ve gerekse kendi gelirse bizzat Enver'in tutuklanarak, sıkı inzibat tedbirleri altında doğruca ve gözeticilerle birlikte Ankara'-

---

renme olanağı bırakmadan yapmalı. Yoksa içerisi zayıflar, düşman kuvvet bulur. Milli dâvâ suya düşer. Karabekir'le görüşürsünüz. Rıza gösterirse, komutanları elde eder. Mustafa Kemal'in çekilmesini her yandan isterler. Biz de, ne çâre çekil, deriz. Olur. Yok Karabekir istemezse, birşeye siz de girişmeyin' dedim. Ben, Mustafa Kemal'i asla istemiyordum» (Rıza Nur'un Anıları, Cilt III, s. 668).

Celâlettin Ârif, Erzurum'da bir ölçüye kadar Karabekir'in de desteklediği, Ankara'yı hiçe sayan bir sürü taşkınlıklarda bulunur. Ama sonra Karabekir'i de kendi aleyhine çevirir. Bir süre sonra Ankara'ya dönmek zorunda kalır. Fakat 1921 yılında Ankara'da, Trabzon gibi bir Erzurum korkusu da vardır.

ya gönderilmesi gereğinin ilgililere, gizli tutularak, önemle ve gizlilikle bildirilmesi...»

Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa ise, eski arkadaşı Karabekir Paşa'ya «Aman Enver'in oyununa gelme» biçiminde daha açık bir telgraf çeker :

«*Enver, daha önce Almanlara dayandığı gibi, Rus kuvvetleriyle de zorla memlekete girmeye uzun süre çalışmış, başarılı olamamıştır. İslâm İhtilâli Cemiyeti adıyla bir örgütü genişleterek, Orduya el atmak fikrini izlediği anlaşılıyor.* Bunlar, doğal olarak Doğu Ordumuzdan başlarlar. Bizim Batı Cephesi'ndeki harekâtımız çok uzun süreceğinden, Doğu'da uzun süre serbest kalırlar. Kısaca, İttihatçılar, Ruslar, Erzurum'un bilinen fesatçıları ile, herbiri başka amaç için, Doğu Ordumuza hücum edeceklerdir. Bu hücumların topuna engel olacak yalnız sensin. Açık tedbir ve hücumdan çekinmeyiniz. Kendine çok sağlam bir çevre sağlamalı ve son derece kuşkulu olmasın. Kurmay Başkanı Kâzım Bey (Orbay), Enver Paşa ailesinin iradesine inanılmaz ölçüde tutsak olduğu için, sana vefalı olması şüphelidir. Kırmadan onu ayırmak kesinlikle gereklidir. Bana gönderebilirsin»[131].

BOLŞEVİKLERLE SAVAŞ KORKUSU

Enver Paşa gibi, 1921 Mayısında Ankara'da Bolşeviklerden de kuşku duyulmaktadır. Martta Moskova Antlaşması imzalanmış fakat bu antlaşmanın ek protokollerle öngördüğü yardım, umulan biçimde gelmemiştir. Mayıs 1921 başında, Moskova Büyükelçilimiz Ali Fuad Cebesoy Paşa ve delegemiz Rıza Nur ve onlara dayanarak Genelkurmay Başkanı Fevzi Çakmak Paşa, Bolşeviklerin bize savaş açacağından kuşkuludurlar. Bolşeviklerin, Enver Paşa'yı tuttuğundan kuruntuludurlar. Karabekir Paşa, Mayıs 1921'de «Ermeni ve Gürcüleri perde ederek» girişileceğini sandığı bir Rus saldırısına karşı, Hacı Halil Dağı - Üçler Tepesi - Kars Tabyaları - Çalkavur hattında savunma düzeni hazırlar.

Mayıs başlarında Sarıkamış'tan Mustafa Kemal'e şöyle yazar :

«*Tamamiyle bolşevizm ve komünizm ilkelerini içine alan seksenbeş maddelik programın adına Halk Şûralar Partisi denilerek Anadolu'ya gönderilmeye başlanmıştır...*

Bolşevikler ve özellikle Karahan, Türkiye'nin yeni ilkelerinin de komutanı diyerek Enver'i oynatıyor. Enver, kişiliğini yükseltenlere karşı çok zayıftır. Ve çabuk aldanır. Bolşevikler, Mustafa Suphi ve benzerleriyle yapamadığı Anadolu Kızıl Devrimi'ni, Enver Paşa ve arkadaşlarıyla yaptırmaya çalışacaklar ve hemen sonra doğaldır ki, egemenliği kendi ellerine alarak, devrim yapanları da yok edeceklerdir».

Bu nedenledir ki, 1921 yılının ilk yarısının sonlarına doğru, Ankara'da Bolşevikler ve Enver'e karşı şiddetli bir hava esmektedir. Sovyet Rusya'dan gelen İbrahim Tali Öngören, Ankara'da çok yadırgadığı bu havayı, 15 Haziran 1921'de Karabekir Paşa'ya yazdığı mektupta dile getirmektedir :

«Bakanlar Kurulu Başkanı ve Mustafa Kemal Paşa vesairenin ağzına bakılırsa, fena bir Rus düşmanlığı hükümferma... Batı'nın ezelî düşmanı olduğunu anlamıyorlar mı bilmem. Doğu'yu da daimî düşman durumuna getirmeye elden geleni yapıyoruz... Enver'in Doğu'da bulunması bu nefreti doğuruyor sanırım. Enver'le Doğu politikasını neden karıştırıyorlar, bunu da bilmiyorum»[132].

Ankara, Enver'le dostluğun, aradaki dostluk ilişkilerini bozacağını en sert biçimde Sovyet Hükümeti'ne bildirmiştir. Moskova Büyükelçisi Ali Fuad Cebesoy, anılarında bunu belirtmektedir :

«Enver Paşa'nın Türkiye'ye müdahalesi girişimi, Ankara Hükümeti ile Enver Paşa arasında gerçek bir mücadele biçimini alınca, Enver Paşa yanlıları, bunu Mustafa Kemal Paşa - Enver Paşa mücadelesi olarak göstermişler ve Ankara Hükümeti'nin çoğunluğunu En-

ver Paşa yanlılarının teşkil ettiğini yaymışlardı. Bu yanlış söylentiler sırasında Türkiye Dışişleri Bakanlığı ve Moskova Büyükelçiliği, Enver Paşa ve arkadaşlarının gerçek durumlarını açıklayarak onlara yapılacak yardımın Büyük Millet Meclisi Hükümeti ile Bolşeviklerin dostluk ilişkilerini bozabileceğini ciddi bir dille Sovyet Dışişleri Komiserliği'ne anlatmışlardı»[133].

ENVERCİLER ANADOLU İHTİLÂLİNE HAZIRLANIYOR...

Bu sıralarda büyük Yunan saldırısı beklenmektedir. Kral Konstantin, saldırı emrini 5 Temmuz 1921'de verir. 15 Temmuz'da İnönü, Atatürk'ün uyarısı ile, geri çekilme emrini yayınlar. 17 Temmuz'da Kütahya düşer. Büyük Millet Meclisi'nin gizli toplantısında evrakın Ankara'dan Kayseri'ye taşınması kararlaştırılır. 19 Temmuz'da Eskişehir düşer. Fevzi Çakmak, 24 Temmuz'da Meclis gizli oturumunda «Belki Ankara boşaltılabilir» diye konuşur.

Böyle bir ortamda, Talât Paşa'nın ölümünden sonra, Talât Paşa yanlısı İttihatçıları da saflarında toplamak için Berlin'e giden ve bunu gerçekleştiren Enver, Moskova'ya döner. Görünüşe göre, Enver Paşa, artık kendi gününün geldiğine inanır. Küçük Talât'tan ve Halil Paşa'dan gelen haberler cesaret vericidir. Küçük Talât, «kanlı bir devrim»den söz etmektedir:

«Kardeşim, artık bu heriflere (yâni Ankara milliyetçilerine) hiç merhamet yok. Tam anlamıyla bir devrime, kanlı bir devrime hazırlanalım».

Küçük Talât, dünya devrimi istemekte ve Mustafa Kemal'in Müdafaa-i Hukuk örgütünü içinden fethetmeyi önermektedir:

«Bolşeviklere karşı mevkiimin tamamen güven altına alınması gerektiğine göre, Yoldaş Ali (Enver Paşa) tarafından dünya toplumsal devrimine tamamiyle yandaş ve Mustafa Kemal Partisi'ne şiddetle karşıt olduğuma dair ciddî telgraflar verdirilsin...»

«Müdafaa-i Hukuk'a bize bağlı ciddî ve mücadeleci askerler sokulsun. Mustafa Kemal, yeni bir manevra olarak ve halkın sırtına binmek için şimdi Müdafaa-i Hukuk Derneği'ni, Müdafaa-i Hukuk Partisi yapmak fikrindeymiş. Müdafaa-i Hukukçu gibi görünerek burayı ele almalı»*[134].

Halil Paşa ise, Millet Meclisi'nin Kayseri'ye taşınmayı görüştüğü 17 Temmuz günü, Enver Paşa'ya silâhlı güçle Anadolu'ya girmeyi önermekte ve orada silâhla istedikleri kadar tutunabileceklerini belirtmektedir :

«Muhterem Paşam,

Merkezimi Batum'a alıp Trabzon ve Lâzistan (Rize bölgesi) ile sıkı temasa girince de, etkili olacağını tahmin ettiğim düşüncem, sizin ya da uygun göreceğiniz arkadaşların Türkiye'ye güvenlikle geçebilecekleri ve orada da, doğaldır ki silâhlı örgüt gücüyle, istedikleri kadar tutunabilecekleri merkezindedir. Eğer içerideki arkadaşlar buna karşı değillerse —sanmam ya— özellikle sizi, denetleme için dâvet ederiz»[135].

Enver Paşa'da da İttihat ve Terakki'yi yeniden açıkça kurmak hevesi canlanmıştır. Halil Paşa'ya bunu yazar :

«İttihat ve Terakki adı altında Sultan Hamit zulüm yönetimini yıkıp, memlekette ilk devrimi yapan bu örgüt, Meşrutiyet'in ilânı üzerine koyduğu esaslar ve izlediği ilkelerle memlekette gerçekten millî ve vatanî duyguların doğurucusu ve yaratıcısı olmuş ve amaca varmak için âdeta aşılayarak ve telkinlerle yetiştirdiği vatan âşığı, sağlam karakterli, pek çok azimli ve değerli evlâdını yitirmiş ve hâlâ da yitirmektedir.

Bu nedenle, toplum yaşamında pek şerefli bir geçmişe sâhip olan bu partinin, bugünkü durum yüzün-

* Küçük Talât ve öteki İttihatçılar, Ağustos 1926'da Ankara İstiklâl Mahkemesi'nde yargılanacaklardır. Mahkemede Küçük Talât, Bolşevikliğe karşı çalıştığını, İslâm İhtilâl Cemiyetleri İttihadı'nın Türkiye Elçisi olduğunu, çalışmalarından hoşnut kalınmadığı için Enver Paşa'nın Hacı Sami'yi gönderdiğini ileri sürer.

den, başka adlarla görünmektense, olduğu gibi meydana çıkması —bu zamana kadar bize karşıt olanlara verilen propaganda fırsatına da son verilmiş olacağı düşüncesiyle— uygun görüldüğünü, gerek dış ve gerek içteki örgütümüzle bu örgütlerdeki birçok kardeşlerin başvurmalarından anladık.

Onun için, Dünya Savaşı'ndan sonra bütün dünyada ortaya çıkan yönetimsel ve toplumsal devrimler göz önünde tutularak, gerçekten ezilen halka dayanan ve halkın refahını sağlayacak ve ilk İttihat ve Terakki Kongresi'nde temel maddeleri saptanacak olan geçici ve değişik programı ile, örgüt takma adla çalışmaktan ise, Kongre yetkisine sâhip Genel Merkezce alınan karar üzerine iç örgütümüze asıl adı olan İttihat ve Terakki adı verilmesi düşünülmüş ve bu ad altında çalışmaları uygun görülmüştür».

ENVER PAŞA'NIN MUSTAFA KEMAL'E MEYDAN OKUMASI

Enver Paşa, artık Mustafa Kemal'e açıkça meydan okumaktadır. 16 Temmuz 1921'de Mustafa Kemal'e yazdığı mektubunda, Moskova'da vatana yaptığı hizmetleri anlatır. Atatürk'ün güvensiz tutumunu yerer ve Anadolu'ya geçeceğini ilân eyler :

«*Memlekette halka dayalı ve gerçekten onun çıkarını düşünür bir fikirle çalışmaktan yanayız*».

«Şimdi sen, -ben başta olmak üzere arkadaşların gelmemesini istiyorsun değil mi? Nedeni de sözde bizim gelmemizle memlekette ikilik çıkacak diyorsun değil mi? Oysa ben ve arkadaşlarım o kanıdayız ki, eğer memlekette bulunsaydık, belki de bugün devam eden lüzumsuz baskılara hiç gerek olmayacaktı. Çünkü herkes görecekti ki, biz baskı edilenleri size karşı çıkartmayacak, yatıştıracak ve daha kolaylıkla yürütecektik...

İtiraf etmemiz gerekir ki, hiçbir yasal neden olmadan memleket dışına sürgün biçimindeki isteğinize sonuna dek tahammül bize gerçekten pek çok ağır ve sefilce gelir...

Dışarıda kalmanın, genel amacımız olan başta Türkiye olmak üzere kurtarmaya çalıştığımız İslâm Âlemi için faydasız ve belki de tehlikeli olduğunu gördüğümüz anda memlekete geleceğiz. İşte o kadar»[136].

İNGİLTERE, ENVER'E KARŞI KEMAL'İ «EHVEN-İ ŞER» BULUYOR...

Enver Paşa, Mustafa Kemal'e bu meydan okuma mektubundan sonra, 28 Temmuz'da Çiçerin ile acele ve gizlice görüşür. 30 Temmuz'da Moskova'dan ayrılıp Batum'a gider. Bu gezi, Ankara'da Anadolu'ya geçiş hazırlığı biçiminde değerlendirilir. Moskova Büyükelçiliğimiz, Enver'in Batum'a gidişini şöyle yorumlar :

«Sovyet Rusya Hükümeti, Yunan başarısı üzerine, Ankara'nın dağılıp dağılmayacağından çok kuşkulanmış ve dağıldığı takdirde Anadolu millî yönetiminin Enver Paşa ve arkadaşlarıyla yeniden kurulabilmesi için hemen Enver Paşa ile anlaşarak onu sür'atle Batum'a göndermiştir. Arkadan önemlice müslüman kuvvetleriyle Enver Paşa'yı takviye edeceği vaadinde bulunmuştur»[137].

Ankara'nın temsilcileri Enver Paşa - Bolşevik işbirliği kuşkusu içinde bulunurken, İngiliz Hükümeti de aynı kuşkuları beslemektedir. Bilâl Şimşir'in açıkladığı İngiliz belgelerine göre, Istanbul'daki Müttefik Orduları Başkomutanı, 5 Ağustos 1921'de Londra'ya Enver tehlikesini bildirir :

«19 ilâ 21 Temmuz arasında, Türk çekilmesinin ilk haberleri Ankara'ya ulaştığı sırada, genel moral bozuldu ve Mustafa Kemal, Fevzi (Paşa) ve Genelkurmay dışında herkes Bolşevik kuvvetleriyle Enver Paşa'nın dönmesini yaygarayla istemeye başladı. İngiliz yardımı olmaksızın Yunanlıların bu kadar geniş çapta bir çaba göstermeleri ihtimaline Türklerin inanmamaları, bu istekleri şiddetlendirdi»[138].

Istanbul'daki İngiliz Yüksek Komiser Vekili Rat-

tingan da, 24 Temmuz tarihli telgrafında, «Kemalistlerin yenilgisi gerçekten kesin ise, Anadolu'da antikemalist bir hareket çıkması olasılığı büyüktür» demekte ve «*Bolşevikler ile Enver Paşa'nın Anadolu'ya girmelerinden kaygı duyduğunu*» ve Bâbıâli'ye göre, «*Ankara Hükümeti'nin Bolşevik askerlerden yardım istediğini*» belirtmektedir[139].

İngilizler için Mustafa Kemal de düşmandır, Enver de düşmandır. Rattingan'a göre, Enver «Bolşevik ajanı»dır. Fakat 8 Temmuz 1921 tarihli telgrafına göre «Kemalist Hükümet de tamamen Bolşeviklerin avucunun içinde»dir.

İngilizler başlangıçta, kendi deyimleriyle, Enveristlere karşı, Kemalistleri kullanmayı denerler. 11 Şubat 1920 günü Karabekir Paşa'yı görmeye gelen Rawlinson, Bolşeviklerin Enver Paşa ile birlikte bir sürü orduyla Kafkasya'dan Güney'e indiklerini, bu orduların ya da ordulardan birinin komutanlığını Enver Paşa'nın yaptığını söyler. Rawlinson, «Enver, bir islâm ordusuyla sınırımıza dayanırsa ne yaparsın?» sorusunu yöneltir ve Musul'dan Karadeniz'e kadar Türkler ve Musul'dan Güney'e de İngilizler cephe kurarlarsa, Enver ve Bolşevik ilerlemesinin durdurulabileceğini belirtir*[140].

Karabekir, öneriyi «Hükümetim bilir» diye geçiştirir. İngilizler, o sırada Istanbul'un işgaliyle Anadolu'-

---

* Dünya Savaşı'ndan sonra, Istanbul'da, Enver Paşa'nın Bolşevik Türk ve müslüman kuvvetlerle Kafkaslardan ineceği söylentisi yaygındır. Örneğin, ABD Yüksek Komiseri Amiral Bristol, Enver'in Bolşevik müslüman kuvvetlerin başına geçtiğini, Kuva-yı Milliyecilerin Kafkas sınırını aşarak Ermenilere saldırdığını, Enver ile Mustafa Kemal arasında haberleşmeler olduğunu Bâbıâli'ye bildirir (Belgelerle Türk Tarihi, sayı: 12).

19 Eylül 1919'da İngiltere Dışişleri Bakanlığı'nda Mustafa Kemal için şöyle bir not düşülmüş: «Mustafa Kemal, bana geçenlerde bir Türk Lenin'i, fakat Lenin'den daha gerçekçi olarak tanıtıldı. Birliklerine askerî coşkunluk aşılamaktaki gücü, Enver'inkine benziyor. Ama ondan çok daha iyi beyne sâhip» (Bilâl N. Şimşir, İngiliz Belgelerinde Atatürk, Cilt I, s. 109).

yu dize getirebilecekleri kanısındadırlar. Enver Paşa İttihatçılığıyla Atatürk milliyetçiliği arasında ciddî bir ayırım yaptıkları şüphelidir. Ancak Mustafa Kemal'in İkinci İnönü Zaferi'nden ve Enver Paşa'nın Anadolu'ya geçiş tasarılarının belirginleşmesinden sonra, İngilizlerde Enver'e göre Mustafa Kemal'i «iki kötüden daha az kötü olanı» biçiminde görme eğilimi belirir. İngiliz belgelerinde yer alan bu yeni görüş biçimini, Bilâl Şimşir şöyle özetlemektedir :

«Anadolu'ya *'Bolşevik sızması'* ile doğrudan doğruya bağlı olarak, İttihatçıların faaliyetleri de kaygı yaratmaktaydı. Türkiye'deki İngiliz temsilcilerinin görüşüne göre, Anadolu'da Kemalistler ile Enveristler, yâni İttihatçılar, iktidar için çarpışıyorlardı. Bu çarpışma, Anadolu'yu ele geçirme çarpışmasıydı. Her ikisinin de arkasında Bolşevikler vardı, ama İttihatçılar daha tehlikeliydi. Çünkü İttihatçıların, Birinci Dünya Savaşı'ndan *'sicilleri bozuk'* idi, bu yüzden Bolşeviklere kopmamacasına bağlanabilirlerdi. Batı'da temize çıkma umutları yoktu. İngiliz Yüksek Komiserliği, Enver ve Cemal Paşaları o günlerde *'fiilen Bolşevik ajanları'* olarak görmekteydi. Bunlar, Ankara'da iktidarı ele geçirirlerse ve Sovyetlerle ittifak yaparlarsa, bu ittifak *'ebedî'* olurdu. Kemalistler ise, Batı'nın gözünde *'lekeli'* kimseler olmadıkları için, güçlükleri atlattıktan ve tatmin edildikten sonra, Bolşeviklerle yapmış oldukları ittifakı bir kenara bırakıp Batı'ya dönebilirlerdi»*[141].

Istanbul'daki Başkomutan Haringtон ise, Kemalistleri Enveristlere açıkça yeğ tutmaktadır :

«Ankara'nın Bolşeviklere teslim olduğunu gösteren herhangibir belirti yoktur. Ankara'nın arzusu Yunanlılarla savaşmak için Ruslardan silâh ve cephane almaktır... Gerçek milliyetçi grubun Bolşeviklerle işbir-

* Enver Paşa bir yıl sonra Orta Asya'da Bolşeviklerle çarpışmaya başlayınca, Istanbul'daki İngiliz Yüksek Komiserliği 11 Temmuz 1922 tarihli raporunda, Enver Paşa'yı «Mustafa Kemal'i yıkabilecek araç» diye bağrına basıyordu (Bilâl N. Şimşir, Sakarya'dan İzmir'e, s. 399).

liğine eğilimi yoktur. Kendi kişisel amaçları uğruna Bolşeviklerle işbirliğini arzulayan İttihat ve Terakki hizbidir. Yine Yunan saldırısına rastlayan Kafkaslardak Bolşevik yığınağıyla Ankara üzerinde askerî baskı yapacak biçimde Rus işbirliğini sağlamak, onların (İttihatçı hizbin) planlarının kuşkusuz bir parçasıydı... Enver (Paşa), Yunan saldırısı karşısında Mustafa Kemal zorda kaldıktan sonra, Bolşevik kuvvetlerinin başında sahneye çıkmayı ummaktadır»[142].

SAKARYA ÖNCESİNDE İNGİLİZ DEĞERLENDİRMESİ

Ne var ki, Mustafa Kemal ile Enver arasında bir ayırım yaptığı halde, Millî Misak'tan vazgeçmiyeceğini bildiği Mustafa Kemal ile anlaşma yollarını aramayı İngiltere düşünmez bile. İngiltere hâlâ Sevr'i pek az değişiklikle Ankara'ya kabul ettirme çabasındadır. İngiliz Yüksek Komiser Vekili, 12 Temmuz 1921 raporunda, Yunan ve Enver olmak üzere iki ateş arasında bulunan Mustafa Kemal'in, bu koşullarda dahi İngiltere'ye teslim olmayacağını ender doğru değerlendirmelerinden birinde yazmaktadır :

«a — Bolşevikler, *Enver'i Mustafa Kemal'e yeğ tutabilirler, ama Ankara'nın ittifakına çok önem verdikleri için, Mustafa Kemal orada duruma egemen olduğu sürece, onunla bağları koparmazlar.*

b — *Kemalistler, Enver'in geri gelmesini istemiyorlar, Bolşevizmi ya da Bolşevik nüfuzunu da istemiyorlar, ama Bolşeviklerle ittifaka çok önem verdikleri için, herhangibir biçimde ilişkileri kesmek rizikosuna girmezler.*

c — *Mustafa Kemal ve yandaşları, millî harekette üstünlüklerini koruyabilmek için çetin bir çaba harcıyorlar, ama Müttefikler ile kolay bir anlaşma uğruna, Millî Misak ilkelerini zayıflatmamak için de hâlâ yeteri kadar güçlü ve yeteri kadar ülkücüdürler*»[143].

Ülkücü ve Millî Misakçı olduğu için de, Enver Pa-

şa tehlikesine rağmen, İngilizlere göre, Mustafa Kemal ezilmelidir. Nitekim İngiliz belgelerine inanmak gerekirse, K. Kirtcheff adında bir Bulgar, 22 Temmuz 1921 günü Londra'da İngiltere Dışişleri Bakanlığı memurlarından D. G. Osborne ile «Mustafa Kemal adına» bir görüşme yapar. Kirtcheff, 1918'lerde İngilizler hesabına çalışmış, İngiliz pasaportu almış, güzel İngilizce konuşan bir kişidir. Dışişleri Bakanlığı'na özetle şunu söyler :

Mustafa Kemal tarafından İngiltere ile görüşmek üzere görevlendirilmiş olan ve hâlen Cenevre'de bulunan bir Türk vardır. İzmir'in, Doğu Trakya'nın Türkiye'ye verilmesi ve Türkiye'yi nüfuz bölgelerine ayıran Üçlü Anlaşma'nın kaldırılması koşuluyla, Mustafa Kemal, İngiltere ile anlaşmak istemektedir. Cenevre'deki Türkle istenilirse, İsviçre'de görüşülebilir. Onun İngiltere'ye gelmesine izin verilirse, görüşmeler Londra'da da yapılabilir. *Mustafa Kemal, Bolşevik - Panislâm planıyla karşıkarşıya buulnmaktadır, etrafındaki kimselerin çoğu bu planı kabule yatkın kimselerdir. Onun için İngiltere ile görüşüp anlaşmak istemektedir.*

İngiltere Dışişleri Bakanlığı, Mustafa Kemal adına yapıldığı ileri sürülen bu öneriyi, «*Mustafa Kemal artık Milliyetçi Hükümete egemen değilse, onunla barış görüşmesine girmek faydasızdır*» diye geri çevirir ve «Haberleşme için uygun yol Istanbul'dur» sözleriyle de Ankara'yı değil, Istanbul Hükümeti'ni muhatap saydığını belirtir[144].

ENVER'İN ANKARA'DA DARBE PLANI

İşte Kral Konstantin'in «Ankara'ya doğru» emrini verdiği günlerde, Mustafa Kemal, bir yandan Sakarya önlerinde Yunan'a karşı bir ölüm-kalım savaşına hazırlanırken, öte yandan da Enver Paşa ile uğraşmaktadır. 31 Ağustos 1921 tarihli ve İttihat ve Terakki Genel Merkez mühürünü ve Enver Paşa'nın «A'i» imzasını taşıyan bir belgeye inanmak gerekirse, Enver Pa-

şa'nın gönüllü erler arasında Ankara'ya gidip darbe yapması kararlaştırılmıştır. Belgeye göre, İzmir Suikastı üzerine 1926 Temmuzunda asılacak olan Trabzon'un solcu milletvekili Hafız Mehmet, Batum'a gelmiştir. Hafız Mehmet, Anadolu'da örgüt kurmayı tehlikeli bulmaktadır. Zira Sarı Paşa (Mustafa Kemal) kuşkulanabilirmiş ve Yunan'ı bırakıp onunla uğraşmaya başlayabilirmiş. Bu nedenle, Hafız Mehmet, Enver Paşa'nın kendisinin cepheye göndereceği gönüllüler arasına karışmasını önermiştir. Bu gönüllüler, arkadaşları olan Halit Bey'in (Deli Halit Paşa) komutasındaki tümene gidecektir. Böylece, Enver Paşa, Halit Bey'in yakınında bulunacaktır. Öneri uygun bulunmuştur[145].

Enver Paşa'nın Kayıkçı Kâhyası Yahya'ya gönderdiği bir mektupta da benzer görüşler ileri sürülür. İnanılır ki, Enver Paşa, ad ve kılık değiştirerek Trabzon'a gelecek, sonra Müdafaa-i Hukukçuların buyruğunda olan Yahya Kâhya'nın komutasındaki 300 kişilik müfreze ile herhangibir gönüllü gibi Ankara'ya geçecek, orada Tümen Komutanı Halit Bey'le birleşecek ve onun komutasındaki eski Trabzon Tümenini emrine alarak Mustafa Kemal Paşa'nın karşısına çıkacak ve onu yerinden atıp hareketin başına geçecektir[146].

Cebesoy'a göre, Küçük Talât ve Yahya Kâhya'nın çabalarıyla, Trabzon'da asker kaçakları ve mahkûmlardan mevcudu bini geçen bir tabur kurulmuştur. Bu tabur, Enver Paşa'nın emriyle silâhlandırılmıştır. Enver Paşa, Ali Bey takma adıyla bu taburun başına geçecek ve millî mücadeleye katılmak üzere Ankara'ya gidecektir. Halit Bey'in tümenine dayanarak bir hükümet darbesiyle Mustafa Kemal Paşa'yı Başkomutanlıktan indirecek ve onun yerine kendisi geçecektir. Bu örgüte, Trabzon milletvekillerinin çoğu girmiştir. Büyük Millet Meclisi'nde de 40 kadar milletvekili, gizlice Enverci bir grup teşkil etmiştir[147].

Şevket Süreyya Aydemir'e göre, Batum'daki Enver Paşa, Istanbul'dan üniformalarını, nişanlarını, kılıcını istemiş ve Anadolu'ya girişi artık bir an meselesi hâline gelmiştir[148].

«YAŞASIN FAKİR HALKIN EGEMENLİĞİ»

Sakarya Savaşı'nın bütün hızıyla sürdüğü günlerde, 5 Eylül 1921 günü, Enver Paşa Batum'da İttihat ve Terakki Kongresi'ni toplar. Kongre, 9 Eylül günü, partinin Türkiye'de kurulmasını Büyük Millet Meclisi'nden ister. Karabekir Paşa'ya göre, Kongre, Anadolu halkına şöyle seslenir :

«Ey biçare ve mağdur halk! Senin cehaletinden yararlanarak bin kötülük yapmaktan utanmayan nankör ve muhteris beş-on kişinin böylece sonsuza dek oyuncağı olup kalacak mısın? Çeşit çeşit vergiler, jandarma, tahsildar, mahkeme, kadı, hapishane, senin bütün ömrün bu türlü işkenceler, bütün azaplar içinde kıvranarak can çekişmeye mi mahkûm kalacak? Şimdiye kadar hükümetlerin vergi, asker almak, savaş yapmaktan başka bir iyiliği yoktur. Yol yok, şömendöfer yok, tarım yok, eğitim yok. Köylerde genç kalmadı, birçok köyler, kasabalar harabezara çevrildi...»

«Devrim olmazsa, yok olmanız kaçınılmazdır. Yaşasın fakir halk egemenliği, yaşasın Şûra Türkiyesi!»[149]

Ne var ki, Enver Paşa Anadolu'ya geçemez. Bu sırada Sakarya Savaşı kazanılmıştır. Ruslar, Enver Paşa'nın Anadolu'ya gidişini sert biçimde önlerler. Bir cins İslâm Bolşevikliği kurma çabasında görünen Enver Paşa, o andan itibaren Bolşevik düşmanı kesilecek ve Türkistan'da Bolşeviklerle savaşırken can verecektir*.

---

* Enver Paşa, Türkistan'da beklediğini bulamıyacaktır. Basmacılardan Buhara Emiri'nin adamı İbrahim Lakay, modernleşmeden yana diye Enver Paşa'yı tutsak edecektir. Buhara Emiri, Enver Paşa'ya yazdığı mektupta, «Siz Türkiyelisiniz, memleketiniz düşman istilâsı altındadır, askerî güç ve kudretinizi kendi vatanınızı kurtarmak için harcasanız daha iyi olur» der.

Türkistan'da ilericiler de Enver Paşa'yı tutmaz. Zeki Velidî, anılarında şöyle yazar: «Bana Enver Paşa'nın Türkistan'a gelmek fikrinde olduğunu bildirdiler. Biz de durumu komitemizde görüştük. Buraya gelmeyip kenardan bize yardım etse

Trabzon ve Erzurum bölgesinden sorumlu bulunan Doğu Cephesi Komutanı Karabekir Paşa :

«Doğu'da halkçılık, Envercilik perdeleriyle Bolşeviklik ilânının önünde durdum» diye övünecektir[150].

İTTİHATÇILARIN ANADOLU PLANLARI

Anadolu'ya geçme umudu içinde Batum'da toplanan İttihat ve Terakki Kongresi'nde, İttihat ve Terakki'nin İslâm İhtilâl Cemiyetleri İttihadı'nın Türkiye temsilcisi olduğu kararlaştırılır ve kongre kararlarında özetle şu görüşler yer alır :

«— Mevcut yönetim, hâlâ Tanzimatçı kafasıyla hareket etmektedir. Yönetici sınıfın halk tabakaları zararına örgütlenmesi demek olan bu sistem, kesinlikle iflâs etmiştir. Geniş halk tabakalarının yönetime gerçekten katılmasını sağlayan halkçılık sistemi kurulmalıdır.

— Kanunları çiğneyip, giderek kişisel diktatörlüğe yönelen ve halkın ve memleketin gerçek çıkarlarıyla bağdaşmayan hareketlere yol açan mevcut yönetime karşı şimdiye kadar savaş durumu yüzünden sessiz kalınmıştır. 24 Temmuz 1908'de başlayan tarihsel ve millî ödevini yerine getirmek amacıyla, İttihat ve Terakki, artık şu nedenlerle faaliyete geçecektir :

a) En uygun koşullarla barış imzalayabilmek için, halkın mücadele gücünü ve birliğini sağlayacak en etkin ve güvenli yönetim sistemini kurmak ve böylece cephe gerisini her an güçlü tutmak gereklidir.

b) Şimdiye kadar belli ve yerleşmiş bir politik ve idarî görüşü olmadığı çeşitli vesilelerle ortaya çıkan, silâhlı güce dayanarak düşün özgürlüğünü ve Meşrutiyet ruhunu darbeleyip amaçtan ayrılan, Millet Mec-

---

daha iyi olur, diye cevap verdik» (Hatıralar, s. 385).

Zeki Velidî, Buhara'da Enver Paşa ile konuşmasında ona, Bolşeviklerle mücadelelerinin «Rusya'nın bir iç mücadelesi olarak başladığını, Sovyetlerle tekrar barışabileceklerini, Panislâmizm ve Pantürkizmin Türkistan'da tutulmadığını, Sovyetlerden isteklerinin Millî Kızıl Ordu'ya dayanan Millî Türkistan Sovyet Hükümeti olduğunu» söyler (Hatıralar, s. 386-388).

lisi'nin dahi iyiniyetini ve yurtsever duygularını kötüye kullanıp, millî güçleri israf eden hükümeti ciddî biçimde millî denetim altında tutmak zorunludur.

c) Çalışan halk tabakalarının çıkarları, gelişmeleri ve kurtuluşları aleyhine yapılan yolsuzlukları engellemek ve savaşın daha uzun süre devamının yaratabileceği âni ve üzücü olayların memleket güçlerinde dağılmaya yol açmasına meydan vermemek şarttır.

— Kongre, Büyük Mlilet Meclisi'ndeki İttihatçı üyelerin, 'İttihat ve Terakki Partisi' adı altında serbest biçimde siyasal faaliyete geçmesini bekler».

Sakarya Zaferi, İttihatçıların Anadolu'ya geçişini önler. Ama Anadolu'da yönetimi alma düşleri bir süre daha devam eder. Aralık 1921'de Tiflis'teki İttihatçılar, Zafer'den sonra Mustafa Kemal'i iktidardan düşüreceklerini, hatta bomba da kullanarak toplumsal devrimi gerçekleştireceklerini söylerler. Millet Meclisi, Atatürk'ün de Moskova Elçimiz Ali Fuad Cebesoy'a yazılmış bir mektubuyla, Enver Paşa ile uzlaşma için, Enver'in yakını Ardahan Milletvekili Hilmi'yi Moskova'ya doğru yola çıkartır. Daha sonra Trabzon'da yoldan çevrilen Hilmi, iddiasına göre, Mustafa Kemal'in Enver'e şu önerisini götürmektedir :

— Enver Paşa, savaş devam ettiği sürece Anadolu'ya gelmeyecektir.

— Türkiye, İngilizlerle barış imzalarsa, İslâm Dünyası'nda İngilizlere karşı girişimlerde bulunmayacaktır.

Hilmi, Mustafa Kemal'in barıştan sonra da Enver'in Türkiye'yi bir süre rahat bırakmasını istediğini, fakat bu üçüncü maddeyi kendisinin kabul etmediğini, yukarıdaki iki maddeyi Enver'e iletmek için yola çıktığını, Enver'in savaş biter bitmez Mustafa Kemal'in yerini alacağını söyler. Oysa bu sırada, Anadolu'ya geçişi engellenen Enver, Türkistan'da Bolşeviklerle savaşmaya koyulmuştur.

RUSLARIN ENVERCİLİK İDDİALARINA CEVABI

Sakarya Zaferi kazanılmasa, Bolşevikzler Anadolu'da Enver Paşa'ya yeşil ışık yakacaklar mıydı? Kesin birşey söylenemez*, fakat Ankara'nın Enver Paşa'ya yeşil ışık yakılacağına inandığına kuşku yoktur. Ali Fuad Paşa, Sakarya Zaferi'nden sonra Çiçerin ile aralarında şu konuşma geçtiğini yazar:

«Cebesoy — Temmuz ayında Yunan Ordusu'nun yenilgisinin hissedilir bir duruma gelmesi üzerine, Enver Paşa ve arkadaşları ile dağılacağını sandığınız hükümetimin ve Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin yerine,

---

* Sovyetlerin yayınladıkları diplomatik belgelere bakılırsa, Sakarya Zaferi'nden hemen önceki en karanlık günlerde dahi, Moskova, Ankara'yı desteklemekte devam etmiştir. Nitekim Frunze'nin Ankara'ya gönderilmesi Ağustosta kararlaştırılmıştır. Çiçerin, 13 Ağustos 1921 tarihli bir telgrafla bunu Anadolu'daki temsilci Natseranus'a bildirmiştir. Telgrafta şöyle denilmektedir: «Frunze'nin atanması, Sovyet Cumhuriyetleri ile Türkiye arasındaki yakın bağları belirtir. Ankara'ya böyle ön planda, üstelik Başkomutan olan bir kişinin, yenilgi sırasındaki gezisi, bir etki yaratmalıdır.

Malî felâket raporunuzu gözönünde tutarak, geri kalan 5 milyon altın rubleyi şimdi gönderme olanaklarını araştırıyorum. Kendimiz güçlük içinde bulunduğumuzdan bu kolay değilse de, elimden geleni yapıyorum».

Çiçerin, 14 Ağustos 1921'de Natseranus'a Türk millî hareketinin gücüne inandığını yazmaktadır: «Ukrayna Başkomutanı Frunze'nin Ukrayna-Türkiye Antlaşması'nı imzalamak için Ankara'ya gideceğini size daha önce bildirmiştim. Bu ziyaret, Sovyet Cumhuriyeti ve Türkiye arasındaki yakın dostluğu, üstelik yenilgi sırasında, simgelemeli ve belirtmelidir. **Bir kez daha tekrarlarım ki, kendimizi geçici durumlara değil, sürekli tarihsel güçlere dayandırıyoruz.** Bu nedenledir ki, yenilgi sırasında, Türkiye ile yakın ilişkileri gevşetmek şöyle dursun, tam tersine onları güçlendiriyoruz. Türk Milleti yok olmayacaktır, **milliyetçi hareket, hatta liderler İtilâf Devletleri'ne ara sıra teslimiyet gösterseler de, sonunda kazanacak kadar güçlüdür.** Onun içindir ki, burjuva milliyetçi hareketin sürekli etkenini gözönünde tutuyoruz ve liderlerin bâzen duraksamalarına ve başarısızlıklar olmasına önem vermiyoruz. Şimdi eskisinden daha çok dostluğumuzu belirtmeye önem vermeliyiz» (Frunze's Mission to Turkey, Belgeler, International Affaires 1960, sayı: 7).

yardım ve etkilerinizle Anadolu'da yeni bir hükümetin kurulması için bize haber bile vermeden neden Enver Paşa ile tertipler düşündünüz? Siz de takdir edersiniz ki, bu girişiminiz, imzaladığımız dostluk antlaşmasına aykırıdır. Aynı zamanda aramızdaki dostluk bağlarını zedeleyecek, hatta kıracak niteliktedir. Bu hususlaki düşüncelerinizi anlayabilir miyim?

Çiçerin — Enver Paşa ve arkadaşlarıyla böyle bir tertip düşünmüş değiliz. Kaldı ki, hükümetinizin dağılacağı hakkında tarafınızdan bir haber gelmeyince, biz kendiliğimizden ve size haber vermeden aleyhinizde olacak bir teşekkülle nasıl harekete geçebiliriz? Bize isnat edilen böyle bir girişimden haberimiz yoktur»[151].

Cebesoy, Sovyetlerin Enver konusundaki tutumunu şöyle değerlendirmektedir :

«Rus Sovyet Hükümeti, elinde ve etkileri altında kalmış bulunan Enver ve Cemal Paşalara ilk zamanlarda Ankara'dan ve onun temsilcilerinden daha çok güvenmişti. Türkiye Büyük Millet Meclisi ve Hükümeti kuvvetli bulundukça bizimle arayı bozmamaya ve dost kalmaya da dikkat ve itina göstermişti. Fakat Istanbul Hükümeti'nin hiçbir zaman Türkiye'ye egemen olmasını istememiş, Ankara'yı daima yeğlemiş idi. Istanbul Hükümeti'nin kazanması olasılığı karşısında da Dışişleri Komiserliği'nin Enver Paşa'yı elinde bir yedek olarak bulundurması çok olası idi. Ankara'nın Istanbul Hükümeti'ni yeneceği anlaşılacak olursa, Enver Paşa ile olan anlaşmaları önemini büsbütün yitirecek ve bu durumda ise, Paşa'nın bir gün kendilerine karşı döneceğinden kaygı duyacaklardı»[152].

RUSLAR'IN ENVER VE CEMAL'İ DEĞERLENDİRMESİ

Bolşevikler ise, olaylar kapandıktan sonra Enver Paşa konusunda daha farklı bir görüş ileri sürmektedirler. Çiçerin ve Karahan ile Sovyet Dışişleri Bakanlığı'nın Doğu uzmanları olan Kakurin ve Pastukov'la ko-

nuşmalarına dayanarak, Louis Fischer, bu konuda şu görüşü ileri sürmektedir :

«Sovyet başkentine, İttihatçıların ünlü üçlüsünden Cemal Paşa ile Halil Paşa ve Sami Bey (Hacı) Enver'den önce geldi. Ön plandaki bu Türkler, Rusya'da ne arıyorlardı? Doğu halklarını biraraya getiren Bakû Kurultayı'nda Enver Paşa'nın bir bildirisi okundu. Bildiride Enver Paşa, İngiliz emperyalizmi ve emperyalistleri kadar, Alman emperyalizmi ve emperyalistlerinden de nefret ettiğini ve onları lânetlediğini ileri sürüyordu. Sovyet fikrinin ve Sovyet Cumhuriyeti'nin dostu olduğunu söylüyordu. Devrimden yanaydı ve mazlum milletlerle birlikte savaşmaktaydı.

Kurultay, Enver'e inanmadı. Bolşevikler de Enver'e inanmadı. Cemal'i yönetmek daha kolaydı. Cemal'in, Mustafa Kemal'i hemen hedef alan emelleri yoktu. İngilizler, komünistlerle savaşıyordu. İngiltere ve Rusya arasında fiilen savaş durumu vardı. O günlerde Afganistan, bağımsızlığı için İngiltere'ye karşı bir mücadeleye girişmişti. Bu nedenle Moskova, Cemal Paşa'nın dikkatini Kabil'e çekti.

Kabil'de Cemal Paşa hemen önemli bir kişi durumuna geldi ve Emanullah Han üzerinde büyük bir nüfuz sağladı. Afganistan Anayasası, tamamen onun eseriydi. Ayrıca Afgan Ordusu'nun düzenlenmesine yardımcı oldu.

Enver, Cemal'inkinden daha geniş bir hayal gücüne sâhipti. O bütün Asya'yı sürüklemeyi düşünüyordu. Moskova'da boyunun küçüklüğüne dikkatin kaymasını önlemek için alışılmışın çok üstünde bir yükseklikte siyah kalpak giyiyordu.

Bolşevikler, Enver'in politik ve askerî şef olarak yeteneklerini teslim etmekteydiler. Ama aynı zamanda onun bir maceracı olduğunu da bilmekteydiler. Lombroso, ateşi sevme içgüdüsüyle doğan iki insandan birinin yangın çıkarıcı, ötekinin de ünlü bir itfaiye yüzbaşısı olabileceğini öğretmektedir. Maceracıdan macera-

cıya far kvardır. Enver, İngiltere'den şiddetle nefret etmekteydi. İngiltere, Türk İmparatorluğu'nu yok etmişti. Türkiye'nin Arabistan'daki bir kısım topraklarını ilhak eylemişti. Dünya Savaşı'nda Türk Ordularını yenilgiye uğratan, esas itibariyle, İngiltere idi. Ayrıca İngiltere, bu 'insanlıktan uzak' Türkleri, Avrupa'dan kovmak istemekteydi. *Bolşevikler önce Kemal ile Enver'i uzlaştırmayı denediler. Bunda başarısızlığa uğradılar. Bu durumda, Cemal'den olduğu gibi Enver'den de yararlanabileceklerini düşündüler.* Enver, Rusların İngiltere'ye karşı besledikleri eski nefreti ve Moskova ile Londra arasındaki yeni çatışma olanaklarını gözönünde tutarak, destek ve sempati bulacağı umuduyla Sovyet başkentine geldi. Enver'in rüyaları, Bolşevik planları ile uyuştuğu takdirde, çok verimli bir ittifak doğabilecekti. Ne var ki, Enver'in faaliyetine açık tek alan Afganistan idi. Enver karakterinde bir kişi için bu, çok az birşeydi.

Enver'in görüşleri, imparatorlukları sürükleyip götürmekti. Timurlenk İmparatorluğu'nu yeniden kurmayı düşlüyordu. Kendini Çin, Türkistan, Rusya Türkistanı, Kazakistan ve Afganistan'ı kapsayacak olan bu imparatorluğun sâhibi görüyordu. O zaman Büyük İskender gibi, Hayber Boğazı'nı aşarak Hindistan'a yürüyecek ve İngiliz İmparatorluğu'na öldürücü darbeyi indirecekti. Asya'nın Napolyon'u olacaktı.

Bu emellerini kalbinin derinliklerinde saklamaktaydı. Çünkü İngiltere'yi hedef almış bulunmakla birlikte, emelleri Sovyet arazisini de kapsıyordu. Ayrıca *Enver, Turan İmparatorluğu'nun başarısının, önce Turan dünyasının merkezi olan Türkiye'nin fethine bağlı olduğunu hissetmekteydi. Mustafa Kemal'i devirmesi gerekliydi.*

Enver, Moskova'daki dinlenme aylarında planlar yaparken, Ruslar Mustafa Kemal ile ilişkilerini sağlamlaştırıyorlardı. Başlangıçta Enver Paşa, Türkiye ve Rusya arasındaki görüşmelerde bir aracı gibi davranmayı

ve kendini Türkiye'nin gerçek temsilcisi durumuna koymayı denedi. *'Mustafa Kemal zayıftır' dedi. 'Onu, ne Türkiye'de, ne de dışarıda tanırlar. Benim ise, bütün Türkiye'de ve Avrupa'da ünüm var. İslâm Dünyası'nda doğan her çocuk Enver Paşa'nın adını bilir'.*

Bolşevikler, kendisine karşı herhalde tam bir güven beslemediklerinden, Enver'in sözlerini dinlemediler. Kemal'den yana idiler. Moskova ve Ankara gittikçe daha çok yakınlaşmaktaydı. Sovyetler ile Anadolu arasında, 16 Mart 1921 Antlaşması imzalanınca, Enver, Bolşeviklerin yardımıyla Mustafa Kemal'in yerini alma yolundaki bütün umutların yok olduğunu anladı.

Bu nedenle, 1921 yazı başlarında Kafkasya'ya gitmek istediğini bildirdi. Enver, Rusya'da Sovyet Hükümeti'nin bir dâvetlisi olarak yaşamaktaydı. İstediği yere gitme özgürlüğü, reddedilemezdi. Enver Paşa'yı Güneye götürmek üzere bir vagon - salon ayrıldı. *Fakat Güneye hareket etmeden önce, Enver, Çiçerin'e Kemal'e karşı çalışmıyacağına ve Türkiye'deki dostlarıyla temasa geçmeyeceğine dair kişisel olarak söz verdi.*

Enver'in yandaşları Türk sınırına bitişik Batum'da onu görmeye geldiler. Enver'in Türk Ordusu'nda, Ulema arasında —Kemal, Panislâmizm ve Sultan'ın açıkça karşısındaydı— ve yüksek sınıflarda hâlâ nüfuzu vardı. Batum'da Enver'in partisinin bir kongresi toplandı. Rus istihbaratına göre, Kemal Hükümeti'ne karşı bir darbe planlandı. Kemal, Bolşeviklere bir protesto gönderdi. Enver, Parti Kongresi'nden hemen sonra Türkiye'ye geçmeyi denerken, Sovyet makamları tarafından kuvvet zoruyla durduruldu.

Enver, çok bozulmuş ve intikam almaya yemin etmişti. Fakat görünüşte, Rusya ile dostluk ilişkilerini sürdürdü. Bununla birlikte, hemen Moskova'ya dönmeyeceğini, Kabil'den dönen Cemal Paşa ile buluşmak üzere Türkistan'da yaşayacağını bildirdi. Ayrıca Buhara'da avlanmak istemekteydi, ama bunu söylemedi. Buhara'da İngiliz temsilcilerine resmen kendini gösterdi.

Sonra birdenbire ortalıktan kayboldu»*[153].

Enver hikâyesi, böylece son bulur.

Bu hikâye üzerinde fazlaca durmamızın nedeni, toplumsal devrim ve halkçılık tezlerinin Anadolu'ya Rusya destekli bir Enver mâceracılığı ve bölücülük biçiminde geldiğini, hiç değilse Mustafa Kemal ve çevresinde öyle göründüğünü belirtmek içindir. Bolşevikler, Envercileri destekledikleri ölçüde, Millî Misak'ın bağımsızlık ve millî egemenlik gibi iki sınırlı ilkesini gerçekleştirme çabasında olan Kemalistlerin, toplumsal devrim iddialarına karşı kuşkuları artmış ve mevsimsiz buldukları bu iddiaların, Millî Misak amaçlarına ulaşmayı güçleştirdiğini düşünmüşlerdir.

Toplumsal devrimcilik iddiasındaki, Şûra (Sovyet) sistemini öneren Enver'e Moskova'da gösterilen ilgi, Bolşeviklere karşı Ankara'da uzun süre duyulan kuşkuları körüklemiştir.

---

* Rus yetkililerine ve onunla savaşan General Kakurin'e göre, Enver'in sonu şöyle :

Enver, 14 Haziran gecesi Derbent bölgesinde hücuma geçer. Enver'in kuvvetleri üçbin kişiden azdır, topçusu yok gibidir. Kakurin kuvvetleri ise, sekizbin kişidir, mükemmel topçuya ve tecrübeli süvariye sâhiptir. Enver yenilir ve Güneye, Afganistan sınırına doğru çekilir. Rus birlikleri dağ geçitlerinde temizlik hareketlerini sürdürürler. 11 Ağustos 1922'de dar bir geçitte sıkıştırılan Enver ve arkadaşları, kılıçla kahramanca saldırırken, Rusların mitralyöz ateşi altında can verirler. Sonradan öğrenilir ki, o dar geçitte en önemli Basmacı şeyh ve hanlarının bir toplantısı yapılmaktadır. Enver, mücadeleyi bırakmaya ve bir zaman için Afganistan'a çekilmeye karar vermiştir. Komutayı devredeceği hanlarla vedalaşmak üzere toplanılmıştır. Afgan sınırı 800 kilometre ötededir.

Enver'in İngilizlerden para ve silâh aldığı ileri sürülmüştür. Fakat Louis Fischer'in dayandığı Rus kaynakları bu iddiayı şüpheyle karşılıyorlar. Bu kaynaklara göre, Basmacıların Türkistan'da çalışan İngiliz ajanlarının daha önce sağladıkları tüfek ve cephane ile donatıldığında kuşku yoktur. Enver, ayrıca Buhara'daki Afgan temsilcisinden ve bin kadar Afgan gönüllüsünden destek görmüştür. Fakat İngilizlerle ilişkili değildir.

IV — YEŞİL ORDU VE ÇERKEZ ETEM'İN BOLŞEVİKLİĞİ

YEŞİL ORDU'NUN İSLÂM KOMÜNİZMİ

Dışarıda Enver Paşa, «toplumsal devrim» fikrinin şampiyonluğunu yapar, bir cins «İslâm Bolşevikliği» icadına çalışırken, içerideki bir kısım İttihatçılar da, Enver Paşa paralelinde çabalar içindedirler. Yeşil Ordu Derneği, bu çabaların ürünüdür. Dernek, Adnan Adıvar, Hakkı Behiç, Eyüp Sabri, Yunus Nâdi, Hüsrev Sami, İbrahim Süreyya, Muhittin Baha, Nâzım, Hacı Şükrü gibi tanınmış İttihatçı milletvekilleri tarafından kurulmuştur. Çerkez Etem'in kardeşi Reşit de kurucular arasındadır. Hatta İttihatçı Celâl Bayar da Yeşil Ordu'nun ondört kurucusundan biridir. Kuruculardan üçü bakandır. Adnan Adıvar Sağlık, Hakkı Behiç Maliye ve Celâl Bayar Ekonomi Bakan Vekili'dir.

Dernek, Enver Paşa'nın İslâm İhtilâl Dernekleri Birliği'ne benzer emeller gütmektedir. Nitekim Yeşil Ordu'nun Genel Sekreteri* Hakkı Behiç, amaçlarını şöyle açıklar :

«Sıvas Kongresi'ni izleyen Heyet-i Temsiliye'de üye bulunduğum zaman, dış politikamızı birçok yönlerden incelerken, Batı'nın memleketimizi yok etmek isteyen politikası karşısında Doğu'ya ve Rus Devrimi'ne yak-

* Sonradan Yeşil Ordu'nun Genel Sekreteri'nin Nâzım Bey olduğu kesindir. Mete Tuncay, başından beri Genel Sekreteri Nâzım Bey diye göstermekte, Nutuk'ta ve Cebesoy'un «Millî Mücadele Hatıraları»nda Hakkı Behiç'in Genel Sekreter yazılmasını yanlış bulmaktadır (Mete Tuncay, Mesaî, s. 21).

laşmakta memleket için büyük bir kurtuluş umudu görmüştüm. *Müslüman Âlemi'nde Rus Devrimi'ni değişikliğe uğratarak meydana getirilecek bir sosyalist birliği fikrine bağlıydım.* Bu fikrimi Mustafa Kemal Paşa'ya da açmıştım. Paşa, taraftar görünmüştü. Memleket içinde Rus Bolşevizmi'ne paralel bir akım hazırlamaya başlamıştık. Heyet-i Temsiliye'de hükümet işleriyle uğraşmak görevini üzerine aldığım zaman, bir yandan bu inancıma değer kazandırmaya çalışırken, öte yandan da dıştan fikirleri hazırlamak üzere gizli bir örgüt kurmuştuk..

Gizli olarak kurduğumuz örgütün adı Yeşil Ordu idi. Aynı zamanda Türkistan'da, İran'da, Azerbeycan'da başka birçok kuruluşların varlığını haber almıştık. Oralarda faaliyette bulunan arkadaşlarımızla haberleşerek, onların çalışmalarından da yararlanmak ve sınırlarımız dışındaki örgütü memleket içine bağlamak istedik*. Böylece bir yandan yeni kabul edecekleri sosyalist politikayı korumayı, öte yandan bizi bütün bu islâm kütleleriyle birlikte hareket eder gibi göstererek güçlendirmeyi düşündük. Eğer biz politikamızda başarıya ulaşırsak, Ruslar, müslüman memleketleriyle ayrı ayrı politika yapacakları yerde bizimle politika yapacaklar, ya da bizi tutmakla bütün İslâm Âlemi'ni tutacaklarına inanacaklardı. Bu davranışımızla başka bir önemli noktaya da çözüm getirecektik. Dışarıda çalışan arkadaşlarımız, bu memleketin bizim kadar hak sâhibi evlâtlarıydı. Düşmanlarımızın kovuşturma ve baskıları yüzünden kaçma zorunda kalmış kişilerdi. Memlekete dönemedikleri bir zamanda kendilerine az çok yardım olanağını sağlamış olacak ve onları daha büyük bir istekle bulundukları çevrede çalıştıracaktık»[154].

Demek ki, merkezi Türkiye'de olan, Bolşeviklerle işbirliği hâlinde ve dışarıdaki İttihatçılarla birlikte İslâm ülkelerinde çalışmayı amaçlayan bir örgüt söz ko-

* Söz konusu dış faaliyetler, Enver Paşa'nın ve öteki yurt dışındaki İttihatçıların çalışmalarıdır.

nusudur. Programı itibariyle de bu örgüt, Enver Paşa'nın Halk Şûralar Partisi gibi bir cins «İslâm Bolşevikliği»ni öngörmektedir. Buna güvenerek, Yeşil Ordu Derneği, Komünist Enternasyonal'e katılmak isterse de, Komintern cevap bile vermez*[155].

Yeşil Ordu, bir bildiriyle varlığını duyurur. Bildiri, eski dünyanın çöktüğünü, «Yeni Dünya» kurulduğunu belirtir :

«Eski dünya, birkaç zenginin milyonlarca insanları esir gibi çalıştırarak, bu milyonlarca insanın açlık ve sefaletine karşı kendi rahatlarının sağlanmasından başka birşey değildir».

«Ey köylüler, fukaralar, ey çalışkan çiftçiler, namuslu ırgatlar ve işçiler, gözlerinizi açınız, çevrenize dikkatle bakınız. Çevrenizde bulunan beyler, ağalar kimlerdir, bilir misiniz? Onlar da sizin gibi insandır. Allah'ın gözünde aranızda hiçbir fark yoktur. Allah insanları hep eşit yaratmıştır. Sizi fukara yapan, câhil yapan bu zâlim adamların kötülüklerinden kurtulmak için başınızı biraz kaldırınız, sesinizi yükseltiniz, onlardan korkmayınız! Onlar kendi kendilerine size birşey yapamazlar. Rusya'dan gelen haberlerden, Rusya'da çiftçi ve askerlerin yaptıkları işleri herkes yavaş yavaş öğreniyor. Onlar yeni bir dünya yapıyorlar. Eski yönetimleri, eski hükümetleri tamamen değiştirmişler, yeni yönetim, yeni hükümetler yapıyorlar. Yeni dünya, bambaşka oluyor. Yeni dünyada hükümet hep fukaranın eline geçti. Hükümet adamlarını fukara seçiyor...

Mal mülk sâhibi olmak da yasak olduğu için rüşvet, anafor, hırsızlık, yalancılık, dolandırıcılık tamamen ortadan kalkmıştır. Herkes insanlığını anlamış, herkes biribirine eşit olmuş. Biz de böyle olacağız, biz

* Enver Paşa denemesi sona erdikten sonra, 1922 Kasımındaki Dördüncü Komintern Kongresi'nde, «Türkiye'de Yeşil Ordu Partisi'nce Panturanizme verilen komünist renk», proleteryayı kendi sınıf örgütünü kurma görevinden saptırma amacı güttüğü için kınanacaktır (Mete Tuncay, Türkiye'de Sol Akımlar, s. 79-80).

de bu yola gidiyoruz»[156].

Bu bildirinin yanı sıra, Yeşil Ordu Yönetmeliği ve Yeşil Ordu tüzüğü adlı belgelerde, İslâm Bolşevikliği'nin ilke ve amaçları açıklanır. Bu ilke ve amaçlar şöyle özetlenebilir :

— Avrupa'nın zevk ve eğlence düşkünlüğü ile bozmak istediği Asya'nın saf ve temiz ahlâkını korumak için bir birlik kurmaya çalışanların örgütüne Yeşil Ordu adı verilmiştir.

— Yeşil Ordu, Avrupa emperyalizmini Asya'dan kovmak üzere kurulmuş bir mücadele örgütüdür.

— Bir Asya Halk Birliği (İttihadı) kurulmalıdır. Yeşil Ordu'nun yeşil Cihat Bayrağına şu söz nakşedilmiştir: Asya, Asyalılarındır. Asya artık kapılarını savaş, sermaye, vurgunculuk belâlarına sonsuza dek kapamıştır.

— Şehirlerde, kasabalarda oturup, köylerde köylüleri çalıştırarak arazi ve değirmen işletenler ve böylece köylüyü ortakçılık ve tefecilik yollarıyla ezmeye alışmış kişilere Yeşil Ordu'da yer yoktur. Büyük tüccardan komisyonculuk, tellâllık, sarraflık yollarıyla üretici ve tüketici arasında vurgunculuğa alışmış kişiler de Yeşil Ordu saflarında bulunamaz.

— Yeşil Ordu, dünyada başlayan sosyalist ve özellikle Bolşevik hareketlerin, yanlış olarak bir haydutluk ve yağmacılık gibi gösterilmesinden çıkacak karışıklıkların önüne geçecektir.

— Yeşil Ordu, Türkiye içinde dahi her çeşit emperyalizm akımlarını ve sermayenin haksız zorbalığını kaldırmakla yükümlüdür.

— Topraktan ve bütün kaynaklardan herkes çalışması ve yeteneği oranında yararlanır.

— Su, hava, ışık ve ısı gibi olduğundan toprak, devletindir. Toprak, halkın kollektif çalışmasına parasız olarak verilir.

— Yeşil Ordu, toplum yaşantısında halk hükümetini ve tam bir kollektif çalışma usulünü kabul eder.

— Yeşil Ordu, yalnız kol ve kafa gücüyle yaşayan köylü, işçi, müstahdem, memur gibi emekçileri, örgütün en sağlam ögeleri sayar.

— Yeşil Ordu, aileye saygılıdır. İslâmın bütün toplumsal ilkelerine dayanarak, Asr-ı Saadet'in (Muhammed Peygamber dönemi) ortak içtenliğini yeniden kurmaya çalışmakla yolunu hak yolu, Allah yolu bilir.

— Öğretim parasızdır, mecburidir ve yatılıdır.

— En ağır suç emperyalizmdir. İdam cezası yalnız emperyalizmden yana olanlara verilir.

— Yeşil Ordu, Kızıl Devrim Ordularının içten bir kardeşlikle sonsuza dek bağlısı ve dostudur.

— Yeşil Ordu, Türkiye'de gizli bir Genel Merkez'le yönetilir. Genel Merkez, bütün Yeşil Ordu örgütüne sâhip memleketlerle bağlı olduğu gibi, Moskova ve kızıl Ordular merkezleriyle ilişkidedir[157].

ATATÜRK VE YEŞİL ORDU

İç isyanların bütün Anadolu'yu boydan boya sardığı, millîciler için «katli vâciptir» propagandaları yapıldığı, Bolşeviklik suçlamalarının alıp yürüdüğü ve muntazam ordu birliklerinin dağılıp çözüldüğü bir ortamda, Atatürk, *Kuva-yı Milliye kuruluşuna yardımcı olur, iç isyanların bastırılmasında rol oynar* düşüncesiyle, oldukça güvendiği kişilerce başlatılan Yeşil Ordu girişimini olumlu karşılamıştır. Atatürk, bunu Nutuk'ta anlatır :

«Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin ve Hükümetinin kuruluşundan sonra Ankara'da Yeşil Ordu adı altında bir dernek kuruldu. Bu derneğin ilk kurucuları pek yakın ve bilinen arkadaşlardı. Kuruluş amacını açıklamak için, iç ayaklanmaları ve bu ayaklanmalara karşı gönderilen Ordu birliklerinin ve millî müfrezelerin kimi durum ve görünüşlerini hatırlamak gerekir. Asilerin Ordu erlerine Halife'nin fetvasından, Padişah'ın askerliği affettiğinden, Ankara'daki hükümetin gayrımeşrû olduğundan söz ederek onları kolayca aldattıkları birçok

kez görüldü. Gerçekten birçok yerde Ordu erleri, âsilerle çarpışmadıkları gibi, tersine silâhlarını bırakarak köylerine, memleketlerine savuşuyorlardı. Millî müfrezelerin devrim amacını daha kolay anladıkları ve âsilerin ayartmalarına kapılmadıkları anlaşılmıştı. Bu nedenle Osmanlı Ordusu'nun kalıntısı denilebilecek olan o tarihlerdeki yorgun ve bezgin ve yeni devrim ülküsüne göre yetiştirilmemiş Ordu birlikleriyle devrimi başarmadaki güçlükler hissedilir bir derecedeydi. Orduyu yeni anlayışa göre bilinçli bir duruma getirmenin, o günkü koşullar içinde pek güç olacağı sanılıyordu. Bunun için, istenilen nitelikte, bilinçli kimselerden seçkin ve devrim için güvenilir bir örgüt kurma düşüncesi, kimi kişilerin kafasında yer etmeye başladı. Biribirini izleyen ve kanlı, öldürücü durumlar gösteren iç ayaklanmalar karşısında, bu bildirdiğim düşünce ve eğilim kuvvetlendi. Sonunda kimi kişiler böyle bir örgüt kurmak üzere işe giriştiler»[158].

Atatürk'e göre, demek ki, düzenli ordunun etkisiz kaldığı dönemde, kurtuluş devriminin amaçlarını daha iyi kavrayan millî kuvvetler hazırlanması için Yeşil Ordu örgütü kurulmuştur. Ali Fuad Paşa da, Millî Mücadele anılarında, Yeşil Ordu örgütü ile iç isyanların bastırılacağını belirtmektedir[159].

Yeşil Ordu'nun kuruluş amacı böylece duyurulmuştur*. Gerçekte örgüt daha geniş bir amaç gütmekte, Enveristlerle işbirliği hâlinde İslâm Dünyası'nda bir «Yeşil Komünizm» kurma düşleri görmektedir. Ne var ki, Enverist sayılabilecek örgüt, Yozgat isyanı sırasında Ankara'ya gelen, o günlerin tek etkin askerî gücünün

* İstiklâl Mahkemesi'ndeki savunmasında kuurculardan Nâzım, Yeşil Ordu'nun Moskova'ya giden delegasyonumuzun etkisiyle, Ankara'nın da toplumsal devrimden yana olduğunu kanıtlamak için kuurlduğunu söylemiştir. İlk ifadelerinde de, Yeşil Ordu'nun Atatürk'ün onayı ile «dıştan gelecek devrim seli'nin tahriplerinden ülkeyi korumak amacıyla» kurulduğunu ileri sürmüştür.

komutanı olan Çerkez Etem'in kişiliğinde yeni bir lider kazanır. Yeşil Ordu, böylece 1920 yazında Etemist olur. Atatürk'ün sözleriyle, Çerkez Etem birliklerinin bütün adamları «Yeşil Ordu'nun sanki temeli» hâline gelirler. Atatürk, kontrolden çıkan Çerkez Etem'li bir Yeşil Ordu'nun kapatılmasını ister. Fakat bunda kısmen başarı sağlayacaktır. Atatürk'e bağlı Yeşil Ordu kurucularının çoğu, bu emre uyarken, Bolşeviklik taslamanın geçer akçe olduğuna inanan ve Çerkez Etem'in gücüne güvenen bir kısım Yeşil Ordu kurucuları ve Yeşil Ordu'nun Ankara İl Örgütü faaliyetlerini sürdürürler. Bunlar, Mustafa Kemal'in kişisel bir askerî diktatörlük kuracağını, oysa Çerkez Etem ile bir halk devrimi yapılabileceğini iddia ederler. Gerçekte bu çevreler, Çerkez Etemin devrimciliğinden çok, o günlerdeki askerî gücüne güvenmişlerdir. Gerçekten 1920 yazında Çerkez Etem, tek etkin askerî güç olarak gözükmektedir. İç isyanlarda muntazam Ordu birlikleri, âsilerin karşı-devrimci propagandası karşısında çözülüp dağılırken, Çerkez Etem kuvvetleri Aznavur'u ezmiş, Düzce ayaklanmasını bastırmıştır. Haziran 1920'de Yozgat isyanını bastırabilmek için, Batı Cephesi'nde döğüşen Çerkez Etem birliklerine başvurmak zorunda kalınmıştır. Etem, Batı Cephesi Komutanı Ali Fuad Cebesoy'a haber dahi verilmeden, Genelkurmay Başkanı İsmet İnönü tarafından acele Ankara'ya çağrılmıştır. Cebesoy, Etem'in bu yüzden şımardığını anılarında yazar :

«Etem Bey'in Ankara'dan geçerek bağımsız bir biçimde Orta Anadolu ayaklanmasını bastırmakla görevlendirilmesini kesinlikle doğru bulmuyordum. Çünkü tutkulu ve yalnız çıkarlarını düşünen bâzı kişilerin ayartmasıyla zâten basit düşünceli bir adam olan Etem Bey, Ankara'yı, yâni millî yönetimi küçümsemeye başlayacak ve bunun da bir sonucu olarak önemli dertler çıkarabilecekti... Bu konudaki düşüncelerimi çok açık olarak Genelkurmay'a sunmuş ve Etem Bey yerine Çolak İbrahim Bey müfrezesinin, ya da buna benzer baş-

ka millî müfrezelerin gönderilmesi önerisinde bulunmuştum»[160].

ETEM, ANKARA'DA LİDERLERİ HAŞLIYOR...

Ne var ki, Ankara'da, sankıncaları bilinmekle birlikte, Orta Anadolu isyanını ancak Etem'in kuvvetlerinin bastırabileceğine inanılmaktadır. Nitekim Etem, Ankara istasyonunda bir kurtarıcı gibi karşılanır. Mustafa Kemal Paşa, Etem'i otomobiline alır, karargâhına götürür. Karargâhta, Mustafa Kemal, İsmet ve Fevzi Paşaların katıldığı bir toplantı yapılır. Çerkez Etem'in anılarına göre, ona âdeta yalvarılır ve Ankara'ya bulaşabileceğinden korkulan isyanı, ancak onun bastırabileceği söylenir. Ankara Hükümeti'nin Etem'inkinden başka güvenebileceği bir kuvvet yoktur. Etem, Yunan saldırısının pek yakında başlayacağını belirtirse de, iç isyan daha önemli bulunur. Bu yalvarmalar karşısında Yozgat'a gitmeyi kabul eden Etem, iddiasına göre Paşaları şöyle haşlar :

«Bizleri düşman cephesinden gerilere ayrılma ve sırf gerilerde size düşen görevlerle uğraşma zorunda bıraktınız... Şimdi görüyor ve siz de itiraf buyuruyorsunuz ki, Orta Anadolu'da ve bir köşede hiçbir yabancı ile ve Istanbul Hükümeti ile bağlantısı kalmayan Yozgat isyanını söndürmekten âcizsiniz. Anladığım şudur ki, başlangıçtan beri hâlâ durumu kavrayamadınız, ya da kişisel ve daha önemsiz şeylerle uğraşıyorsunuz. Ve belki de Heyet-i Temsiliye ve Ankara Hükümeti adına yaptığınız genelgelerle, bildirilerle, konferanslarla herşey olup bitecek sandınız ve aldandınız. Af buyurunuz, bu başakakmadan (serzeniş) amacım bu aymazlıkların bir daha tekrarlanmamasını dilediğimdendir»[161].

Etem, bu «azarlama»dan sonra görevi kabul ettiğini bildirir, Paşalar müthiş sevinirler. Ertesi gün Etem, emrine verilen otomobille Karargâhtan Ankara'ya iner. Yeşil Ordu kurucularından Diyarbakır Milletvekili Ha-

cı Şükrü'nün* aracılığıyla Yeşil Ordu'cularla ve muhalif milletvekilleriyle tanışır. Anılarında yazdığına göre, bu milletvekillerinden çoğu «Mustafa Kemal Paşa'nın durumundan yakınırlar». Etem, bu ilk Ankara gezisinde «ülkü arkadaşları» bulduğunu yazar:

«Evet, Ankara'da birçok içten ülkü arkadaşları da bulmuştum ki, elverişli bir zamanın gelmesini can ve gönülden istiyorlar ve dua ediyorlardı»[162].

Bu ülkü arkadaşları, Yeşil Ordu'cular ve Ankara'nın bir iki aydır ortaya çıkan Bolşevikleridir. Çerkez Etem'de Bolşeviklik eğilimi böylece doğar ve bu Yozgat isyanı gidiş gelişi arasında Çerkez Etem, Ankara'da Yeşil Ordu'ya girer.

Etem, Yozgat isyanını kısa sürede bastırır. Refet Bele ve Kılıç Ali müfrezelerinin isyancılar karşısında başarısızlığını görüşü, kendine güvenini iyice artırır. Etem, Yozgat'ta isyandan sorumluları yargılamak üzere bir «Harp Divanı» kurar. Harp Divanı, isyanın elebaşı Çapanoğulları'nı zamanında Yozgat'tan uzaklaştırmayan, hatta onları koruyan Ankara Vâli Vekili Yahya Galip'i suçlu bulur. Hatta suçluluk, Yahya Galip'i koruyan Mustafa Kemal'e kadar uzatılır! Etem, Yahya Galip'i Yozgat'ta yargılayıp asmak ister. Mustafa Kemal, Yahya'yı yollamaz. Etem, bu yargılama işinden, ancak Bursa'dan acele çağrılan ağabeyi Reşit'in ısrarlı aracılığıyla vazgeçer. Bâzı Yozgat milletvekilleri, Etem ile ilgili bir dedikoduyu Mustafa Kemal'in kulağına ulaştırırlar:

«Ankara'ya dönüşümde, Büyük Millet Meclisi Başkanı'nı Meclis önünde asacağım».

---

* Binbaşı Hacı Şükrü Bey, Aydın Cephesi'nde döğüşen ilk Kuva-yı Milliye'cilerdendir. Demirci Efe, Istanbul ve İngilizlerle uzlaşma eğilimi gösterene kadar, onunla birlikte çalışmıştır. Cesur, atılgan, fakat ölçüsüz bir kişidir. O günlerde Demirci Efe'nin yanında Hacı Şükrü ile beraber olan Celâl Bayar, anılarında, Hacı Şükrü'nün «Aydın'ı zapteder etmez Cumhuriyet'i ilân edeceğim» dediğini yazmaktadır (Ben de Yazdım, cilt: VII, s. 2264).

Bu sırada büyük Yunan saldırısı başlar. Yunanlılar, hızla ilerlemektedir. Balıkesir ve Bursa'nın düşüşü beklenmektedir. Yunan ilerleyişi karşısında, ne millî müfrezeler, ne de Ordu birlikleri en ufak bir direniş gösteremezler. Batı Cephesi Komutanı Ali Fuad Paşa, o acı günleri anılarında şöyle anlatır :

«Disiplin ve yönetimi büsbütün bozulan millî müfrezelerimizle birlikte hareket eden 23, 57 ve 61'inci tümenlerin geri çekilmesi, bir dağılma biçimini almıştı. Önceleri vatanı fedakârlıkla savunmuş ve korumuş olan o kahraman yığınları, şimdi düşmana direnecek yerde öteye beriye kaçıyorlar, önlerine çıkan şeyleri tahrip ediyorlardı. *Gelen raporlarda, millî müfrezelerin yaptıkları tahrip ve terörün, Yunan ilerlemesinden olan acı, zarar ve ziyanı unutturacak bir durum alma eğilimi gösterdiği acı bir dille anlatılıyordu.* Bu perişanlıktan yararlanan Yunan Ordusu, biri Uşak, öteki Balıkesir olmak üzere iki yönde saldırıya devam etmiş, 28 Haziran'a kadar Salihli ve Alaşehir'i almış, Balıkesir'e yaklaşmıştı»[163].

Bu durumda yine Yozgat'taki Çerkez Etem'den başka dayanılacak bir güç görülmemektedir. 3 Temmuz 1920'de Genelkurmay Başkanı İsmet İnönü, Etem'e şu çağrı telgrafını göndermek zorunda kalır :

«Genelkurmay'a gelen son savaş raporlarına göre, hiçbir tarafta ciddî direnme göstermeyen *Ordu birlikleri ve milis kuvvetlerimiz, düşman ilerledikçe erimekte ve dağılmakta,* savunmayı zayıf bulan düşman ordusu da iki koldan ileri hareketine devam etmektedir. Bir kolu Balıkesir'i, öteki kolu da Alaşehir ve civarını işgal etmiş bulunuyor. *Eğer Yunanlılara herhangibir taraftan bir darbe indirmeyi başaramazsak, durmadan ilerleyecekler, Kuva-yı Milliye'nin can damarlarını teşkil eden önemli noktaları ellerine geçireceklerdir.* Bu pek doğaldır. Bundan çıkacak fenalığın ve tehlikenin önünü almak şu durum içinde bizler için sonradan müm-

kün olmayacaktır. Henüz yeni ortadan kaldırılmış tehlikeler (iç isyanlar gibi) kuşkusuz yeniden canlanacaktır.

Böyle bir direnişi, böyle önemli bir görevi üzerine alıp başarabilecek olan kuvvet, ancak sizin morali kırılmamış müfrezelerinizdir»[164].

Çerkez Etem, acele Batı Cephesi'ne döner ve Yunan ilerlemesine karşı tek başarıyı, Demirci'de Çerkez Etem kazanır. 30 Temmuz ve 18 Ağustos arasında çatışmalarda üstün Yunan kuvvetlerini durdurur ve geçici bir süre için de olsa, Yunanlıları püskürtür. Mustafa Kemal, 21 Ağustos günü Meclis'te Çerkez Etem'in başarısını över :

«17-18 Ağustos gecesi Etem Bey kuvvetleri çok değerli kararlar verdi. Düşmana kendini toplamaya vakit bırakmaksızın, düşman üzerine sabaha karşı baskın biçiminde bir saldırı yaptı. Bu saldırı sonucunda bütün **düşman kuvvetleri tamamen yenilmiş** ve bozulmuş olarak Demirci'nin Güneyine atılmıştır. (Şiddetli alkışlar)».

Meclis'te Çerkez Etem'in prestiji en yüksek, muntazam Ordu birliklerinin prestiji en düşük noktadadır. Etem'in biraz hasta olduğu duyulunca, Yüce Meclis 21 Ağustos 1920 günü Etem'e derhal bir «teessürname» telgrafı çekme kararı alır :

«Sırrı Bey (İzmit - Yeşil Ordu kurucularından) — Etem bizim sıkıntılı zamanımızda yetişerek bize pek ferahlı günler verdi. Onun böyle hasta olduğunu işittiğimiz zaman üzüldüğümüzün Meclis adına Etem Bey kardeşimize bir teessürname ile bildirilmesini öneriyorum. (Uygun sesleri).

Başkan (Mustafa Kemal Paşa) — Efendim, Etem Bey kardeşimizin rahatsızlığından dolayı bendeniz de o üzüntüyü duydum ve zâten Meclis Başkanlığı'ndan kendilerine bildirdim. Bununla birlikte, uygun görürseniz, Genel Kurul adına da yeniden kardeşi aracılığıyla yazarız. (Hay hay sesleri)».

Kudretli Etem, Meclis'e tezkere yazıp milletvekillerine izin bile alabilmektedir. Örneğin Etem, 21 Temmuz 1920 tarihli yazısıyla Yeşil Ordu kurucularından İzmit Milletvekili Fuad Bey'in izin süresini «görevi izin süresinde gerçekleştirilemiyeceği» için Meclis'e başvurarak uzattırmıştır. Meclis, 31 Temmuz'da bu isteği oylamış ve olumlu sonucu Etem Bey'e bildirmiştir[165].

MİLLET MECLİSİ'NDE SUBAY DÜŞMANLIĞI

Etem'in prestiji Meclis'te bu kadar yüksek iken, muntazam Ordu komutanları ve Mustafa Kemal Paşa kınanmaktadır. 14 Ağustos 1920 günü, Kolordu Komutanı Albay Bekir Sami'nin Bursa'yı boşaltmasını askerlik açısından uygun karşılayan Mustafa Kemal, Meclis'te şu sözlerle bundan sorumlu tutulur :

«Mustafa Kemal Paşa — Bekir Sami Bey'i ne için suçlamalı?... İddia sâhibi lütfen benden sorsun, ben cevap vereyim.

Hamdullah Suphi — Bursa'dan alınan bütün bilgi, Bursa'dan gelen milletvekilleri kesinlikle bize bildirmiştir ki, düşman yakınlara gelmeden şehirden çıkmıştır.

Mustafa Kemal Paşa — Çok aldanıyorsunuz, Beyefendi Hazretleri...

Hamdullah Suphi — Soran sizsiniz, cevap veriyorum. Rica ederim, eğer milletvekili sıfatını tanıyorsanız, sert ve kaba söylemeye hakkınız yoktur. Deminden de İsmail Suphi Bey'e öyle davrandınız*.

Mustafa Kemal Paşa — Müsaade buyurun, cevap veriyorum. Bu zâtın söylediği genellikle yalandır ve yanlıştır.

Hamdullah Suphi — Müsaade buyurun, yalan değildir, yanlış değildir, asla efendim...

* İsmail Suphi, Mustafa Kemal'e «Rus kuvvetleri çağıracak mıyız?» diye soran ve «Biz böyle birşey düşünmedik ve düşünmek de istemiyoruz» cevabını alan kişidir.

Mustafa Kemal Paşa — Ben söz aldım, söz söylemek hakkı benimdir.

Efendiler, Bekir Sami Bey, Bursa'yı bırakmamıştır ve ben kendi imzam altında, Bursa işgal edilmeden önce emir verdim. Askerlik biliminin gerektirdiği hareketin doğrusu Bursa'yı bırakmak idi.

Nâfiz Bey (Sinop) — *Şu halde siz de sorumlusunuz!*»[166]

Mustafa Kemal, Büyük Nutuk'ta bu Meclis taşkınlıklarını anlatır: Bursa işgali üzerine, sonradan Çerkez Etem'le işbirliği suçundan yargılanan Afyon Milletvekili Mehmet Şükrü, 18 Temmuz 1920 günü Genelkurmay Başkanı İsmet İnönü için, yenilgilerden sorumlu saydığı Bursa Komutanı Bekir Sami ile Alaşehir Komutanı Âşir (Atlı) Beylerin neden mahkemeye verilmedikleri gerekçesiyle bir gensoru önergesi vermiştir. Atatürk'ün Nutuk'ta belirttiğine göre, Mehmet Şükrü'nün önergesini Sinop Milletvekili Hakkı Hâmi Bey'in de ivedilikle cezalandırma konusunda üstelemesi, Meclis'te «Bravo» sesleriyle karşılanmıştır. Mehmet Şükrü, «Biz cezalandırılmasını görmek istiyoruz» deyince gensoru kabul edilmiştir. Atatürk, bu gensoru hikâyesini şöyle açıklar:

«Gensoru günü olarak saptanan 14 Ağustos 1920'de Genelkurmay Başkanı bu soruya karşılık verdi. Ama bir türlü inanılmıyor ve Meclis'te coşku yatışmıyordu. Karahisar (Afyon) Milletvekili Şükrü Bey, Meclis soruşturması istiyor. Başka bir milletvekili kimi subay ve komutanların cezalandırılmaları gerektiğinden söz ederek birçok örnekler sayıyor. Başka bir milletvekili, geri çekilirken bir komutanın otuzaltı deve eşya götürmüş olduğunu söylüyor. Bir başka milletvekili de Yunan Ordusu'nun kısa bir süre içinde Akhisar'dan Marmara kıyılarına varıncaya değin bütün şehir ve köyleri yıldırım çabukluğuyla ele geçirdiğinden söz ederek, Bursa bozgunu dolayısiyle uğramış olduğumuz korkunç zararın, dünya milletlerinde *'Anadolu'da savunma de-*

nilen şeyin bir göz korkuluğu olduğu' yolunda genel bir kanı uyandırdığını belirtiyor ve büyük bozgunun sorumlularının cezalandırılmasını istiyordu»[167].

Önerge sâhibi Mehmet Şükrü subaylara çatar, «Subay Birlikleri» kurulmasını ister. Bolşevikliğe eğilim gösteren bu milletvekiline göre, «memleketin savunması için millet parasıyla okutulmuş birçok subay işsiz güçsüz kahvelerde vakit geçirmektedir. Oysa ki, memleketin her köşesinin armut gibi patır patır düşmesinden en çok onların üzülmesi gerekir. Çünkü o zaman maaş alamıyacaklardır. O halde subaylar, üniforma ve rütbe gibi şeyler düşünmeden alaylar kurarak ve bulurlarsa yanlarına birkaç er de alarak cephelere koşmalıdırlar».

«Subay Birlikleri» önerisini Yeşil Ordu'cu Refik Koraltan da destekler. Yenilgilerden Millî Savunma Bakanı Fevzi Çakmak ile Genelkurmay Başkanı İnönü'yü de sorumlu tutan Koraltan, ayrıca subayların hizmet erlerinin kaldırılmasını ister ve «Rusya'daki Bolşevik Yeşil Ordu'nun gelmesinin beklendiğini, bir an önce gelmesi için Hükümetin girişimlerde bulunması gerektiğini» belirtir. İsmail Suphi, Rus kuvveti çağırmaktan söz eder. Refik Şevket (İnce) ise, Kâzım Özalp, Şefik Aker gibi cephedeki tümen komutanlarını şiddetle suçlar ve değiştirilmelerini önerir. Daha sonraki bir tarihte Millet Meclisi Millî Savunma Komisyonu Başkanı da olan Yeşil Ordu'cu Binbaşı Hacı Şükrü, «Kurmay subayların boyunduruğu ve zorbalığı altında Ordu duramaz» diye haykırır. Başta Hacı Şükrü ve Çerkez Etemin ağabeyi Reşit olmak üzere, bir kısım milletvekilleri, muntazam Ordu'nun aleyhinde konuşurlar, millî müfrezelerle gerilla savaşı yapılmasından söz ederler. Yeşil Ordu Ankara örgütünden Kandemir'e inanmak gerekirse, Reşit, örgüt toplantılarında şöyle görüşler ileri sürer :

«Bugün düşman karşısında yer yer silâha sarılarak, Allah Allah sesleriyle boğuşmaya koşanların he-

men hepsi, pek saygıdeğer arkadaşım Şeyh Servet Efendi Hazretleri'nin buyurdukları gibi, (Hazret-i Muhammed dönemindeki) mutluluk yüzyılının (asr-ı saadet) ortak yaşantısı içinde bulunduklarını duyarak, ya şehit ya gâzi diye canlarını feda edercesine döğüşüyorlar. Aralarında bey, efendi, ağa, zengin, fakir farkı görmüyorlar. Ortada mal diye ne varsa, hepsinin ortak malı... Ve bunun böyle olacağını, böyle gideceğini bilerek bu uğurda mücadele ediyorlar. Düzenli Ordu erleri dediklerimiz ise, gözlerimle gördüm, siz de pek âlâ biliyorsunuz ki, kaçak sürüleri hâlinde dağlarda, ormanlarda dolaşıyorlar. Gerçek budur ve yazık ki bundan ibarettir. Bu da gösteriyor ki, *bugün Ordu dediğimiz düzenli kuvvetlerle iş görmek artık mümkün değildir,* zaman ve şartlar çok değişmiştir. Yıllarca süren bitmez tükenmez savaşlardan bezgin çıkmış olan insanlar, artık şunun bunun komutası ile ateşe atılmıyorlar. Bu nedenle, yapmak istediğimiz devrimin anlamını kavrayabilecek insanlarla elele vererek yepyeni bir örgüt içinde çalışmazsak, inanın Yunanlılarla değil, hatta yer yer patlak veren iç isyanlar ile bile başa çıkamayız... Nitekim Ankara kapılarına kadar gelen isyan dalgalarını durdurup yok edenlerin kimler olduğunu gördünüz..»[168]

Mustafa Kemal, Batı'da Yunan ilerlemesi, Doğu'da kararsızlık, ülkede iç isyanlar ve Sovyetlerle ilişkilerde belirsizliğin egemen olduğu Temmuz ve Ağustos aylarında Meclis'te bu eleştirileri göğüslemeye çalışır. Orduyu ve komutanları savunur. «Subay Birlikleri» kurmanın bir israf olduğunu, ikiyüzelli subaylı bir subay bölüğünün önemsiz bir kuvvet teşkil edeceğini, subay taburlarını yalnızca Bolşeviklerin, erler subayları öldürdüğü için kurduklarını anlatır. Hacı Şükrü'nün kurmay subay düşmanlığını, kötü niyetlilikle suçlar. Gerilla savaşının zâten verildiğini söyler. Azerbeycan'dan kuvvet geleceğini anlatır, Sovyetlerin silâh, top, para vaadettiklerini açıklar ve Halk Hükümeti kurulmasını önerir[169].

Görüldüğü üzere, 1920 yılı ortalarında, Ordu ve komutanların yıldızı sönüktür. Mustafa Kemal, Meclis'i kontrolde büyük güçlük çekmektedir. Çerkez Etem'in yıldızı parlamıştır.

KOMÜNİSTLER, UMUTLARINI ETEM'E BAĞLIYORLAR

Etem, Yeşil Ordu örgütüne girerek, gücünü bir cins İslâm Bolşevikliğini gerçekleştirme amacı güden Yeşil Ordu'nun siyasal gücü ile birleştirir.

Yeşil Ordu'cular ile Yeşil Ordu örgütünün Ankara ve Eskişehir il kuruluşlarında egemenlik sağlayan komünistler ve bâzı Sovyet temsilcileri, Çerkez Etem'i bir sosyal ihtilâl lideri gibi görmeye ve göstermeye çalışırlar. Başkurt Cumhuriyeti adına 24 Mayıs 1920'de Ankara'ya gelen ilk resmî Sovyet temsilcisi Şerif Manatof, temsilciliği bir yana bırakıp Anadolu'da ihtilâlciliğe koyulmuştur. Ankara Hükümeti İçişleri Bakanlığı'nın gizli ödeneğinden ayda 100 lira maaşa bağlandığı ileri sürülen Şerif Manatof'un önayak olmasıyla, Yeşil Ordu çevresinde kümelenen Tokat Milletvekili Nâzım ve Baytar Binbaşı Salih Hacıoğlu gibi kişiler, 1920 yazında gizli bir komünist partisi kurmuşlardır[170]. Bunlar, Mustafa Suphi'nin Komintern'e bağlı Bakû'daki Komünist F isi ile de Anadolu'ya gelen temsilci Süleyman Sami aracılığıyla temasa geçmişler ve içeride de Çerkez Etem kuvvetleriyle güçlenmeye çalışmışlardır. Bunların yanı sıra, Hacı Şükrü ve Reşit gibi Yeşil Ordu kurucuları, Etem gücüyle hükümete el koyma düşleri görmektedirler.

Anadolu'da komünizmin lideri durumunda gözüken Tokat Milletvekili Nâzım'ın düşlerini, Hasan İzzet Dinamo, Kurtuluş Savaşımızı romanlaştıran «Kutsal İsyan»da anlatır. Romanda Nâzım, Ankara'da Hacı Şükrü aracılığıyla tanıştığı Etem'le şöyle konuşturulur :

«Yeni orduyu neden örneğin, sizin kişiliğiniz çerçevesinde kurmak istemiyorlar da, yetenekleri ve güçleri üstüne hiç kimsenin birşey bilmediği eski Osmanlı Ordusu'nun general ve albayları çerçevesinde yaratmak istiyorlar? İç ve dış düşmanlara ilk doyurucu yumruğu indiren sizsiniz. Şimdiye dek yenilgi nedir bilmediniz. Elinizin altındaki güç, artık bir çete değildir. Bunu bütün dünya anlamıştır. Bunun için de Meclisi' sıkıştırarak sizin güçlerinize Kuva-yı Seyyare denmesi için kanun çıkarttık. Sizin gezgin gücünüz, tam örgütlü bir ordunun çekirdeğinden başka nedir ki? Bunun kadrolarını genişleterek ve bu örgütü yaygın bir duruma getirip devletin tam kontrolü altına verirsek istediğimiz ordu meydana gelmez mi? Bugün ücretli asker kullanırsınız da, yarın da işi yavaş yavaş ücretsize dökersiniz. *Sovyet Rusya'da koskoca gerici Çar yanlısı, emperyalist devletler beslemesi orduları önüne katıp kovalayan komutanlar, hep halkın içinden fışkırmış sizin gibi komutanlardır. Hiçbir Çarlık generali halktan yana, devrimden yana çıkmamış, çıkamamıştır.* Bizim Osmanlı Ordusu paşalarımızın ve albaylarımızın tutulacak bir tek yanları, emperyalizme karşı çıkmış olmalarıdır. Kâzım Karabekir, Mustafa Kemal, Ali Fuad Paşalar üstün nitelikler taşıyan bu Osmanlı subayının başında bulunmaktadır. Ne yazık ki, bunlar, bütün iyiniyetlerine karşın, yetişmeleri gereği bizim istediğimiz toplumsal devrime yabancıdırlar. Yarın Türkiye düşmandan temizlendiğinde Osmanlı Ordusu'nun paşaları burda ancak bir burjuva devleti kuracaklar, bütün ağalık, derebeylik gibi kuruluşları olduğu gibi bırakmak zorunda kalacaklardır...

Bizim istediğimiz, bir yandan dış düşmanları yurt sınırlarından dışarı atarken, yeni devletin iç düşmanları olarak pusuda kalacak burjuva, ağa ve derebey sınıf ve zümrelerini de zararsız duruma getirmektir. Böylece, büyük sarsıntılara uğramadan toplumsal devrimi de yapıp Türkiye'yi sınıfsız bir halk hükümeti durumu-

na getirmek istiyoruz. Biz Meclis'te bu akımın politik gücünü yaratmaya çalışmaktayız.

Sosyalizmi meydana getirmekte Sovyetler de bize her türlü yardımı yapmaya her gün yeniden söz veriyorlar. Sizi, Mustafa Kemal'den daha üstün buluyorlar. Mustafa Kemal Paşa, salt bir siyasal güç, emperyalizme karşı savaşın bir sembolü olarak biliniyorsa da, elinde asker gücü olmadığından sâhip olması gereken gücün yarısını yitirmektedir. Yalnız, gördüğümüze göre, Mustafa Kemal'in gittiği yol, tam anlamıyla bir diktatörlük yoludur»[171].

ETEM'İN MOSKOVA YOLDAŞLARI

Doğaldır ki, Nâzım ile Çerkez Etem arasında tamamen böyle bir konuşmanın geçip geçmediğini saptayabilecek durumda değiliz. Fakat Yozgat isyanından sonraki tutumu, Etem'in devamlı yukarıdakine benzer telkinler altında tutulduğunu göstermektedir: Etem, Yeşil Ordu örgütünün eylemce komutanı olarak selâmlanmıştır. Bolşeviklerin onu Mustafa Kemal'e yeğ tutacağına ve Bolşevikliğin kaçınılmaz olduğuna Etem inandırılmıştır. Böylece Yeşil Ordu'ya giren Etem, Bolşevikliğini ilân etmiştir. Bir Sovyet yazarına göre, Etem, artık şöyle konuşmaktadır :

«Bolşeviklik bütün dünyaya egemen olacak. Eğer biz onu uygun duygularla iyi karşılarsak, millet, her durumda mutluluğa ulaşır. Dinginlik (sükûn) sağlandığı takdirde, Bolşeviklik, geleceğimiz için çok faydalı ve verimli olacaktır. Şimdi Bolşeviklik memleketi kurtarıyor, gelecekte halkımızın yaşam ve mutluluğunu da koruyacaktır»[172].

Etem, anılarında da «Moskova Yoldaşları»nın onu Mustafa Kemal'e yeğ tuttuklarını yazar :

«Rus Sovyet merkezinin maddî ve politik çok ciddî ve içten görünen yardımlarını elde ediyorduk. Ankara'mızın Moskova İhtilâl Merkezi ile dostluk ilişkileri

günden güne artıyordu. Bolşeviklerin önemli, hatta parasal yardımları gizli ve açık, bizi tutan dostlukları yadsınamıyacak kadar meydanda idi. Gerçi o zamanlar dostluk her iki taraf için zorunlu idi. Bu yönleri hepimiz değerlendirmekle birlikte, *Moskova Yoldaşları, Türk ihtilâl ileri gelenleri arasında daha çok beni güvenilir buluyorlardı ve bu kanılarını açıkça ortaya koymuşlular**. Lenin'in ilk açıkladığı milletlerin özgürlük ve serbestisine ait yüksek ve çekici ilkeler, yine onlar tarafından yakalanıncaya kadar ben Sovyet dostluğunun ateşli ve içten yandaşlarından bulunuyordum»[173].

Bolşevikliği benimseyen Etem, Dinamo'ya göre, Ankara'nın solcu çevrelerinde artık «başbuğ» diye çağrılmakta, hakkında marşlar düzenlenmektedir :

Güneş, ay gibi ülkeyi parlattı
Kahraman Etem, Cihadın senin
Garbı, cihanı yerinden oynattı
Kahraman Etem, nejadın senin.

Bolşevik Etem, Anadolu'nun en iyi matbaasını satın alıp bir «İslâm Bolşevik» gazetesi çıkartmaya koyulur. 1920 Ağustosunun sonlarına doğru çıkan gazetenin adı «Seyyare-i Yeni Dünya»dır. Gazetenin başında o günlerin bolşeviklerinden gazeteci Arif Oruç vardır. «Seyyare» sözü bir yandan Etem'in «Kuva-yı Seyyare»sini hatırlatmakta, öte yandan da Yeni Dünya'ya (Sovyet Dünyası'na) bağlı bulunduğunu belirtmektedir. Ayrıca Yeni Dünya, Mustafa Suphi'nin yurt dışında çıkarttığı gazetenin adıdır. Etem'in gazetesinin başında, «Dünyanın Fukara-i Kâsibesi (proleterleri) Birleşiniz!» sözü yer almaktadır. Gazete, İslâmcı Bolşevik bir çizgi izlemiştir.

---

* Sovyet kaynaklarına göre, Moskova'da Etem'e önce bir Türk komünisti gözüyle bakmışlar, fakat sonradan onun sâdece bir «haydut» olduğunu anlamışlardır (Carr, The Bolshevik Revolution III, s. 300). Mustafa Kemal'i ise, başından itibaren milliyetçi bir küçük burjuva devrimcisi olarak tanımışlardır.

Bir Sovyet yazarına göre, Yeni Dünya'da çıkan yazılar, «Komünizmin, ona bir islâm ahlâkı yükleyen ilkel ve bilisiz (câhil), fakat oldukça dürüst yorumları»nı temsil etmektedir[174]. Örneğin Yeşil Ordu'nun Eskişehir örgütünden ve gizli Komünist Partisi'nden Mustafa Nuri, Yeni Dünya'da bir yandan «Bütün üretimin tek kaynağı olan kahraman Anadolu'daki emekçi halkı ezen, onu tutsak eden bütün o eski toplumsal sözleşmeler kendiliğinden yürürlükten kalkmalı ve salt paranın, sermayenin hakkını tanıyan kanunlar tamamen yıkılmalı ve yakılmalıdır» demekte, fakat öte yandan, «Anadolu, Halife'nin bir dakika bile tutsaklığına râzı olamaz» buyurmaktadır.

Etem ve öteki Yeşil Ordu'cular, gazetelerini Ordu'ya yayarlar ve örgütlerini Ordu içinde genişletmeye çabalarlar. Fahrettin Altay, anılarında Ankara'dan Afyona karayağız yakışıklı bir delikanlının geldiğini, saygısız ve serbest bir tavırla selâm verip yanındaki koltuğa oturduğunu ve masa üzerine bir mektup bıraktığını anlatır. Etem'in Milletvekili ağabeyi Reşit'ten gelen mektup şöyledir :

«Fahrettin Beyefendiye,

Bilmem ki Bolşevik olacak mısın? Olmazsanız bile herhalde bir Bolşevik gazetesi olan Yeni Dünya'nın yayınını sağlamak için abone olarak yardımınızı dilerim efendim».

Mektubu okuyan Kolordu Komutanı Fahrettin Altay, Yeni Dünya'cı gence şu karşılığı verir :

«— Biz askerler, siyasal işlerden anlamadığımız için Bolşeviklik hakkında bir fikrimiz yoktur. Ankara'nın bileceği bir iştir. Ama gazetenize birkaç abone yazdırırız. Bizim işimiz karşımızdaki Yunan düşmanlarımızı yenmeğe çalışmaktır».

Yeni Dünya'cı genç, hemen lâfı keser ve sorguya başlar :

«— Bu hususta ki tedbirlerinizi öğrenebilir miyim?»

Delikanlı, cevap bile beklemeden propagandaya gi-

rişir, Kolordu Komutanı Altay'a «askerlerimizin ordudan kaçış nedenlerini araştırıp araştırmadığını» sorar. Yeni Dünya'cı genç yukarıdan, Fahrettin Altay aşağıdan alır. Altay, yalnız kalınca olayı şöyle yorumlar :

«Olay beni düşündürdü. Reşit itibarlı bir milletvekilidir. Bolşevik olmuş. Tabii kardeşi Etem de ondan ayrılamaz. Demek Ankara'da esaslı bir Bolşevik örgütü meydana gelmiş, bir de gazete çıkarıyorlar»[175].

Demek ki, dışarıdaki Enver gibi, içeride de «İslâm Bolşevikliği» taslayan ve Sovyet Rusya'nın desteğini de arkasına alarak Mustafa Kemal hareketini tehdit eden Etem ortaya çıkmıştır. Ne var ki, Etem'in Bolşevikliği, Enver'inkinden de daha az ciddîdir.

ETEM, BİR HALK LİDERİ MİYDİ?

Etem'de halkın kurtuluşunu sağlayabilecek bir halk lideri kişiliğini görmek isteyen ilerici aydınların sayısı, günümüzde bir hayli kalabalık olduğu için, Etem'in gerçek kişiliği üzerinde biraz durmak gereklidir.

Etem, kendi deyimiyle, «emlâk ve arazi sâhibi olan», «Bursa ilinde malikânesi» bulunan Çerkez Ali Bey'in oğludur. Süvari neferliğiyle askerliğe başlamış, başçavuş olarak terhis olmuştur. Daha sonra Bakırköy'deki Süvari Okulu'na giderek teğmenliğe yükselmiştir.

Etem'in askerliği burada biter. Birinci Dünya Savaşı sırasında Etem, kardeşi Emekli Yüzbaşı Reşit ile birlikte Teşkilât-ı Mahsusa'da çalışır. Azerbeycan'da, İran içlerinde gerilla faaliyetinde bulunur. Kâzım Özalp ve Rauf Orbay'ı bu gerillacılık günlerinde tanır. Dünya Savaşı'nın ilk yılında Afganistan ihtilâli için yola çıkan, fakat İran duvarını aşamayan Rauf Bey, Etem'i nasıl tanıdığını anılarında şöyle anlatır :

«Savaşın ilk yılında Irak'ta, İran sınırında görev ile bulunduğum sırada bu zât da (Etem) yanında sekiz-on arkadaşıyla gelip gönüllü olarak kuvvetlerime katılmış, ben de kendisini yerlilerden jandarma teşkili ile ulaştırma hatlarının korunması için görevlendirmiş-

tim. Bu sırada İran ve Kürt aşiretleriyle olan çarpışmalarda hizmet ve yararlığı görülmüştür. Oradaki görevim sona erince, kendilerini zâten bağlı bulundukları —başkomutanlık (Enver Paşa) emrindeki— Teşkilât-ı Mahsusa'ya katılmak üzere Istanbul'a göndermiştim».

Dünya Savaşı'nın son sıralarında, İttihatçılar henüz iktidarda iken, Etem savaş meydanlarında değil, Bandırma bölgesinde zorbalık ve eşkiyalıkla uğraşmaktadır. İzzet Paşa Hükümeti kurulup, İttihatçı Fethi Okyar İçişleri Bakanlığı'na gelince, Etem'in eşkiyalıklarına karşı Bandırma bölgesine müfrezeler göndermek ister. Konuyu Hükümet'e getirir. Etem'in eşkiyalıklarını böylece öğrenen Deniz Bakanı Rauf Orbay, bu işi barışçı yoldan çözeceğini bildirir. Hikâyenin gerisini Rauf Bey'den dinleyelim :

«Bandırma'da olduğunu bildiğim Etem Bey'in büyük kardeşi Reşit Bey'e, ora Liman Başkanı aracılığıyla bir telgraf çektim. Kardeşi Etem Bey'in yaptıklarını haber aldığımı, bunların vatan ve millet çıkarlarına son derece aykırı hareketler olduğunu anlattım. Bu yolda devam ederse hakkında şiddetli davranılacağını, sonucun da mutlaka aleyhlerinde çıkacağını bilmelerini belirttim. Derhal kardeşini bularak uygunsuzluklarına son verdirmesi uyarısını yaptım ve girişiminin sonucunu bana bildirmesini ekledim.

Reşit Bey'in cevabı gelmeden, Mütareke görüşmeleriyle görevli olarak Istanbul'dan ayrıldığım zaman, tuhaf bir raslantıyla yolum Bandırma'dan geçiyordu. Oraya vardığımda Reşit Bey'i iskelede beni bekler buldum. Telgrafımdakileri kardeşine anlattığını ve onun kişisel gocunmalar etkisiyle yaptığı işlerden vazgeçtiğini ve artık bu gibi hareketlerde bulunmayacağını garanti etti»[176].

Bu sözünü ne ölçüde tuttuğu bilinemez, fakat bundan sonra Etem'in adını, İzmir'in İttihatçı Vâlisi Rahmi Bey'in oğlunu, Yunan işgalinden önce 12 Şubat 1919'da dağa kaldırınca işitiyoruz. Etem, Vâli'nin ço-

cuğunu iki arkadaşıyla birlikte, okuldan dönerken bir faytonla kaçırır ve o zaman İngilizlerin elinde tutsak bulunan Teşkilât-ı Mahsusa'nın ünlü kişilerinden Kuşçubaşı Eşref'in Salihli'deki bağ kulesinde gizler. Alpaslan adlı çocuk, 53 bin lira fidye karşılığı serbest bırakılır*.

Çerkez Etem, anılarında bu fidye olayını millî mücadele hazırlığına bağlamak ister. Bu, sonradan bulunmuş bir gerekçedir. Zira fidye olayını Çerkez Etem, sıcağı sıcağına bir mektupla işbirlikçi Hürriyet ve İtilâf Partisi'nin yayın organında açıklar. Mektupta İttihatçılık düşmanlığı yapılmaktadır. Büyük kardeşi Reşit, ön planda bir İttihatçı sayılabileceği ve Etem'in kendisi de İttihatçılığa iyice bulaşmış olduğu halde, Etem o günlerde kişisel nedenlerle İttihatçı düşmanı kesilmiştir. Etem'e göre, Vâli, Hasan Bey denen bir kişiyi İngiliz câsusu diye hırpalamıştır. Zâten kendisi İttihat ve Terakki Merkezi'nin kör bir âletidir. Fidye ile, Rahmi'nin memleket aleyhine kullanılacak milyonları azaltılmıştır. Ayrıca «âsi» Etem, bu vesileyle şeref ve haysiyetini yeniden kazanmıştır. Çünkü Vâli Rahmi, hükümetin tutukladığı bir kişidir[177]. Gerçekten Vâli, bütün İttihatçı ileri gelenleriyle birlikte, İngilizlerin isteği üzerine, çocuk kaçırma olayından çok önce, 30 Ocak 1919'da tutuklanmıştır. İngiliz resmî belgelerine göre, Vâli Rahmi'nin tutuklanış nedeni, İzmir'deki İngilizlere çok iyi davranmakla birlikte, şiddetli Rum düşmanı oluşudur[178]. Yunanla savaşa hazırlanan Etem, İzmir'de Rum egemenliğini engellemeye çalışan bir vâlinin oğlunu kaçırarak, şeref ve haysiyet kazanmaktadır! Etem'in bu kendi açıklamasına göre, fidye olayının, sıradan bir soygun ya da kişisel düşmanlık sonucu olduğuna hükmetmek gerekir.

* O günlerde Demirci Mehmet Efe de, 5 bin lira fidye karşılığı Derviş Ağa'nın oğlu Ali'yi dağa kaldırır. 334 bin altın ve 35 beşibiryerde gönderilir. Efe, bu kadar paraya çocuğu vermez, 1948 altın daha bulunup yollanır, çocuk kurtarılır. Demirci Efe, Bozdoğan'da Ziraat Bankası'nı da soyar.

İşin daha ilginç yanı, Etem gibi bir Teşkilât-ı Mahsusa'cı ve İttihatçı olan ve İzmir'de Yunan'a ilk kurşunu sıkan gazeteci Hasan Tahsin'in fidye olayında Etem'in savunmasını yapmasıdır*.

Hasan Tahsin, Çerkez Etem'in ırkının İngilizlere olan bağlılık ve saygısını göstermek için İttihatçı Vâli'nin oğlunu kaçırdığını ileri sürmektedir. Gazeteciye göre, Dünya Savaşı sırasında Büyükada'da esir tutulan İngiliz Generali Townshend'i kurtarmayı planlamışlar, fakat general kaçmayı reddetmiştir. Böylece, Çerkezleri Sultan Mecit günlerinden beri her fırsatta koruyan ve basınında uzun yıllardır Çerkezlerin özgürlüğünü ve yaşamını savunan Yüksek İngiltere Devleti'ne övünç verici bir hizmette bulunmayı ve Çerkezler ile müslümanların en içten koruyucusu olan Büyük Britanya'ya manevî bağlılık ve saygı duygularını göstermeyi başaramayan Etem Bey, İngilizlerin tutukladıkları Vâli'nin oğlunu kaçırarak, İngilizlere saygı gösterisinde bulunmaktadır.

Hasan Tahsin, şöyle devam etmektedir :

«... Çerkez Etem Bey ve arkadaşları, Rahmi'nin bükülmez kolu milyonlarca altınlarla İttihat ve Terakki'nin her zaman için, vatana ve İtilâf Devletleri'ne tehlike olduğunu gözönünde tutarak bu müthiş kuvveti,

* Şehit gazeteci Hasan Tahsin, İttihat ve Terakki'nin Avrupa'ya gönderdiği öğrencilerdendir. Paris'te sosyalizan fikirleri benimser. Etem ailesinin de bağlı bulunduğu Teşkilât-ı Mahsusa liderlerinden Kuşçubaşı Eşref aracılığıyla bu örgütle ilişki kurar. İngiliz İstihbarat Servisi'nin Romanya'yı Türkiye'ye karşı savaşa sokmakla görevlendirdiği Boxton kardeşleri, Bükreş'te öldürmekle görevlendirilir. Hasan Tahsin, bu kişileri yaralar. Bükreş'te bir süre cezaevinde kaldıktan sonra Istanbul'a döner. Fakat zamanla, gerekli ilgiyi görmediği düşüncesiyle, İttihatçıların aleyhine döner. Asıl adı Osman Nevres'tir. Boxton kardeşleri öldürmeye giderken Hasan Tahsin adını almıştır. Gerçek Hasan Tahsin, Selânik'te Silâh gazetesini çıkartan ve Silâhçı diye anılan bir anarşist idi. Teşkilât-ı Mahsusa'da çalışan Hasan Tahsin, 1914'te görevle gönderildiği Bulgaristan'dan izinsiz döndüğü için boğdurulmuştur (Nurdoğan Taçalan, Ege'de Kurtuluş Savaşı Başlarken, s. 127-142).

Rahmi'nin İttihat ve Terakki örgütü uğruna kullanacağı bu altın bombayı elinden alarak, kazasız ve ârızasız bir biçimde şu zavallı vatanın selâmet ve ilerlemesine güçleri ölçüsünde hizmeti düşünmüşlerdir...»[179] Bu hizmet düşüncesiyle, Vâli'nin oğlu dağa kaldırılmıştır.

Çerkez Etem'in Kurtuluş Savaşı ile ilgilenmesi, Rauf Orbay'ın Mustafa Kemal'le buluşmak üzere Anadolu'ya geçmesiyle başlar. Ege'yi dolaşarak yola koyulan Rauf Bey, Etem'i Kuşçubaşı Eşref'in çiftliğine çağırır ve millî mücadeleye katılmasını ister. Etem, Salihli cephesinde çalışmaya başlar.

Etem, çok sert ve acımasızdır. Kısa bir sürede kuvvetlerini büyütür. Bunda çeteciliğe yatkınlığı kadar, kullandığı metodların da payı vardır. İsmet Paşa, muntazam Ordu birliklerinin, askerden kaçışlar dolayısiyle çözülüp dağılışına karşılık Etem birliklerinin sayıca artış ve güçlenişini görünce, bunun nedenini, Etem'in ağabeyi Reşit'e sorar :

«— Siz gittiğiniz yerde vuruyorsunuz, kırıyorsunuz, yağma ediyorsunuz, sonra da bu halkın içinden bu halkın çocuklarını alıyorsunuz ve bunlar sizin sâdık adamlarınız oluyor. Nasıl yapabiliyorsunuz bunu? Güldü :

— Usulü vardır onun, dedi. Ben :

— Nedir, nasıl bir usuldür, dedim. Reşit Bey anlatmaya başladı :

— Gidersin, dedi, işin gereğini yaparsın, sonra da orada gözüne kestirdiğin adamları alırsın, onları suç ortağı yaparsın. Kendilerine talan yaptırırsın, düşmanı olanlara düşmanlarını vurdurtursun. Suça bulaşmış olurlar. Artık bunlar köylerine gidip de vatandaşları ile doğal ilişkiye giremez duruma gelirler. Bütün yaşamları boyunca, kurtuluşları size bağlılıktadır.

Reşit Bey bana kendi usullerini anlattığı zaman sordu :

— Bunları yapabilir misiniz? Ben :

— Sizin yaptıklarınızın hiçbirini yapamayız, dedim. O da :

— Öyleyse Ordu'yu da yapamazsınız, demişti»[180].

Yağma, düşmanlarını öldürtme ve suç ortağı yapma metodlarının yanı sıra, Etem birlikleri, yüksek ücretli askerlerden kuruludur. Subayları, Ordu subaylarından çok daha fazla ücret almakta. erlere bol para verilmektedir :

«Askerleri ayda onbeşten otuz liraya kadar aylık alırlardı. Yâni resmî Ordu'dakinden hemen hemen üç kat fazla. Bu nedenle resmî Ordu'daki askerlerin bir kısmı o tarafa geçiyordu»[181].

Etem Ordusu, bir halk ordusu değil, yüksek paralı ve ayrıcalıklı bir ordudur. Gerekli para yalnız zenginlerden değil, bütün halktan terörle alınır. Ordu'ya para ve asker sağlamakta büyük hizmetleri geçen Uşak Müdafaa-i Hukuk Başkanı İttihatçılardan İbrahim Tahtakılıç, Etem'den acı acı yakınır :

«Köylülerden topladığımız para, eşya, atları hep ona veriyoruz, sinilerle baklava gönderiyoruz, o yine kendisi toplamak istiyor, adamlarını göndererek köylerden para, eşya ve asker toplamak hevesinden vazgeçmiyor, buyruğunu dinlemeyen köyleri de yaktırıyor»[182].

Etem, geniş bir bölgede hükümete karşı sorumlu saydırmayıp, doğrudan doğruya kendi emrinde bulundurduğu bağlantı (irtibat) subayları aracılığıyla halka her istediğini yaptırır, dilediği biçimde ceza verir, istediği miktarda para ve asker toplar[183]. Atatürk, 8 Ocak 1921 tarihli Meclis konuşmasında durumdan yakınır, halkın bu yüzden Yunan'ı millî kuvvetlere yeğ tutmak zorunda kaldığını açıklar :

«Yunanlılar çekildikçe derhal Birinci Kuvve-i Seyyare'den* müfrezeler oralara gider, halkı soyar, ya da

* Etem kuvvetlerinin resmî adı. Etem, yurt dışında sürgündeyken saptanan bir konuşmasında şöyle der: «Nizamiye askeri gibi zapt-ü rapta sokmak gibi sıkıya getirirsen çetecilik yapamazsın. Ben de astlarımın istediğim gibi döğüşmelerini sağlamak için savaş dışındaki her hareketlerini serbest bırakmıştım. Çetecilikte bu şarttır. Hele ganimet, vurup kıranındır» (Kandemir, Atatürk'e 11 Suikast, s. 27).

asker yapacağız diye gerekenleri alır ve bir kısmını siz Yunanlılarla birlikte hareket ettiniz diye öldürür. Böyle birtakım sonu gelmez zulümlerde bulunuyorlardı ve (insanlar) bunun sonucu olarak, hiyanet sonucu olarak, ya Yunanlılara kendilerini yalnız bırakmamaları için yalvarıyorlar, ya Yunanlılarla birlikte kaçıyorlar, ya da bu gelen başıbozuk şaki kuvvetlere karşı silâhını kullanarak cephe kurma zorunda kalıyorlardı»[184].

Bu koşullarda iç isyanları bastırma yolunda Çerkez Etem'in yaptığı hizmetler dahi, aynı zamanda askerî gücünü artırma ve zenginleşme aracıdır. Rahmi Apak, bunu şöyle açıklar :

«Yozgat isyanının bastırılması, üç kardeşler Kuvve-i Seyyare'sinin her bireyini zengin etmiş ve Kuvve-i Seyyare'nin mevcudunu artırmıştır»[185].

Etem, devlet mallarına da serbestçe el koyar. Örneğin, tekel depolarının Çerkez Etem'in adamları tarafından mühürleri sökülüp kilitleri kırılarak zorla alınan 10 bin kilo tütünü, uzun yazışmalara rağmen, Etem geri vermeye yanaşmaz. Etem birliklerinin harcamalarının hesabının tutulmasını isteyen Batı Cephesi Komutanı'na, Etem'in kardeşi Tevfik, «Bu iş, birliklerde birkaç subayla hesap memuru bulundurmayı gerektirir» düşüncesiyle şu ilginç karşılığı verir :

«Bu serserilerin başına ne bir subay, ne de hesap memuru koymak mümkün olmamakla birlikte, kabul ettirilmesine de olanak yoktur. Çünkü subay gördüler mi azrail görmüşcesine ayaklanıyorlar. Bizim müfrezelerimiz Pehlivan Ağa, Ahmet Onbaşı, Sarı Mehmet, Halil Efe, Topal İsmail gibi adamlar tarafından yönetilmektedir. Bölük eminleri de yazdığını okuyamaz ve okuduğunu yazamaz adamlardandır... Kuvve-i Seyyare'nin şimdiye kadar olduğu gibi gelişigüzel yönetilmesi zorunluğu vardır»[186].

Halka zulümle ve soygunla beslenen böyle bir kuvvetin, ne Bolşeviklikle, ne de halkçılıkla bir ilgisi yoktur. Nitekim Etem'in zulmünden yakınan halk, Musta-

fa Kemal'in deyimiyle, Etem'in derebeyliğini kurduğu Kütahya'ya Ordu birlikleri girerken, onları bir kurtarıcı olarak karşılar. Bu savaşlara katılan bir genç subay şöyle yazar :

«Az kuvvetimize rağmen, şehir halkının o günkü heyecanını hiç unutmam. Sokaklara fırlamış erkekler bize yalvarıyordu :

— Aman bu eşkiyalar Yunan gâvurundan daha zâlimdir, aman bizi bunlardan koruyun.

Ayrıca şehir halkının silâhlanmış, evlerini, çoluk çocuklarını Etem'in çetelerine karşı savunmaya azmetmiş olduğunu görerek içimiz rahat etti».

«Daha sabahtan itibaren şehirliler bize yiyecek getirmeye başladılar. Gelenler :

— Etem, çetelerine demiş ki, Kütahya'yı ele geçirirseniz bütün mallar, eşyalar sizin olacak. Aman kurtarın bizi diye yalvarıyorlar»[187].

İşte «Bolşevik» Etem'in «halk ordusu» bu ölçüde halka karşıdır. Bu Çerkez Beyi'nin antiemperyalist tutumu dahi hayli kuşku götürür. Çerkez Etem'le yakınlık kuran Ali Fuad Cebesoy'un açıkladığına göre, Etem, 1920 baharında hiç kimseye haber vermeden, Adapazarı'ndaki İngiliz temsilcisi aracılığıyla İtilâf Devletleri Başkomutanı'na, Sultan Vahdettin'e ve Damat Ferit Paşa'ya mektuplar yollamıştır. Cebesoy, «Evet, Etem Bey. Yanlış ve hem de çok zararlı bir iş yaptınız» diye uyarınca, Etem'in yola geldiğini ileri sürmektedir[188].

Bununla birlikte, o günler, İngilizlerin ve Damat Ferit'in Kuva-yı Milliye'yi çökertmek ve Sevr tipi bir antlaşmayı empoze edebilmek için yoğun çaba harcadıkları bir dönemdir. Nitekim bu çabalar, Aydın Cephesi'nde Demirci Efe üzerinde etkili olmuştur. Celâl Bayar ve Hacı Şükrü gibi İttihatçıları yanından uzaklaştıran Efe, işbirlikçi danışmanlar bulmuştur. Celâl Bayar'ın yazdıklarına göre, Damat Ferit, yola gelen Efe'yi Aydın'daki millî kuvvetleri toplayıp Mustafa Kemal'e saldırtmayı bile düşünmüştür. Damat Ferit, bu nok-

taya kadar gidemese bile, Efe'nin Mustafa Kemal'le birleşmesini engellemiştir. Demirci Efe, bu etkilerle cepheden ayrılmış, Nazilli'de Forbes Kumpanyası'nın güzel köşküne yerleştirilmiş, kendisine saltanatlı bir Hidiv hayatı yaşatılmıştır*[189].

Çerkez Etem, hemen bu noktaya gelmese de, daha sonra, hızla ihanet yoluna sürüklenmiştir. Etem ve kardeşleri, İtilâf Devletleri'nin isteğiyle, Sevr'e benzer bir antlaşmayı Atatürk'e kabul ettirmek için Bilecik'e gelen ve Atatürk tarafından gözaltına alınıp Ankara'ya götürülen İzzet Paşa Kurulu ile ilişkiler kurmuşlardır. Reşit, İngilizlerle uzlaşmayı önermiştir. Atatürk, Nutuk'ta bunu şöyle belirtir :

«Reşit Bey, Ankara'da bulunan İzzet Paşa Kurulu ile de yaptığı buluşma ve konuşmalara dayanarak, 'Paşalar, İzmir'i, Istanbul'u kurtararak barış yapılabileceğini söylemek üzere geldikleri halde, kendilerinin tutuklandıkları' yolunda bir akım da uyandırmıştı»[190].

Nitekim, Çerkez Etem, Büyük Millet Meclisi'ne bir telgraf çekerek, İzzet Paşa Kurulu'nu savunmuş ve tutuklanmalarını protesto etmiştir :

«Vatanın yüksek çıkarlarını politikayla çözmeye yetkili, devletin kurtuluşu konusunda görüşmek için Ankara'ya kadar gelen Istanbul Kurulu'nun tutuklanması tarihte görülmemiş bir olaydır»[191].

Etem, Ankara'ya Meclis Başkanı'na İzzet Paşa Kurulu'nun tutuklanması konusunda protesto telgrafı gönderdiğini, başka bir telgrafla Istanbul Hükümeti'ne bildirme gereğini duymuş ve Istanbul'la doğrudan telgraf bağlantısının kurulmasını istemiştir.

O günlerde artık Etem ve kardeşleri, milletvekillerinin huzurunda Mustafa Kemal'e karşı şöyle konuşabilmektedirler :

---

* Forbes Meyankökü Kumpanyası'nın, Yunan işgalinden önce Söke ve dolaylarındaki Rum ayaklanmalarında adı geçmektedir (Nurdoğan Taçalan, Ege'de Kurtuluş Savaşı Başlarken, s. 177).

«Biz İzmir ve bölgesinde geniş arazi ve çiftliklere ve servete sâhibiz ve size katılmakla büyük işler ve büyük fedakârlık yaptık, biz Yunanlılarla birlikte kalabilirdik ve Venizelos'la ben dizdize oturabilirdim»[192].

Nitekim, kısa bir süre sonra Yunanlılara sığınacaklardır. Etem, anılarında yazdığı üzere, subay ve erleri savaştan caydırmak üzere bildiriler imzalayacak ve Yunan uçakları bu bildirileri Türk Cephesi üzerine atacaktır. Etem, imzasını koyduğu bu bildirilerden birini anılarında açıklar :

«Ey Türk Ordusu Subay Efendileri! Yunanlılar ellerine düşen ve kendilerine teslim olan Türk esirlerine çok iyi bakıyorlar. Vatan için niyetlerinin temiz olmadığı apaçık olan Ankara.... hükümetinin kötülük âleti olmamak vatan görevi ve insanlık gereğidir»[193].

«Ey askerler, kötülüğe âlet olmayın.... Ey subay arkadaşlar, emir kulu olmaktan vazgeçin... Aksi halde geliyorum ha...»[194]

Bolşeviklikten Yunan işbirlikçiliğine geçen Etem'in «Bolşevik Taburu» da dağılacak ve Tabur Komutanı, 16 Ocak'ta teslim olacaktır. Resmî belgelerde bu olay şöyle anlatılmaktadır :

«Emet taraflarında bulunan Bolşevik Tabur Komutanı, bugün Kütahya'ya gelerek hükümete sığınmıştı. Tabur Komutanı, beş subay, 261 erden ibaret olan taburunu terhis etmiş olduğunu söylüyordu»[195].

MİLLET MECLİSİ'NDE ETEMİSTLER

Eşkiyalıktan Bolşevikliğe, Boşleviklikten Yunan işbirlikçiliğine bir çırpıda geçiveren Etem, Meclis'teki toplumsal devrim yanlılarının umudu olur. Yeşil Ordu'cular ve gizli Komünist Partisi üyeleri, «Yeşil Komünizm»-in askerî lideri olarak Çerkez Etem'in etrafında kümelenirler.

Etem'in Yeşil Ordu'ya girişi ve Yozgat isyanını bastırarak bir kurtarıcı gibi Ankara'ya dönüşü, Meclis'te güçlü bir «Etemist Grup» yaratır. Onlarda Anadolu ih-

tilâlinin liderliğini alma tutkusunu uyandırır. Rahmi Apak, bu tutkuyu iyi açıklar :

«Etem ve kardeşleri, Yozgat isyanını bastırdıktan sonra kuvvetleriyle birlikte Ankara üzerinden geriye döndükleri zaman, Ankara'da kendilerine yapılan gösterilerle, Anadolu'nun başkentinde dahi biricik güç, şeref ve iktidar sâhibi adamlar olduklarını gördüler.

Balıkesir, Bursa, Adapazarı, Düzce ve Hendek'ten sonra Anadolu'nun ortasında dahi at oynatarak hemen bütün Batı ve Orta Anadolu'da şan, şöhret ve nüfuz kuran Etem ve kardeşleri, kendilerini *millî ihtilâlin efendisi* saymakta haklı görüyorlardı. Onlar, Büyük Millet Meclisi'nde dahi önemli yandaşlara sâhip oldular. Belki de düşüncelerine göre, bütün millî Anadolu varlığı, Meclis ve Hükümet onların tüfeklerinin kuvvetiyle yaşıyordu.

Onları tekrar cephede bir görev almak üzere Eskişehir'e göndermek bile incelik ve politikayla çözülmüş bir sorun oldu. Onlar, merkezî durumda bulunan Ankara'da kalarak, gereğinde Anadolu'nun öteki yanlarında başgösterecek ayaklanmaları söndürmeye hazır bir kuvvet olarak kalmak isteğini belirtiyorlardı. Bununla güttükleri amaç belliydi. Fakat vatanseverlikleri söz konusu edilerek ve koltuklanarak Eskişehir'e Batı Cephesi emrine hareket etmelerine râzı ettirildiler»*[196].

Ne var ki, Etem'in gözü artık Ankara'dadır. Sık sık Ankara'ya gelmekte ve Meclis'teki gücüne güvenerek, Mustafa Kemal'e karşı sonuç almayı ummaktadır. Nitekim 4 Eylül'de İçişleri Bakanlığı gibi önemli bir yere,

---

* Etem, yanılgısını çabuk anlamış, bir süre sonra kuvvetlerini «yorgunluk» gerekçesiyle geri çekmek istemiştir. Genelkurmay Başkanı İsmet İnönü, buna yanaşmaz. Etem'in yeni kuvvetler toplama çabaları sistemli biçimde engellenir, hızla nizamî tümenler kurulur. Etem, anılarında özeleştiri yapar: «Ordu'yu İsmet'e teslim ettik. Geçmiş hâtâlarımızın cezasını çekiyoruz. Kuva-yı Seyyare'miz, Eskişehir'den 200 kilometre Güneyde düşman karşısında bulunuyordu... Gâfil avlandım» (Çerkez Etem'in Hâtıraları, s. 145-147 ve 106).

Atatürk'ün adayı Refet Bey'i yenerek Ankara komünistlerinin liderlerinden Yeşil Ordu kurucusu Tokat Milletvekili Nâzım'ın 89'a karşı 98 oyla seçilmesi, Meclis'te muhaliflerin ve Etemcilerin gücünü ortaya koymuş ve Atatürk için tehlike çanları çalmıştır. Mustafa Kemal, «kimi yabancı çevrelerle ilişkili» saydığı İçişleri Bakanı Nâzım Bey'i huzuruna kabul etmez ve onu istifaya zorlar. Çerkez Etem, anılarında, Atatürk'ün Meclis'in seçtiği bir kişiyi istifaya zorlayabilmek için, kendisinin aracılığından yararlandığını yazar. Etem'e göre, Nâzım'ın seçilişi üzerine Atatürk, hemen Etem'in kaldığı eve gelir. Etem'e anlatılır ki :

«Eğer Nâzım Bey'e bir selâm gönderirse, onun istifa etmesi mümkündür».

Geceyarısı Hacı Şükrü, bu mesajı Nâzım'a iletir ve istifa mektubunu Etem'e getirir*[197].

ATATÜRK'ÜN «HALKÇILIK PROGRAMI»NIN NEDENİ

Fakat Atatürk için asıl tehlike, artık Etem'dir. Çerkez Etem'in Yeşil Ordu'ya girişini öğrenince, yakın arkadaşları olan kuruculardan Yeşil Ordu'nun faaliyetine son verilmesini ister. Ama Atatürk bütün kuruculara sözünü geçiremez. Hatta Maliye ve İçişleri Bakanlıkları yapan güvendiği Hakkı Behiç'in dahi itirazlarıyla karşılaşır. Bu direniş, Nutuk'ta belirtilir :

«... Gizli dernek üzerinde incelemelerde bulundum. Bu derneğin zararlı bir biçim ve nitelik aldığı inancına vardım. Hemen kapatılmasını düşündüm. Tanıdığım arkadaşları aydınlattım. Görüşümü söyledim, gereğini yaptılar. Ama Genel Sekreter olan Hakkı Behiç Bey, derneğin kapatılmasıyla ilgili önerimin kabul edilemiyeceğini ve uygulanamıyacağını söyledi. Ben : 'Kapat-

* Ertesi gün Refet Bele seçilir. Meclis'te bu konu konuşulurken Nâzım, Etem'i ziyarete gelir. Çerkez Etem, bu ziyareti anılarında şöyle özetler: «Benim saf ve temiz kalbimden söz etti. Uzun uzun konuştuk» (s. 106).

tırırım' dedim. Bunun da olamıyacağını, çünkü derneğin düşünülenden daha büyük ve daha güçlü olduğunu ve bu derneği kuranların sonuna kadar amaçlarından ayrılmayacakları üzerine biribirlerine söz vermiş olduklarını özel bir durum takınarak söyledi»*[198].

Atatürk, bu direnişi yenebilmek için «toplumsal devrimciler»in daha önce sözünü ettiğimiz «Halk Zümresi» biçiminde Meclis'te gruplaşmalarını onaylamış ve Halk Zümresi Programı'na benzer biçimde bir Halkçılık Programı'nı Meclis'e sunarak toplumsal devrimcileri kendi etrafında toplamaya çalışmıştır. İstiklâl Mahkemesi tutanaklarına göre, Atatürk, kendisini görmeye gelen Yunus Nâdi ve Nâzım ile komünizm - bolşevizm konusunda söyleşide bulunmuş ve onlara :

«Biz bunlardan hiçbiri olamayız. Ancak bir halk örgütü yapmalıyız ki, halk yararlansın» demiş ve önceden hazırladığı Halkçılık Programı'nı onlara göstermiştir»[199].

«Halkı emperyalizm ve kapitalizmin baskı ve zulmünden kurtararak yönetim ve egemenliğin gerçek sâhibi kılmayı» amaç edinen ve Ordu'ya «emperyalist ve kapitalist düşmanların saldırılarına karşı savunma ve dış düşmanlarla işbirliği yapıp milleti bozmaya ve aldatmaya çalışan iç düşmanları ortadan kaldırma» görevi yükleyen Halkçılık Programı, Mustafa Kemal'in imzasıyla bir Hükümet Bildirisi olarak Meclis'e 13 Eylül

* İstiklâl Mahkemesi tutanaklarına göre, Yunus Nâdi ve Adnan Adıvar, Atatürk'ün yaz aylarında «faaliyete son verin» uyarısı üzerine, Yeşil Ordu'ya kesinlikle son verildiğini söylerler. Nâzım ise, bu uyarı üzerine, geçici olarak faaliyetin durdurulduğunu, sonra Atatürk ile görüşerek faaliyete devam izni alındığını ve Eylül'e kadar çalışıldığını ileri sürer. Yeşil Ordu'yu temsilen Yunus Nâdi ve Nâzım, Atatürk'le iki kez görüşmüşlerdir. Birinde Hakkı Behiç de bulunmuştur. Atatürk, «Halk Zümresi» olarak örgütlenmelerine izin vermiştir. Böylece Atatürk'ün onayı ile «Halk Zümresi»nin kurulması kararlaşmış ve Halk Zümresi'nin programını bizzat Yunus Nâdi yazmıştır (Kandemir, Atatürk'ün Kurduğu Türkiye Komünist Partisi, s. 138-147).

1920'de Yeşil Ordu kurucularını ve Halk Zümrecilerini kontrol altına alma düşüncesini de taşıyarak sunulacaktır. Gerçekten Halkçılık Bildirisi'nden sonra Yeşil Ordu kurucularının çoğu gizli faaliyetten vazgeçecek ve Halk Zümresi de dağılacaktır. Atatürk, bu durumu, Ali Fuad Paşa'nın 14 Eylül tarihli şifresine verdiği cevapta bildirir :

«Meclis'te sonradan meydana çıkan Halk Zümresi, bizim tanıdığımız arkadaşlardır. Bunlar memlekette bir toplumsal devrimin kısmen olsun gerekli bulunduğuna inananlardır. Bu girişimin tehlikelerini kavrayamamaktadırlar. Hükümetten ayrı bir grup yapmaktan vazgeçirmek istedik, mümkün olmadı. Fakat şimdi Halkçılık Programı altında Hükümetçe bir program kabul ettik. Halk Zümresi kendiliğinden dağılmış gibidir»[200].

Bununla birlikte, biribirine içiçe geçmiş durumda bulunan gizli Komünist Partisi ile Yeşil Ordu'nun Ankara ve Eskişehir il örgütleri faaliyetlerini sürdürürler. Etem, Yeni Dünya gazetesiyle propagandasını Ordu içinde ve dışında yürütmeye devam eder. Batı Cephesi Komutanı, 14 Eylül'de Eskişehir'den Etemci Hacı Şükrü'nün ve Yeni Dünya'nın faaliyetlerini Atatürk'e yakınarak bildirir :

«Komünizm akımının resmî olmayan bir biçimde memlekette yayılmasının arzu buyurulduğunu Meclis üyesi Hacı Şükrü Bey belirtmektedir. Hatta burada Yeni Dünya adında bir Bolşevik gazetesi de çıkıyor. Bu gazetede Büyük Millet Meclisi'nin politikasına açıkça çatmalar görülüyor»[201].

RESMİ KOMÜNİST PARTİSİ KURULUYOR...

Bu durumda Atatürk, esas itibariyle Etem'i ve iç ve dış komünistleri kontrol altında tutabilmek için resmî bir Komünist Partisi kurmaya yönelir. 18 Ekim'de Ankara'da resmî Komünist Partisi kurulur. Atatürk bir mektupla bunu Çerkez Etem'e duyurur ve onun parti Yönetim Kurulu'na alındığını bildirir ve Yeni Dünya'-

nın Ankara'ya naklini ister. «Muhterem Yoldaş» diye son bulan mektup şöyledir :

«Eskişehir'de çıkan Yeni Dünya gazetesinin bundan sonra Ankara'da çıkarılmasını biz arkadaşlar pek uygun bulmaktayız...

Üçüncü Enternasyonal'e bağlı* Ankara'da bir Genel Merkez kuruldu. Bu Genel Merkez'e sen, ben ve Refet Bey dahi alındık. Yeni Dünya gazetesi işte bu derneğin fikirlerini yayacaktır. Hazırlanmakta olan program tamamlandığı anda size de gönderilecektir. O zaman okur ve derhal gereken merkez ve mevkilerde şubeler açılmasına yardım ve yol göstericiliğinizi esirgemezsiniz... Muhterem Yoldaş»[202].

Resmî Komünist Partisi'nin Etem ve benzerlerini kontrol altına almak için kurulduğu TKP Genel Sekreteri Hakkı Behiç imzasıyla Çerkez Etem'e ve komutanlara gönderilen «Sevgili Yoldaş» başlıklı yazıdan da anlaşılmaktadır :

«Parti resmen kurulmuş olup faaliyetini düzenlediğinden ve eskiden kurulmuş bulunan gizli Yeşil Ordu örgütü dahi partiye dönüştüğünden dolayı artık Bolşevizm, komünizm fikir ve ilkeleri üzerinde hiçbir dernek ya da kurulun, fotoğraflı kimliği ve yetki belgesi olmaksızın kim olursa olsun bir kişinin faaliyette bulunmasına da izin verilmeyecektir».

Demek ki, komünist faaliyetleri resmî partinin tekeline almak söz konusudur. Etem, bu çağrılara uyar. Yeni Dünya Ankara'ya getirilir ve «Türkiye Komünist Gazetesi» başlığı altında Ankara'da yayınlanır. Fakat bütün bunlar, Etem kontrol dışı bir askerî güç olarak durduğu ve Meclis'te Etem'de büyük kudret vehmeden

* Tevfik Rüştü Aras'a göre, Üçüncü Enternasyonal'e başvurulmuş, fakat bu istek reddedilmiştir. Aras, 10 Kasım 1953'te Zafer gazetesinde çıkan bir yazısında, Atatürk'ün bir yâverinin kendisinden habersiz Yeşil Ordu'ya alınmasından, ona yakındığını belirtmektedir. Atatürk, gece, Celâl Bayar, Aras, Yunus Nâdi, Ahmet Muhtar (Dışişleri Bakanı Vekili) gibi 8-10 kişiyi toplar ve Yeşil Ordu konusunda onları uyarır.

çok kişi bulunduğu sürece, çatışmaları engellemiyecektir. Bu nedenle, bir ara Ekim sonundaki Gediz başarısızlığı üzerine Batı Cephesi Komutanlığı'ndan alınan ve Moskova Büyükelçiliği'ne atanan Ali Fuad Paşa ile birlikte Etem'in de Moskova'ya gönderilmesi düşünülür. Fakat Etem'in dostları buna şiddetle karşı çıkarlar. Hacı Şükrü, «Komutan ve Milletvekili» imzasıyla Mustafa Kemal'e şu sert telgrafı çeker:

«Etem Bey'in Ali Fuad Paşa ile birlikte Rusya'ya gideceği haberleri cephe ve cephe gerisindeki halk arasında dedikoduya yol açmış ve bu gibi kimselerin çevremizden uzaklaştırılmasından sonra diktatörlük ilân edeceğiniz kanısını meydana getirmiştir. Tarafımızdan böyle bir önerinin yapılmıyacağını, affınıza sığınarak soranlara bildiriyorum»[203].

Etem kalır ve çatışma giderek su yüzüne çıkar. Etem, başlayan bu çatışma sırasında Atatürk'e Ankara'da ilk kez suikast düzenlemeye kalkışır. İlk kez Atatürk'e hasta yatağında bir baskın dener, Atatürk'ün uyanıklığı karşısında baskın başarısız kalınca, Atatürk'ü Taşhan'a çağırıp vurmayı planlar. Atatürk, tuzağa düşmez[204].

Atatürk de Aralık başında Etem'i İsmet Paşa'nın kuvvet yığdığı Bilecik'e trenle ve gerekirse zorla götürmek için her türlü tedbiri aldığını Nutuk'ta açıklar:

«Etem Bey'in benimle birlikte gitmekten çekineceğini kestiriyordum. Oysa, ne olursa olsun, Etem Bey'i birlikte alıp götürmek bence gerekliydi. Bunun için, istese de istemese de, Etem Bey'i birlikte götürmek, gitmemekte direnirse ona göre davranılmak üzere gereken tedbirlerin alınması buyruğunu da vermiştim»[205]. Etem uyarılır ve Eskişehir'e gelince trenden iner. Eskişehir'deki adamlarından yararlanarak, trendeki Mustafa Kemal'e karşı baskın hazırlar. Etem, anılarında «Amacım, Mustafa Kemal'i kapana sokmaktı» der. Mustafa Kemal, kapana girmez, treni acele yürütür. Bu kez, Etem'e Kütahya'ya çekilmek düşer. Reşit, Atatürk'e

«Etem Bey, kuvvetlerinin başındadır» diye çalım satar. Etem'i frenlemek için Kütahya'ya yakın dostu Kâzım Özalp ve Reşit gönderilir. Hacı Şükrü, Etem'in yanındadır. Etem, yüksekten konuşur :

«Ankara'daki Hükümet âcizdir.. Harekete geçer, kuvvetlerimle önce Konya üzerine yürür ve oradan Refet Bey'i (Bele) önüme katarak Ankara'ya kadar giderim»[206].

CELÂL BAYAR KURULU'NUN ARABULUCULUĞU

Aslında artık Etem'in kendisi kapana girmiştir. Sözleri blöften ibarettir. Fakat Etem'in Ankara'da hâlâ Meclis'te güçlü yandaşları vardır. Bu, ona güç vermektedir. Aralık ayının başlarında Ali Fuad Paşa'nın yerini alan Batı Cephesi'nin yeni komutanı Albay İsmet İnönü, Genelkurmay'a ve Güney Cephesi Komutanı Refet Bele'ye gönderdiği bir yazıda Etem'in planını açıklar :

«Yüzbaşı Tevfik cephede, Etem de Kütahya'da kalarak devamlı kuvvet artırmaya çalışacaklardır. Amaçları, benim bütün cepheyi almaklığım biçimi altında, Albay Refet'in (Bele) Cephe Komutanlığından alınması ve Albay Fahrettin'in (Altay) değiştirilmesi, sonra bizim de Kuva-yı Milliye başkan ve müfrezelerine karşı bulunduğumuza inandırarak hepsini egemenlik ve etkileri altına almak, aynı zamanda halkoyunu ve Meclis'i kendilerine bağlamak, maddî açıdan, politik açıdan güçlerini artırmak ve devrim yapabilecek bir duruma gelmektir.

Bolşevik akımına sâhip çıkmak istiyorlar»[207].

Bu çözümlemeyi yaparken, İsmet Paşa artık, askerî bakımdan Etem'le başedebilecek bir duruma gelmiştir. Fakat Millet Meclisi'nde Etemistler hâlâ büyük bir güçtür. Etem de yüksek perdeden konuşarak, Refet Bele ve Fahrettin Altay gibi komutanları değiştirmeyi ve yitirdiğini sezer gibi olduğu askerî ve dolayısiyle politik egemenliği Meclis yoluyla kurmayı düşlemektedir.

Atatürk'ün hayli güvendiği milletvekili arkadaşları dahi, ona bağlılıklarını sürdürmekle birlikte, dikkat çekici bir Etemist eğilim göstermişlerdir. Örneğin, 14 Aralıkta Kütahya'ya gitmek üzere yola çıkan ve 15 Aralık'ta Eskişehir'de Albay İsmet İnönü ile görüşen Albay Kâzım Özalp, Etem'in Kuvve-i Seyyare'si ile eskiden komutanlığını yaptığı 61. Tümen kendi emrine verilmesi koşuluyla, Kolordu Komutanlığı'nı yine kabul edeceğini söylemiştir. Bunu öğrenince, gerek Mustafa Kemal, gerekse Savunma Bakanı Fevzi Çakmak, Batı Cephesi Komutanı İsmet İnönü'ye, Albay Kâzım Özalp'e böyle bir görev verilmemesini Kâzım Özalp'e güvensizlik diye yorumlanabilecek bir dille kesin olarak bildirirler[208].

Etem, istediği sonucu Meclis'e dayanarak almaya çalışır. 18 Aralık'ta Ankara'daki kardeşi Reşit'e, «Meclis kararı ile komutanları çektiriniz» direktifini verir ve «patlatacağı bombaları tâ İngilizlerin işiteceğini ve bunun patlamasının pek yakın olduğunu» söyler[209].

Kâzım Özalp'e göre, Reşit de Ankara'da Meclis'in müdahalesini araştırır. Elli kadar milletvekili toplanarak, cephe hakkında Hükümetin kendilerine bilgi vermesini ister. «Kuvve-i Seyyare'nin öğüt ile yola getirilmesini ve taşkınlıklarına hoşgörü gösterilmesini» dilerler[210].

Milletvekili Yusuf İzzet Paşa, bu istekleri bir mektupla Bakanlar Kurulu toplantısında bulunan Atatürk'e duyurur ve Hükümeti bilgi vermeye çağırır. Atatürk, bunu reddeder, milletvekilleriyle ancak başkanları olarak konuşur. Bu konuşma sonunda bir «uzlaşma kurulu»nun Etem'e gönderilmesi kararlaştırılır. Kurulda, Yeşil Ordu kurucularından Celâl Bayar ile Eyüp Sabri gibi Etem'in güvendiği İttihatçı kişiler vardır. Kâzım Özalp'in gidişini Atatürk engeller. Kütahya'ya giden bu kurul, Etem'in kuvvetlerini cepheden çekerek, Türk Batı Cephesi'ne karşı mevzilendirdiğini gördüğü halde,

Etem'in isteklerini Ankara'ya kabul ettirme yolunda çaba gösterir!

Atatürk, Nutuk'ta anlattığı üzere, Etem'in kuvvetlerini cephe gerisinde toplama nedenini kurula sorar; Celâl Bayar ve arkadaşları «Üzülmeyiniz, yanlış yorumlanmayı gerektirir bir davranış yoktur» karşılığını verirler. Atatürk, «Kurul ya aldatılıyor, ya da tutukludur, istenildiği gibi yazmaya zorlanıyor» yargısına varır. Oysa kurul, 28 Aralık tarihli telgraflarında da belirtildiği üzere, «içten inançlarını» yazmaktadır. Bayar ve arkadaşları, «yanlış yorumlanmayı gerektirir bir davranış yoktur» biçimindeki 25/26 Aralık tarihli telgraflarından bir gün sonra, 26/27 Aralık'ta, Etem'in aldığı tedbirlerin hepsinin «savunma» tedbirleri olduğunu Atatürk'e bildirirler ve Güney Cephesi Komutanı Refet Bele ile 12. Kolordu Komutanı Fahrettin Altay'ın cepheden uzaklaştırılmasını isterler.

Arabulucu kurulun, Enver Paşa'nın kardeşinin eski yâveri Kılıç Ali de dâhil, oybirliği ile Etem'in isteklerini kurul adına dile getirmelerine Atatürk pek şaşar. Nutuk'ta :

«Bunlardan çıkan anlam nedir baylar? Oraya giden arkadaşlarımızın hepsinin bu anlamı kavrayamayacakları düşünülebilir miydi?»[211] der.

Atatürk, derhal kurulun görevine son vermeyi kararlaştırır. Bunu hemen gece, Batı Cephesi Komutanı'na duyurur. 27 Aralık günü de Bakanlar Kurulu kararı ile Celâl Bayar ve arkadaşlarına geri dönmelerini bildirir. Kurul, 28 Aralık'ta şu karşılığı verir :

«Bakanlar Kurulu kararının anlamını kavrayamadık. Tersine, yurdun esenliği ve mutluluğu ile ilgili dileklerimizin iyi karşılanmadığını gördük. Bu işin artık daha çok sürüncemede bırakılamıyacağına inanmanızı rica ederiz».

Kurul, «istekleri kabul edilmezse, Etem patlayacak» demeye getirmektedir. Oysa Atatürk, bir gün önce —27 Aralık'ta— İsmet Paşa'ya derhal Kütahya'yı,

Refet Paşa'ya da Altıntaş'ı işgal emrini vermiş ve :

«Meclis'e bildirmeye gerek yoktur. Başarıyla sonuçlandırırsak, Meclis'in yaptıklarımızı onaylayacağı kuşkusuzdur» demiştir[212].

Atatürk, 28 Aralık'ta, Etem'in isteklerini çözüm yolu diye gösterdikleri için Bayar ve arkadaşlarına da şu kınayıcı karşılığı verir :

«İşin çözüm yolu diye telyazınızda gösterdiğiniz yol zâten burada da söz konusu olmuştu. Hükümetçe alınacak genel tedbir ve düzenin, iki yandan birinin isteğine göre olamıyacağını bildirmiştim... Benim birbuçuk aydan beri süregelen kişisel ve özel aracılık ve girişimlerimin ve içtenlikle yaptığım çalışmaların, ne yazık ki değerinin anlaşılmadığını görüyorum»[213].

Kurul, 29 Aralık'ta Kütahya'dan döner. Aynı gün İsmet Paşa birliklerine Kütahya'ya girme emrini verir. Kurul, yolda İsmet Paşa'ya rastlar, ona «Çarpışmaya meydan vermeden anlaşma yoluna gidin» öğüdünü verir[214].

Aynı gün İsmet Paşa kuvvetleri Kütahya'ya girerken, Meclis'te Atatürk, kendi deyimiyle «sorguya çekilmekte»dir. Bu sorguya çekilmeyi Atatürk Nutuk'ta anlatır :

«Baylar, kuvvetlerimiz Kütahya'ya girerken, ben de Meclis'te kimi milletvekillerince sorguya çekilmiş bulunuyordum. Ayaklanan Etem'in üzerine yürümemize, ona saldırmamıza, onu kovalamamıza karşı çıkılıyordu. Fuad Paşa (Cebesoy), Etem ve kardeşini çekip çevirebildiği için, onun değiştirilmemesi uygun olurmuş. Bütün anlaşmazlığa yol açan, yeni atadığımız komutanların toylukları ve duruma uygun tutum ve davranışta bulunamamaları imiş, Ordu'da sağlam düzen aramanın zamanı mı imiş? *Ya Tanrı korusun, Etem Bey Ordu'yu dağıtırsa ne yapacak mışım?* Bu denli bir işe kim ve nasıl karar vermiş? Böyle bir karar Meclis'e bildirilmeksizin nasıl alınırmış? gibi birçok sorular ve yargılardan sonra, 'Ne olursa olsun Etem Bey ve kardeşleri vu-

rulmamalıdır' istekleri ortaya atıldı. 29 Aralık gününün bütün oturumlarını ve 30 Aralık gününün birkaç gizli oturumunu açıklamalar yapmakla geçirdim»[215].

29 Aralık günü Atatürk'ü Meclis'te bir yenilgiye uğramaktan, belki de aynı gün Etem'in «Genelkurmaya sunulmak üzere Büyük Millet Meclisi'ne» çektiği şu budalaca telgraf kurtarır:

«Bu israflar içinde milletin savaşa devam olanağı kalmıyor. Bir yıldan beri devamlı toplantı hâlinde bulunduğunuz halde, bu süre içinde yaptığınız en büyük iş, kendi maaşlarınızı 300-400 liraya çıkarmak olmuştur..... Herhalde aylardan beri Ordu arasına sokulan fitneden haberdar edildiğiniz halde, bir gizli oturum ile bunları giderme ve önleme yürekliliğini gösteremediniz..... Hükümet üyelerinin herbirine dalkavukluk ederek kutsal görevinizi kişisel çıkarlarınıza feda etmiş görünüyorsunuz»[216].

Etem, Meclis'e güvendiği halde Meclis'i karşısına alan bu budalaca telgrafını, Saray ve İngilizler ile uzlaşmayı sağlamak için Anadolu'ya gelen İzzet Paşa Kurulu'nun serbest bırakılması önerisiyle tamamlar.

Atatürk, Meclis'e hakaret eden bu telgrafı gerektiği gibi değerlendirmeyi bilir. Nitekim Etem dahi anılarında bu budalalığını kabul eder:

«O zaman Meclis iki gruba ayrılmış. Bir kısmı bizi tutmaktadır. İsmet Bey, Ordusu ile üzerimize atıldığı günlerde, Millet Meclisi'ne çekmiş olduğum telgrafı, Mustafa Kemal Paşa Meclis'te okumuş, iki oy farkla taraftar kazanmış.

Telgrafımı eline alan Mustafa Kemal Paşa, 'Etem Bey, işte şu telgrafıyla Genel Kurulunuzu açıkça aşağılıyor ve tehdit ediyor. Kutsal meşruiyetinize saldırıyor. İsyan durumuna geçmiş, Batı Ordusu Komutanı İsmet Bey, birlikleriyle savaşa tutuşmuş bulunuyor' demiştir. Gerçekten bu telgrafımla son ve yeni bir silâh vermiştim. Böylece (Meclis'ten) beklediğim müdahale de boşa çıkmıştı»[217].

29 Aralık günü Atatürk'ün emriyle Genelkurmay, Batı Cephesi'ne derhal şu emri verir :

«Kuvve-i Seyyare Komutanı Etem'in Ankara'ya ve Batı Cephesi Komutanlığı'na yazdığı açık telgraf, Büyük Millet Meclisi'nin meşruluğuna karşı ayaklanma ve bu nedenle vatan hainliğidir. Derhal komutanlıktan el çektirilerek hakkında kanunî kovuşturma yapılması...»

CELÂL BAYAR, SONRADAN KENDİNİ SAVUNUYOR...

Ne var ki, bu sırada Bayar ve arkadaşları Ankara'ya dönerler. 30 Aralık günü birkaç gizli oturum yapılır. Gizli oturumlarda Bayar ve arkadaşları, görüşlerini açıklarlar. Meclis'te yeniden sorunun kan dökülmeden çözülmesi eğilimi belirir. Atatürk, «Hükümete sığınırsa, affedilmesi» önerisiyle sorunu çözümler. İsmet Paşa, Millet Meclisi'nin bu kararını Etem'e duyurur. Etem, hâlâ yukarıdan konuşur :

«Büyük Millet Meclisi'nin böyle bir kararı varsa, hak ve gerçekten uzak bir nankörlüktür..... Hepimizden akıllı olduğunu söylediğiniz Reşit Bey değil midir ki* saflığı ile bu fırsatları verdi. Fakat ne yapayım, kardeş... Yoksa bana kalsaydı, ne Mustafa Kemal Meclis Başkanı olurdu ve ne de sen şimdi benim idamıma ferman okuyabilirdin ve ne de Ankara Millet Meclisi koridorlarındaki çeşitli biçimlerdeki silâhlıları önce Mustafa Kemal'in diktatörlüğünü belirtebilirlerdi..... Biçâre Millet Meclisi, sizin sahte askerî ünlerinizi kavramış değil...»[218]

Yazıları dahi çapsızlığını göstermeye yettiği halde, Etem'in Ankara'ya getirtilen Yeni Dünya'sında Arif

* Etem, anılarında, daha Yozgat isyanı sırasında, Atatürk'ü Harp Divanı'na vermeye niyetlendiğini yazar. Reşit, bunu engellemiştir. Daha sonra Etem, «Meclis'in açık celsesinde sonuç alınmasını isterdim. Reşit, aylarca oyalanmıştır» der. Etem, yenilgisinden Reşit'i sorumlu tutar.

Oruç, Bolşevik lider Etem uğruna, Eskişehir proleteryasının ayaklanmasını öneren bir bildiri yayınlar. Bildiri, Eskişehir'e ulaşmadan toplatılır.

Ne var ki, o tarihte Etem, güvenliği Eskişehir proleteryasında değil, Yunan Komutanlığında ve Istanbul'da arayacaktır. Ankara'da Etem için proleter bildiriler yayınlanırken, Etem, çoktan Yunanlılarla ilişki kurmuş ve «Istanbul'da Yüce Sadrazamlığa» başlığıyla 2 Ocak 1921'de şu telgrafı göndermiştir:

«Millet Meclisi'nin kararıyla saldırıya uğramış bulunuyorum. Kuvvetim yalnız savunmaya değil, saldırıya bile yetecek kertededir. Karşımda ve yanlarımda Yunanlılar bulunduğundan nasıl bir yol tutulacağı konusunda Yunan Komutanlığı ile anlaşmaya varılmış ise de, yüksek onayınızın da alınmasını her bakımdan gerekli gördüm».

Etem, Yunan'a ve Saray'a sığınmadan önce, Yürük Ali, Demirci Efe, Sarı Edip gibi bütün milis güçlerini Ankara'ya karşı ayaklandırmaya kalkar. 22 Aralıkta Demirci Efe'ye, Yürük Ali'ye ve Sarı Edip'e şöyle telgraflar çeker:

«Ankara Hükümeti birkaç muhterisin âleti olmaktan kurtulamamakta... Onlar ne vakit olsa başımıza belâdır. Harcadığımız emeklerin boşa gitmemesi için biribirimize sarılmalıyız».

Ankara, bütün bunlardan bilgilidir. Karşı tedbirlerle, okşamalar ve baskılarla Etem'in çabalarını boşa çıkarmaya çalışmaktadır. Örneğin Düzce'deki Sarı Edip Efe, askerlerine «Etem kuvvetleri kadar ücret» istemekte ve Etem'e katılması, Mustafa Kemal'in «Edip Bey kardeşime» diye başlayıp «Kahraman kardeşim» diye biten telgraflarıyla önlenmektedir[219]. Demirci Efe ise, 15/16 Aralık gecesi Refet Bele'nin İğdecik köyüne bir baskınıyla etkisiz kılınır. Efe, çok sonra sığınarak bağışlanacaktır.

Bütün bunları, Meclis'in ve Bayar ile arkadaşlarının bilmesi gerekirken, Aralık sonunda hâlâ Etemcilik

yapılmakta ve komutanlar değiştirilerek Etem egemenliğinin kurulması istenilebilmektedir!

Atatürk, bu tutumun nedenini, Nutuk'ta kendi açısından şu sözlerle açıklar :

«Durumun bütün evrelerini, belgeleriyle, kanıtlarıyla, gerçekleriyle anlatmaya çalıştım. Bütün bu açıklamalarıma karşın, tartışma bir türlü sona ermiyordu. Herşey bir yana, yalnız Meclis'in meşruluğuna saldıran telyazısı, teli çekenleri Vatan İhaneti Kanunu'na çarptırmaya yeterli iken, bu âsilerin aylardan beri süregelen isyancı durumları ve millî hükümeti yıkarak, kendi akıllarınca başka türlü bir hükümet kurmak düşüncelerini uygulamaya yeltenmeleri, dikkate alınmak istenmiyordu. Tersine, bunları tepelenmekten, cezalanmaktan kurtarmaya çalışılıyor gibiydi. Bunun kısaca nedenini açıklayayım baylar. Milletvekillerinden kimileri, durumun kişisel ve duygusal güvenikliklerden doğduğu sanısına kapılmışlardı. Gerçekten bu alanda sonsuz propaganda yapılmış ve kamuoyu bulandırılmak istenmişti. *Bir de güçlü ve aşırı söylentilerin etkisi altında, Etem kuvvetlerinin çok ve yenilmesi güç olduğunu sanarak, Ordu ile çarpışacak olurlarsa, Ordu'nun çil yavrusu gibi dağılacağını ve o zaman durumun gerçekten korkunç olabileceğini düşünüyorlar ve böyle bir çarpışmaya engel olmayı uygun buluyorlardı.*

Baylar, bu düşünceleri uygun görüp, ona göre davranma sonucunun, emirerliğinden gelen ve aslında daha yüksek bir düşünce yeteneği bulunmayan *Etem'in, koskoca Türk Yurdu'nda diktatörlüğünü benimsemeye ve onaylamaya varacağını anlamak güç mü idi?*»[220]

Bu soruya arabuluculardan Yeşil Ordu kurucusu Celâl Bayar, 1964 yılında «aydınlatılmamıştık» diye cevap vermiştir. Celâl Bayar, 44 yıl sonra kendisini, sorunun özünü bir yana bırakarak ve ayrıntılarla oynayarak savunmuştur :

«1 — Kütahya'ya gönderilen kurula, Etem ile uzlaşmak için ne gibi koşullar ileri sürecekleri hakkında

hiçbir direktif verilmemiş, bir telkin ve tavsiyede bulunulmamıştır. Ya da Celâl Bayar'ın bunlardan haberi yoktur.

2 — Kurul, Kütahya'da bulunduğu günler içinde Etem ile hiç görüştürülmemiştir. Görüşmeler, Reşit ile yapılmıştır. Yalnız Kütahya'dan ayrılacakları gün Etemi ayaküstü görmüşler ve veda etmişlerdir.

3 — 30 Aralık 1920 günü gizli oturum yapılırken, Ordu'nun 29 Aralık günü Etem üzerine yürüyüşe geçtiği ve Kütahya'ya girdiğini Celâl Bayar bilmemektedir»[221].

Çerkez Etem ise, anılarında İsmet İnönü'nün Kütahya'yı ablukaya almak üzere geceden harekete geçeceğini anlayınca, bunu kurula bildirdiğini ve «Gidiniz, Ankara'daki güvendiğiniz arkadaşlarınızı uyarınız, yasama görevinizi de ona göre yapınız» diyerek onları Ankara'ya geri yolladığını yazar. Etem'e göre, kurulda «durumlardan gerçekten Etem kadar üzülen ve gerçeği geç anlamaktan başka günahı olmayan kişiler» bulunmaktadır[222].

Millet Meclisi, Ancak 6 Ocak'ta Yunan saldırısı başladığı ve 8 Ocak'ta Çerkez Etem Gediz'deki birliklerimize saldırdığı bir sırada, Etem'e karşı tutum alacak ve 8 Ocak gizli oturumunda Reşit'in dokunulmazlığının kaldırılmasını kararlaştıracaktır. Etem'i isyana yöneltenlerden Yeşil Ordu kurucusu Hacı Şükrü'nün dokunulmazlığının kaldırılması ise reddedilecektir. Oysa 8 Ocak oturumunda, Atatürk, Hacı Şükrü'yü şöyle suçlayacaktır :

«Hacı Şükrü Bey, Etem ve Tevfik'i ihanete yöneltenlerden birisidir».

«Hacı Şükrü Bey'in dahi Yüksek Meclis'iniz içinde bulunmuş olması, Yüksek Meclis'inize şeref vermez».

«Hacı Şükrü Bey'in artık bu Yüksek Meclis'te yeri yoktur»[223].

Meclis'in Hacı Şükrü'nün dokunulmazlığını reddettiği 8 Ocak günü, Etem kuvvetleri Gediz'de saldırıya

geçer. Kuvvetlerimiz Kütahya'ya çekilir. Etem 12 Ocak günü Kütahya'ya saldırır. Yunan ise 10 Ocak günü İnönü'de saldırıya başlar. Batı Cephesi Komutanı, Yunan saldırısı karşısında geri çekilme kararı alır. Genelkurmay, 10 Ocak akşamı Batı Cephesi Komutanlığı'na, «Eskişehir'i de bırakabilirsiniz» demekte ve Ankara yolunun Etem'e kapanmasını şu sözlerle istemektedir :

«Seyitgazi —Sivrihisar— Ankara yönünün özellikle âsi Etem kuvvetlerine karşı örtülmesi ve korunması için Batı'dan Ankara'ya gelen yönlerin tıkanması göz önünde tutulmalıdır»[224].

ATATÜRK, ÇERKEZ ETEM'İN BOLŞEVİKLİĞİNİ ANLATIYOR...

Ankara'da durum bu ölçüde tehlikeli görülmektedir. Bereket Yunanlıların kış ortasında gerçek bir saldırıya girmek niyetleri yoktur. 11 Ocak'ta kendiliklerinden geri çekilirler ve Birinci İnönü Zaferi böylece kazanılır. Etem de 13 Ocak'ta Kütahya'dan geri püskürtülür.

Etem hikâyesi böylece sona erer. Ne var ki, ancak çete başı olarak başarılı, politik lider olarak bu ölçüde çapsız bir kişiye, Meclis çoğunluğu Atatürk'e yakın değer vermiştir. Toplumsal devrimciler, Yeşil Ordu'cusundan komünistine kadar, Etem'i Mustafa Kemal'e yeğ tutmuşlardır. Şerif Manatof tipi sorumsuz Sovyet temsilcileri, Çerkez Etem'in kişiliğinde bir Bolşevik lider görme kuruntusuna kapılmışlardır.

Mustafa Kemal, 8 Ocak 1921 tarihli Meclis oturumunda Etem'in Bolşevikliğini «sahtekârlık» diye değerlendirir :

«Bolşevikleri kandırmak, komünist renk, biçim ve giysisinde görünmek, Bolşevikleri aldatmak, Bolşeviklere bu memleket içinde bir kaynama, derhal bir devrim, bir ihtilâl yapmak olanağı bulunduğu kanısını verdirmek istediler..... Öte yandan, Bolşevikler de bu adamların böyle doktrinsiz ve inançsız olduklarını an-

lamışlardır. Bu yüzden kendilerine, ihanete daha uygun olan bir ortam, bir temas noktası aradılar. Onun için Yunanlılarla dostluğa yöneldiler. Böyle Bolşeviklerle, Yunanlılarla ve aynı zamanda Istanbul'la ve aynı zamanda İngilizlerle, çeşitli giysiler, renkler ve zihniyetlere bürünerek türlü politikalar izlediler ve türlü politikalar düzdüler»[225].

Atatürk'ün doğru teşhisine eklenecek birşey yoktur. Fakat Çerkez Etem'in Bolşevik lider görüntüsü ve iddialarına son vermek için, onun askerî bakımdan yenilgisi gerekmiştir. Bu yapılırken, Ermeni, Gürcü ve Batum sorunları yüzünden Sovyet Hükümeti ile bir anlaşmaya varılıp varılamıyacağı belli değildir. «İslâm Bolşevikliği»ne özenen Enver Paşa, Sovyetlerin desteğiyle, islâm tümenlerinin başında Türkiye'ye girme düşleri görmektedir. İngiltere, Sevr Antlaşması'nı çok ufak değişikliklerle empoze etme sevdasındadır. Mart 1921'deki Londra Konferansı'nın bir sonuç vermeyeceği, başından bellidir. Ankara hükümeti, Doğu'da Ermenilere karşı bir zafer kazanılmakla birlikte, Batı'da Yunan'a karşı henüz bir başarı elde etmiş değildir. Birinci İnönü Zaferi dahi, büyük çapta bir Yunan keşif hareketini önlemeden ibarettir. Yunanlılar, serbestçe ilerlemişler, bir direnme görünce, ciddî bir savaşa tutuşmadan, Türk birlikleri de geri çekildiği halde, kendiliklerinden geri dönmüşlerdir. Yunan'a karşı ilk gerçek başarı, Mart sonunda İkinci İnönü Zaferi ile kazanılacaktır.

Koşulların en ters olduğu bir zamanda, Etem'le savaşmak zorunda kalınmış ve Etem'in yenilgisiyle birlikte, Yeşil Ordu ve Halk Zümresi girişimleri son bulmuştur. Refet Bele'ninki de dâhil, yeşil-kırmızı filama taşıyan birlikler yeniden kırmızı-beyaz filama taşımaya başlamışlardır. Toplumsal devrime heveslenen Celâl Bayar, Yunus Nâdi gibi sola kaymış İttihatçılar, Atatürk'ün etrafında kümelenmişlerdir. Atatürk'ün Komünist Partisi hikâyesi ise, yavaş yavaş unutulmuştur.

V — ANKARA KÖMÜNİSTLERİ

GİZLİ KOMÜNİST PARTİSİ

Atatürk'ün Komünist Partisi'ne girmeyi, Çerkez Etem yenilgisinden önce reddeden Nâzım ve arkadaşları, 1920 yılının son aylarında bir Komünist Partisi kurmaya yönelmişlerdir. Etem'in bu partinin üyesi olduğu söylenemez. Fakat parti kurucularının Etem üzerine bir süre hesaplar yaptığından kuşku yoktur.

Ankara'da Meclis'in açılmasıyla birlikte, bir komünistler grubu ortaya çıkmıştır. Sovyet temsilcisi Başkurt kökenli Şerif Manatof ve Kaymakam Ferit Vakkas, Meclis'in önünde komünist propagandası yapmaya koyulmuşlardır. Bu çevrelerin, Yeşil Ordu'nun kurulduğu günlerde, Şerif Manatof'un önayak olmasıyla, bir gizli Komünist Partisi kurdukları anlaşılmaktadır. İstiklâl Mahkemesi'nde Tokat Milletvekili Nâzım, partinin gizli değil, hükümetçe belli olduğunu ileri sürmüştür :

«Yeşil Ordu, hükümetin fiilî kabul ve onayına sâhiptir. Yeşil Ordu ile birlikte kurulduğu tüzüğü tarihinden anlaşılan Komünist Partisi de öyledir.

Tüzüğü, Eskişehir İl Basımevi'nde basılmıştır ve hükümetin gözü önünde yayınlanmıştır. Onun içindir ki, gizli değildir»[226].

Mete Tuncay'a göre, bu tüzük, «son derece ütopik» bir nitelik taşımaktadır. Parti, Sovyet sistemini ve proleterya diktatörlüğünü kabul etmiştir. Bütün üretim araçları kamulaştırılacaktır. Tüketim mallarının bile gereğinden fazlasına el konulacaktır. Dolaylı vergiler ve ileride para kaldırılacaktır. Parti, Üçüncü Enternasyonal'e bağlıdır.

Parti temsilcileri, Yeşil Ordu'nun Ankara ve Eskişehir örgütlerinde ağırlık kazanmışlar ve dışarıdaki Mustafa Suphi'nin Komünist Partisi ile ilişki kurmuşlar, para yardımı istemişlerdir.

Yeşil Ordu'nun kapanması, Atatürk'ün resmî bir Komünist Partisi kurması ve Şerif Manatof'un yurt dışına atılmasıyla da, bunlar faaliyetlerini durdurmamışlar, hatta açık bir Komünist Partisi kurmaya yönelmişlerdir. Gizli Komünist Partisi ile Yeşil Ordu'nun birleşerek, Rusya Komünist Bolşevik Partisi programını benimsediklerini ve «Halk İştirakiyun ve Bolşevik Partisi» adını aldıklarını belirten bir bildiri yayınlamışlardır. T.C.B.M.M. Arşivi İstiklâl Mahkemesi dosyalarında bulunan bu bildirinin altında, Yeşil Ordu Genel Merkez mühürü ile Genel Sekreter Nâzım ve mümessil Salih Hacı Ali (Baytar Binbaşı Salih Hacıoğlu) imzaları vardır*[227].

Bildiride, partilerinin Atatürk'ün kurduğu Komünist Partisi ile hiçbir ilişkisi bulunmadığı özellikle belirtilmiş ve «Şurasını iyi bilmelidir ki, yürekten gelmeyen gösteriş görünüşler altında saklı hırsızlar daima felâket getirir ve hiçbir zaman verimli olmaz. Özellikle devrim ve kurtuluş fikriyle büyük bir alay olur» denilmiştir. Bütün yazışmaların Genel Sekreter Nâzım ile yapılması istenmiştir.

Bu çabalar sonunda 7 Aralık 1920'de «Türkiye Halk İştirakiyun Partisi» resmen kurulur. Bu tarih, artık Etem'in açıkça başkaldırdığı, Kütahya'da karargâhına çekildiği ve Kâzım Özalp aracılığı ile «Konya ve Ankara üzerine yürüyeceği» tehditlerini savurduğu günlere rastlamaktadır.

Parti programına, Yeşil Ordu ve Enver'in Halk Şûralar Partisi örneklerinde görüldüğü üzere islâmî bir renk verilmiştir.

---

* Bu bildiriyi yayınlayan Kandemir, bildirinin altında Nâzım'ın yerine Çerkez Etem'in imzasının bulunduğunu yazmıştır. Bu, daha sonraki yanlış değerlendirmelerin kaynağı olmuştur.

Rusya'daki Marks - Engels - Lenin Enstitüsü, bu partiyi şöyle değerlendirmektedir :

«*Anadolu'daki millî kurtuluş hareketinin başlangıcında Komünist Partisi henüz mevcut değildir. Daha sonra kurulan ve İtilâf kuvvetlerinin işgali altındaki proleterya merkezlerinden tecrit edilmiş küçük burjuva aydınlarının bir örgütü olan Halk İştirakiyun Partisi, bir küçük burjuva köylü partisi karakterini almıştır*»[228].

Kanımızca, bu iddia dahi abartmalıdır. Partinin bir köylü temeli olmamış, çok sınırlı bir aydın hareketi biçiminde kalmıştır. Salih Hocaoğlu gibi bir iki komünistin dışında, partinin önde gelen kişilerinin solcu oldukları bile kuşkuludur.

BİR ANKARA KOMÜNİSTİ : TOKAT MİLLETVEKİLİ NÂZIM

Partinin lideri durumunda gözüken eski İttihatçı ve Harput Vâlisi Nâzım, ciddî bir kişi izlenimini vermemektedir. Zira Nâzım, Millet Meclisi'nde en tutucu çevrelerle işbirliği yapmıştır. Atatürk'ün Nutuk'ta belirttiği üzere, «Milletvekili olarak Ankara'ya geldikten sonra politika alanında her gün yeni girişimler yapmıştır. Kurulmaya başlayan her siyasal grup ile ilişki kurma fırsatını kaçırmamıştır»[229].

Gerçekten Nâzım, 4 Eylül 1920'de Refet Bele'ye karşı en tutucu milletvekillerinin oylarına dayanarak İçişleri Bakanı seçilmiştir. Ankara Hükümeti'nin bakanlarının «Istanbul'dakilerin vekilleri olduklarını» ileri sürebilmiştir[230].

Atatürk'le en büyük çatışması, 31 Ocak 1921 günü olmuştur. Londra Konferansı öncesi günlerde, Saltanatçılar, Bâbıâli ile yapılan yazışmaların önceden Meclis'e duyurulmasını ve Meclis onayı ile yapılmasını isteyen bir önerge vermişlerdir. Atatürk, bu yazışmaları serbestçe yürüterek, Türkiye'nin gerçek temsilcisinin

Istanbul değil, Ankara Hükümeti olduğunu İtilâf Devletleri'ne kabul ettirme çabasındadır. Saltanatçı milletvekilleri ise, ters yoldadır. Ne var ki, önergenin altında Türk Halk İştirakiyun Partisi'nin iki kurucusu Nâzım ile Afyon Milletvekili gazeteci Mehmet Şükrü'nün imzası vardır!

Atatürk, bu önergenin okumasına bile karşıdır. Önergeciler direnince, Atatürk, şu sert çıkışı yapar:

«— İçimizde hafiye vardır, efendiler. En gizli oturumumuzda konuşulan millet ve memleket yaşamıyla ilgili en gizli noktalar yabancılara raporla verilmiştir..... Bu önergeye imza koyanlar içinde hafiye vardır».

Atatürk, isim vermezse de o an kastettiği hafiye, Halk İştirakiyun Partisi kurucusu Nâzım'dır. Bu iddia hakkında birşey diyebilecek durumda değiliz. Ama Nâzım Bey'in en karışık kişilerle sözde solcu kombinezonlara giriştiği kesindir. 1922 yılında Ankara'da Sovyet Elçisi olan Aralof'un anıları da bunu doğrulamaktadır. Aralof'a göre, Temmuz 1922'de yapılan hükümet seçimlerinde Nâzım Bey, Rus taraftarı bir kabine kurulması için Elçi'nin yardımını istemiş ve kendi grubunun Meclis'te 120 oy toplayabileceğini iddia etmiştir. Bu öneriyi kuşkuyla karşılayan Aralof, Nâzım'ın niyetlerini Hükümet'e haber vermiştir[231]. Nâzım'ın «Benim grubum» dediği, Rauf Orbay'ın perde arkası liderliğinde toplanmış «İkinci Grup»tur. Bu grup, Büyük Taarruz'a inanmamakta ve Millî Misak'tan vazgeçip İngilizlerle uzlaşmak istemektedir. Rus yanlısı değil, tam tersine İngiliz ve Saray yanlısıdır. Bunlar, Temmuz 1922'de Meclis'te Atatürk'e kafa tutacak kadar güçlüdürler. Nitekim 8 Temmuz 1922 tarihli kanunla, Bakanlar Kurulu Başkanı'nın doğrudan doğruya Meclis'çe gizli oyla seçilmesini sağlamışlardır. Atatürk'ün Nutuk'ta da belirttiği üzere, böylece Atatürk, Bakanlar Kurulu Başkanlığı'ndan uzaklaştırılmıştır. Ayrıca bakanların Atatürk'ün göstereceği adaylar arasından seçilmesi hükmü de kal-

dırılmıştır. Rauf Bey, Atatürk'e rağmen Başbakan seçilmiş ve hükümetini kurmuştur. Rauf Bey'in ilk yaptığı iş, Nâzım'ın Türk Halk İştirakiyun Partisi'ni kapatmak olmuştur! İşte macera adamı gözüken Nâzım, Sovyet Elçisi'nin desteğiyle, böyle bir hükümeti işbaşına getirmeye kalkışmıştır!

1921 yılında, parti kurucularından Şeyh Servet ve Mehmet Şükrü gibi milletvekilleriyle birlikte İstiklâl Mahkemesi'ne verildiğinde de Nâzım'ın konuşmaları pek tutarlı olmamıştır. Mustafa Kemal'in Komünist Partisi'ne girmeyip THİP'yi kuruşunu Nâzım şu gerekçeyle bağlamıştır :

«İki yerden aldığımız mektuplardan komünizm deyiminden ürküldüğü anlaşılıyordu... Benim kurduğum Halk İştirakiyun Partisi programının birinci maddesinde, 'Hazret-i Muhammed döneminin mutluluk çağının ortak yaşantısını geri getirecek ve canlandıracak ve boş ve yanlış inançlarla mücadele edecektir' yazılıdır. Bunda biz, büyük bir devrimle beraber, tutuculuğu da yeğledik.

Başka bir maddede de 'Aile hukuku, şeriat çerçevesinde korunur ve nikâh saygıdeğerdir' demiştik. Komünist Partisi ise bunları tanımaz, sonra komünist adı da, memleketin kabul etmeyeceği bir isimdir. Ben programımızı resmen verip de izin almak için İçişleri Bakanlığına gittiğim zaman, Adnan (Adıvar) Bey :

— Komünist Partisi varken, neden siz de aynı ilkelerle bir parti daha kuruyorsunuz? Onunla birlikte çalışsanız daha iyi olmaz mı? demişti.

Ona da aynı şeyleri söyledim»[232].

Nâzım'ın faaliyetten vazgeçiş gerekçesi de ilginçtir. İngilizler, Türkiye'yi Londra Konferansı'na çağırınca, Nâzım, partisinin görevinin son bulduğunu açıklar :

«İtilâf Devletleri'nin, son konferansa Ankara Millî Hükümeti'ni çağırmaları üzerine, Anadolu'da komünizm akımlarının artık durması, durdurulması politik bakım-

dan gerekliydi. Bu gereği derhal anlayan her iki parti de faaliyetlerini durdurdular ve bizim delegelerimiz Avrupa gazetelerine 'Anadolu'da komünizm ve bolşevizm yoktur ve yaşayamaz' diye demeçler verdiler»[233].

ŞEYH SERVET, MARKS'I SELÂMLIYOR...

Kısaca, Nâzım'ın Komünistliği hayli kuşku uyandırıcı bir komünistliktir. THİP'yi birlikte kurdukları Şeyh Servet ve Mehmet Şükrü ise, komünistlikten çıkar uman kişilere benzemektedir. Beraat edince, Meclis'te tutucu «İkinci Grup» arasında yer alacak olan Sıvas Kongresi'nde de Amerikan mandacılığını savunmuş bulunan Mehmet Şükrü, İstiklâl Mahkemesi'nde THİP'in şeriat ilkelerine dayalı bir parti olduğunu söyler. Büyük Taarruz'dan önce, Mayıs 1922'de Atatürk'ü Başkomutanlıktan düşürmeye çalışanlar arasında Mehmet Şükrü de vardır. 6 Mayıs 1922 tarihli gizli oturumda, Atatürk, artık komünistlikten vazgeçen Mehmet Şükrü'yü şu sert sözlerle susturur :

«Şükrü Efendi bilsin ki, onun dediği gibi güldürü (komedya) oynamıyoruz. Efendiler, güldürü oynayan ve oynatan Şükrü Efendi'nin kendisidir. Ama şuna inansın ki, biz o güldürüye kapılmayacağız. Şükrü Efendi'nin oynamak ve oynatmak istediği güldürü sonunda, yakalandığı kanun pençesinden ne denli büyük bir alçalmayla kurtulduğunu unutacak kadar çok zaman geçmemiştir».

Komünist Partisi kurucusu Şeyh Servet, daha da karışık bir kişidir. Şeyh Efendi, parti kuruluşu sırasında bir evdeki toplantıda, örtülü de olsa birkaç islâm hanımının bulunmasını kınar. Falih Rıfkı, Şeyh Servet'in milletvekillerine şöyle konuştuğunu yazar :

«— Meclis'te bir grup yapalım. Memleketin buna ihtiyacı var. Komünistlik, islâm ilkelerine uygundur. Ebubekir komünisttir. Müslüman olduktan sonra bütün varlığını yoksullara dağıttı idi»[234].

Sovyet Elçisi Aralof'a göre ise, Şeyh Servet, kışkırtıcı bir ajandır. Aralof, anılarında şu sert yargıya varır :

«Emperyalistlerin ve dayanakları olan Osmanlı İmparatorluğu yanlılarının, değil yalnız bütün Anadolu'da, ama Türk Hükümeti içinde bile paralı parasız birçok ajanları vardı. Bunlar Meclis'te, hatta Mustafa Kema'lin yandaşları arasında bile eksik değillerdi. Bunların birçokları Sovyet Rusya'ya karşı dostluk maskesi altında gizleniyorlardı. Düşmanlarımız, Sovyet Elçiliği'ni yakmak, parlamentodaki muhalefetle ilişkimiz olduğuna dair yalan söylentiler yaymak, nihayet Mustafa Kemal'in otoritesini sarsmaya yöneltilmiş, aslı esası olmayan 'Bolşevik suikastleri' ile korku salmak gibi en iğrenç metodlara başvurmakta idiler.

Bâzı makamların teşvikiyle 'para yardımı ve aylık' isteyerek Elçiliğimize başvuran komünist maskesi takmış kışkırtıcı ajanlar da eksik olmuyordu. Biz, bu ajanların foyasını meydana vuruyor ve Elçilikten kovuyorduk.

Yine böyle kışkırtıcılıkla ilgili gülünç bir olayı hatırlıyorum.

Ankara'ya gelişimden kısa bir süre sonra idi. Ziyaretime Bursa Milletvekili Şeyh Servet Efendi geldi. Bu yeşil sarıklı, kır kaba sakallı bir zâttı. Şeyh kendisini inanmış bir komünist olarak tanıttı. Oturmasını önerdim. Kendisine kahve ikram ettim. Gözlerimin içine bakıyor ve yaranmaya çalışan bir tavırla konuşuyordu. Türkiye'nin durumundan söz ettik. Servet Efendi, emperyalizmle savaşmak ve güçlü bir komünist partisi kurmak gerekliliğinden söz etti. İngilizleri çekiştirdi. Ben, susuyordum. Birdenbire Şeyh ayağa kalktı. Elini sarığına götürdü. Şaşkın şaşkın ona bakıyordum. Şeyh:

— Büyük dünya lideri Marks'ı selâmlıyorum, dedi. Sizde Marks'ın resmini ancak şimdi gördüm. Ona derin saygılarımı sunarım.

Gerçekten de çalışma odamda, masada Marks'ın küçük bir büstü vardı. Şeyh Servet, bir süre başı önüne eğik bir halde, hareketsiz olarak büstün önünde durdu»[235].

Görüldüğü üzere, THİP, ciddî bir kuruluş izlenimini vermemektedir. Nitekim 24 Ocak 1921'de Çerkez Etem macerasının kesinlikle son bulması üzerine ve 31 Ocak'ta Atatürk'ün, Nâzım'ı hafiyelikle suçlamasından bir gün sonra, Nâzım ve Mehmet Şükrü imzalı 1 Şubat 1921 tarihli bir açıklamayla «memleketin bu sırada pek çok muhtaç bulunduğu amaç ve fikir birliğini korumak» için parti, faaliyetine son vermiştir. Ama bu, Nâzım, Mehmet Şükrü ve Şeyh Servet gibi milletvekillerinin İstiklâl Mahkemesi'ne gitmesine engel olmamıştır. Nâzım, onbeş yıl ceza yemiş, öteki milletvekilleri ise beraat etmiştir. Nâzım, Sakarya Savaşı'ndan sonra affedilecek ve 1922 baharında THİP'yi yeniden kuracaktır. Bu kez, Şeyh Servet ve Mehmet Şükrü partiye katılmayacaklardır. Parti, Rauf Orbay Başbakan olunca, Büyük Taarruz'dan önceki günlerde, Sovyetlerle çok yakın ve dostça ilişkilerin sürdürüldüğü bir sırada kapatılacaktır.

Kısaca, Anadolu'da komünistlik pek ciddî gözükmemektedir. Ama Enver Paşa ve Çerkez Etem gibi mâceracı kişiler, Bolşeviklik taslayarak tehlikeli olmaktadırlar. Mâceracıların, toplumsal devrim akımına yarardan çok zarar getirdikleri açıktır.

ISTANBUL KOMÜNİSTLERİ

Istanbul'da ise, marksizmi ve komünizmi bilen Şefik Hüsnü'nün ön planda gözüktüğü bir aydınlar grubu, Kurtuluş ve Aydınlık dergilerini yayınlamışlar ve Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Partisi'ni 1919 yılında kurmuşlardır. O sıralarda Istanbul'da bir de büyük bir işçi gösterisi düzenlemeyi başaran İştirakçi Hilmi'nin işbirlikçi Sosyalist Parti'si vardır. Bu partiyi Şefik Hüsnü, Şubat 1923'te yazdığı bir yazıda şöyle tanıtır :

«Mütarekeden önce işçi sınıfında bir kaynaşma oldu. Aczi ve miskinliği önceden belli olmuş eski kadrolar yeniden işçinin karşısına çıkarıldı. *Bu sıralarda Hürriyet ve İtilâf Partisi'ne ve İngiliz Sevenler Derneği'ne yaranmak moda olmuştu. Geçenlerde ölen İştirakçi Hilmi Efendi, bu gerici partilere ve bizzat İngiliz işgal kuvvetlerine dayanarak, Türkiye'de o zamana kadar eşi görülmemiş büyüklükte bir İşçi Partisi ortaya çıkarmıştı.* Ne oldukları bütün Istanbul işçisince anlaşılmış birkaç kişi, yabancı himayesine yaslanarak, bu partiyi yaklaşık olarak iki yıl yaşatmayı başardılar. Temeli cebir, şiddet, hile ve dalavereden ibaret olan her yapmacık ve zoraki örgüt gibi, bu da ilk vuruşta, son tramvay grevinin hezimeti sonucu yıkılıverdi»[236].

Bu marksist aydın grup, Anadolu'daki Kemalist eylemi desteklemektedir. Nitekim bunlardan Vehbi Sarıdal, Nâfi Atuf Kansu gibi birçoğu Anadolu'ya geçmişler, Kemalist safta çalışmışlardır. Şefik Hüsnü ve bir kısım arkadaşları ise, «Proleteryanın yoğun olarak bulunduğu tek merkez Istanbul'dur. Nerede proleterya, orada biz» düşüncesiyle Istanbul'da kalmışlardır. Fakat Kemalist eylemi sonuna kadar desteklemişlerdir.

Komintern çevrelerince de benimsenen Şefik Hüsnü Grubu, Sovyetler Birliği'nde birçok kongrelere katılmış, Komintern görüşlerine bağlı kalmaya çalışmış ve bu arada Istanbul'da işçi sınıfını örgütlendirmeye ve bilinçlendirmeye koyulmuştur. Ayrıca marksizmi tanıtmaya uğraşmıştır.

«DEVRİM ZORUNLU, AMA DEVRİM KOŞULLARI YOK!»

Şefik Hüsnü'nün Kurtuluş Savaşı günlerindeki yazıları ilginçtir. Umutla umutsuzluk ve gerçekle hayal arasındaki bunalımları yansıtır. Şefik Hüsnü, bir toplumsal devrim zorunluluğuna inanmaktadır. Öte yandan da Türkiye'de bir toplumsal devrimin koşullarını görememektedir. Şefik Hüsnü, Sakarya Zaferi'nden sonra, 1 Ekim 1921'de, «Türkiye'de devrim gereği» başlıklı yazısında, «Gene de devrim» diyerek şunları yazar :

«Kurtuluş ve Aydınlık dergilerinin bundan önceki sayılarında ileri sürdüğümüz ve kanıtladığımız gibi, Türkiye'de halkın yüzde 90'ı fakir köylü ve işçiden —yâni emeği karşılığı aldığı ücretle geçinenlerden— oluşmaktadır. Ve sınıfların kaldırılmasına, kollektif mülkiyete ve emeğin emegenliğine dayanan bir devrimden, ülkemizde zarar görmesi ve hoşnutsuzluk göstermesi olasılığı bulunanlar, görmezlikten gelinebilecek kadar sınırlı bir halktır. Ne var ki, daha önceden de belirttiğimiz gibi, proleterya diyebileceğimiz emekçilerimiz arasında henüz bir dayanışma duygusu, bir sınıf bilinci uyanmamıştır. Zâten bizde Marks'ın devrim için gerekli gördüğü nesnel koşullar da henüz gerçekleşmemiştir. Buna dayanarak, *Türkiye'nin başlıbaşına bir sosyalist devrim yapmasını mümkün sanmak ve bunu önermek olsa olsa bir cinnet eseri, ya da hamhayalcilik olur.* Bir sosyalist toplum, mutlaka bir büyük sanayii gerektirir. Ve bizde bu yoktur. Ancak ve ancak sanayii gelişmiş bir büyük devletin katılması ile ve pek uzun

bir zamanda vücuda getirilebilir. Bu noktayı belirtip, beklenebilecek itirazların önüne geçtikten sonra, ileri süreceğiz ki, *Türkiye bu koşulların oluşmasını beklemeden yalnızca halk sınıflarının toplumsal koşullarına güvenerek, pek yakın bir gelecekte devrimini yapmak zorundadır, değilse bir sömürge halkı derecesine düşmeye râzı demektir*»[237].

Şefik Hüsnü, devrim yapma zorunluluğunu, Sovyetler Birliği ile Yugoslavya, Bulgaristan ve Yunanistan'daki sosyalist gelişmelere bakarak ileri sürmüştür. Türkiye'ye bakınca, devrimi olanaksız bulmaktadır. 1925 yılının ilk günlerinde de Şefik Hüsnü, «Türk Köylü Sınıfının Kurtuluşu» incelemesinde, işçi ve köylünün kıpırdamadığını ileri sürmektedir :

«Son onbeş yıl içinde Türkiye'de birçok toplumsal hareketler oldu. Bu hareketlere aymaz bir öge olarak işçi sınıfı da bazen katıldı. Fakat Türk köylüsü, bugüne değin yerinden bile kımıldamadı. Bütün olaylar, *bütün devrimler, toplumumuzun tek sağlam dayanağı olan köylü sınıfının bilgisi ve yardımı dışında oldu.* Köylü, yalnız canından ve canı kadar sevdiği parasından özveride bulunması gerektiği zaman harekete geliyordu»[238].

CHP'NİN GELECEĞİ...

İşçi ve köylünün örgütsüz ve bilinçsiz oluşu nedeniyle hareketin dışında kalışını üzülerek belirten Şefik Hüsnü, büyük kredi açtığı küçük burjuvazinin de eninde sonunda nefret ettiği işbirlikçi büyük burjuvazinin kollarına düşeceğini aynı yazıda belirtmektedir :

«Bizde henüz küçük Anadolu burjuvazisi duruma egemendir. Ve himayecilik ve tekelcilik köylünün olduğu kadar onun da çıkarına elveriyor. Ne var ki, içinde yaşadığımız *kapitalist dönemde, orta sınıfların uzun süre iktidar makamlarını ellerinde tutmaları çok güçtür. Böyle bir parti iktidarda kalsa bile, sonunda mutlaka büyük sanayi ve ticaret burjuvazisinin istediği politika-*

yı uygular. Bizde İttihat ve Terakki böyle yapmıştı. Yarın Halk Partisi aynı değişime uğrayacaktır.

Bakınız bu değişim ne yoldan oluyor: Hükümet başında olmanın verdiği güç ve yetki ile —zâten doğal amacı daima daha yüksek basamaklara erişmek olan— küçük ve orta sermaye sâhiplerinin bir kısmı cür'etli işlere atılır, hızlı ve büyük bir malî güç kazanırlar. Artık onların çıkarı, ekonominin kayıt ve şartlardan uzak olmasıdır, özel teşebbüsçülüktür. Bunlar, önemli bir rol oynayabilmek için, mutlak bir biçimde yabancı sermaye ile işbirliğine giderler. Bu durumda bulunan yerli kapitalistlerin gereksinmeleri, dilekleri, istekleri yabancı kapitalistlerinkiyle birleşir. Hükümet, kendi yandaşlarının baskısıyla karşılaşır. Tekelcilikten (Devletçilikten) vazgeçmek, emperyalist devletlerle milletin zararına olarak birleşmek zorunda kalır.

Bugünden büyük şehirlerimizdeki zengin burjuvazi, bu durum ve eğilimdedir. Bu nedenle, kurdukları Terakkiperver Cumhuriyet Partisi'nin yöneticileri, köylü ve işçi sınıflarını tehdit eden, özel teşebbüsten yana, devletçiliğe karşı bir program çerçevesinde bir mücadeleye atılmaktan çekinmiyor. Halk Partisi de bu iniş üzerindedir. Coşkun halkçılardan birçoğunun bugünkü durumuna bakılırsa, içtikleri devrim şarabına epey su katılmış olduğundan duraksanamaz. Bu küçük burjuva partisine üye olan sözü geçer kişilerin sermayeleri arttığı oranda devrimciliği azalacak, hamleciliğe son vermek, yabancı sermayeyle uzlaşmak, eski ekonomik usullere dönmek için çok güzel bahaneler bulunacak, bugün biribirine yumruk sallayan iki burjuva partisi biribirinin kucağına atılacaktır»[239].

İşçi ve köylünün kıpırdamayışı ve küçük burjuvazinin beklenen oynaklığı karşısında umutsuzluğun verdiği bir kötümserlikle, ya da enternasyonal inançla, Şefik Hüsnü'nün kurtuluşu bâzen dışarıdan beklediği görülmektedir :

«Özel girişim ve serbest rekabet yollarında, Türk

burjuvazisinin bugünden yarına büyük kapitalistliğe erişmesi, ülkenin ekonomik durumuna egemen olması pek umulamaz. Daha uzun bir süre ve pek yakın olan kalkınma döneminde, en başta gelen işlerin sağlayacağı büyük gelirleri —Rumlar bir yana bırakılsa bile— gene yabancı ve yahudi ögeler cebe atacaklardır. Türkler pek az ayrallıkla, bunların uyduları durumunda kalacaklardır. Bu bakımdan kaşarlanmış Avrupalı bir burjuva zihniyeti taşımayan Türk mücahitlerinin gönüllü olarak kapitalizmin koruyuculuğunu yapmaları çok uzaktır.

İkinci olarak, yukarıda açıkladığımız üzere, en uygun koşulların var olacağını kabul etsek bile, emperyalist Avrupa'nın bizi tamamiyle serbest bırakmamak için elinden gelen herşeyi yapmakta devam edeceği bellidir. O halde gerçek ve kesin kurtuluşlarını sağlamak için Türklere bir tek çâre kaldığı anlaşılacaktır. O da Kafkas Cumhuriyetleri'ne benzer bir örgüt kabul ederek bütün Devrimci Doğu ile bir blok, bir bütün teşkil etmektir»[240].

EN GERİCİ SINIF...

Oysa Şefik Hüsnü, küçük burjuvazinin yanı sıra, ağa, bey, şeyh gibi en geri ortaçağ sınıfına dayandığını ileri sürdüğü Ankara'nın küçük burjuva devrimcileri konusunda, genellikle bu kadar umutsuz değildir. Onlardan mümkün olanın da üstünde hamleler beklediği görülür.

Istanbul ve İzmir gibi şehirlerin çok Batılılaşmış büyük burjuvazini, tamamen satılmış en gerici sınıf olarak gören Şefik Hüsnü, feodalite kalıntılarının bile vatanseverliklerine kredi açar :

«Anadolu'da halk başlıca üç sınıfa ayrılır : 1) Ortaçağ zorbası (mütegallibe) yaşamı süren ağalar, beyler, şeyhler ve adamları, 2) Gittikçe önemleri artan kasabalı tüccar ve zenaatçılar sınıfı, 3) Yoksul ve orta halli köylüler ve rençberler sınıfı.

Bugünkü hükümet ve Halk Partisi, ilk iki sınıftan güç almaktadır. Üçüncü sınıfın da sempatisini yitirmemeye ve tarafsızlığını sağlamaya çalışmaktadır. *Derebeylik gelenekleri içinde yaşayan ve eski zamanlardan kalma ayrıcalıklardan yararlanan kimselerin, mütegallibenin bir devrim yönetimine yardımcı olmaları ilk bakışta garip gelen bir olaydır... Devrimcilerin arasına katılarak hareketi yavaşlatmak işlerine gelir. İkincisi, bu ayrıcalıklı sınıflar arasında çıkarcılık duygusu egemen olmakla birlikte, henüz saf bir yurtseverliğin izleri de vardır. Bu yurtseverlik duyguları, emperyalist yabancılara karşı çok keskindir.* Büyük şehirli burjuvalarımızın çıkarı, yaşayış ve düşünüşü bu emperyalist kapitalistlerle ortaktır. Onların (Türkiye'yi) istilâ emellerini yeğlemeye ve adımlarını yabancı kapitalistlerin adımlarına uydurmaya yerli kapitalistler zorunludur. Taşra eşrafı bunun farkındadır. Bu da henüz içte ekonomi konusunda himayeci bir politika izlemek döneminde bulunan Halkçılar yararına bir üstünlüktür.

İşte aynı zamanda tinsel ve nesnel bu etkenlerin altında Halk Partisi, hâlen karışık bir görünüşe sâhiptir. Örneğin yoksul köylünün siyasal gelişmesini ve tarihsel bir rol oynayacağını müjdeleyen Mahmut Esat (Bozkurt) Bey gibi içten bir devrimci ile Doğu illeri derebeylerinin temsilcisi sayılan Fevzi Bey'i* aynı kabinede yanyana görmekle pek şaşmıyoruz. Ülkemizin çok değişik toplumsal koşullarından doğan bu durum, bir süre daha devam etmeye zorunlu görünüyor»[241].

ŞEFİK HÜSNÜ, 1921 ANAYASASINI SAVUNUYOR...

Anadolu eşraf ve küçük burjuvazisine dayalı bir Meclis'ten Şefik Hüsnü, «işçi ve köylü geniş halk kitle-

* Pirinçoğulları'ndan, İttihatçı ve Bayındırlık Bakanı. İngilizler tarafından Ermeni kırımından sorumlu tutularak Malta'ya sürülmüştü. Chester Projesi'nin ateşli savunucularındandır.

lerine dayanan bir yönetim» umar[242]. Şefik Hüsnü, 1921 Anayasası'nın yasama ve yürütme yetkilerini Meclis'te toplayan, Meclis'in mutlak üstünlüğüne dayalı siyasal sistemde devam edildiği takdirde, halkçılığın ve halk yönetiminin giderek gerçekleşebileceği inancındadır :

«Devlet adamlarımız, devrimin başından beri, sınıf ayrımlarının pek derin olmadığını ve bu ayrımların sınıf mücadelesine yol verecek ölçüleri bulmasına engel olacaklarını ilân ettiler. Gerçekten Millet Meclisi Hükümeti'nin şimdiki biçimi —özel teşebbüs devam ettiği ve geliştiği sürece sınıfların teşekkülü ve mücadelesi zorunlu olmakla birlikte— bu amaç için en iyi bir biçimdi. Halkımızda biraz daha uyanıklık olsa ve tam bir serbestlik içinde milletvekillerini doğrudan doğruya seçmenler seçse —ve bunlar elbette olacaktır— iki yılda bir değiştirilen bir Millet Meclisi'nde bütün yasama ve yürütme güçlerinin toplanması ve bu görevi Meclis adına her yıl değiştirilen başkanın yerine getirmesi âdeta, halkçılık açısından, bugünkü koşullara göre ülküsel bir hükümet ilkeleridir»[243].

Şefik Hüsnü, «Meclis başkanından ayrı bir devlet başkanlığının kurulması, yürütme gücünün Meclis'ten alınarak Avrupa kabineleri biçiminde bir Bakanlar Kurulu'na verilmesi» üzerine, halk devletinin temelinin bozulduğuna inanır ve bütün umutlarını yitirir gibi olur. Fakat yine de kendini toparlar. Istanbul'da basının ve büyük sermayeye kapılanmış sağ kanat İttihatçılarının ve aynı yörüngeye giren Terakkiperver Parti'nin şiddetli muhalefeti karşısında, Şefik Hüsnü Grubu, Kemalistleri savunur :

«Muhalefet ileri gelenleri, hain Sultan'ın feda edilmesi, hatta Halife'nin Meclis tarafından seçilmesi gibi yüzeyde reformları kabule eğilimlidirler. Fakat Saltanat ve Hilâfet'i ortadan kaldırmak ve hatta onu memleketten atmak, dini devlet işlerinden uzaklaştırmak ölçüsünde ileri (!) varılmasını akıllarına sığdıramamaktadırlar. Kapitalist burjuvalarımızın siyasal anlayışları

meşrutî hükümdarlıktan öte geçmemektedir. Bunun nedenini biz, Türk burjuvazisinin bu yüksek tabakasının, bugün artık kesin bir biçimde Avrupa kapitalizmi ile uzlaşmış ve çıkarları Avrupa'nınkilerle ayırdedilemiyecek denli karışmış ve birarada erimiş olmasında görüyoruz. Yabancı kapitalizmin çıkarı ise, milletin mümkün olduğu kadar yavaş uyanmasında, türlü maddî yollarla elde edilmesi kolay bir Sultan'a bağlı olmasındadır. Halkın cehaletini sürdüren ve ses çıkarmadan sömürüye boyun eğen hacılar ve hocalar zümresinin ülkede sözü geçer olmasını Batılıların şiddetle arzu ettiği herkesin bildiği bir gerçektir.

Millet ve yurt sevgisi duygularına yabancı bir kozmopolit zihniyetledir ki, bugün zengin burjuvazi —sıkılmadan yurtseverlik örtüsüne bürünerek—, karşıdevrim bayrağı altında millî devrime karşı düşman bir cephe açmıştır»[244].

KEMALİZM İÇİN EN BÜYÜK TEHLİKE

Bu mücadelede Şefik Hüsnü, «Anadolu'nun genç burjuvazisi ile birlikte» Kemalist devrimin sonuçlarını savunmaktadır. *Kemalist yönetim için en büyük tehlikeyi, büyük burjuvazinin, bağnazlık duygularından yararlanarak, yoksul köylüyü peşinde sürüklemesinde görmektedir.* «Büyük şehirlerdeki, Avrupa kapitalistlerine sıkı biçimde bağlı zengin burjuva sınıfının çıkarlarını siyasal alanda savunan» Terakkiperver Cumhuriyet Partisi'nin bütün hesabı, Şefik Hüsnü'ye göre budur. «Millet egemenliği ve demokrasi» diye ortaya çıkarak ve köylü kitlesini peşlerinden sürükleyerek devleti kapitalist burjuva yararına ele geçirme çabasındadırlar.

«Tek dereceli seçim, bütün egemenlik haklarının Meclis'te toplanması, veto ve fesih haklarının hiçbir organa verilmemesi gibi maddeleri programına almakla, bu partinin izlediği gizli amaç, duruma biraz yakınlıkları olanların gözünden kaçmamaktadır. *Kapitalist*

burjuva çevrelerinde egemen olan bir yanlış inanışa göre, din ve saltanat kurumlarını baltalayan, bağnazlığa, köhne geleneklere, geçmişten miras bütün basmakalıp inanışlara savaş açmış olan devrim yönetimi, câhil halk kitlelerinin düşmanlığını çekmiştir. Bu halk doğrudan doğruya milletvekillerini seçecek olursa, Meclis'e kesinlikle hacı ve hocalardan ve genellikle karşıdevrimcilerden oluşan bir çoğunluk gönderecektir. Cumhuriyeti yapanları ve yaşatmak azminde olanları böyle basit bir manevra ile işbaşından uzaklaştırmak umudunu besleyenler, büyük şehirlerimizde büyük bir toplam teşkil ederler. Daha sonra da *millî egemenliğin bütün görüntüsünü yansıtan Meclis aracılığıyla, devleti kapitalist burjuvalarımızın çıkarlarına en uygun bir biçime sokmak külfetsiz bir iş olacaktır*»[245].

BÜROKRATİK BURJUVAZİ İLE HESAPLAŞMAK KOLAYDIR

Şefik Hüsnü, bu tehlikeye karşı, devrimci bir köylü partisinin kurulmasını, köklü bir tarım devrimine girişilmesini öngörür*. Özel teşebbüsçülük yerine, sosyalizmi değil, devletçiliği ve devlet kapitalizmini savunur, bağımsızlığımızın ancak bu yoldan korunacağını söyler :

«*Kaynaklarımız, milletin ortak malı olarak devlet tarafından işletildiğinde, Avrupa kapitalizminin istilâ emellerine set çekildiğinden başka geniş halk kitleleri-*

* Bulgaristan'la ilişkileri olan ve oraya gidip gelen Şefik Hüsnü'nün İstanbuliski liderliğindeki Köylü Birliği tipinde bir partiyi önerdiği düşünülebilir. 1919'dan beri iktidarda bulunan Köylü Birliği'nin 1923'te oyu 500 bindir, komünistler 210 bindir. Burjuva partilerinin oyu önemsizdir. Fakat Haziran 1923'te faşist bir darbe ile İstanbuliski devrilmiş ve öldürülmüştür. Darbeye seyirci kalan Komünist Partisi, Eylül 1923'te ayaklanmaya kalkışmış ve ezilmiştir. Bu sıralarda Moskova'da da bir «Köylü Enternasyonali» fikri doğar.

nin çıkarları da kısmen karşılanmış olacaktır. Çünkü devlet tekeli, açıkladığımız gibi, tütün, ispirto gibi maddelerle sınırlı kalmayıp demiryolu, orman, maden işletmeleri, dış ticaret vb. içine alacağından yerli burjuvazimizin büyük kapitalist olması olanağı gereği gibi azalacaktır. Geliştiği ve örgütlendiği oranda egemenliğini korumaya başlayacak olan halk kitleleri, bu ekonomik koşullar gerçekleşirse, karşılarında kapitalistleri değil devlet ekonomisini elde tutan unsurlardan oluşan (bürokratik) bir burjuvazi bulacaktır. Ve biz bununla hesaplaşmanın daha kolay olacağını sanıyoruz»[246].

Mete Tuncay'ın yazdığına göre, bu görüşler Komintern'de hoş karşılanmamış ve Üçüncü Enternasyonal'in 17 Haziran - 8 Temmuz 1924 tarihli Beşinci Kongre'sinde eleştirilmiştir. Manuilski, Istanbul'daki Komünist Partisi'nin organı olarak nitelediği Aydınlık'ın proleterya ve burjuvazi arasında sınıfsal işbirliği yapılmasını savunuşuna çatmıştır. Özellikle, Istanbul komünistlerinin, yabancıların ekonomik nüfuzlarına karşı bir silâh olarak millî kapitalizmin gelişmesini tutmalarını eleştirmiştir. Komintern önderlerinin görüşlerini dile getirdiği anlaşılan Manuilski'ye göre, Aydınlık'ın yanlışı «İkinci Enternasyonal'in sosyal-patriyotik ideolojisi»nden kaynak almaktır. Bu milliyetçilik suçlamalarına karşı, Türk delegesi, emperyalizme ve Halifelik gibi feodalite kalıntılarına karşı koymak için yalnızca «devrimci milliyetçilik»le işbirliği yaptıklarını öne sürmüştür[247].

Fakat o günlerde, partiler üzerinde Komintern'in diktatörlüğü vardır, partiler «emir kulu»dur ve Komintern'in şubeleri niteliğindedir. Komintern ise, Sovyet yöneticilerinin egemenliğindedir. Milliyetçi Türkiye için, dışa bağlı ve dışardan direktif alan her kuruluş, tehlike sayılmaktadır ve bu, kuşkuyla karşılanmak için yeterlidir. Bunun en çarpıcı örneğini Mustafa Suphi olayı teşkil etmektedir.

VI — RUSYA'DAN GELEN KOMÜNİZM: MUSTAFA SUPHİ

Mustafa Suphi, Komintern'e ve Sovyetler Birliği'ne yaslanarak ve bundan aldığı güçle Anadolu'ya geçip komünizmi kurmaya çalışmak istemiştir. Bu tutumu, onun büyük bir tehlike sayılması için yetmiştir.

Mustafa Suphi, daha önce de sözünü ettiğimiz üzere, Şefik Hüsnü gibi, Paris'te okumuş bir aydındır. Şefik Hüsnü tıp, Mustafa Suphi siyasal bilimler eğitimi görmüştür. Şefik Hüsnü, Paris'te önce İttihatçılıkla ilgilenmiş, sonra Jaurès'in etkisiyle, sosyalizmi benimsemiş ve 1921'de yurda bir sosyalist olarak dönmüştür. 1910'da Paris Siyasal Bilimler Okulu'nu bitiren Mustafa Suphi'nin yurda sosyalist döndüğünü söylemek güçtür. İtalyanların Trablusgarp saldırısını kınayan anti-emperyalist «Vazife-i Temdin» kitabı dahi, Mete Tuncay'ın deyimiyle «solcu bilinçten uzak»tır ve «liberal ekonomi politik» terimleriyle yazılmıştır. Mustafa Suphi, yurda dönünce öğretmenlik ve gazetecilik yapmıştır. Politik alanda İttihatçılara karşı çıkmış ve İttihatçı diktatörlüğüne karşı politik özgürlük mücadelesi vermiştir. Bu nedenle, Mahmut Şevket Paşa'nın öldürülmesinden sonra, işbirlikçi muhaliflerle birlikte Sinop'a sürülmüştür. Orada Prens Sabahattin'ci Ahmet Bedevî Kuran ile birlikte, İttihat ve Terakki'nin milletlerarası farmasonluğuna karşı bir Türk ve İslâm farmasonluğu kurmayı kararlaştırmışlardır. Amaç, perde arkasında politik roller oynamak ve İttihatçı hükümeti düşürebilecek bir güç yaratmaktır. Fakat önce bu fikri basın yoluyla yayacaklardır. Mustafa Suphi, yurt dışında, Kafkasya'da bir gazete çıkarma kararındadır[248]. Bu düşünceyle 1914 yılında Sinop'tan kaçacak ve çarlık Rusyasına siyasî mülteci olarak sığınacaktır.

Şefik Hüsnü ise, 1918'e kadar altı yılını Balkan ve Birinci Dünya Savaşı'nda teğmen, üsteğmen ve yüzbaşı olarak cephelerde geçirecektir. İttihatçılara karşı olmadığı ve İttihatçı milliyetçiliğini az çok paylaştığı anlaşılmaktadır. Şefik Hüsnü, İttihatçılar hakkında şöyle konuşmaktadır :

«O dönemde Türkiye'de İttihatçıların solunda sözü edilecek bir hareket yoktu. İktidara aday olan muhalif parti, Hürriyet ve İtilâf Partisi idi. Bunlar İngiliz ve Fransız emperyalistlerinin adamlarıydılar. Bir de şu önemli nokta var: Bizim o dönemde İngiltere'ye ve Fransa'ya karşı, kapitülasyon ayrıcalıklarının başlıca sâhipleri olan bu iki emperyalist ülkeye karşı savaşa girmemiz demek kapitülasyonların kalkması demekti... Kapitülasyonların kalkması bizim için o zamanların en önemli sorunuydu. Bütün yurtseverler bu uğurda her türlü felâkete göğüs germeye hazırdık. Bizim, bir olup bitti sonucu, Birinci Dünya Savaşı'na sokulmamızı o kadar kolayca sineye çekmemizi açıklarken bu psikolojik durumu gözönünde tutmak gerekir»[249].

TKP'NİN RUSYA İLE İLİŞKİLERDE TEKELCİLİĞİ

Şefik Hüsnü, Dünya Savaşı sona erdikten sonra politika alanına çıkar ve 1919 yılında Istanbul'da marksist bir parti kurar. Mustafa Suphi ise, Rusya'ya karşı savaşan bir devlet uyruğu olduğu için, savaş patlayınca Rusya içlerine sürülür. Komünizmi sürgünde benimsediği ileri sürülebilecek olan Mustafa Suphi, Ekim İhtilâli'nden sonra, Sovyet yöneticilerine ve Komintern'e kendini bir Türk ve müslüman Bolşevik olarak kabul ettirir. İlk yıllar daha çok Rusyalı Türkler ve savaş esiri Türkler arasında çalışan Mustafa Suphi, Azerbeycan'da Sovyet yönetimi kurulunca Mayıs 1920'de Bakû'ya yerleşir ve İttihatçıların kurduğu Komünist Partisi'ni lâğveder ve yeniden kurar. Mustafa Suphi'nin

sorunu, artık Türkiye'ye geçmek ve Türkiye'de komünizm yolunda çalışmaktır. Bu amaçla Mustafa Kemal'e temsilciler ve mektuplar gönderir. Mustafa Suphi'nin bu girişimlerinde, Sovyetlerle ilişkilerde tekel sâhibiymiş gibi konuşması dikkat çekicidir. Mustafa Suphi'nin 15 Haziran 1920 tarihli mektubuyla Anadolu'ya gelen partinin Savaş ve Politika Komiseri Süleyman Sami, Ankara Hükümeti ile Sovyetler Birliği adına ve çok yukarıdan konuşur :

«— TKP, Türkiye'de komünist devrimi gerçekleştirmek üzere 1918'de Moskova'da kurulmuştur., Sovyet Rusya Hükümeti, Türkiye işleri için bu örgütle ilişkide bulunmaktadır. Bolşevikler, bütün yardımı bu örgüt aracılığıyla yapacaklardır. Örgüt, Türkiye'ye götürülmek üzere Bakû'da 50 top, 70 makinalıtüfek, 17 bin tüfek ve yeteri kadar cephane hazırlamıştır. Rus Sovyet Hükümeti, gereken parayı sağlayacaktır.

— Örgütün amacı, memleketin kurtuluşudur. Bolşeviklerle işbirliği ve Türkiye'de Bolşevik devrimi yapma konusunda Büyük Millet Meclisi ne düşünmektedir?

— TKP, şimdiden Istanbul'da ve Anadolu'da şubeler kurmuştur»[250].

TKP, KOMÜNİST OLMAYI ÖNERİYOR

Ağustos başında da Mustafa Suphi'nin Komünist Partisi'nin yetkililerinden eski Zor Mutasarrıfı Salih Zeki, Karabekir'le ilişki kurar. Ona partisinin şu görüşlerini iletir :

— Varlığımızı korumak, ancak Bolşevik yönetimini kabul ile mümkündür. Memleketimizde komünist örgütlenmesi yapılmalıdır. Uygun bir zamanda da Bolşevik yönetimi kurulmalıdır.

— Eylülde Bakû'da bir Türk Komünist Kongresi yapılacaktır. Kongreye Anadolu'dan delegeler gönderilmelidir.

— Anadolu'nun bâzı yerlerinde komünist örgütü-

ne girmiş kişiler vardır. Erzurum'da da gizli ya da açık komünist örgüt kurulmasına izin verilmelidir.

Bu istekleri Atatürk'e ileten Karabekir Paşa, Ankara'ya gidip görüşmelerini, Bakû Kongresi için Bolşevikliği benimsemiş Albayrak gazetesi yazı kurulu ile gizlice temasa geçmelerini söylediğini bildirr. «Uygulanabilir bir Bolşevik yönetimi»nden yana olduğunu belirten Karabekir Paşa, «Rus Sovyetleri ile çalışan bu kişilere» gereken mevkiin verilmesini, ters davranarak «*Rus Sovyetlerine dayanarak harekete geçmeye*» onları itebilecek bir tutumdan kaçınılmasını Atatürk'e önerir[251].

Bakû'ya gönderilen istihbarat subayları da Mustafa Suphi'nin Sovyet Rusya'nın desteğine sâhip bulunduğunu belirtmektedirler. Teğmen Şerif'in Salih Zeki - Karabekir konuşmasından iki hafta kadar sonra verdiği 15 Ağustos 1920 tarihli raporu, Mustafa Suphi hakkında şu bilgiyi getirir :

«Türkiye Komünist Örgütü Başkanı Mustafa Suphi Yoldaş'la görüştüm. İşittiklerime göre, özellikle Lenin'in güvenini kazanmış olan bu kişi, Rusların kendilerine güveni nedeniyle Doğu Dünyası'nda da oldukça nüfuz sahibi. Böyle söyleniyor. Moskova Hükümetince sağlanmış ve harcanması doğruca kendisine ait olan dolgunca bir bütçesi varmış..»[252]

MUSTAFA SUPHİ'NİN ANKARA'DAN İSTEDİKLERİ

Mustafa Suphi'nin Komünist Partisi, iddiasına göre, Ankara'dan izin almadan 1920 yazında Istanbul, Zonguldak, Trabzon, Rize ve Karadeniz kıyılarında şubeler açmış, buralara partili yoldaşlar göndermiştir. Yolladığı 34 ajanla Türkiye'den bilgi toplamış, Türkiye'de birçok bildiri dağıtmıştır. Azerbeycan'da bir Türk «Kızıl Alay»ı hazırlatmıştır.

Mustafa Suphi, 10 Eylül 1920'de, Bakû Kurultayı'ndan hemen sonra, «Birinci ve Genel Türk Komünistleri Kongresi»ni toplar. Kongre'ye Anadolu'dan ve Istanbul'dan gitmiş komünistler de vardır. Cevat Dursunoğlu ve Ethem Nejat bunlardandır. Kongreye katılan 74 delegenin 32'si kesin oya sâhiptir. Kongre, faaliyet merkezinin Anadolu'ya taşınması kararını alır*.

Mustafa Suphi, Türkiye'ye hareketinden önce Mustafa Kemal'e yine Komintern'in ve Sovyetler Birliği'nin temsilcisi pozunda bir mektup yollar. Mektupta, «daha güçlü ilişkiler kurmak üzere Merdivanî başkanlığında bir Sovyet kurulunun yollandığı, Ankara'nın Azerbeycan temsilcisi Memduh Şevket'in Stalin ile tanıştırıldığı, yardımın geleceği, Ankara istemiyorsa Enver Paşa'ya yardımdan vazgeçileceği, Ermenilerle savaşan partiye bağlı Türk Kızıl Alayı'nın başarı sağladığı» belirtilir, Azerbeycan Hükümeti'nden 4 milyon ruble istenmesi kınanır ve Türkiye'ye gelineceği bildirilir:

«*Türkiye'de de her tarafta ve hemen kendiliğinden doğmaya başlayan komünist örgütlerin yasal bir biçime sokulması gerekir.* Gerek bu hususu sağlamak ve gerekse genellikle ilişki kurmak üzere zâtiâlilerinin de önerisine uygun olarak geniş yetkiye sâhip kurul, bugünlerde yüksek huzurunuza erişmek üzere yola çıkmaya hazırlanmaktadır».

---

* 10 Eylül 1920 tarihli bu kongreyi Mete Tuncay, Türkiye Komünist Partisi'nin kuruluşunun gerçek başlangıcı saymaktadır. Yurt dışında hâlen mevcut olan TKP de ilk kuruluş tarihini 10 Eylül 1920 olarak vermektedir. Kongrede Istanbul'dan Ethem Nejat'ın önerisiyle, Türkiye'deki komünist örgütlerinin birleştirilmesi kararı alınmıştır. Rus kaynaklarına göre, Türkiye'de mevcut bağımsız komünist gruplar, Komintern'in Dördüncü Kongre'sinden sonra, yâni Aralık 1922'de biraraya gelmiş ve TKP kurulmuştur (Carr, The Bolshevik Revolution III, s. 473). Yine Sovyet kaynaklarına göre, Kurtuluş Savaşı kazanıldıktan sonra kurulan bu partinin, 1919'da teşekkül eden Türk Marksist teorisyenleri grubu (Şefi Hüsnü grubu), belkemiği olmuştur.

Mustafa Suphi, «TKP, Büyük Millet Meclisi Hükümeti'ni antiemperyalist devletlerle savaştığı süre boyunca bütün gücüyle desteklemeye kararlıdır» diyerek, desteği savaşla sınırlamakta ve «halk sinesinde zulme ve gasba karşı mücadele duygularını derinleştirmek için» yasal yoldan parti faaliyetine hemen geçmeyi istemektedir[253]. TKP, millîcileri desteklese de, Komintern kararına göre, örgütün bağımsızlığını kesinlikle koruyacaktır. Nitekim 10 - 15 Eylül tarihli Parti Kongresi'nde «Türkiye İşçilerine» yayınlanan bildiride bunun belirtilmesine dikkat edilmiştir :

«Komünist Partisi, devrim hareketinin yeni girdiği az gelişmiş ülkelerde, emperyalizme karşı varlığını savunan millî kuvvetleri desteklemekle birlikte, bu arada genellikle *kapitalistler yönetimine karşı sınıfsal savaş duygusunun işçi halk içinde derinleşmesine ait mücadelede bulunmalı ve herhalde örgütün bağımsızlığını korumalıdır.*»

Mete Tuncay'ın, Mustafa Suphi partisine ait bulunduğunu ileri sürdüğü bir bildiriye bakılırsa, İttihatçı düşmanı Mustafa Suphi, «maskeli İttihatçı» saydığı Kemalistlerden de kuşkuludur, onların milliyetçiliklerini kınamaktadır :

«Memleketin demokratik burjuva sınıfına dayanarak», milliyetçilerin Mustafa Kemal Paşa etrafında toplanarak meydana getirdikleri «Kuva-yı Milliye Hükümeti»ne gelince, bu hükümet de *iki yanlı bir kandırma politikasına* girişmiştir: Bir yandan «yorgun halkı canlandırmak, onlara yeni bir ruh vermek ve özellikle dayanak noktası göstererek morali yükseltmek gerektiği» için, «kapitalist hükümetleri yıkmaya ve bütün dünyada toplumsal devrimi yapmaya» azimli Rus Sovyet hükümetleriyle birleştiğini ilân ederken, öte yandan «*milliyetçilikten ayrılamadığını aylardır eski yönetimi sürdürmekle ve özellikle komünizm akımlarına fiilî müdahalelerle kanıtladığı gibi, aldatma politikasını elden bırakmadığını da Rusya Sovyet Hükümeti'ne ve hatta*

Üçüncü Enternasyonal Kongre'ye maskeli milliyetçi politikacıları delege olarak göndermekle» göstermiştir.

Sonuç olarak TKP, «zorba», «İngiliz politikasına âlet olan Hürriyet ve İtilâfçılar»ın Istanbul Hükümeti ile de, «aldatıcı», «maske ile ortaya çıkan eski İttihatçılar»ın Ankara Hükümeti ile de hiçbir ilgisi bulunmadığını ilân eder[254].

KÜÇÜK BURJUVA MİLLİYETÇİLİĞİ KARŞISINDA KOMİNTERN

Ankara da Mustafa Suphi'den kuşkuludur. Daha doğrusu Ankara, Mustafa Suphi'den çok, Sovyet Rusya'dan ve Komintern'den kuşkuludur*. Ankara Hükü-

---

* Bakû Kongresi'nden sonra, kongrede bulunan İttihatçı Küçük Talât ve Nail, Atatürk'e bir rapor göndermişlerdir. Raporda, «proleterya diktatörlüğü olmadan bolşeviklik uygulanamaz. Bu diktatörlüğün iki aracı da Sovyet sistemi ve proleteryadan kurulu Kızıl Ordu'dur» dendikten sonra şu görüş ileri sürülmektedir: **«Türkiye'nin bugünkü bunalım ve mücadele anında ne sınıfsal savaş açmaya, ne de yeni bir Kızıl Ordu kurmaya olanak vardır. Memleketin göreceli de olsa, birliğini ve toplumsal dengesini bozacak herhangibir iç çatışma ve sınıf kavgasından zorunlu olarak doğacak vatandaş savaşının Türkiye'nin yok olmsına yol açacağı kesindir...**

Türkiye yöneticileri ve aydınları, farz-ı muhal, bolşevik ilkelerini uygulamaya yönelerek Sovyet kurmak isteseler dahi, bu, ancak Üçüncü Enternasyonal ya da Rusya Komünist Partisi Genel Merkezi tarafından güvenilen ve bir görüşe göre bu kuruluşlara itaatli olan kişi ya da siyasal örgüt eliyle, yâni **Türkiye Komünist Partisi eliyle yapılabilir** ve böyle olması da çok doğaldır. Bu noktanın son derece önemle gözönünde tutulması gerekir. Bakû'da sonradan kongresini yaparak parti hâline geçen Türkiye Komünist Örgütü üye ve ileri gelenleri ise, düşün ve ahlâk nitelikleri itibariyle, insanı derin derin düşündürecek bir manzara göstermektedir. Sırası gelmişken şunu da belirtiriz ki, güvenilir bir kaynaktan aldığımız bilgiye göre, Ankara Elçisi İlyava'nın Moskova'dan dönüşünden sonra Türkiye Komünist Partisi Ankara'ya hareket edecektir. Altı aylık ya da bir yıllık bütçesini düzenlemiş ve ödeneğini Azerbeycan Merkez Komitesi'nden almıştır. Azerbeycan Merkez Komitesi, çok önemlidir; Sovyet Rusya'da Moskova'dan sonra ikinci derecede güçlü bir merkezdir» (Kâzım Karabekir, İstiklâl Harbimizde Enver Paşa, s. 44-45).

meti'nin temsilcileri Bekir Sami ve Yusuf Kemal, Temmuz ve Ağustos 1920'de Moskova'da Sovyet yetkilileri ile görüşmeler yapmışlardır. Ruslar, bir miktar para ve silâh yardımı yapmakla birlikte, askerî ittifak önerimizi reddetmişlerdir, Ermeniler için Türkiye'den toprak istemişlerdir. 1920 yılında Ruslarla bir anlaşmaya varılıp varılamıyacağı belli değildir.

Komintern, bir Dünya İhtilâli'nin sarhoşluğu içindedir: Almanya'da ve Avrupa'da kesinlikle ihtilâl beklenmektedir. Batı'da komünist ihtilâl olunca, bu ihtilâl Doğu'yu kurtaracaktır. Mart 1919'da Komintern'in ilk kongresinde, emperyalizmin boyunduruğu altındaki Asya ve Afrika ülkelerine gösterilen «kurtuluş reçetesi» şudur :

«Avrupa'da proleterya diktatörlüğünün saati, sizin de kurtuluş saatiniz olarak çalacaktır.»

Sömürge ya da yarı-sömürge ülkelerin, yalnızca kendi çabalarıyla «kurtuluşu»na inanılmamaktadır. İç savaş 1919 yılında bir «İngiliz emperyalizmi ile savaş» durumuna gelince, Sovyetler Birliği bütün mazlum ülkeler halklarını emperyalizme ve özellikle İngiliz emperyalizmine karşı mücadeleye çağırmıştır. Fakat bu yolda «milliyetçi burjuva» hükümetlerle işbirliği yapılacak mıdır? 1920 yılı ortalarında dahi bu sorun çözülmüş değildir. Türkiye'de millî mücadele başlamıştır, Sıvas Kongresi yapılmış, bir cins hükümet biçiminde Heyet-i Temsiliye kurulmuştur. Fakat Sovyet Dışişleri Komiseri Çiçerin, 13 Eylül 1919 tarihli Türkiye ile ilgili bildirisinde Heyet-i Temsiliye'ye değil, Sovyet Rusya İşçi ve Köylü Hükümeti olarak, Türk İşçi ve Köylüsü'ne seslenmekte, onları İngiliz emperyalizmine karşı mücadeleye çağırmaktadır. Sovyetlerle ittifakı, 26 Nisan 1920 tarihli bir yazıyla Ankara Hükümeti araştıracaktır. Buna Çiçerin'in 2 Haziran 1920 tarihli cevabı, Ermenistan ve İran sınırlarının saptanmasında bir arabuluculuk yapmaktan ibaret kalacaktır. Ancak Başkurt Şerif Manatof, gayrı resmî temsilci olarak gönderilecektir. Ko-

mintern'in Temmuz 1920'de Bakû Kurultayı çağrısı dahi, Büyük Millet Meclisi'ne ya da Hükümeti'ne değildir. «İran, Ermenistan ve Türkiye'nin ezilen halk kitlelerine»dir. Nitekim Atatürk, 14 Ağustos 1920 tarihinde «Bizim ilkelerimiz Bolşevik ilkeleri değildir. Bolşevik ilkelerini şimdiye kadar memleketimizde kabul ettirmek için hiç düşünmedik ve girişimde bulunmadık» sözlerini kapsayan Meclis konuşmasında, bundan duyduğu hoşnutsuzluğu belirtir :

«Efendiler, biz her yandan, dıştan ve dışın etkisiyle içeriden sonsuz saldırılara, hücumlara uğramaktayız. Bu durumda bizim için esas, sessizce birliği korumaktır. Bu birliği böyle bireysel girişimlerle bozduğumuz gün, o bireysel girişimler ne parlak başarılı sonuçlara ulaşsalar da, toplumumuzu kurtarma yeteğinden yoksun kalır. Bu nedenle, falan yerde falan, ve filân ve filân yerlerde yapılan kongrelere filân, filân, filân kendi başına çağrılırlar ve bunlar oraya gider ve orada söz konusu olan ilkeleri benimseyip, memleket içinde uygulamaya başlarsa, doğru bir yön tutulmuş olmaz. Biz kongrelere de gideriz, her yana gideriz, herşeye katılırız. Yalnız biz ederiz. Millet gider, yâni yalnız milletin temsilcilerinden kurulu olan Meclis gider»[255].

Burjuva milliyetçilerle işbirliği sorunu, Komintern'in İkinci Kongresi'nde, Temmuz 1920 sonlarına doğru ele alınır. Bu kongrede Hintli Roy ile Lenin'in tezleri çarpışır. Roy, Doğu ülkelerinde iki hareketin bulunduğunu ileri sürer. Bunlardan ilki, kapitalist sistem içinde politik bağımsızlığı sağlamaya çalışan burjuva demokratik milliyetçi hareketleridir. İkincisi ise, topraksız köylünün her türlü sömürüye karşı mücadelesidir. Komintern, bu ikinci hareketlerin birinciye bağımlı kılınması girişimlerine kesinlikle karşı çıkmalıdır. Hemen yapılması gereken iş, işçi ve köylü komünist örgütleri kurmaktır. Azgelişmiş ülkelerde işçi ve köylüler komünizme, kapitalist gelişme yoluyla değil, sınıf bilincini geliştirme yoluyla kazanılabilir. Böylece, kurtuluş

hareketini gerçek gücü ve temeli, burjuva demokratik milliyetçiliğinin dar çerçevesi içine sığdırılamaz. Bilinçli işçilerin komünist partileri öncülüğü almalıdır. Bu görüş, Lenin'in çabalarıyla yumuşatılır. Lenin, ülkenin gelişme derecesine göre, proleter komünist hareketler gibi, milliyetçi burjuva demokratik hareketlerin de desteklenebileceğini Kongre'ye kabul ettirir. Fakat *bu komünist - milliyetçi burjuva ittifakı geçici olacaktır ve komünist hareket, bağımsızlığını her durumda kesinlikle koruyacaktır.* Kısaca, «Ey burjuva milliyetçisi, emperyalizme karşı savaşında seninle beraberim. Ama yarın sana karşı savaşacağım. Bunu da örgüt bağımsızlığımı koruyarak şimdiden ilân edeceğim» biçiminde bir ittifak ve destek söz konusudur. Böyle bir ittifakın, karşılıklı kuşkularla besleneceği açıktır. Bu kuşku, yukarıdaki söz konusu karar alınmadan önce yayınlanan Komintern'in Bakû Kurultayı'na Çağrı bildirisinde açıkça görülmektedir :

«Efendi ve beylerinizin bâzıları kendilerini yabancı kapitalistlere satmıştır, ötekileri sizi silâh altına çağırıyor ve yabancı istilâcılara karşı döğüşmek üzere hazırlıyorlar. Fakat bunlar da, ülkenizin yönetimini kendi elinize almanıza, Sultan'ın asalaklarına bağışladığı toprakları kendinize ayırmanıza, bu tarlalarda buğday yetiştirip beslenmenize izin vermezler. Ve yarın yabancı kapitalistler, efendilerinize daha iyi barış koşulları önerirlerse, şimdiki önderleriniz yabancıların yardımıyla, sizi yine tıpkı yabancı ordularının işgali altında bulunan yerlerdeki arazi sâhiplerinin ve eski memurların yaptığı gibi zincire vuracaklardır... Anadolu köylüleri! Yabancı istilâcılarla döğüşmek üzere, şimdiden Kemal Paşa'nın buyruğu altına çağrıldınız, fakat biz, aynı zamanda, Paşalar İtilâf yağmacılarıyla barış yapsalar bile, yalnız başınıza savaşa devam edebilmek için, kendi halkçı ve köylü partinizi kurmaya çalıştığınızı biliyoruz.»

Komintern Yürütme Kurulu'nun 1922 sonbaharın-

da, Büyük Zafer'den sonra Türkiye'yi desteklemek ve Çanakkale'de Türkiye ile savaşa hazırlanan İngiltere'yi bundan caydırmak için Batı proleteryasına yaptığı ve Ankara Hükümeti'ne övgülerle dolu çağrıda dahi, işçinin hükümetle savaşacağının belirtilmesine gerek duyulmaktadır :

«Erkek ve kadın işçiler! Türk Hükümeti bir işçi ve köylü hükümeti değildir. O bir subay tabakası, aydınlar hükümetidir. O bizim ülkülerimize uymayan bir hükümettir. Bunun için hiç kuşku yoktur ki, ekonomik bakımdan Türkiye ne kadar ilerlerse, Türk işçi sınıfının da o ölçüde bu hükümete karşı savaş yapması gerekecektir».

KOMİNTERN'İN 21 MADDESİ

Öte yandan Komintern'in İkinci Kongre'si, ülkeleri içinde kesinlikle bağımsız kalmalarını istediği komünist partilerini, tam bir merkeziyetçi yönetime bağlamıştır. Komintern'e girebilmek için, komünist partileri, 21 şartı yerine getirmek zorundadırlar. Lenin, İkinci Kongre'de, 19 maddelik bir Komintern'e giriş taslağı ortaya koymuştur. Bu taslak, şöyle özetlenebilir :

— Her üye parti, proleterya ihtilâli ve proleterya diktatörlüğü lehine propaganda yapacak, parti basın ve yayınından sorumlu olacaktır.

— İşçi hareketi içinde üyelerin sorumlu mevkilere gelmesine, reformistlerin ve merkezcilerin uzaklaştırılmasına çalışacaktır.

— Yasal ve yasal olmayan eylemleri denkleştirecek ve yaklaşan iç savaşa hazır olmak üzere bir yeraltı örgütü kuracaktır.

— Orduda ve kırsal bölgelerde propaganda düzenleyecektir.

— Reformistlerle her türlü ilişkiyi kesecektir.

— Sömürge yağmasına, özellikle kendi ülkesi hükümetinin sömürüsüne karşı çıkacaktır.

— Sendikalarda, kooperatiflerde ve öteki işçi örgütlerinde doğrudan doğruya partiye sorumlu komünist hücreler kuracaktır.

— Amsterdam'daki Sarı Sendika Enternasyonali'ne karşı çıkacak ve yeni Kızıl Sendika Enternasyonali'ni destekleyecektir.

— Demir bir disiplinle ve belli süreli tasfiyelerle demokratik merkeziyetçilik ilkesine göre kendini düzenleyecektir.

— Karşı - devrimci kuvvetlere karşı mücadelesinde her Sovyet Cumhuriyeti'ni bütün gücüyle destekleyecektir.

— *Parti programını Komintern ilkelerine göre değiştirecek ve Komintern Kongresi'nin ya da Yürütme Kurulu'nun onayına sunacaktır.*

— *Komintern'in bütün kararlarını bağlayıcı olarak kabul edecektir.*

— Parti, «Komünist» adını alacaktır.

— Bu şartların kabul edildiğini onaylamak için Parti Kongresi hemen toplanacaktır.

Komintern Kongresi, Lenin'in 19 şartına, Komintern'in önemli belge ve kararlarını yayınlamak ve bu şartların kabulü aleyhine oy kullanan üyeleri partiden atmak maddelerini eklemiş ve Komintern'in 21 maddesi ortaya çıkmıştır.

Böylece Dünya İhtilâlini gerçekleştirmek üzere dünya çapında bir komünist örgüt kurulmuş olmaktadır. Örgütün başlangıçta Rusya'nın egemenliğinde bulunduğu söylenemez. Fakat Dünya İhtilâli başarısızlığa uğrayınca, Moskova'ya yerleşen Komünist Enternasyonal'in Rus Komünist Partisi egemenliğine düştüğü söylenebilir. Partiler ise, 21 ilke ile, tek bir partinin kolları durumuna getirilmişlerdir. Komintern'in Üçüncü Kongresi'nde bu bağımlılık daha da artırılarak, partilerin organları yalnız kendi genel kurullarına karşı değil, Komintern'in Yürütme Kurulu'na karşı da sorumlu tutulmuşlardır.

TÜRKİYE'DEKİ SOVYET TEMSİLCİLERİNİN SORUMSUZ TUTUMLARI

Mustafa Suphi'nin Komünist Partisi, Komintern'in üyesidir. 21 madde koşullarında, Ankara, TKP'yi Rusya'nın elinde bir âlet olarak görmektedir. İttifaka yanaşmayan Rusya'nın Mustafa Suphi partisi aracılığıyla ve başka yollarla Türkiye'ye egemen olmasından korkulmaktadır. Türkiye'ye ilk zamanlarda gelen resmî ya da gayri resmî Sovyet temsilcilerinin sorumsuz tutumları, bu kuşkuları artırmaktadır. Şerif Manatof, gizli komünist partisi kurulmasına önayak olmuş, Çerkez Etem'le ilişkiler araştırmıştır. Yurt dışına sürülen Şerif Manatof, Çerkez Etem ve Nâzım dâvâsında, gıyabında 15 yıl hapse mahkûm edilmiştir*.

İlk Rus elçilik kafilesinin kalabalığı ve Beyazıt'ta bir telgraf merkezi kurmaları ve memur bırakmaları Ankara'da kuşkuyla karşılanır. Genelkurmay Başkanı İsmet İnönü'nün 2 Eylül 1920'de Doğu Cephesi Komutanlığı'na çektiği telgraf duyulan kuşkuyu çarpıcı biçimde belirtir :

---

* Hüsamettin Ertürk, ünlü Sovyet Mareşali Budiyenni'nin Atatürk Samsun'da iken bir Sovyet kurulunun başında geldiğini ve Türkiye'de bir Bolşevik cumhuriyeti kurulmasını istediğini ileri sürer. Fethi Tevetoğlu da bu iddiaya sâhip çıkmış, hatta Suat Hayri Ürgüplü aracılığıyla Budiyenni'nin bunu doğruladığını yazmıştır. Mete Tuncay'ın açıkladığına göre, o sıralarda iç savaşlarla pek meşgul bulunan Budiyenni, Türkiye'ye ilk ve son kez Cumhuriyet'in Onuncu Yılında gelmiştir. Budiyenni, «Bu söylenti nereden çıkıyor?» sorusunu, «General Frunze, 1921 yılı sonlarında olaganüstü bir elçilik göreviyle Türkiye'ye giderken, benim birliğime de uğradı. İki dost olarak konuştuk. Bu arada kendisine Mustafa Kemal Paşa'ya sunulmak üzere, bizim iç savaşta süvarilerimizin kullanılması konusunda edindiğimiz deneyleri anlatan askerî bir rapor verdim. Sorun bundan ibarettir. Ben kendim Türkiye'ye bir tek kez, 1933'te gittim» (1973 Sinan Yıllığı, s. 510-513). Atatürk'ün Sovyetlerle teması, bir yıl sonra Büyük Millet Meclisi Hükümeti kurulunca başlayacaktır.

«Doğu Cephesi Komutanlığına

1 — Gelen Rus kurulu, bir elçilik kurulu değil, memleketimizde örgüt ve devrim yapmak ve memleketin yönetimini ele almakla görevli bir kurul manzarası göstermektedir. Beyazıt'a telgraf memuru ve makinası koyması anlaşılmaz ve kabul edilemez. Bir memleket, haberleşme araçlarıyla yönetilir. Yönetimi paylaşmayı hoşgörü ile karşılamak, bağımsızlık ve özgürlüğümüzden kendi isteğimizle vazgeçmeye başlamaktır. İngilizler ve Almanlar dahi memleketimize ayak atar atmaz bağımsız hareket için haberleşme araçlarına el koymaya önem vermişlerdir. Doğu Cephesi, Rus kurulunun bu gibi saldırgan hareketlerinden derhal bilgi verecek, kurulmuş olan telgraf memur ve makinalarını yasaklayacak, sonucunu bildirecektir.

2 — Bakanlar Kurulu'nun 2 Eylül tarihli görüş ve kararından da açıkça anlaşıldığı üzere, komünist devrimi yapmak yoluyla memleketi kayıtsız şartsız Sovyet emellerine bağımlı, satılık bir tutsak durumuna getirmek için çalışmalar vardır. *Hükümet aracılığıyla olmayan devrim faaliyetinin kesinlikle yasaklanması kararlaştırılmıştır,* bütün komutanlardan gereğinin yerine getirilmesi beklenir. Kışkırtmaların hedefinin özellikle Doğu Ordusu olacağına kuşku yoktur. Bütün Doğu Ordusu komutanlarının dikkat ve uyanıklığı bu noktaya önemle çekilmelidir. *Bizim kurtuluşumuzun, karşılıklı koşullar altında Sovyetler Birliği ile ittifakta bulunduğu, yoksa komünist devrimi perdesi altında Sovyet tutsaklığının utanılacak bir felâket olduğu* ve bu nedenle ordu içine kışkırıcılık ve bozgunculuk girmesini, her ne olursa olsun kesinlikle engellemek gerektiği iyice anlaşılmalıdır»[256].

Görüldüğü üzere, Ankara, ülkenin kurtuluşunu Sovyetlerle ittifakta görmektedir. Ama bu, iki bağımsız devletin ittifakı olacaktır. Komünist devrim perdesi altında ise, Sovyet tutsaklığı gelebilir. Buna karşı Ankara kuşkuludur.

Eylül 1920'de Elçilik Başkâtibi Upmal başkanlığında Doğu sınırımıza gelen İlk Sovyet Elçilik Kurulu'nun tutumu, bu kuşkuları körüklemiştir. Başkâtip Upmal ve Ataşemiliter Bakıroğlu Erzurum'da Karabekir ve Celâlettin Arif'e şöyle konuşur :

«Türkiye'nin gelecekte yine Sultan Hükümeti'nin pençesine düşmeyeceği, bu köhne yönetimin fena olduğu halka açıkça anlatılsa ve özellikle ekonomi politikası açıklansa, hem emperyalist boyunduruktan kurtulursunuz, hem de (Sovyetler ile) karşılıklı güven daha sağlam olur. Bugün halka hâlen Padişahı tutsaklıktan kurtararak yine başınıza getireceğinizi söylüyorsunuz. Biz dahi bu Sultan Hükümeti'nin ne olacağını bilmiyoruz. Eğer Türkiye'nin bugünkü halk hükümeti, halka propaganda yapmayı uygun bulmuyorsa, bir Türkiye Komünist Partisi'nin açıkça çalışmasına izin verilmelidir. Tâ ki Rus Sovyet Hükümeti de görsün ki, Türkiye'de emperyalist hükümeti aleyhine çalışılıyor.

Ekonomik soruna gelince: Faizciler, tefeciler, arazi ve mülk sâhipleri hakkında dahi eylem gereklidir. Zâten Anadolu'nun her yanında komünist örgütüne girmiş kişiler vardır. Fakat gizli bulunuyorlar, açık çalışmaktan korkuyorlar. Bu durum, dışarıda Anadolu Hükümeti'nin biçim ve rengini göstermiyor»[257].

Upmal'ın bu konuşmaları üzerine, aslında tutucu bir hukukçu olan o zamanki Adalet Bakanı Celâlettin Arif, Karabekir Paşa'ya göre Erzurum'da «Halk Hükümeti» kurma yanlıları tarafına kayar. Mustafa Suphi'nin Komünist Partisi yöneticilerinden Salih Zeki ile Ağustos başında Erzurum'da yaptıkları görüşmelerden sonra, Albayrak gazetesinde toplanmış bir kısım aydınlar, Erzurum'da halk hükümeti kurma eğilimi göstermişlerdir. Bunlardan Cevat Dursunoğlu gibi bir kısmı Bakû Kurultayı'na gitmişler ve Dursunoğlu, Komünist Partisi'ne de girmiştir. Bir cins Bolşevik yönetimi diye tasarladıkları bu «Halk Hükümeti» girişimi hakkında Karabekir Paşa şu bilgiyi verir :

«... Bâzı tehlikeli girişimler düşünülmüş: Erzurum'da bir halk hükümeti kurulması! Bu hususta Erzurum Müdafaa-i Hukuk'undaki gençler Ordu'da girişimlere de başlamışlar. Nitekim 8 Ağustos'ta yeni Eğitim Müdürü Mithat Bey (Albayrak gazetesi sâhibi, Öğretmen Okulu Müdürü), Cevat (Dursunoğlu) Bey, Kolordu Kurmay Başkanı Binbaşı Mustafa Bey Hasankale'de yanıma geldiler ve halk hükümeti kurma zorunluluğunu özellikle Mithat Bey anlattı. Zâten Orduma bu hususta emirler vermiştim. Kendilerine de buna kesinlikle izin vermeyeceğimi ve Ankara Millî Hükümet kanunları dışındaki her girişimi ezeceğimi anlattım. Erzurum'daki akımları öğrenince, zâten 3 Ağustos'ta ast komutanlarıma sözlü ve yazılı şu emri vermiştim :

— Bakû'daki Türkiye Komünist Partisi'nin memleketimiz için Millet Meclisi'nin haberi olmadan ufak rütbelilerle ya da halk ile örgüt yaparak eyleme kalkışması felâket olur. Bütün gücümüzü harcayarak herşeyin Millet Meclisi'nde yukardan aşağı yapılmasını sağlamak görevimizdir. Eğer komünizm kabul edilmek gerekirse, bunu ancak Millet Meclisi kabul edebilir. Birtakım istekler ve ihtilâlcilerle olamaz. Bunu Bakû'ya da bildirdim ve başka türlü birşey yapmalarına meydan verilmeyeceğini anlattım»[258].

Kısaca, Upmal'ın Erzurum'dan geçmesiyle orada bir «Halk Hükümeti» sorunu ortaya çıkmıştır*. Genelkurmay Harp Tarihi Dairesi'nce yayınlanan Türk İstiklâl Harbi incelemesinde ise, Upmal'in Çerkez Etem'le de

* Tutucu Celâlettin Ârif'in «Halk Hükümetçiliği» ilginçtir. Rıza Nur'un anılarına göre, Ağustos 1920'de Celâlettin Ârif ve Hüseyin Avni kendisine gelerek, Mustafa Kemal'i devirmek için Erzurum'a giderek halkı ayaklandıracaklarını söylerler. Rıza Nur, Karabekir Paşa'nın elde edilmesini, komutanların «çekil» ultimatomuyla Mustafa Kemal'in düşürülmesini önerir (Rıza Nur'un Hatıraları, cilt III, s. 668). Atatürk, 16 Eylül'de Celâlettin Ârif'ten Vâli Vekili Kâzım Dirik'in atılması, halk oyu ile vâli seçilmesi yolunda telgraf alınca kuşkulanır. Karabekir Paşa'dan da Cellâettin Ârif'in bütün Doğu illeri Genel Vâliliği'ne

bağlantı kurduğu yazılmaktadır. Bu incelemede «Bakû'dan Doğu bölgesine gelen bâzı Türk komünist unsurların ve Ankara'ya varmış bulunan Rus Elçilik Kurulu Başkâtibi Upmal ve arkadaşlarının kışkırtıcı propagandalara, yayınlara ve gizli örgütlere yeltenmeleri ve el altından Çerkez Etem'le bağlantı kurmaları» söz konusu edilmektedir[253].

İlk Rus Büyükelçisi Budi Midivani de, 1920 yılı sonlarında Kars'a, Mustafa Suphi kurulu ile birlikte bu kuşku ve güvensizlik ortamında gelir. Karabekir Paşa, Kars'ta 24 gün oturan Midivani'nin Malakanların felâketine yol açtığını belirtir :

«Midivani Kars'ta bulunduğu 24 gün kadar konukluğunda boş durmadı. Yöredeki Malakan köylerinde gizli bolşevik örgütü yaptı. Mustafa Suphi kurulunu yönetti, yola çıkardı. Bir elçinin Kars'ta bu kadar uzun süre oturması ve yöredeki köylerde dolaşması pek ayıp ve kaba bir hareketti. Kendi hallerinde çalışkan bir top-

---

atanma isteği gelince kuşkusu iyice artar. 18 Eylül'de Celâlettin Ârif, kendi kendini Vâli Vekili atar, Hüseyin Avni'nin Vâli Vekili yapılmasını da önerir. Bereket iki ahbaplar, Ordu'yu suçlayarak Karabekir'i karşılarına alırlar. Celâlettin Ârif, 22 Eylül'de Atatürk'e **«Erzurumluların, güvensiz ve umutsuz bir duruma düşerek, artık kendi elleriyle yönetilmeleri gereğini tek kurtuluş ve esenlik yolu saymış oldukları bir zamanda buraya geldik»** der ve 24 saat içinde Hüseyin Avni'nin atanmasını ister. Hüseyin Avni, Eğitim Bakanı Rıza Nur'a şifreli telgrafla Hükümet'ten hesap sorulmasını, gensoru verilmesini bildirir. 28 Eylül'de «Erzurum Halk Delegeleri» diye Atatürk'e gönderilen telgraf, «Erzurum, Erzurumlularındır» düşüncesini dile getirir. Müdafaa-i Hukuk Başkanı Tevfik, Cellâettin Ârif'i destekler. Doğu'nun kopmasıyla sonuçlanabilecek böyle bir «Halk Hükümeti» macerası, Atatürk'ün aldığı tedbirlerle önlenir. Fakat Bolşeviklik taslayanlarla Cellâettin Ârif ve Hüseyin Avni gibi tutucu kişilerin Karabekir'e göre, Bolşeviklik rüzgârlarından esinlenmiş bir maceraya kalkışmaları ilginçtir. İsmet Paşa, olayı 30 Eylül tarihli telgrafında «Erzurum halkı aracılığıyla Kemal Paşa'yı düşürme» diye nitelemektedir (Kâzım Karabekir, İstiklâl Harbimiz, s. 835). Bununla birlikte, son çözümlemede, Erzurum Halk Hükümeti girişimi, Erzurumlu olmayanlara yönelmiş tutucu bir bölgecilik hareketidir.

luluk olan Malakanları bozması onların felâketine yol açtı. Bu gerçek üretici grubun, tarım ve hayvancılıkta en ileri gitmiş bir topluluğun yerlerinde kalmasında ve daha iyisi Anadolu içine örnek olmak üzere alınmasında yarar vardı. Fakat Midivani'nin deyişiyle, köylerde Kızıl Bayrak'lar, gösteriler daha Midivani varken başladı. Ben, Midivani'nin dikkatini çekerek Türk Milleti'nin bağımsızlığını kurtarmak için bütün emperyalist kuvvetlele boğuşurken içimizden bizi devirmek isteyenleri de düşman sayarak tedbirler almaktan çekinmeyeceğimi anlatmıştım. Durumu Ankara Hükümeti'ne gereği gibi bildirdim ve artık memleketimizde Bolşevik nüfuz ve ögesi olan Malakanların bir süre sonra sınır dışına çıkarılması ve yerlerine Türk göçmenleri alınması kararlaştırıldı. Elçi Midivani'nin Doğu'daki fena hareketi böyle bitti...»[260]

MUSTAFA SUPHİ RUS ELÇİSİNİN KOLUNDA GELİYOR...

Mustafa Suphi, bu Elçi Midivani'ni yanında 28 Aralık'ta Kars'a ulaşır. Elçiyle birlikte gelişi, o sırada Kars'tan geçen Moskova Elçimiz Cebesoy Paşa şöyle yorumlar :

«*Memleketimizde Üçüncü Enternasyonal'in gerçek bir komünist elçisi gibi girmek istediği ilk bakışta anlaşılıyordu.* Rusların resmî elçisi Midivani Yoldaş ile birlikte Kars'a kadar gelmesi de bunun bir kanıtı sayılabilirdi»[261].

Mustafa Suphi Kurulu, Kars'ta Ankara Hükümeti'nin önemli bir konuğu olarak ağırlanır. Karabekir, telefonla emir vererek kurula, daha sonra Ticaret Kulübü olan binada 25 kişilik yer hazırlatır. Trenle gelen Mustafa Suphi, Kars'ta resmî törenle karşılanır. Şerefine ziyafetler verilir.

Bağımsızlık savaşının kazanılması için Sovyetlerle dostluğu, hatta bir ittifakı zorunlu gören Atatürk, Sovyet Rusya ve Komintern'in desteğine sâhip Mustafa

Suphi'ye «Yoldaş» diyerek mektuplar yazar. 13 Eylül tarihli mektubunda Mustafa Kemal, «Amaç ve ilke yönünden bizimle tamamen birlik olan Türkiye Komünist Örgütü», «Aynı hedefe yürüyen Türkiye Komünist Örgütü ile tamamen işbirliği edebilme» gibi sözler kullanır. Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin Sovyet sisteminden farksız bulunduğunu anlatmaya çalışır, toplumsal devrimi halktan doğmuş ve Şûra sistemine göre kurulmuş Büyük Millet Meclisi'nin yönettiğini bildirir.

Mustafa Kemal, Mustafa Suphi'nin Komünist Partisi'nin ancak Büyük Millet Meclisi Başkanlığı kanalıyla faaliyet göstermesini ister. Bunun içindir ki, Millet Meclisi'ni, Sovyet sistemine benzetir ve «*Komünist örgütünüzün yalnızca Büyük Millet Meclisi Başkanlığı ile bağlantı kurması ve sürdürmesi gerekir. Türkiye içerisinde girişilecek her türlü örgüt ve devrimler ancak bu kanal aracılığıyla yapılabilir*»[262].

Fakat Komintern'e bağlı hatta Komintern'in bir kolu olan ve parti olarak bağımsız varlığını koruma yükümlülüğünde bulunan Komünist Partisi, Millet Meclisi'ne bağlı olarak nasıl çalışabilecektir? Bunun olanaksızlığını Mustafa Kemal de, Mustafa Suphi de bilirler. Nitekim 13 Eylül'de bunları yazarken, Cebesoy Paşa'nın bir gün sonraki 14 Eylül tarihli yazısına Atatürk şu karşılığı verir :

«*Açıklamamdan anlaşılmıştır ki, kayıtsız şartsız Rus bağımlılığı demek olan içerideki komünizm örgütü, amaç olarak tamamen bize karşıttır. Gizli komünist örgütünü her yolda durdurmak ve uzaklaştırmak zorundayız*».

Mustafa Kemal, aynı yazısında komünist eylemlerle Rusların Türkiye'yi ele geçirmesinden duyduğu kuşkuyu belirtir ve Kurtuluş Savaşı'nın stratejisini çizer :

«*İngilizler nasıl iç propaganda ile memleketimizi kısmen ellerine geçirmişler ve geçirmek istiyorlarsa, Ruslar da herşeyden önce içeriden patlamalarla memleketimizi ellerine geçirmek istiyorlar. Gerek Batı'ya*

gerekse Doğu'ya karşı içeriden çöküntüye engel olarak Yunan saldırısını herhangibir noktada durdurmayı başarabilirsek, dâvâmızı çözecek karar bağımsızlığını bulacağımız kesindir»[263].

MUSTAFA SUPHİ'NİN ÖLDÜRÜLMESİ

Mustafa Suphi ve Komünist Partisi hakkında, Kurtuluş Savaşı liderlerinin düşündükleri bunlardır. Mustafa Suphi Kurulu ise Sovyet Elçisi'nin kolunda ve resmî konuk olarak Ankara'ya gelmektedir. Bu durumda İttihatçılar tarafından başlatılan ve Kurtuluş Savaşı'nda da sık sık başvurulan güdümlü halk tepkisi formülü, kendiliğinden ortaya çıkar. Eski İttihatçılardan «Deli» diye ünlü Erzurum Vâlisi Hamit, bunun düzenlenmesini yüklenir*. Karabekir ve Atatürk'e yazdığı yazılarla Hamit, planını açıklar. 2 Ocak 1921'de Hamit, Karabekir'e planını şöyle anlatır :

«Resmî Komünist Partisi'nin dışındaki kişilerin girişim ve eylemleri, ülkede akla uygun ve iyi görülen komünistlik biçimine aykırı görülmektedir. Bunların

---

* Vâli Hamit, Trabzon'da âdeta bir «derebeylik» kurarak Atatürk'e muhalefet eden Enverist Barutçu ailesinin ve Yahya Kaptan'ın yakınıdır. 1920 baharında Trabzon Vâlisi iken, Ankara'ya muhalefetten ve milletvekili seçimlerini geciktirmeden ötürü Atatürk onu suçlu tutar ve Hamit, İzmir Suikastı olayında asılan Dadaş Rüştü Paşa'ya paketlettirilerek Ankara'ya getirilir. Hamit, Ankara'da Atatürk'ün güvenini kazanır ve Celâlettin Ârif'in marifetlerinden sonra Erzurum Vâliliği'ne güvenilir kişi olarak, Atatürk'ün önerisiyle atanır. Hamit, Enver ve Ali Şükrü olaylarından sonra yeniden muhalefete geçecek ve 4 Nisan 1923'te Barutçu'nun gazetesinde «Topal Osman'ın kirli ellerine avuç açan çâresizler» diye Mustafa Kemal'i çok kızdıran bir yazı yayınlayacaktır. İstiklâl Mahkemesi'nde beraat edecektir. «Beni aç bıraktınız» diye yakınınca da bir yönetim kurulu üyeliği alacaktır.

Hamit'in güvenilir kişi olduktan sonra, 1921 yılı ortalarında Atatürk'le tekrar arasının açılmasına tahsilsiz Hasan Fehmi Ataç'ın Maliye Bakanlığı'na getirilmesinin yol açtığı söylenir. Hamit, tahsilsizin bakanlığını duyunca, «Artık bu hükümete hizmet edemem» diye istifayı basmıştır.

bozguncu ve ihtilâlci amaçlar güttüklerini düşünmek zorunlu bulunduğundan, faaliyetlerini önlemek ve kendilerini izlemek, doğal ve hukuksal işlerdendir. Bu yüzden bendenizce memleketteki dayanışmayı ve uyumu bozmaya çalışacak bu kişilerin sınırdışı edilmesi zorunludur».

Vâli Hamit, bu yazısında girişilecek karşı-eylemin, Kars'ta Rus Elçilik Kurulu'nun gözleri önünde gerçekleştirilmesinin sakıncalı bulunduğunu, Erzurum halkı komünizme çok karşıt olduğu için, bu işin kendisine bırakılmasının uygunluğunu yazar.

Böyle çok önemli gözüken bir konuda Karabekir'i kendi görüşüne kazanmaya çalışan Erzurum Vâlisi'nin, kendi girişimiyle harekete geçmediği düşünülebilir. Fakat Karabekir Paşa, hemen verdiği 3 Ocak tarihli cevabında Vâli'nin planına katılır, hatta planı daha da geliştirir. Karabekir Paşa'nın Vâli'ye cevabı, «Mustafa Suphi ve örgütü hakkındaki düşünceme katılan yüksek görüşleriniz» diye başlar. Karabekir, güdümlü halk tepkisinin, Mustafa Suphi Kurulu'nun ülkede hiçbir değer ve etkinliği olmadığını kanıtlayacağını ve böylece onun dışarıdaki çalışmalarının da değerini düşüreceğini ileri sürer. Yalnız Karabekir, tepkinin komünizme değil, Mustafa Suphi ve arkadaşlarının kişiliklerine yöneldiğini belirtecek biçimde davranılmasına dikkati çeker. Hatta daha sonraki bir yazısında, «Hürriyet ve İtilâfçı» dediği Mustafa Suphi'nin İngiliz ajanı olduğunun iddia edilmesini bile önerir. Şimdilik Vâli Hamit'e, halk tepkisinin, Bolşevik Rusya'ya açıklanabilecek ölçüler sınırında kalmasını öğütler :

«Girişilecek eylemde, Komünist Dünyası ile ilgi ve ilişki kurmuş olan Mustafa Suphi ve arkadaşlarının sınırdışına çıkarılmasında, özellikle Ruslara karşı kötü etki ve yoruma olanak vermemek için, memleketteki halk fikir ve akımlarının doğrudan doğruya Anadolu'daki devrime zararlı sayılan Mustafa Suphi ve yanındaki kişilere yönelmiş gösterilmesini, bu yoldaki gösteri

ve girişimlerin Komünist Devrim Dünyası'nı okşayacak biçimde yürütülmesine dikkat edilmesini önemli görmekteyim»[264].

Karabekir Paşa, güdümlü halk tepkisinin nasıl düzenleneceğini de 3 Ocak'ta Erzurum Vâlisi'ne açıklar :

«Mutsafa Suphi ve arkadaşları Erzurum'a varır varmaz, gerek gazete yayınları, gerekse halkın uygun göreceği gösteri ve tepkilerle, daha içerilere gidebilmelerinin ve memlekette kalıp çalışmalarının olanak dışı bulunduğu hususunda inandırılmaya çalışılır. Bu durumda, halkın isteklerini karşılamak ve ülke birlik ve dinginliğini korumak amacıyla bunların sınır dışına çıkması gerektiği uygun biçimde, gerekirse resmen belirtilir. Sınır dışına çıkarılmaları için isterlerse Trabzon'dan dahi gidebilirler. O halde geçecekleri yerlerde ve Trabzon'da da aynı gösterilerin yapılması ve Erzurum hareketinin pekiştirilip birleştirilmesi uygundur. Özellikle Trabzon'da Bolşeviklerin gözleri önünde sözü geçen gösterilerin, istenilen biçimde yönetilmesi ve bunun Bolşeviklik karşıtlığından çok, işbu kişiler hakkında olduğunun belirtilmesini uygun buluyorum.»

Plana göre, Karabekir Paşa'nın Bolşevik Rusya'dan gelen Yeşil Ordu'nun öncü müfrezesi diye Ankara'ya yolladığı ve 1915'te sürgüne gönderilen Ermenilerin mallarına el koymakla az çok zenginleşen İttihatçı kabadayılardan Ebulhintli Cafer, Erzurum'a bir telgraf çeker. Ermeni malı yağmacısı Yeşil Ordu'cu Cafer, telgrafında Erzurum'lu hemşehrilerine «Hızla Bolşevik olun, kesin, kırın, herkesi kendi düzeyinize indirin» der. Vâli Hâmit, 16 Ocak 1921'de bütün bunları Mustafa Kemal Paşa'ya bildirir ve Cafer'in telgrafının Erzurum'da yarattığı halk tepkisini anlatır :

«Dün Milletvekili Durak Bey'in de içinde bulunduğu eşraftan bir kurul, Vâliliğe gelerek Hükümetin komünizme karşı yürüttüğü politikayı sormuş, bunun önüne geçmek için her türlü şiddet tedbirine, gerekirse silâhlı savunmaya başvurulacağını bildirmiş ve 24 saat

sonra bu sorunun tartışılması için büyük bir toplantı düzenleneceğini söylemiştir. *Önceden aldığım telgrafınızdaki görüş çerçevesinde, Hükümetin bu konudaki politikasını ve Ankara'daki (resmî Komünist) Parti'nin kuruluş amaç ve nedenini (eşrafa) açıkladım ve kendilerini inandırdım.* Mustafa Suphi sorununa gelince, onun tutum ve eylemlerinin kişisel ve özel olduğunu ve *hiçbir taraftan korunmadığını,* Erzurum'a gelirse vereceği zararın karşılanması için her türlü tedbirin alındığını bildirdim.»

Vâli Hamit, olayların gelişimi hakkında da 16 Ocak'ta Mustafa Kemal'e bilgi verir :

«Mustafa Suphi'nin yanındakilerden onaltı kişi Kars'tan yola çıkmıştır. İki güne kadar buraya geleceklerdir. Bunlara ilişilmediği haberi alındıktan sonra kendileri yola çıkacaktır. *Kâzım Paşa ile bu konuda sürdürülen yazışma sonunda karar verildiği üzere, kaynayan halkın saldırısına yer vermeyerek, Mustafa Suphi ve arkadaşlarını sınır dışına çıkarılmak üzere, adamlı olarak Trabzon'a göndereceğim.*»

Atatürk, olayı izler ve örneğin 25 Ocak tarihli telgrafla Vâli Hamit'ten kurulun kaç kişi olduğunu, onların da Mustafa Suphi ile birlikte Erzurum'dan yola çıkarılıp çıkarılmadığını sorar. Konuyu tanıklara dayanarak aydınlatmayı deneyen Mahmut Goloğlu'na göre, Mustafa Suphi'nin karısıyla birlikte ondokuz kişi eden kurulunun iki üyesi — Süleyman Sami ile Mehmet Emin — milliyetçi kişilerdir diye korunur ve Erzurum'da kafileden ayrılır. Bayburt'ta da Samsun'lu Yüzbaşı Nedim Agâh ile Yüzbaşı Yakup, hasta diye bıraktırılır. Trabzon'da da Veteriner Yüzbaşı Abdülkadir, dâvâvekili Mehmet Efendi'nin kardeşi olduğundan bir raslantı sonucu Mustafa Suphi'nin akıbetinden kurtulur. Mehmet Efendi, Kayıkçılar Kâhyası Yahya'nın genel vekilidir ve Veteriner Yüzbaşı Abdülkadir'in yeğeni eski Trabzon ve Yalova Noteri Salih Çağatay'a göre, Yah-

ya Kâhya, kardeşini kurtarmak istediği genel vekiline şunları söylemiştir :

«Mustafa Suphi ve arkadaşlarını ortadan kaldırmak için Ankara'dan mektup aldım»*[265].

Mustafa Suphi için 28 Ocak'ta Trabzon'da da resmî tören düzenlenir. O sıralarda lise öğrencisi bulunan Prof. Tahsin Bekir Balta'ya göre, lise öğrencileri tabur hâlinde Mustafa Suphi'yi karşılamaya çıkarılırlar. Fakat Yahya Kaptan'ın tertibiyle, Mustafa Suphi ve arkadaşları şehre sokulmadan bir motorla Karadeniz'e açılmaya zorlanır ve orada öldürülür.

Olaya, bir deniz kazası denilir. Fakat olayın içyüzü Komintern'ce de bilinmektedir. Sonradan Atatürk'ün yakınlarından olan o zamanki Türk Komünist Partisi Merkez Komitesi Dışişleri Büro Üyesi Ahmet Cevat Emre, olayı Komintern'e ve Pavloviç'e rapor etmiştir. Ahmet Cevat, olayı, bir hükümet tertibi diye nitelemektedir :

«Erzurum'dan itibaren bizim yoldaşlarımıza karşı gösteriler başlamıştı... Gösteriler arasında burjuvazi tarafından parayla elde edilmiş ve polis örgütü tarafından komünistlere karşı yöneltilmiş câhil kişiler çoktu. Bunlar, bizim yoldaşlara saldırarak taşlamışlar ve parça parça etmeye kalkışmışlardır. Yolda bizim yoldaşlara kimse ekmek ve atları için yem satmıyor. Hükümet ise, Bolşevikleri koruma rolünü takınmaya çalıştığını göstermek istiyordu. Komünistleri savunmak için Hükü-

* Mustafa Suphi ve arkadaşlarını öldürme emrini kimin verdiği hâlâ tartışılan bir konudur. Prof. Hikmet Bayur, Mustafa Suphi ile Enveristler arasındaki rekabeti ve düşmanlığı gözönünde tutarak, olayı İttihatçılara bağlar. Şevket Süreyya Aydemir, aksi kanıdadır. O sırada Trabzon'da bulunan İttihatçı Küçük Talât'ın yazdığı ve Şevket Süreyya'nın yayınlamaktan kaçındığı bir mektuba göre, Müdafaa-i Hukuk üyeleri, asker ve sivil önemli kişiler tertipten sorumluymuş... Bu iddia üzerine birşey söyleyecek değiliz. Kesin olan nokta, Mustafa Suphi Kurulu'nun yurt dışına çıkarılmasını Ankara'nın istediği ve onayladığıdır.

metin tedbir aldığı yalandı. Bizim güvenilir kaynaklardan aldığımız haberlere göre, polisler, halkı dükkânları kapamaya teşvik ettikleri gibi, savunmasız kalmış olan yoldaşlarımızı taşlamak için halkı kışkırtmışlardır..

Rusya Şûralar Cumhuriyeti temsilcisi, yoldaşımızı karşılamak istemiş, fakat Vâli buna engel olarak temsilcinin evinden çıkmamasını emretmiş, aksi halde halk tarafından parçalanacağını bildirmiştir. Rus temsilcisinin, olayı Moskova ve Ankara'ya haber vermesi ve bizim yoldaşların cellâtlar elinden alınmasına çalışması gerekti...

Burada (Rusya'da) ise, bu soruna dair henüz bir haber alınmamıştır. Fakat artık susmak da olanak dışıdır. En iyi ve cesur arkadaşlarımızdan onaltı ya da onyedisini yitirdik. Bizimle hemfikir olup o cellâtların cezalandırılmasını istemelisiniz»[266].

MUSTAFA SUPHİ OLAYI, İLİŞKİLERİ ETKİLEMEDİ

Oysa, Mustafa Suphi olayı, Türk-Sovyet ilişkilerini hiç etkilemiyecektir. Hatta Sovyet yöneticileri, o günlere kadar Ankara ile bir antlaşma imzalamaktan kaçınırlarken, Lenin ve Stalin, 1920 yılı sonlarına doğru, anlaşma için delege göndermemizi istemişlerdir. Mustafa Suphi Kurulu'nun Karadeniz sularında kayboldukları gecenin sabahı Bakû'ya varan kurulumuz, orada Orzenikitze, İliyeva gibi ön planda komünist yöneticiler tarafından büyük törenle karşılanmışlardır. İkinci kez Rusya yolunu tutan delegemiz Yusuf Kemal Tengirşenk, bu tutum değişikliğini anılarında özenle belirtir :

«Şubat'ın altıncı günü Moskova'ya doğru Bakû'dan — Azerî deyişiyle — deprendik. Her yanda kar vardı. Hatta bâzı yerlerde kar demiryolunu kapatmıştı. Örneğin Bilgorad istasyonunda epeyce bekledik. Sovyet topraklarındaki bu ikinci gezimiz, birinci yolculuğumuz

gibi sıkıntılı değildi. Bize karşı davranış değişmişti. Altı yedi ay önceki gidişimizde âdeta yüzümüze bakan yoktu. Bu kez gece vakti istasyonda kompartımanın kapısı vuruluyor :

— Kızıl Ordu'lular dışarda, Türkiye Kurulu'nu görmek istiyorlar, deniliyordu. Elbisemi giyiyor, dışarı çıkıyordum. Asker adına söylenen sözleri dinliyor, ben de onlara cevap veriyordum. Sonra, Hurrraaa!.. sesleri arasında tren hareket ediyordu.

1921 Şubatının onsekizinde Moskova'ya vardık. Birinci gidişimizde önceden haber verdiğimiz halde bir kişicik olsun bizi karşılamaya gelmemişti. Bu kez askerî törenle karşılandık»[267].

Gezi, bir «Dostluk Antlaşması» ile sonuçlanır. İki ülke arasında iç işlere karışmayan, devletten devlete ilişkiler kurulur. Sovyet Devleti, Türkiye'de komünizmin ve Komünist Parti'nin kaderiyle ilgilenmez bir tutuma yönelir. Nitekim komünist hareketin Anadolu'da iyice zayıfladığı ve söndüğü 1921 ve 1922 yıllarında, özellikle Frunze'nin gelişinden sonra Türk - Sovyet dostluğu en yüksek noktalara erişir.

KOMİNTERN'DE ELEŞTİRİLER

Bununla birlikte, Dünya İhtilâli gerçekleşmediğinden, gittikçe önemini yitiren Komintern'de Ankara Hükümeti sık sık eleştirilecektir. Komintern yöneticisi Pavloviç, Mustafa Suphi'nin öldürülüşü için, Türk burjuvazisinden intikam alınacağını yazar. Komintern'de Ankara Hükümeti hem kınanır, hem desteklenir. Haziran 1921'de Komintern'in Üçüncü Kongresi'nde TKP delegesi Süleyman Nuri şöyle konuşur :

«... Ankara Hükümeti, bir yandan İtilâf Devletleri'ne karşı Türkiye'nin bağımsızlığı için silâhlı bir mücadele yaparken, öte yandan da bütün komünist hareketine karşı savaşmaktadır. Suphi Yoldaş'ın başında bulunduğu yoldaşlarımızın yok edilmeleri ve yoldaşlarımı-

zın birçoğunun hapise atılmaları, Kemal'in komünistlere karşı savaşı koyulttuğunu gösteriyor.

Kemal Paşa'nın kurduğu Komünist Partisi, komünistleri devamlı kovuşturma altında tutmak gibi kışkırtıcı bir amaçla ve bütün komünist etkisini öldürmek için kurulmuş bir partidir. Bizim İşçi Komünist Partimizin bu partiyle hiçbir ortak yanı yoktur. Fakat Millî Kurtuluş Hareketi boyunca, kendilerini olaganüstü bir biçimde hazır tutan Anadolu köylüleri ve işçileri de, biz komünistlerle birlikte onu destekleyecektir. Çünkü İtilâf'ın ve emperyalistlerin yıkılması, her çeşit sömürüye son verecek olan Dünya İhtilâli'nin temeli ve başlangıcıdır... Fakat eğer Kemal Paşa, bu kurtuluş mücadelesini durdurmaya ve düşmanla uzlaşmaya cür'et ederse, o zaman Anadolu işçileri ve köylüleri tek bir adam gibi ayaklanarak Kemal Paşa'yı devirecekler ve kendi kurtuluşları için, bütün Doğu ile elele verip döğüşmek üzere onun cesedinin üstünden cepheye yürüyeceklerdir...»[268]

Komintern'in Kasım 1922'de toplanan Dördüncü Kongresi'nde, Türk Halk İştirakiyun Partisi de kapatıldığından ve İtilâf'la uzlaşma kuşkuları canlandığından, eleştiriler daha şiddetlidir. Kongrede, Türk delegasyonu başkanı eski Yeşil Ordu'culardan Salih Hacıoğlu, «Burjuva Beyefendiler» diye seslendiği Ankara yöneticilerini sahtecilikle suçlar ve «Komünist Partisi kurup kalpaklarımıza kırmızı şerit geçirdiğimiz günleri unutmadık» der. Komintern, Türk delegelerin ısrarıyla, «milliyetçi burjuva hükümeti»ni kınayan bir Açık Mektup yayınlar:

«... Türk Yoldaşlar! Bütün esir Doğu'ya ve bütün sömürgelere devrimci bir bağımsızlık hareketinin canlı örneğini veren sizsiniz.

Fakat en son olaylar, milliyetçi burjuva hükümetinin, sizin sonsuz özverileriniz pahasına kazanılan bu zaferin meyvalarını kendisine ayırmak istediğini gös-

termiştir. Ankara'daki milliyetçi hükümet, Türk büyük burjuvazisi yararına verilecek belli ödünlere karşılık emperyalistlerle anlaşmaya hazırdır.

Hükümet, partiyi dağıtmak, bütün örgütlerini yasaklamak, kitle tutuklamaları yapmak, tutuklu yoldaşlara barbarca davranmak ve en son, Istanbul'daki İşçi Birliği'ni kapatmakla, bu yeni politikayı başlatmıştır. TKP, çalışan kitlelerin emperyalizme karşı mücadelesinde burjuva millî hükümeti her zaman desteklemiştir. TKP, ortak düşman karşısında, kendi program ve ülkülerinden özveride bulunmaya hazır olduğunu dahi kanıtlamıştır.

Emperyalizmle uyuşmaya hazırlık olarak, milliyetçi hükümet, sizin gerçek temsilcilerinizi yok etmek ve onları dışarıdaki dostlarından ayırmak istemektedir.

Komünist Enternasyonal'in Dördüncü Kongresi, bu barbarca hareketi protesto eder ve emperyalizmin jandarması rolünü oynamıyacak, emperyalizm ve gericiliğe karşı döğüşe devam edecek ve çalışan Türk kitlelerinin yararına demokratik reformları gerçekleştirecek herhangi bir hükümet ya da siyasal partiyi desteklemek arzusunda olduğunu resmen açıklamayı kendine görev sayar»[269].

Ne var ki, bütün bu protestolar tutanaklara geçmekle kalır. Aynı toplantıda dahi, Radek, Komintern'den lâftan öte bir destek uman Türk komünistlerine, «Sizlere millî kurtuluş hareketini destekleyin deyişimizden pişman olmadık. Kesin savaşa başlayacağınız gün gelene kadar daha çok yolunuz var» diye konuşur. Radek, bu konuşmasında, Doğu komünist partilerinin güçsüzlüklerini belirtir ve yöneticilerden hayallerin bırakılmasını ister[270].

Sovyet yöneticileri, Doğu'da bir komünist devrime inanmamaktadırlar. Hatta bu kongrede Varga gibi ünlü bir iktisatçı, Türk millî mücadelesine feodallerin katkısını belirtir ve «millî feodal aristokrasi»nin desteklenmesinden söz edilir. Kısaca, Türk Komünist Partisi,

1921 yılından sonra Türk-Sovyet ilişkilerinde bir etken olmaktan çıkmış, iki ülke arasında güvenli ilişkiler kurulmuştur. Komünist örgütler kapatılır ve yöneticileri tutuklanırken, Mustafa Kemal, «Türk dış politikasının esası, Sovyet dostluğudur» diyebilir. Resmî Komünist Partisi kendiliğinden sahneden silinir ve İnönü'nün deyimiyle Bolşevik edebiyatına son verilir.

Bütün bunlarla belirtmek istediğimiz, *Ankara'da en çok Bolşevik edebiyatı yapıldığı, komünist partileri kurulduğu dönem, milliyetçi liderlerin komünizmden en çok korktukları dönemdir. Komünizm, milliyetçi liderlere, bir Çerkez Etem derebeyliği, bir Enver Paşa maceracılığı, ya da Mustafa Suphi aracılığıyla bir Komintern darbesi biçiminde görünmüştür. Kurtuluş hareketinin başarısı için, Sovyet Rusya'nın dostluk ve desteğini gerekli saydıkları, bu desteği sağlamak için ısrarlı çaba gösterdikleri halde, ne Sovyetler ile, ne de Batı ile hiçbir anlaşmaya varılamadığı, Yunan'ın ilerlediği ve Ankara'nın tamamen yalnız olduğu bir sırada, Komintern'in ne gibi bir tepki göstereceğini bilmeden, millî mücadeleye zararlı saydıkları bu eylemleri önlemişlerdir.*

Moskova Büyükelçisi Cebesoy Paşa, 1921 yılında, Çiçerin'e komünist tutuklamalarının, tutuklananlar komünist oldukları için değil, «durmadan ağır taktik yanlışlıkları işledikleri ve şu anda Türk halkının kesinlikle istemediği zamansız bir toplumsal devrime kalkışarak Türk cephesini zayıflattıkları» için yapıldığını söyler[271].

Cebesoy, Ankara Hükümeti'nin İkinci İnönü Zaferi'nden sonra komünizme karşı tutumunu, anılarına göre şöyle açıklar :

«Benim ve hükümetimin görüşü, sizinle gerçek dost ve müttefik olmaktır. Düşmanlarımıza karşı birlik olarak hareket etmektir. Bizden kuşkulanmanız için hiçbir neden yoktur. *Emperyalist cephesinde kazanacağımız başarı, içeride herhangibir toplumsal hareketten ve devrimden sakınmamıza bağlı olacaktır*»[272].

Atatürk de 6 Şubat 1921'de Hakimiyet-i Milliye gazetesinin bir sorusuna verdiği cevapta Rus dostluğu ile komünistliği kesinlikle ayırır :

«Hakimiyet-i Milliye — Komünizm ile Rus dostluğu esasları arasında bir ilişki var mıdır?

Mustafa Kemal Paşa — Komünizm, toplumsal bir sorundur. Memleketimizin durumu, memleketimizin toplumsal koşulları, dinî ve millî geleneklerin kuvveti, Rusya'daki komünizmin bizce uygulanmaya elverişli olmadığı kanısını doğrular niteliktedir. Son zamanlarda memleketimizde komünizm ilkeleri üzerine kurulan partiler de bu gerçeği denemeyle anlayarak faaliyetlerine son vermeyi gerekli bulmuşlardır. Hattâ bizzat Rusların düşünürleri dahi bizim için bu gerçeğin meydana çıktığına inanıyorlar. Bu nedenle bizim Ruslarla ilişkilerimiz ve dostluğumuz, ancak iki bağımsız devletin birlik ve ittifak ilkeleriyle ilgilidir»[273].

VII — BOLŞEVİKLİK SUÇLAMALARI

Ankara'da 1920 yılında bir Bolşevik modası sürerken, Istanbul, Kemalist hareketi Bolşeviklik suçlamalarıyla gözden düşürmeye ve yıkmaya çalışmaktadır.

Bolşeviklik ve komünistlik, Mütareke'den sonra ilk kez işitilen yeni bir suçlama silâhıdır. Daha önceki dönemin «gâvur», «zındık», «farmason» gibi sınırlı suçlama sloganları, Mütareke'de birden çoğalmıştır. «İttihatçılık» vatan ihaneti sayılmıştır. Vatan ihaneti gözüyle bakılan başka bir suçlama «cumhuriyetçi» olmaktır. Sadrâzam Ali Rıza Paşa, Atatürk'ü «cumhuriyetçidir» diye karalamaya kalkışmıştır. Millet Meclisi'nde muhalifler, Atatürk'ün kafasında cumhuriyet var diye, millî mücadelenin sonuçlarını kuşkuyla karşılamışlardır. Hatta Büyük Zafer'den sonra, yeni devlete «Türkiye Halk Cumhuriyeti» adını verme düşüncesi dahi, karanlık niyetlere gebe sayılmıştır. Atatürk, başından beri Millet Meclisi Hükümeti'nin «halk hükümeti» olduğunu ısrarla söylemiştir. Saltanat kaldırılınca «Halk Hükümeti»nin «Halk Cumhuriyeti» adını alması doğal görülmüştür. Fakat «halk» sözünde komünistlik sezilmiştir. Ahmet Emin Yalman, 26 Eylül 1923 günü şöyle yazmıştır :

«Devlete verilecek Türkiye Halk Cumhuriyeti deyimine gelince, biz buna şiddetle karşıyız. Eğer halk sözünden maksat, Cumhuriyeti nitelendirmek ise, bu anlam cumhuriyet sözünde zâten vardır. Deyim, mantık bakımından anlamsız olduktan başka, bunun pratik zararları çoktur. Şimdiki biçim bir Rus taklidi olmadığı halde, Rusların kullandığı örneğe uyularak, Türkiye Halk Cumhuriyeti deyiminin kullanılması, komünizm yolunu tuttuğumuz sanısını uyandıracak, milletlerarası

yaşamda bize karşı güvensizlik yaratacak ve yabancı sermayeyi ürkütecektir»[274].

İTTİHATÇILIK VE BOLŞEVİKLİK

Ankara, devamlı Bolşeviklik suçlaması altında tutulur. İttihatçılık ve Cumhuriyetçilik suçlamaları ikinci plana geçer, Bolşeviklik suçlamaları bir arada yapılır. Örneğin İzmir'in Yunanlılara verileceği söylentileri üzerine, İzmir Müdafaa-i Hukuk örgütü kurulmak istenince, Hürriyet ve İtilâf Partisi, bu girişim için, Celâl Bayar'a göre, «İttihatçılık ve bir çeşit Bolşeviklik» der[275]. Vâli Kambur İzzet, 17 - 19 Mart günleri arasında kongresini yapan İzmir Müdafaa-i Hukuk yöneticilerini şu sözlerle karşılar :

«— Siz hükümeti devirmek için çalışan bir kuruluşsunuz. Memleket hukukunu savunma, elinizde bir kalkandır. İttihatçılıkla ve Bolşeviklikle suçlanmaktasınız»[276].

Kambur İzzet gibi, Saray ve İngilizler de Kemalistleri önce İttihatçı ve Bolşevik diye görmek isterler. Hatta Anadolu hareketini Bolşeviklerle anlaşan Enver'in yürüttüğünü ileri sürerler. Kara Vâsıf, 1919 yazında Atatürk'e gönderdiği raporda bunu belirtir :

«Enver Paşa'nın Erzurum'da olduğu, hareketin millî değil, İttihatçı ileri gelenlerinin kışkırtması olduğu ve hatta Bolşeviklik amacıyla yapıldığı, İngiliz propagandası ile Amerikan temsilcisine de yansımıştır»[277].

Gerçekten İngiliz belgeleri, Envercilik ve Bolşeviklik iddialarıyla doludur. 29 Temmuz 1919 tarihli Pering raporu, «Şuşa'daki Enver'in Mustafa Kemal ile birlikte çalıştığını» bildirmektedir.

İttihatçılık, hıristiyan - kapitalist dünya için milyondan fazla hıristiyanın kırımı, Dünya Savaşı'nın iki yıl uzatılması, Boğazları kapatıp Rusya'nın Bolşevik olmasına yol açılması vb. gibi felâketlerin kaynağı sa-

yılmaktadır. Batı kamuoyunda hemen mahkûm ettirebilmek için, milliyetçi harekete İttihatçılık damgası yapıştırılmaktadır. Üstelik hıristiyan-kapitalist dünyanın temellerini sarsan ve en büyük tehlike sayılan Bolşeviklik, İttihatçılığın kuyruğuna eklenmiştir. Bir Bolşevik-İslâm ittihadı, hıristiyan-kapitalist dünyanın kâbusudur. Bu nedenle, İngilizler ve Fransızlar, bir İttihatçılık ve Bolşeviklik suçlama kampanyası başlatırlar. Vahdettin ve Damat Ferit de, «Anadolu'daki Bolşevik ve İttihatçıları ezelim» diye bu kampanyanın gönüllü körükleyicileri olurlar. Hıristiyanlığı «barbar» Türklerden kurtarma iddiasındaki Venizelos, bu kez Bolşeviklikten kurtarmak için Anadolu'daki Rumluğun yerleşmesini istemeye yönelir. Venizelos, Ermenistan ve Gürcistan'la işbirliği yapacak olan bir Pontus Devleti'nin kurulmasını, Bolşevikliğe set teşkil edeceği gerekçesiyle savunur. Pontus Devleti'ni kurma çabasındaki Hırisantos, Barış Konferansı'na sunduğu muhtırada, Trabzon'da yönetim elindeyken Bolşeviklere karşı nasıl mücadele ettiğini anlatarak, Bolşevikliğe karşı Pontus Devleti kurulmasını önerir. Dünya Savaşı'nda İttihatçıları «gâvur»lukla suçlayıp İngiliz hizmetine giren Şerif Hüseyin'in oğlu Emir Faysal, bu kez Türk milliyetçilerini Bolşeviklikle suçlayıp İngiliz hizmetinde bulunduğunu açıklamayı kârlı sayar :

«— Bolşeviklerle birleşen Türklere karşı, Dünya Savaşı'nda olduğu gibi, İngilizlere yardım edeceğim»[278].

EMPERYALİZMİN MİLLİYETÇİ - BOLŞEVİK İTTİFAKINDAN KORKUSU

Türk - Bolşevik işbirliğinden İngilizlerin de çok ürktükleri, bunu önlemek için her çeşit oyunlara giriştikleri İngiliz belgelerinden anlaşılmaktadır. Örneğin 3 Ocak 1920'de Wardrop, Tiflis'ten Londra'ya şu öneriyi yapmaktadır :

«İki güruhun (yâni Bolşevik ve Kemalist) birleşmesine İngiltere engel olmalıdır.»

Yine Tiflis'ten Stokes, Aralık 1920'de Türk - Bolşevik planını bozmak için her çâreye başvurulmasını Lord Curzon'dan diler :

«Bugün Fuad Bey ve Sait Şâmil ile görüştüm. Kuzey Kafkasya'da antibolşevik hareket için para istediler. Bana kalırsa, Türk - Bolşevik planına engel olacak herşeyi desteklemeliyiz.»

Amiral de Robeck ise, 10 Kasım 1920'de Lord Curzon'dan, Bolşeviklerden destek gören Kemalistlere boyun eğdirmek için Yunan Ordusu'nu yürütmesini bekler :

«Kemalist - Bolşevik başarısından sonra milliyetçiler Sevr Antlaşması'nı büsbütün kabul etmeyeceklerdir. Yunan Ordusu'nu tam anlamıyla harekete geçirmek gereklidir. Bolşevikler, Kemalistlere yardım ediyorlar...»

1921 yılındaki hedefi Ankara olan büyük Yunan ilerlemesinden önce de, İngiliz Hükümeti, General Harington aracılığıyla Mustafa Kemal'e özel olarak şu tehdidi savurmayı kararlaştırır :

«— *Ya Bolşevikleri, ya da bizleri seçersiniz. Bolşeviklerle Batılılar arasında orta yol tanımıyoruz. Bolşevikleri seçerse Ankara hükümeti sürüp giden savaş durumuna katlanmak zorundadır...*»[279]

Fakat Yunan'ı Ankara'ya sürmeden önce, İngilizler, Vahdettin ve Ferit ile sıkı işbirliği yaparak, iç isyanlarla Kemalist hareketi çökertmek istemişlerdir. İç isyanları körükleme yolunda, başlıca propaganda silâhı Bolşeviklik olmuştur. İçte ve dışta, Anadolu milliyetçilerinin komünistliği yolunda geniş bir kampanya yürütülmüştür.

BATI BASININDAKİ «BOLŞEVİK» ANKARA!

Batı basınında Anadolu milliyetçilerinden ısrarla «komünist» diye söz edilmiştir. Amerika'nın ünlü ve çok ciddî tanınan New York Times gazetesi, 5 Şubat 1920 günü, «Osmanlı kızılları», «Genç Türk Kızıl Ordusu» gibi deyimler kullanmaktadır. 7 Ocak 1921'de New-York

Times'da Türk Ordusu'nun Bolşevik olduğu belirtilmektedir :

«Kemal Paşa, Anadolu'da büyük bir ordu topluyor. Kurulan birlikler Bolşevikleştiriliyor... Milliyetçiler, ülkeyi Bolşevikleştiriyorlar. Milliyetçi ordunun subayları Bolşeviklikten övgüyle söz ediyorlar...»[280]

Ünlü yazar Hemingway, Mustafa Kemal'i Rusların kontrolünde sayar :

«Boğazlar'a egemen bir Rusya ile Rusya'nın egemenliği altında Boğazlar'a sahip bir Mustafa Kemal arasında pek büyük bir ayırım da yoktur»[281].

Londra'nın ciddiyetiyle ünlü Times'ı başka bir dil konuşmaz. 6 Temmuz 1921 tarihli Times, Kayzer'in yerini Lenin'in aldığını yazar :

«Wilhelm II.'nin yerine Lenin, Türkiye'nin koruyucusu oldu.»

Fransa'nın yine çok ciddî tanınan ünlü Le Temps gazetesinin yazı işleri müdürü René Peaux, Yunan işgalini hazırlamak üzere, İzmir'den gazetesine Ege'de Bolşevik yağmacılığının başladığını bildirir :

«İttihat ve Terakki Örgütü, Anadolu'da çalışmakta devam ediyor... Büyük gizlilikle geniş bir çete sistemi yayılmaktadır. Kışkırtıcılar, halk kitlelerini arazi işgaline teşvik ederek, onlara bir cins Bolşeviklik telkin etmektedirler. Gerçekte amaç, hıristiyan halkın mülklerini yok etmektir».

Büyük Zafer'den sonra dahi, İzmir'de bâzı banka kasalarının açılması, Batı basınında komünistlik diye gösterilmiştir. Örneğin Petit Parisien muhabiri, Mustafa Kemal'e şu soruyu yöneltebilmiştir :

«— Ankara Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin Anadolu'da oturan yabancılara karşı tutumu, Bolşeviklerce alınmış olan tedbirlere pek benziyor, örneğin İzmir'de bâzı bankalarda ve hatta Fransız bankalarında-

ki yabancılara ait kasaların zorla açılması, Istanbul'da İtilâf çevrelerinde pek üzücü bir etki yaratmıştır. Türkiye'de komünist bir yönetim mi kurmak istiyorsunuz?»[282]

Yabancı basının bu komünistlik suçlamalarına, işbirlikçi basın gönüllü olarak katılır. 22 Şubat 1920'de Açık Söz, «Kızıl Tehlike» başlığını atar. 26 Şubat 1920 tarihli Alemdar, «Şeyhülislâm'dan Bolşevizme karşı bir fetva istendi» haberini yayar. 31 Mart 1920 tarihli Peyam-ı Sabah gazetesi, Kürt Yükselme Derneği'nin şu bildirisini yayınlar :

«Millîci örgüte aldanmayınız! Bolşeviklerin kafasını taşıyan yurtsuz serserilerdir.»

17 Şubat 1920 tarihli Alemdar, İslâm Yükselme Derneği'nin bildirisine yer verir. Bildiriye göre, «bireyin ve toplumun yaşam ve mülkiyet haklarını uygulamada çiğneyen Bolşeviklik, İslâmiyet ile hiçbir biçimde bağdaşamaz»*

21 Şubat tarihli Alemdar'da, Hürriyet ve İtilâf'ın İngilizci liderlerinden eski Şeyhülislâm Mustafa Sabri konuşur :

«Zavallı Türk Milleti! Dünkü gün Rusya ezelî düşmanımızdır diyerek, seni Almanlarla birlikte savaşa sokanlar, bugün de Bolşeviklik adı altında Moskof'la birleşmeye çağırıyorlar».

---

* Trabzon Milletvekili Ali Şükrü, 11 Mayıs 1920 tarihli Meclis oturumunda bu bildirinin İngilizlerce hazırlandığını ileri sürmüştür. «Istanbul'daki İslâm Yükselme Derneği, gazetelere, Bolşevikliğe karşı bir bildiri gönderdi. On gün sonra Times gazetesinde Istanbul muhabirinin bir mektubunu gördüm. Mektupta deniyor ki, İslâm Dünyası ve özellikle Türkler, Bolşevikleri kendileri için yararlı sayıyorlar. Bu akım tehlikelidir. Bunun önüne geçmek için propaganda yapmalı deniyor. Bir de baktım ki, bildirinin tarihiyle bu mektubun tarihi bir. Anlaşılıyor ki, bildiriyi yayınlattıranlar da İngilizlerdir. Buna çok çalışıyorlar. Herhalde kamuoyumuz, Bolşevikliğe karşı propagandalarla dolmuştur».

ATATÜRK BOLŞEVİK SUÇLAMALARINDAN YAKINIYOR...

Damat Ferit, daha 1919 sonbaharında, bir yandan Ali Galip olayıyla açığa çıktığı üzere Kürt aşiretleriyle Sıvası basmaya kalkışırken, öte yandan da İtilâf Devletlerini Mustafa Kemal'e karşı harekete geçirebilmek için Bolşevik kozunu kullanmayı denemiştir. 19 Eylül 1919 günü Damat Ferit, Trabzon Vâlisine, «Bolşevikler, Osmanlı sahillerini geçerek, Samsun ve Trabzon yoluyla Anadolu'ya giriyorlar. Bolşevizm şeytanlığının yayılmasını ve genişlemesini engellemek için ne tedbirler almaktasınız?» biçiminde bir yazı yazar.

Mustafa Kemal, «Avrupaya jurnal» saydığı Damat Ferit'in bu komünistlik şantajına şiddetli tepki gösterir. «İrade-i Milliye» gazetesinde bir bildiri yayınlatarak, Istanbul'a bol sayıda gönderir :

«Istanbul Hükümeti'nin pek haince olan böyle bir iftira ile milleti, Avrupa'ya karşı suçlamaya kalktığı hayret ve üzüntüyle görülüyor»[283].

Mustafa Kemal, ABD'nin Ermenistan mandası projesini incelemek için gönderilen Amerikalı General Harbord'a verdiği muhtırada Damat Ferit'in ve İngilizlerin milliyetçi hareketi komünistlikle suçlamalarından uzun uzun yakınır ve Bolşeviklik iddialarını reddetmeye büyük önem verir :

«Kabinenin tutunduğu öteki silâh Bolşevizm korkusudur. Vâlilere yapılan resmî genelgelerde Bolşeviklerin Anadolu'ya girdiklerini ve bizim faaliyetlerimizin bunlardan esinlendiğini söylemekten çekinmiyorlar...

Bizim memleketimizde doktrinin (Bolşeviklik) hiçbir biçimde bir yeri olamaz. Dinimiz, göreneklerimiz ve aynı zamanda toplumsal yapımız, böyle bir fikrin yerleşmesine elverişli değildir. Türkiye'de ne büyük kapitalistler, ne de milyonlarca zenaatkâr ve işçi vardır. Öte yandan tarımsal bir sorunumuz yoktur. Son olarak, toplumsal bakımdan, dinsel inançlarımız Bolşevizmi be-

nimsemekten bizi uzak tutmaktadır. Türk milletinin bu doktrine karşı hiçbir eğilimi olmadığının ve hatta gerektiğinde mücadeleye hazır olduğunun en iyi kanıtı, Ferit Paşanın Bolşevizmin memleketi istilâ ettiği ve etmek üzere olduğu yolundaki asılsız söylentilerine karşı milletin duyduğu dehşet duygusudur. Ferit Paşa Kabinesi, tam anlamıyla İngilizlerin istilâ duyguları için biçilmiş kaftandır».

«... Eskişehir'de tam anlamıyla dinginlik egemen iken İngiliz bölükleri yöresel komutan Albay Âtıf Bey'in evine girdiler, hakkında her çeşit olanak dışı iftiralar ettiler ve onu askerlerinin gözleri önünde alıp götürdüler ve adamlı olarak Istanbul'a yolladılar. Yöresel halk arasında, bu saldırının doğal olarak açtığı heyecan ve kaynaşmayı açıklayabilmek için, İngilizler, Bolşevikler ve İttihatçıların bu bölgeyi istilâ etmekte oldukları yolunda haberler yaydılar...»

«Gerçeği, yâni hareketimizin tamamen millî niteliğini yanlış göstermek amacıyla İngilizler, bizim bir Almanlar ya da Bolşeviklerden, bir yabancı müslümanlar ya da İttihatçılardan, bir Enver Paşa'dan ya da daha bilmem kimden para aldığımız yolunda haberler yayıyorlar. Bu söylentiler, Ferit Paşa Kabinesi'nin de işine geldiği için onlara önem verip kuvvetlendiriyor. Gerçekte örgütümüzün bu sözü geçen kaynaklarla hiçbir ilgisi yoktur ve olamaz. Çünkü en başından beri açıklandığı üzere, amacımız yalnızca vatanseverliğe dayalıdır ve açık bir yön izlemektedir»[284].

Mustafa Kemal, Ermeni Patriki Zaven'in millî hareketten ürken Ermeni ailelerinin Anadolu'dan göç ettiği yolunda bir demeç vermesi üzerine, basına bir bildiri vererek, tek tük göç varsa, bu Ferit Paşanın Bolşeviklik ve İttihatçılık iftiraları yüzündendir, der :

«Anadolu millî hareketini gerçeğe aykırı olarak Bolşevizm diye ilân eden ve memleketi daima İttihatçı eylemleriyle sürekli karışıklık içinde görmek ve göstermek isteyen Ferit Paşa Kabinesinin demeçlerinden ür-

kerek ihtimal birkaç zengin aile kendilerince güvenli gördükleri bir tarafa taşınmışlardır»[285].

İÇ İSYANLAR KÖRÜKLENİYOR...

Görüldüğü üzere, Atatürk, Bolşeviklik ve komünistlik suçlamalarını reddetmeye büyük önem vermektedir. Bu propagandanın içte ve dışta etkili olacağından çekindiği anlaşılmaktadır. Gerçekten de, 1920 yılının iç isyanları sırasında, komünistlik suçlamalarının etkili olduğu görülmüştür. «Milliyetçilerin katli vâciptir» fetvalarıyla Anadoluya dağılan İngiliz ve Padişah ajanları, din, ırz ve mülkiyet düşmanlığı diye anlattıkları komünizm suçlamalarıyla isyanları körükleyebilmişlerdir. İngilizlerin ve Fransızların hazırlattıkları antikomünist bildiriler, ajanlar, gemiler ve uçaklarla Anadolu'ya akıtılmıştır. Mahmut Goloğlu'nun yazdığına göre, Fransız gemileri ile uçakları Karadeniz kıyılarına antibolşevik bildiriler atmakta, bu bildiriler millîciler tarafından toplanıp yok edilmektedir[286]. Fakat propaganda isyanlara etkili olmaktadır. Örneğin 25 Nisan 1920 günü Meclis'te Mustafa Kemal, Beypazarı ayaklanmalarının nedenini komünistlik propagandasına bağlamıştır :

«Hilâfet makamına karşı hiçbirimizin aklından geçmeyecek yalanlar icat ediliyor, yaratılıyor. Örneğin Bolşevikler geliyor, köyümüzü, kasabamızı yıkacak, hepimizi asacak, çabuk silâh başına. Doğaldır ki, köylü câhil, bilmez, silâhlarını alıyor ve geliyor. Ne olduğunu anlamadan, karşıkarşıya geldiği kimselerle çatıştıktan ve bir kez kan döküldükten sonra, doğal olarak bir düşmanlık ve anlaşmazlık doğuyor»[287].

Hendek ve Düzce isyanı, Ali Fuad Cebesoy'a göre, benzer propagandaların sonucudur :

«Düzce'deki isyana katılan Hendek'lilerden bir kısmı, gece yakın köylere giderek, 'Bolşevikler Hendek'i bastı. Kadın ve kızlarımızı çırılçıplak hamamlara doldurdular. Müslümanlık ve nâmusumuz tehlikededir.

Allahını seven Hendek'e koşsun' diye propagandaya başlamışlardı»[288].

Âsiler, Ali Fuad Cebesoy Paşa'nın «sağ kolu» olan Yarbay Mahmut Bey'i şehit ederler. Bir kısım kişiler Mahmut Bey'in din kurallarına göre gömülmesine bile karşı çıkarlar :

«Bu Bolşeviktir, namazı kılınmaz»[289].

Gerede'de benzer olaylar geçer :

«31 Mart olayında ilişkisi bulunan ve nasılsa kaçıp gelen Kör Ali Hoca, Divitli Eşref, Hacı Yakup ve Şatır'ın Hâfız gibi gericiler, Ankara'ya karşı halkın dinsel duygularını aklın almayacağı bir ölçüde sömürüyorlardı. Camiler, kürsüler, sokaklar onların söylev yerleriydi. Ankara'dakileri Bolşevikler diye niteleyip her gün, her saat halkı ayaklanmaya çağırıyorlardı».

«Ankara'dan bir öğüt kurulu olarak gelen Hüsrev (Gerede), Dr. Fuad Osman ve Şükrü Beyleri 'Bolşevikler geliyor' diye çevreye yayarak Üçpınar köprüsünde tutuklayıp ilçeye getirmişler, onur kırıcı işlemler ve işkenceye boğmuşlardı»[290].

Damat Ferit'in Bolşeviklik suçlamaları üzerine, Sıvas'taki Üçüncü Kolordu Komutanı Albay Selâhattin, 22 Eylül 1920'de Çorum'da patlak veren bir olayı anlatır :

«Ferit Paşa'nın bilinen yazısından sonra Merzifon'dan Çorum'a un sağlamaya giden sekiz kişilik bir süvari müfrezesine karşı, Bolşevikler geliyor diye Çorum'da bulunan piyade mitralyöz birlikleri ve oraya özel amaçla gitmiş olan Ankara Vâlisi Muhittin Paşa'nın teşvikiyle olacak, halk derhal silâha sarılarak Merzifon yolu üzerinde mevziler alınmış ve gelenlerin ateşle karşılanması hazırlığı yapılmıştır. Bu durum bâzı tedbirlerle önlenmişti. Tarafların biribirinden haberi olmaksızın çatışma olacaktı. İngilizler, Merzifon'da bulunan kuvvetlerini tamamen Samsun'a taşımışlardır. Ora hıristiyan halkı, İngilizlerin teşvikiyle, Bolşevikliği ileri sürerek herhangibir olay çıkarabilirler. Ulukışla ci-

varında İngiliz askerleri, bâzı mevkilerde siperler kazarak, mitralyözler yerleştirerek Bolşevik birliklerin hareketlerine engel olmaya hazırlanıyorlar»[291].

1920 yazında Nahcıvan'da Kızıl Ordu ile ortak askerî eylem yapma kararı alınınca, Karabekir'in bir kısım yüksek subayları bu temastan ürkmüşlerdir. Beyazıt'daki tümen komutanı Câvit Bey, «kendi elimizle ateşe atılıyoruz» diye bu ortak eyleme karşı çıkmıştır. Kâzım Karabekir Paşa, durumu şöyle özetler :

«Bolşevikler hakkında o kadar kötü söylentiler yayılmıştı ki, bunların geçtiği yerde herşeyin yanıp kül olacağı kanısı kökleşiyordu. İçinde bulunduğumuz ağır durumun sonu bile unutulmuştu... Durmadan günü gününe haber alıyorum. Bolşevik birlikleri ile temasımız elzemdir. Para, cephane, özellikle Batı Ordusuna her çeşit silâh ancak Rusya'dan alınabilecektir. Bolşeviklere karşı olan propagandalara kapılırsak, birkaç ay sonra parasızlıktan ordular dağılabilecek ve Ermeni-Yunan Ordusu bile Anadolu'da Türklüğü boğabilecektir»[292].

DAMAT FERİT'İN ANTİKOMÜNİST MANİFESTOSU!

İşte bir yandan Bolşeviklik edebiyatı yapılırken ve Ankara'da Besim Atalay gibi tutucu milletvekilleri dahi «Bolşevikliği bize Allah gönderdi» diye Bolşeviklik taslarken, Anadolu'da ırz, nâmus ve servet düşmanı diye gösterilen Bolşeviklere karşı şiddetli bir tepki oluşmaktadır. Bunu bilen Damat Ferit, Türkiye'nin sonu demek olan Sevr Antlaşması'nı Istanbul Hükümeti'nin kabullendiğini bildiren 4 Ağustos 1920 tarihli bildirisinde dahi, milliyetçileri komünistlikle suçlayıp Sevr'i savunabilmektedir :

«*İsyancılar, Bolşeviklerden yardım istiyorlar. Osmanlı milletine bundan büyük saygısızlık olamaz. Güzel ve erdemli ahlâkı ile dünyanın en büyük bir devletini kurmuş ve yüzyıllarca sürdürmüş olan nâmuslu ve edepli, uysal ve soylu, İslâm kurallarına saygılı Türk kavmi, hakkı ve gerçeği inkâr eden, malların ve eşlerin*

ortaklığı ile insanları öldürme ve malları zorla alma ilkelerine dayanan, insanlıktan çok hayvanlığa yakın olan azgınlıklardan ve Bolşevikler gibi Allah'ın ve insanların düşmanlarından yardım istemez».

Bolu Mutasarrıfı Osman Kadri'nin 19 Mayıs 1920 tarihli antikomünist manifestosu, Damat Ferit'inkinden parlaktır. Bu türün en gelişmiş bir örneğidir. Subay düşmanlığı, İttihatçılık, eşkiyalık, Moskofluk, gâvurluk, Bolşeviklik temalarının hepsi, uygun biçimde biribirine karıştırılmıştır. Bildiri, Kemalistlere yöneltilen bütün suçlamaları özetler :

«Ey Padişah'a, dine, devlete beşyüz yıldır bağlılığı ile dünyayı hayrette bırakmış olan gerçek müslümanlar! Bolşeviklik adı altında dörtyüz yıllık din ve devlet **düşmanımız olan Moskoflardan** çıkmış, şeriata karşı ve kanuna aykırı bir görüşe kapılan birtakım eşkiya, vatanı kurtaracağız diye Anadolu'nun siz saf ve dürüst halkını aldatarak Padişahı'na, müslümanların Halifesine isyan bayrağı çekmişlerdir. Bolşeviklik, paranın, malın, emlâk ve arazinin ayaktakımı, yersiz, yurtsuz birtakım haydutlar tarafından yağma edilerek, bu haylaz, tembel, câni herifler arasında paylaşılması, hiç kimsenin nikâhlı karısı olmayıp, her kopuğun her kadını istediği gibi kullanması, çocuklar iki yaşına kadar analarının kucağında kaldıktan sonra alınıp genelevlerde beslenerek anasız babasız yetiştirilmesidir ki, ne bir babanın çocuğunu, ne bir evlâdın ana ve babasını tanımaması demektir. Bu, dinimiz olan İslâma karşı olduğu gibi, aile yaşamına, insanlığa, herşeye aykırı olduğu için müslüman memleketlerinde sökemez. Çünkü gâvur icadı olan bu görüşe uyarak malını, karısını feda **edip Rusya'da sokaklar** ortasında hayvan benzeri yaşayan adamlar gibi serserice bir yaşamı hiçbir müslüman, hiçbir insan, hiçbir vicdan kabul edemez. Ancak memleketimizde ötedenberi haydutluk ve soygunculuğa alışmış, seferberlik devam ettiği sürece vurgun vurarak kanunun üstünde bir üst gibi bulundukları yerlerde zorbacasına hareket ve rahat bir yaşama, içki ve eğlence

rezaletini âdet edinmiş birtakım subaylar ile hapishaneden kaçmış ya da her nasılsa şimdiye kadar yakasını kanunun pençesine vermemiş olanlar vardır ki, bunlar milletin ezildiğini, mahvolduğunu, köylerin harap, kadınların dul, çocukların yetim kaldığını düşünmek istemezler. Amaçları, her ne ad altında olursa olsun, vurgunculuk dönemini sürdürmektir. Dürüst kişilerin sığındıkları kanunu, hükümeti, Padişah'ı tanımıyorlar. Vatanı kurtaracağız diye bütün Anadolu'yu kasıp kavuruyorlar. Padişahımız tutsaktır, kurtaracağız diye zorla para topluyorlar.

Bir yıldır Anadolu'da yakmadık köy, öldürmedik adam, yapmadık cinayet bırakmadılar. Oysa Yunanlıları İzmir'den çıkaracağız dediler, aksine işgalin genişlemesine yol açtılar, barış koşullarını hafifleteceğiz dediler, aksine daha çok arttırdılar. Din kardeşiyiz diyorlar, köylerimizi soyuyorlar, zorla asker yapıp din kardeşinize, hem de müslümanların Halifesi Efendimizin meşru hükümetine karşı silâh kullanmaya zorluyorlar...»

VAHDETTİN'İN ANTİKOMÜNİSTLİĞİ

Düzce-Bolu isyanları sırasında Mutasarrıf Osman Kadri, milliyetçileri komünistlikle suçlamanın unutulmaz örneklerini verirken, Sultan Vahdettin de, İngilizlerin Ankara Hükümeti ile uzlaşmalarından kuşkuludur. Sultan istemektedir ki, Yunan çekilsin, fakat boşaltılan arazi, Vahdettin'in hükümetine teslim edilsin, Ankara Hükümeti'ne verilmesin... Bu teze bir geçerlik kazandırabilmek için, Sultan, memleketten İngiliz zırhlısıyla kaçmak zorunda kalacağı güne kadar, Kemalistlerin İttihatçı ve Bolşevik olduklarını, halkça tutulmadıklarını İngilizlere ısrarla söylemiştir. Bunu İngiliz belgelerinde görmekteyiz. Sultan Vahdettin, 21 Mart 1921 günü Sir Horace Rumbold'a Kemalistler hakkında şöyle konuşur :

«Mustafa Kemal, kökeni belli olmayan bir Makedonya ihtilâlcisidir. Bulgar, Yunan, Sırp kanından ola-

bilir. Daha çok bir Sırp'a benzer... Aralarında hiçbir gerçek Türk yoktur...

Bu haydutlar, benim onlara boyun eğeceğimi düşünebiliyorlar. Dış destek aradılar ve desteği Bolşeviklerde buldular... Müslüman Türklerin Bolşeviklikle hiçbir ilgisi olamaz. Çünkü Bolşeviklik, dinlerine aykırıdır. Fakat Bolşeviklik zorla onlara kabul ettirilirse, ne yapabilirler ki?»

Vahdettin, bu sözleriyle, Anadolu'yu komünistlerden temizleme bahanesiyle İngilizleri, Kemalistleri ezmeye cesaretlendirmektedir. Nitekim 23 Mayıs'ta Vahdettin, Rumbold ile Ryan'ı, Bolşevikliği Kafkasya ötesine sürmeye çağırır :

«Yunanlılar, halkı yok etme politikası izliyorlar. Ankara liderleri kişisel amaçlarına bağlı olarak fesatçılığı destekliyorlar. Mâsum halk, her ikisinin kurbanıdır...»

Kemalistler, «Bolşevik yardımına güveniyorlar. Önce güdülecek politika, Türkiye'yi ve sonra da dünya barışını tehdit eden tehlikeyi önlemek amacıyla Bolşevikleri Kafkasya ötesine atmak olmalı...»

Vahdettin, Sir Horace Rumbold'a 6 Nisan 1922'de de, Kemalistlerin milliyetçiliğinin bir maske olduğunu söyler :

«Ankara'daki askerî ihtilâl örgütü, eski İttihat ve Terakki'nin yeniden dirilişinden başka birşey değildir. Yunan istilâsının yarattığı duyguları sömürüp halkın gözünü boyayabilmek için milliyetçilik maskesi altında gizleniyorlar».

Vahdettin, ülkeden kaçışına pek az bir süre kaldığı ve Büyük Zafer'in yaklaştığı 7 Ağustos 1922 tarihinde, oyunu kaybettiğini sezdiğinden iyice öfkelidir. Rumbold'a Kemalistlerin hiçbir şey değil, fakat komünist olduklarını anlatır :

«... Milliyetçi liderler, bir hükümet değildir, bir isyancı ve ihtilâlci topluluğudur. İttihat ve Terakki'nin yeniden dirilişidir. Onlar, çeşitli adlar altında, özel çı-

karları için ülkenin başına geçmeye çalışıyorlar. *'Milliyetçiler', en son kullandıkları addır. Masum halkın vatanseverliğini ve iyiniyetini sömürdüler. İzledikleri politika ve inançları bakımından onlar, Bolşeviklerden başka birşey olamazlar...»*[293]

«CUMHURİYET, KOMÜNİSTLİK GETİRİR!»

Görülüyor ki, milliyetçileri ve devrimcileri, halkın gözünde lekelemek ve etkisiz kılmak için komünistlik suçlamalarına başvurulması, Kurtuluş Savaşı yıllarında başlamıştır. Emperyalistler, milliyetçilere komünist damgasını vurmuşlar, emperyalist devletlerin hizmetindeki işbirlikçiler, başta Vahdettin ve Damat Ferit olmak üzere, bu komünistlik silâhına dört elle sarılmışlardır. Böylece Kurtuluş Savaşı yıllarında, komünistlik suçlamaları, vatan hainlerinin vatanseverlere karşı kullandığı bir silâh olmuştur.

MİLLİCİLER ARASINDA KOMÜNİSTLİK SUÇLAMALARI

Bu yoğun propagandanın tutucu eşraf çoğunluğuna dayalı milliyetçi saflarda etkisiz kalması beklenemezdi. Erzurum olayları, bunun çarpıcı bir örneğidir. 1920 sonbaharında Erzurum'da Sovyetlerinkine benzer biçimde bir Halk Hükümeti kurmaktan söz edilmektedir. Albayrak gazetesi, bu görüşün şampiyonluğunu yapmakta ve Bolşeviklik taslamaktadır. Ordu içinde bu görüşü propaganda etmektedir. Gerçi Celâlettin Ârif ve Hüseyin Avni gibi tutucuların da bu «Halk Hükümeti» isteyenler kafilesine katılması, halkçılık iddialarının bir yaldızdan ibaret kalabileceğini, bunun tutucu ve bölücü bir eylemi maskelemekte kullanıldığını düşündürebilir*. Fakat Halk Hükümeti, o günlerin ileri sloganıdır.

---

* Karabekir Paşa'ya göre, Albayrak'çı Mithat'ın «Halk Hükümeti» projesi bir İngiliz oyunudur. Nitekim 15 Mart 1921'de Karabekir, Genelkurmay Başkanlığı'na şunu yazar: «Bu kişinin Ordu ile bu kadar uğraşmasında Ordu ile halk ve hükümet ve ayrıca Ordu arasında bozuşukluk ve ihtilâl çıkarmaya

Enver Paşa, Sovyet tipi bir «Halk Hükümeti» kurma iddiasındadır. Mustafa Kemal, 1921 Anayasası'nın kabulünü «Halk Hükümeti» ilkelerinin saptanması diye açıklamaktadır. İşte Kurtuluş Savaşımızı başlatan Erzurum Müdafaa-i Hukuk'unda, Halk Hükümeti isteklerinden sonra, şimdi «Halk Hükümeti»ne karşı tepki vardır. Karabekir Paşa'ya göre, 1920 yaz ve sonbaharında Bolşeviklik taslayan, Mustafa Suphi çevresiyle ilişkilere giren ve «Halk Hükümeti» kuracaklarını ilân eden Erzurum'un az sayıdaki ilerici aydınları artık Erzurum'a dahi girememektedir. Karabekir Paşa, bunları Mustafa Kemal'e yazdığı 11 Temmuz 1921 tarihli bir yazıda açıklar :

«Anayasa kanunundaki Şûra (Sovyet) usûlü devlet biçimi uygulama ilkin başarılı bile olsa, her tarafta işbaşına geçeceklerin önemli bir çoğunlukla tutuculardan ibaret olacağı» düşünülmelidir.

«Bunların en yakın iki örneği Erzurum ve Trabzon'daki Müdafaa-i Hukuk ve Belediye seçimlerinde görülebilir. Halkın serbest oyu, işbu kurulların başına tutucuları geçirmiş ve az zaman önce yeni fikirleri yayınlar görünen ve Erzurum'un aydın sayılan gençleri... tarafımdan korunduğu halde dahi bir daha Erzurum'a giremez olmuştur»[294].

Bu ortamda Karabekir Paşa ve Ordu bile Bolşeviklikle suçlanmaktadır :

«Enver'in Anadolu'ya girme çalışmasına Erzurum ve Trabzon'da müthiş çaba harcandığını ve Halk Hükümeti kurulmasıyla buna yardım edildiğini görüyorum. Benim Bolşevik olduğum, Ordu Bolşevik oluyor propa-

çalışmasında bir İngiliz teşviki bulunduğu ve bilerek ve isteyerek buna âlet olduğu hissedilmektedir. Özellikle **daha İstanbul Hükümeti zamanlarında İngiliz temsilcisi Rawlinson bana, Bolşeviklere karşı korsam İngilizlerin Doğu'ya yardım edeceklerini ve İzmir ve Adana gibi Batı illeriyle uğraşmamamızı** önerdiğine göre, Erzurum'da uygun yüzlerle bâzı oyunlar yaptığına kuşku kalmıyor» (Kâzım Karabekir, İstiklâl Harbimiz, s. 873).

gandaları da bunun için ve aynı zamanda halk gözünde düşürülmekliğim için, Ankara'dan dahi geliyordu»[*295].

Fakat asıl tepki, Atatürk'ün 1921 Anayasası'na ve «Halk Hükümeti» görüşüne karşı, Erzurum Kongresi'nde millîcilerin başında gelen Heyet-i Temsiliye üyesi Hoca Raif Efendi öncülüğünde Erzurum Müdafaa-i Hukuk'undan gelmiştir. Bunlar Müdafaa-i Hukuk'u, Muhafaza-i Mukaddesat (kutsal şeylerin korunması) örgütü hâline getirmişler ve padişahçılığı savunmuşlardır. Hoca Raif Efendi'ye göre, Atatürk, 1921 Anayasası ile Meclis'te Müdafaa-i Hukuk grubu kurmakla Cumhuriyet'e doğru gitmektedir. Cumhuriyet ise, ülkede yaratacağı karışıklarla komünistliği getirebilir. Hoca Raif ve arkadaşlarının Karabekir Paşa aracılığıyla Mustafa Kemal'e iletilen görüşleri şöyledir :

«Bütün bu girişimlerden ve Ankara basınının yayınlarından doğan ve önemli ve yaşamsal kuşku, hükümet yönetim biçimini saptayan Hilâfet ve Saltanat'ın Cumhuriyetçiliğe dönüşmesi tehlikesidir. İzlenen tutumların devamı hâlinde bir oldu bitti biçiminde gerçekleşmesinden korkulan bu tehlike, maazallah, yaşam ve bağımsızlığımızı bir kargaşalık tufanı içinde boğar. Ve bu değişiklikten ilk yararlanacak, yine düşmanlarımız olur. Apaçıktır ki, devletin bütünlüğü ve bağımsızlığını politik nedenlerle onaylayacak ve kabul edecek olan İtilâf Devletleri ile öte yanda Bolşevikler, barıştan sonra ülkemizde yapılacak saltanat devrimini, iç karışıklarla bizi çökertebilecek en kuvvetli bir bölme ve parçalanma vesilesi olarak kazanacaklardır»[296].

---

* İşin gülünç yanı, Bolşeviklikle suçlanan Karabekir Paşa, Atatürk'ün Sultan olmak istediğini, bunu başaramayınca müthiş solcu olduğunu anılarında yazar: «Mustafa Kemal Paşa, bir zaman hocalardan bağnaz biçimde hutbe ve söylevlerle Hilâfet ve Saltanat'ı almaya uğraştı. Başaramayınca müthiş sola kaydı. Dinsel ve geleneksel varlıkları kanla yıktı» (Kâzım Karabekir, İstiklâl Harbimiz, s. 917).

ATATÜRK'E KARŞI KOMÜNİZMLE MÜCADELE DERNEĞİ

İşte cumhuriyetçiliğin ve komünistliğin bu tehlikelerini önlemek için «Muhafaza-i Mukaddesat» kuruluşuna gidilir, tüzüğü hazırlanır, öteki illere, özellikle Doğu illerine bildiriler yollanır. Tüzükte toplumsal devrim fikri kesinlikle reddedilmekte ve örgütün kuruluş nedeni şöyle açıklanmaktadır :

«Beş-altı yıldır felâketin her çeşidine uğrayıp sonunda bütünlük, varlık ve bağımsızlık hakkı dıştan darbeler indirilerek parça parça tutsaklık altına alınmak istenilmesi yoluyla zâten dıştan gelen siyasal saldırılardan dolayı hukukunu savunmak için çırpınmakta olan zavallı millet ve memleket, bu kez de toplumsal devrim adı altında bütün kutsal şeyleri, dinsel yücelikleri, ahlâk, görenek ve usulleri, millî geleneği hor görülüp ayaklar altına alınarak, milleti, tek dayanağı olan dinsel inancından ve manevî gücünden yoksun kılmaya ve bütün hak ve hukuktan kopmuş bir hayvan sürüsü durumuna düşürmeye çalışılmaktadır. Milleti böylece hevesler oyuncağı ve çıkar aracı yapma hain niyetiyle ve (Bolşevik) komünistlik ve halkçı iştirakiyun gibi birtakım adlarla büyük ölçüde dışarıda ve dışarıdakilere uydu olarak bölüm bölüm de memleket içinde din ve millete karşı birtakım zararlı örgütler ve tehlikeli girişimler yapıldığı ve hatta bunlardan bâzı hain serserilerin düzenli biçimde örgüt altında serbestçe dışarıdan memlekete gelmekte olduğu haber alınınca, Erzurum halkının katılmasıyla yapılan genel bir toplantıda kanuna ve dine aykırı bu gibi mel'unca girişimleri engellemek ve beliren tehlikelerin önüne geçmek için gerekli her türlü girişimde bulunmak üzere, yirmi kişilik bir kurul seçilmiştir. Bu kurul, bağlı ilçeler Müdafaa-i Hukuk örgütlerinin ve belediyelerin onayını alınca Muhafaza-i Mukaddesat örgütü ortaya çıkmıştır».

Kuruluş nedenini, tüzüğün ikinci maddesi olarak

böylece belirten dernek, üçüncü maddede de amacını belirtir :

«İkinci maddede de açıklandığı üzere, içeride birtakım adlarla toplumsal doktrinler diyerek meydana konulmakta olup dinsel inançlarla ve şeriat hükümleriyle kesinlikle bağdaşmaz bulunan, içinde 'Hükümet, İslâm Hükümeti'dir ve 'resmî dini İslâm dinidir' diye açıkça belirtilmiş Osmanlı Anayasası'na da taban tabana karşıt ve aykırı düşen birtakım küfür ve zındıklık niteliğindeki bozucu kural ve teorilerle bunları yaratan, inanan ve yayanlara karşı savunma için gerekli verileri hazırlama ve öteki gerekli işleri yerine getirmekle bir islâm memleketi olan vatanımızı bu yüzden bir fitne ve fesat ocağı hâline gelmekten korumaktır»[297].

MİLLET MECLİSİ'NDE KOMÜNİSTLİK SALDIRILARI

Erzurum'da olduğu gibi, Millet Meclisi'nde de hava değişmiştir. 1920 yılında «Bolşevikliği bize Allah gönderdi» diyen milletvekilleri, 1921 yılı başında Bolşevikliğin taslayan arkadaşlarına karşı homurdanmaktadırlar. Atatürk'ün kurduğu resmî Komünist Partisi dahi eleştirilmekte, Meclis çoğunluğunun bu görüşlere karşı olduğu ve Hükümet'in bu çoğunluğa dayanmak zorunda bulunduğu belirtilmektedir.

3 Ocak 1921 tarihli toplantıda Samsun Milletvekili Nâfiz Bey, bu noktayı hatırlatır :

«— Komünist Partisi, Meclis'teki üyelerden kuruludur ve arkadaşlarımızdır. Fakat hükümet, politikasını Meclis'te çoğunluğa dayandırmak zorundadır. Doğrudan doğruya komünistleri yeğ tutarsa, bugün Meclis'in çoğunluğu o yanda değildir. Hükümet izlediği çığırda gerçeğe doğru gitmiyor demektir».

Hükümet, bu soruya yatıştırıcı bir cevap verir. Resmî Komünist Partisi üyeleri ise, artık savunmaya geçmişlerdir. Daha birbuçuk ay önce Tevfik Rüştü'nün (Aras) kırmızı kalpağına toz kondurmayan Muhittin

Baha (Pars), Nâfiz ve Hüseyin Avni Beylerin saldırıları karşısında savunmadadır :

«Muhittin Baha — Burada bir Komünist Partisi vardır ve onun üyeleri bir komünist partisi kurmakla ve en büyük bir toplumsal görev, bir yurt görevi yaptıklarına inanmaktadırlar. Arkadaşlarımızın anlaması gerekir ki, Komünist Partisi'ne katılan inanır ki, bu partiyi kurmakla ve bu dâvâyı ilerletmekle, en büyük yurtseverliklerini göstermişlerdir, gösteriyorlar, gösterecekler dir. Komünist Partisi üyesi, millî sınırların Millî Misak içinde varlığını ve onun için canını vermeyi kabul eder. Biz böyle kabul etmişizdir. Bolşevikler de milletlerin isteklerine başvurarak hükümetlerin kuruluşlarını kabul ettirmişlerdir. (Gürültüler).

Nâfiz Bey — Orası komünizm propaganda kürsüsü değildir. (Gürültüler).

Başkan — Toplantıya son veriyorum».

MALİYE BAKANI KOMÜNİZMİ ANLATIYOR...

Türk Halk İştirakiyun Partisi üyeleri ise, daha ağır hücumlara uğrar ve sonunda dokunulmazlıkları kaldırılır. Çerkez Etem'le en yakın işbirliğinde bulunduğu Atatürk'çe açıklandığı ve ısrarla yargılanması istendiği halde, Meclis, Hacı Şükrü'nün dokunulmazlığının kaldırılmasını reddeder. İştirakiyun'cu Nâzım, Mehmet Şükrü ve Şeyh Servet'in dokunulmazlıkları ise kalkar. Bunlar daha önceden de Meclis'te ağır hücumlara uğrarlar. Mustafa Suphi'nin yazılışleri müdürlüğünü yaptığı İfham gazetesini çıkaran Türkçülerden Maliye Bakanı Ferit Tek*, ağır vergilerden yakınıp bütçeyi eleştiren İştirakiyun'cu Mehmet Şükrü'yü «Rus uşaklığı» ile

* Ferit Tek, Meşrutiyet'ten itibaren Türkçü ve milliyetçi yazı ve çalışmalarıyla değerli hizmetler yapmıştır. Fakat Damat Ferit Kabinesi'nde Bayındırlık Bakanı olarak, Atatürk'ün Üçüncü Ordu Müfettişliği'nden azil kararnamesinde imzası vardır. Tarihçi Abdurrahman Şeref'in ve Ahmet İzzet Paşa'nın da

suçlar :

«Mehmet Şükrü — Osmanlı hükümet yönetiminin temelleri üzerine yeni bir hükümet kurduk... Biz memleketin ihtiyacına göre bir yönetim biçimi bulmak ve kurmak zorunluluğundayız...

Maliye Bakanı — Mehmet Şükrü Bey, kim bilir ne gibi bir yönetim biçimi düşünmektedir. Kendileri Rus Komünist Partisi'nden oldukları için o yönetim biçimini kabul ediyorlar.

Mehmet Şükrü — Rus Komünist Partisi'nden değil, Türk Halk İştirakiyun Partisi'ndenim. Düzeltiniz.

Maliye Bakanı — Üçüncü Enternasyonal'e bağlı ve

---

imzalarını taşıyan azil yazısı, utanç vericidir :

«... Mustafa Kemal Paşa'nın görev bölgesi içinde bulunan müslüman halkı öbür unsurlara ve yabancılara karşı kışkırtma yolundaki davranışlarından dolayı Istanbul'a getirilmesinin İngiltere Yüksek Komiserliği'nden ısrarla istenmesi ve adı geçenin bu kışkırtmaları sonucu olarak asayişi bozucu durumlar meydana gelecek yerlere asker gönderilmesi zorunluğunun doğacağının önemle ileri sürülmesi üzerine kendisine durumun önem ve inceliği Savaş Bakanlığı'nca birçok kez telgrafla açıklanıp görevinden istifa ile Istanbul'a dönmesi öğütlenmiş ve bildirilmiş olduğu halde, bunları yerine getirmeyip kışkırtmalara devam etmekte olduğu, her gün yerlerinden alınan resmî bildirmelerden ve bizzat kendisi tarafından gelen telgraflardan anlaşıldığından ve bugün hâlâ Ordu Müfettişi sıfatıyla etrafa tehlikeli emirler verdiği ve 5 Temmuz'da Samsun'a çıkarılan ve bir işgal niteliğinde olmadığı (işgalci devletler) temsilcileri tarafından garanti olunan İngiliz birliğine karşı âdeta savunma durumunun alınmasını ast komutanlara emrederek, **işbu Mustafa Kemal Paşa sorununun, İngiltere Devleti ile önemli anlaşmazlıkların çıkmasına yol açacak ölçüde tehlikeli sonuçlara doğru gittiği görüldüğünden bu müfettişlikten azli...».**

Bu yazının altında, Kürdistan Cemiyeti adlı bir kuruluşla Hürriyet ve İtilâf Partisi Genel Merkezi adına vatan parçalayıcı bir anlaşmaya imza koyan İngilizci Mustafa Sabri ile 31 Mart'çı Hoca Vasfi Efendi'lerin imzaları yanında, Türkçü ve millîci bakan Ferit Tek'in imzası vardır. Ferit Tek, Amasya kararları kendisine duyurulunca da harekete geçmeyi «zamansız» bulduğunu, Mustafa Kemal Paşa'nın yanına gelemiyeceğini yazmıştır.

Moskova'nın yirmibir şartını kabul etmiş partidensiniz. Bu nedenle Rus Komünist Partisi'ndensiniz.

Mehmet Şükrü — Halk İştirakiyun Partisi Rus değil, Türk'tür.

Maliye Bakanı — Yirmibir şartı kabul ettiniz mi? O halde kızmayınız, sizin memleket için istediğiniz yönetim...

Mehmet Şükrü — Burada söylemekle olmaz. Siz de kaleminizi açarsınız, ben de kalemimi açarım, dışarıda tartışırız.

Maliye Bakanı — Kızmayınız. Siz memleket için arzuladığınız yönetimi gerçekleştiremezsiniz, hayaldir. Bu memleket o yönetimi kabul edemez. Onu şiddetle reddederiz, yapamazsınız. Tasarladığınız yönetim biçimi, bugünkü idare örgütünün on katını içine alır. Siz komünist ne demektir, bilir misiniz? Komünist demek, bir memleketin bütün ürünlerini halkın elinden alıp anbarlarda toplamak ve sonra tâ köylerde bulunan (şiddetli gürültüler, sadede sesleri, devam sesleri)... Ve sonra halkın elinden topladığı ürünleri anbarlara koyarak Ayşe'den Fatma'ya kadar bütün köylüye vesika ile vermektir...»

O sıralarda, bütün çabalarımıza rağmen, Sovyet Rusya ile bir ittifak antlaşması hâlâ imzalanmış değildir. Dostluk Antlaşması, 16 Mart 1921'de imzalanır, fakat Antlaşmanın Meclis'te onayı, Yunanlıların Ankara'ya doğru ilerlemeye geçtiği günlere kadar geciktirilir. Onaylama görüşmelerinde de, bâzı milletvekilleri, bunun bizi komünizme sürükleyip sürüklemiyeceği konusunda kuşkularını dile getirirler. Sovyet Rusya ile antiemperyalist mücadelede beraber olduğumuz belirtilince, Erzurum Milletvekili Salih Efendi, bilgisi ölçüsünde, Dışişleri Bakanı'na şu soruyu yöneltir :

«— Bizim davranışlarımızla Rusların davranışları arasındaki benzerlikten söz ettiğine göre, Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin doktrini nedir? Demokrasi midir, kapitalizm midir, otokrasi midir?»

Bu milletvekiline anlatılır ki, mondiyal (milletlerarası) kapitalizm ile, yâni emperyalizm ile mücadelede beraber olmak, ülke içinde de kapitalizme karşı olmak anlamına gelmez. Rusya, ülke içinde de kapitalizme karşıdır, Türkiye değildir ve buna ne Rusya, ne de öteki hiçbir devlet karışamaz.

CELÂL BAYAR, KOMÜNİSTLİKLE SUÇLANIYOR!

Kısaca, 1921 yılında çoğunluğu tutucu olan Meclis'te, 1920'nin modası Bolşeviklik edebiyatına artık yer yoktur. Erzurum Milletvekili Hüseyin Avni, 29 Aralık 1921'de yaptığı konuşmada bunu iyi dile getirir:

«— Geçen yıl hepiniz Bolşeviklikle övünüyordunuz, şimdi ne oldu?»[298]

Hâlâ komünizmden kuşku vardır. Cumhuriyet'e yönelinmesinden ve bunun komünistlik getirmesinden korkulmaktadır. Bu arada dış çıkar çevreleri gibi, iç çıkar çevreleri de, çıkar sağlamak ve çıkarlarını korumak için komünistlik şantajından yararlanmayı öğrenmişlerdir. Örneğin 24 Şubat 1921'de Eskişehir'in ünlü toprak ağası, tüccar ve müteahhidi Emin Sazak*, herhalde ticarî işlerinde kolaylık sağlamadığı için, Celâl Bayar'ın başında bulunduğu Ekonomi Bakanlığı'nı, hatta Hükümet'i «komünist yağmacıların eline düşmek»le suçlayacaktır. Sazak'ın bugün de geçerli olan ilginç suçlaması

* Emin Sazak, 1945'te Toprak Kanunu'na, Adnan Menderes gibi şiddetle karşı çıkacak ve CHP'den ayrılıp Celâl Bayar'ın Demokrat Partisi'ne geçecektir. Sazak, Atatürk'ün ilk Ankara'ya gelişinde onu ön safta karşılayanlar arasındadır. Ne var ki, Atatürk, Meclis'in yenilenmesi sırasında Emin Sazak'ı partisinden atmıştır. Seçimlerde Atatürk'ün Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Örgütü, Eskişehir'den çıkacak üç milletvekili için önce dokuz aday göstermiş, sonra üç adayı silmiştir. Silinen üç kişi arasında Emin Sazak da vardır. Emin Sazak, yine de seçilmek için oyunlara girişir. Atatürk, 10 Temmuz 1923 tarihli telgrafıyla bu oyunlara son verir: «Emin Bey, parti yaşamında temel koşul olan davranış dürüstlüğünü, yakın arkadaşları zararına iki kez çiğnemiş olduğundan, partimizle ilgisi kalmamıştır» (Söylev ve Demeçler, IV, s. 511). Ama CHP, Emin Sazaklardan kurtulamaz.

şöyledir :

«— Milletvekilliği demek, millet ne ise o olmak, millete benzemek ve milletin haklarını korumak demektir. Memleketimizin çoğu çiftçi ve hayvancıdır. Hükümet işlemlerini, programlarını adım adım izliyorum. *Bir aralık bunaldık. Hükümet Bolşevik mi oluyor, dedik. Komünist yağmacılar mı oluyor, dedik... Müteahhitsin, onun için Ekonomi Bakanlığı'na düşmansın deniyor. Herkesin nâmusu ile oynanmasın...*»

Başka bir milletvekili de, Ekonomi Bakanı Celâl Bayar'ın getirdiği bir tasarıya komünistlik gerekçesiyle karşı çıkar. Tasarı, çok kötü durumda bulunan Zonguldak ve Ereğli'deki maden işçilerine bir yardım olsun diye, kömür tozlarının işçi kuruluşlarınca satılarak parasının işçiler adına Ziraat Bankası'na yatırılmasını öngörmektedir. Celâl Bayar, tasarıyı savunur :

«— Bizim işçilerimiz aç ve çıplaktır. Bâzılarının üzerinde gömlek bile yoktur. Ne kalacak yerleri, ne giyecekleri, ne yakacakları vardır. Sözü edilen kömür tozları oralarda yığılıp durmaktadır. Bunları işçi kuruluşlarına verirsek, hiç olmazsa ekmek parasını kurtarırlar. Aldıkları 80 kuruş gündeliğin yarısı ekmek parası diye kesilmektedir...»

Daha başka milletvekilleri de tasarıyı savunurlar. Şebinkarahisar Milletvekili Mustafa Bey, en etkili ve kestirme yoldan bunlara karşı çıkar :

«— Bolşeviklik yok!»

ATATÜRKÇÜ ÖĞRETMENİN BİTMEYEN ÇİLESİ

Öğretmenler, ilerici tutumlarıyla, Kurtuluş Savaşı günlerinde de tutucu çevrelerin baş hedefi olmuştur. Öğretmenler, Mayıs 1921'de kadın-erkek ayırımı yapmadan bir 'Türkiye Muallimler ve Muallimeler Cemiyetleri Birliği' örgütü kurmuşlardır. Örgütün kurucuları arasında Mazhar Müfit, Necati, Cevdet, Muhittin Baha gibi Atatürk'e yakın milletvekilleri ile Orta Öğretim Müdürü Kâzım Nâmi Duru gibi kişiler vardır. Yönetim Kurulu Başkanı, Nâfi Atuf Kansu'dur.

Bir yıl sonra Öğretmenler Birliği, yeni bir yönetim kurulu seçer, Mahmut Esat Bozkurt'un da katıldığı kurulda Ankara Kız Öğretmen Okulu hocalarından Leman Hanım da yer alır. Böylece, ilk kez bir bayan, yönetim kuruluna girmektedir.

Bu yönetim kurulu, 26 Nisan 1922'de bütün Türkiye Öğretmenlerine, «Kardaşlar» diye başlayan bir çağrıda bulunur. Öğretmenleri Kurtuluş Savaşi'nı desteklemeye yolunda devrimci mücadeleye çağırır ve Devrim zorunluluğunu belirtir. Atatürk'ün yakın çevresindeki milletvekillerinin imzalarını taşıyan bildiride, özetle şöyle denilmektedir :

«Kadın-erkek bütün Türkiye öğretmenleri, memleketlerine karşı yerine getirecekleri ödevin, canlı ve değerli nice eylemin en büyük günlerinde bulunuyorlar. Almanya, Rusya, Bulgaristan gibi büyük ve ufak milletlerin yenileşen bağımsızlık ve özgürlük kavgalarında en büyük hareketi yine bilgi örgütü meydana getirdi. Bilgi, zekâ ve algıya dayanan bu kavgalar iyi sonuçlar verdi. Napolyon Orduları Almanya'yı istilâ ettikleri zamanlarda Kayzer'in söylevleri geniş bir fikir hareketi yarattı. Bu fikir hareketi önünde dirilen Almanya'ya, Fikir Almanyası'na, Napolyon Orduları kısa zaman sonra silâhlarını teslim ettiler. Fikir gücünün karşısında, sözler, kılıçlar, silâhlar kırıldı. Bağımsızlık bayrakları yükseldi, ulu tarihler düştü ve teslim oldular. O gün bugün büyük Almanya özgür ve bağımsız olarak doğdu.

Rusya'da uzun ve aralıksız devrimleri, bilgi ve fikir gücünü, bunun geliştirme simgesi olan soylu öğretmenler ve aydınlar yaptılar.

Bulgarlar bugünkü varlıklarını *Daskal*'larına borçludurlar.

Değerli öğretmenler,

Bugün Türkiyemizin durumu, Almanya'nın istilâya uğradığı günlerdeki durumun eşidir. Cermen illerini bilim ve silâh kurtardı. Silâh, bilimle, algı ve zekâ ile

güç bulmazsa, bunlardan yön almazsa, tarih gösteriyor ki, kırılmaya mahkûmdur. Ancak bu iki güçtür ki, Almanya'yı Göte'lerin, Şiller'lerin, Karl Marks'ların, Babel'lerin, Lasal'ların... ve daha kafile kafile filozofların, yazarların, bilginlerin yarattıkları uygarlığı, özgürlük ve bağımsızlığı bağışladı. Bilim hareketinin başında kadın-erkek öğretmen safları en şerefli rolü yerine getirdi. Alman Birliği, bu emeğin ürünü oldu.

Ceberut simgesi Çarların dize geldiği Rus Devriminin başında yine kadın-erkek öğretmenler bu roldeydiler. Tolstoy, Gorki, Puşkin gibi büyük adamlar, rahatı feda ederek Batı bilim ve kültürünü Ruslara getirdiler.

Bulgarların bağımsızlık mücadelelerinde, özgürlük ve yaşamlarını feda edenlerin en önünde yine daima öğretmenler ve öğretmen safları bulunuyordu.

Şu ya da bu devrimi yeğleyecek değiliz. Ancak her memleketin yaşamsal yeteneğine göre meydana getirilen ve bilimsel görüşlerinden çeşitli değerler taşıyan bütün bu bağımsızlıklarda en önemli yerlerin, en büyük yol göstericilerin kadın-erkek öğretmenler olduğunu anmak ve ansımak istiyoruz.

Türkiyemiz bugün Yirminci Yüzyıl'ın anlamı ile uygun bir devrim mücadelesi içindedir. Ve bu yaşamak isteyen biz Türklerin durumumuz sonucu zorunludur. Türk milleti ve bütün Türkiyeliler, herkesin teslim olduğu bir günde, insanlık gücünün üstünde bir becerikllilik ve özveriyle bütün ceberut dünyaya karşı, yaşam haklarını savunmak için baştanbaşa ayaklandılar. Tarihi tanık tutarak, özgürlük ve bağımsızlıkları yolunda can veriyorlar. Kadın-erkek Türk öğretmenlerinin onları anarak yürüyecekleri gün gelip çattı. Türk tarihi, kadın-erkek öğretmenlerden harekete geçmelerini bekliyor. Kadın-erkek öğretmen kafilesi harekete geçtiği gündür ki, Türkiye Yirminci Yüzyıla yaraşır geçmişini tamamlayacak, millî devrim ve Kurtuluş Savaşı bir kez daha kuvvet bulacaktır. Uzun zamanlar açık, esir-

genmeyen bir çalışma ile işlemek zorunda kalacağımız *bu devrimin en önemli ilkesi Türkiyemizin Yirminci Yüzyılın yaşam anlamına uygulayabileceği bir yenilik olacaktır. Çağdaş bir toplum olarak yaşamak isteyen devrimci Türkiye, yaşamının sürmesi için gereksindiği yenileşmeye, devrimciliğe aykırı düşen ve ölüme mahkûm bütün kötü ve yanlış fikirleri devirerek ve bunun yerine Doğu'nun ve Batı'nın uluorta dağılmış görenek-lerini değil, millî koşullarıyla uyuşabilecek yeni kurumlarını kuracaktır.* Bu yenilik atılımını memlekete yerleştirmek, zekâ ve algıya dayanan bir varlığı sağlamak için, kadın-erkek öğretmenlerin koruyuculuğunda barınacaktır. Bu fırsatla, Türkiyemizin en korkunç bir zulüm yönetiminin elinde paramparça olduğu günlerde yenilik yolunda devrim tarihimizde pek şerefli ve çok yüksek yeri olan Tıbbiye ve Harbiye okullarımız gibi millî kurumlarımızı saygı ile anarız».

«TÜRKİYE'NİN EFENDİSİ KÖYLÜDÜR»

«*Bütün tarihimizde belki her gün tasalı tasalı ağlayan kara yazılı Türk halkı, şimdi büyük bir kesin kararlılıkla, bir inanla çarpışırken, devrimin sağlamlaştırılmasını ve geliştirilmesini kadın-erkek öğretmenlerden bekliyor. Kadın-erkek öğretmenler harekete geldiği gün yeniden yaşayacak, devrim kendini başarı yolunda ilerlemiş bulacaktır. Gâzi Başkanımız 1922 yılında Millet Meclisi'nin yıldönümü gününde verdiği söylevinde, 'Türkiye'nin efendisi ve sâhibi köylüdür', demişti. Bu sesleniş, memleketin devrim saatini çaldı. Bu devrimin yaşamasıyla, gelişme ve birleşmeyledir ki, Türkiye dış düşmanları yenecek, içeride Yirminci Yüzyılın anlamına uygun yeni bir yaşam kuracaktır.* Yeni doğmaya başlıyan bu yaşam, kadın-erkek öğretmenlerin ellerinde yürüyecek, yürürken büyüyecek, büyürken şimdi yabancı elleriyle bir harabe, bir yıkıntı hâline dönen, fakat bizce büyük tarihin açıldığı ve yaşadığı değerli ve kutsal bir harabe olan bu güzel ve her zamandan büyük

Türkiye'mizin üstüne mutluluk saçan kanatlarını gerecektir.

Bu kanatlar altında Türkiye, dünyanın yüzyıllarca dinlediği Mehter takımıyla, önünde beşbin yıllık bir tarihi anlatan ulu tuğları süzüle süzüle salınan Mehter takımıyla, *yarın bir başka anlamda halkın efendiliği marşlarını söyleyerek yürüyecektir.*

Onursal Başkanlığımızda Mustafa Kemal Paşa Hazretleri bulunan Büyük Öğretmenler Kongresi'nin toplantısına kadar Ankara'da bu amaçla kurulmuş ve seçilmiş olan Birlik Geçici Yönetim Kurulu, kadın-erkek *bütün Türkiyeli öğretmenleri birlik ve beraberliğe, Millî Mücadele'yi destekleme yolunda eyleme, vatanın bu büyük kurtuluş günlerinde, düşünsel ve bilinçli kıyama çağırıyor. Türkiye Devrimi, kadın-erkek öğretmenlerin birlik ve beraberliğiyle kazanılacaktır. İleri...*

Değerli öğretmenler,

İrfan kürsülerimiz önünde yetişen Türk Milleti özgürlük istiyor. Efendi olarak doğan bu millet, bu halk efendi olarak yaşamak istiyor. Bütün dünya halkını da efendi görmek istiyor.

Değerli kardaşlar,

Geçen Dünya Savaşı'nda Türkiyemiz için ölen ve sevine sevine yaşamlarını feda eden şehit öğretmenlerimizi şu anda saygı ile anarken, hepinizi dâvâmızın bilimsel savunmasına, yeni başlayan Türkiye Devrim ve Yükselme Savaşı'ndaki büyük ödevin başına çağırıyoruz».

DEVRİMCİLİK SUÇLANIYOR...

Görüldüğü üzere, Atatürk'çü doğrultuda, Atatürk'ün rahatlıkla altına imza koyacağı bir çağrı söz konusudur. Ne var ki, bu çağrı, bir kısım milletvekilleri ve Rauf Orbay Hükümeti tarafından hiç de olumlu karşılanmaz. Vaizlıktan gelme İkinci Grup'tan Afyon Milletvekili İsmail Şükrü, 1 Temmuz günü bir soru öner-

gesi vererek, öğretmenlere karşı komünistlik çağrışımları uyandırır ve Atatürk'ün Hâkimiyet-i Milliye gazetesinde yayınlanan bildiriyi Millet Meclisi'nin temel yasasına aykırı sayar. Öğretmenler Birliği'ni ve devrimciliği suçlayan bu ilginç soru önergesi şöyledir :

«Yüksek Başkanlığa

Hâkimiyet-i Milliye gazetesinin 26 Haziran 1922 tarih ve 541 numaralı sayısında Muallim ve Muallimeler Cemiyeti Yönetim Kurulu'nun bir bildirisi yayınlanmıştır. Bilimsel olmaktan çok, siyasal nitelik taşıyan bu bildiri, Almanya ve Rusya'daki devrimleri övücü sözlerle andıktan ve oradaki eylemlerin kalıcı sonuçlar verdiği söylendikten sonra Çağdaşlığa (asriliğe) ve Devrimciliğe aykırı düşen ölmeye mahkûm bütün yanlış fikirleri devirerek Yirminci Yüzyılın anlamına yaraşacak bir yükselme ve devrim hareketi meydana getirmek için Türkiye'deki kadın-erkek bütün öğretmenleri kıyama çağırıyor. İkibuçuk sütunu dolduran ve bir sözcüğünde olsun islâmiyetten söz etmeyen, aksine islâm ilkelerine karşı doktrin ve siyasal görüş kurucularından, Karl Marks vb. gibi, Almanya'da ve Rusya'da meydana gelen Yirminci Yüzyıl devrimlerinden —ki sosyalizm ve bolşevizmden ibarettir— övgüyle söz eden bu bildiri her yerde ve hatta birçok öğretmenler arasında da yanlış anlayışlara yol açmaktadır. Bu nedenle :

1 — Bu derneğin, Dernekler Kanunu'na uygun olarak kurulup kurulmadığını,

2 — Böyle bir Devrim'e Hükümet'in yandaş olup olmadığını,

3 — Büyük Millet Meclisi'nin temel yasasına aykırı bulunan bu hareket hakkında gerek Hükümet'e karşı doğması mümkün olan güvensizlik bakımından, gerek eğitimin temel yönünü saptama noktasından, gerekse islâm ilkeleri noktasından, İçişleri, Eğitim ve Şer'iye Bakanlarından soru...»

Soruyu, 10 Ağustos'ta Orbay Hükümeti'nin İçişleri Bakan Vekili Mehmet Ata cevaplandırır. Bakan, Öğret-

menler Birliği'nin yasalara uygun kurulduğunu belirtmekle yetinir, Hükümet'in Devrim'den yana olup olmadığını belirtmekten kaçınır. Bununla birlikte kadın ve erkek öğretmenlerin birlikte çalışmalarına karşı olduğunu söyleyerek, Öğretmenler Birliği'nin çabalarını Hükümet'in olumsuz karşıladığını belli eder. Bakan, «Muallime ve muallimlerin birarada, bir dernekte beraber çalışmaları gerek Eğitim Bakanlığı'nca ve gerekse Ankara Vâliliği'nce uygun görülmediği gibi, kanunda buna izin veren açık hüküm bulunmadığı» karşılığını verir.

Atatürk'ün yakın arkadaşlarının kurduğu ve yönettiği bir dernek ve çağdaşlaşma devriminden yana öğretmenler, böylece, Hükümet tarafından dahi kuşkuyla karşılanmakta ve komünistlik suçlamalarına açık bırakılmaktadır.

ÇIKARCILARIN KOMÜNİSTLİK ŞANTAJI

Cumhuriyet'ten sonra da çıkar çevreleri, millî çıkarlar uğruna özel çıkarlarına dokunulunca, komünistlik şantajına başvurmuşlardır. Devlet nüfuzundan yararlanarak milyoner olan «Cumhuriyet zenginleri» kısa sürede türemiş ve eleştirileri komünistlik suçlamalarıyla göğüslemeye yönelmişlerdir. Örneğin bunlardan bir grup, pancar ekimini ve yeni şeker fabrikaları kurulmasını engelleyip şeker ithal tekelini elinde tutmakta ve oturduğu yerden müthiş kârlar sağlamaktadır. Kadro dergisinde bu oyun açıklanınca, cevap «komünistlik» olur. Başbakan İsmet Paşa, bu vurgunculara karşı elinden geldiğince mücadeleye kalkışınca, özel teşebbüse düşman sayılır. Olayların içinde yaşayan Falih Rıfkı Atay, «Çankaya»da vurguncuların antikomünistliğini anlatır :

«Kurtuluş döneminin nüfuz ticareti» kamuoyu üzerinde kötü etki yaptı. «Hükümette ve partide tehlikeyi görenler, ellerinden geldiği kadar direnç göstermekte

idiler. Türkiye'yi kalkındırmak için durmadan vergileri arttırıyorduk. Biraz geçim sağlamaya başlayan aylıkları yeniden kesiyorduk. Bütün millî kalkınma yükü, milletin sırtında idi... Atatürk, gerçekçi bir politikacı olduğu için, yanında bulundurmayı yararlı saydıkları nı feda etmemekle birlikte, hükümette ve partide fazilet mücadelesi verenlerin çabalarını hoş görüyordu. Fakat kazanççılar bu mücadeleye kızıyorlar, kimini, örneğin Kadro gazetesinde şeker sorununu eleştirenleri Bolşeviklikle*, Hükümeti de özgür girişime nefes aldırmamakla suçluyorlardı...»[299]

İSMET PAŞA'NIN KOMÜNİSTLİĞİ...

Özgür girişime nefes aldırmamakla suçlanan İsmet Paşa'nın Moskova gezisinden dönüşte pek etkilenerek,

---

* Kadro dergisinin komünistliği ve İsmet Paşa'nın devletçiliği ile mücadele için, çıkarcı grup İş Bankası çevresinden Siirt Milletvekili Mahmut Bey'in önderliğinde Milliyet gazetesini kullanmıştır. Gazete ve Mahmut Bey, Kadro'yu komünistlikle suçlamışlar, asıl hedef olan İsmet Paşa'yı da dolaylı yollardan kızıla boyamayı denemişlerdir. İş Bankası Yönetim Kurulu Başkanı antikomünist Mahmut Beyi, Falih Rıfkı Atay şöyle tanıtır: «Galiba dünyanın hiçbir yerinde reasürans işi imtiyaz altında değildir. Bu fikri Istanbul sigorta kumpanyalarından birinin Levanten müdürü icad etti. Atatürk'ün kalp rahatsızlığından kuşkulanılarak perhize girdiği zamanlarda idi. Arkadaşları iki cepheye bölünmüşlerdi. Böyle bir tekelciliğe engel olmak isteyenler, bütün kanıtlarını kullanmakta idiler. Hükümette de banka (İş Bankası) nüfuzculuğuna karşı direnme belirmişti. İmtiyaz dâvâsı bütün bir mevsim geri kaldı. Fakat sonunda girişime önayak olanlar başarı sağladılar. Hiç unutmam, Hâkimiyet-i Milliye gazetesindeki odamda oturuyordum. Başyazarlardan ve banka Yönetim Kurulu Başkanı Siirt Milletvekili Mahmut, yanımdaki odada çalışırdı. Arada kapı yoktu. Birlikte konuşurken Istanbullu sigorta müdürünün geldiğini haber verdiler. Pek neşeli müdür Mahmutu'n masasına üç zarf bıraktı :

— Bu zât-ı âlinizin... Bu... Beyefendinin, bu da... Beyefendinin... dedi.

Bu zarflar hisse senedi dolu idi. Sözünü ettiğim sigorta müdürü, elde ettiği başarıdan sonra, servet ve sâmanını toplayarak Fransa'ya gitti, Cote d'Azure'de yerleşti» (Falih Rıfkı Atay, Çankaya, s. 456).

Sovyet tipi parti diktasını Türkiye'de kurmak istediği, Recep Peker'in de bunu benimsediği, Atatürk-İnönü-Peker olmak üzere üçlü parti diktatoryasının kurulmasında İnönü ve Peker'in anlaştıkları ileri sürülmüştür. İsmet Paşa'nın bu yüzden komünistliğe kaydığı iddia olunmuştur! Hatta «siyasî müsteşar» adıyla bakan yardımcıları atanması, «siyasî komiserler eliyle partinin devleti kontrolü» ve geniş bir planın bir parçası diye yorumlanarak komünistlik sayılmıştır! İsmet Bozdağ, bu komünistlik yakıştırmasını şöyle dile getirmektedir :

«... İsmet Paşa'nın Sovyetler Birliği'ne yaptığı geziden çok esinlendiğini ve Sovyet uzmanlarına Türkiye'nin gelişmesi için bir Tarım Planı ile Sanayi Planı yaptırdığını söylemiştik. Fakat İsmet Paşa'nın Sovyetler Birliği gezisinden getirdikleri yalnızca bunlardan ibaret değildi. İsmet Paşa, Sovyetlerin kültürde ve sanayide büyük gelişmeler sağladığını hayranlıkla görmüştü. Bu gelişmeyi yaptıkları ihtilâle borçlu idiler. Egemen sınıfları ihtilâlle alaşağı etmişler, bir parti diktası ile bu sonuçları elde etmişlerdi. Türkiye de bir ihtilâlin içinden çıkmıştı. Hilâfeti ve Saltanat'ı kaldırmıştı. Bilinçli bir sınıf olarak burjuvazi şöyle dursun, zenginee insanların çıkar nedeniyle dayanışması bile yoktu. Öyleyse Türkiye'de bir parti diktatoryası kurarak, büyük sanayii devlet eline almak ve böylece kuvvetli bir hükümet yönetimi biçimlemek mümkün idi. Aile, din, mülkiyet gibi sosyalizmin öbür konuları sonra düşünülürdü. Bunlara gerekli ise gidilir, gereksizse gidilmezdi. Fakat herşeyden önce ekonomide devletçilikle işe başlamak gerekiyordu. Bunun için de başkanlığını yaptığı Halk Partisi'ni yeni bir düzene koymak gerekliydi»[300].

Bu yeni düzen, Atatürk'lü, İnönü'lü ve Peker'li üçlü parti diktatoryası olacaktır! İsmet Bozdağ'ın Yusuf Kemal Tengirşenk'e dayanarak yazdığını söylediği bu iddialar, o sıralarda muhalif çevrelerde çok işlenmiş olmalı ki, başında Recep Peker'in bulunduğu CHP Genel Sekreterliği, partinin komünistlik ilân edeceği söylen-

tilerini yalanlamayı bir genelge ile parti örgütüne duyurmuştur. CHP Genel Sekreterliği'nin 7 Mayıs 1932 tarihli bu ilginç genelgesi şöyledir :

«Başvekil Paşa Hazretleri'nin gezileri dolayısıyle memleketimizde Bolşeviklik ilân edileceğine dair kaynağı dışarıda olan birtakım zararlı propagandaların etkisiz kılınması için örgütümüzün uyanık ve etkin bulunacağına güvenliyim. Ancak kamuoyundaki tereddüdü gidermek için ne rejim, ne de yönetim sistemimizde bir değişiklik olmayacağına ve bu söylentinin anlamsız ve mantıksız bir dedikodu niteliğinde kaldığına dair dağdağasız bir biçimde kesinlikle karşılık verilmesini ve bu hususta en küçük kademelere kadar uyarılarda bulunulmasını rica ederim»[301].

ATATÜRK GENÇLİĞİNİN KOMÜNİSTLİĞİ...

Demek ki, «Büyük Dünya Ekonomik Bunalımı»nın ülkemizde kendisini bütün acılarıyla duyurduğu 1932 yılında, İsmet Paşa'nın Rusya gezisini vesile yaparak, Kemalist rejime karşı muhalifler, komünist olma suçlamalarıyla bir «cadı kazanı» kaynatmak istemişlerdir. Tek parti yönetiminin tekelci ve tutucu bürokrasisi de, zaman zaman hoşuna gitmeyen düşünceleri susturma eğilimleri göstermiştir. Fakat Atatürk döneminde sistemli ve yaygın bir McCarthy'cilik hiçbir zaman olmamıştır. Tam aksine, Atatürk'ün büyük önem verdiği laiklik devriminin temel amacı, fikir ve düşünce üzerinden medrese yobazlığı baskısını kaldırarak, düşünce özgürlüğünü sağlamaktır*. Atatürk, Komintern'den emir

* Atatürk, pozitivist bir çizgide, bilime ve düşün özgürlüğüne verdiği önemi şöyle açıklar: «Bir toplumsal bünyenin hastalığı ne olabilir? Milleti millet yapan, ilerlemeye ve aydınlanmaya götüren kuvvetler vardır, fikir kuvvetleri ve toplumsal kuvvetler. Fikirler, anlamsız, mantıksız ve mantıkla ilgisi olmayan faydasız, hatta zararlı birtakım inançlar ve geleneklerle dolu olursa felce uğrar. Önce fikir ve toplumsal kuvvetlerin aynalarını temizlemekle işe başlamak gerektir.

aldığını kabul ettiği Komünist Partisi'ni zararlı saymış, partiyi kapatmış ve gizli örgüt kuranları cezalandırmıştır. Fakat ileri fikre ve düşünceye karşı bir yobazlık, bir «komünist avı» ve kitap düşmanlığı Atatürk döneminde olmamıştır. Hatta Aydınlık dergisinde komünistliklerini ilân eden aydınlara devletin en yüksek yerlerinde, üniversitelerde görevler verilmiştir. O günlerin en ünlü komünisti Nâzım Hikmet'e dahi, büyük şair olduğu için şiirlerini rahatça yazsın, Anadolu'da gezip dolaşabilsin diye Anadolu Ajansı'nda bir görev verilmek istenmiş, fakat Nâzım Hikmet reddetmiştir. Kısaca, Atatürk döneminde komünist örgütlenme yasaklanmış, fakat McCarthy'ciliğe izin verilmemiştir. Tam aksine, muhalif çevreler, Kemalist iktidarı, fısıltı ve imâ yoluyla da olsa, komünistlik suçlamaları altında tutmaya çalışmışlardır.

Emperyalist çevreler ise, McCarthy'ciliği her zaman körüklemişlerdir. Batı ülkeleri diplomatik belgeleri, bunun pek çok örnekleriyle doludur. Örneğin, ülkenin ekonomik bağımsızlığını Fransa ve İtalya'ya peşkeş çeken, Lloyd George'a Bolşeviklere karşı İngilizlerin hizmetinde savaşmayı öneren bir Bekir Sami, Dışişleri Bakanlığı'ndan alınmış, yerine Atatürk'ün direktifleri çerçevesinde çalışan ve Rıza Nur ile birlikte Sovyetlerle Dostluk Antlaşması'nı imzalayan Yusuf Kemal Tengirşenk getirilmiştir. İngiliz belgelerinde bu olay, «gittikçe sola kayış», «Bolşevik nüfuzuna düşüş» sayılmakta[302] ve Yusuf Kemal'e kolayca komünist etiketi yapıştırılmaktadır.

Memleketi, milleti kurtarmak için hamiyet, iyiniyet, özveri elzem olan niteliklerdendir. Fakat bir insan topluluğundaki hastalığı görmek, onu tedavi etmek, o topluluğu çağın gereklerine göre ilerletebilmek için bu nitelikler yetmez, bu niteliklerin yanında bilim gerektir.

Efendiler! Artık vatan bayındırlık istiyor, zenginlik ve refah istiyor. Bilim, sanat, özgür fikir ve zihniyet istiyor.

Memleket, mutlaka çağdaş, uygar ve yenilikçi olmalıdır. Bizim için bu, yaşam dâvâsıdır. Türkiye ya yeni fikirlerle bezenmiş nâmuslu bir yönetim olacaktır, ya da olmayacaktır».

Kemalist rejim, devamlı bir komünizme kayma kuşkusu altında tutulmuştur. Örneğin, 1930 yıllarında Türk gençliği katıksız milliyetçidir, tam bağımsızlıkta titizdir ve antiemperyalisttir. Bu Atatürk milliyetçisi gençlik, ABD Büyükelçisi Grew'e göre komünisttir! Büyükelçi Grew, 3 Aralık 1930 tarihinde ABD Dışişleri Bakanı Stimson'a sunduğu raporda bunu yazabilmiş ve raporunu yirmi yıl kadar sonra yayınladığı anılarına da aldığına göre, bu görüşünü sürdürmüştür :

«*Genç kuşağın komünizm eğilimlerinden kuşku duyulmaktadır. Kuşkudan daha öte, bana temin edildi ki, Istanbul Üniversitesi'ndeki gençlerin yüzde 75'i komünizan eğilimlere sâhiptir. Genç kuşak, milliyetçiliğin dar ve düz yoluna geri getirilmelidir*»[303]. Doğaldır ki, söz konusu olan milliyetçilik yolu McCarthy'cilik yoludur. Zira Grew'in anılarında en çok yakındığı, hakaret ettiği kişi, milliyetçi Millî Eğitim Bakanı Necati ve onun milliyetçi eğitim anlayışıdır.

McCARTHY'CİLİK İTHAL EDİLDİ

Komünistlik anlayışı Atatürkçüleri ve milliyetçileri de kapsayan bu emperyalist çevreler, 1945'ten sonra bir kurtarıcı gibi karşılanınca, McCarthy'ciliği bir «ihraç metaı» olarak getirmişlerdir. Bu ihraç metaı, tutucu ve çıkarcı çevrelerin elinde, Kemalizm'e karşı bir silâh olmuştur. Gerçekten, yeni ittifaklar ve çok partili siyasal yaşamla birlikte, özgürlük getirme iddialarıyla, en koyu cinsten bir McCarthy'cilik getirilmiştir. 1945 öncesinin devrimci girişimleri olan Köy Enstitüleri ve Toprak Reformu'nu, yapıcıları bile savunamaz olmuşlardır. 1920 yılında Meclis'te komünist olmayı önerenlerden Hamdullah Suphi, Atatürk pozitivizminin sol akımlara etkili biçimde karşı koyamadığını, bunun için solculuğa karşı din eğitiminin geliştirilmesi gerektiğini başarıyla savunmuştur. Halkevleri, «Narondi Dom» adıyla Rusya'da benzerleri bulunduğu için Komünistlik tehdidi altında tutulmuştur. Atatürk'ün kesinlikle karşı durduğu

ırkçı ve şeriatçı akımlar, ABD ve egemen sınıflar tarafından benimsenen McCarthy'cilik şalına sarılarak yeniden sahneye çıkmışlar ve bu yoldan meşruiyet kazanmışlardır. Bir İçişleri Bakanı, Mareşal Fevzi Çakmak'ı komünistlerin âleti olmakla suçlamıştır. Atatürk'ün kurduğu Ulus gazetesi, Mareşal'in resmini «Solculara selâm yolluyor» diye basarak bu ifşaatı değerlendirmiştir. Celâl Bayar ve Adnan Menderes, solcu «Görüşler» dergisine yazı göndermeyi vaad ettikleri için, komünistlik kuşkusu altında bırakılmışlardır. Bayar'ın, Atatürk döneminden kalma bir alışkanlıkla Türk-Sovyet dostluğu konusunda söylediği bir nezaket cümlesi, suçlamalara yol açmıştır. İşin ilginç yanı, bu iftiralara uğrayanların, McCarthy'ciliği reddedecek yerde, aynı silâha başvurarak savunma ve saldırıya geçmeleridir. Bayar ve Menderes'in Demokrat Parti'si, solcuların dernek kurmasına izin verdi diye Hükümeti solculukla suçlamıştır. Mareşal Fevzi Çakmak ise, «bir millî eğitim bakanını» bakanlıktaki komünistleri ve komünist sempatizanlarını koruyor diye kızıla boyamıştır. Hasan Âli Yücel'in «Bu bakan kim? Ben mi?» diye sorma cesaretini göstermesi üzerine, DP Istanbul İl Başkanı Kenan Öner «evet»i yapıştırmıştır. Açılan dâvâ Kenan Öner'i kahraman yapmış, Hasan Âli Yücel'in ise Ulus gazetesinde bile yazı yazması yasaklanmıştır!

Estirilen hava o kadar korkunçtur ki, Türkiye'yi «Batı İttifakı»na sokmak için uğraşan dışişleri bakanlarından Necmettin Sadak, 8 Mart 1947 tarihli Akşam'da şu uyarıyı yapmaktan kendini alamamıştır :

«Bu manzara, yâni sol denilen her türlü fikirlere düşman koyu sağcılık, demokrasi ve özgürlük gibi en basit, en genel kavramlara uymadığı gibi, memleketin ilerleyişi bakımından, memleket için komünistlikten daha hafif bir tehlike değildir».

Gerçekten, bu antikemalist tutum, Türkiye'nin fikir ve düşün yaşamını bir çöle çevirmiştir. Kafaların

çölleşmesinin, ülkenin de çölleşmesi demek olduğu açıktır.

Ülke için felâketli sonuçlar veren bu McCarthy'cilik bölümünü, ABD Dışişleri Bakanlığı dokümanları arasında yer alan 1945 yılına ait belge ile kapatalım. Ankara'daki ABD temsilcisi Peterson, ABD Dışişleri Bakanlığı'na 18 Haziran'da ulaşan bir telgrafında şu olayı anlatır: Peterson, o günlerde Dışişleri Bakanlığımızın Genel Sekreterlik mevkiinde bulunan bir diplomatımızla, eski Dışişleri Bakanı ve Londra Büyükelçisi Tevfik Rüştü Aras'ı birlikte ABD Büyükelçiliği'nde yemeğe çağırmıştır. Yemekten sonra, Genel Sekreter mevkiindeki bu diplomatımız, Elçi Peterson'u bir köşeye çekerek, kendisinin bulunduğu dâvetlere Aras'ın çağrılmamasını istemiş ve Elçi'ye Aras'tan «*Bu ünlü Sovyet ajanı*» diye söz etmiştir[304].

Aras, Atatürk'ün değişmez Dışişleri Bakanı olmuştur ve Atatürk'ün direktifleri çerçevesinde, bütün ülkelerle ve özellikle komşularla dostluk ilkesine dayalı Atatürk'ün dış politikasını yürütmüştür. Atatürk'ün dış politikasını yürüten kişiye «Sovyet ajanı» demek, elbette Aras'ın kişiliğini çok aşmaktadır...

ABD Dışişleri Bakanlığı'na yaranmak ve kraldan fazla kralcı, McCarthy'den fazla McCarthy'ci gözükmek için Atatürk'ün Dışişleri Bakanı'nı komünistlikten de öte, ajanlıkla suçlayan bu kişi ise, ünlü Dışişleri Bakanlarımızdan biri olmuştur.

VIII — ATATÜRK VE KOMÜNİZM

Atatürk'ün sonradan karşısına geçen yakın arkadaşları, «vatan kurtaran aslan» üslûbuyla, Atatürk'ün komünist olmaya karar verdiğini, kendileri bunu önleyerek vatanı kurtardıklarını iddia etmişlerdir. Örneğin Karabekir Paşa'ya göre, Mustafa Kemal; daha Mütareke günlerinde Istanbul'da Bolşevik olmaya karar vermiş ve ancak bu yoldan kurtulacağımıza inanmıştır. Anadolu'ya geçip ünlü «Amasya Kararları» alınırken, Bolşevik olma görüşünü mücadele arkadaşlarına da benimsetmiştir. Bereket, Karabekir Paşa durumu daha önceden kavrayarak, 17 Haziran 1919'da Amasya'ya görüşlerini iletmiş ve «Bolşevik olma tehdidi»ni bir koz olarak kullanmayı önermiş, sonunda bu görüş kabul edilerek tehlike önlenmiştir.

AMASYA'DA KOMÜNİSTLİK KARARI

Karabekir Paşa, iddiasına kanıt olarak; Üçüncü Ordu Müfettişi Mustafa Kemal'in 23 Haziran 1919'da Amasya'dan ona gönderdiği bir şifreyi vermektedir :

«Bolşevizmin kabulü ve gerçekleşme biçimi dahi görüşülerek, zâten Kazan, Orenburg, Kırım vb. gibi islâm halkı bunu kabul ederek din, gelenek gibi işlerle (Bolşeviklik) zâten ilgili olmadığından, bunun memleket için bir sakıncası olamıyacağı düşünüldü. Yalnız 17 Haziran 1919 tarihli numarasız şifrenizdeki yüksek görüşleriniz etrafında düşünülerek, gerçekten Bolşeviklerin daha etkili bir duruma girmeleri hâlinde tarafsız görünmek kararıyla İtilâf Devletleri'ni, memleketimizden uzaklaşmaya zorlamak ve uzaklaşmadıkları takdirde vatanımızın Bolşevik istilâsı altında kalma tehlike-

sine yol açacaklarını iddia etmek ve ona göre gerekeni yapmaya kalkışmak uygun olacaktır. Öte yandan ilk önerinin herhangibir biçimde Bolşevikler tarafından yapılmasını beklemiyerek, derhal o bölgeden (Doğu'dan) içeriye doğru, kimliklerini belli etmeden gönderilecek birkaç değerli kişi aracılığıyla (Bolşeviklerle) hemen görüşmelere girişmek, anlaşmak pek uygun olur. Böylece, Bolşeviklerin bizim memleketimiz içine çok sayıda ve kuvvetli girmesine gerek kalmaz. İşbu amaç için, zâten memleketin millî gücünün hazır olduğu belirtilerek, yalnız şimdilik kimliklerini belli etmeden örneğin bâzı delegelerinin kabulü ve gelecek durumlarımız, silâh, cephane, teknik araçlar, para ve gerekirse insan vermek gibi işler üzerinde görüşmeler yapılabilir. Böylece anlaştıktan sonra, kendilerini sınırda tutmak ve İtilâf Devletleri'nin Türkiye'yi terketmeleri için bir silâh olarak kullanmak, yüksek görüşleriniz üzere, pek yerinde olur... En son bilgi ve durumun, İngilizlerle birlikte olanlara karşı çıkan Ermeniler hakkında Bolşeviklerin ne düşündüklerini ve Bolşevizm ve bununla ilgili erekler için parasal özveriye gerek olacağına göre, bu amaçla kullanacak paranız olup olmadığını ve İl'e sonradan ayrılan örtülü ödenekten yararlanılıp yararlanılamıyacağının bildirilmesini rica ederim»[305].

Mustafa Kemal'i bu şifreli telgrafının Karabekir'in iddiasını haklı çıkardığı kesinlikle söylenemez. Atatürk, emrinde önemli güç bulunan Karabekir Paşa'yı onore etmek ve fikirlerine evet dedirtebilmek için, kendi fikirlerini çok kez Karabekir'in fikirleriymiş gibi göstermiştir. Fikirler Karabekir'in bile olsa, Amasya Kararları ile Millî Mücadele'yi başlatan bütün liderlerce hemen benimsendiğine göre, daha önceki «Bolşevikliği benimseme» iddiası, bir karar hâline gelmiş değildir. Karar, Karabekir Paşa'nın 17 Haziran tarihli yazısı geldikten sonra, onun bu görüşü de gözönünde tutularak alınmıştır.

Bu ortak görüşe göre, Kurtuluş Savaşı liderlerinin

henüz Bolşeviklik hakkında bilgileri yoktur. Bolşevikliği, din ve gelenek gibi şeylerle ilgisiz saymaktadırlar. «Kazan, Kırım ve Orenburg'ta islâm halk Bolşevikliği kabul ettiğine ve oralarda Bolşeviklik uygulanabilir olduğuna göre, Anadolu islâm halkı da gerekirse Bolşevikliği bir sakınca olmadan kabul edebilir ve uygulayabilir» diye düşünülmektedir. Fakat liderler, bilmedikleri Bolşeviklikten yine de ürkmekte, Bolşeviklerin Türkiye içine «çok sayıda ve kuvvetle girmesi»ni engelleme ve onları «sınırda tutma» yollarını araştırmaktadırlar. Bolşevik olmaktan çok, Bolşeviklerden para, silâh, cephane ,araç ve hatta gerekirse insan sağlama çabasındadırlar ve Bolşevikliği İtilâf Devletleri'ne karşı bir koz olarak kullanma niyetindedirler. İtilâf Devletleri'ne diyeceklerdir ki, «İşgal ettiğiniz topraklarımızı terkederseniz, Bolşeviklerle savaşanızda tarafsız kalırız. İşgali sürdürürseniz, bizi Bolşevik olmak zorunda bırakırsınız».

Demek ki, söz konusu edilen, bir toplumsal sistemin kabulü değil, vatanı kurtarmak için, gerekirse ve sakıncaları yoksa ve uygulanabilirse liderlerin bilmedikleri Bolşevikliği bile kabul eyleyebilecekleridir. O günlerde İsmet Paşa, Istanbul'dan Karabekir Paşa'ya yazdığı mektupta, tanıdıklarının çoğunun kurtuluşu Amerikan mandası olmakta gördüklerini belirtmektedir.

BAĞIMSIZLIK İÇİN BOLŞEVİKLİK

Üçüncü Ordu Müfettişi Mustafa Kemal'in istihbarat subayı olarak yanında getirdiği Hüsrev Gerede'nin Havza'dan Karabekir Paşa'ya yolladığı 7 Haziran 1919 tarihli mektup, Atatürk'ün görüşlerini yansıtıyor sayılabilir. Mektup, belki de Karabekir'in görüşlerini öğrenme bakımından bir zemin yoklaması bile olabilir. Bu mektupta da çeşitli olasılıklar sıralanmakta ve bir olasılık olarak henüz bilinmeyen Bolşevikliğin, gelenek ve inançlarımıza zarar vermiyorsa kabulü söz

konusu edilmektedir. Yalnız bunun için de, işgalci devletlere karşı savaşımızda Sovyet yardımı sağlanacağının daha önceden «sağlam kazığa bağlanması» gereklidir.

Gerede'nin mektubu özetle şöyledir:

«İngiliz himayesi isteyen Hükümet'ten ve Hürriyet ve İtilâf Partisi'nden başka kimse yok. Rauf Ahmet, Milletler Cemiyeti'nin denetimi altında manda istiyor. Amerika gibi tarafsız ve ilkelerine bağlı bir hükümetin güdümü değil, fakat denetimi biçiminde mandasını ileri sürüyor. Kötülerin en az kötüsü olan bu usulün millete ne derece faydası dokunacağını kestiremiyorum. Fakat ihtimal ki, bu fikir, en son bir kurtuluş çâresi olabilir. Yalnız idam hükmümüzü Avrupa cellâtları tam bir alçaklık ve şiddetle uygulamaya devam ederken dinleyen olur mu? İşte burası en önemli bir sorudur. Gerek Avrupa haberleri, gerekse sizin değerli bilgileriniz Bolşevikliğin güçlü olduğunu, Almanların da bu barışı kesinlikle kabul etmeyeceğini muştuluyor... Bolşeviklik —Bulgar ve Macarların da katılmasıyla—* bugün İtilâf Devletleri'nin emperyalist istilâsına, açgözlük ve doymazlığına, acımazlık ve haksızlığına karşı bir birlik nedeni oldu. Milletlerin, görenek ve kültürüne göre, (Bolşevikliğin) pek çok değişikliği gerektiren yüksek ilkelerini bir yana bırakırsak, inşallah en büyük ve sağlam bir millet olan Almanların da bu yana —zâlim bir barışı kabul etmemek için— eğilim göstermeleri, bizler açısından pek büyük yarar sağlayacaktır. Fakat biz ne olacağız?... Büyük bir savaştan çıkmış, beli bükülmüş, elindeki avucundakini vermiş, ordusuz, silâhsız bir milletin tek vücut, düzenli bir örgüte de sâhip olsa, varlığını korumasını bugün için kuşkulu görüyorum. Düşününüz ki, Ermenistan sorununun uygulanması yönüne

* 21 Mart 1919'da Macaristan'da Sovyet Cumhuriyeti ilân edilmiştir. Bu Cumhuriyet, iç karışıklıklar ve İtilâf Devletleri'nin güdümündeki Romanya birliklerinin müdahalesiyle Ağustos 1920'de çökmüştür. Bulgaristan'da ise, 1919 yılında, komünist olmayan, fakat solcu Köylü Birliği Partisi iktidara gelmiştir. Komünistler, tutucu partiler kadar oy almıştır.

gidilsin, öte yandan asayişi koruma gerekçesiyle bir iki tümen Yunan askeri de Canik (Sinop) ilini işgale başlasın, İtalyanlar Güneyden Sıvas'a ilerlesin, ne yapacağız! Son kurşunumuzu beynimize sıkıncaya kadar savunacağız, diyeceksiniz. Bunu tam bir imanla topraklarını seven her Türk söylüyor. Fakat bununla millet bağımsızlığını, vatan sınırlarını kurtaracak mı? İşte bu müthiş düşüncelerdir ki, bende herşeyden önce, kesin karar vermeye ve çizilecek program üzerinde yürümeye, milletin kaderi kimin elindeyse, onu buna zorlama gereğine dair bir kanı uyandırıyor... *Bence milletin —başındaki aydınların— vereceği karar, ya bağımsız yaşamak, ya da toprağın altını üstüne yeğ tutmakta toplanırsa, herşeyden önce Bolşeviklerle temasa geçmek, ilkelerini anlamak, islâmda ve Türkte belli gelenek ve inançları bozmamak koşuluyla, değiştirilerek nasıl kabul olunacağını kararlaştırmak ve fakat sınır komşusu olup düşman saldırılarına karşı koymayı sağlamak için silâh, cephane, yiyecek almak yönlerini sağlam kazığa bağlamak gerektir.* Çünkü biz yalnız Bolşevik ilkelerini kabul eyledik, Halifelik makamı, salt bir kutsal ve yüce yer olarak kalacak, hükümet halk eline geçti demekle, İngiliz, Rum, İtalyan kurşunlarına siper bulamayız. Yalnız Rus Bolşevikleri, ilkelerine şu kadar milyon Türk daha katılmış diye sevinir. *Oysa Rusların Kafkasya'yı tamamen ele geçirmeleri ve bizimle elele vermeleri ancak bizim için ilkenin (Bolşevikliğin) kabulü olanağını yaratabilecektir.* Seçkin kişiliğiniz, hâlen bulunduğunuz mevkiiniz, bu yolda millete en büyük hizmeti yerine getirmekte inşallah sizi başarılı kılacaktır»[306].

Hüsrev Gerede'nin bu görüşlerini Atatürk'ün de paylaştığı kabul edilse dahi, Türk ve müslüman gelenek ve inançlarına dokunmamak koşuluyla, Türk ve islâma uydurulmuş bir Bolşeviklik, bizi yok etmek isteyen Batı emperyalizmine karşı mücadelemizde Sovyetler Birliği bize tam destek sağladığı takdirde kabul edile-

bilecektir. Esas olan, Türklük ve islâmlığa uydurulabilse dahi, Bolşevikliğin kabulü değil, Batı emperyalizmine karşı mücadelede en uygun ve gerçekçi çıkış yolu olarak Sovyetler Birliği'nin bir dayanak noktası yapılmasıdır. Eğer bu dayanak noktası sağlanabilirse, bunun bir cins bedeli olarak, Türklük ve İslâmlığın gelenek ve inançlarına dokunmayan bir cins Bolşevikliğe evet denilebilecektir. Fakat bu Türk ve islâm Bolşevikliğinin kabulü dahi, bir inancın ve bir sınıfsal zorlamanın gereği değildir, bazımsızlığın ödenmesi zorunlu bir bedelidir. Bu bedel, Anadolu'nun Türk ve islâm halkı açısından, henüz ne olduğunu bilmedikleri Bolşevikliği sakıncasız saydıkları için, gerekirse ödenecektir. Esas olan, Anadolu'nun emperyalizmle mücadelesinde Sovyet Devleti'nin desteğini sağlamaktır. Bu destek önceden sağlanmadıkça, din ve geleneklere saygılı bir cins Bolşevikliğin kabulü dahi söz konusu olmayacaktır.

RAUF ORBAY'A GÖRE BOLŞEVİK OLMA SORUNU

Rauf Orbay, Amasya toplantısındaki ruhsal durumlarını, sonradan bir cins savunma biçiminde şöyle açıklar :

«Doğrusunu söylemek gerekirse, Bolşevizmin ne olduğunu hiçbirimiz henüz lâyıkı ile bilmiyorduk. Bunu bilmeye de olanak yoktu. Çünkü Rusya'yı allak bullak eden, Çarlığın yıkılmasıyla ortaya çıkan Bolşevizm, henüz durulma, yâni gerçek yüzünü belli edecek bir yerleşmişlik ve oturmuşluk dönemine girmemişti. Şimdiki durumda, davranışlarıyla kendilerini nasıl tanıtmak istiyorlarsa, bizim de öyle 'emperyalizm düşmanı, bütün emperyalist Avrupa'ya karşı amansız bir mücadeleye girişmiş ve bütün mazlum milletlerin dostu' olarak tanımamız gerekiyordu. Yarın durum değişirse, biz de ona göre davranışımızı değiştirebilirdik. Daha fazlasını düşünecek durumda değildik».

Bu düşüncelerle, Yeni Rusya'dan yararlanıp yararlanılamıyacağı Atatürk, Orbay, Cebesoy ve (Çolak) Se-

lâhattin Paşa vb. arasında Amasya toplantılarında tartışılmıştır ve Rauf Orbay'a göre olumlu sonuca varılmıştır :

«Ali Fuad Paşa ile birlikte 19 Haziran günü Amasya'ya varıp Mustafa Kemal Paşa ile buluşmuştuk. O günün akşamı da geç vakitlere kadar süren ilk toplantımızı yapmıştık.

Üçüncü Kolordu Komutanı Albay Selâhattin Bey'in de katıldığı bu toplantımızda önce ben, Istanbul ve Anadolu'daki gözlem ve temaslarım hakkındaki izlenimlerimi ayrıntılarıyla anlattıktan sonra, bunlara dayanarak memleketin genel durumunu hep birlikte gözden geçirirken üzerinde önemle durduğumuz sorun, başlanacak olan millî mücadelenin o günkü koşullar içinde, hangi kaynak ve olanaklara, hangi kuvvetlere dayanılarak nasıl yürütülebileceği sorunu olmuş ve bu konuda akla gelen çâreler, tedbirler arasında özellikle, Anadolu'nun içinde bulunduğu olanaksızlıklar karşısında, komşumuz Rusya'nın devrimle aldığı yepyeni durumdan yararlanıp yararlanılamıyacağını düşünmüştük.

Ben, Istanbul'da iken —öteden beri vatanseverliklerini, karşılık beklemeksizin çalışmalarını takdir ile devamlı temasta bulunduğum Karakol Örgütü kurucuları— Kara Vâsıf Bey'le arkadaşlarının da Bolşevizmin ne olduğunu inceledikten sonra, devrimci Ruslardan yararlanmak çârelerini aradıklarını ve bu amaçla gizlice bâzı girişimlere geçmiş olduklarını anlatmış, *Mustafa Kemal Paşa da Anadolu'ya geldiğinden beri, gerek Kâzım Karabekir Paşa'dan, gerek öteki yerlerden edindiği bilgiyle, Bolşevikler hakkındaki düşüncesinin kendilerinden yararlanılabileceği merkezinde olduğunu belirtmiş* ve bunun üzerine oldukça uzun süren görüşme ve tartışmalarımız sonunda vardığımız sonucu ve bu sonuca göre neler yapmak istediğimizi saptayarak... Kâzım Karabekir Paşa'ya şifre ile bildirmiştik»[307].

Bu şifre, yukarıda söz konusu ettiğimiz 23 Haziran

1919 tarihli yazıdır. Rauf Orbay'a göre, Amasya'dakiler Bolşevikliği benimseme konusunda, Karabekir Paşa'dan çok daha ileri gitmişler, Karabekir Paşa'nın uyarılarıyla daha ölçülü bir tutumu benimsemişlerdir. Bu tutumun ne olduğunu da yukarıda belirttik. Sorun, Bolşevik olma sorunu değil, işgalci devletlerle antiemperyalist mücadelede, Bolşevik de olsa, antiemperyalist bir devletin desteğini sağlamaktır. Gerisi, günün koşullarının yarattığı duraksama, bilgisizlik, umutsuzluk, hayalcilik vb. sonucu olan bir Bolşeviklik edebiyatıdır.

RIZA NUR, TÜRKİYE'Yİ KOMÜNİSTLİKTEN KURTARMIŞ...

Bu bakımdan, Rıza Nur'un anılarında anlattığı «vatan kurtarma» hikâyesini, yanlış yoruma dayanan abartmalı bir hikâye saymak gerektiği inancındayız. Rıza Nur, anılarında, tarih belirtmeden, komünistliği benimseme kararı alan Atatürk'ün bu kararını bozarak Türkiye'yi nasıl kurtardığını şöyle açıklar :

«Mustafa Kemal'in bir âdeti vardı. Önemli sorunları komutanlara yazar, onların oyunu sorardı. Bunları Bakanlar Kurulu'nda okurdu... Bu sıralarda Mustafa Kemal'in en önemli işi Yeşil Ordu ve Komünist Örgütü, Türkiye'yi Bolşevik yapmak. Ara sıra da 'Memleketin kurtulması ancak Bolşevik olmakla mümkündür' diyor. Hakkı Behiç, Yunus Nâdi, Adnan (Adıvar), Tevfik Rüştü ve daha birkaç kişiyi başına topladı. Programlar, tüzükler yaptılar, bastırdılar. Hele Tevfik Rüştü, ateşli komünist oldu. Onun kırmızı kadife kalpağı hâlâ gözümden gitmez... Mustafa Kemal, buna ilk nüve olmak üzere Çerkez Etem'i aldı. Onun bir müfrezesini kırmızı tepeli kalpaklar ve yeşil bayraklar ile Ankara'da dolaştırdı... Özellikle programlarında gizli komite usulü, karşı çıkanları öldürme ve asma cezaları da vardı.

Derken bir gün Bakanlar Kurulu toplandı. Mustafa Kemal söze başlayıp şunları söyledi :

— Arkadaşlar! Biliyorsunuz çok zamandır Komünist Örgütü ile uğraşıyorum, herşeyini yaptık. Yetkin bir güç olarak Yeşil Ordu'yu kurduk. Bu memleket ancak Bolşeviklikle kurtulur. Artık zamanı gelmiştir. Kararınızı verin. Türkiye'nin Bolşevik ve komünist olduğunu dünyaya resmen ilân edeceğim, dedi.

Yeşil Ordu dediği Etem'in kuvvetleri. Hiç ses yok... Bir süre sonra Fevzi'ye (Çakmak) oyunu sordu. Çakmak, 'uygun' dedi. Hızla başkalarına soruyor. Kimse birşey demiyor. *'Demek karar verildi'* dedi.

Derhal, 'Hayır verilmedi, beni dinleyin' dedim. Müthiş telâş içinde başladım :

— Komünistlik bu millete gelmez. Hangi patron, hangi servet ve fabrika var ki bunu yapacağız? Küçük burjuva sınıfı nerede, nedir? Yüz, ikiyüz lira sermaye sâhipleri mi? Hem millet Bolşevikliği dinsizlik diye tanımıştır. Düşmanla sarılıyız. Zâten millet karşımızda. Öyle bir durumda böyle bir devrim pek tehlikelidir. Böyle bir ilân ile millet, toptan karşımıza kalkar. Belâyı başımıza kendimiz almayalım. Hem de İngilizler, Bolşevikliğin şiddetli düşmanı. Şimdiye kadar karşımıza doğrudan doğruya ordu göndermeyen İngilizler, biz komünist olunca, mutlaka göndereceklerdir. Yunan Ordusu'nun, Halife Ordusu'nun yanına bir iki tümen de İngiliz askeri gelirse, işimiz derhal dumandır... Eğer ilân etmekte diretirseniz, sizinle çalışmıyorum. Sorunu. Millet Meclisi'nin hakemliğine götürmek kanun açısından gereklidir. Siz götürmezseniz, ben şimdi Meclis'e gidiyorum. Meclis'i ayaklandıracağım... Bütün milleti size karşı kaldıracağım, dedim.

Arkamdan Refet (Bele, İçişleri Bakanı) ayağa kalktı. Şiddetle :

— Rıza Nur'u onaylıyorum. Sözleri doğrudur. Türkiye'yi Bolşevik yapamazsınız dedi.

Bunun üzerine Mustafa Kemal 'Kalsın!' dedi»[308].

Bu iddialara inanmak güçtür. Rıza Nur'un tarihsiz toplantısının, anlatılan olaylara göre, 1920 sonba-

harında yapılmış olması gerekir. 1920 sonbaharı, Atatürk'ün komünistliğe karşı —daha önceki bölümlerden az çok anlaşıldığı üzere— en çok kuşkulu olduğu dönemdir. Bolşevik olmak değil, kontrol dışına kaçan Bolşevikliği önlemek çabasındadır. Türkiye ile ittifaka yanaşmayan ve Ermeni isteklerini destekler gibi gözüken Sovyetler Birliği'nin, Mustafa Suphi'ler ya da başkaları aracılığıyla Türkiye'de komünistlik kurmaya kalkışmasından kuşkuludur. Bolşevikliği getirme değil, durdurma çabasındaki Mustafa Kemal, komutanlara gönderdiği gizli yazılarda bu kuşkularını en açık biçimde belirtmiştir. Mustafa Kemal, 16 Eylül 1920'de Ali Fuad Paşa'ya yolladığı özel bir yazıda, Sovyet Rusya ya da İtilâf Devletleri ile «*belli bir sonuca varmadan devrimlerden kaçınmak*» gereğini belirtmektedir. Önce hükümetten hükümete bir yardım ve ittifak antlaşması sağlanacak, bu başarılırsa sıra toplumsal devrimlere gelecektir. Atatürk'ün gözünde hükümetten hükümete pazarlıkta, toplumsal devrim sorunu bile bir koz olarak gözükmekteydi. Sovyetlerin, Mustafa Suphi aracılığıyla bu kozu bedelsiz elimizden alacağını ve Batılılarla uzlaşmada koz diye kullanacağını, toplumsal sistem sorununu hiçe sayan ve satranç tahtasında biribirine benzer devletlerin aralarındaki mücadeleyi esas alan bir hesapla ve kuşku içinde Cebesoy Paşa'ya belirtmektedir :

«Bolşeviklerin... Batılılarla hemen uyuşmak fikrinde bulundukları sonucuna vardık... Bolşevikler, aynı zamanda, memleketimizde Bolşevik Örgütü meydana getirmek için olaganüstü çaba göstermeye başlamışlardır. Bakû'ya gönderdikleri Mustafa Suphi aracılığıyla, Türkiye Komünist Genel Merkezi'ni kurdurdular. Tamamen Bolşevik görüşlerine kazanılan temiz ve temiz olmayan adamlardan sahilin her noktasına çıkardıkları gibi, içeride de Eskişehir'e ve Ankara'ya kadar göndermişlerdir. Bunların amaçları memlekette bir toplumsal devrim yapmaktır. Bu durumda memleket, doğrudan doğruya Üçüncü Enternasyonal'e, yâni Rusya'ya

bağlı olacağından, Bolşevikler hiçbir yükümlülüğe girmeden ve (Türkiye'ye) yardıma gerek kalmaksızın bizi kendilerine bağlı bir duruma getirmiş ve Batılılarla politik pazarlıklarında daha güçlü bir durum elde etmiş olacaklardır. Memleketimizde fikir ve devrim yanlısı olan, ya da bu perde altında türlü türlü maksat peşinde koşan adamları da bu tehlikeyi görmeksizin, Bolşevikler Örgütü'nü kolaylaştırmaktadırlar»[309].

Demek ki, Bolşeviklik şöyle dursun, Sovyetler Birliği ile Türkiye'deki Bolşeviklere ve Bolşeviklik taslayanlara karşı derin bir kuşku vardır. Öte yandan, Millî Misak'ı gerçekleştirme açısından Sovyetler'le ittifakı zorunlu bulan Mustafa Kemal, Çiçerin'in Ermeniler için Millî Misak sınırlarını hiçe sayar biçimde arazi istemesi üzerine, en zayıf ve yalnız olduğumuz bir sırada dahi en sert tepkiyi göstermiştir. Atatürk'ün 16 Ekim 1920'de Moskova'daki delegasyonumuza gönderdiği, Sovyet Rusya Dışişleri Bakanlığı'nın tutumunu «emperyalistlik» sayan şifreli direktifinde şu sözler vardır:

«... Bir Ermeni azınlığına anavatandan ayrılacak bir arazi parçasının bırakılması isteği, Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nden gelse dahi, emperyalist bir fikrin ürünü olmak lekesinden hiçbir bakıma kurtulamaz ve hiçbir zorlama yorum ile kabul olunamaz»[310].

Mustafa Kemal, Bolşevikliğe ve Sovyetler Birliği'ne karşı böyle kuşkulu ve sert bir tutum içindeyken Rıza Nur'un «Mustafa Kemal Bolşevikliğe karar vermişti» biçimindeki iddiası, her türlü inandırıcılıktan uzak kalmaktadır. Olsa olsa Atatürk, Bakanlar Kurulu'nda resmî bir Komünist Partisi kurma niyetinden, bir söyleşi ve zemin yoklama havası içinde, gayri resmî olarak söz etmiştir. Bu görüşe karşı çıkan Rıza Nur, olayı sonradan muhayyilesinde geliştirmiştir.

ENVER PAŞA'NIN ANKARA'DA KOMÜNİST DİKTATÖRLÜĞÜ İDDİASI

Bunun gibi, Türkiye'ye gelmesi engellenen ve planları adım adım bozulan Enver Paşa'nın öfkeyle yaptığı

suçlamaları da ciddiye almak güçtür. Sovyetler Birliği'ne yaslanarak ve Sovyet Rusya'nın sağlayacağı müslüman Kızıl Ordu'larla Türkiye'de bir cins İslâm Bolşevikliği kurmaya heveslenen Enver Paşa, 16 Temmuz 1921'de Mustafa Kemal'e Moskova'dan gönderdiği bir mektupla, onu Bolşevik diktatörlüğü kurmaya kalkışmakla suçlamıştır. Enver Paşa, şöyle yazar :

«Ruslar, henüz görüşmeye bile başlamamışlardı. Çünkü Yusuf Kemal Bey kardeşimiz :

— Bunlar Anadolu'nun. komünist olmasını isteyecekler, biz de olmaya karar verdik. O halde gene neden müzakere olmuyor? diyorlar ve sabırsızlanıyorlardı.

Ben özel olarak, Berlin'de hapishanede tanıştığımız Radek ve öteki ileri gelenlerle işin bir an önce çözümüne çalıştım. Sonunda müzakere başladı ve Yusuf Kemal Bey kardeşimizin sandığı gibi Bolşeviklik de önerilmedi».

«Bakû'ya geldiğimde de değil yalnız Türkiye'de, fakat bütün islâm memleketlerinde derhal ters etkisi görüleceğine ve böylece İngilizlere yardım edileceğine inandığım için, Türkiye ve Doğu'da komünizm yanlısı olmadığımı açıkça Bakû Kongresi'nde söylediğim gibi, Anadolu halkının çıkarına daha uygun ve gerçekten ezilen halkı düşünür yönetim ilkesine dayalı bir programla (Küçük) Talât Bey ve bir iki arkadaşın Anadolu'ya gitmesine karar verdik. O zaman Kâzım Karabekir Paşa ve yüksek kişiliğinizle siz komünist esasını kabul eder gibi görünmüş olduğunuzdan, doğaldır ki, bu konuda yaptığınızı değil, yalnız size fikrimi yazmakla yetinmiştim. Daha sonra Ankara'dan aldığım mektuptan ve buraya Üçüncü Enternasyonal'e gelen delegelerden zâtıâliniz diktatörleri olmak üzere, Çerkez Etem ve öteki bâzı arkadaşların Ankara'da Komünist Partisi'ni teşkil buyurduğunuzu anladım. Burada Tevfik Rüştü (Aras) Bey kardeşimize, komünistliğin memleketimizin toplumsal ve ekonomik durumu açısından mümkün olmadığını bilmekle birlikte, dünyaya karşı gülünç duruma girilmemek üzere, hiç olmazsa komünist görün-

müş arkadaşların bir kısmının bu fikirde devam etmesi gerekeceği görüşünde bulundum. Hatta zâtıâlinizin Sovyet yönetiminin ilânı ile diktatörlüğünüze karar verdiğinizi ve buna karşı çıkıldığını, karşı çıkanların memlekete zarar verebilecek bir girişimin meydana çıkmasını önlemeyi başardıklarını, bu iddiada bulunanlardan işittim»[311].

İddia sâhibi, o sırada delegemiz olarak Moskova'da bulunan Rıza Nur olsa gerektir. Fakat bunun ve Enver'in öteki iddialarının ciddiye alınacak hiçbir yanı yoktur. Zira bu iddialar yapılırken, Türkiye'de ne Yeşil Ordu, ne Çerkez Etem, ne resmî Komünist Partisi, ne de Türk Halk İştirakiyun Partisi kalmıştır. Komünizme gitmek şöyle dursun, komünistlik gösterilerine bile son verilmiştir.

BİLİNMEYEN, FAKAT DÜNYAYI SARAN KOMÜNİSTLİK

Politik öfke ve kırgınlıkları dile getiren ve daha çok suçlama niteliğindeki bu iddialar bir yana bırakılırsa, Atatürk'ün komünizme karşı gerçek tutumu ne olmuştur? Bu soru soyut sözlere bakarak değil, ancak sözleri somut durumlara dayalı olarak değerlendirmekle cevaplandırılabilir.

Daha önce de belirttiğimiz üzere, Kurtuluş Savaşı'mızın ilk yıllarında komünistlik, ne Almanya'nın, ne de bütün Avrupa'nın kaçınabileceği, sınır tanımayan ve kurtulunması mümkün olmayan bulaşıcı bir güç olarak gözükmüştür. Almanya'nın ve bütün Avrupa'nın komünist olacağına inanılmıştır. Almanya'nın aristokrat Prusya subaylarının bir kısmı dahi, İtilâf Devletleri'nden öç alma hırsıyla, komünist kesilmişlerdir. Almanya'da «millî bolşeviklik» akımı türemiştir. 1923 Ağustosuna kadar Almanya'da İtilâf Devletleri'ne karşı nazi-komünist işbirliği gösterileri görülmüştür. 1923 yılında bu işten vazgeçiliş nedenini, işbirliğinin şampiyonluğunu yapanlardan milliyetçi Reventlow, gazetesinde şöyle açıklamıştır :

«Üç yıl önce, millî bolşevizm tehlikesi, bizim aramızda bir ara çok büyüktü... O günlerde milliyetçi ve benzeri çevrelerde, bir umutsuzluk tutumu sık sık görülmekteydi: Hiçbir kaçış yolu yoktur, Bolşevik olacağız. Bolşeviklik geliyor. Biz, Bolşevikliği Almanya'da millileştirmeye çalışacağız ve Bolşevikliğin yardımıyla Almanya'yı kurtaracağız. Bu dalga şimdi geçmiştir»[312].

Fakat Dünya Savaşı'nda yanyana savaştığımız faşist zihniyetli, tutucu ve aristokrat Alman subaylarının, ağır yenilginin verdiği aşırı umutsuzluk içinde, tek kurtuluş yolunu millî komünizmde gördükleri kesindir. Almanya'daki güçlü millî komünizm akımının, Türk aydınlarını ve subaylarını etkilediği açıktır.

1919-1920 yıllarında Bolşeviklik, önüne geçilmesi olanaksız, sınır tanımayan ve karşı çıkanı silip süpüren kaçınılmaz bir istilâ dalgası olarak görülmektedir. 21 Mart 1919'da Macaristan'da Sovyet Cumhuriyeti ilân edilmektedir. Nisan 1919'da Münih'te Sovyet Cumhuriyeti kurulmaktadır. Paris'teki Barış Konferansı, komünizmin bütün dünyayı istilâ etmesinin korkusunu dile getirmektedir. ABD Temsilcisi House, 22 Mart 1919'da bu korkuyu şöyle açıklamaktadır :

«Bolşevizm heryerde ilerliyor. Macaristan, yeni komünizme düştü. Açık bir barut deposunun üstünde oturmaktayız. Bu barut deposunu, bir gün, bir kıvılcım ateşleyebilir»[313].

Barış Konferansı'nda Lloyd George da kuşkulu konuşur :

«Bütün Avrupa ihtilâl ruhuyla dolu. İşçiler arasında savaş öncesi koşullara karşı yalnızca hoşnutsuzluk değil, köklü bir öfke ve isyan duygusu var. Bütün mevcut düzen, politik, toplumsal ve ekonomik yönleriyle, Avrupa'nın bir ucundan öteki ucuna kadar halk kitleleri tarafından reddedilmektedir».

BOLŞEVİK OLMA ÖNERİLERİ

Avrupa'da esen bu havanın yanısıra, Doğu'da müslüman Sovyet Cumhuriyetleri'nin kurulması ve Kızıl

Ordu'nun Kafkasya içlerinde ilerlemesi üzerine, Bolşeviklik dalgasının sınır tanımadan Türkiye'ye de gireceği, bunun önlenemiyeceği düşüncesi yayılmaktadır. Mustafa Kemal, 5 Şubat 1920'de bütün Kolordu Komutanlarına gönderdiği, Bolşeviklerle ittifakın zorunluluğunu bildiren bir telgrafında, Bolşevikler sınıra ulaşınca, ya ona silâhla karşı koymak, ya da toplumsal devrim seline kapılmak durumunda kalınacağını belirtmektedir :

«Bolşeviklerle temas eden her millet, toplumsal ya da siyasal bir eylem birliğine girmek, ya da onun seline silâhla karşı çıkmak zorunda kalmıştır»[314].

Karabekir Paşa, 5 Mart 1920'de Bolşevikliğin bulaşıcılığı konusunda daha kesin konuşur :

«Bolşevizmin bulaşıcı olan gücü ve eylemleri, özellikle İtilâf Devletleri'nin bize karşı baskıları bu biçimde ortaya çıktıkça, ergeç memleketimizi dahi sürükleyecek, tek kurtuluş olarak o kuvvetle birlikte kader birliği yapılmasını gerektirecektir»[315].

Karabekir Paşa, 13 Nisan 1920 tarihli, Kâzım Dirik ve öteki kurmay subaylarının da görüşünü yansıtan bir yazısında, Bolşevikliğin ne olduğunu iyi bilmediklerini, fakat islâm halkın Bolşevikliği iyi karşılayacağını bildiklerini yazmaktadır :

«Şimdiye kadar Bolşeviklerin gerçek programlarını ve ayrıca İslâm Dünyası içindeki programlarını okumadık. Son zamanda, Trabzon'a Rusça bir program geldi, Türkçeye çevrilmektedir. Alınınca olduğu gibi ve şifreyle sunulacaktır. Bununla birlikte, bu konudaki görüşlerimiz şöyledir: Memleketimiz kapitalist değildir... Kur'ân-ı Kerîm, fakirler, işçiler ve öteki emekçilerle ilgili bizce bilinebilen ne kadar Bolşevik ilkeleri varsa, hepsini kapsıyor. Bu nedenle, müslümanlar Bolşevikliği kolay ve iyi karşılamaktadır»[316].

Millet Meclisi'nin Bolşeviklik konusundaki görüşünü açıklamasını 11 Mayıs 1920 tarihli oturumda isteyen Türkçü Hamdullah Suphi, Bolşevikliğin sınırı aşacağını coşkunlukla söylemekte ve hatta Meclis'çe Bol-

şevikliğin ilânını öneriyormuş izlenimini vermektedir:

«Memleketimiz kuşkusuz ki, Bolşevizm neden ibarettir, hedefleri nelerdir, bunu açıkça bilmiyor. Fakat bizim bilmememiz, Bolşevizmin sınırımıza gelmesine engel olmuyor. Bu hareket, bütün Rusya müslümanları arasında yer yer toplanmalar, birleşmeler ve yeni hükümetler meydana getirdi. Bundan Türk Orduları doğdu. Onlar Bolşevik hareketine katıldılar ve Rusya'da doğmuş olan yeni, büyük devrimin bir kısmını da oradaki kardeşlerimiz meydana getirdiler. Biz görüşümüzü belirtmiyoruz...

O halde biz birşey yapalım. Madem ki onlar, sınırlarımıza yaklaşıyorlar ve bizim onları geri çevirmek olanağımız da yoktur. Özellikle o kuvvet, İngilizler Rusya'yı istilâ ettikleri vakit, yerinde vuruşlarla onları topraklarından attı. Güney Rusya'da tutundurmadılar. Kuzey Rusya'da bırakmadılar. Madem ki bu kuvvet, hem kendi topraklarını koruyacak, hem başka topraklarda görüşünü kabul ettirecek bir büyüklüktedir, örgütlüdür ve yavaş yavaş bize yaklaşmaktadır. O halde Meclis'in görevi, anlattığım gibi olumlu, ya da olumsuz görüşünü tezelden belirtmektir. Eğer olumlu bir görüşe sâhip isek, eğer öyle bir kanıda isek, memleketimizi aydınlatalım, gelenden korkmasınlar. Bu memleketin sorumluluğu bizim omuzlarımız üzerindedir. Cesur olalım. Madem ki buraya geldik, bu kadar büyük bir işi üzerimize aldık, bu gibi dünya sorunları hakkında Millet Meclisi'nin açık görüşünü ilân edelim. Biz bunu belirttikten sonra Doğu Komutanı'na (Karabekir'e) kendi görüşümüzü söyleyebiliriz. Onbeş yirmi gün geçtikten sonra sınırlarımıza varacak kuvvetlerle beraber ne yapacağız? Bu bilinmeli. İsterseniz, ilk hareketi ben yapayım.

İman ediyorum ki, memleketimizdeki istilâcı hain kuvvetleri kovmak için bizim en doğal yardımcımız, gelen Bolşevik kuvvetleridir. (Alkışlar)»[317].

Bolşevikliği Hamdullah Suphi gibi olumlu karşılamayan çevreler dahi, Bolşevikliğin gireceğine inanmaktadırlar. Örneğin iki subay Kuzey Kafkasya'da Bolşe-

vikliği incelemişler, olumsuz bulmuşlar, dönüşlerinde Mustafa Kemal'e Trabzon'dan rapor yollamışlardır. Rapor, Mustafa Kemal'i çok etkilemiş olacak ki, 1920 yazında bu iki subayı Ankara'ya çağırmış, komünistlik hakkında onlardan bilgi almıştır. Subay İsmail Hakkı ve Aziz, Mustafa Kemal'e sundukları raporlarında şu sonuca varmışlardır :

«Bolşeviklerle, gerek ittifak yapmış, gerekse yapmamış olsun, Bolşevik ilkelerinin Türkiye'ye gireceği kesindir. Bolşevik ilkelerinin câhil milletlerde pek çok yıkıntı yaptığı denemeyle görülmüştür. Özellikle Türkiye gibi felâket içinde ve düşman karşısında bulunurken, memleketin buna ek olarak Bolşevik ilkelerinin yıkıntılarına katlanması, yıkımlara en çok memleket genel kurulu ve subayların uğraması, acı sonuçlar doğurur. Bu nedenlerle, Bolşevik ilkelerini iyi incelemek ve bu fikrin ne biçimde ve nerelerden girmesi gerekeceğini saptamak, Bolşevik ilkelerini memleketin mevcut dinsel ve toplumsal durumuna göre, değiştirerek kabul eylemek zorunludur»[318].

Yine Bolşevikliği olumsuz karşılayan, hatta Ermenilerin bu kez Bolşevik maskesiyle başımıza yeni işler çıkaracağından kaygılanan Erzurum Milletvekili Hüseyin Avni de, Bolşeviklik mikrobunun girişinin önlenemiyeceği kanısındadır. 3 Ocak 1921'de Hüseyin Avni şöyle konuşur :

«Hükümetin istiyorum, ya da istemiyorum demesinin bir değeri yoktur. Bu bir hastalıktır. Bu, bir Ordu değildir ki geldiği görülsün. Bu sızar. Hükümet istese de, istemese de ülkeye girer».

Mustafa Kemal, bu sözleri cevaplandırma gereğini duyar :

«Komünizmin yayılması sorununa gelince, kendileri buyurdular ki, istense de istenmese de bu bir mikroptur, girer. O halde çaresi yok demektir. Madem ki maddî tedbirlerle önüne geçilmesi olanaksız bir bulaşıcılıktır, bu mutlaka bulaşıcı olacaktır»[319].

Kısaca, bilinmeyen bir Bolşevikliğin, istense de istenmese de, sınırı aşabileceği olasılığı üzerinde Ankara'da bazen korkuyla, bazen de umutla durulmaktadır. Bu nedenledir ki, 1920 yazında Ankara'da Mustafa Kemal, kurmay alışkanlığı ile ve bir olasılık olarak Bolşeviklik sorununu incelemiştir. O günlerde Mustafa Kemal'in yanında bulunan Halide Edip, onun komünistlikle ilgilenmesini şöyle değerlendirir :

«*Mustafa Kemal Paşa da, bugünlerde Sovyet sistemini merakla izlemesine rağmen, ondaki bu duygu, bir ülküden çok, her çeşit olasılığı incelemeye dayanıyordu*».

Halide Edip'e göre, Mustafa Kemal o günlerde «komünist sistemini de âdeta bir harita hâlinde saptayan» bir araştırmayla uğraşmaktaydı[320].

KOMÜNİZMİN «KABİLİYET-İ TATBİKİYE»Sİ!

Bolşeviklik sorununu, her olasılığı gözönünde tutan bir kurmay dikkatiyle inceleyen Mustafa Kemal'in ilk yönelttiği soru, Türkiye'de komünizmin uygulama koşullarının olup olmadığıdır. Mustafa Kemal'in deyimiyle, Türkiye'de komünizmin «kabiliyet-i tatbikiye»si var mıdır?

Kuvvet hesaplarını iyi bilen gerçekçi Mustafa Kemal, Türkiye'de komünizmin uygulama koşullarının olmadığı sonucuna varmakta güçlük çekmemiştir. O günlerde olayların içinde yaşayan gazeteci Kandemir'in yazdığına göre, Mustafa Kemal, Hakkı Behiç'le birlikte kaleme aldığı 13 Ekim 1920 tarihli Hâkimiyet-i Milliye'de çıkan bir yazıda Rusya'daki ihtilâl koşullarının Türkiye'de bulunmadığını belirtmektedir. «*Rusya'da bolşevizmin kullandığı devrim usullerini, burada, yâni Türkiye'de uygulamak istemek kadar devrimcilikten haberdar olmayış düşünülemez... Herşeyde körükörüne taklitçilik kötüdür, özellikle devrimcilikte*» sonucuna varan bu yazı ilginçtir :

«Rusya'da kanlı devrim, Bolşevizm adını taşıyan

koskoca bir komünizm devrimi oldu. Türkiye de aynı yola paralel olarak, aynı yöne doğru gidiyor. Bu yürüyüşün düzenlenmesiyle uğraşanlar için, bu devrimsel olayın bütün özünü iyiden iyiye incelemek, onu anlamak ve bu anlayışla, uygun bir hareket yolu çizmek gerektiğine göre, bugün de, Rusya'da gerçekleşen Büyük Bolşevizm Devrimi ile Türkiye'de gerçekleşmesini görmek istediğimiz komünizm arasındaki özellikleri incelemek isteğindeyiz.

Rus Bolşevizmi ile Türkiye komünizmi arasında, köken ve uygulama biçimi bakımından iki büyük özellik göze çarpar: Rusya'da Bolşevizm müthiş bir saltçılık (mutlakiyet) yönetiminin, memleketin her köşesine dağıttığı aristokrat sınıfların pek ağır baskıları altında doğmuş, aynı baskı altında büyümüştür.

Rus ihtilâl edebiyatını okuyunuz: Avrupa'nın başka hiçbir memleketinde ve hiçbir döneminde, bu kadar ateşli ve bu kadar kinli bir edebiyat daha yoktur. Tolstoy bile, kendisi ihtilâl yanlısı olmadığı halde, yapıtlarıyla Rus fukarası arasına kinli bir ihtilâl için, istemiyerek ne kadar çok tohum saçmıştır.

Bu yüzyıla kadar devam eden Fransız İhtilâli yaşamında dahi, Rus İhtilâli edebiyatına benzer hiçbir şey yoktur. Nedeni de şudur ki, Rusya'daki o müthiş Çarlar zorba yönetimi ve aristokratlar saltanatı, öte yandan da bilim ve edebiyat, bütün şiddetiyle incelemeleriyle birlikte yürümüşlerdir...

Türkiye'de değil bir ihtilâl edebiyatı, hatta millî bir edebiyat bile pek yeni, ancak son birkaç yıldır kendisini göstermiş, henüz doğmaya başlamıştır. Bu nedenle, Türkiye'de komünizm, milletin ruhundan gelen yakıcı, yıkıcı, kırıcı, dökücü bir ihtilâl biçiminde gerçekleşecek değildir. Çünkü bu devrim, doğuşu bakımından, bunu hazırlayacak bir gereksinmeden gelmiyor...

Rus İhtilâli'nin bu kadar sert, birden, çabuk ve altüst edici bir güçle egemen olması için, karşısında rastladığı direnmenin de büyük etkisi olmuştur. Eğer Çarlık, değil komünistler, rastgele menşeviklere ve hat-

ta ilericilere karşı, güçlü bir baskı örgütüne dayanan bir inatçı direniş göstermemiş olsaydı, yine Bolşevizm devrimi bu kadar çabuk, kahredici, altüst edici olmazdı. Yâni böyle yapmak isteyenler, başarılı olmak için halktan o kuvveti alamazlardı.

İkinci bir özellik de şuradadır :

Rusya'da böyle bir devrim yapmaya kalkanların ellerinde çok kuvvetli bir silâh vardı. Rusya'da köylü kitlelerini yıllardan beri ezip bitirmiş toprak sorunu gibi koskoca bir sorun bulunuyordu. Devrimi bu kadar çabuk, birden ve kahredici yapmaya karar verenler, bu silâhı kullandılar. Halkı yalnızca birtakım felsefî fikirlerle bir teoriye karşı isyana teşvik eylemiyerek, onlara pek kolay anlayabilecekleri nesnel bir değişiklik ve devrim ereği gösterdiler :

— İsyan ediniz, dediler. Bugün, üzerinde işçi ve tutsak olarak çalıştığımız bu topraklar sizin olacaktır!

Halk, Tolstoy'un felsefesinden, Marks'ın teorisinden, Gorki'nin edebiyatından çok, bu topraklar için ayaklandı. Bu topraklara kavuştukları zaman da, devrimi anladılar ve sevdiler.

Türkiye'yi komünizmin halk kitleleri için kesinlikle hayırlı olan geleceğine götürmek isteyenler, Bolşevizm ölçüsünde çabuk ve ateşli bir devrim için, ne Rusya'daki biçimde bir doğuş ve hazırlanış, ne de elde böyle kuvvetli silâh görmüyorlar»[321].

ATATÜRK'ÜN SINIFSAL KUVVET HESABI

Görüldüğü gibi, Atatürk konuya «eldeki kuvvet ne, cephanesi ne, savaş gücü ne kadar» gibi kuvvet hesabını ön planda tutan, her türlü değer yargılarından sıyrılmış bir kurmay soğukkanlılığı ile yaklaşmaktadır* :

* O günlerde Istanbul'da işçi vardır, Anadolu'da yoktur. Mütareke sırasında Istanbul'da bir ihtilâl örgütü kurmayı deneyen Atatürk, Enver Behnan Şapolyo'ya göre, işçilere dayanmayı düşünmüştür. Şapolyo, şöyle yazıyor : «... Bu eve (Salih Fansa'nın evi) yâveri Cevat Abbas Bey, Fethi Bey, Canbulat ve bâzı o dönemin büyük adamları geliyordu. Bu toplantı-

Türkiye'de bir fikir ve eylem birikimi yoktur. Toprak sorunu Rusya'daki gibi keskinleşmiş değildir. Üstelik, bu büyük birikime karşı Çarlığın yaygın baskı politikası, kazanı şiddetle patlama noktasına getirmiştir, Türkiye böyle bir patlama noktasından çok uzaktır. Tarımda nüfus çok az, arazisi ise geniştir. Köylü hareketleri yoktur. Nitekim Atatürk'ün Büyük Zafer'den sonra, 16 Mart 1923'te Adana'da çiftçilerle yaptığı konuşma, Çukurova'da dahi keskinleşmiş bir toprak sorunu olmadığını gösterir :

«Adana İli'nin yalnız ova ve nehirleri arası bile, Mısır'dan fazladır. Oysa bir de bu iki yerin nüfusunu düşününüz: Adana'daki 400 bin nüfusa karşılık, Mısır'da 15 milyon nüfus var. Bunun 9 milyonu, Adana ovasından daha küçük olan Mısır Deltası'nda bulunuyor. Demek ki, Delta'nın nüfusu, Adana ovasından 20 kat fazladır. Ve demek ki, bu bereketli ilin ovaları daha yirmi kat nüfusu mutlu, zengin etmeye yeterlidir. Bu nüfusu bugünkü doğal koşullar ve güçlükler içinde az zamanda sağlama olanağı yoktur. Nüfusu artırmak için bütün tedbirleri almakla birlikte, bu tedbirler ne kadar geniş ve kuvvetli olursa olsun, bu nüfus boşluğunu doldurmaya yeterli değildir. Bu boşluğu ancak makine ile gidereceğiz»[322].

Demek ki, Türkiye'de Rusya'daki gibi bir ihtilâlin koşulları yoktur. Atatürk, Rus Elçisi Aralof ile yaptığı konuşmalarda, ısrarla Türkiye'deki koşulların, sınıflararası kuvvet dengesinin köklü dönüşümlere elverişsiz olduğunu belirtir.

Batı Cephesi Karargâhı'nda, ülkede reform yapıl-

---

ların amacı, Istanbul'da gizli bir örgüt yapmaktı. Parayı da İsmail Canbulat sağlamaya söz vermişti. Bu örgüt Istanbul'daki Türkleri koruyacak, fırsat bulursa isyan çıkaracaktı. Bu ödevi de işçilere yaptırmak istiyorlardı. Istanbuld'aki fabrika ve tramvay işçilerini ellerinde tutacaklardı. Fakat bu gizli örgüt eyleme geçemedi. Nedeni de Canbulat'ın söz verdiği parayı getiremeyişi idi. Buna Mustafa Kemal, fena halde kızmış...» (Enver Behnan Şapolyo, Kemal Atatürk ve Millî Mücadele Tarihi, s. 279).

ması gereğinden söz eden Aralof'a Mustafa Kemal şu karşılığı verir :

«— Sizin Rusya'da mücadeleci, emektar bir işçi sınıfı var. Ona dayanmak mümkündür ve dayanmalıdır. Bizde işçi sınıfı yoktur, köylüye göre ağırlığı çok azdır. Sizde endüstri gelişmiştir. Bizde ise yok gibidir. Fabrikalarımız, parmakla sayılacak kadar azdır»[323].

Mustafa Kemal, başka bir konuşmada köylü sorununu çözmeye kalkışmanın dahi feodal destekli Millî Mücadele'yi zayıf düşüreceğini anlatır. Samsun'dan Ankara'ya gelirken yolda rastladığı köylülerin ağır durumundan söz eden Aralof'a şöyle konuşur :

«— Evet, evet orası doğru. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin ödevi, köylüyü ağır âşâr vergisinden kurtarmak, ona başka kolaylıklar sağlamaktır. Ama şu anda biz bunu yapamayız. Birçok zümrelerin kinini üzerimize çekmiş oluruz. Onlar bizden uzaklaşır ve istilâcıları kovmak, halkın kurtuluşunu ve ülkenin bağımsızlığını sağlamak gibi başlıca görevimizi yapmaya engel olurlar. Millî dâvâmızı çözümledikten sonra köylü ile uğraşabiliriz».

Aralof, konuşmanın devamını şöyle anlatır :

«Mustafa Kemal'le bu konuşmayı birlikte yaptığımız Abilov Yoldaş, milyonlarca köylü ekonomik baskıdan kurtulduğu takdirde, onların feodalleri yenmekte yardım edeceklerini, Türkiye Büyük Millet Meclisi iktidarını güçlendireceklerini, Türkiye'yi yenilmez bir hâle getireceklerini, emperyalistlerin ileride yapacakları bütün saldırıları püskürteceklerini anlattı.

Mustafa Kemal, Abilov'un elini tutarak :

— Şimdi olmaz, dedi. Ama bu olacak»[324].

Ne var ki, Zafer'den sonra da —feodaller tarafından da istenen— âşârın kaldırılması gerçekleştirilecek, fakat bir toprak devrimine uzun süre el atılamıyacaktır. Zira bu toprak devrimine ve her türlü köklü dönüşüme karşı çıkacak toplumsal güçler kudretli, bu devrimlerden yararlanacak güçler ise çok zayıftır. Kuvvet hesabını iyi bilen Mustafa Kemal, Büyük Zafer'den

sonra Çankaya'da çay içerken, Aralof'a bu gerçeği anlatır. Aralarında şu konuşma geçer :

«Mustafa Kemal — Türkiye'de sınıflar yok, Türkiye'de işçi sınıfı yok, çünkü gelişmiş bir sanayi yok. Bizim burjuvazimizi ise, henüz burjuva sınıfı hâline getirmek gerekiyor. Ticaretimiz çok cılız, çünkü sermayemiz yok. Yabancılar bizi eziyor. Benim amacım, millî ticareti kalkındırmak, fabrikalar açmak, yeraltı zenginliklerini meydana çıkarmak, Anadolu tüccarına yardım etmek, zenginleşmesini sağlamaktır. Bunlar, devletin önünde duran işlerdir. Biz bunları kanunlaştıracağız!...

Aralof — Ya köylüler?

Mustafa Kemal — Onlara yardım edeceğiz. Âşarı kaldıracağız.

Aralof — Siz köylüye yardım edene kadar derebeyleri, tefeciler, hocalar onu büsbütün köleleştireceklerdir. Onların beklemeye hiç niyeti yok, bizim düşüncemize göre, sizin dayanağınız köylülerdir. Onları kalkındırınız, onlara toprak veriniz! Onları vergilerden, tefecilerin elinden kurtarınız! Sizde işçi sınıfı çok zayıf, orası öyle. Ama işçileriniz az olmakla birlikte güçlü, sağlam ve bilinçlidirler. Onlar hem size destek olur, hem köylülerin kalkınmasına yardım eder. Bizde Rusya'da işçilerle köylüler, bir daha geri gelmemek üzere Rusya'yı derebeylerinden kurtarmışlardır.

Mustafa Kemal — Rusya'da iş başkadır. Rusya'yı Türkiye ile karşılaştıramazsınız! Rusya'da işçi sınıfı daha ihtilâlden önce örgütlenmişti. Yüksek bir bilinç düzeyine erişmişti. Sizde dinin, halkın üzerinde, bizde olduğu kadar büyük bir etkisi yoktur, bağnazlık yoktur. Bunu hesaba katmak gerek»[325].

Gerçekten Aralof, Rusya modelini gözönünde tutarak, Türkiye'yi tanımadan ezbere konuşmaktadır. Toplumsal güç hesaplarını, bir meydan savaşı yönetircesine iyi bilen ve güçleri iyi ölçen komutan Atatürk, şeyhlere, ağalara, aşiret başkanlarına, Anadolu tüccar, tefeci ve eşrafına, yâni feodal, ya da yarı-feodal güç-

lere dayalı bir millî mücadele yaptığının bilincindedir. Çin'de daha XIX. Yüzyılda emperyalizmin hizmetindeki feodaller millî mücadeleye karşı çıktıkları için, millî kurtuluş hareketi, emperyalistlere olduğu kadar feodallere de karşı olmuştur. Oysa Türkiye'de feodal unsurlar, ileride ayrıntılarıyla izleyeceğimiz üzere, Rum ve Ermenilerin Türk ve müslümanı yok etme politikası sonucu, millî mücadelenin öncülüğünü yapmışlardır. Feodaliteye dayalı bir millî kurtuluş devriminin, bu koşullarda, sosyalist bir devrim yapmak şöyle dursun, gerçek bir burjuva demokratik devrimi yapmakta bile büyük güçlüklerle karşılaşacağı açıktır.

Atatürk, bu güçlükleri her gün görmüş yaşamıştır: Anadolu Bolşevik oldu, diye çıkartılan iç isyanlar, Anadolu'yu bir baştan bir başa tutuşturmuştur. Meclis çoğunluğu, toplumsal devrim ne demek, bir kalpak devrimine bile karşı çıkmıştır. Atatürk, cumhuriyete yönelişi bile bir «millî sır» olarak saklamak zorunda kalmıştır. Zira Meclis çoğunluğu, hatta Kurtuluş Savaşı'nın bâzı liderleri dahi, Padişahçı'dır. Bu koşullar altında Anadolu'da Bolşevik Devrim'e kalkışmak, en hafif bir deyimle, hayalciliktir. Mustafa Kemal ise, gerçekçidir*.

* Türkiye'deki Millî Kurtuluş Devrimi'nde feodalitenin ağırlığı üzerinde Komintern'in Dördüncü Kongresi'nde durulmuştur. Ünlü iktisatçı Varga, bu toplantıda şöyle konuşur: «İkinci Kongre'de köylü hareketleriyle millî hareketler arasındaki özdeşlik varsayımı, Hindistan gibi ülkelerin denemelerine dayandırılmıştır. **Oysa örneğin Türkiye gibi başka ülkeler de vardır. Orada toprak ağaları bizzat millî hareketin liderleri olmuşlardır».** Bunun üzerine İkinci Kongred'eki millî devrimci, ya da millî burjuva kavramından sonra, Dördüncü Kongre'de «millî feodal aristokrasi» kavramı geliştirilmiştir. Buna göre, ezilen köylüler, ezen ağalarla kolkola, millî kurtuluş savaşı vereceklerdir. Ancak bu savaş kazanıldıktan sonra, ezilen köylü, ezen ağaya karşı mücadeleye girişecektir. Kongre'nin bu konudaki kararı şöyledir: «Ezilen yerli bir köylü kitlesine sâhip sömürge ülkelerdeki millî kurtuluş mücadelesi, ya Türkiye'de olduğu gibi bütün memleket halkı tarafından birlikte yürütülecektir, bu takdirde ezilen köylünün toprak sâhiplerine karşı mücadelesi, kaçınılmaz olarak millî kurtuluş zaferinden sonra-

Üstelik daha Bolşevikliğin Rusya'da dahi «kabiliyet-i tatbikiye»si olup olmadığı anlaşılmış değildir. Lenin, 1921'de devlet kapitalizmini önermekte, özel girişime ödünler vermekte ve yabancı sermayeyi ülkeye çekebilmek için çaba göstermektedir. Atatürk bunun farkındadır. Nitekim daha 31 Ekim 1920'de Ali Fuad Paşa'ya yazdığı şifrede bunu belirtmektedir :

«Komünistliğin memleketimizde değil, henüz Rusya'da bile kabiliyet-i tatbikiyesi hakkında açık kanılar belirmediği anlaşılmaktadır»[326].

Bu görüşünü 6 Şubat 1921'de Hâkimiyet-i Milliye

---

ya ertelenecektir; ya da Hindistan'da olduğu gibi, feodal toprak sâhipleri, emperyalist haydutlarla ittifak hâlindedir, bu takdirde ezilen köylülerin toplumsal mücadelesi, millî kurtuluş mücadelesiyle birlikte yürüyecektir» (Carr, The Bolshevik Revolution III, s. 477).

«Atatürk Devrimi Sosyolojisi», yazarı Steinhaus ise, Türk Devrimi ile Hindistan ve Çin gibi ülkelerdeki millî demokratik devrimin özellikleri açısından ilginç bir başka görüş ileri sürmektedir. Steinhaus'a göre, Osmanlı yönetiminde geliştirilen idarî ve askerî temeller, gerek kurum ve gerekse kişiler olarak, burjuva-demokratik devrime yatkındır. Asker ve sivil idarenin yapısı, asker ve sivil kadro, yeni yönetimin gereklerini karşılamaktadır. Bu nedenle yeni bir idare yapısı kurmak üzere, kitleleri bilinçlendirme, onlarla birlikte çalışma ve onları yeniden örgütlendirme gereği Türk Kurtuluş Savaşı'nda ortaya çıkmamıştır.

Çin'de ise, eyaletlerin çoğu feodal nitelikteki özerk askerî diktatörlüklerin egemenliği altındadır. Millî devlet kurma yolunda verilen savaşlarda bu askerî diktatörlüklerin memur ve subaylarına dayanma olanağı yoktur. Kuomintang hareketi, halkla doğrudan doğruya ilişki kurmak ve cumhuriyet öncesi dönemin egemenlik biçimlerini ve askerî diktatörlükleri yıkmak, sürekli olarak kitleleri örgütlemek ve eyleme geçmek (sendikalar, grev, lokavt) yoluyla kendi alt yapısını oluşturmak zorunda kalmıştır. Gerekli kadroyu yetiştirmek amacıyla, siyasal ve askerî özel eğitim merkezleri kurulmuştur. Bu okulları bitirenler, Ordu arasında ve halk içinde eğitmen ve politikacı olarak çalışmışlardır. Kuomintang hareketi, ancak bu ve benzeri girişimlerle, alt tabakaları ve yetiştirilmekte olan savaşçı güçleri devrimciler safına alarak askerî diktatörlükler egemenliğine son verebilmiş, devlet birliğini sağlamıştır (Steinhaus, Atatürk Devrimi Sosyolojisi, s. 93-94).

gazetesinde, daha önce de sözünü ettiğimiz üzere, kesin bir dille belirtir :

«Komünizm, toplumsal bir sorundur. Memleketimizin durumu, toplumsal koşulları, dinî ve millî geleneklerinin kuvveti, Rusya'daki komünizmin bizce uygulanmaya elverişli olmadığı kanısını doğrular bir niteliktedir. Son zamanlarda memleketimizde komünizm ilkeleri üzerine kurulan partiler de bu gerçeği deneme sonucu kavrayarak çalışmalarına son verme gereğine inanmışlardır. Hatta bizzat Rusların düşünürleri dahi, bizim için bu gerçeğin meydana çıktığına inanıyorlar».

ATATÜRK, NEDEN KOMÜNİST PARTİSİ KURDU?

O günlerde Rusya'da bile «kabiliyet-i tatbikiye»si kuşkulu bulunan Bolşeviklik, Türkiye'de bir iç gelişmeyle değil, ancak Sovyet Rusya Devleti'nin dıştan zorlamasıyla ve Kızıl Ordu'nun baskısıyla gelebilirdi. Nitekim Türkistan'da komünizm, Türk proleteryasının değil, Rus proleteryasının eseridir. Bu konuda Lenin'in durumu yerinde incelemek üzere Türkistan'a gönderdiği Safarov, şu gözlemi yapar :

«*Türkistan'daki Rus devriminin koloniyalist olması kaçınılmazdı. Türkistan işçi sınıfı sayıca azdı, liderssiz ve programsızdı. Bir partiden ve devrimci gelenekten yoksundu. Bu nedenle koloniyalist sömürüye karşı çıkabilecek durumda değildi. Çarlık koloniyalizminde, Türkistan'da sanayi işçisi olmak, Rusların bir ayrıcalığı idi. Onun içindir ki, burada proleterya diktatörlüğü, tipik bir koloniyalist nitelik kazandı*»[327].

Azerbeycan'da ve tüm Kafkasya'da Bolşeviklik aynı biçimde kurulmuştur. Bunda Kızıl Ordu'nun oynadığı rol açıktır.

Anadolu'da ise, işgalci İtilâf Devletleri ordularını ve Yunan Ordusu'nu Türkiye'den kovmak için Atatürk'ün liderliğinde bir millî mücadele yapılmaktadır. Atatürk için, proleterya devleti - burjuva devleti diye bir ayırım yoktur. Düşünce yapısına göre, dünya satranç

masasında, bütün devletler, kendi özel çıkarlarına göre davranırlar. Bu nedenle yabancı bir devlet ve yabancı bir ordu eliyle toplumsal bir devrim yapmak, Anadolu milliyetçilerinin düşünebilecekleri ve kabul edebilecekleri birşey değildir. Böyle birşey, millî mücadeleden vazgeçmekle eş anlamlıdır. Nitekim Atatürk, işgalci burjuva devletleri gibi emperyalist istilâ emelleri besleyebileceğini düşündüğü proleterya devletinin, Mustafa Suphi'ler, Etem'ler, ve Enver'ler aracılığıyla Türkiye'yi ele geçirmek isteyebileceğinden en çok Bolşeviklik edebiyatı yapılan günlerde en büyük kuşkuyu duymuştur. 16 Eylül 1920'de Ali Fuad Paşa'ya gönderdiği bir şifrede, nasıl İngilizler Vahdettin ve Damat Ferit'i kullanarak, milliyetçileri dinsizlik ve komünistlikle suçlayıp iç isyanları körükleyerek ülkenin bir kısmını ele geçirdilerse, Rusların da Mustafa Suphi aracılığıyla, toplumsal devrim adına içeride hareketler yaratarak ülkeyi ele geçirmelerinden duyduğu kuşkuyu belirtir :

«İngilizler, nasıl iç propaganda ile memleketimizi kısmen ele geçirmişler ve geçirmek istiyorlarsa, Ruslar da herşeyden önce, iç darbeler ile memleketimizi ellerine geçirmek istiyorlar»[328].

Komünizmin Türkiye'de «kabiliyet-i tatbikiye»si yoktur, ama bu tehlike vardır. Nitekim Ali Fuad Paşa'ya yazdığı 31 Ekim 1920 tarihli şifrede «Rusya'da bile kabiliyet-i tatbikiyesi belli değil» dedikten sonra şöyle devam etmektedir :

«Bununla birlikte içten ve dıştan çeşitli amaçlarla bu akımın memleketimize girmekte olduğu görülüyor; buna karşı akla uygun tedbir alınmadığı takdirde, milletin pek çok muhtaç olduğu birlik ve dinginliği bozucu durumlar» ortaya çıkabilir.

Akla uygun tedbirler nelerdir? Atatürk'e göre, bu tedbirlerin başında «aklı başında arkadaşlardan, hükümetin kontrolünde bir Komünist Partisi kurmak» gel-

mektedir*.

«*En akla uygun ve doğal tedbir olarak aklı başında arkadaşlara hükümetin bilgisi altında bir Türkiye Komünist Partisi kurdurmak olacağı düşünüldü. Bu takdirde memlekette bu fikirle ilgili bütün akımları bir bileşkeye indirgemek mümkün olabilir*»[329].

Nitekim Atatürk, antiemperyalist ve antikapitalist Halkçılık Bildirisi'ni de, savaş bitmeden toplumsal devrime yönelmeyi çok sakıncalı saydığı halde, sola kayarak, Yeşil Ordu'dan sonra Meclis'te Halk Zümresi Grubu kuran İttihatçıları saflarında toplayabilmek için yayınlamıştır. Rusya'ya bağlı Mustafa Suphi'den duyduğu kuşkuyu dile getiren Ali Fuad Paşa'ya yazdığı 16 Eylül 1920 tarihli şifrede bunu açıkça belirtir :

«Meclis'te son zamanda meydana çıkan Halk Zümresi, bizim tanıdığımız arkadaşlardır. Bunlar memlekette bir toplumsal devrimin kısmen olsun gereğine inananlardır. Bu girişimin tehlikelerini kavrayamamaktadırlar. Hükümetten ayrı bir zümre yapmaktan vazgeçirmek istedik, mümkün olamadı. Fakat şimdi Halkçılık Programı adı altında hükümetçe bir program kabul ettik. Halk Zümresi kendiliğinden dağılmış gibidir».

BOLŞEVİKLERE GÖRE TÜRKİYE'DE KOMÜNİSTLİK

Demek ki, millî mücadeleye komünizmin verebileceği zararları önlemek için Atatürk bir Komünist Partisi kurdurmuştur. Fevzi Çakmak, Ali Fuad Cebesoy, Kâzım Özalp, Refet Bele ve İsmet İnönü gibi «güvenilir ve aklı başında» kişiler gizlice Komünist Partisi'ne

* Karabekir Paşa'nın bulabildiği tedbir, bulaşıcı ve ülkeye girmesi kaçınılmaz sayılan komünizmin Erzurum kapısından girmesidir. Erzurum kapısı, Karabekir Paşa'nın kontrolü altındadır ve Karabekir Paşa, komünizmin bu yoldan millî mücadeleye zarar vermesini önleyebileceği inancındadır. Karabekir, 5 Mart 1920'de Atatürk'e şu görüşü yazmıştır: «Bolşevizmin bulaşıcı olan güç ve eylemleri... ergeç ülkemizi dahi sü-

alınmıştır. Hatta Atatürk, kontrol dışına kaçan Çerkez Etem'e yazdığı bir mektupta, onun ve kendisinin de partiye alındığını belirtmiştir.

Durum bu iken, Komünist Partisi'nin Rusya Bolşevik liderlerine yaranmak, onları kandırmak ve böylece yardım sağlamak için kurulduğu sık sık ileri sürülmüştür. Oysa, Ruslar başından itibaren, Türkiye'ye sınırlı yardım yapabileceklerini ve yardımın şartının Bolşevik olmaya bağlı bulunmadığını tekrar tekrar söylemişlerdir. Atatürk, daha Sıvas'ta iken Anadolu hareketinin temsilcisi olarak Bolşeviklerden yardım sağlamaya gönderilen Dr. Fuad Sâbit, Bakû'da Bolşeviklerle görüşmüş ve Bolşevik olmadan yardım sağlanacağını 19 Temmuz 1919'da Türkiye'ye ulaşan şifresiyle bildirmiştir. Dr. Fuad Sâbit şöyle yazmaktadır :

«Bolşeviklerle görüştüm. Bolşevizmin memleketimizde etkisi için toplumsal, ekonomik hiçbir temel olmadığı gibi, halkın kültür ve geleneği de buna aykırı olduğundan hiçbir toplumsal reform yapmamızı istemeden ne biçimde yardım edeceklerini sordum. Her biçimde yardım edeceklerini ve şimdi yol olmadığından* yalnız paraca yardım mümkün olduğunu ve ne miktara gerek olursa derhal verileceğini belirttiler»[330].

Bir yıl kadar sonra Zinoviev, Bakû Kurultayı'nda, Bolşevik olmak bir yana, «İngilizler elinde tutsak Padişah'ı kurtarmak için» savaştığını söyleyen Ankara Hükümeti'ne yardım edildiğini açıklamıştır. Nitekim Atatürk de, Millet Meclisi'nde 3 Ocak 1921 günü, bizim

---

rükleyecek ve tek kurtuluş yolu olarak o kuvvetle kader birliği yapılmasını gerektirecektir. Bir kez bu fikri âdeta bir esas olarak kabul ettikten sonra, bir de hedefe varmak için yapılacak yanlış ve vaktinden önce aceleci davranışların doğuracağı en büyük felâketleri, ayrı bir nokta olarak incelemelidir. **Bunu kesin biçimde bilmelidir ki, Bolşevizmin bizi kurtaracak biçimde girmesi ve onun gerektirdiği eylemlerin tutunabilmesi ancak Doğu İllernden, yâni Erzurum kapısından olabilir»** (Kâzım Karabekir, İstiklâl Harbimiz, s. 483).

* Türkiye'ye ulaşımı Ermeniler kapamaktaydı.

komünist olmamızın istenmediğini en kesin dille belirtir:

«*Bizim Ruslarla olan ilişkilerimizde esas olarak kapitalizme karşı, yâni komünizm ilkelerine temas dahi edilmemiştir. Görüşebilmek için komünist olunuz, ya da olmak zorundasınız diye kimse bize birşey demediği gibi, sizinle dost olabilmek için komünist olmaya karar verdik, dememişizdir. Böyle bir esas yoktur*»[331].

Gerçekten onlar demediği gibi, Atatürk de Bolşevik olmadığımızı açık açık söylemiştir. Moskova'da, Bekir Sami ve Yusuf Kemal'den kurulu Türk delegasyonu, askerî ittifak yapmaya çalışırken, Atatürk'ün yaptığı 14 Ağustos 1920 tarihli Meclis konuşması, bunun çarpıcı bir örneğidir :

«Biz memleket ve milletimizin varlığını ve bağımsızlığını kurtarmak için karar verdiğimiz zaman, kendi görüşlerimize bağlı bulunuyorduk ve kendi gücümüze dayanıyorduk. Hiçbir kimseden ders almadık, hiç kimsenin ayartıcı vaadlerine aldanarak işe girişmedik. Bizim görüşlerimiz, *bizim ilkelerimiz herkesçe bilinmektedir ki, Bolşeviklik ilkeleri değildir ve Bolşevik ilkelerini milletimize kabul ettirmek için de şimdiye kadar hiç düşünmedik ve girişimde bulunmadık*»[332].

RESMÎ KOMÜNİST PARTİSİ, «BOLŞEVİKLİK OLMAZ» DİYOR

İşin ilginç yanı, Türkiye Komünist Partisi kurulduktan sonra Hükümet'in resmî gazetesi Hâkimiyet-i Milliye ve Komünist Partisi'nin organı Yenigün, Rusların Bolşevik modelinin Türkiye'de uygulanamıyacağını ısrarla yazmışlardır. Atatürk ve Hakkı Behiç'in birlikte kaleme aldıkları ileri sürülen ve Rusya'daki ihtilâl koşullarının Türkiye'de bulunmadığını belirten yukarıda söz konusu ettiğimiz yazısı, buna ilginç bir örnektir. Bu iki gazete, Türkiye'de Bolşevikliğin olamıyacağını inatla yazmışlar ve Mustafa Suphi ve Çerkez Etem'in görüşlerine karşı çıkmışlardır. Yeşil Ordu, Halk Zümresi ve Türkiye Komünist Partisi kurucusu ve bu parti-

nin yayın organının başyazarı Yunus Nâdi, Çerkez Etem'ci Bolşevik Seyyare-i Yeni Dünya tarafından Komintern bildirisini değiştirerek yayınlamakla suçlanınca, Komünist Partisi'nin yayın organı Yenigün'de bu gazeteye şu karşılığı vermiştir :

«Dünya devriminin, bizim ülkemizde ve bilir bilmez her önüne gelenin elinde havaî bir oyuncak yapılmak istenmesidir ki, bizim canımızı sıkıyor».

«Rusya, bütün insanlığı emperyalizmin ve kapitalizmin belâsından kurtararak bir devrim yapmak istiyor. Bolşevikler, bu devrimi kendi ülkelerinde uygulamışlardır. *İşleri üstünkörü görenler ve kelimelerden okuyanlar, haydi biz de Bolşevik olalım, diyorlar. Bolşevik olalım da ne yapalım? Ve daha önce, nasıl Bolşevik olalım? Bu bir tarikat mıdır ki gidip şeyhinden izin alalım?*»

«*Türklük hesabına Bolşevik olup olmamak söz konusu bile edilemiyecek bir büyük yanlışlıktır.* Çünkü Bolşevik deyiminin ancak Rus toplumsal yaşantısında tarihsel bir anlamı vardır. Ben Bolşevik oldum, demek, ben Rus oldum, demekten başka birşey değilken, işin farkında olmayanlar Türk Bolşevik gazetesi bile yayınlıyorlar».

«*Biz de sosyalizm vâdisinde devrimciyiz. Fakat taklitçi ve Bolşevik değiliz*».

Bolşevikliği böylece reddeden Komünist Partisi'nin yayın organı, komünist programını, uygulanması pek de zorunlu olmayan bir ülkü saymaktadır :

«Partimiz, Rus Komünist Partisi'nin programını, Rusya'da bile tamamiyle uygulanamayan ve ancak komünizmin ana yön çizgilerini gösteren ülküler olarak görür»[333].

Demek ki, Komünist Partisi ve yayın organları, Bolşeviklere şirin gözükmek için değil, tam aksine Bolşevik olamıyacağımızı kanıtlamak için çaba göstermişlerdir. Çerkez Etem'in ve Komintern'e dayalı Mustafa Suphi'nin partisinin Bolşevikliğine karşı ideolojik mücadele vermişlerdir. Eğer iddia edildiği gibi, resmî Komünist

Partisi, Kominten'e kabul edilmek için başvurduysa, bu yalnızca Mustafa Suphi'nin Komünist Partisi'ni etkisiz kılmak amacıyla olmalıdır. Fakat Ankara yöneticilerinin, Komintern'e girişin 1920 yazından beri 21 şarta bağlandığını ve Bolşevikliğe karşı çıkan bir partinin Komintern'e alınmayacağını bilmedikleri pek düşünülemez.

Kısaca, ne Atatürk Bolşeviklik iddiasında bulunmuştur, ne de Bolşevik liderler Bolşevik olmamızı istemişlerdir. Şerif Manatof, Upmal vb. gibi geri plandaki Bolşevik'lerin gayretkeşliğinin kendi girişimleriyle olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim Sovyetlerle Dostluk Antlaşması'nı imzalamak için Rusya'da bulunan Yusuf Kemal Tengirşenk, 26 Şubat 1921'de Moskova'dan Mustafa Kemal'e gönderdiği raporda şunları yazmaktadır :

«*Çiçerin, görüşmelerimizde Türkiye'nin komünist olmasını asla istemediklerini, yöresel durum ve koşulların buna elverişli olmadığını pek iyi bildiklerini. genç, tecrübesiz komünistlerin bâzı müslüman memleketlerde gayretkeşlik gösterme yoluyla yaptıkları kötülüklerde, Merkezî Hükümet'in asla etkisi bulunmadığını söyledi*»[334].

ATATÜRK'E YAPILAN KOMÜNİST PARTİSİ KURMA ÖĞÜTLERİ

Bununla birlikte, Türkiye'de bir Komünist Partisi kurulmasının Ruslarla dostluğu geliştirmekte yararlı olacağını düşünenler olmuştur. Nitekim Cebesoy Paşa'nın yazdığına göre, 1920 Temmuzunda Moskova'ya giden ilk delegasyonumuz bunu gerekli bulmuştur.

Ali Fuad Paşa şöyle demektedir :

«Mustafa Kemal Paşa, gelecekte Ruslarla dostluk politikasında bir Türk Komünist Partisi'nin Ankara'da kurulmasının yararlı ve gerekli olacağını Rusya'ya gönderilen ilk delegasyonumuzun bildirdiğini ve bu fikirlerinde ısrar ettiklerini bir vesileyle bana da anlatmıştır»[335].

Halil Paşa da aynı günlerde, 3 Ağustos 1920'de, Rum ve Ermenileri tutan ve Türkiye'yi kötü gözle gören Avrupa ve Amerika proleteryasının yanlış görüşlerini düzeltmek ve böylece Sosyalist Rusya'nın açıkça bizi tutmasını sağlamak için sosyalistlik taslamayı, Moskova ileri gelenlerinin öğütlediğini yazar :

«Moskova'daki ileri gelenlerin öğütleri: Avrupa ve Amerika proleteryası gözünde yeni Türkiye'nin yeni ilkelerinin yayınlanması, gereken popülaritenin sağlanmasına yol açacaktır. Bu konuda yayınlanacak bildiride örneğin çiftçi halkımızın çıkarlarından başka çıkar aramadığımız halde, İtilâf Devletleri'nin bize rahat vermeyişi ve Yunan Ordusu'nu silâhlandırması vb.'den yakınmak, hiçbir zaman haklarında savaşçı ve istilâcı bir fikir beslemediğimiz Yunan ve Ermeni halklarıyla ne istedikleri konusunda doğrudan doğruya görüşebileceğimiz, fakat hiçbir zaman emperyalist hükümetlerin sermayelerine âlet olamıyacağımız gibi bunların âletleri olan küçük hükümetlere aynı yolu öğütlemek biçimindeki görüşlerin belirtilmesi gerekir. İngiltere Parlamentosu'nda İngiliz Hükümeti'ne gensoru yöneltmek için Moskova'nın olanakları olduğunu söylediler. Böylece gensoru, işçi sınıfı kamuoyunda kötü tanınan Türklerin iyiliklerini ve yeni fikirlerle davrandıklarını belirtecektir. *Nasyonalist Türkün kısmen sosyalist biçimine dökülüşünün, Sosyalist Rusya'nın açıkça bize yandaşlığını sağlamaya yararlı olacağı önemle söyleniyor*»[336].

Bu görüşlerin, Halkçılık Programı'nın ilânında ve Komünist Partisi kurulmasında etkisi olduğu düşünülebilir. Fakat hatırlamak gerekir ki, Moskova'dan bu öğütler geldikten hemen sonra, Mustafa Kemal, 14 Ağustos 1920'de Meclis'te «Herkes bilir ki, bizim ilkelerimiz Bolşevik ilkeleri değildir» diye konuşmaktadır. Bu nedenle, öğütlerin onu gereğinden fazla etkilediği düşünülemez. Etkilemiş olsa, kurduğu Komünist Partisi'nin başlıca çabasını «Bolşevik değiliz, olamayız» fikrinin işlenmesinin teşkil edişini anlamak güçleşir.

ATATÜRK'E GÖRE KOMÜNİST PARTİSİ'NİN KURULUŞ NEDENİ

Atatürk'ün kendisi, Komünist Partisi'ni, komünizmin «kabiliyet-i tatbikiye»si olup olmadığını denemeyle anlamak için kurduğunu ileri sürer. 31 Ekim 1920 tarihli şifresinde Ali Fuad Paşa'ya Komünist Partisi kurdurma gerekçesini şöyle açıklar :

«Sosyalizm ve komünizm ilkelerinden hangilerinin ne ölçüye kadar bizce uygulanabileceği, sindirilebileceği ve benimsenebileceği, Türkiye Komünist Partisi'nin propagandasına karşılık milletin fikirlerini belirtmesiyle ve zamanla anlaşılacaktır»[337].

Millet Meclisi'nde 3 Ocak 1921 günü de, Atatürk, «Komünizm bulaşıcıdır, önlenemez, çâresi yoktur» diyenlere karşı, «Çâresi, Komünist Partisi kurup kabiliyet-i tatbikiyesi var mı, yok mu denemektir» cevabını verir :

«Bulaşıcı ve kaçınılmaz diye tanıtılan komünizme karşı çâre vardır. Komünizm ilkelerinin, kurallarının memleketimizde ve milletimiz arasında kabiliyet-i tatbikiyesini algılamak, ya da algılayanlarımız aracılığıyla bütün memlekete ve millete anlatmaktır. Eğer bu gerçekler milletimizin çoğunluğu tarafından tamamiyle algılanmış olursa, ya kabiliyetimiz vardır yaparız, ya da kabiliyet-i tatbikiyesi yoktur, anlarız. Ürkeriz, yapmayız»[338].

Ne var ki, Atatürk'ün Türkiye'de komünizmin kabiliyet-i tatbikiyesi olmadığı kanısına çok daha önceden vardığı anlaşılmaktadır. İç isyanlar sırasında bunu görmüştür. General Harbord'a verdiği 24 Eylül 1919 tarihli muhtırada da —Amerika'nın kuşkularını yatıştırma amacını güttüğü için muhtıranın gerçek düşüncelerini yansıtmadığı ileri sürülebilirse de— Atatürk, komünizmin Türkiye'de kabiliyet-i tatbikiyesi bulunmadığını kesinlikle belirtmiştir :

«Bolşeviklere gelince, bizim memleketimizde bu doktrinin hiçbir biçimde, bir yeri olamaz... Türk mille-

tinin bu doktrine karşı hiçbir eğilimi olmadığının ve hatta gerektiğinde mücadeleye hazır olduğunun en iyi kanıtı, Ferit Paşa'nın Bolşevizmin memleketi istilâ ettiği, ya da etmek üzere olduğu yolundaki asılsız söylentilerine karşı milletin duyduğu dehşet duygusudur»[339].

Bu durumda, bir parti kurup denemeye gerek olmadığı düşünülmelidir. Kaldı ki, resmî Komünist Partisi, halkın tamamen dışında ve halkın hiç haberi olmayan Meclis içinde biçimsel bir kuruluş olarak kalmıştır. Bu kuruluş komünizmin kabiliyet-i tatbikiyesi bulunup bulunmadığı konusunda en ufak çaba göstermemiştir. Bu nedenle, partinin gerçek kuruluş nedeni, komünizmin uygulanabilir olup olmadığının saptanması değildir.

Gerçek neden, daha önce de belirttiğimiz üzere, komünist ve benzeri akımları frenleme ve kontrol altına alma çabası olsa gerektir. *Bolşeviklik taslama modası içinde komünist akımlar, Ankara Hükümeti'ni ve millî mücadeleyi tehdit eden bir tehlike niteliği kazanmıştır. Bir ara Meclis'te neredeyse çoğunluğa sâhip olan Yeşil Ordu'lu bir Çerkez Etem, sol maceracılığın tipik bir örneğini teşkil etmiştir. İslâm Bolşevikliği taslayan Halk Şûralar Partisi kurucusu ve Rusya ile ilişkili bir Enver Paşa, 1921 sonbaharına kadar İslâm Bolşevik birlikleriyle Anadolu'ya girmek, ya da Ankara'da darbeler düzenleyerek başa geçmek çabasını sürdürmüştür. Meclis'teki solcu İttihatçılar, Çerkez Etem ve Enver Paşa ilişkileri arasında Mustafa Kemal'i düşündürmüşlerdir. Bizimle bir ittifaka yanaşmayan Sovyetlerin niyetleri ise, Ankara ihtilâlcilerince bilinmemektedir ve Komintern ve Mustafa Suphi'nin Komünist Partisi'nin bir darbesiyle Sovyetlerin Anadolu'da uydu bir Sovyet Cumhuriyeti kurmaya kalkışmalarından kuşkulanılmaktadır. Mustafa Kemal, birçok yazışmalarında görüldüğü üzere, Sovyet Rusya'nın İngiltere ile anlaşma çabasında olduğunu, Türkiye'yi İngiltere ile pazarlığında koz diye kullanmayı tasarladığını düşünmüştür. Ankara'ya gelen birtakım Sovyet Hükümeti temsilcilerinin sorum-*

suz davranışları, bu kuşkuları beslemiştir.

Öte yandan, Rusya'ya, Çerkez Etem'e ve Enver Paşa'ya dayalı Bolşeviklik hevesleri, toplumsal devrime hazır olmayan bir ülkede yapılmaktadır. Müdafa-i Hukuk örgütleri ve Millet Meclisi, feodal ve yarı-feodal unsurların egemenliğindedir. Bunlar Osmanlılığın sembolü ithal malı fes yerine, millî nitelik kazanan yerli malı kalpağı bile giymeyi reddetmektedirler. Anadolu'da Rumluk ve Ermenilik kurulmasını engellemek için mücadele etmenin ötesinde en ufak bir değişikliğe râzı değillerdir. Hatta Rumluk ve Ermenilik kurulmaması koşuluyla, Millî Misak'tan ve ekonomik bağımsızlıktan vazgeçme ve emperyalizmle uzlaşma eğilimindedirler.

Böylece tutucu güçlere dayalı bir millî mücadelede, toplumsal devrim iddialarının, saflarda geniş bölünmelere ve parçalanmalara yol açacağı ve millî mücadele amaçlarını tehlikeye düşüreceği açıktır. Üstelik Çerkez Etem'ler, Enver Paşa'lar elinde Bolşeviklik, tehlikeli bir macera olarak gözükmekte, Mustafa Suphi Komintern'in aracı sayılmaktadır.

Yunanla savaş, iç isyanlar ve ne Sovyetler Birliği ile, ne de Batı ile bir anlaşmaya varılamayış ortamında, millîci safları, sınırlı millî hedefler çerçevesinde birlik içinde tutmak, büyük önem kazanmıştır. Bu nedenledir ki, Mustafa Kemal, Çerkez Etem'li Yeşil Ordu'yu feshetmiştir. Yeşil Ordu'yu Meclis'te «Halk Zümresi» adıyla sürdüren sol İttihatçıları ayrı bir grup olmaktan çıkarıp kendi saflarında toplayabilmek için Hükümet adına Halkçılık Programı'nı Meclis'e getirmiş ve böylece Halk Zümresi'ni dağıtmayı başarmıştır.

ATATÜRK'ÜN MUSTAFA SUPHİ VE ÇERKEZ ETEM'E UYARILARI

Ne var ki, Halk Zümresi ile iş bitmemektedir. Yeşil Ordu, Atatürk'ün kapatma isteğine rağmen, faaliyetini sürdürmüştür. Tokat Milletvekili Nâzım gibi maceracı kişiler, Çerkez Etem'e yaslanarak, örgütlenmeye

devam etmişlerdir. Mustafa Suphi bunlarla ilişki kurmuş ve Anadolu'da örgütlenmeye çalışmıştır. Üstelik Yeşil Ordu'cular, Atatürk'ün isteğiyle komünistlik yaptıklarını etrafa yayarak güçlenmeye yönelmişlerdir. Atatürk, Cebesoy'a yazısında bunu onaylamadığını belirtir :

«Gizli komünizm örgütünü her yolla durdurmak ve uzaklaştırmak zorundayız..... Hacı Şükrü Bey gibi birçok arkadaşlar, gizli bir biçimde başladıkları Yeşil Ordu örgütü ile oynadılar. Bunu durdurmaları için kendilerini uyardım. Kendi isteklerini kolaylıkla benimsetmek isteyen birtakım kişiler, hileye sapıp, komünizm ve başka örgütlere taraftar olduğumu daima yayıyorlar. Fakat yanlıştır. Durum, açıkladığım gibi. Doğu, ya da Batı ile belli bir sonuca varmadan devrimlerden kaçınmak... ve ne yapılacaksa Hükümet aracılığıyla yapmaktır».

Mustafa Kemal, bu yazıdan üç gün önce, 13 Eylül 1920'de, Mustafa Suphi'ye gönderdiği mektupta da, Millet Meclisi'nin Sovyet sistemine benzediğini, Komünist Partisi ile Ankara Hükümeti'nin görüşleri arasında «amaç ve ilke yönünden tam bir birlik bulunduğunu» belirterek, Millet Meclisi dışında ayrı bir çabanın lüzumsuzluğuna Mustafa Suphi'yi inandırmaya çalışır ve emperyalistlerle savaş ile iç isyanları hatırlatarak bunun tehlikelerini belirtir :

«*Milletin birlik ve direncini bozabilecek zamansız ve gereksiz girişimlerden çekinmek, milletimizin kurtuluşu yönünden zorunludur*».

O halde Komintern'e bağlı olan ve onun kararlarına kesinlikle uyma durumunda bulunan Mustafa Suphi'nin Komünist Partisi dahi, Türkiye'de ne yapacaksa ancak Meclis Başkanlığı, yâni Atatürk aracılığıyla yapmalıdır :

«... Örgütünüzün yalnızca Büyük Millet Meclisi Başkanlığı ile bağlantı kurması ve sürdürmesi gerekir. Türkiye içinde uygulanacak her çeşit örgütler ve dev-

rimler ancak bu kanal aracılığıyla yapılabilir»[340].

Komintern'e bağlı bir örgütün, Millet Meclisi Başkanlığı'nın kontrolüne girmesi olanağı elbette yoktur. Fakat bu sözlerle, Mustafa Suphi'ye Millet Meclisi Başkanlığı'nın kontrolü dışında örgütlenme ve devrim yapma çabalarına izin verilmeyeceği anlatılmış olmaktadır.

Benzer uyarılar Çerkez Etem'e de yapılmıştır. Çerkez Etem'e, Hakkı Behiç ve Mustafa Kemal'in imzasıyla yazılmıştır ki, artık gizli Yeşil Ordu örgütüne gerek yoktur, zira bir Komünist Partisi kurulmuş ve Yeşil Ordu bu partiye dönüşmüştür. Bundan sonra, önüne gelen komünistlik taslayamıyacaktır, ancak resmî Komünist Partisi'nin fotoğraflı kimlik kartı ve yetki belgesini taşıyanlar komünistlik yapabilecektir. Bu duyuru ilginçtir ve Komünist Partisi'nin kuruluş amacını açıkça ortaya koymaktadır:

«Sevgili Yoldaş! Doğrudan doğruya Üçüncü Enternasyonal'e bağlı* ve onun temel programına dayalı bir Türk Komünist Partisi kurularak..... Hükümet'çe de onaylanmıştır... Parti resmen kurulmuş olup, çalışmalarını düzenlediğine ve önceden gizlice kurulmuş bulunan gizli Yeşil Ordu örgütü dahi partiye dönüştüğüne göre, artık Bolşevizm, komünizm fikir ve ilkeleri üzerinde hiçbir dernek, ya da kurulun, fotoğraflı kimlik kartı ve yetki belgesi olmaksızın kim olursa olsun bir kişinin faaliyette bulunmasına da izin verilmeyecektir. Durum İçişleri Bakanlığı'na bildirilmiştir»[341].

Nitekim Erzurum Vâlisi Hamit, 2 Ocak 1921 tarihinde Doğu Cephesi Komutanlığı'na yazdığı yazıda, bu görüşe dayanarak, Mustafa Suphi ve arkadaşlarının sınırdışı edilmesini istemiştir. Vâli Hamit, resmî parti dışındaki kişilerin girişim ve eylemleri, *memlekette uygun görülen komünistlik biçimine aykırı düştüğünden ve*

* Üçüncü Enternasyonal'e bağlılık iddiası, bir niyet belirtisinden ibarettir. Zira bu konuda karar, Enternasyonal'e aittir.

«nifakçı ve ihtilâlci amaçlara yönelmiş sayılması gerektiğinden» Mustafa Suphi'ye karşı harekete geçmiştir.

Çerkez Etem'e de Atatürk bir mektup yazarak kendisinin, Çerkez Etem'in ve Refet Bele'nin Ankara'da Komünist Partisi Merkez Kurulu üyeleri seçildiklerini, Eskişehir'deki Yeni Dünya gazetesinin Komünist Partisi'nin yayın organı yapıldığını, bu nedenle Ankara'ya getirilmesi gerektiğini bildirmiştir. Nitekim gazete Ankara'ya getirilmiş, Yeşil Ordu'ya son verilmiştir. Hâlâ Yeşil Ordu'yu sürdürmek isteyenler ile isyana yönelen Çerkez Etem'e karşı şiddet yoluna başvurulmuştur. Çerkez Etem ve Mustafa Suphi sorunları bilinen biçimde çözülünce, resmî Komünist Partisi'nin bir işlevi kalmamış, kendiliğinden unutulup gitmiştir.

Bütün bunlar, Komünist Partisi'nden amacın komünist akımları kontrol altına almak, onun millî mücadeleyi bölücü ve zayıflatıcı etkilerinden korunmak olduğunu göstermektedir. Nitekim Komünist Partisi'nin Genel Sekreteri Hakkı Behiç de Komünist Partisi'nin neden kurulduğu sorusuna verdiği cevapta bu görüşü doğrulamaktadır :

«Rus Elçiliği'nin el altından yönettiği zümreler vardı. Yeşil Ordu'nun faaliyetine son vermek kararını kabul etmeyen üyeleri vardı. Çerkez Etem'in millî kuvvetleri etrafında dönen bilir bilmez Bolşevik akımları vardı. Bunların hepsini toplamak, akla uygun ve sağlıklı yollara sokmak..... önemli bir iş olacaktı»[342].

MİLLET MECLİSİ'NDE ANARŞİ

Daha genel planda da Mustafa Kemal millîci güçleri Millî Misak hedeflerine yöneltmekte, Yunanla savaştan çok daha büyük güçlük çekmiştir. Çeşitli gruplaşmalar, Meclis'i yönetilemez bir duruma getirmiştir. Atatürk, Nutuk'ta bundan yakınır :

«Erzurum ve Sıvas Kongresi'nde saptanan ilkeler, son Istanbul Millet Meclisi'nce kabul edilip berkitile-

rek Millî Misak adı altında özetlenmişti. Bu ilkeler, Birinci Büyük Millet Meclisi'nce de kabul edilmişti ve bunlara uygun olarak yurdun bütünlüğünü ve milletin bağımsızlığını sağlayacak bir barışın elde edilmesine çalışılıyordu. Ama zaman geçtikçe, Meclis'te birlik olarak çalışmanın sağlanıp düzenlenmesinde güçlükler doğmaya başladı. En önemsiz konularda oylar dağılıyor, Meclis'ten iş çıkmıyordu. Kimi kişiler, buna bir çıkar yol bulmak için 1920 yılı ortalarında birtakım örgütler kurmaya kalkıştılar. Bütün bu girişimler, Meclis görüşmelerinin düzenli yürütülmesini sağlamak ve görüşülen konular üzerinde oyları toplayarak olumlu iş çıkarmak amacını güdüyordu...

... Örgütler benim (Halkçılık) programımdan esinlenerek birtakım sanlar (unvanlar) takınmaya ve programlar saptamaya başladılar. Niteliklerini anlayabilmeniz için bu örgütlerin bellibaşlılarının adlarını sayayım :

a) Tesanüt (Dayanışma) Grubu
b) İstiklâl (Bağımsızlık) Grubu
c) Müdafaa-i Hukuk Zümresi
ç) Halk Zümresi
d) Islahat (Reform) Grubu.

Bu gruplardan başka, adsız olarak, özel amaçlı kimi örgütlerin de çalıştıkları anlaşılıyordu.

Efendiler, bu adlarını saydığım grupların her biri Meclis görüşmelerinde düzeni sağlamak ve oyların dağılışını önlemek amacıyla kurulmuşlarsa da, bunların varlıkları tersine bir sonuç veriyordu.

Gerçekten sayıları çok, üyeleri az olan bu gruplar, biribiriyle yarışmaya kalkmışlar ve biribirlerini dinlememek yüzünden Meclis'te hemen hemen bir kargaşa doğurmaya başlamışlardı. Özellikle Anayasa Meclis'ten çıktıktan sonra, yâni Ocak 1921 sonlarında, Meclis üyelerinin ve ortaya çıkan grupların genel olarak her işte toplantıya katılmalarını ve birlikte çalışmalarını sağlamanın bir kat daha zorlaşmaya başladığı görülüyor-

du. Çünkü *Millî Misak'la saptanmış olan ilkelerde, her bakımdan görüş ve amaç birliği olduğu halde, Anayasa ile konulan ilkeler üzerinde tam birlik sağlanmış görünmüyordu. Grupları birleştirmek, ya da gruplardan birini güçlendirerek iş görmek için, dolaylı olarak çok çalıştım. Ama bu yolla elde edilen sonuçların, uzun ömürlü olmadıkları görüldü»*[343].

Atatürk, 1921 yazında Kâzım Karabekir Paşa'ya gönderdiği şifrede, durumu daha açık bir dille anlatır ve Meclis'teki «anarşi»den yakınır :

«Meclis'te Islahat, Müdafaa-i Hukuk, İstiklâl grupları ile Halk Zümresi gibi birçok örgüt meydana geldiği halde, bunlardan hiçbirisi yeter bir çoğunluk görüntüsü kazanamadı. Ve bu nedenle, Meclis'çe Hükümet'i tutmak ve herhangibir iş yürütmek olanağı da kalmadı. Bu zümrelerin herhangibirini tutarak ve dolaylı yoldan güçlendirerek varlığımız için bir dayanak noktası olacak bir kütle meydana getirmek hususunda geçmişteki bütün çalışmalarımız semeresiz kaldı. Bu durumun sonucu, ortalıkta egemen tek şey, düzensizlik ve anarşiden ibaretti. *O halde iki yoldan birinin seçilmesi kesin bir zorunluluk idi. Ya bu Meclis ile kesin olarak iş görülemiyeceği gerçeği üzerine yeni tedbirler almak, ya da yaptığımız gibi bir çoğunluk zümresi meydana getirmek»*[344].

İşte bu gerekçeyle Atatürk, Meclis'te başkanlığını yüklendiği Müdafaa-i Hukuk Grubu'nu 1921 Mayısında kurar. Grup, Millî Misak gibi sınırlı bir erek çerçevesinde mümkün olduğu kadar çok milletvekilini toplamak amacını gütmektedir. Grup, bu sınırlı amacını yayınladığı Ana Madde'de açıklar :

«Millî isteklerin özeti bulunan Millî Misak ilkelerine göre, ülkenin bütünlüğünü ve milletin bağımsızlığını sağlayacak barış ve esenliği meydana getirmektir. Grup bu kutsal amacı elde etmek için milletin bütün maddî ve manevî gücünü gereken hedeflere yöneltecek ve kullanacak ve ülkenin resmî ve özel bütün kuruluşlarını bu millî amaca yardımcı kılmaya çalışacaktır».

CUMHURİYET KUŞKUSU DAHİ MİLLİCİLERİ PARÇALIYOR!

Atatürk, bu sınırlı erekten bir adım ileri giderek, Ana Madde'de, Müdafaa-i Hukuk Grubu'nun «*devlet ve millet kuruluşlarını da Anayasa'ya göre adım adım saptamaya ve hazırlamaya çalışacağını*» açıklamıştır.

Millî Misak'ın halk egemenliği ilkesine uygun düşen bu hazırlıkların yapılacağının açıklanması dahi, Padişahçı tutucu muhalefetin açığa çıkmasına yetmiştir. Karabekir, Cebesoy, Bele gibi Kurtuluş Savaşı'nın liderleri olan paşalarla Rauf Orbay'ın da, Atatürk'ün girişimine çeşitli biçimlerde olumsuz tutum takınmaları, tutucu ve Padişahçı muhalefeti bir hayli güçlendirmiştir.

Sakarya Zaferi'nden sonra azalması gerekirken, gittikçe artan ve güçlenen bu muhalefetin arkasında, İngiliz resmî belgelerine de dayanarak Birinci Kitap'ta uzun uzun açıkladığımız üzere, Saray ve İngilizler vardır. Müdafaa-i Hukuk Grubu'nun kurulması, bu muhalefetin güçlenmesini önlemeye yetmemiştir. Muhalefete, «Türk Ordusu'nun Yunanı yerleştiği mevzilerden püskürtme olanağı yoktur. İngilizler birtakım ödünler vermeye hazırdır. Istanbul'da da Ankara'ya sempati duyan Tevfik Paşa gibi ılımlı kişiler hükümetin başındadır. Millî Misak'tan ödünler vererek barış yapmalı ve Saltanat etrafında tekrar birleşilmelidir» görüşü, İngiltere ve Saray tarafından telkin edilmiştir! Böylece Millî Mücadele'nin tasfiyesi söz konusu olmaktadır. Ankara'da bu hareketin perde arkasından liderliğini de Rauf Orbay yapmaktadır. Yâni Atatürk'ün Millî Misak etrafında Meclis'in büyük çoğunluğunu toplamak için kurduğu Müdafaa-i Hukuk Grubu'nun içinde de, dışında olduğu gibi, İngiltere ve Saray'ın etkisiyle, muhalefet güçlenmektedir. Bahane olarak da Atatürk'ün cumhuriyete, ya da diktatörlüğe gitmesi kuşkusu ileri sürülmektedir. Kuşkular da Müdafaa-i Hukuk Grubu'nun «Anayasa'ya göre devletin ve milletin örgütlerini hazırlama» görevini yüklenmesine dayatılmaktadır. Ka-

rabekir Paşa, buna itiraz etmiştir. Ali Fuad Paşa, Moskova'dan dönünce, Atatürk'e birlik ve beraberliği bozacak böyle bir yola neden gidildiğini sormuş ve bunun çıkartacağı ikiliğin Ordu'ya ve savaş alanına sıçrayabileceğini söylemiştir.

Demek oluyor ki, çok daha büyük bölünmeler ve parçalanmalar yaratacak olan toplumsal devrim sorunu şöyle dursun, Ankara'daki «Halk Hükümeti»nin organlarının yavaş yavaş hazırlanmak istenmesinin ilânı dahi, milliyetçi saflarda ciddî bir bölünme yaratmıştır.

Atatürk, Cebesoy Paşa'ya bölünmeyi göze alarak neden buna gerek duyduğunu açıklamıştır :

«— Önce ben de sizin gibi düşünmüştüm. Fakat sonra savaşın uzaması olasılığı karşısında fikrimi değiştirdim».

Atatürk'e göre, bu sıralarda «zayıf kalpli ve tahammülü az olan bâzı kimseler» Ankara'da şöyle konuşmaktadırlar :

«Kısa zamanda kazanılması olanağı olmadığına göre, savaş uzayıp gidecektir. Neden, Damat Ferit Paşa Hükümeti'nden sonra iktidara gelen hamiyetli, tecrübeli, yetenekli kişileri de içine alan Tevfik Paşa Kabinesi'ne güvenilmiyor? Bu hükümetle görüşülerek ve anlaşarak *Millî Misak'ımızın bir kısmını şimdiden İtilâf Devletleri'ne kabul ettirmenin ve öteki kısmını da uygun zemin ve zamana ertelemenin çâreleri aranıp bulunamaz mı?* Hain Damat Ferit, millî hareketi bir isyan olarak kabul etmiş ve onu her yolla dağıtmaya kalkmıştı. Oysa Tevfik Paşa öyle yapmadı, millî hareketin kuvvet ve gücünü anladı, bize yardım ediyor. Hatta Hükümetinden iki önemli bakanı, bizimle anlaşmak üzere Anadolu'ya kadar gönderdi. Biz ise, o Hükümet'i esasında reddediyoruz. Sonu ne vakit ve nasıl geleceği bilinmeyen bir savaşın arkasından sürükleniyoruz».

Millî Misak'ı bir yana bırakıp, emperyalizme ve Saray'a teslimiyete giden bu muhalefet akımı karşısında,

Atatürk, Halk Hükümeti'nin organlarını saptama gereğini duyduğunu söyler:

«Tahammülü az olanlar, önemli bir kütleyi kendi arkalarından sürüklemeye ve böylece, millî varlığımızın gücünü azaltmaya başlamışlardı. Bu kütleye karşı durum ve tedbir almak zorunda kaldık. Onlara şunları anlatmak istedik: *İçine düştüğümüz tehlike, yalnız dış düşmanlarımızdan gelmiyor,* belki daha çok milletin kendi kaderine egemen olamamasından geliyor. O halde devlet yönetimini, Padişah ve Halife'ye dokunmadan halkçı bir sisteme şimdiden yavaş yavaş dönüştürecek olursak, hem bugün için daha çok güvenlikte bulunuruz, hem de gelecekte bu gibi tehlikelerle bir daha karşılaşmayız. Eğer ikinci amacımızı, yâni demokratik yönetime gitmek isteğimizi açığa çıkarmamış olsaydık, zafer günlerine kadar dayanmaya kararlı olanların da moralini bozacaklardı. Çünkü düşmanlarımız, Tevfik Paşa Hükümeti'ni iktidara getirmekle, iradesi gevşek olan vatandaşlarımızın mücadele azim ve sebatlarını azaltmak hedefini gütmüşlerdi. Bu ikinci amacımızla demek istiyorduk ki, Meşrutiyet sistemindeki yönetim biçimimiz bozuktur. İster Ferit Paşa gibi vatan haini bir vezir iktidara gelsin, isterse Tevfik Paşa gibi hamiyetli ve tecrübeli bir sadrâzam gelsin, milletin kaderine kendisinin egemen olamaması yüzünden bağımsızlığımızın yitirilmesi tehiikesi daima kalacaktır»[345].

MİLLET MECLİSİ'NDE «HALK HÜKÜMETİ» KAVGASI

Ne var ki, Atatürk'ün «Halk Hükümeti'nin organlarını yavaş yavaş hazırlama» düşüncesi eyleme geçemez. Atatürk savunma durumuna düşer, tutucu Padişahçılar ise, saldırıya geçerler. Muhalifler, 1920 yılında çok sözü edilen ve edebiyatı yapılan «Halk Hükümeti» ve «Halkçılık» görüşlerini hiçe sayarak «Meşrutî sistem»in ilânını öngören bir tasarıyı Meclis'e getirirler. «Bakanlar Kurulu'nun görev ve yetkilerine dair kanun»

adlı bu tasarıya göre, kuvvetler ayırımına gidilecek, Meclis ve Meclis Başkanı Mustafa Kemal'in karşısına yürütme gücünü elinde tutan bir başbakan çıkarılacak, Padişah'ın durumu garantiye alınacak ve Osmanlı Anayasası canlandırılacaktır. Atatürk, bu tasarının kanunlaşmasını, Anayasa Komisyonu'nda görüşülmeye göndererek güçlükle engelleyebilecektir. Atatürk, bu konuda Aralık 1921'de çok uzun bir konuşma yaparak Meclis'e karşı Meclis'in yetkilerini savunacaktır! Tasarı kanunlaşırsa, Bakanlar Kurulu'nun Meclis'i feshedebileceğini ileri sürecektir :

«Mustafa Kemal Paşa — Sorarım size: Bakanlar Kurulu sizin buradan dağılmanıza karar verirse, siz ne yapacaksınız?

Hüseyin Avni — Güleriz.

Mustafa Kemal Paşa — Gülemezsiniz! Istanbul Mebuslar Meclisi'ne giden zâtıâliniz o zaman da güleriz dediniz ama bunu yapamadınız! Kulaklarınızdan tutup kapıdan dışarı atmışlardı!

Hüseyin Avni — Yapanlar Saray Komutanı idi. Oysa bizi tutanlar, millî kuvvet ve millî komutanlardır. Bu nedenle kimse atamaz».

Atatürk, Osmanlı Anayasası'na dönüşü önleyebilmek için, Meclis'in geçen yıl onayladığı Halkçılık Programı'nı hatırlatacak ve halkçılığın, Osmanlı Anayasası ve Meşrutiyet'le bağdaşamıyacağını belirtecektir :

«— Toplumsal öğreti (doktrin) açısından..... biz yaşamını, bağımsızlığını kurtarmak için çalışan emekçileriz, zavallı bir halkız... Efendiler! Halkçılık, toplumsal düzenini emeğine, haklarına dayandırmak isteyen bir toplumsal öğretidir. Efendiler! Biz bu hakkımızı korumak, bağımsızlığımızı güven altında bulundurabilmek için, Meclis'çe, milletçe bizi yok etmek isteyen emperyalizme karşı ve bizi yutmak isteyen kapitalizme karşı milletçe savaşı uygun gören bir doktrin izleyen insanlarız.»

Atatürk, Batı'nın meşrutî sistemini ve onun takli-

di saydığı ve «kitap» dediği 1876 Anayasası'nı yerden yere vurur :

«Efendiler, bu kitap, düşmanlarımızı geçici olarak hoşnut etmek amacını gözetmiş bir kitaptır... Bir paçavradır Efendiler.»

«*Meşrutiyet, doğaya ve kanuna aykırıdır, gayri meşrûdur*».

«Dünyada var olan hükümet biçimlerinden bir adım daha ileriye çıkmak, insanlığa nasip olursa, biliniz ki Efendiler, bulacakları biçim, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin biçimi olacaktır».

Atatürk, böylece bin dereden su getirerek tasarıyı geri çevirmeyi başarır. Fakat muhalefetin saldırıları artarak devam eder. Saray ve İngilizler ile uzlaşmadan yana olan Rauf Orbay ile Refet Bele'nin desteklediği muhalefet, Başkomutan Mustafa Kemal'i Ankara'dan ve Meclis Başkanlığı'ndan uzaklaştırmayı dener. 4 Ocak 1922 tarihli gizli oturumda, Millî Savunma Bakanı Refet Bele, kürsüden, Başkomutanlık ile Genelkurmay Başkanlığı'nın cepheden uzak Ankara'da bulunuşunu eleştirir. Fevzi Çakmak'ın Genelkurmay'dan alınarak yalnızca Bakanlar Kurulu Başkanlığında bırakılmasını, Genelkurmay ile Savunma Bakanlığı'nın birleştirilmesini ve kötü giden Ordu işlerinin önlenmesi için bir Meclis Komisyonu kurulmasını ister.

Gizli oturumda Atatürk, bütün ağırlığını koyarak, Refet Bele'nin girişimini etkisiz bırakır. Refet Bele ve Rauf Orbay, bakanlıklardan istifa ederek daha serbest muhalefete yönelirler. Bunların da teşvikiyle ve Müdafaa-i Hukuk Grubu'ndan ayrılmalarla, Meclis'te «İkinci Grup» önemli bir güç olarak ortaya çıkar. Atatürk'ün aday gösterdiği bakanların seçilmesini engeller. Hükümet'i iş yapamaz duruma getirir. Ali Fuad Cebesoy Paşa, anılarında, Meclis'in ve İkinci Grup'un tutumunu, Yunanlıların Ankara'ya ilerleyiş günlerinden başlayarak şöyle anlatır :

«Kütahya ve Eskişehir yenilgileri sıralarında eski İttihat ve Terakki örgütünden kırk kadar milletvekili

kendilerini gerektiğinden çok fazla kötümserliğe kaptırmışlardı.. Moskova'dan Batum'a gelmiş olan eski Harbiye Bakanı ve Başkomutan Vekili Enver Paşa'dan yardım sağlamayı düşünmüşlerdi. Hatta bir aralık, *Enver Paşa'yı, Mustafa Kemal Paşa'nın yerine getirebilmek için türlü tedbirlere başvurmaktan da geri kalmamışlardı.* Sakarya başarısı üzerine, bu çeşit girişimler bitmiş ise de, Meclis'te kötü bir iz bırakmıştı. Mustafa Kemal Paşa da, Anadolu'nun zayıf zamanlarında Meclis'in bâzı maceralara sürüklenmesini ve fikirlerin ana amaçtan uzaklaşmasını önlemek için *karşı ve gizli tedbirler* almak gereğini duymuştu. Örneğin, *kırk kişilik gizli bir grubun Meclis içerisinde kurulması* da bu cins tedbirler arasında idi. Fakat bu ve buna benzer tedbirler, Meclis'te parçalanma ve ayrılığa neden olan akımlara yol açmıştı. Nitekim Meclis'in bir kısım yetkilerini de üzerine alan ve Sakarya'da başarı kazanan Mustafa Kemal Paşa'nın pek yakında Meclis'e hükmetmek isteyeceği ve diktatörce* davranacağı söylentileri dolaşmış, kuşku ve kuruntu yaratmıştı. Bu söylentiler karşısında, Meclis çoğunluğunu bazen kendi etrafında toplamayı başaran Müdafaa-i Hukuk İkinci Grubu, Hükümet'in bir kısım önemli girişimlerine engel olmakla Mustafa Kemal Paşa'ya karşı da cephe almıştı.

Birinci ve İkinci Müdafaa-i Hukuk gruplarının sık sık biribiriyle çatışmaları, bakanları ya istifa, ya da gensoruyu kabul zorunda bırakmıştı. Bu yüzden Hükümet otoritesi de hissedilir biçimde azalmıştı»[346].

---

* Devrim tarihimizin ilginç bir özelliği şudur: Atatürk'ü diktatörlükle suçlayıp Batı tipi parlamentoculuğu savunanlar, Atatürk devrimlerine karşı çıkanlardır. Bunlar hem Batı tipi parlamentoculuktan yana, hem de Padişahcı ve Hilâfetçidirler. Laiklik devrimini hoş karşılamamışlardır. Emperyalizmle uzlaşıcı, işbirlikçi ve yabancı sermaye yandaşıdırlar. Ekonomik bağımsızlıktan vazgeçip, İngilizlerle anlaşmayı savunmuşlardır. Atatürk'ü d'iktatörlükle suçlayan bu muhalifler, Batı tipi parlamentoculuk iddialarına rağmen, ileri fikre ve özgürlüklere karşı olmuşlardır. Tarihimizde, parlamentoculuk, tutuculuk ve işbirlikçilik birlikte gitmiştir.

MECLİS'TE KEMALİSTLER AZINLIKTA KALIYOR...

Bu baskı altında belki de Saray ve İngilizlerle Millî Misak'tan özverilerde bulunarak uzlaşmak zorunluluğu doğabilirdi. Nitekim Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal Tengirşenk, 1922 yılı başlarında Vahdettin'le görüşmüş, ondan Millet Meclisi'ni tanımasını istemiştir. Bu, Vahdettin için tahtını ve saltanatını kurtarma fırsatıdır. Bereket, tahtının kaderini İngilizlere bağlayan Vahdettin, bu öneriyi reddetmiştir.

Tengirşenk ve Fethi Okyar, Londra ve Paris'e gitmişler, barış yolunda nabız yoklamışlardır. İtilâf Devletleri, mütareke ve barış önerileri yapmışlarsa da, bu öneriler, bir İngiliz aldatmacasından ibaret kalmıştır. Fakat muhalifler, bu aldatmacalar karşısında, sanki barış yapılmış, tek sorun Mustafa Kemal'in diktatörlüğünü engellemekmiş gibi bir tutuma girmişlerdir. Sözü yine Ali Fuad Paşa'ya bırakalım :

«İtilâf Devletleri, mütareke ve barış önerilerini tekrarladıkça, Meclis çevresinde Millî Mücadele'nin sona ermek üzere olduğu fikirleri kuvvetlenmişti. Bunu bir fırsat sayan İkinci Grup, Meclis Başkanı'nı diktatörlüğe çıkarmaya elverişli olan Başkomutanlık Kanunu'nu savaş henüz bitmeden kaldırmak istemişti».

«... Partizanların durup dinlenmeden ve uluorta diktatörlükten söz etmeleri, İkinci Grup'u kaygıya düşürüyordu. Partizanlar, İkinci Grup içerisinde yaptıkları propaganda ile gerçek bir diktatörlük rejiminin Mustafa Kemal Paşa'nın başkanlığı altında çok yakında geleceğini söylüyorlar, *bu rejimin içeride hayli devrimler yapacağı kuşkusunu uyandırıyorlardı.* Bu yüzden, dış sorunlar bir yana bırakılmış, ağırlık merkezi hemen hemen iç politikaya ayrılmış gibiydi. İkinci Grup, diktatörlüğe ve keyfî tutuma engel olmak için Başkomutanlığın kaldırılmasına bile râzı olmuştu»[347].

Gerçekten 4 Mayıs 1922 günü Meclis'te Başkomutanlık Kanunu süresinin uzatılması kabul edilmemiş-

tir! Kurtuluş Savaşı'nın ortasında, Atatürk'ün deyimiyle, Ordu «*Meclis'in oyu belli olduğu dakikadan sonra komutansız kalmıştır!*». Bu durum üzerine Genelkurmay Başkanı Fevzi Çakmak ve Millî Savunma Bakanı Kâzım Özalp, istifaya kalkmışlardır. Atatürk, bu durumu komutanlara ve «çok mahrem» kaydıyla Karabekir Paşa'ya hemen bildirir ve şu sözlerle Millet Meclisi'nden yakınır :

«Cephede bulunmak yüzünden yokluğuma rastlayan Meclis'in son bir iki ay zarfındaki tutumunda, dikkate şâyan bir hal görülmektedir. Yine Meclis tarafından yapılmış kanun gereğince, bâzı bakanlıklar için gösterilen adaylara oy vermeyerek, üyelerden önemli bir kısmının çekimser kalması, boş bakanlıklara bakan seçilmesini zorlaştırmakta ve hükümet görevini verimsizliğe mahkûm eylemektedir. Özellikle, Ordu'ya ait görevlere karışmaya, Ordu'yu üzecek kararlar almaya istek ve eğilim görülmektedir. Bunun sonucu hükümetsizliğe ve Ordu'nun üzülmesine yol açacak istidatta bulunan bu tutumun kısmen bâzı dış çevrelerden esinlenmiş olduğu da kuvvetle hissedilmektedir. Genel bir biçimde açıklanan bu durumun son kez görülen önemli bir belirtisini sunuyorum : Mayısın 5'inde son bulacak olan Başkomutanlık Kanunu'nun yenilenmesi Perşembe (4 Mayıs) günü Meclis Genel Kurulu'nda görüşülmüştür. Bizzat hazır bulunamadığım bu görüşmelerin, gizli ve hazırlık olarak yapılan kısmında yetmişiki kişilik büyük bir zümre, kanunda mevcut yetkilerin kaldırılmasını istemişlerdir». Açık oturumda da kanunun yeterli oy toplamasını engellemişlerdir[348].

Durumu böylece komutanlara duyuran Atatürk, 6 Mayıs günlü gizli oturumda uzun bir konuşma yaparak, Başkomutanlığı bırakmıyacağını bildirir ve böylece gerekli yetkiyi elde edebilir :

«Başkomutanlık, iki gündür ne olacağı belirsiz bir durumda askıda bulunuyor. Bu dakikada Ordu, komutansızdır. Eğer ben, Ordu'nun komutasını bırakmıyor-

sam, kanuna aykırı olarak komuta ediyorum. Meclis'te beliren oylara göre, hemen komutadan el çekmek isterdim. Başkomutanlığımın sona erdiğini Hükümete bildirdim de. Ama önlenemiyecek bir kötülüğe yol açmamak zorunluğu karşısında kaldım. *Düşman karşısında bulunan Ordu'muz, başsız bırakılamazdı. Bunun için bırakmadım, ve bırakamıyacağım*»[349].

ATATÜRK'E KARŞI RAUF ORBAY HÜKÜMETİ...

Meclis, bunun üzerine, Başkomutanlık süresinin üç ay daha uzatılmasını kabul eder, fakat İkinci Grup'un saldırıları sona ermez. Muhalifler, 8 Temmuz 1922 günü, bir kanun kabul ettirerek bakanlar ile Bakanlar Kurulu Başkanı'nın doğrudan doğruya Meclis'çe ve gizli oyla seçilmesini sağlarlar. Bu, hükümetin Mustafa Kemal'in kontrolünden çıkması demektir. Daha önceki sistemde bakanlar, Mustafa Kemal'in gösterdiği adaylar arasından seçilmekteydi. Bakanlar Kurulu Başkanlığı, fiilî bir mevki idi. Mustafa Kemal, Bakanlar Kurulu'nun doğal olarak başkanıydı. Fiilen bu görevi, Atatürk'e tam bir bağlılıkla Fevzi Çakmak yapmaktaydı. Yeni duruma göre, artık Meclis serbestçe bir Bakanlar Kurulu Başkanı seçecek ve istediklerini de bakanlıklara getirilebilecektir. Bu, Rauf Orbay'ın Atatürk'e rağmen Başbakanlığa gelmesi ve Padişah ile muhaliflere yakın tutucu bir hükümetin kurulması demektir. Kanunun kabulüyle, başta Fevzi Çakmak olmak üzere bakanlar istifa ederler. Hatta Mustafa Kemal, 10 Temmuz'da Karabekir Paşa'ya Meclis Başkanlığı'ndan ve Başkomutanlıktan istifa edeceğini yazar :

«1 — Bakanlar Kurulu seçiminde, Başkanlıktan aday gösterilmesi usulünün kaldırılması ve bakanlar ile Bakanlar Kurulu Başkanı'nın ayrı ayrı ve doğrudan doğruya Meclis tarafından seçilmesi hakkındaki kanun, Meclis Genel Kurulu'nca kabul edilmiştir. Meclis'in serbestçe yapacağı seçim sonucunda yeniden meydana çı-

kacak Bakanlar Kurulu'na yeri bırakmak üzere, Bakanlar Kurulu birden istifalarını vermişlerdir.

2 — İkibuçuk yıla yakın bir süreden beri herbiri çeşitli iklimlerden, çeşitli yerlerden gelmiş çeşitli ve çelişik karakter ve eğilimlere sâhip bulunan 350 üyeden kurulu Büyük Millet Meclisi'ni belli ve kutsal amaç etrafında yönetmeye çalışan âcizleri için de, geçen zamanın bütün izlenimlerini gözönünde tutarak, gerek kabul edilmiş olan kanun ve gerekse bâzı noktaların tartışılması ve özellikle Başkomutanlık yetkisinin söz konusu olması dolayısiyle bâzı milletvekillerince söylenen sözleri gözönüne alarak ve aynı zamanda kutsal amacı, özel önemle belirterek, Meclis'in kesin fikrini saptaması ve ortaya koyması için, bilinen kesin fikir ve görüşleri ayrıntılarıyla açıklayarak Meclis Başkanlığı'ndan ve Başkomutanlıktan istifa edeceğim»[350].

Atatürk, istifa etmez; ama 12 Temmuz günü Rauf Orbay, 203 mevcut üyenin 197'sinin oyunu alarak Bakanlar Kurulu Başkanlığı'na seçilir. Atatürk, Orbay'ın seçilişini hiç istemediği halde, kendisine rağmen seçileceğini düşündüğü için, bu seçimi kendisi de istiyormuş gibi davranmayı uygun bulur. Fakat Atatürk'e rağmen seçilen yeni hükümete, sicilli Atatürk düşmanları da girer. Rıza Nur ile anlaşarak Atatürk'ü devirmek üzere Karabekir Paşa'yı râzı etmeye giden ve orada da Ankara'dan ayrı bir Doğu Devleti kurmaya kalkışan bölücü Celâlettin Ârif, Rauf Orbay'ın Adalet Bakanı olur! Eğitim Bakanlığı'na da ünlü muhaliflerden Balıkesir Milletvekili Vehbi Bey getirilir. Meclis İkinci Başkanlığı'na Rauf Orbay'a yakın Adnan Adıvar seçilir. Millî Savunma Bakanlığı'na Atatürk'ün adayı olan Kâzım Özalp, ancak 204 üyenin 105'inin oyunu alarak gelebilir.

Muhalefet, bir zafer sarhoşluğu içindedir. Bakanlar Kurulu görev ve yetkileri kanun tasarısıyla muhalefet, Rauf Orbay'ı, Meclis Başkanı ve Başkomutan Atatürk'ten bağımsız ve kendi görüşlerinde bir lider du-

rumuna getirme çabasındadır. Ali Fuad Cebesoy, muhalefetin coşkunluğunu şöyle anlatır :

«Yeni kanuna göre, Bakanlar Kurulu'nun seçimi tamamlanmış ve bakanlar görevlerine başlamışlardı. Fakat Meclis'te havanın sâkin olacağını düşünmek güçtü. Bir iki gün sonra, Bakanlar Kurulu'nun görev ve yetkilerine dair kanun tasarısı, ikinci kez Meclis Genel Kurulu'na gelecek, her iki grup yeniden biribirlerine girecekti. Bu havanın esintileri daha o günden belli olmuştu.

O akşam görüştüğüm milletvekillerinden biri :

— Mücadele pek ciddî olacaktır, demişti.

Sonucun ne olacağı sorusuna da :

— İkinci Grup ağır basacaktır, karşılığını vermişti».

Tasarının kanunlaşması güçlükle engellenir. Ali Fuad Cebesoy'un yazdığına göre, bu vesileyle, Birinci ve İkinci Grup'ta da temsilcileri bulunan üçüncü bir kesim olarak, «Şeriatçı Kesim» kendini belli eder :

«15 Temmuz'da başlayan ve gece de süren çetin tartışmalardan sonra, iki grup karşı karşıya gelmiş, sonunda tasarı reddolunmuştu. Olayın en ilginç ve dikkat çekici yanı, her iki grupta da bulunan hocaların, bir anlaşma zemini bulmak için birleşmeleri idi. Hocalar, egemenliğin millete değil, şeriata bırakılmasını istiyorlardı»[351].

ANADOLU'DA KOMÜNİSTLİĞE PAYDOS!..

Rauf Orbay, kendisini İngiltere'nin kabine sistemine göre tam yetkili ve Atatürk'ten de güçlü yapacak kanun tasarısını geçirememekle birlikte, Meclis'in doğrudan doğruya ve aslında Atatürk'e rağmen seçtiği bir Bakanlar Kurulu Başkanı olarak, bir güç ve yetki kazanmıştır*. Bakanlar Kurulu Başkanı Rauf Orbay'ın ilk

* Rauf Orbay, anılarında Atatürk'ün hiçbir müdahalesi olmadan başbakanlık yaptığını şöyle anlatır: «... Hemen bütün milletvekilleri, yeni hükümetin benim tarafımdan kurulmasını is-

yaptığı işlerden biri, İştirakiyun'cuların Yeni Hayat dergisini kapatmak olmuştur. Resmî faaliyet gösteren Türk Halk İştirakiyun Partisi, ilk kongresini 15 Ağustos 1922'de toplayacağını ilân ettiği ve Hükümet kongreye önceden izin verdiği halde, kongre izni kaldırılmıştır. Orbay Hükümeti çok geçmeden, Türkiye Halk İştirakiyun Partisi'ni kapattırmıştır. Prof. Tarık Zafer Tunaya'ya göre, Orbay Hükümeti, 21 Temmuz 1922'de her çeşit komünist propagandasını kesinlikle yasaklamıştır*[352].

---

ter bir tutum aldılar... Fakat ben, hakkımda gösterilen bu sevgi ve güvene rağmen, o günkü koşullar altında bâzı düşüncelerle yeni hükümeti kurmak sorumluluğunu üzerime almak istemiyordum... Bir iki gün böyle devam etti. Böylece hükümet kurulamadı. Üçüncü gün akşamı, Mustafa Kemal Paşa beni Meclis'teki odasına çağırdı :

— Rauf kardeşim, dedi. Niçin çekimserlik gösteriyorsun? Görüyorsun ki Meclis senin üzerinde duruyor. Başka birini seçmek istemiyor. Anarşi olacak. Kabul etmeyişinin nedeni ne?

— Söyleyeyim Paşam, dedim. Ben bu görevi kabul edersem, sen yine benim işime karışacaksın. Ben de buna tahammül edemiyeceğim ve çekilmek zorunda kalacağım. Oysa benim imanım, bu orduların başında bu milleti senin kurtaracağın merkezindedir. Bu yüzden seninle anlaşmazlığa düşmeyi kesinlikle kabul edemem.

Mustafa Kemal Paşa, son derece içten bir tavırla :

— Kardeşim ben nâmussuz muyum? deyince şaşırdım.

— Ben böyle birşey söylemedim.

— O halde sana nâmusumla söz veriyorum. Bakanlar Kurulu Başkanlığı'nı kabul et, hükümeti kur. Senin hiçbir işine karışmıyacağım, dedi ve gerçekten dediğini yaptı» (Yakın Tarihimiz, cilt III, s. 371).

* Atatürk'le iyi ilişkiler kuran Sovyet Elçisi Aralof, anılarında Rauf Bey'in Sovyet-Türk ilişkilerini bozmakla görevli Fransız temsilcisi Albay Maugin ile yakınlık kurduğunu, Maugin'in teşvikiyle Sovyet Elçiliği'nin yakılışında parmağı olduğunu yazmaktadır. Aralof'a göre, Rauf Bey, Mustafa Kemal'e karşı mücadelesinde koz olarak kullanmak ve onun prestijini sarsmak için Aralof'un Türk komünistlerini örgütlendirdiğini Atatürk'e söylemiştir (Bir Sovyet Diplomatının Türkiye Hatıraları, s. 190 ve 221). Bu, iddialara inanmak güçtür. Fakat Rauf Bey'in Padişahçı, tutucu ve uzlaşıcıların doğal lideri olarak, Atatürk'ün mücadelesini güçleştirdiği açıktır.

ATATÜRK, KÖŞESİNE ÇEKİLECEĞİNİ AÇIKLIYOR...

Rauf Orbay, 12 Temmuz 1922'den 4 Ağustos 1923'e kadar Bakanlar Kurulu Başkanlığı'nda kalacak ve Chester İmtiyaz Kanunu'nu Meclis'ten geçirecektir. Chester, Türkiye'nin petrol ve maden zenginliklerini sömürge tipi bir anlaşmayla Amerikalılara peşkeş çeken bir imtiyazdır. Orbay, böyle bir ekonomik imtiyazla, Amerika'nın politik desteğinin kazanılacağı inancındadır. Atatürk'ün yukarıdan beri belirttiğimiz bağımsızlık anlayışına aykırı düşen sömürge tipi bir imtiyazı, Orbay'ın o günlerde Atatürk'e rağmen bile gerçekleştirebilecek güçte olduğu düşünülebilir. Nitekim 10 Temmuz 1922'de istifa niyetini açıklayan Atatürk, Büyük Taarruz'un yaklaştığı günlerde Başkomutanlık süresinin uzatılmasını, «Zafer'den sonra köşeme çekileceğim» garantisini verip Orbay, Bele ve Cebesoy'un desteğini sağlayarak gerçekleştirebilir.

19 Temmuz günü Bele'nin Keçiören'deki köşkünde Atatürk, Orbay, Bele ve Cebesoy toplanırlar. Atatürk, İkinci Grup'un tutumundan yakınır. Orbay-Bele-Cebesoy üçlüsü ise, gelecek için garanti verirse, herşeyin yatışacağını belirtir. Cebesoy'a göre aralarında şöyle bir konuşma geçer :

«Orbay - Bele - Cebesoy — Millî dâvâ kazanıldıktan sonra, durumunuz ne olacak ve ne yapacaksınız? Bâzı partizanlar türlü türlü söylentiler çıkarıyorlar ve duraksamayı da onlar yaratıyorlar. Mücadelenin başından beri vatan uğrunda canla başla çalışanlar, sonunda bir oldu bitti karşısında kalmak istemiyorlar. Bu yüzden Meclis, asıl hedef ve ülküsünden ayrılıyor ve ciddî bir nedene dayanmadan düşmanlarımız karşısında anlaşmazlığa düşmüş gibi bir manzara gösteriyoruz.

Gazi Mustafa Kemal — Öyle ise ne öğütlüyorsunuz? Onları nasıl rahatlatabilirim?

Orbay - Bele - Cebesoy — Türlü söylentilerin çıkarıldığı şu günlerde, Meclis gerek kendiniz ve gerekse memleket hakkındaki geleceğe ait içten düşüncelerinizi öğrenecek olursa, pek azı dışında bütün milletvekillerini ve hatta herkesi eskisinden daha çok etrafınızda bulacaksınız. Bundan kuşku duymayınız».

Orbay - Bele ve Cebesoy üçlüsü, Başkomutanlık Kanunu süresinin uzatılmasında tam bir oy birliğini sağlamak için nasıl davranması gerektiğini Atatürk'e ayrıntılarıyla anlatırlar. Gazi söz verir. Ve uykusuz geçen bir geceden sonra Meclis'te, Mareşal üniforması sırtında olarak Orbay - Bele - Cebesoy üçlüsünün öğütlerine uygun bir konuşma yapar :

«— Efendiler! Millî egemenliğin kayıtsız şartsız millette olduğunu saptayan ve açıklayan Anayasa gereğince bugünkü Başkomutanlık makamı dahi geçicidir. Başkomutanlık san ve yetkisi doğrudan doğruya Yüce Meclis'inizin manevî kişiliği içindedir. Böyle bir makamın, olaylar gerektirdiği için geçici olarak meydana getirdiğiniz bu makamın süresi olsa olsa Millî Misak'ımızın temel ruhuna uygun kesin sonuca ulaşacağımız güne değin sürer. (Tabiî sesleri). Yüce Meclis'inizin ilk toplantı günlerinde kabul ettiği bir ilke vardır ki, o ilke, *millî gelenekleri ve dinsel kutsal varlıkları tamamen korur*. Şimdiye kadar olduğu gibi, bundan sonra da o ilkeye uygun davranarak, mutlu sonuca güvenle erişeceğimize kuşku yoktur. (İnşallah sesleri). O gün değerli İzmir'imiz, güzel Bursa'mız, *Hilâfet ve Saltanat merkezi* olan Istanbul'umuz, Trakya'mız anavatana katılmış olacaktır. (İnşallah sesleri). O mutlu gün gelince, bütün milletle birlikte Yüce Kurulunuz ve ben de, Yüce Kurulunuz içinde bir birey ve bir üye olarak en büyük mutlulukları yaşamakla şereflenceğiz».

«Efendiler, başkanlık makamınızda bulunmakla övünç duyan âcizleri, o gün iki kere mutlu olacağım. İkinci mutluluğumu sağlayacak olan husus, benim bundan üç yıl önce, kutsal savaşımıza başladığımız gün

bulunduğum mevkie dönebilmem olanağı olacaktır. (Alkışlar). Gerçekten milletin bağrında, milletin bir bireyi olmak kadar dünyada mutluluk yoktur. Gerçekleri bilen, gönlünde ve özünde kutsal ve manevî tadlardan başka tad tanımayan insanlar için ne denli yüksek olursa olsun maddesel makamların hiçbir değeri yoktur. Sözlerime son verirken, görüşülecek kanunda, bu yetkinin kaldırılabilir olmasını gözönünde bulundurmanızı rica ederim»[353].

Meclis, ancak bu konuşmadan sonra Başkomutanlık yetkisini büyük çoğunlukla verir. Ne var ki, bunu elde edebilmek için Gazi Mustafa Kemal, Hilâfet ve Saltanat'ın korunacağını, kendisinin köşesine çekileceğini söylemek durumda bırakılmıştır!

ATATÜRK, İSTESEYDİ DE SOSYALİST DEVRİM YAPAMAZDI...

Bütün bunlar, ilk bakışta konuyla ilgisiz görülebilir. Fakat Kurtuluş Savaşı'mız koşullarında, «Atatürk isteseydi toplumsal devrimler yapabilir, sosyalistliğe, hatta Bolşevikliğe yönelebilirdi» biçimindeki yaygın bir düşüncenin temelsizliğini göstermek bakımından bu ayrıntıların bilinmesi gereklidir: *Atatürk, isteseydi de sosyalist bir devrim yapamazdı. Değil sosyalist devrim, antifeodal bir toprak devrimi dahi, feodal unsurlara dayanan bir millî mücadelede mümkün değildi.* Bunları gerçekleştirmeye kalkışmak, millî mücadeleyi başarısızlığa götürebilirdi. Kısaca, Kurtuluş Savaşı koşullarında, toplumsal devrimciliğin Türkiye'de kendi iç güçleriyle «kabiliyet-i tatbikiye»si yoktur..

SOVYET DOSTLUĞU VE KOMÜNİZM

Bununla birlikte, Atatürk, millî mücadeleyi başarıya ulaştırmak için Sovyet Rusya Devleti ile dostluğa büyük önem vermiştir. Sovyet Rusya Devleti ve Komin-

tern ise, dünyada komünist ihtilâlini gerçekleştirme ülküsünü gütmektedir. Türkiye'de ise, komünizmin «kabiliyet-i tatbikiye»si yoktur. Maceracı eğilimler gösteren komünist örgütlerin millî dâvâya zarar vermesini önlemek gereklidir. O halde Sovyet dostluğu ile, içeride komünist örgütleri yasaklama gereği nasıl bağdaştırılacaktır? Bu sorunun Atatürk'ü düşündürdüğü anlaşılmaktadır. Bulduğu formülü, Mustafa Suphi'nin Anadolu'da çalışmasını önlemeyi ve Çerkez Etem'le savaşmayı kararlaştırdığı bir sırada, 3 Ocak 1921 günü Meclis'te açıklar. «Komünist ilkeleri millete anlatırız, çoğunluk benimserse yaparız, kabiliyet-i tatbikiyesi yoksa yapmayız» diyen Atatürk, komünizmin kabiliyet-i tatbikiyesi yoksa takınılacak tutumu şöyle anlatır :

«Ancak bu gerçeğe karşı da, uygulama olanağı olmadığına göre ve hatta uygulamaya kalkışanlara karşı hükümet her türlü araçları kullanmada kendisini çok meşru görür».

Bolşevik Rusya ile ilişkiler, bu çerçevede yürütülecektir :

«Bizim Ruslarla ilişkilerimizde esas olarak, kapitalizme karşı, yâni komünizm ilkelerine değinilmemiştir bile. Görüşebilmek için komünist olunuz, ya da olmak zorundasınız diye kimse bize birşey demediği gibi, sizinle dost olabilmek için komünist olmaya karar verdik, dememişizdir. Böyle bir ilke yoktur. Yalnız Rus Bolşevik Hükümeti komünisttir. Ve asıl amacı budur. Bütün milletlere bu fikri, bu temel toplumsal kuralı uygulamak ister. Şunu anlatmak isterim ki, biz buna engel olacağız, ya da bunu yapmayacaksınız demek, Rusya Bolşevik Hükümeti'nin varlığını tanımamak ve onu reddetmek demektir ki, bunu da yapamayız. Yalnız memleketimize ve milletimize zarar verebilecek biçimde gelmesine karşı kesin tedbirler almak zorundayız ve bu tedbirleri almamızda onlar elbette bize karşı olamaz. Yalnız hükümet başkadır, hükümetin resmî kişileri başkadır. Bir de genel olarak, millet içinde bu-

lunan derneklerin girişimleri başkadır. Bildiğiniz üzere, Rus Hükümeti yetkilileriyle olan ilişkilerimizde başka türlü söyleşide bulunulduğu halde, öte yandan sorumsuz birtakım insanlar tamemen Rus komünistliğini memlekete sokmak için girişimlerde bulunabilirler. Bundan dolayı bu toplumsal bir sorundur. Biz burada toplumsal devrimden söz etmiyoruz. O, milletin gelişmesine ve yeteneğine bağlıdır»[354].

Demek ki, hükümetten hükümete ilişkilerde komünistlik söz konusu değildir. Fakat Komintern gibi örgütler, komünizmi gerçekleştirme yolunda çaba gösterebilirler. Buna bir diyeceğimiz olamaz. Fakat biz bu çabalara karşı gereken tedbirleri alırız. Buna da Bolşevik Hükümeti birşey diyemez. Atatürk'ün Sovyetler Birliği ve komünizme karşı tutumu bu olmuştur.

Sovyet Hükümeti, 1921 yılında Dünya İhtilâli'nden vazgeçip hükümetten hükümete ilişkilere girişince, ülkelerin iç işlerine karışmamaya yönelmiştir. Komintern'de Türk Hükümeti'nin komünistlere karşı tutumu sık sık eleştirilmiş, fakat bunun Sovyet Hükümeti'nin politikasına herhangibir etkisi olmamıştır. Türkiye'deki Sovyet temsilcilerinin sorumsuz tutumlarına son verilmiştir. Lenin, Atatürk'le yakın ilişkiler kuran Aralof'u, anılarında yazdığına göre, şu direktifle Türkiye'ye göndermiştir :

«Çarlık Rusyası, yüzyıl boyunca Türkiye ile savaşmıştır. Bu, doğal ki, Rusya'nın Türkiye'nin amansız düşmanı olduğuna dair yapılan propagandalarla halkın belleğinde derin izler bırakmıştır. Bütün bunlar, Türk köylüsünde, küçük ve orta mal sâhiplerinde, tüccarlarda, aydınlarda ve yönetici çevrelerde, Ruslara karşı dostça olmayan duygular ve güvensizlik uyandırmıştır. Bilirsiniz ki, güvensizlik ağır geçer. Bunun için sabırlı, dikkatli, ihtiyatlı bir çalışma gerekmektedir. Eski Çarlık Rusyası ile Sovyet Rusya arasındaki ayırımı, sözle değil, işle göstermek ve anlatmak gerekmektedir. Bu, bizim ödevimizdir. Siz de bir elçi olarak, Sov-

yetler Birliği'nin Türkiye'nin işlerine karışmamak politikasının ve halklarımız arasında içten bir dostluğun savunucusu olmak zorundasınız. Türkiye, bir köylü, bir küçük burjuva ülkesidir. Sanayii çok azdır. Olanı da Avrupa kapitalistlerinin elindedir. İşçisi çok azdır. Bunu dikkate almak gerekmektedir. Bir kez daha tekrar ediyorum, dikkatli ve sabırlı olunuz! Hükümet temsilcileriyle, halkla konuşmalarınızda her zaman nâzik ve güleryüzlü olunuz! Allah sizi büyüklük taslamaktan, kendini beğenmişlikten korusun!»

«En önemlisi, halka saygı göstermektir. Emperyalistlerin yağmacı, istilâcı politikalarına karşılık, bizim hiçbir çıkara dayanmayan dostluk ve memleketin iç yaşamına karışmama durumumuzu açıklayınız! İşte sizin ödeviniz!»

Lenin, Mustafa Kemal hakkında da, Aralof'a göre, şöyle konuşur :

«Mustafa Kemal Paşa, tabii ki sosyalist değildir. Ama görülüyor ki, iyi bir örgütleyici. Yetenekli bir lider, millî burjuva ihtilâlini yönetiyor. İlerici, akıllı bir devlet adamı. Bizim sosyalist devrimimizin önemini anlamış olup, Sovyet Rusya'ya karşı olumlu davranıyor. O istilâcılara karşı bir kurtuluş savaşı yapıyor. Emperyalistlerin gururunu kıracağına, Padişahı da yardakçılarıyla birlikte silip süpüreceğine inanıyorum. Halkın ona inandığını söylüyorlar. Ona, yâni Türk halkına yardım etmemiz gerekiyor. İşte, sizin işiniz budur. Türk Hükümeti'ne, Türk halkına saygı gösteriniz. Büyüklük taslamayınız. Onun işlerine karışmayınız»[355].

Görülüyor ki, Lenin iç işlerine karışmamaktan devamlı söz etmektedir. Bu çerçevede, Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında, Atatürk döneminde, dostça yakın ilişkiler kurulmuştur. Fakat bu ilişkilerin kurulması kolay olmamıştır. Bu bölümü tamamlamak için şimdi bunu görelim.

IX — BOLŞEVİKLERLE HÜKÜMETTEN HÜKÜMETE İLİŞKİLER

> Mustafa Kemal'in gözü Doğuda'dır ve düşmanı Rusya'dır. Tarihte Türkler, Ruslarla mücadeleye giriştiklerinde daima Batılıların yardımına başvurmuşlardır. Mustafa Kemal de bir Doğulu'dur ve ona göre işlem görmelidir.
>
> 3.12.1920
>
> LLOYD GEORGE

Sovyetler ile ittifakı, ısrarla Atatürk istemiştir. Atatürk'ün bu ısrarlı isteği, «çok aceledir» kaydıyla 5 Şubat 1920'de bütün komutanlara gönderdiği ve cevap istediği durum muhakemesine dayanır.

Istanbul, henüz resmen işgal edilmiş değildir. İtilâf Devletleri'nin, Istanbul'u işgal ederek, Anadolu'da iç isyanları körükleyerek ve Meclis'i dağıtıp Damat Ferit gibi kukla hükümetleri işbaşına getirerek Türkiye'nin idam fermanı demek olan Sevr gibi bir antlaşmayı zorla kabul ettirmeye kalkışacakları, Türkiye'de henüz bilinmemektedir. Istanbul'da, Anadolu ile görünüşte iyi ilişkiler kurmuş Ali Rıza Paşa Hükümeti vardır. Millîciler, Istanbul Meclisi'nde, başta Rauf Orbay olmak üzere iyimserlik içindedir. Hatta millîciler arasında, «Artık Istanbul'da iyi bir hükümet var, Meclis var, Heyet-i Temsiliye'ye lüzum yok» diyenler ağır basmaktadır. Karabekir Paşa dahi bu görüşleri paylaşmaktadır.

ATATÜRK'ÜN DURUM MUHAKEMESİ

Böyle bir aymazlık ortamında, Atatürk, durumu tam bir acı gerçekçilikle olduğu gibi görebilen ender

kişilerdendir. Komutanların verdikleri cevaplardan pek anlar görünmedikleri anlaşılan bu durum muhakemesinde, Atatürk, İtilâf Devletleri'nin Mondros Mütarekesi hükümlerine aykırı biçimde Anadolu'da sözde geçici olarak işgal ettikleri yerleri vermeyeceklerini, Bolşeviklerle kader birliği yapmamızdan korktukları halde, Bolşeviklere karşı silâhlı desteğimizi getirsek dahi geçici işgal altındaki Arap olmayan bölgeleri bize bırakmayacaklarını açıklık ve kesinliğe kavuşturur ve şöyle devam eder :

«Bizi tatmin yönü söz konusu olmazsa, bizi kahretmeye ve bu nedenle herşeyden önce bütün direnme nedenlerimizi kırmaya karar vermeleri gerekir. *Türkiye'nin direnme nedenlerini yok etme tedbirleri Türkiye'nin kesin biçimde sarılması ve kuşatılmasıdır.* Türkiye, hâlen, Adalar Denizi ve Karadeniz kıyılarında ve Avrupa cephesinde güçlü biçimde kuşatılmıştır. Suriye Cephesi, Hicaz'dan İskenderun'a değin İngiltere ve Fransa tarafından kuvvetle, ihtiyaçla, bozgunculukla ve halkın kaderine boyun eğmesiyle çevrilmiş sayılabilir. Irak ve İran cephelerinin maddî olarak tam kapalı bulunmayan yerleri, çabuk ve geniş yararlanmalara, doğasal nedenlerle pek elverişli değildir. Mesafeler geniş, ulaşıma kapalı, milletler bilinçsiz ve memleket içi de işgal altındadır. Türkiye'nin öteki cephesi, Kafkasya'dır ki, kabul edilemiyecek barış koşullarına karşı silâhlı direnme kararını, kendisine en çok sağlayan cephe orasıdır. Türkiye, Kafkasya'dan Bolşevik istilâsını kolaylaştırmak ve onunla eylem birliği yapmakla, Batı'dan Doğu'ya doğru Anadolu, Suriye, Irak, İran ve Afganistan ve Hindistan kapılarını müthiş biçimde açmış olacaktır. Bu açık kapıları kapamak için Müttefikler, stratejik saldırı harekâtı yapacak kuvvetleri çabuk sağlayamazlar. Gerekli harekât üslerine ise, doğasal nedenlerle sâhip değillerdir. Böyle bir harekât, ancak Batum'da söz konusu olur ki, bu durumda dahi, Kafkasya ile Hazer Denizi arasını tıkamak için, Batum'dan başla-

yarak dörtyüz kilometre fazla uzaklaşmak gerekir. *Bu durum karşısında, İtilâf Devletleri, Bolşevikler ile Türklerin arasını, Kafkas milletleri aracılığıyla kesmek planını kurmuşlardır.* Azerbeycan, Ermenistan, Gürcistan, belki de Kuzey Kafkasya hükümetlerinin bağımsızlıklarını onaylayarak onları kendilerine çektiler. Şimdi Bolşeviklerle buluşmalarını bir oldu bitti yapmak için, onları her yoldan kışkırtmakta ve pekleştirmektedirler. Bundan başka bizzat kuvvet yollamaya başlamışlardır ki, bu kuvvet etkisiyle, hem Bolşeviklerle çarpışmayı çabuklaştırmak ve hem de Kafkas milletlerinin Türkler ile Bolşeviklerin herhangibir temaslarını önlemek ve kontrol etmek fikrindedirler. Plan, tam bir ciddiyet ve aşırı acelecilikle uygulanmaktadır. *Eğer bu plan başarıya ulaşır ve Kafkas milletlerinin bize karşı kesin bir set durumu almasıyla memleketimiz kuşatılmış kalırsa, artık Türkiye için direnme nedenleri temelinden yıkılmış olur, ondan sonra siyasal varlıklarını tamamen yitirebilecek olan Anadolu Türkleri, İtilâf Devletleri subaylarının komutası altında, sömürge askeri olarak ordular kuracak, hem Kafkasya milletlerinin İtilâf Devletleri emrinde tutulmasını ve hem Bolşevik istilâsının durdurulmasını sağlamak için kan dökeceklerdir.* Bu durumda, İtilâf Devletleri'ne tam teslim olma durumunda, Türkler için can vermekten kurtulmak garanti değildir.

Bu nedenle, *Kafkasya seddinin yapılmasını Türkiye'nin kesin mahvı projesi sayıp, bu seddi İtilâf Devletleri'ne yaptırmamak için en son çârelere başvurmak ve bu uğurda her türlü tehlikeleri göze almak zorundayız.*

Direnme nedenlerimizi yok edecek tedbirlerin ikincisi, fiilen var olan ortak yönetimden (Istanbul ve Ankara) yararlanarak, Türkiye'yi içerden oyarak çökertmektir. Bu konuda ülke içinde var olan siyasal bozuşukluk, İtilâf elinde en iyi bir araçtır. İtilâf Devletleri bundan ve bâzı makamların tam boyun eğme eğilimle-

rinden yararlanarak çalışmaktadırlar. Doğaldır ki, ilk işleri Kuva-yı Milliye'nin çözülmesini ve Türkiye'nin elinde kalan silâh ve cephanenin işe yaramaz duruma sokulmasını herşeyden önce sağlamak olacaktır.

Birinci derecede Kafkasya planını ve ikinci derecede iç çöküntüyü sağlamaya gerekli zamanı, İtilâf Devletleri, ancak zayıf ve kararsız hükümetler sâyesinde elde edebilirler. Çünkü bu gibi hükümetler, İtilâf Devletleri baskısına baş eğerek, iç kuvvetlerin gelişmesini pek çok sınırladığı gibi, kamuoyunu devamlı korku ve kaygı içinde tutarak resmî ve resmî olmayan kararların alınmasına kesinlikle engel olurlar. Bundan başka İtilâf Devletleri, Istanbul'un ön planda bütün kişileriyle, iç ve dış akla gelebilecek bütün çevrelerle dolaylı yoldan ilişki kurarak millete, aralıksız, gerçek dışı belirsiz umutlar aşılamaktadırlar. Bu propagandalar da zayıf bir hükümetin (İtilâf'a) kazandırdığı zamanı çoğaltmakta ve kolaylaştırmaktadır. Böylece kazanılan zamanlardan yararlanarak, İtilâf Devletleri, sonunda Türkiye'nin kuşatılması ve içeriden çökertilmesi tedbirlerini tamamlayacaklar ve ondan sonra maskelerini birdenbire atarak, Istanbul'da geniş ölçüde tutuklamalara, kuşatılmış Türkiye'nin çeşitli cephelerinde yığınak yapmaya ve abluka tedbirleri almaya başlayacaklar ve aynı zamanda idam hükmü niteliğindeki barış koşullarını bildireceklerdir. İşte 5 Şubat 1920'de bize karşı uygulanmakta olduğunu gördüğümüz plan budur. Bu planın açıklanması, bize düşen tedbir ve görevleri göstermektedir. Bu tedbirler aşağıdadır : *Doğu Cephesi'nde resmî ve resmî olmayan seferberlik yaparak Kafkas seddini arkadan yıkacak yığınağa başlamak, yeni Kafkas hükümetleriyle ve özellikle Azerbeycan ve Dağıstan islâm hükümetleriyle acele temasa gelerek İtilâf planına karşı kararlarını ve durumlarını anlamak, Kafkas milletleri bize karşı set olmaya karar verdikleri takdirde, saldırı harekâtımızı birleştirmek için Bolşeviklerle anlaşmak ve içeride de millî örgütü son*

derece genişletmek ve güçlendirmek ve silâh, cephane ve malzememizi vermemek için silâha başvurmaktır. En önemli görev ise, İtilâf Devletleri'nin zaman kazanmasına meydan vermemek ve onların maskesini atıp memleketin bütün direnme unsurlarını birleştirmeye fırsat vermeye zorlamaktır. Bunu ancak durumu böyle muhakeme eden kesin karar sâhibi bir hükümet yapabilir»[356].

BOLŞEVİKLERLE İŞ VE EYLEM BİRLİĞİ

Gerçekten, olaylar, Atatürk'ün önceden gördüğü gibi gelişmiştir. Istanbul'u işgal edip Meclis'i dağıtan ve iç isyanlarla millî hareketi çökertip Sevr'i empozeye yönelen İngiltere, öte yandan Kafkas seddi çabalarıyla Türkiye'yi kuşatmaya, Bolşevik-Kemalist bağlantısının kurulmasını engellemeye çalışmıştır. Istanbul Hükümeti'ni artık yok sayıp, Ankara'da Millet Meclisi Hükümeti'ni kuran Kemalistler ise, bir yandan iç isyanlarla savaşır, Kuva-yı Milliye'yi genişletmeye ve güçlendirmeye çalışırken, öte yandan İtilâf Devletleri'nin Kafkas seddi planlarını bozmaya, Bolşeviklerle karadan bağlantı kurmaya uğraşmışlardır. Azerbeycan'da Ankara Hükümeti'nin desteği ve hatta zorlamasıyla Bolşevik yönetim kurulmuştur. Batum'da Bolşeviklik ilânı, Mustafa Kemal ve Karabekir tarafından kararlaştırılmıştır. Kafkas seddine karşı, Bolşeviklerle ortak askerî eylem, Karabekir tarafından önerilmiş, Mustafa Kemal tarafından geliştirilmiştir. Bakû'ya gönderilecek askerî kurula 26 Nisan 1920'de Millet Meclisi Başkanlığı'na seçilir seçilmez Mustafa Kemal şu direktifi vermiştir :

— Emperyalizme karşı eylemi ve emperyalizmin boyunduruğu altında bulunan ezilen insanların kurtuluşunu isteyen Bolşevik Ruslarla iş ve eylem birliğini kabul ediyoruz.

— Bolşevik birlikleri Gürcistan'a yürür ya da izleyeceği politika, göstereceği etki ve nüfuzla Gürcistan'ın Bolşevik ittifakına girmesini ve İngiliz kuvvetle-

rinin buradan çıkartılması için askerî harekâta geçilmesini sağlarsa, Türkiye Hükümeti de, «Emperyalist Ermeni Hükümeti»ne karşı askerî harekâta girişmeyi ve Azerbeycan Hükümeti'ni Bolşevik devletler zümresine katmayı garanti eder.

— İlk taksit olarak 5 milyon altının, kararlaştırılacak miktarda cephane ve araç-gereçin Rus Sovyet Hükümeti'nce sağlanması gereklidir. Doğu'da askerî harekâta girişecek birliklerimizin erzakı da aynı yoldan sağlanacaktır. Azerbeycan Hükümeti'nden yardım istenecek, istikraz akdine çalışılacaktır[357].

Atatürk, aynı gün, Lenin'e bir mesaj göndermiştir. Ali Kemal Meram'ın Sovyet kaynaklarına dayanarak, fakat baş tarafını kırparak* yayınladığı mesaj şöyledir :

«Sayın Başkan,

...Bütün çalışmalarımızı ve askerî harekâtımızı birleştirme zorunluğunu kabul etmekteyiz. Bolşeviklerin emperyalist hükümetlere karşı savaşmayı ve bütün mazlum milletleri emperyalizmin boyunduruğundan kurtarmayı amaç edinmiş olduklarına inanıyoruz.

Ayrıca, ülkemizi işgal eden emperyalist kuvvetleri saf dışı bırakmak, emperyalizme karşı girişilen genel savaşı sürdürebilmek amacıyla yurt içindeki gücümü-

* Sovyet yazarları, Mustafa Kemal'in 26 Nisan 1920 tarihinde Lenin'e sekiz maddelik bir mektup gönderdiğini yazmakta ve maddeleri açıklamaktadırlar. Türk tarihçileri ise, Sovyetlerin fotokopisini yayınlamadıkları bu mektubun yazılmadığını ileri sürmektedirler. Prof. Akdes Nimet Kurat, Türk Tarih Kurumu'nun VII. Kongresinde, Mustafa Kemal Paşa'nın «böyle bir mektubu asla imzalayamıyacağını, çünkü bunun bütün dünyaya ilân edilmiş olan Millî Misak ilkelerine tamamen aykırı olduğunu... Sovyetlerin mektubun fotokopisini hiçbir yerde yayınlamadıklarını, oysa Sovyet yazarlarının bu mektubun Moskova'daki devlet arşivinde saklandığını daima tekrarlayıp kod numarasını bile zikrettiklerini, gerçekte ise Millî Misak ilkelerine aykırı böyle bir mektubun var olmayacağını kesinlikle» ileri sürmüştür. Prof. Hikmet Bayur da aynı yönde konuşmuştur (Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, sayı: 37). Bu nedenle, varlığı tartışmalı mektup üzerinde durmuyoruz.

zü artırmak için, Sovyetler Birliği'nin bize ilk önce 5 milyon altın lira vermesini, yapılacak görüşmelerle miktarı kararlaştırılacak silâh ve cephane ve bunlardan başka askerî teknik malzeme ve sağlık malzemesi, birliklerimizin ihtiyacını karşılayacak gıda maddesi sağlamasını istemekteyiz»[358].

5 Mayıs'ta Bakanlar Kurulu ilk toplantısını yapar. Bu toplantıda Sovyetler ile ilişki kurma konusu önemle ele alınır. Dışişleri Bakanı Bekir Sami ile Ekonomi Bakanı Yusuf Kemal Tengirşenk'in Ruslarla bir askerî ittifak yapmak için hemen Moskova'ya gönderilmesi kararlaştırılır.

BOĞAZLARIN RUSLARLA ORTAK SAVUNULMASI

11 Mayıs günü yolan çıkan Türk Delegasyonu'na, 8 Mayıs günü Ankara Hükümeti'nce verilen direktif, iki ülke arasında çok sıkı bir işbirliğini öngörmektedir. 1945'te Stalin'in haklı tepkilerimize yol açan Boğazlar'ın ortak savunulması önerisi, 1920'de bizim tarafımızdan yapılmaktadır. Millet Meclisi Hükümeti'nin «Ruslarla olacak karşılıklı ilişkiler» başlıklı direktifi şöyledir :

1 — Türkiye'nin Batı devletlerinin tutsaklığına düşmesini Rusya, kendi temel çıkarlarına kesinlikle aykırı sayıyorsa, bize yardım etmesi ve ittifak yapması için temel bir dayanak noktasına sâhibiz demektir.

2 — Türkiye'nin ülküsü, şimdiki millî sınırlar içinde, iç ve dış tam bağımsızlık çerçevesinde yaşamak ve bu ilke yerine getirilmek koşuluyla, Rusya ile kader ve gelecek birliği yapmaktır.

3 — Türkiye, Batı devletlerinin istilâsından kurtulmak ve ikinci maddedeki ülküsünü gerçekleştirmek için bütün kuvvetlerini kendi toprakları içinde kullanmak zorunda olduğu gibi, kendisine dışarıdan yardım gereklidir.

4 — Boğazlar'dan yararlanma bütün Karadeniz milletlerine serbest olacaktır. Bunu sağlamak için Ka-

radeniz Boğazı'nda tahkimat yapılmamak, Istanbul'a Rus donanması gelmesi bizim değerlendirme ve düzenlememize bağlı kalmak koşuluyla, Akdeniz Boğazı tahkimatını Ruslar ile ortak savunmamızdır. Bu koşullardan daha ilerisi, Rusların Akdeniz tahkimatına tek başlarına sâhip olmaları, ya da Istanbul'a donanmalarını getirmekte serbest bulunmalarıdır ki, her iki biçim Istanbul'a sâhipliğimizi bozar. Ruslar için Boğazlar'ın tam serbestîsini, yalnızca antlaşma hükümleriyle sağlamak, ya da Boğaz'ın savunma ve desteklenmesini bütün Karadeniz devletlerinin ortak sorunu saydırtmak, doğaldır ki, daha elverişli ve daha uygun çözüm yollarıdır.

5 — Ortak mücadelede başarı için, Türkiye, dindaş ve ırkdaşları üzerindeki bütün moral gücünden yararlanmayı sağlayacaktır.

6 — Dıştan yapılacak yardım : Para, savaş araçları, teknik gereçler. Gerekirse, askerî birlikler.

7 — Ruslarla kader birliği yapmak ve yardımlarından yararlanmak fıkrasından gerçek bir fayda sağlayabilmemiz, bizimle onlar arasındaki ulaşımın engelsiz ve kesinlikle güvenceli olmasına bağlıdır[359].

Bir direktifle 11 Mayıs'ta yola çıkan Delegasyonumuz, ancak 18 Temmuz'da Moskova'ya varır. Zira Rusya ile bağlantımızı sağlayan yollar, Ermenilerin elindedir. Ermeniler, bize yardım gelmesi için gerekli olan yoldan, Delegasyonumuzun yararlanmasına dahi izin vermezler. Yolu ya Rusların ya da bizim savaşarak açmamız gereklidir. Yolun açılması, bizim açımızdan en büyük önceliğe sâhip yaşamsal bir sorundur. Ne var ki, Delegasyonumuz daha yoldayken gelen haberler pek umut verici değildir. Çiçerin'le Moskova'da görüşen Dr. Fuad Sâbit'in 3 Haziran 1920'de bildirdiğine göre, Ruslar bir miktar silâh ve altın vereceklerdir ama, güvensizdirler. Çiçerin, «*Yarın bu silâhların bize karşı kullanılmayacağını bilmiyoruz*» der. Kafkasya'daki ortak askerî eylem önerimizi lüzumsuz sayar. Ermeniler için

ödün ister. Radek'le konuşan Cemal Paşa da, 3 Haziran günü, Radek'in Ermeni sorununu ortaya attığını yazar. Radek şöyle konuşur :

«Türkiye'nin Batı'daki manevî mevkii, Ermeni sorunundan dolayı çok nâziktir. Bugün Rusya içinde kurulmuş olan Ermenistan'a Türkiye arazisinden ufak bir özveride bulunursanız, bu özveri sizin manevî mevkiinizi son derece güçlendirecektir. Bu özverinin yalnız pek kısa bir zaman için olacağına hiç kuşku yoktur».

SOVYETLER, İTTİFAK ÖNERİMİZİ REDDEDİYOR...

Yine aynı günlerde, Çiçerin'in 3 Haziran tarihli mektubu gelir. Mektup, Mustafa Kemal'in askerî harekâtı birleştirme ve kader birliği yapma yolundaki 26 Nisan tarihli, Lenin'e mesajına cevaptır. Cevap, hayal kırıcıdır. Cevapta bir ittifaktan, ortak askerî eylemden söz yoktur. Çiçerin, yalnızca Türkiye'nin Ermenistan ve İran sınırının kesinlikle saptanmasını, bunun için Rus Sovyet Hükümeti'nin arabuluculuk yapmasını önermektedir. Üstelik, Çiçerin, Ankara Hükümeti'nin dış politika ilkelerini son derece yanlış yorumlamıştır. Çiçerin şöyle yazabilmiştir :

«Büyük Millet Meclisi tarafından alınan karara göre, Türkiye Ermenistanı'nda, Kürdistan'da, Batum arazisinde, Doğu Trakya'da, Türk ve Arapların ortak bulundukları bütün arazide milletlerin kendi kaderlerini çizmeyi kendilerine bırakmak gerekir. Hükümetim, mültecilerin ve istemeden göç ettirilen göçmenlerin* de bu bölgelerde serbestçe referanduma katılabilmeleri için bunların yerlerine geri dönmelerini doğal buluyor»[360].

Çiçerin'in cevabı, Ermenilere karşı girişmek için sabırsızlandığımız askerî harekâtın ertelenmesine yol açar. Oysa 4 Haziran günü Karabekir Paşa, harekete

* Ermenilerin Türkiye'ye geri dönüp çoğunluk sağlamalarına çalışılıyor.

geçme izni istemiş, Bakanlar Kurulu 6 Haziran'da bunu onaylamıştır. Fakat Bakanlar Kurulu, 23 Haziran'da harekete geçmeye kesin kararlı bulunan Karabekir Paşa'ya 21 Haziran'da «kararlaştırılan hareketin kesinlikle ertelenmesi»ni yazar. Mustafa Kemal, 20 Haziran tarihli cevabında Çiçerin'e bunu bildirir. Çiçerin'in Ermeni sınırı çizme önerisini, yumuşak ve diplomatik bir dille geçiştirir :

«Ermenistan ve Acemistan ile sınırlarımızı saptama için Rusya Sovyet Cumhuriyeti'nin arabuluculuğunu hoşnutlukla karşılar, siyasal görüşmelerle mevcut güçlüklerin çözülmesini yeğ tutarız.

Ancak komşularımızın hiçbir itiraza yer vermeyecek biçimde Türk olan araziyi yıkıp bozduklarından ve halkı toptan öldürdüklerinden ve Batı emperyalistlerine özgü olan usullerle yapay kitleler ve çoğunluklar meydana getirmekte olduklarından şiddetle acı duymakta ve yakınmaktayız. Buna son verecek acele tedbirlerden olmak üzere Üç Sancak'taki (Kars, Batum, Ardahan) bâzı yerleri işgal için askerî harekâta girişmeye karar vermek zorunda bırakılmış iken, mektubunuz üzerine harekâtı erteledik. Halkımıza karşı Ermenilerin saldırılarının durdurulmasını ve arabuluculuk için ileri sürülecek önerilerin acele bildirilmesini rica ederiz.

Rus Sovyet Cumhuriyeti katına olaganüstü yetkiyle gönderilen delegelerimiz yolda ve hâlen Erzurum'da beklemektedir. Sovyet Cumhuriyeti ile devamlı siyasal ilişki kurmak ve gelecekteki ilişkileri düzenlemek görevini almışlardır. Komşularımızın, Sovyet Cumhuriyeti ile ulaşımımıza engel olmaları nedeniyle, temas kurulması gecikmektedir. Bir an önce başlamasını tam bir hoşnutlukla istediğimiz bu temasların gerçekleşmesi için Sovyet Cumhuriyeti'nin de mümkün kolaylıkları yerine getirmesini rica eder ve şimdiden yetkili Sovyet delegasyon ve kurullarını bekleriz».

Mustafa Kemal, çok yumuşak ve diplomatik yazmaya dikkat ettiği bu cevabına, bir de uyarı ekler. Ba-

tı emperyalistlerinin Türkiye'yi Rusya'ya karşı kullanmak istediklerini, Ankara Hükümeti'nin buna engel olduğunu hatırlatır :

«*Biz, Batı emperyalistlerine karşı yalnız kurtuluş ve bağımsızlığımızı korumakla yetinmiyoruz. Aynı zamanda Batı emperyalistlerinin kuvvetleri ve bilinen her çeşit olanaklarıyla Türk milletini emperyalizmin aracı yapmak istemelerine engel oluyoruz. Böylece bütün insanlığa hizmet ettiğimiz inancındayız. Türk ve Rus milletlerini birleştirecek sağlam dostluk ilkelerinin pratik ve nesnel olarak semerelerini göstereceklerinden umutlu olmakla mutluyum*»[361].

TÜRKİYE'YE KARŞI GÜVENSİZLİK

O sıralarda Sovyetlerin çekimserliği, Enver Paşa'nın kardeşi ve 1918'de İslâm Orduları Komutanı sanıyla, İngiliz emperyalizmi ile savaşa savaşa Turan'a doğru ilerleyen Nuri Killigil'in İngilizlerin hizmetinde, Bolşeviklere karşı savaşa koyulmasının yarattığı güvensizliğe bağlanmaktadır. Gerçekten Nuri Paşa, İngilizlerin oyununa gelerek, Kafkasya'da Bolşeviklerle savaşmıştır. Azerbeycan'ın karşı-devrimci yöneticilerini, İngilizlerin hizmetinde döğüşe kışkırtmıştır. 14 Haziran 1920'de Nuri Paşa, bu kişilere şu öneride bulunmuştur :

«Tiflis'te eski Azerbeycan Hükümeti üyelerine,

Bolşeviklere karşı bir hareket düşünüyorsanız, bu askeri Nahcıvan üzerinden Tiflis'e getirmekle yapılabilir. Böyle bir hareket, ancak Avrupa hükümetlerinin birinin yardımıyla olabilir»[362].

Bunları öğrenen Karabekir Paşa, 24 Haziran'da Enver'in amcası olan Halil Paşa'ya şu coşkun yazıyı göndermiştir :

«Bugün her işten ve her girişimden önce, milletimize Doğu'da Bolşeviklik ve müslümanlık yolunu açmalıdır. Para, silâh ve cephane ihtiyacımızı bilmektesiniz. Anavatana çabuk bir yol açmadan Irak ve Hint seferleri bizden çok başkalarının yararına olur. *Ne ya-*

pıp yaparak aramızdaki engelin kırılmasını ve bize Doğu yolunun açılmasını sağlayınız. Bu engel, yazık ki, en esaslı olarak yine kendi asker ve subaylarımızın başta Nuri Paşa olduğu halde Karabağ'da Bolşeviklere karşı savaşmalarıyla meydana gelmiştir. Bütün çabalarımıza ve isteklerimize aykırı düşen bu üzücü olaylardan dolayı, Bolşevikler katında hakkımızda kuşku ve duraksama doğmamasını sağlamak ve kendileriyle bir gün önce birleşmemiz için her yerde bizi düşünmenizi ve bütün nüfuz ve gücünüzü kullanmanızı milletimizin varlık ve kalımı adına yalvarırım Paşam»[363].

Mustafa Kemal de 14 Ağustos 1920 günü Meclis'te, Nuri Paşa'nın İngilizlerin hizmetindeki antibolşevik eylemlerini kınar. Bolşeviklerin Onuncu ve Onbirinci Ordularını bize yardımcı olmak üzere Kafkasya'ya yolladıklarını, Polonya saldırısı üzerine bunları kısmen geri çekmek zorunda kaldıklarını belirttikten sonra, Mustafa Kemal, şöyle devam eder :

«İşte tam bu sırada, İngilizlerin devamlı çabaları ve kışkırtmaları sonucu olarak, İngilizlere bendelik etmekten zevk alan Azerbeycan'ın Eşitlik Hükümeti ve bu hükümetin hempalarının kışkırtmalarıyla, kuşkusuz Gürcülerin ve Ermenilerin katılmasıyla ordunun, Bolşevik Ordusu'nun tamamen gerilerine düşen Gence bölgesinde Azerbeycan'ın karşıt güçleri tarafından bir karşı-devrim (irtica) meydana getirildi. Bu olay üzerine, Onbirinci Ordu'nun Komutanı, Ermeni ve Gürcü sınırlarında bulunan kuvvetlerin tümünü çekti ve bunlarla çatışmaya son verdi. Topladığı kuvvetlerle 22 Mayıs'ta Gence'de isyan eden muhalif kuvvetlere karşı hareket etti ve onları tüm cezalandırdı ve bozguna uğrattı. Nuri Paşa, hepimizce bilinen bir kişidir. Onun komutası altında iki-üç bin kişiden kurulu bir Azerî kuvvet vardı. Nuri Paşa'yı her nasılsa İngilizler kandırmışlar, kendisiyle birlikte kuvvetini kendi yararlarına kullanmışlardı. Yâni, Nuri Paşa ve kuvvetleri dahi bu Kızıl Ordu'ya karşı öteki irtica edenlerle birlikte hareket et-

mişti. Onun için Onbirinci Ordu, Gence'deki âsileri cezalandırdıktan sonra, Akdam yönünde yürüdü. Akdam, Gence'nin Güneydoğusundadır. Orada, 9 Haziran tarihinde Nuri Paşa kuvvetlerini de yendi ve perişan etti. Yenilen bu kuvvetler, Akdam'dan sonra Güneye, İran içlerine doğru çekildi».

«Nuri Paşa kuvveti, Akdam'dan sonra Hüdaaferin'e gelmiştir... *Bu kuvvetler, Nuri Paşa tarafından, doğrudan doğruya İngilizlerin emrine girmek için direktif almıştı. Fakat zamanında haberdar olduk. Doğu Ordumuz Komutanı, çabuk sonuç verici tedbirler aldı ve böylece bu kuvvetler aydınlatıldı, doğru yol gösterildi ve komutamız altına alındı. (Teşekkür olunur sesleri).* Hüdaaferin'den sonra Nahcıvan'a getirildi. Fakat tam bu kuvvetler Nahcıvan'a geldiği sırada idi ki, Ermeniler demin açıkladığım Şahtahtı'na saldırıyorlardı. Bu saldırı, az çok sarsılmış bulunan bu Nuri Paşa kuvvetleri üzerinde iyi bir etki bırakmadı. Başlarında bulunan Azerî komutanlar da kuvvetlerini elde tutamıyacak yetenekte görüldü. Bununla birlikte, bu kuvvetin ele alınabilen kısmı, 17 Temmuz'dan başlayarak 23 Temmuz'a doğru Beyazıt'a getirildi»*[364].

SOVYETLERİN BİZİMLE İTTİFAKI REDDEDİŞİNİN NEDENLERİ

Ne var ki, Sovyetlerin Ankara ile ittifaktan kaçınışının nedeni, Nuri Paşa kuvvetlerinin ve Kuzey Kafkasya'daki Türk subaylarının yarattığı kuşku ve güven-

* Kuzey Kafkasya'da Türk subaylarının kurdukları birliklerle Bolşevikler arasındaki çatışmalar, kuşku ve güvensizlik yaratmıştır. Örneğin, Kuzey Kafkasya 11 Mayıs 1918'de İttihatçı Osmanlı Hükümeti'nin desteğiyle bağımsızlığını ilân etmiş ve Istanbul ile bir Dostluk Antlaşması yapmıştır. İngilizlerce desteklenen karşı-devrimci Denikin Ordusu bu hükümeti zorla dağıtmıştır. Kuzey Kafkasya, 20 bin şehit vererek Denikin'e karşı savaşmış, Bolşeviklere yaklaşmıştır. Bunlar daha sonra bağımsızlık sözlerini tutmayan Bolşeviklere karşı tutum alacaklardır. Fakat o arada, Kuzey Kafkasya'ya yardım için gön-

sizlikten ibaret değildir. İttifaktan kaçınış, belli bir dış politika anlayışının sonucudur. Sovyetler, yalnız Türkiye ile değil, öteki ülkelerle de askerî ittifaklardan kaçınmışlardır. Dostluk ve saldırmazlık antlaşmaları imzalamaktan öteye gitmemişlerdir. Örneğin, Türkiye, İran ve Afganistan ile ayrı ayrı dostluk ve saldırmazlık antlaşmaları imzalamışlar, ama bu ülkelerle hep birlikte üçlü, ya da dörtlü bir antlaşmaya gitmeyi reddetmişlerdir. Sovyetler, Milletler Cemiyeti'ne katılmayı dahi, uzun yıllar kötü gözle görmüşlerdir.

Bolşevik liderlerle yakın ilişkiler kuran Louis Fischer, onların Türkiye ile askerî ittifakı reddediş nedenini şöyle açıklar :

---

derilen subayların Ankara'nın politikasına karşıt düşen tutumları Türkiye'nin niyetleri hakkında kuşkulara yol açmıştır. Kuzey Kafkasya'ya görevli yollanan ve orada önemli görevler başaran İsmail Hakkı ve Aziz adlı antibolşevik subaylarımız, düştüğümüz güç durumu raporlarında Karabekir Paşa'ya şöyle açıklarlar: «1920 yılı Mart ayı başlarında Kuzey Kafkasya'ya girdiğimiz zaman, Dağıstan'da Millî Savunma Kurulu ile Çeçenistan'da... Hayri Hacı vardı. İkisi de Kuzey Kafkasya bağımsızlığına darbe indiren Denikin Ordusu'na karşı savaşıyorlardı. Dağıstan'da 7 Mart 1920'de yerli Bolşeviklere karşı zamansız çıkartılan olaylar ve bâzı subaylarımızın kötü tutum ve davranışı, bu Millî Savunma Kurulu'nun Rus Bolşevikleri tarafına kaymasına yol açtı ve bu durum, kamuoyunu orada bulunmuş olan Osmanlı subaylarına karşı çevirdi. Osmanlı subayları, Bolşeviklerce suçlu ve güvenilmez oldu. Bu nedenle millet, Bolşeviklere eğilim gösterdi. Bolşevikler de bu durumdan yararlanarak bütün yönetim ve egemenliği ele aldı» (Kâzım Karabekir, İstiklâl Harbimiz, s. 777).

Denikin'den önce, 1918 yılında ise, yerli milliyetçiler ile Bolşevikler arasında çatışmalar olmuştur. Yerli milliyetçiler, Türkiye'den destek görmüşlerdir. Rus kaynakları, bu olayları şöyle hikâye etmektedir: «Enver'in arkadaşları İttihatçı İzzet (Yusuf İzzet Paşa) ve Halil Paşalar, Taman emekçilerine karşı harekâtta bulunmak için Dağıstan'a girmişler, Bolşevikleri tutuklayıp, ağılları ve köyleri yakmışlardı. Ama dağlı fakir köylüler, Biçerahov birlikleriyle Enver'in arkadaşlarını püskürtmüşler, Dağıstan şehirlerini kurtarmışlar ve Kızıl Ordu ile birleşmişlerdi» (Aralof, Bir Sovyet Diplomatının Türkiye Hatıraları, s. 22).

«Moskova-Ankara ilişkileri, daima içten olmuştur. Fakat Mustafa Kemal, en azından bir askerî ve politik ittifak antlaşması istemekteydi. Moskova'ya gönderdiği 26 Nisan 1920 tarihli mektup, bunu belirtmekteydi. Mektupta, iki ülkeyi tehdit eden yabancı emperyalizme karşı mücadeleye katılmaya hazır olduğunu bildirmekteydi.

Bolşevikler düşünmektedirler ki, komünist olmayan ülkelerle devamlı ittifaklar tehlikelidir. Bu ittifaklar, Sovyet Hükümeti'ni, savunma niteliğinde sayılmıyacak savaşlara, ya da çıkarlarına ve görüşlerine yabancı sorunların yaratacağı çatışmalara sürükleyebilir. Bolşevikleri, komünistleri ve işçi örgütlerini kovuşturan, Sovyet vatandaşlarına karşı onur kırıcı tedbirler alan bir devlete yardım etme zorunda bırakabilir.

1920 yılında Türkiye'nin durumunda, bir ittifak, Kızıl Ordu'nun Yunanlılara karşı Anadolu'da harekâtını gerektirebilecekti. Fakat Rusya tükenmişti. Kendi hesabına daha Polonya ile, Wrangel ile ve Gürcistan menşevikleri ile savaşma zorundaydı.

Onun içindir ki, Moskova, Kemal'in önerisini reddetti. Çiçerin, 2 Haziran 1920 tarihli cevabında, normal diplomatik ilişkiler kurulmasını önerdi. Ruslar, devamlı bir ittifaka, bütün sonuçlarıyla karşı çıkmakla birlikte, geçici bir işbirliğinin yararlarını görmekteydiler»[365].

Türkiye, 1920'de olduğu gibi, 1921 yılında da birçok kez ve ısrarla askerî ittifak isteyecek, Bolşevik liderler bunu kesinlikle reddedeceklerdir. Hatta Türkiye'ye gizlice silâh, cephane ve para yardımı yapma dahi, Bolşevik liderler arasında tartışmalara yol açacaktır. Verilen silâhların Bolşeviklere karşı kullanılması kuşkusu, kolay kolay giderilemiyecektir. Müthiş bir güvensizlik ve herkesten kuşku, Sovyet dış politikasına egemen olacaktır.

Sovyet-Türk ilişkilerindeki gelişmeyi izleyebilmek için, bu müthiş kuşku ve güvensizliği bilmek gereklidir.

Batı'lı emperyalist devletler, nasıl İslâm Dünyası'nda ve bütün Asya ve Afrika'da sömürgeciliğe karşı millî kurtuluş mücadelesinin öncülüğünü yapıyor diye, son Türk devletini her türlü çâreye başvurarak yok etmek istemişlerse, Batı'da kapitalizmi hem proleterya ihtilâlleriyle doğrudan doğruya, hem de millî kurtuluş hareketlerini desteklemekle dolaylı olarak tehdit eden Bolşevik rejimi yıkmak için ne mümkünse yapmışlardır. Milliyetçi Türkiye ile Bolşevik Rusya'nın ittifakını, kapitalizmin dünya egemenliği açısından, her ne pahasına olursa olsun önlenmesi gerekli bir tehlike saymışlardır.

Bolşevik İhtilâli'nden hemen sonra, daha Rusya resmen müttefik durumunda bulunurken, 23 Aralık 1917'de İngiltere ve Fransa, Clemenceau ile Lord Milner'in imzalarını taşıyan gizli bir anlaşma ile, Türkiye gibi Rusya'yı da paylaşmışlardır. Bu gizli anlaşmaya göre, Karadeniz'in Güneydoğusunda Türklere karşı eylemi İngiltere, Karadeniz'in Kuzeyinde ise düşmana karşı eylemi Fransa yürütecektir. Kazak arazisi, Ermenistan, Gürcistan ve Kürdistan İngiliz, Basarabya, Ukrayna ve Kırım Fransız nüfuz bölgesi olacaktır[366].

Aynı gizli anlaşmaya göre, Fransızlar Kırım'a, İngilizler Kafkasya'ya asker çıkaracaklar ve oralarda kukla hükümetler aracılığıyla yerleşmeye çalışacaklardır. İngiltere, Türkiye ve Rusya arasında Kafkas seddi kurarak, Atatürk'ün Şubat 1920 tarihli durum muhakemesinde belirttiği üzere, Türkiye'yi de dört yandan kuşatarak boğma çabasındadır.

Türkiye'ye ve Kemalist hükümete olduğu gibi, Bolşevik rejime karşı da bir Haçlı Seferi açan Churchill, Ekim İhtilâli'nden hemen sonra, Genelkurmay Başkanı Sir Henri Wilson'la birlikte, Almanya ile hemen barış yapıp Doğu'da Almanya'yı Bolşeviklere karşı kullanmayı denemeştir. Almanya, Batı'da Alsace-Lorraine gibi arazi kayıplarına uğrayacak, fakat Doğu'da Rusya'-

dan alacağı geniş arazi ile bu kayıplarını kat kat karşılayacaktır. Bolşevikleri ihtilâlin ilk aylarında çok ürküten Alman-İngiliz uzlaşması gerçekleşmediyse de, Müttefik Devletler, Ludendorf ve von der Goltz gibi Alman generallerini kazanarak, onları Bolşeviklere karşı kullanmışlardır. Von der Goltz'un düzensiz birlikleri, Finlandiya, Letonya ve Litvanya'da Bolşevik rejimleri ezmiş, antibolşevik hükümetleri iktidara getirmiştir. Finlandiya'da antibolşevik Çarlık generali Mannerheim'ın egemenliğini Alman birlikleri sağlamıştır.

Rusya'da bulunan 40 bin kişilik Çekoslovak kuvvetleri, İngiltere ve Fransa'nın ortak eylemiyle, Bolşevik rejimi devirmek için kullanılmıştır. Çekoslovak birlikleri, Doğu'dan ilerleyerek, 6 Ağustos 1918'de Kazan'ı ele geçirmişlerdir. 8 Ağustos'ta Samara'yı alan Çekoslovak birlikleri, Volga bölgesinde mevzilenmiş, ihtilâl merkezi Moskova'ya doğru ilerlemeye başlamıştır.

1918 YAZINDA BOLŞEVİKLİK YIKILMAK ÜZEREYDİ...

Bu ilerleyiş, genel bir planın parçasıdır. Kuzey Denizi'ne, Arhangelsk'e Müttefik çıkartması planlanmıştır. Arhangelsk-Moskova yolu üzerinde Yaroslov ve Ribinsk gibi şehirlerde, Fransız Elçisi Moulens'in tertibiyle, Kerensky'nin Harbiye Bakanı Yardımcısı Savinkov, antibolşevik ayaklanmalar düzenlemiştir. Kazan-Moskova yolu üzerinde Murom ve Arzamasta'da Beyaz ayaklanmalar başlatılmıştır. Almanları da Bolşeviklere karşı harekete geçirebilmek için Almanya'nın Moskova Elçisi Mirbach ve Ukrayna'daki Alman kuvvetleri komutanı Eichorn öldürtülmüştür. Lenin, suikastten yaralı kurtulmuştur. Özetlersek, *1918 Ağustosunda, Bolşevikler, Moskova'da kuşatılmış bulunmaktadır.* Moskova'nın düşmesiyle Bolşevik rejim de son bulacaktır. Louis Fischer, Churchill'in ateşli taraftarı olduğu bu ilk Bolşevik rejimi devirme planını şöyle açıklar :

«Arhangelsk'ten Moskova'ya Kuzey-Güney yolu,

hemen hemen düz ve açık bir yoldur. Yol üzerinde önemli iki şehir, Vologda ve Yaroslov'dur. Ribinsk, Yaroslov'un yakınındadır. Kazan-Moskova, Doğu-Batı yolu da hemen hemen düz ve açıktır. Yol üzerinde önemli şehirler Arzamas ve Murom'dan ibarettir. Bütün bu şehirler Müttefiklerin ve onların Rus işbirlikçilerinin eline geçtiği takdirde, Moskova ve Moskova ile birlikte Bolşevik rejim düşecekti. Planı hazırlayanlar bunu bilmekteydiler.

Yollar, Beyaz Rus Ordusu tarafından temizlenecekti. Beyazlar, Angloamerikanlara Arhangelsk-Moskova, Çekoslovaklar ise Kazan-Moskova yolunu açacaklardı. Angloamerikanlar, Arhangelsk'ten gelirken, Çekoslovaklar da aynı zamanda Kazan'dan Moskova'ya ulaşacaklardı»[867].

Öte yandan Ağustos 1918'de Japon, İngiliz, Fransız ve Amerikan kuvvetleri, Doğu'da Sibirya'ya çıkarlar 22 Eylül 1918'de Ufa'da «Bütün Rusya Geçici Hükümeti» kurulur. Omsk'a yerleşen bu hükümetin Savunma Bakanı Amiral Kolçak'tır. 18 Kasım'da bir darbe yaparak, İngilizlerin adamı olan Kolçak, kendini «Rusya'nın Yüksek Şefi» ilân eder. Kolçak, bir kısmı İngiliz üniforması taşıyan ve tamamen İngilizlerin donattığı ordular hazırlamaya koyulur.

Bolşevik rejimi yıkılmak üzere gözükür. Fakat Troçki'nin kurduğu ve bizzat yönettiği Kızıl Ordu, 10 Eylül'de Kazan'ı almayı ve Çekoslovakları Ural'a sürmeyi başarır. Beyaz ayaklanmaları söndürülür. «Beyaz Terör»e «Kızıl Terör» ile karşı konur. Böylece, Bolşevik rejim büyük özverilerle çökmekten kurtarılır.

ISTANBUL'UN İŞGALİ ÜZERİNE LENİN'İN KORKUSU

Bu sırada Dünya Savaşı, Almanya ve müttefiklerinin yenilgisiyle sona erer. Boğazlar, İtilâf Devletleri'nin eline geçer. Lenin, ilk zafere rağmen, eskisinden daha kuşkuludur. Boğazlar'da üslenen ve elleri serbest

kalan İtilâf Orduları'nın Karadeniz sahillerine büyük kuvvetler çıkarmasını bekler. Lenin, gazeteci Philips Price'in yazdığına göre, *Kasım 1918 başında «Müttefik donanmalarının Boğazlar'ı aşıp, tanklar ve savaş biliminin en son yenilikleriyle donatılmış tecrübeli orduları Rusya sahillerine boşaltacağına inanmaktadır»*. Müttefikler ve Almanya arasında bir anlaşmadan korkmaktadır. Batı'da biraz daha yumuşak davranma karşılığı, Doğu'da Bolşevikliği ezmek için Alman Ordusu'nun kullanılmasından kuşkuludur. Türklerin de Müttefiklere hizmetlerini sunduğu ileri sürülmektedir.

Lenin, Çiçerin'e Dünya Savaşı'nın son bulmasının artırdığı kuşkularını şöyle açıklar:

«Şimdi milletlerarası sermaye bize karşı harekete geçmeye başlayacak»[368].

BOLŞEVİK RUSYA'YI KUŞATMA PLANI

Gerçekten, daha savaş bitmeden 27 Ekim 1918'de Clemenceau, General Franchet d'Esperé'ye «*Rusya'da Bolşevizmin düşüşünü sağlamak amacıyla ekonomik kuşatma genel planı*»nı gönderir. Buna göre, Rusya'nın ekonomik açıdan yaşayabilmesi için gerekli olan Ukrayna, Kafkasya ve Batı Sibirya bölgeleri, Bolşeviklere tamamen kapanacaktır. Buralarda antibolşevik Rus unsurlarının egemenliği sağlanacaktır. Askerî müdahale ve Çarlık generalleri eliyle bu gerçekleştirilecek ve Bolşevizm devrilecektir.

«Bolşevizme karşı mücadelesinde Rusya'ya getirilecek yardım» konusunu tartışmak üzere, antibolşevik bütün unsurlar ve Beyaz Ruslar, 17 Kasım 1918'de Romanya'ya Jassy Konferansı'na çağırılırlar. Konferans, İngiltere ve Fransa elçiliklerinde toplanır ve İtilâf Devletleri'nin Rusya'ya 150 bin kişilik bir askerî kuvvet göndermesi kararlaştırılır. Rusya'da bir diktatörlük kurulması ve işbaşına Denikin'in getirilmesi üzerinde birleşilir.

Müttefik donanması, Boğazlar ve Istanbul ellerinde

olduğu için, 23 Kasım'da Karadeniz'de Novorossisk'e gelir ve Denikin'i «Güney Rusya Rus Kuvvetleri Komutanı» diye selâmlar. 17 Aralık'ta Yunan ve Polonya birliklerini de içine alan, tanklar ve uçaklarla donatılmış 12 bin kişilik Fransız kuvveti Odesa'ya çıkmaya başlar. Kırım, ele geçirilir. 16 Kasım'da İngiliz birlikleri Bakû'ya girer. Bir hafta sonra bir İngiliz tümeni Batum'a çıkartma yapar. Karadeniz'e tamamen İngiliz-Fransız donanması egemendir.

Bolşevik rejimin kuşatılması kısa sürede tamamlanır. Kuzey'de Beyaz Deniz bölgesinde İngiliz, Fransız, Amerikan ve Sırp birlikleri vardır. Von der Goltz'un Alman birlikleriyle Finlandiya'da ve Baltık'ta antibolşevik hükümetler kurulur. Almanlar, İngiliz donanması ve Polonya, Baltık Denizi'ni kapamaktadır. Fransa güdümündeki bir Polonya, Beyaz Rusya ve Ukrayna'yı ilhak hazırlığı içindedir. Fransa ve İngiltere'nin tam bir uydusu olan Romanya, Basarabya'yı işgal etmiştir. Türkiye ve Boğazlar işgal altındadır. Fransa Ukrayna'da, Denikin Kuban'dadır. Kafkasya ve Türkistan İngilizlerin elindedir. Doğu Sibirya'da Japonlar ve işbirlikçileri Semenov, Batı Sibirya'da ise Amiral Kolçak ve Çekler egemendir.

Ekonomik abluka, tam işler. Moskova'dan en son İskandinav ülkeleri diplomatik misyonları da ayrılır ve 1919 yılı içinde Rusya dış ülkelere ne birşey satabilir, ne de oralardan ithalât yapabilir. Oysa mal ithaline müthiş ihtiyaç vardır, fakat elindeki altınını bile kullanamaz.

17 Ocak 1919'da Paris'te Barış Konferansı'nda Mareşal Foch, antibolşevik bir seferde serbest kalmak için Almanya ile hemen barış imzalanmasını, *Polonya'ya bir Amerikan generalinin komutasında büyük bir Amerikan ordusunun gönderilmesini, Almanya'daki Rus esirlerinin Bolşeviklere karşı kullanılmasını ister.* Wilson ve Lloyd George, ordu yollamak yerine, başka yollardan Bolşevikliğin devrilmesini önerirler. Lloyd George,

askerlerin Bolşeviklere karşı döğüşmiyeceğini, ayaklanacağını ileri sürer. 21 Ocak 1919 tarihli Barış Konferansı toplantısında, Lloyd George, Başkan Wilson ve Clemenceau'ya Bolşevizmle savaşmak için kurulması tasarlanan 150 bin kişilik orduya Fransa ve Amerika'nın katkısının ne olacağını sorar. İkisi de hiçbir kuvvet veremiyeceklerini söylerler. Mareşal Foch, Fransızlarla değil, Amerikan, Rus, Polonyalı ve Romanyalı askerlerle Bolşeviklere karşı savaşmayı tasarlamaktadır. İtalya da asker vermeyi reddeder.

Fransa, ekonomik ve askerî kuşatma yoluyla, Polonya, Baltık Devletleri, Romanya, Çekoslovakya'ya silâh ve cephane sağlayarak, müdahalelerini gerçekleştirme peşindedir. Hatta *Türkiye'yi bile bu yolda kullanma eğilimindedir.* İngiltere ise, Denikin, Yudeniç ve Kolçak ordularıyla Bolşevikliği çökertmek çabasındadır. Churchill'e gelince, Mareşal Foch'un Napolyonvâri planını benimseyerek, Sovyet Rusya'ya karşı derhal büyük askerî kuvvetlerin gönderilmesini istemektedir. Ne var ki, savaştan bıkkın Batılı askerler, Bolşeviklerle savaşa isteksizdirler. Fransızların Karadeniz filosunda ayaklanmalar olur ve Ukrayna'nın fethine gelen Fransız birlikleri 2 Nisan 1919'da geri çekilme emri alır. Fransa, bundan sonra Polonya ve Romanya'ya silâh ve cephane sağlayarak, onlar aracılığıyla Bolşeviklikle mücadeleye yönelecektir. İngiltere de, Kafkasya'da uzun süre kuvvet barındıramıyacak, çekilmek zorunda kalacaktır. Curzon'un ısrarıyla ancak Batum'da 1920 yazına kadar İngiliz birlikleri kalacak, sonunda onlar da gideceklerdir. Böylece ekonomik ve askerî kuşatma ve Beyaz Ordularla içeriden çökertme, Batı'nın ortak politikası olmaktadır.

1919 baharında kendisini «Rusya'nın Yüksek Şefi» ilân eden Amiral Kolçak'ın Bolşevik rejimi devirmesi beklenmektedir. İngilizlerin baskısıyla Denikin, Yudeniç ve Arhangelsk'teki Çayakovski-Millet, Kolçak'ın otoritesini tanırlar. Kolçak, Mart 1919 başında Ural-

lar'a doğru ilerler. Burada 112 bin kişilik Kolçak Ordusu, Kızıl Ordu'yu geriletir ve Volga'ya doğru yürüyüşe geçer. Artık Moskova'nın düşmesi beklenmektedir. Fakat Mayıs başlarında Bolşevikler, Kolçak'ı püskürtmeyi başarırlar.

Kolçak durdurulurken, Güney'den Denikin'in 150 bin kişilik iyi donatılmış ve iyi eğitilmiş ordusu, Mayıs'ta Moskova'ya doğru yürür. İngiltere, Denikin'e her türlü yardımı yapmıştır. 21 Mayıs 1919 tarihli Manchester Guardian'a göre, İngiltere, 250 bin kişilik bir orduyu donatacak silâh ve topu Denikin'e sağlamıştır. İki bin İngiliz subayı Denikin'in yanında bulunmaktadır. Denikin, Mart 1919'dan Ekim 1919'a kadar ilerler. 14 Ekim'de Moskova'ya 245 mil uzaklıktaki Orel şehrine kadar gelir. Moskova Savunma Komitesi kurulur. İşçiler, fabrikaları bırakarak şehri savunmaya koşarlar. Denikin, püskürtülür. Kasım 1919'da geri çekilmeye başlayan Denikin, 1920 Martında Kuzey Kafkasya'da direnmeye çalışır. Fakat orada da tutunamaz. Denikin'in tank, uçak, lokomotif ve topları Bolşeviklerin eline geçer.

Denikin, Mayıs saldırısına başlarken, Yudeniç —Estonya askerleriyle birlikte—, Estonya'dan Petrograd'a ilerlemeye koyulur. Yudeniç, Mayıs'tan Ağustos'a kadar başarıyla ilerler, Petrograd'a yaklaşır. Bir ara gerilerse de, Yudeniç'in tankları Ekim 1919'da yine Petrograd kapılarındadır. Troçki, Petrograd'a koşar, sokak savaşlarına hazırlanır. Kasım'da Yudeniç durdurulur.

Ekim'de Kızıl Ordu Urallar'ı aşar, Kolçak'ın başkenti Omsk'u ele geçirir, 100 bin tutsak alınır. Kolçak, Sibirya'daki Müttefik Kuvvetleri Komutanı Fransız Generali Janin'e sığınır. Durumunu nâzik gören General Janin, Amiral Kolçak'ı Bolşeviklere teslim eder. Kolçak, 7 Şubat 1920'de yargılanır ve idam edilir.

Böylece, iç savaş geniş ölçüde önlenmiş olur. Bir İngiliz resmî yayını, mütarekeden Ekim 1919'a kadar

bu işler için 94 milyon İngiliz lirası harcandığını belirtmektedir. Üç yılda Japonya da 70-80 milyon İngiliz lirası harcamıştır. Fransa, Polonya, Romanya ve Çekoslovakya'yı antibolşevik savaşlara sürüklemek için bir servet yitirmiştir. Amerikan Hazinesi, Beyaz generallere 100 lokomotif sağlamıştır.

POLONYA SALDIRISI

İngiltere güdümündeki Denikin, Yudeniç ve Kolçak ordularının 1919 yılında yenilgisi üzerine, Beyaz generallerden uzak duran Polonya harekete geçer. Polonya, Ukrayna ve Beyaz Rusya arazisini, federasyon etiketi altında, kendi arazisine katma çabasındadır. Polonya'nın arkasında İngiltere'den çok Fransa vardır. Fransa, Bolşevik rejimi devirmenin yanı sıra, büyük sermaye yatırdığı Ukrayna'yı Rusya'dan koparmak çabasındadır. Selânik, Istanbul ve Odesa'ya yerleşen Fransa, Ukrayna'da Rusya'dan ayrılma amacını güden Petliyura hareketini desteklemiştir*. Polonya, Petliyura ile ittifak yapmıştır.

Polonya birlikleri, 1920 yılında, Rusya'ya doğru harekete geçer. 5 Şubat 1920 tarihli New York Times, bu ilerleyişi şöyle yorumlar :

«Müttefiklerin Moskova'ya bir Polonya Ordusu göndermesini isteyen Mareşal Foch'un savunduğu teoriden Fransa vazgeçmemektedir. Polonya ve Romanya birlikleriyle, Polonya'yı korumak için değil de, Sovyetleri ezmek için bir savaş düzenlemek istemektedir».

Fransa, yalnız Polonya ve Romanya'yı değil, Macaristan'ı dahi Bolşeviklere karşı yürütmek istemektedir. 100 bin Macar askerinin, Karpatlar'dan geçip Polonya'ya katılmasına çalışmaktadır. Finlandiya aynı

* Fransa, ayrıca Masonlardan yararlanarak Don bölgesinde dahi antibolşevik eylemlere girişmiştir. Markotun'un yardımıyla burada Mason localarını yaymıştır. 1917 sonlarında, Don kazaklarının Fransızların yönetiminde giriştikleri antibolşevik eylemlerde Mason locaları rol oynamıştır.

yola itilmektedir. Hatta *Fransa, dostluk maskesiyle, Türkiye'yi bile Bolşeviklere karşı Kafkasya'da yürütmeyi deneyecektir.*

Polonya birlikleri, Nisan'da Ukrayna'ya girerler. Hızla ilerleyerek Ukrayna'nın eski başkenti Kiev'i alırlar. Kızıl Ordu, ancak Haziran'da Polonya birliklerinin ilerlemesini durdurur. Temmuz'da hızla Polonya içlerine doğru yürür. Bolşevikler, zafer sarhoşluğu içindedir. Lenin, Polonya ve Almanya'da Bolşevikliğin ilânını beklemektedir. Böylece Bolşevik rejim, Rusya'da tek başına kalıp çökmekten kurtulacaktır.

İngiltere, Bolşevik ilerlemesini tehditle durdurmak isterse de, başarı sağlayamaz; Fransa ise, savaşın durdurulmasına karşıdır. Fransa, 11 Ağustos'ta Wrangel'i Güney Rusya Hükümeti'nin başı olarak tanır. 16 Ağustos'ta Kızıl Ordu Vistül'e erişir. Fakat Polonyalılar toparlanırlar ve Kızıl Ordu'yu püskürtürler. Polonya birlikleri yeniden Rusya'ya doğru ilerleyişe geçerler. Bolşevikler, Curzon'un öngördüğünden daha fazla arazi vererek Polonya ile 21 Eylül'de barış görüşmelerine başlarlar. 18 Mart 1921'de barış antlaşması imzalarlar.

Bolşevikleri, Polonya'ya aşırı ödün vermeye iten nedenlerden biri, Polonya saldırısıyla birlikte Güney'den harekete geçen Wrangel'e karşı serbest kalmaktır. Wrangel, Denikin'in mirasçısı olmuştur. İngilizler, Denikin ordusundan artakalan asker ve subayları, İngiliz gemileriyle Kırım'daki Wrangel'e taşımışlardır. General Percy askerî misyonu, Wrangel'e yardımcılık yapmaktadır. Fransa, Wrangel'e çok daha büyük bir destek getirmiştir. Onu, Güney Rusya Kömür ve Demir Devleti'nin başı olarak benimsemiş ve ordusunu donatmıştır. Zırhlı trenlere, uçaklara, büyük bir donanmaya ve iyi yetişmiş suvariye sâhip bulunan Wrangel, 1920 baharında şişe biçimindeki Kırım yarımadasının dar boğazından çıkarak, Ukrayna'ya doğru 75 bin kişilik ordusuyla harekete geçer. Ağustos ve Eylül'de Wrangel saldırıdadır. Fakat Polonya ile savaşı bitiren Kızıl Ordu, bütün gücüyle Wrangel'e doğru döner, 10 Kasım

1920'de Wrangel, Kırım'dan atılır. Wrangel Ordusu'nun kalıntıları Istanbul'a gelir ve 100 gemilik donanması Fransa'nın yolunu tutar*.

DÜŞMAN DEVLETLER ÇEMBERİ

İç savaş ve Polonya saldırısı böylece son bulur. Fakat İtilâf Devletleri, özellikle Fransa, Bolşevik Rusya'yı bir düşman devletler çemberi içinde tutmak ve onları antibolşevik bir savaşa kışkırtmak çabalarından vazgeçmezler. Bu tutum, Bolşevik liderleri devamlı bir kuşku, korku ve güvensizlik içinde yaşatır. Kapitalist devletlerin Bolşevik rejimi devirmek için her an bir saldırıya girişebilecekleri korkusunu onlarda kökleştirir. Gerçekten, Fransa'nın isteğiyle 1921 baharında Romanya, Polonya ile ittifak yapar. Böylece Fransa-Küçük Antant-Polonya antibolşevik üçgeni tamamlanır. 13 Eylül 1921'de Sovyet Dışişleri Bakanlığı, bu üçgenin Rusya'ya karşı birlikte savaş ilânına hazırlandığını bir bildiriyle açıklar. Savaş ilânı gerçekleşmese de, Polonya ve Romanya, Makhno, Petliyura, Savinkov gibi antibolşevik kuvvetlerin arazilerinde üslenmesine ve Rusya'da baskınlar ve ayaklanmalar düzenlemesine izin verirler. Finlandiya topraklarında da, Fin subaylarının yönetimindeki çeteler, Rusya'ya saldırılar düzenlerler. Stalin, Aralık 1921'de Pravda'da yazdığı bir yazıda bu durumun yarattığı yeni bir saldırı korkusunu şöyle belirtir :

---

* Ali Fuad Cebesoy'un anılarında yazdığına göre, Sovyet Rusya'nın 7 Nisan 1921'de Wrangel Ordusu'nun askerlerini affetmesi ve Fransa'nın yardımı kesmesi üzerine, Türkiye'deki bu askerler, Bolşeviklerin tarafına geçmiştir. 21/22 Nisan 1921 gecesi Moskova'da Stalin, Cebesoy'a Anadolu Ordusu'nun Boğazlar'a yürümesini ve Wrangel kuvvetlerinin de Istanbul'daki İngiliz ve Fransız askerlerini arkadan vurmasını önermiştir. Cebesoy'a göre, Enver Paşa da Trakya'da Wrangel ile birlikte İtilâf'a karşı bir eylem tasarlamıştır. Atatürk, 10 Mayıs 1921 tarihli telgrafıyla, bu askerlerin silâhlarının alındığını, artık bunlarla ortak bir eylem düşünülemiyeceğini bildirir (Ali Fuad Cebesoy, Moskova Hatıraları, s. 187).

«Emperyalizmin ajanları, altın ve öteki 'hediyeler' ile, Rusya çevresinde ekonomik —yalnızca ekonomik değil— bir çember kurmak için Türkiye, İran, Afganistan ve Uzak Doğu'ya akın ediyorlar. Bu süreçte, İtilâf Devletleri'nin paralarıyla kendilerini silâhlandırarak ve Petliyura ve Savinkov'ların Beyaz Muhafız Birlikleri'ni Rusya'ya fırlatarak, Polonya, Romanya ve Finlandiya da üzerlerine düşen rolü oynamaktadırlar. Bütün bunlar, Rusya'ya karşı yeni bir saldırı hazırlığı genel çerçevesinde ayrı halkalardır»[369].

Aynı günlerde Lenin, Çarlık İmparatorluğu'nun parçasıyken, Bolşeviklerin hemen bağımsızlıklarını tanıdıkları Polonya ve Finlandiya gibi devletlerin, antibolşevik saldırı üssü hâline gelmelerinden yakınmakta ve buna tahammül edilemiyeceğini belirtmektedir :

«Çetelerini ve Beyaz Ruslarını üzerimize saldırtan Romanya, Polonya ve Finlandiya hükümetleri iyice bilmelidirler ki, Sovyet Cumhuriyetleri savaştan nefret ettikleri için pek çok ödünleri göze alarak barışı sürdürmeye çalışmışlardır ve çalışacaklardır. Fakat onlar da sabrımızı tüketmemelidirler. Rejimimiz, eski Rus Çarlarının yönetiminden kurtardığı ve bağımsızlığını sağladığı milletlerin yeniden üzerimize yürümelerine tahammül edemez».

Yine aynı günlerde Troçki, Batılıların Bolşevik Rusya'yı devamlı bir düşmanlık çemberi içinde tutacaklarını, savaşa hazır olmak gerektiğini belirtmektedir :

«Bu yılın altı ayı çete çarpışmalarıyla geçti. Kızıl Ordu, memlekette başarılı oldu. Çeteler yok edildi. Şimdi çeteler, içeride teşekkül edemiyecek bir duruma gelmiştir. Kızıl Ordu'yu daha çok küçültemiyeceğiz. Çünkü İngiliz neft, İtalyan manganez kapitalistlerinin örgüt yaparak Bakû'yu Sovyet yönetiminden geri almaya kalkıştıkları anlaşılıyor. Polonya, bir yandan garanti vermekten kaçınmaz iken, öte yandan memleket içini karıştırıyor. Romanya ile olan görüşmelerimiz sıra-

sında, Rusya öteki bir devletin saldırısına uğradığı takdirde, Romanya bir türlü tarafsız kalma garantisini verememişti. Japonya, İngiltere, Amerika ve kısmen de Fransa'nın uygun bulmasıyla Uzak Doğu Cumhuriyetimize saldırıya başladı. Japonya, Sahalin'i kendi ülkesiymiş gibi işgal etti...

28 Ağustos 1921'de Rusya'da açlık kendini en feci biçimde göstermeye başladığı zaman, biri Romanya ve Polonya, öteki Finlandiya olmak üzere iki yönden ciddî bir saldırı tehlikesine uğradık...

Barışı Avrupalılar istemiyor... *Dışarıdaki Rus göçmenlerinin ve bunların koruyucusu olan Fransa Hükümeti'nin her çeşit davranışı gösteriyor ki, eğer Sovyet Rusya, Avrupa'nın öteki devletleriyle bir barış yapmaya yaklaşacak olursa, her neye mal olursa olsun, bunun önüne geçmenin baş amaçları olduğu anlaşılıyor...*

Son haftalarda savaş tehlikesi azalmamış, aksine artmıştır».

Bu kuşatılma ve antibolşevik savaş korkusu, Bolşevik liderlerde azalmadan devam edecektir. 17 Mart 1922'de Polonya, Finlandiya, Estonya ve Litvanya bir anlaşma imzalayınca, bunu antibolşevik savaş hazırlığı sayıp telâşlanacaklardır. İngiltere'nin Almanya'ya karşı Fransa'ya garanti vermesi biçiminde sunulan Locarno, Çiçerin için antisovyetik bir eylemdir. Almanya'nın Milletler Cemiyeti'ne girmesiyle, bu kuruluş yasasının onaltıncı maddesinden yararlanarak, Almanya'nın Rusya'ya saldırı için Fransız birliklerinin topraklarından geçişine izin vereceğine inanılmaktadır. Çiçerin, «Almanya'nın Milletler Cemiyeti'ne girişi, Sovyetler Birliği'ne saldırı için politik ve coğrafî kapıyı açabilecektir» demektedir. *1927 yılında İngiltere, Sovyetler Bilriği ile diplomatik ilişkilerini kesince, Moskova'da savaş beklenir.* O günlerde Moskova'da bulunan Louis Fischer, diplomatik ilişkilerin kesilmesinin yarattığı savaş korkusunu şöyle anlatır :

«Antibolşeviklerin davranışı, İngiltere'nin savaşçı

niyetleri hakkındaki Rusların kuşkusunu doğrulamaktaydı. Avrupa'da, Çin'de ve Rusya içinde bulunan Beyazlar, coşmuşlar ve diplomatik ilişkilerin kesilmesini, Bolşevik rejime karşı şiddetli hücumlara girişmek için fırsat saymışlardır. Beyaz Ordu'nun birçok şefi, ünlü aristokratlar, bu tarihte gizlice Rusya'ya girmişler ve Mayıs 1927'de Gepeu tarafından yakalanıp öldürülmüşlerdir. Yine o günlerde karşı-devrimciler, resmî kişilere, fabrikalara, toplantılara karşı terörist eylemlere girişmişlerdir. Voikoff, 1927 Haziran'ında genç bir Beyaz Muhafız'ın kurşunlarıyla can vermiştir... Bolşevikler, bu eylemleri savaşa ön hazırlık saymışlardır.

Kuşkusuz, Bolşevik devlet adamları Rusya'ya bir İngiliz Ordusu'nun saldırısını bekliyor değillerdi. Rykoff :

— *İngiliz diplomasisinin geleneklerine uygun biçimde, İngiltere, kendi savaşını yabancı ellere yaptıracaktır, demektedir.*

Stalin de aynı kanıdadır :

— İngiltere, daima bu taktiği kullandı ve zaman zaman kestaneleri kendisi için ateşten çıkaracak budalalar bulmayı başardı.

Ruslar, tehlike Polonya, ya da Mançurya'dan geldiğine göre, Baldwin Hükümeti'nin Mareşal Pilsudski'den, ya da Çang So-Lin'den yararlanmasını beklemişlerdir.

Tehdit yakındır, savaş kaçınılmazdır. Stalin, 23 Temmuz 1927 tarihli İzvestia'da şöyle yazmaktadır :

— Söz konusu olan belirsiz bir tehlike değildir. Tehlike, açık ve gerçektir. Yeni bir savaş, özellikle Sovyetlere karşı bir savaş söz konusudur.

Stalin, Pekin'deki Sovyet Elçiliği'ne saldırıdan İngiltere'yi sorumlu tutmaktadır. Arcos'ta (Londra'daki Rus ticaret şirketi) yapılan arama, İngiliz antisovyetik zincirinin ikinci halkasını teşkil etmektedir. Üçüncüsü, yeni bir Saray-Bosna olayı yaratma ve Sovyetleri Polonya'ya karşı savaş ilânına sürükleme umuduyla Voikoff'un öldürülmesidir...

Stalin, şöyle devam etmektedir :

«— *İngiliz Hükümeti'nce Sovyetlere karşı yürütülen 'operasyonlar', hâlen Sovyet Rusya'ya karşı bir malî abluka düzenlenmekte oluşu, öteki devletlerle gizli konferanslar yapılması, Ukrayna, Gürcistan, Azerbeycan, Ermenistan vb. gibi Sovyetler Birliği devletlerinde ayaklanmalar çıkarmak için 'göçmen hükümetleri' beslemesi, köprüleri uçurmak, fabrikaları yakmak, dış ülkelerdeki Sovyet Elçiliklerini terörize etmek için bir sürü casus ve teröristi parayla tutması... Bütün bunlar İngiliz Muhafazakâr Hükümeti'nin Sovyetler Birliği'ne karşı bir savaş düzenlemeye kesin kararlı olduğunun kanıtlarıdır*»[370].

Stalin, Alman saldırısından on yıl önce, 4 Şubat 1931'de de bu kez doğru çıkan bir kehanetle şu görüşü ileri sürmüştür :

«— İleri ülkelerin 50-100 yıl gerisindeyiz. Bu mesafeyi on yılda almak zorundayız. Ya bunu başaracağız, ya da yok olup gideceğiz».

Bolşevik liderlerinin bu yok edilme korkusu, Atatürk döneminde Türk-Sovyet ilişkilerine damgasını vuracaktır. Fakat Türk-Sovyet ilişkilerine geçmeden önce, İngiltere ve Fransa'nın bu ilişkiler karşısında tutumunu bilmek gereklidir.

BATI'NIN KEMALİST-BOLŞEVİK İTTİFAKI KORKUSU

Gerek Fransa, gerekse İngiltere, Türkiye'ye karşı farklı politika izlemekle birlikte, Bolşevik-Kemalist ittifakını önlemek gerektiği hususunda birleşmişlerdir. Denikin yenilip, Kafkasya'da Kemalist-Bolşevik bağlantısı kurulma olasılığı belirince, Waldrop, 3 Ocak 1920'de Londra'ya alarm zillerini çalmıştır :

«İki güruhun —Bolşevik ve Kemalist— birleşmelerine İngiltere engel olmalıdır».

Fransız Mareşali Foch da, Bakû'nun kaybedileceğini görünce, Bolşeviklere karşı bir set kurulmasını istemiştir.

Atatürk, bu planları hemen sezmiş, yukarıda sözünü ettiğimiz 5 Şubat 1920 tarihli durum muhakemesinde İtilâf'ın oyununu açıklamıştır :

«İtilâf Devletleri, Bolşevikler ile Türklerin arasını Kafkas milletleri aracılığıyla kesmek planını bulmuşlardır».

Kemalist Türkiye ile Bolşevik Rusya'nın ittifakı kesinlikle önlenecektir. Fakat Türkiye'ye karşı nasıl bir politika izlenecektir? Bu konuda görüşler ayrılmaktadır. Türkiye'yi zorla dize getirmek, parçalamak ve iyice güçsüz düşürmek politikası Lloyd George tarafından benimsenmektedir. Fransa ise, Türkiye'ye az çok ödün vererek onu kazanmak ve Bolşeviklere karşı kullanmak çabasındadır. İngiltere'nin Kafkas seddi planında Fransa, Türkiye'ye de yer vermektedir, hatta Türkiye'yi «Doğu'nun Polonyası» yapmak istemektedir. Amerikalı profesör Earle, bu Fransız politikasını şöyle değerlendirir :

«*Nasıl ki Almanya, Osmanlı gücünü Rusya'ya ve İngiltere'ye karşı kullandıysa, Fransa da, borçlarını ödemeyebilecek bir Bolşevik Rusya'ya karşı milliyetçi Türkiye'yi kullanabilirdi*»[371].

Prof. Toynbee, Türkiye'ye karşı bu Fransız politikasını daha iyi açıklar :

«*Bolşevikler iç savaşla yok edilemeyince, komşu ülkelerin düşmanlığı ile sıkıştırılmış durumda tutulabilirdi. Fransız yazarları, Türkiye'yi bir Doğu Polonyası olarak düşünmeye başladılar. Gerçekten, Lloyd George'un Yunanistan'ı Türkiye'ye karşı kullanmasına benzer biçimde, Fransız politikası, Rusya'ya karşı Türkiye'yi kullanma biçimini aldı*»[372].

Türk yöneticileri, Fransa ile Ankara Anlaşması'nı 1921 sonbaharında imzalamakla ve Fransız dostluğunu araştırmakla birlikte, Paris hükümetlerinin Bolşevik Rusya'yı düşman hükümetlerle kuşatma ve onları savaştırma politikasını bilmektedirler. Nitekim Dışişleri Bakan Vekili Celâl Bayar, 16 Mart 1922 tarihli bir resmî yazısında, Fransızların Rusya'yı düşman devletlerle kuşatma politikasını şöyle değerlendirmektedir :

«*Belçika-Polonya ittifakı, Küçük Antant, İskandinavya Topluluğu, Yugoslavya ve Bulgar dostluğu bir silsilesidir ki, Türkiye-Kafkasya dostluk politikası, onun bir halkası olmak üzere düşünülmektedir.* Fransa-Polonya arasında askerî ittifak vardır. Fransa-Küçük Antant yakınlaşması, İtalya'yı Fransa'ya son derece hasım kılmıştır. Fransız politikasının Türkiye lehinde olması, Türkiye'nin tasarlanan toplulukta güçlü bir etken olabileceği düşüncesine, ikinci olarak Suriye'nin, üçüncü olarak İslâm sömürgelerinin yönetimini kolaylaştırmaya, dördüncü olarak Bakû petrol madenlerine sâhip olma isteğine dayanmaktadır. Franklin-Bouillon da petrol sorununa ilgisi yüzünden Türkiye dâvâsıyla uğraşmıştır. Fransızlar, Türkiye'nin barışa kavuşmasını, Türkiye işlerinin kendi uzman ve maliyecileri eliyle düzenlenmesini düşünüyorlar»[373].

Fransa bu yüzden Türkiye'ye karşı daha dostça görünüşlü, Lloyd George ise düşmanca bir politika izlemiştir. İngiltere, çok daha sonra, Fransız politikasına yaklaşacaktır. Fakat amaç, tıpkı Fransız politikası gibi, Kemalist-Bolşevik yakınlaşmasını engellemektir. Prof. Toynbee, bu politikayı şöyle tanımlar :

«*Anadolu'daki Türk milliyetçi hareketi ile Rusya'daki Bolşevik Hükümeti arasında bir ittifakın tehlikeleri, bâzen milliyetiçleri ezmek için, bâzen de onlara uzlaşıcı davranmak için bir gerekçe olarak gösterildi*»[374].

ANADOLU'DA FRANSIZ MANDASI

Fransa, daha 1919 yılında Türkiye'nin dostu pozuna girer. Ankara'da sonraları çok entrikalar çevirecek olan Fransız Albayı Maugin, 1919 yazında Paris Barış Konferansı'nda Türkiye'nin dörde bölünmesinin kararlaştırıldığını, parçalanmaktan kurtulmak için Fransız mandasının istenmesini Vahdettin'in Başyâveri Naci Eldeniz Paşa'dan ister :

«— Eğer memleketin parçalanmasını istemiyorsanız, Fransız mandasının istenilmesini Zât-ı Şâhâne'ye

öğütleyiniz. Bu takdirde Dörtler Konferansı'nın kararını uygulamaya gerek kalmaz»[375].

1919 sonbaharında Sıvas'a gelen, Fransa'nın Orta Doğu politikasını biçimlendiren kişilerden George Picot, Mustafa Kemal'e dostluk gösterileri yapar, ekonomik çıkarlar karşılığı Güney illerimizin boşaltılacağını bildirir. Kemalistler de Batılılar Cephesini parçalamak için Amerikalı General Harbord'a Amerikan mandasından yana oldukları umudunu verdikleri gibi, Picot'ya da bol bol ekonomik umutlar dağıtırlar. Türkiye üzerinde yalnız Fransa'ya bir cins ekonomik mandaterlik tanıyacaklarına, Kilikya'da geniş yetkili konsolosların kontrolünü öngören özel bir rejimden yana olduklarına Fransızları inandırmaya çalışırlar[376].

Denikin yenilgisi üzerine, 1920 başında, etkili Le Temps gazetesi, «Türk Millî Ordusu'nun Türkiye'de düzenli yaşamı yeniden kurup kuramıyacağı ve müslüman unsurunun Bolşeviklere karşı İtilâf Devletleri'ne yardımda bulunup bulunmayacağı» sorununu ortaya atar. Fransız devlet adamları, Türkiye'yi Bolşeviklikten kurtarmak için Türklere onurlu bir barış önerilmesini ileri sürmeye koyulurlar.

İngilizlerden de «Bolşevik olmasınlar» diye Türklere biraz daha yumuşak davranılmasını isteyenler vardır. Amiral de Robeck, 9 Mart 1920'de Curzon'a «Türk topraklarının Yunanlılara verilmesinin, Türkleri Bolşeviklerin kucağına atacağını» yazar. Istanbul'dan Yarbay Luke de, raporunda, İslâm Dünyası'nı Bolşevik-Kemalist tehlikesinden kurtarmak için, Venizelosçu politikadan vazgeçilmesini ister :

«Gerek Bolşevikler, gerekse Türkler tarafından harcanan çaba ve yapılan propaganda İslâm Dünyası'nda Britanya İmparatorluğu'na karşı etkilerini göstermektedir. Buna karşılık İngiltere de daima müslümanların dostu olduğunu ilân etmeli. Ağa Han, Melik Hüseyin ve Emir Faysal'dan faydalanılmalıdır..

Türkiye ile Barış Antlaşması'na önceleri Osmanlı-

lar tarafından yönetilen hiçbir bölgenin Yunan boyunduruğuna bırakılmıyacağına dair hüküm konulmalıdır»[377].

İNGİLTERE'NİN ANTİBOLŞEVİK OYUNLARI

Bolşeviklerin 1920 yılı başlarında Kafkasya'ya inmesinin yarattığı ilk şok geçtikten sonra, İngiltere, Türk-Bolşevik ittifakını sertlik yoluyla engelleyebileceği düşüncesini pekiştirir. Hatta Ermenistan ve Gürcistan'da Bolşevikler ile Kemalistleri savaşa tutuşturmak için Fransa ile birlikte çeşitli entrikalara girişen İngiltere, Batum ve Gümrü gibi tartışma konusu olan arazi ve Ermenistan ve Gürcistan sorunlarındaki anlaşmazlık yüzünden Ankara-Moskova savaşını kaçınılmaz görmeye başlar, 3 Aralık 1920'de Lloyd George ile Fransa Başkanı Leygues arasında ilginç bir görüşme geçer. Fransa Başbakanı, Kemalist-Bolşevik yakınlaşmasından duyduğu büyük kuşkuyu belirtip, Ankara Hükümeti ile derhal onurlu bir barış yapılmasını isteyince, Lloyd George özetle şu ilginç karşılığı verir :

«— İngiliz haber kaynaklarından elde edilen bilgiler, Fransız Başbakanı'nın söylediklerini doğrulamıyor. İngiliz ajanları, son günlerde Mustafa Kemal'in İngiliz ve Fransızlar tarafından kendilerine karşı kışkırtıldığına Bolşeviklerin inandıklarını bildiriyorlar. Bolşevikler, Mustafa Kemal'in Gürcistan, Azerbeycan ve Batum'u zaptetmek niyetinde olduğunu düşünüyorlar. Bu nedenle Azerbeycan'a asker göndermişlerdir. *Milliyetçiler ile Bolşevikler arasında bir savaşın başlaması çok yakındır.*

Türklerin amacı, eski Panturanizm politikasını izlemek, yâni eski anavatanları Türkistan'a doğru Doğu'ya yayılmaktır. İzmir ve Trakya'yı düşünmemektedirler.

Türkler, Doğu'daki ülküleriyle aralarında bir engel teşkil eden Bolşevikleri en büyük düşman görüyorlar. *Herşey Mustafa Kemal'in ereğinin Doğu'da olduğunu*

gösteriyor. Mustafa Kemal, Ermenistan'ı almıştır, şimdi İzmir'den çok Batum'u almayı düşünmektedir. İzmir ve Trakya verilirse, elbette Mustafa Kemal bunu hoşnutlukla kabul edecektir. Ama gerçekte aklı Doğu'dadır. Tam o Doğu'da uğraşırken, dikkatini tekrar Batı'ya çekmek yersizdir.

Türkler, savaşta Boğazlar'ı kapatarak Rusya ve Romanya'nın yıkılışına yol açmışlardı. Üstelik Gelibolu'da binlerce Fransızı öldürmüşlerdi. Şimdi onlara, bütün bunlara rağmen, siz çok iyi insanlarsınız, bizim dostlarımızsınız, Yunanlılardan daha iyisiniz mi diyeceğiz? Bu, Türklerin yüzünü tekrar Batı'ya çevirmekten başka ne işe yarar?

Mustafa Kemal'in gözü Doğu'dadır ve düşmanı Rusya'dır. Tarihte Türkler, Ruslarla mücadeleye giriştiklerinde daima Batılıların yardımına başvurmuşlardır. Mustafa Kemal de bir Doğuludur ve ona göre işlem görmelidir. Doğulularla uğraşmanın ana koşulu, ilk öneriyi onlara yaptırmaktır. Şimdi Müttefikler, barış koşullarını değiştirmeye kalkarlarsa, bu, Mustafa Kemal'in değerini artıracak ve karşılanması olanaksız koşullar ileri sürmesine yol açacaktır».

Mustafa Kemal, İtilâf Devletleri'nin Kafkasya'da kurdukları bütün tuzakları boşa çıkartarak, Lloyd George'un tanıdığı Doğululardan olmadığını kanıtlar. Fakat İngiltere sertlik yoluyla Bolşevik-Kemalist ittifakını parçalama politikasından vazgeçmez. Fransa'nın Türkiye ile Ankara Anlaşması'nı imzalamasını, Lord Curzon büyük bir öfkeyle karşılar, Fransa'dan hesap sorar. Paris, bunun Barış Antlaşması'nı etkilemeyen bir uyuşma olduğunu söyler ve Fransa'nın böylece Türkiye'nin Sovyetler Birliği'nden uzaklaşmasını sağlamaya çalışmakla, İngiltere'ye ve bütün İtilâf Devletleri'ne yardım ettiğini ileri sürer.

İngiltere ise, Yunan'ı saldırtarak ve sert tehditler yağdırarak Türkiye'ye Sevr Antlaşması'nı kabul ettirmeye, onu Bolşeviklerden uzak tutmaya çalışır. Bolşevik-

lere yaklaşan bir Türkiye ile barış yapmıyacağını ileri sürer. Daha 1920 yılı başlarında Amiral de Robeck, Mustafa Kemal ve Enver Paşaların «Müttefiklere dost olmayan kaynaklardan yardım arama eğiliminde olduklarını» hatırlatarak şöyle konuşur :

— Eğer milliyetçi hareket, gerçekten Türkiye'yi temsil ediyor ve bu hareketin liderleri, Türk Barış Antlaşması öncesinde bir Bolşevik ittifakı arıyorlarsa, barışa varmayı güçleştiren nedenler geniş ölçüde artacaktır[378].

İngiltere Hükümeti, 22 Haziran 1921 günü «Ya Bolşevikleri, ya bizi seçersiniz. Bolşevikleri seçerseniz, sürüp giden savaş hâline katlanırsınız» anlamına gelen bir öğüdün General Harington aracılığıyla Mustafa Kemal'e yapılmasını kararlaştırır :

«Ankara Hükümeti'nin İtilâf Devletleri'ne ve Bolşeviklere karşı tam tutumu hakkında bilgi almak ve Ankara Türklerinin bir yandan Bolşeviklerin tehlikeli nüfuzları ve sürüp giden savaş hâli, öte yandan İtilâf Devletleri ile barış ve yeniden iyi dostluk şıkları arasında seçim yapmaları gerektiği hakkında Ankara Hükümeti'ni uyarmak son derece yararlı olacaktır»[379].

Istanbul'daki İngiltere Yüksek Komiseri de, ufak bir rötuşa uğramış Sevr Antlaşması'nı milliyetçiler reddediyor diye, Ankara'nın temsilcisini haşlar, «Bolşevik dostlarına dayanmakla Kemalistlerin yanıldığını», İngiltere'nin Türkiye ile savaşmaktan kaçınmıyacağını söyler.

Sakarya Zaferi'nden sonra dahi, 1922 Martında, Londra'da Lord Curzon, Türk Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal Tengirşenk'e Sovyet dostluğundan ve yardımlarından vazgeçmeyi tehdit edici bir dille belirtir :

«*Bolşevikler Ankara'ya maddî yardımda bulunuyorlar. Para ve silâh veriyorlar ve verdiler... Sovyetler ile aranızdaki içten ilişkiler, bizi kaygılandırıyor. Bu kaygı, memleketimizde geneldir... (Sovyet) yardımlarının bize karşı olmayacağı nereden belli... Bu yardım-*

larla bizi tehdide kalkışırsanız, pek açık söyliyeyim ki, barış için pek uğursuz birşey yapmış olursunuz»[380].

O günlerde İngiltere Dışişleri Bakanlığı, ilk bölümde gördüğümüz üzere. Mustafa Kemal'e boyun eğdirmek ve onu devirmek için bol sayıda baskı planları hazırlamaktadır. İngiltere Devlet Arşivleri'nde bulunan 6 Şubat 1922 tarihli bir belgeyi hatırlamakta yarar vardır. «Türkiye'ye karşı baskı tedbirleri» konulu belgede yaldızlanmış bir Sevr'den başka birşey olmayan Barış Antlaşması'nı Kemalistlere kabul ettirmek için şu baskı tedbirlerinin gerçekleştirilmesi istenmektedir :

1 — Ekonomik ve malî bakımdan Türkiye'nin abluka altına alınması.

2 — Yunanistan'a malî ve askerî yardım yapılması.

3 — Yeni antlaşmanın Türkiye'ye karşı daha da şiddetlendirilmesi: Trakya, İzmir, Boğazlar vb. gibi konularda Türkiye'ye tanınan ödünlerin kaldırılması ve hatta Doğu Trakya ile Istanbul'un Türkiye'den ayrılması...

4 — Istanbul ve Ankara Hükümetlerinin biribirlerinden koparılması: Antlaşmanın Sultan'la imzalanması ve Mustafa Kemal'in azınlıkta bırakılması.

5 — Bâzı Türk topraklarının doğrudan doğruya Müttefikler tarafından kesin olarak ilhak edilmesi.

Bu noktalar teker teker incelendikten sonra, belgede şu sonuca varılmaktadır :

«Rusya kesin olarak Türkiye'den koparılmazsa, bu tedbirler palyatif olarak kalabilir»[381].

Demek ki, İngilizler Mustafa Kemal'in 5 Şubat 1920 tarihli durum muhakemesine benzer biçimde düşünmektedirler. Mustafa Kemal, İngilizlerin Kafkas seddi planı ile iki ülke arasındaki bağlantının önleneceği ve kuşatılmış Türkiye'nin dize getirileceği sonucuna varmaktaydı... İngilizler de, Bolşevik Rusya'dan koparmayı, Türkiye'nin dize getirilmesinin baş koşulu saymaktadırlar...

BOLŞEVİKLERİN TÜRKİYE'YE YARDIMI YASAKLANIYOR

İngiltere Dışişleri Bakanlığı'nın 15 Kasım 1921 tarihli «Ankara ile görüşme olanağı» başlıklı bir muhtırası da bu görüşü dile getirmektedir :

«Ankara'yı asıl kaygılandıran şeyin Rusya'nın Batı Avrupa ile anlaşması kuşkusu olduğuna emin olabiliriz. Kemalistler, o takdirde sonlarının geleceğini bilirler...»[382]

İngiltere, Kemalist-Bolşevik ittifakını bozmak için yalnız Türkiye ile değil, ekonomik sıkıntıları yüzünden İngiltere ile ilişkilerini düzeltmeye büyük önem veren Bolşevik Rusya'ya da büyük baskı yapmıştır. Daha 31 Mayıs 1920'de bir ticaret anlaşması imzalamak amacıyla Londra'ya gelen Sovyet Temsilcisi Krasin'e, Lloyd George, anlaşma için şu koşulları ileri sürmüştür :

— Bolşevikler, Anadolu'ya, İran'a, Afganistan'a ve Hindistan'a ajan göndermiyeceklerdir.

— Batum'daki İngiliz garnizonunu ve Gürcü Menşevik Hükümeti'ni hırpalamıyacaklardır.

— Kırım'da Wrangel ile ve Balkan Devletleri ile savaşmayacaklardır.

— *Mustafa Kemal Paşa'ya yardım etmeyeceklerdir.* (Lloyd George, o sırada Yunanistan'ı milliyetçilere saldırtmaya hazırlanmaktadır.)

Bu koşullar yerine getirilirse, Lloyd George, Bolşeviklere İngiltere'den mal alım-satım imtiyazını tanıyacaktır[383].

Bolşevikler, ablukayı yarabilmek için bu koşulları kabul ederler, Mart 1921'de İngiltere ile ticaret anlaşması imzalarlar. Türkiye'ye yardımı gizlice yaparlar. Lord Curzon, Eylül 1921 ve Mayıs 1923'te iki sert nota ile Bolşeviklerin Doğu'da propaganda yasağı yükümlülüğünü tutmadığını ileri sürer.

1922 baharında Cenova'da bir Avrupa Ekonomik

Konferansı toplanır. 1921'de açlık çeken Rusya, Batı'da kapitalizme geri dönüş biçiminde yorumlanan Nep politikasına yönelmiştir. «İç ve dış kapitalizme teslimiyet yolu açıldı» düşüncesiyle, Batılılar, Rusya'yı konferansa çağırırlar. Çiçerin, Türklerin de çağırılmasını ister. İtilâf Devletleri, «*Türkiye Avrupalı değil, Asyalı*» diye bu isteği reddederler.

1922 başlarında Bolşeviklere, kapitalizme geri dönüş umuduyla, alışılagelenin dışında hayli yumuşak davranılır. Lord Curzon, Shell adına Kafkasya'da petrol işletme tekeli kopartma uğraşındadır. Resmî bir yazıda bunu Sovyetlere duyurmuştur. «Rusoaziyatik» şirketi başkanı Urquhart, Ural ve Altay'daki zengin maden imtiyazlarını yeniden ele geçirme çabasındadır. Hatta Sovyet Rusya için bir Avrupa Konsorsiyumu kurulması söz konusudur. Ne var ki, bu ancak kapitülasyon koşullarıyla olabilecektir. Kısaca, 1922 başlarında, Avrupa'da Rusya'yı tanımaya ve anlaşmazlıkları gidermeye doğru bir eğilim vardır. Bu amaçla, Rusya konferansa çağırılır. *Konferansta, Sovyetlerden Ankara üzerine nüfuzunu kullanarak, Türkiye'yi barışa râzı etmesi ve Ankara'yı desteklemekten vazgeçmesi istenir!* O sıralarda İngiltere ve Yunanistan, Ege'de bir İyonya Devleti kurma çabasındadır. Batılıların Sovyetlere yakınlaşması ve diplomatik ilişkiler kurması, Istanbul'daki Yüksek Komiser Rumbold'a göre, İyonya projesini kolaylaştıracaktır. Nitekim Rumbold, 2 Mayıs 1922'de Lord Curzon'a şöyle yazmaktadır :

«*Mustafa Kemal, Millet Meclisi'nde büyük güçlüklerle karşılaşıyor. İsmet Paşa, barış yanlısı. Hâlen yapılmakta olan Cenova Konferansı'nda Batılılar, Sovyet Hükümeti'ni hukuken (de jure) tanırlarsa, Ankara ile Moskova arasındaki ilişkiler büsbütün değişebilecek, Kemalistler daha da güç durumda kalacaklardır*».

Bu belgeyi açıklayan Bilâl Şimşir'e göre, «Mustafa Kemal'e karşı içeride muhalefet artarsa ve Sovyetler

Batılılarla anlaşırlarsa*, Kemalist Hükümet büsbütün güç durumda kalacak ve İyonya Devleti'ni kurmaya çalışanlara gün doğacaktır»[384].

Ne var ki, Konferans başarısız kalır. Sovyetler, kapitülasyon koşullu Avrupa Konsorsiyumunu reddederler. ABD'nin de karşı çıkışı ile, Shell'in Curzon destekli Kafkasya petrol tekeli tasarısı suya düşer. Urquhart imtiyazını, Lenin, uzun bir duraksamadan sonra, gerçek neden farklı bile olsa, İngiltere'nin Türkiye sorunundaki düşmanca tutumunu ileri sürerek, onaylamayı reddeder[385]. Böylece, Sovyetlerle ilişkilerde İtilâf Devletleri yeniden sertleşirler.

Türk zaferi üzerine, Lloyd George ve Churchill, Türkiye'ye savaş açmaya kalkışacaklardır. İngiltere bunda başarı sağlayamayınca, Lozan Konferansı'nda, Türkiye'yi Rusya'ya karşı çevirmeye ve dostluğu bozmaya çalışacaktır. Nitekim Lord Curzon, 13 Şubat 1923'te Lordlar Kamarası'nda yaptığı konuşmada bunu açıkça belirtmiştir. Lord Curzon, Lozan'a «*Ankara'yı Rusya, İran ve Afganistan'dan uzaklaştırmak ve Batı Avrupa'ya çevirmek için gittiğini*» söylemiştir[386].

O günlerde Avam Kamarası'nda Hükümeti eleştiren muhalif milletvekilleri ise, bir adım daha atarak Kemalist-Bolşevik dostluğunu bozduktan sonra, Türkiye'yi Orta Doğu'da İngiliz çıkarlarının bekçisi yapmayı

* Aralof, anılarında, İtilâf'ın Cenova manevrasını anlatır: «Cenova Konferansı'nda, Batı devletleri, Sovyet Rusya'dan barışın ve tarafsızlığın kurulması konusunda Yakın Doğu'ya etki yapmasını istediler. Çiçerin, Sovyet delegeleri adına, bu öneriden şaşkınlık duyduğunu belirtti. Çünkü Türkiye'nin Cenova Konferansı'na katılmasını isteyen Sovyetler Birliği değil mi idi? Zira Türkiye'nin bu konferansa katılması, en yakın zamanda Küçük Asya'da barışın kurulmasını sağlayabilirdi. Türkiye'de yapılmakta olan savaşa karşı tarafsız davranmak ise, milletlerarası antlaşmaların ve hakların her devletten istediği biçimde bir tarafsızlık olmalı idi.

Çiçerin'in bu konuşmasını Mustafa Kemal'e bildirdiğim zaman, Mustafa Kemal, Çiçerin'e teşekkür etmemi benden rica etti» (Aralof, Bir Sovyet Diplomatının Türkiye Hatıraları, s. 133).

önermektedirler. Howard Bury, 15 Şubat 1923'de Avam Kamarası'nda şöyle konuşmaktadır :

«Ne yazık ki, şimdi Türklerin arkasında kötü niyetli Rusya var. Bugün bir gerçek Türk politikası, bir de Türk-Rus politikası var... Türklere, gururları yüksek tutularak yanaşıldığı, uzlaşıcı sözler kullanıldığı takdirde, onlardan pek çok ödün elde etmek mümkün olur. Gerçek Türk politikası yeniden Irak'a inmek, Suriye'ye girmek değildir. Onları Irak ve Musul'u istemeye zorlayan Rusya'dır. *Türkiye ile barışa varmak hususunda anlaşabilirsek, Türkiye'nin Irak ile anlaşma imzalayarak* bizi Yakın Doğu'daki birçok yükümlülüklerimizden kurtarması mümkündür*»[387].

Özetlersek, İtilâf Devletleri'nin Kemalist Türkiye ile Bolşevik Rusya'yı karşıkarşıya getirme çabaları, Bolşevik liderlerinin kuşatılma ve yok edilme korku ve güvensizliği ve Komintern'in kuşku uyandırıcı davranışları, Batı emperyalizmi her ikisini de ezmek için amansız bir savaş açtığı günlerde dahi, Türk-Sovyet ilişkilerini etkilemiştir.

BOLŞEVİKLERİN TÜRKİYE'YE KARŞI GÜVENSİZLİĞİ

Temmuz 1920'de bir askerî ittifak yapma umuduyla Moskova'ya gelen Türk Delegasyonu, güvensizlikle karşılaşır. İttifak önerimiz reddedildiği gibi, Fransızlarla mütareke yapan Ankara'nın bir «Doğu Polonyası» olması kuşkusu belirtilir. Çiçerin, 24 Temmuz günü delegasyonumuzla daha ilk konuşmasında, Fransızlarla mütareke yapışımızdan kuşkuya düştüklerini söyler[388].

Moskova görüşmelerinden sonra Halil Paşa, Ankara ve Erzurum'a şunları yazar :

---

* Atatürk'ün ölümünden sonra, 1939'da, İngiltere, bizimle askerî ittifak imzaladıktan sonra bu politikaya dönecektir. İngiltere, Türkiye'nin NATO'ya girişine, Orta Doğu'daki İngiliz çıkarlarını bir askerî pakt ile korumaya rıza göstermesi koşuluyla, ancak evet demiştir. Bağdat Paktı ile bu koşul yerine getirilmiştir.

«Moskova'dan hareketimden önce telsizle gelen bir haberde, Türkiye'nin Fransa ile mütareke yaptığı bildiriliyordu. Bu haber üzerine, Moskova Sovyeti biraz telâş gösterdi. Çiçerin'e verdiğim bilgide, bu mütarekenin Fransızlar ile imzasının, mutlaka İngiltere'yi tek bırakmak için yapılmış yararlı bir olay olduğunu söyledim. İngiltere, bizimle elverişli koşullarla anlaşmak arzusunu gösterirse, bunu Millet Meclisi'nin nasıl karşılayacağı sorusuna, kanımca böyle bir öneriyi İngiltere'den beklemenin olanaksız olduğu, İngiltere'nin Yunan Ordusu'na dayanarak bizi ezme ve dize getirme değişmez fikrini beslediği, farz-ı muhal *İngiltere böyle bir öneriyi yaparsa, amacının bizleri uyutmak ve bu gibi anlaşmalara girişmekle bizi Sovyetlerin gözünde amacı sınırlı politikacılar gibi göstermek, sonra da tekrar bizi yok etmeye koyulmak olduğu,* bunu devrimimizin liderleri olan Mustafa Kemal Paşa'nın ve Millet Meclisi'nde bulunan arkadaşların takdir edecekleri karşılığını verdim. Yine farz-ı muhal, İngiltere ile mücadele olanağı kalmayarak anlaşma dönemi başladığı anda, devrim liderlerinin görüşlerinden dönmeyecek karakterde kişiler oldukları, işbaşından çekilerek Sovyet aleyhine dönmeyecekleri güvencesini verdim»[389].

Ankara'nın İtilâf Devletleri ile anlaşacağı, Bolşeviklere karşı çıkacağı söylentisi, Kafkasya'da o kadar yaygındır ki, Atatürk, İngiliz propagandası saydığı bu söylentileri yalanlamak ve illerden yalanlamasını istemek gereğini duyar. 10 Temmuz 1920'de Erzurum'a şu telgrafı gönderir :

«Bolşeviklere karşı İngilizlerle bir ittifak yapacağımız Azerbeycan'da yayılmaktadır. Bu söylentiler, İngiliz propagandasından başka birşey değildir. Memleketimizi parçalamak ve yok etmek isteyen İngilizlerin özellikle Bolşeviklere karşı olan bu söylentileri resmen yalanlanır. Bu yalanlamanın Türkçe ve mümkün olduğu takdirde Fransızca ve Rusça olarak basın yoluyla sınır dışına İran, Kafkasya ve yabancı ülkelere ulaşma-

sının sağlanması önemle rica olunur»[390].

Ne var ki, bu propagandaların Sovyet liderlerini de etkilediği anlaşılmaktadır. Nitekim sonbaharda Kafkasya'da yaptığı bir geziden dönen Stalin, 30 Kasım 1920 tarihli Pravda'da yazdığı makalede, Kemalistlerin emperyalizm ile uyuşabileceğini ileri sürer. Stalin, «İtilâf Devletleri'nin Kemalistlerle oynamak için ciddî girişimde bulunduklarını gösteren belirtiler» olduğunu, «*Kemalistlerin belki de sağa doğru belli bir kayış yapacaklarını*» yazar ve Kemalistlerin «mazlum milletlerin kurtuluş dâvâsına ihanet edebilecekleri» ve hatta «İtilâf Devletleri cephesinde yer alabilecekleri» olasılığı üzerinde fikir yürütür[391].

Stalin'in kuşkuları, İngilizlerin Kafkasya'daki Bizans entrikaları ve bâzı Türk resmî kişilerin İngiliz oyunlarına kapılışlarıyla beslense gerektir. Doğu Cephesi Komutanı Karabekir Paşa'nın anılarında, bu şeytanca entrikaların pek çok örnekleri vardır*. Birkaç örnek, İngiliz oyunlarını göstermeye yeterlidir :

---

* İngiltere Dışişleri Bakanlığı belgelerinde de İngiliz ajanlarının ilginç bolşeviklik oyunları görülmektedir. Örneğin bir İngiliz ajanı, Sovyetler ile Milliyetçiler arasında ilişkiler kurmak isteyen Istanbul'daki bir grubun arasına sızmış ve onlara, bir arkadaşıyla birlikte temsilci olarak Anadolu'ya gitmesini kabul ettirmiştir. Bu İngiliz ajanına, «bolşevik ajanı» diye bir tanıtma mektubu ve Mustafa Kemal'e şifreli bir mesaj verilmiştir. Ajan, Ekim 1919'da Balıkesir'de 61. Tümen Komutanı Kâzım Özalp ve Kuva-yı Milliye Komutanı Hacim Muhittin (Çarıklı) ile ilişki kurmuştur. Ajan, Özalp'e Istanbul Bolşevik Komitesi adına «Yoldaş Abraham» imzalı bir mektup sunmuştur. Ajan, raporunda, Kâzım Özalp'in şu görüşleri ileri sürdüğünü yazmaktadır: «Türk birliklerinin işgali sırasında Kafkasya'da iken, Rus siyasal partileriyle temasa geldim. Onlara çok yardımım oldu, hatta polisin aradığı kişileri sakladım. Kişisel olarak, bolşevik programına sempatim var, ama bu fikirlerin propagandasını bizim için olanaksız sayarım, zira peşimize düşülmesine, hatta bize savaş açılmasına gerekçe sağlar. Her yandan düşmanlarla çevriliyiz... Öte yandan, Türk halkının Bolşevik Hareketi hakkında en ufak fikri yoktur. Türkler arasında ancak dinî ve millî planlarda başarılı propaganda yapılabilir. Bu nedenle, her türlü bolşevik propagandasından uzak

Mütarekeden sonra «Azerbeycan Hükümeti, Istanbul'dan bir hayli subay almıştır. Doğu Cephesi'nden dahi firarla Azerbeycan Ordusu'na geçenler vardır. Bunların oraya gitmesine İngilizler engel olmadıkları gibi teşvik propagandası da yapmışlardır. Maksat, Bolşeviklerle savaşa Azerîlerin cür'et edebilmesinin sağlanması idi... —Ağustos 1919—»[392]

«Azerbeycan Hükümeti, İngilizlerin nüfuzu altındadır. Bizde geçen durumla ilgileri yoktur. Aksine bizi zaafa uğratmak isteyen İngiliz memurlarının etki-

durmalıyım... Bolşevik Komiteniz ile karşılıklı teknik yardım planında kişisel olarak işbirliği yapmaya hazırım: Sizin yardımınız para ve silâh sağlamak olabilir».

«Önceleri Mustafa Kemal Paşa ile devamlı temasta değildim. Sonradan bağlantı kuruldu, radyo-telegram ile ve en önemli haberleri yolladığımız özel kuriyelerle muntazam haberleşiyoruz. Onbeş gün önce Mustafa Kemal Paşa'ya özel bir şifreyle (ajan onu da aldı) kuriye gönderdim. Bu şifre değişmeli».

Bolşevik maskeli İngiliz ajanı, Bolşevik Komitesi'nin mermiyle birlikte üç bin tüfek sağlayacağını vaadeder. Komite ile bağlantı için Fethi Bey görevlendirilir. Bir kâğıt parçası iki parçaya yırtılarak biri ajana, ötekisi Fethi Bey'e verilir. Kâğıt parçasını getiren kimseyle Fethi Bey açık konuşacaktır. Ajana bir şifre de sağlanır. Kâzım Özalp, Bolşevik Komitesi'nin mektubunun çevirisini özel kuriye ile Mustafa Kemal'e yollar. Kuriye ayrıca «Istanbul'dan bolşeviklerle ilişki kurulması» konusunda Özalp'in raporunu götürür. Gelecek cevabı Fethi Bey Bolşevik Komitesi'ne iletecektir. İngilizlerin Mustafa Kemal'e yolladıkları «çok gizli» başlıklı mektup şöyledir :

«Çok saygıdeğer General,

Istanbul'daki Rus Sosyalist Federatif Sovyet Cumhuriyeti Temsilciler Komitesi, sizi, mazlum Türkiye'nin millî bağımsızlığının cesur ve ateşli mücadelecisi olarak selâmlar ve aç gözlü İtilâf emperyalistlerine ve Sultan bürokrasisine karşı zafere ulaşmanızı içtenlikle diler.

Komite, amaçlarımızın benzer devrimci nitelikte olduğuna dikkatinizi çeker.

Özgürlük mücadelenize beslediğimiz dostça duygular, Istanbul'daki Komite ile kurmayınız arasındaki temasların düzenlenmesi önerisinde bulunmamıza izin verir. Böylece, size mümkün olan her yardımı yapabiliriz ve zamanı gelince, ayaklanmayı aynı anda başlatmayı planlayabiliriz. Bu anın, pek

siyle, bol para vererek ordumuzdan, subay, assubay ve hatta erat kaçırıyorlar. Bugünlerde bâzı iyi subaylarımız ve küçük subaylarımız Azerbeycan'a firar ettikleri gibi, Istanbul'dan da gidiyorlar. Istanbul'dan gidenlerin önemi yoksa da, benim birliklerimden gayri meşru biçimde gidişler disiplini sarsabilecektir... Belki Bolşevik istilâsına karşı da bir hazırlık için Azerbeycan Ordusuna Türk subaylarının gitmesine İngilizler izin veriyorlar... —Ekim 1919—»[393]

İngiliz temsilcisi Rawlinson, Türkiye'yi de İngilizlerin antibolşevik Kafkas Federasyonu Cephesi'ne sürüklemek için devamlı çaba göstermektedir :

«İzmir'in işgali ile birlikte Doğu'da bir propaganda başladı. Doğu illeri halkı Kafkas devletleri ile bir federasyon yaparsa kurtulurmuş...»[394]

«Rawlinson (Karabekir'e) — İngilizler Kafkasya'dan çekilirken, Osmanlı birlikleri celbolunmaması en büyük kabahattir. —Haziran 1919—»[395]

«Karabekir (Atatürk'e) — Henüz Kafkasya'ya İngilizler egemenken bir hareket yapmak sergüzeştçilikten başka birşey olamaz... Bu harekete Erzurum'da

---

yakında olacağına kesinlikle inanmaktayız.

Yardımımız, birliklerinize para ve silâh sağlamak ve gerekirse yerli sosyalist askeri gruplar kurma biçiminde olabilir. Son nokta için bunları kime bağlayacağımızı bildiriniz.

Bize ayrıca, en gerekli saydığınız yardımın ne olduğunu da lütfen yazınız.

İleri sürdüğümüz tek koşul, işçi sınıfları adına evrensel devrimin zaferi biçimindeki nihaî amacımızın kutsallığını tanımanızdır.

Cevabınızı, size yollanan kuriye aracılığıyla şifreli olarak göndermenizi rica ederiz. Kardeşçe selâmlar. Komite Başkanı ve Sekreterinin imzaları» (Bilâl N. Şimşir, İngiliz Belgelerinde Atatürk, cilt I, s. 280-284).

Elimizdeki belgelerde, bu İngiliz oyununun nasıl geliştiğine dair bilgi yoktur. Fakat bâzı yazarlarca ileri sürülen Bolşeviklerle ilk temasların, bolşevik maskeli İngiliz ajanlarının tuzakları olabileceği, yukarıdaki belgeden anlaşılmaktadır. Ajan, Mustafa Kemal'in Kafkaslardaki bolşeviklerle ilişkisi bulunup bulunmadığını öğrenmeye özellikle önem vermiştir.

Rawlinson beni teşvik etmekte, Bolşeviklerin Üç Sancak'a (Kars, Ardahan, Batum) geldiği haberleriyle vakitsiz bir hareketi cesaretlendirmektedir. —Haziran 1919—»[396].

«Rawlinson ile son görüşmemizde, Bolşeviklerle Azerîlerin ve Gürcülerin çarpışmasını sabırsızlıkla bekliyor gördüm... İngiliz politikasının müthiş bir ilkesini gizlemiyor. Diyor ki: *İkiye iki zam edersen dört olur, yâni kuvvet iki kat artar; fakat ikiyi iki ile vuruştururşam belki yarısı, belki hepsi... herhalde önceki ikiden bir kısmı telef olur.* —Ocak 1920—»[397].

Rawlinson, Bolşevikler «sınırlara bu muazzam kuvvetle gelirse, tabii birşey yapamazsınız, fakat zayıf gelirlerse de katılacak mısınız, diyor ve Aras nehri-Soğanlı dağlarının güzel bir savunma hattı olacağını, Trabzon'dan Beyazıt'a kadar kısmen mevcut şömendöferin yapılmasıyla bunun güçlü savunma hattı olacağını belirtiyor ve İngiliz Ordusu gerinizde kuvvetli olarak bekliyor diyerek, bizi destekleyeceğini ya da Bolşeviklerle birlikte hareket edersek tehdit edeceğini anlatmak istiyor»[398].

«Rawlinson, Bolşevik Ordularına karşı direnmemizi, bunun için de güçlü bir savunma hattı olan Aras-Sarıkamış hattını tutmanın gereğinde ısrarlı ve bunu birçok kez yetkili makama yazdığını içten bir duruş ile söylüyor. —19 Şubat 1920—»[399].

«Karabekir'e Kafkasya'dan gelen rapor: İngilizlerin amacı, Gürcü, Ermeni ve Azerî'den meydana getirilecek bir grupla Bolşeviklerin harekâtını durdurmaktır... Üç Sancak'ın (Kars, Ardahan, Batum) kendi güdümü altında Kafkas Federasyonu'na girmesi koşuluna râzı olduğunu ileri süren Azerbeycan Hükümeti, bugün Batum'un Gürcistan'a katılmasını kabul ediyor. Ve bütün bunlar Azerbeycan'ı yöneten Eşitlik Partisi'nin İngilizlerden emir almakta olduğunu gösteriyor. İngilizler, Kuzey Kafkasya'da da Bolşeviklere karşı hareket edilmesi için kışkırtmalarda bulunuyorlar... Azer-

beycan'ın bu yoldaki önerisini Nuri (Killigil) Paşa, kabul etmek zayıflığında bulundu. —7 Mart 1920—»[400].

«Başka bir rapor: Nuri Paşa'nın emrinde bulunan ve onun tutumundan cesaret alan assubaylıktan yetişme Teğmen Çerkez Kâzım Efendi'nin Dağıstan Komuk Türklerinden bir Bolşevik liderini öldürmesi ve Sovyeti dağıtması ve üyelerden ileri gelenlerini öldürmek üzere tutuklaması, Türk subaylarının Bolşevik karşıtı, Denikin yanlısı oldukları duygusunu vermiş ve sonunda o bölgede birkaç Türk subayı halk tarafından karşılık olmak üzere öldürülmüş ve bir kısmı da yaralı ve yarasız Azerbeycan'a sığınma zorunda kalmış ve böylece Nuri Paşa'nın oralardaki etki ve nüfuzu tamamen kırılmıştır. —Nisan 1920—»[401].

İngilizlerin oyuncağı durumuna düşen Enver Paşa'nın kardeşi ve 1918'in Kafkas İslâm Ordusu Komutanı Nuri Paşa, Polonya Savaşı dolayısiyle çok zayıf güçlerle Kafkasya'ya inen ve Karabekir ve Halil Paşaların bir tertibiyle Azerbeycan'a dâvet edilen[402] Kızıl Ordu'ya karşı, daha önce de belirttiğimiz üzere, Gence bölgesinde savaşa girişecek, Sovyet birliklerinin gerisindeki köprüleri uçuracak, karşı-devrim eylemlerine katılacaktır. Bolşevikler, Gürcü ve Ermeni ile savaşı bırakarak Nuri Paşa'nın Türk subayları yönetimindeki Azerî kuvvetleri üzerine yürüyecekler ve 9 Haziran 1920 günü onu Akdam'da bozguna uğratacaklardır. Nuri Paşa, İran üzerinden Erzurum'a gelecektir. Bu sırada Lloyd George Kafkasya'dan çekilme, Lord Curzon ise her ne pahasına olursa olsun Kafkasya'da kalma ve direnme yanlısıdır. Zayıf kuvvetlerle Kafkasya'ya inen ve direnme ile karşılaşan Bolşevikler, Curzon tezinin kazanmasından ürkerek, İngiltere güdümündeki Gürcistan ile anlaşma imzalarlar ve Ermenilerle görüşmelere başlarlar. Nahcıvan bölgesindeki sınırlı ortak eylem sayılmazsa, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin Kafkasya'da ortak askerî eylem önerisine yanaşmazlar. Mos-

kova, hem İngilizlerle savaştan çekinmektedir, hem de Türkiye'ye karşı güvensizdir.

Bu koşullarda Ermeniler, Türkiye ile Sovyet Rusya arasındaki yolu kapatmakta devam ederler. Hatta 10 Ağustos 1920'de Denikin safında savaşan İngiliz kuklası Ermeni Hükümeti ile bir anlaşma imzalarlar ve Ruslarla bağlantıda can damarı saydığımız Şahtahtı-Culfa demiryolunun işletilmesini Ermenilere bırakırlar! O günlerde Moskova'da görüşmelerde bulunan delegasyonumuz da Çiçerin'in Ermenilere Anadolu'da toprak verilmesi istekleriyle karşılaşır. Atatürk, bu isteği sert bir tepkiyle karşılar. Moskova'daki Dışişleri Bakanımız Bekir Sami'ye 16 Ekim 1920'de gönderdiği ve daha önce sözünü ettiğimiz direktifte, bunu emperyalistlik saydığını belirtir :

«... Bir Ermeni azınlığına anavatandan kopartıp arazi verilmesi isteği Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nden gelse dahi emperyalist bir fikrin ürünü olmak lekesinden hiçbir bakımdan kurtulamaz ve hiçbir yorumlamayla kabul olunamaz»[403].

ATATÜRK'ÜN BOLŞEVİKLERDEN KUŞKUSU

Bolşeviklerin bu tutumu, Ankara'da Bolşeviklerin bizim sırtımızdan İngilizlerle uzlaşacağı kuşkusunu yaratır. Atatürk, 16 Eylül 1920'de Ali Fuad Paşa'ya yazdığı gizli yazıda, Bolşeviklerin İtilâf'la anlaşmalarında güçlü gözükmek için bizi koz olarak kullanacaklarını, hatta bizi bu amaçla Bolşevik yapacaklarını ileri sürer:

«Culfa hattının Ermenilere teslimi gereğine dair olan kararlar, yenilenip doğrulanmaya başlamıştır. Bunu Polonya yenilgisine bağlıyoruz...

Biz bu durumdan, Bolşeviklerin malzemece pek fakir ve barışa teşne olduklarını, hazırladıkları Polonya seferini başarıyla bitirme gerçekleşince, Batılılarla hemen uzlaşmak fikrinde bulunduklarını çıkarttık. Bize karşı dost ve güleryüzlü görünerek hem İslâm, hem de İngiliz kamuoyunu etkilemek ve bu etkileri sürdürmek

için zorda kalırlarsa, bize en az ölçüde yardımda bulunmak, fakat daha sonra Batılılarla uyuşmak olanağını elde tutmak için bizimle kesin anlaşmalara girmeme tutumunu gördük.

Bolşevikler aynı zamanda memleketimizde Bolşevik örgütü kurmak için olaganüstü çabalara girişmişlerdir... Amaçları memlekette bir toplumsal devrim yapmaktır... Bu durumda memleket, doğrudan doğruya Üçüncü Enternasyonal'e, yâni Rusya'ya bağlı olacağından, Bolşevikler, (bize karşı) hiçbir yükümlülüğe girişmelerine ve yardımlarına gerek kalmaksızın, bizi kendilerine bağlamış ve Batılılarla politik pazarlıklarında daha güçlü bir mevki elde etmiş olacaklardır»[404].

Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin Moskova'daki delegasyonumuza gönderdiği 2 Eylül 1920 tarihli direktif niteliğindeki karar, daha sert bir dille Ankara'nın Bolşeviklerden duyduğu kuşkuyu dile getirmektedir :

«*Batı devletleriyle anlaşma karşılığında Türkiye'nin terk ve fedası olanağını elde tutmak için, bize karşı kesin bir yükümlülüğe girişmemek, İslâm milletlerini Türkiye'nin etkisine düşürmemek için aralarında bağlantı kurulmasına engel olmak, Ermeniler nedeniyle Batı hıristiyan dünyasında Türkiye'ye karşı yerleşen zararlı görüşleri körüklemekten sakınmamak, kendilerine ve Batı devletlerine karşı Türkiye'nin bağımsız bir politika izleyebilmesini önleyebilmek için Bolşevizmi Türkiye'ye bir oldu bitti olarak getirip Türkleri başına buyruk uyuşamıyacak bir duruma sokmak, memleketin liderlerini işbaşından uzaklaştırarak Türkiye kuvvetinin yönetimini Moskova'ya bağlamak*».

«Bolşevikler düşünmektedirler ki, eğer Türkler, Azerîler ve Kuzey Kafkasya'lılarla bağlantı kurarak güçlü bir varlık gösterirlerse, bu durum gerek Batı devletleri ve gerek Bolşevik Rusya için bir kesin darbe vurabilecek kudret göstereceğinden bu takdirde, Türkler, kendilerine en çok çıkar sağlayan tarafı tutarak

mücadeleden vazgeçebilirler. İlk nüfuz sâhibi olan Türkiye'nin en çok çıkarı ise Batı'da ve Avrupa'nın baskısı altındadır.

İşte bu programı izleyen Bolşevikler, şimdiye kadar hiçbir özveri karşılığında olmayarak, Türkiye'nin kendi ellerinde bulunduğu propagandasını yapmışlar ve bu propagandayı İngilizlerle pazarlıkta değerli bir değişim metaı olarak kullanmışlar, Türkiye'ye bir kuruş vermeyerek onu avutabilmişler, Azerbeycan'ı kolayca işgal edip sömürmüşler, Türkiye'nin müslümanlarla bağlantısını fiilen engellemekle birlikte, Ermeni dâvâsını Ermeni yararına çözümleyebilecek bir durumda olduklarını gerek Ermenilere ve gerek Batı Dünyası'na göstermiş ve kanıtlamışlardır. Bu zaman zarfında, umdukları gibi Polonya saldırısını durdurur ve sonra Wrangel'i bastırarak iç engelleri de kaldırırlarsa, hiçbir yükümlülükle bağlı olmadıkları Türkiye ve yıkıntıları üzerinde genel bir pazarlığa girişebileceklerdir».

İşin dikkat çekici yanı, Bolşeviklerin bu ölçüde kötü niyetler taşıdığını düşünen Ankara'nın, Bolşeviklerle anlaşma gereğine ve bunun gerçekleşebileceğine inanmasıdır :

«Bu olasılıklar karşısında bulunan Bolşevikler, Türkiye'de komünist devrimi vücuda getirmeyi ivedi ve çözümü gerekli bir çâre sayacaklar, fakat bunda başarılı olmadıkları, yâni Türk milletini bizim elimizden alamadıkları takdirde, bizim isteklerimizle yetinerek, gerçek bir ittifak ilkesini sağlamaya ve incelemeye girişeceklerdir»[405].

Öte yandan, Mustafa Kemal Paşa, 22 Ekim'de Bekir Sami'ye çektiği bir telgrafla, Ermeni istekleriyle Rusların İngilizlerin ekmeklerine yağ sürdüklerinin anlatılmasını ister. İngilizler, iç isyanlar, Halife Orduları ve Yunan ilerlemesiyle Ankara'yı dize getiremeyince, Fransızların da desteğiyle, sözde milliyetçilerden yana Tevfik Paşa Hükümeti'ni işbaşına getirmişlerdir. Toprak istekleri, Ankara Hükümeti'ni düşürebilecek, İti-

lâf'a bağımlı Tevfik Paşa Hükümeti'ni ülkeye egemen yapabilecektir. Bu, Türkiye'nin antiemperyalist savaşının son bulması ve İtilâfın antibolşevik planının başarısı demektir. Mustafa Kemal, Bekir Sami'den bu tehlikeye karşı Bolşevikleri uyarmasını ister :

«Hemen bütün üyeleri Kuva-yı Milliye yandaşlığı ile tanınmış kişileri toplayan işbu kabinenin kuruluşuna İngilizlerin izin verişinin ve hatta kuruluşunu sağlamalarının nedeni, Anadolu halkını Batı ile uyuşabilmek umuduna düşürüp, Bolşevik ve İslâm dünyalarının önem ve ciddîlik kazanan içten bağlantılarını kırmak ve hiç olmazsa tarafları kuşkuya düşürmektir.

Antlaşmanın kabulü için Rusya tarafından arazi bırakılması şartının ileri sürüldüğünün yalnızca söylentisi bile, Batı'nın aldatmalarına kapılmaya eğimli olan ve ihtilâlcilikten olaganüstü korkan Istanbul devlet adamlarına halk üzerinde olaganüstü bir etkenlik kazandıracağı açıktır. Bu nedenle, Rus Hükümeti, Türk milletinin emperyalizme karşı mücadelesine eski iman ve azimle devamını arzu ediyorsa, söz konusu istekten derhal vazgeçerek Dostluk Antlaşması'nı imza etmesi gerektir»[406].

LENİN'İN YAKTIĞI YEŞİL IŞIK

Sovyetlerin Ermenilerden yana görünen bu tutumu karşısında Lenin, bir yeşil ışık yakar. Ermeni sorununu, bizim kendi gücümüzle çözmemizi önerir. Delegemiz Yusuf Kemal Tengirşenk'e Ermeni anlaşması konusunda şöyle konuşur :

«— Biz o anlaşmayı yapmakla yanıldığımızı anladık, düzeltmeye çalışacağız. Biz düzeltmezsek, siz düzeltirsiniz»[407].

Bir milyon altın ruble ve silâhlarla Moskova'dan ayrılan Tengirşenk, bu haberi hemen Ankara'ya ve Erzurum'a ulaştırır. Böylece Çiçerin'in Hazirandaki yazısıyla ertelenen Ermeni harekâtına başlama olanağı doğar. İlk aşamada, 29 Eylül'de Sarıkamış'ı almakla

yetinilir. 21 Ekim'de de Millet Meclisi Hükümeti, Kars'a saldırı planını onaylar. Moskova, Gürcü ve Ermenilerin Türk ilerleyişinden yakınmalarına rağmen, askerî harekâtımıza seyirci kalır*.

Ermenilerin askerî gücünü kesinlikle yok etmek ve bu sorunu kesinlikle sona erdirmek amacıyla Kars'a saldırı kararı aldıktan bir gün sonra, 22 Ekim 1920'de Mustafa Kemal, Çiçerin'e bir mektup yazarak büyük dostluk gösterir. Batı'nın işçi sınıfı ile mazlum milletler ittifakının yeryüzünde burjuva egemenliğini yıkacağına inandığını bildirir :

«Ben ki, benim fikirlerim bütün arkadaşlarımca paylaşılmaktadır, bir yandan Batı'nın işçi sınıfı, öte yandan Asya ve Afrika'nın köleleştirilmiş halkları, milletlerarası sermayenin kendilerini yıkmak ve efendilerine büyük çıkarlar sağlamak için köle durumuna getirmek istediğini anladığı ve sömürge politikasının işlediği suç dünya işçilerince kavrandığı gün, burjuvazinin kuvveti sona erecektir. Ben buna inanıyorum»[408].

Oysa o günlerde, Türk Ordusu'nun Türkiye-Azerbeycan ve Sovyetler Birliği bağlantısını sağlamak'a yetinmeyip, Brestlitovsk Antlaşması sınırlarını da aşarak Gümrü'yü işgal etmesi ve Türkiye'nin 1828'de Rus-İran savaşı ile İran'dan Rusya'ya geçen Iğdır ve Tuzluca ilçelerini 3 Aralık 1920 tarihli Gümrü Antlaşmasıyla arazisine katması, Moskova'da iyi karşılanmamıştır. Kızıl Ordu'nun desteğiyle Ermenistan'da ihtilâl olmuş, Komünist Ermeni Hükümeti ve Sovyet Hüküme-

* Ermenilere karşı Türk harekâtı sırasında, İngilizler ve öteki antibolşevik kaynaklar, bunun Taşnak Ermenistan ile Menşevik Gürcistan'a karşı yapılmış gizli bir Türk-Sovyet anlaşmasının sonucu olduğunu yaymışlardır. Sovyetler, bu iddiayı yalanlamışlardır. Çiçerin, ateş kesilmesini istemiş ve arabuluculuk önerisini tekrarlamıştır. Hatta Carr, Lenin'in 20 Kasım'da 'Türklerle savaşma zorunda kalınacağından kaygılı bir dille söz ettiğini yazmaktadır (Carr, The Bolshevik Revolution III, s. 296). Sovyetlerin, Sarıkamış ve Şahtahtı'nı işgalimizi daha önceden onayladıkları, fakat daha ileri gidilmesine karşı çıktıkları anlaşılmaktadır.

ti Gümrü Antlaşması'nı tanımayı reddetmişlerdir. Hatta Bolşevik liderleri, Gümrü Antlaşması'nın beşinci maddesiyle komünistlere karşı Taşnaklara silâhlı destek vaadinde bulunduğumuzu düşünmüşlerdir. Nitekim Çiçerin, Moskova'da Cebesoy Paşa'ya bu iddiada bulunmuştur[109].

Ermenistan üzerinde tam Türk askerî kontrolünü kurmayı öngören bu madde, «Ermenistan Cumhuriyeti tarafından istendiğinde, iç ve dış tehlikelere karşı, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti Ermenistan'a silâhlı yardımda bulunmayı garanti eder»* denilmektedir.

Yine o günlerde Çiçerin'in Rıza Nur'a söylediğine göre, Moskova'da Çerkez asıllı Dışişleri Bakanımız Bekir Sami, Çiçerin'le gizli bir pazarlığa girişmiş, Asetinler'in bağımsızlığına karşı, Bitlis ve Van'ı Ermenilere bırakmaya Millet Meclisi'ni râzı edeceğini söylemiştir. Pazarlık sonuçsuz kalınca da Tiflis'e geçerek Fransız temsilcileriyle ilişki kurmuş, Bolşeviklere karşı Polonya, Romanya, Gürcistan vb. ile aynı safta, Fransa'nın hizmetinde Türkiye'yi savaşa sokma görüşmeleri yapmıştır. Rıza Nur, daha önce değindiğimiz bu görüşmeleri şöyle anlatır :

«Tiflis'te Türkiye adına —ama böyle hiçbir yetkisi yoktu— müzakereye girişmiş. Bu müzakerenin konusu Polonya, Romanya, Kafkasya, Türkiye birleşerek, Fransa'nın yardımıyla ve birlikte Rusya'ya karşı savaş ilân edecekler. Fransızlar bunu pek istiyorlar. Nedeni Rus-

* Sovyetlerin Taşnak'la işbirliği yapmamız kuşkusuna karşılık, Ankara Hükümeti'nin Dışişleri Bakan Vekili Ahmet Muhtar, 3 Ocak 1921 günü Millet Meclisi'nde şöyle konuşmaktadır: «Ermenistan'da Batı ve özellikle İngiliz emperyalizminin hizmetine girmiş olan Taşnakların iktidardan düşmelerini TBMM Hükümeti, büyük bir hoşnutlukla karşılamıştır. Bunların yerine Türkiye ve Ermenistan milletleri arasında içten bir bağ görevini görecek partinin işbaşına gelmesi üzerine işbu hoşnutluğumuz bir kat daha artmıştır. Bunun en büyük kanıtı, Gümrü'ye girince, ora komünistlerini daha Ermenistan'da Taşnak Hükümeti dururken iktidara getirmiş olmamızdır».

ya, Fransa'ya karşı olan borcunu tanımadı, onu alacaklar. Bize ise bir faydası yok. Bizi beygir, katır gibi kullanacaklar...

Ruslar, Tiflis girişimini duymuşlar. İnanmışlar, telâşa düşmüşler. Sonra Bekir Sami Avrupa'ya gitti, yine bu işe çalıştı. Bu konuda Briand ile de müzakereler yaptı. *Bunlar Ruslara öyle bir etki yaptı ki, çok zaman bizim Fransa ile Rusya'ya karşı gizli bir ittifak yaptığımızı sanıp, bize güvenemediler*»[410].

BATUM SORUNU

Bu karşılıklı kuşku ve güvensizliğin yanı sıra, Türkiye ve Sovyet Rusya arasında arazi anlaşmazlığı vardır. Türkiye, müttefiki Almanya ile birlikte Bolşeviklere Brestlitovsk Antlaşması'nı empoze etmiştir. Fakat Enver Paşa, İngiliz emperyalizmine karşı verdiği Panturanist savaşta Brestlitovsk sınırlarıyla da yetinmeyip Kafkasya'da ileri harekâtını sürdürmüş, Eylül'de Bakû'yu işgal etmiştir. Halil ve Nuri Paşalar, Hazer Denizi'nin Güney ve Kuzeyinden Türkistan işgaline koyulmuşlardır. Müttefikimiz Almanya bu genişlememize karşı çıkmış, Türkiye'den korkan Gürcistan, Alman himayesine sığınmıştır. Gürcistan Hükümeti'nin dâvetiyle, Almanlar Kafkasya'ya asker çıkarmışlar ve Bakû petrollerine el koymaya yönelmişlerdir. Batum-Tiflis-Bakû demiryolu işletmesini Almanlar almıştır. Batı'da durumu sıkışan Almanya 27 Ağustos 1918'de Brestlitovsk'a ek bir anlaşmayla, Bağımsız Gürcistan'ı tanımasına karşılık Bakû'yu Ruslara geri vermeyi kabul etmiştir. Türklerin Eylül'de Bakû'yu işgal edip daha da ilerlemesi üzerine 20 Eylül 1918'de Bolşevikler, Türkiye'ye karşı Brestlitovsk Antlaşması hükümleriyle bağlı olmadıklarını ilân etmişlerdir. Türk ve Alman yenilgisi üzerine, İtilâf Devletleri de Brestlitovsk'u geçersiz saymışlardır. İngiltere, bütün Kafkasya'yı kendi güdümüne almıştır. Gücü yetmeyince, bu antlaşmayla kazan-

dığımız Kars'ı Ermenilere, Batum ve Ardahan'ı da Gürcülere devretmiştir.

Bolşevikler ise, Finlandiya, Polonya, Baltık Devletleri gibi eski Çarlık arazisine bağımsızlık tanımakla birlikte, Ukrayna'nın demir ve kömüründen, Kafkasya'nın da petrolünden vazgeçebilecek ve buralara aynı biçimde bir bağımsızlık tanıyabilecek durumda değillerdir. Nitekim, delegelerimizle daha ilk görüşmelerinde, Kızıl Ordu desteğiyle Kafkasya'yı bolşevikleştireceklerini açıkça söylemişlerdir. Esasen Büyük Millet Meclisi Hükümeti de, bu işin bir an önce ortak askerî eylemle yapılmasını istemiş ve Kızıl Ordu'yu Bakû'ya dâvet etmiştir. Ne var ki, Bakû, Brestlitovsk Antlaşması'nın bize bıraktığı Batum'la ekonomik bakımdan bağımlı iki şehirdir. Karabekir Paşa, 27 Mart 1921'de Atatürk'e yazdığı bir yazıda, bunu şöyle belirtmektedir :

«Çarlık Rusyası zamanında fabrika ve şömendöferler tamamen Bakû kaynaklarına göre yapılmış olduğundan Rusya ne biçime girerse girsin Bakû'suz olmaz. Bakû'da Batum'suz olmaz»[411].

Bununla birlikte, Brestlitovsk Antlaşması ile kazandığımız Batum, Millî Misak sınırları içine alınmıştır. Bolşevik Rusya ve Gürcistan ise Batum'dan vazgeçmiyecektir. Bu da Türk-Sovyet ilişkilerinde çetin bir sorun olarak ortaya çıkacaktır.

Bütün bu güçlüklere rağmen, Mustafa Kemal ve Lenin, Bolşevik-Kemalist yakınlaşmasını gerçekleştirmekten vazgeçmezler. Ankara, bir süre kesilmiş olan ilişkileri yeniden kurmak amacıyla, 22 Aralık 1920'de Çiçerin'e tekrar başvurur. Ankara, yetkili delege göndermeyi ve anlaşmazlıkların çözülmesini ister :

«Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti, kendisini, bilindiği üzere, Sosyalist Federatif Rusya Cumhuriyeti'nin doğal müttefiki saymaktadır. Bunun içindir ki, Rusya ile haberleşmek olanağı tekrar kurulur kurulmaz Rusya ile ilişkileri ve Doğu işlerini ilgilendiren bütün sorunları görüşmek üzere, Hükümet, gerekli yetkiyi

taşıyan delegelerini atamakta gecikmemek istemiştir. İnkâr edilmez ki, *mutlu sonuçlar doğurabilecek bir işbirliğinin gerçek koşulu, iki millet arasında tam bir karşılıklı güvenin kurulması maddesi olup, ancak siyasal ilişkilerin tam bir açıklıkla aydınlanmasına bağlıdır*».

Türk Hükümeti, Ermenistan ve Gürcistan'a karşı Sovyet niyetlerini bilmek istemekte, İngilizlerin Ankara ile uyuşmayı denediğini hatırlatarak, Sovyet-İngiliz Ticaret Antlaşması görüşmelerinden duyduğu kuşkuyu belirtmektedir :

«İngiltere Devleti, Istanbul Hükümeti aracılığıyla, devamlı bize başvurmaktadır. Fakat sizinle yapmak istediğimiz antlaşmanın anlamına sâdık kalmak için, bu girişimlere daima 'hayır'la karşılık vermekteyiz. Oysa Avrupa'nın bütün gazeteleri ve haber ajanları durmaksızın Rusya ile İngiltere arasında imzalanmış antlaşmadan söz etmektedirler. Hatta bu antlaşma, son zamanlarda İngiltere Parlamentosunda da görüşme konusu olmuştur. Bu haberler ile kuşku duyan Türkiye kamuoyunun kuşkularını gidermek zorunda olduğumuz için, sözü edilen antlaşmanın taşıdığı hükümleri öğrenmemiz gerekiyor».

Çiçerin, cevabında Rusların Gürcistan ve Ermenistan niyetleri hakkında pek aydınlatıcı olmaz. Fakat İngilizlerle ilişkiler konusunda aydınlık getirir :

«İngilizlerin önerdiği husus şudur: Her iki devlet, öteki taraf hakkında düşmanca davranış ve girişimlerden ve toprakları dışında, ötekinin kurumlarına karşı doğrudan doğruya ya da dolaylı yoldan propagandadan kaçınacaktır. Bu nedenle, Sovyet Hükümeti, İngiltere'ye karşı ve çıkarlarına zararlı her türlü girişimlerden ve telkinlerden vazgeçeceği gibi, asıl İngiltere içinde, İngiltere İmparatorluğu'nun öteki bölgelerinde ve Kafkasya ile Anadolu, İran, Afganistan ve Hindistan'da buna benzer propagandalara yardımdan vazgeçecektir. Rusya Hükümeti, böyle girişimleri ve telkinleri kendi uyruklarına da yasaklayacaktır».

Bu İngiliz isteğini belirten Çiçerin, görüşmelerin henüz sonuçlanmadığını, fakat ticaret anlaşması imzalamaya istekli olduklarını, propaganda yasağını kabul edeceklerini bildirir. Çiçerin, bu ticaret anlaşmasının Türkiye ile ilişkileri etkilemiyeceği kanısındadır. Fakat Ankara'nın İngilizlerle uzlaşmasının Rusya'ya karşı olacağından kuşkuludur. Bu kuşkusunu cevabında açıkça belirtir :

«Bizim değerlendirmemiz şudur ki, şimdiye kadar yaptığınız gibi, emperyalist İtilâf Devletleri'ne karşı tam bir başarıyla yürüttüğünüz kahramanca mücadeleleriniz ile memleketin bağımsızlık ve dokunulmazlığını savunuyorsunuz. Bu mücadele, adı geçen devletlerle Türkiye arasında iki biçimde sonuçlanabilir: Türkiye halkı, doğup büyüdüğü vatandan ve özellikle Istanbul'dan Avrupa işgalcilerini ya silâh ile kovup çıkarır, ya da İtilâf Devletleri, Türkiye halkının onurunu ve bağımsızlığını sonuna kadar savunmaya kararlı ve güçlü olduğu kanısına vararak bir çıkış yolu bulmaya çalışıp savaştan vazgeçerler. Fakat *Rusya Sovyetler Hükümeti bilir ki, emperyalist hükümetler, ele geçirdikleri yerlerden barış yoluyla çıkmazlar.* Onlara göre, hak ve adaletin bir anlamı yoktur. Onlar yalnız kuvvete boyun eğerler. Eğer, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'ne İngiltere Hükümeti'nden öneriler yapılmış ise, biz öyle düşünüyoruz ki, İngiltere bu girişiminde içtenliksizdir. Onun böyle davranmakta iki amacı olabilir : *Ya kendisini kahramanca savunan Türkiye halkı arasına çözülme nedenleri sokarak direnme gücünü azaltmak, ya da Sovyet Rusya ile olan mücadelesinde Türkiye'yi kendi yanına çekmektir.* Fakat biz öyle sanıyoruz ki, bu planlar, yararsız ve sonuçsuzdur. Çünkü Türkiye Hükümeti ile Rusya arasındaki çıkarlar hiçbir vakit çatışamaz. Her an büyüyen dostluklarını bozamaz. Bununla birlikte, Türkiye'nin bir barış yaşamına kavuşarak, yedi yıldan beri süren nice savaşlarda aldığı yaralarını sarmaya elverişli biçimde mücadeleyi sona

erdirecek önerileri de geri çevirmeye neden yoktur. Fakat düşüncemiz şudur ki, Türkiye Hükümeti, herşeyden önce yapılacak önerilerin açık ve resmî olmasını ve bu öneriler sonunda *Türkiye topraklarının ve özellikle başkentin, hangi milletten olursa olsun, yabancı kuvvetlerce derhal boşaltılmasını istemelidir. Yapılacak görüşmeler arasında, Türkiye toprakları üzerinde yabancı askerî birliklerin bulunması, Hükümeti elverişsiz bir duruma düşürecek devamlı bir tehlike teşkil eder*».

Bu karşılıklı kuşkulara rağmen, her iki ülke arasında yakınlaşmaya yönelinir. Türkiye'ye doğru yola çıkan, fakat Ermeni harekâtımız üzerine aylarca Kafkasya'da bekleyen Sovyetlerin Ankara Elçisi Mdivani, Karabekir Paşa'ya delegasyonumuzun bir «politik, hatta askerî anlaşma» için Moskova'da beklendiğini bildirir. Mdivani, daha sonra, 14 Ocak 1921'de kendisiyle konuşan Cebesoy Paşa'ya şu yazılı garantiyi verir :

«Ne bana verilmiş olan direktifte ve ne de Yoldaş Stalin ile yapmış olduğum görüşmede, Ermenistan'a Türk arazisinden herhangibir kısmın bırakılabileceği hakkında bir kelime bile yoktur».

Moskova'ya varınca da, delegasyonumuz, Çiçerin'in direnmelerine karşılık, en büyük yakınlığı Stalin'den görür. Stalin, Ermeni sorununun konuşulup konuşulmayacağı sorulunca, şu güven verici karşılığı verir :

«— Siz Ermenistan sorununu kendi kendinize çözdünüz. Eğer daha çözeceğiniz birşey kalmış ise, onu da çözünüz, fakat zamanını kesin olarak bize bildiriniz».

Stalin, askerî ittifak yapamıyacaklarını, fakat para, silâh ve hatta insan sağlayacaklarını delegasyonumuza belirtir :

«— İttifak yapamayız. Çünkü İngilizlerle ticaret anlaşması yapacağız... Fakat asıl amacımız olan mücadeleye, kapalı ya da açık olarak, devam edeceğiz. Biz muhtaç bulunduğumuz maddeleri İngiltere'den alır ve İtilâf Devletleri'nin birliğini parçalarsak, önemli bir ba-

şarı elde etmiş oluruz. O halde bu ticaret anlaşmasına zarar verecek herşeyden kaçınmak, sizin de çıkarınız gereğidir. İttifaktan amacınız para, silâh ve insanca yardım ise, bunu derhal yapacağız. Kardeşlik Antlaşması'nı imza ederiz. Çünkü onda ticaret anlaşmasına zarar verecek birşey yoktur»[412].

16 MART 1921 DOSTLUK ANTLAŞMASI

İki taraf arasında Ermenistan ile Gürcistan arazisi konusunda silâhlı bir çatışmaya kadar varan ve Lloyd George'a «Kemalistler'le Bolşeviklerin savaşması kaçınılmazdır» dedirten esaslı anlaşmazlıklar bulunduğu halde, bunun emperyalizmin, işine yarayacağı düşüncesiyle, Türkiye'ye gizlice askerî yardımı da öngören bir Dostluk Antlaşması, karşılıklı özverilerle imzalanabilmiştir. Sovyetler, Bolşevik Ermenistan'a baskı yaparak, onlara Gümrü Antlaşması sınırlarını kabul ettirmişlerdir. Böylece Türkiye, 1828'de İran, sonra Rus arazisi olan Iğdır ve Tuzluca'yı kazanabilmiştir. Bolşevikleşen Gürcistan'ın hak iddialarına rağmen, 1878'de kaybettiğimiz ve Brestlitovsk ile kısa bir süre için sahiplendiğimiz arazi, Türk topraklarına katılabilmiştir. Türkiye de Batum konusunda gerçekçi davranmıştır. 3 Ocak 1921'de Millet Meclisi'nde Dışişleri Bakan Vekili Ahmet Muhtar, Millî Misak'a rağmen, «Batum limanının özel durumu vardır. Batum, bütün Kafkasya cumhuriyetlerinin, orada yaşayan oniki milyona yakın çeşitli unsurlara mensup milletlerin tek nefes alacağı penceredir» diyerek, Batum konusunda bir özveride bulunabileceğini belli etmiştir. Nitekim Hükümet, Karabekir Paşa'nın yazdığına göre, 15 Aralık 1920'de, Batum ile Bakû-Batum demiryolunun bulunduğu arazinin bırakılabileceğini kararlaştırmış ve delegasyonumuza bildirmiştir[413]. Moskova Büyükelçimiz Ali Fuad Paşa da, bâzı koşullarla Batum'u bırakmanın kararlaştırıldığını belirtmektedir[414].

Bu karşılıklı anlaşma azmine rağmen, Çiçerin'in

Dışişleri Komiserliği'nin direnmeleri, ancak Stalin'in müdahaleleriyle kırılabilmiş ve Dostluk Antlaşması imzalanabilmiştir.

KARŞILIKLI GÜVENSİZLİĞE RAĞMEN ANLAŞMA...

Antlaşmanın imzalandığı gün, 11 Mart'ta Batum'u işgal eden birliklerimizle Bolşevik Gürcüler arasında çarpışmalar olmakta, Dışişleri Bakanımız Bekir Sami Londra'da Lloyd George'a Bolşeviklere karşı bir Kafkas Federasyonu kurmayı önermekte ve Türkiye'de Fransız hegemonyasını kuran bir anlaşma imzalamaktadır! Türk Delegasyonu Başkanı Yusuf Kemal Tengirşenk, 14 Mart 1921'de Moskova'dan Ankara'ya bu tutumun çok kötü etki yarattığını bildirir :

«Londra Konferansı dolayısiyle, Avrupa'da yapılan türlü yayınlar, hatta Bekir Sami Bey'in ağzından Küçük Antant'a katılacağımız gibi şiddetli propagandalar, Ruslara pek kötü etki yapıyor. Hakkımızda kuşkulara düşüyorlar. Bu da güçlüklere yol açıyor. 7 Mart tarihli telgrafınızdan anlaşıldığı üzere, İngilizler bize, örneğin Doğu sınırlarımızda Ruslar kadar çıkar sağlamıyor. Onun için buradaki konferansın kesin sonucu alınmadan İtilâf Devletleri ile kesin bir uyuşmanın yapılmamasının uygun olacağı kanısındayız. Güvenilir istihbaratımıza göre, *Rus Hükümeti, bizim Fransızlarla uyuşacağımız ve bunun kendilerine karşı bir fikir hareketi doğuracağı düşüncesindedir. Bu yüzden gizli ya da açık bir belge ile bize belli miktarda para, silâh verme yükümlülüğünden kaçınmakta olduklarını anlıyoruz.* Tarafınızdan bu kuşkular giderilirse, daha çok çıkar sağlayacağımızı sanmaktayız»[415].

Bütün bu kuşkulara rağmen, Ruslar bir Dostluk Antlaşması imzalamayı neden kabul etmişlerdir? Bu, herşeyden önce, Polonya yenilgisinden sonra Dünya İhtilâli fikrinden vazgeçen ve kendi iç sorunlarına yöne-

len Rusya'nın dış politikasındaki değişikliğin sonucudur. 1921 yılına kadar inanılıyordu ki, Avrupa'da ihtilâl olmazsa, Rusya'da Bolşeviklik rejimi yaşayamaz. Avrupa ihtilâli zorunludur. Avrupa'da ihtilâl olunca da, antiemperyalist mücadele veren, ezilen milletlerin kurtuluşu kendiliğinden gerçekleşebilecektir. Bu nedenle. Bolşevik yöneticiler ve Komintern, hükümetlere değil, ezilen halklara çağrılarda bulunmakta ve komünist partileri ile ilişki kurmakta, devletler arasında antlaşmalar imzalamaktan kaçınmaktaydı. Dünya İhtilâli umutları azalıp ekonomik güçlükler ve iç sorunlar ağırlık kazanınca, güvenlik sorunu ön plana geçmiştir. Düşman devletlerle kuşatılmak istenen Rusya, bu kuşatmayı boşa çıkarabilmek için sınırlarında güvenilir dostlar edinme gereğini duymuştur. Hatta Polonya'ya ve Baltık Devletleri'ne geniş ödünler vererek, onların Rusya'ya karşı savaşma isteklerini frenlemeye çalışmıştır. Yalnız Türkiye ile değil, İran ve Afganistan'la da Türkiye'nin Dostluk Antlaşması'na benzer biçimde ve aynı günlerde antlaşmalar imzalamıştır. Komünist partileri artık kendi kaderlerine bırakılmakta, güvenlik kaygısıyla, Sovyet sınırlarında İngiliz emperyalizminin saldırılarına araç olmayacak güçlü milliyetçi devletlerin kurulması ve bu devletlerle dostça ilişkilerin geliştirilmesi görüşü ağırlık kazanmaktadır. Bu bakımdan İran'da Rıza Pehlevî'ye karşı izlenen politika özellikle ilginçtir. 27 Nisan 1920'de Kızıl Ordu Bakû'ya girdikten sonra, Raskolnikof, Hazer Denizi'nde Denikin donanmasını bozguna uğratır, Enzeli'de İngiliz mevzilerini bombalar. Bu başarıdan sonra Küçük Han, Bolşeviklerin desteğiyle, Gilan ve Reşt'de Gilan Sovyet Cumhuriyeti'ni kurar.

İRAN VE AFGANİSTAN'DA SOVYET POLİTİKASI

İran, Sovyetler Birliği için büyük bir tehdittir. İngiltere, 1919'da yalnız İran'ın Güneyi ile de yetinmiyerek, 1907 anlaşmasına göre Çarlık Rusyası'nın nüfuz

bölgesi olan Kuzey İran'a da el koymuştur. Ağustos 1919 İngiliz-İran anlaşmasına göre, bir İngiliz askerî misyonu Aralık 1919'da İran'a gelmiş, başka bir İngiliz misyonu İran maliyesine el koymuştur. İngilizler, daha 1919 baharından itibaren İran'ı Bolşeviklere karşı saldırılarında hareket üssü olarak kullanmaya koyulmuşlardır. Türkistan ve Bakû'da Bolşeviklerle savaşan Hint-İngiliz birliklerinin hareket üssü İran olmuştur. Ayrıca İran'ın İngiliz kontrolünde olmasından yararlanarak, Amiral Norris'in komutasında Denikin donanması Hazer'de serbestçe harekâtını yürütmüştür.

Azerbeycan'da Bolşevik ilerlemesi üzerine, İngilizler, Kafkasya ve Kuzey İran'dan çekilmek zorunda kalmışlardır. Gilan Sovyet Cumhuriyeti'nin kurulması ve İngilizlerin çekilmesi İran'ı Sovyetleştirme eğilimlerinin çekiciliğini artırmıştır. Hatta Bolşevik liderler, buna kapılmayıp Tahran Hükümeti'yle dostluk anlaşması imzaladıktan sonra dahi, Azerbeycan Bolşeviklerinin ve iddiaya göre bâzı Bolşevik liderlerinin desteğiyle «feodal-komünist» Küçük Han, Tahran üzerine yürümeye kalkışmıştır. Fakat *Bolşevik liderler, meydan boş olduğu halde, Kuzey İran'ı bolşevikleştirmeyi reddederek Küçük Han'ı feda etmişler ve milliyetçi Tahran Hükümeti ile anlaşmışlardır.*

İngilizler ise, 1921 başlarında, 1907 İngiliz-Rus anlaşmasıyla Çarlık Rusyası'na bırakılan Kuzey İran'da Bolşeviklerin bir Kuzey İran Sovyet Devleti ilân etmesini beklemişlerdir. Bu takdirde İngilizler de bir Güney İran Konfederasyonu kurmayı kararlaştırmışlar ve bu amaçla ajan E. Noel'i 1921 yılı başlarında bölgeye göndermişlerdir. Bu ajan, 6 Temmuz 1921'de şöyle yazmaktadır :

«Ocak 1921'de askerlerimizin çekilmesiyle, Bolşevik ordularının girmesi ve bir Sovyet Cumhuriyeti'nin kurulması ve bizim de Güneyde böylece hareket serbestisi kazanmamız beklendiği bir sırada, Dışişleri Bakanlığı tarafından İran'a gönderilmiştim. Tahminimiz ger-

çekleşmedi. Bolşevikler ilerleyecekleri yerde, geri çekildiler. Durumdan yararlanmanın mevsimsiz olduğunu düşündüler. Politikaları, İran'ın birlik ve bütünlüğünün korunmasıdır. Bizim bir Güney Federasyonu kurmamıza kesinlikle karşıdırlar».

Nitekim Tahran'daki İngiliz Elçisi Sir Percy Lorraine, Sovyet temsilcisi Rothstein'a 1907'de olduğu gibi İran'ın nüfuz bölgelerine paylaşılmasını önerecektir. Sovyetler reddedeceklerdir.

Rothstein, İran'ın bolşevikleştirilmesine de kesinlikle karşı çıkmıştır :

«Tarafımızdan İran'ın herhangibir yerinde bir ihtilâl başlatmak için girişilecek her girişimin, İran'da hemen İngilizlerin vatan kurtarıcı gibi karşılanmasına yol açacağından emin olabilirsiniz»[416].

Lenin, bu görüşe katılacak ve bu tez kazanacaktır. Louis Fischer, Moskova'nın bu tutumunu şöyle açıklar :

«Sovyetler, Tahran Hükümeti'ni güçlendirmeyi yeğ tuttular ve bu nedenle Küçük Han ve Eskanullah Han'a yardımı reddettiler. Kısa bir süre sonra Rıza Han, Küçük'e karşı bir ordu göndermiş ve onu dağlara çekilmek zorunda bırakmıştır...»

«Gilan olayı kanıtladı ki, Bolşevikler komşu ülkelerde ihtilâl meşalesini gezdirmeye niyetli değillerdir. Bazı komünistler, Marks'ın bayrağını ateş ve demirle, zorla dikmek istemişlerdir. Fakat Sovyet Hükümeti'nin politikasını bu yöne çevirmeyi hiçbir zaman başaramamışlardır. Moskova'nın milliyetçi İran'ın bağımsızlığını güçlendirmekte büyük çıkarı vardır».»

«İran'da İngiliz nüfuzu tamamen silinmiş değildi. İngilizler Güney'de dinginlikle yerleşmişlerdi. Orada İngiliz Hükümeti'nin yaratığı olan İngiliz-İran Petrol Şirketi, ölçüsüz değerlerde bir petrol imtiyazını işletmekteydi. Petrol şirketinin ödediği vergiler, İran'ın yıllık harcamalarının dörtte bir ilâ üçte birini karşılamaktaydı.

Bundan başka, İran Ordusu'nda daha hâlâ İngiliz subayları vardı. Büyük feodal beylere, özellikle Luristan, Kürdistan ve Güney Arabistan'daki feodallere, İngiltere'nin arazileri için beslediği özel ilgiyi aralıksız belirtiyorlardı.

Rıza Han'ın ilk işi, sâdık bir millî ordu kurmak oldu. Bu ordu ile, merkezî hükümete karşı koyan, vergi ödemeyen ve reformlara direnen beylerin gücünü kırabilecekti. Ne Başbakan Ziyaettin, ne de onun yerine gelen kişi, İngilizlerin kesin düşmanı değildi. Meclisler feodal rejime eğilimliydiler. Bununla birlikte Rıza Han, militan milliyetçiliğini empoze etti.

İran. ordusundaki İngiliz ve İsveçli subayları geri gönderdi, İngilizlerin elinde açıkça araç olan Güney İran Silâhendazlarını silâhsızlandırdı. Sonuç, 1922 ve hatta 1923'te zengin bir feodal ayaklanmalar hasadı oldu. Gilan, Kuzey Horasan, Luristan ve Kürdistan'da ayaklanmalar, acımasız bir sertlikle çabuk bastırıldı. İngiliz-İran Petrol Şirketi'nin paralarıyla zenginleşmiş ve yabancı silâhlarla donatılmış Arabistan ve Bahtiyarî bölgesinde şeyhler ve beyler, Rıza Han'ı, kendileriyle müzakereye zorlayacak kadar güç gösterdiler. Bununla birlikte, 1923 sonunda Rıza Han, söz dinlemez Güney'i bile vergi ödemeye ve asker yollamaya zorlayabildi. Feodalitenin ekonomik gücü kırılamadı, fakat askerî diktatörlüğe boyun eğdirildi, politik gücü ezildi.

Feodal beylerin güçlerinin azalmasıyla, İngiltere'nin mevkii zayıfladı»[417].

BAĞIMSIZ VE TARAFSIZ GÜÇLÜ MİLLÎ DEVLETLER KUŞAĞI

Demek ki, İran'da, becerebildiği ölçüde Atatürk'ü örnek alan Rıza Han'ı ve reformlarını, Bolşevikler desteklemektedirler. Buna karşılık İngiltere, modernleşmeye karşı koyan şeyhlere ve beylere dayanarak egemenliğini sürdürmektedir. Bolşevik Rusya'nın çıkarı, İran'da güçlü, milliyetçi ve reformcu bir hükümetin yerleşmesi,

İngiltere'nin çıkarı ise feodallerin elinde geri ve zayıf bir İran'ın kalmasıdır. Ünlü İngiliz yazarı E. H. Carr, bu tutumu belirtmektedir :

«İran'da 26 Şubat 1921 Sovyet-İran Antlaşması'nın imzasından ve iki ay sonra Tahran'daki Sovyet temsilcisi Rothstein'ın gelişinden sonra, Sovyet ve İngiliz nüfuzu arasındaki mücadele, daha etkin ve inatçı biçimde sürdü. Fakat Afganistan'da olduğu gibi burada da Sovyet politikası, ihtilâlcilik gütmekten çabucak uzaklaştı. İran Hükümeti ile dürüst ilişkiler devam ettirildi. Şubat 1921 darbesinin arkasındaki askerî güç olan Rıza Han'ın yükselen yıldızına rağbet gösterildi. *Türkiye'de Mustafa Kemal'inki gibi, İran'da, Rıza'nın kuvvetli eli, Sovyet gözlemcilerine, İran milliyetçiliğinin kuvvetlerini temsil ediyor ve İngiliz egemenliğine direnebilecek güce sâhip bağımsız bir İran'ın en umut vericisini sunuyor göründü.*

Sovyet Rusya'nın yakın çıkarları —o günlerde bir Sovyet yorumcusunun yazdığına göre—, *İran'ın üçüncü devletlerin, kuşkusuz özellikle İngiltere'nin, işlerine müdahale etmesine karşı kendini savunabilecek güce sâhip, kuvvetli bir merkezî devlet olmasındadır. Güçlü bir İran, Rusya'ya saldırı için İngiliz kuvvetlerinin İran arazisini kullanmasına karşı, Sovyet Rusya bakımından bir garanti teşkil edecektir. Tek bir millî orduya dayalı güçlü bir merkezî devlet iktidarında, aynı zamanda İran'ın feodaliteden, ekonomik ve politik varlığın modern biçimlerine geçişinin, ticarî ve kültürel gelişmesinin garantisini bulabilecektir.*

O dönemde bu, Asya'da Sovyet politikasının bir kozudur. Sovyetler, güçlü millî devletlerin gelişmesini kendi çıkarları saymakta devam etmekteydiler. İngiltere'nin politikası ise, o günlerde hâlâ İngiliz himaye ve yardımına bağımlı, küçük, yarı-bağımlı yöresel şefleri ve zayıf yöneticileri destekleme töhmeti altında bulunmaktadır»[418].

Demek ki, Bolşevik Rusya'nın en önem verdiği şey,

İngiltere'nin ve öteki emperyalist devletlerin İran topraklarını saldırı üssü olarak kullanmasının engellenmesidir. Rusya, bunun baş garantisini, modernleşmeden yana, kuvvetli, milliyetçi bir devletin varlığında görmektedir. Küçük Han'ın Sovyet Cumhuriyeti'ni bu yüzden feda etmiş, İngilizlerle İran'ı paylaşmaya yanaşmamıştır.

Bolşeviklerin tutumu, Afganistan'da da aynı biçimde olmuştur. İngilizlere karşı savaş veren Emanullah, Sovyetlerden 1919 baharında yardım istemiştir. Lenin, Emanullah'a umut verici mektuplar yollamıştır. Fakat ancak 28 Şubat 1921'de bir dostluk antlaşması imzalanabilmiştir. Bolşeviklerin antlaşmadan amacı, Afgan toprağının Rusya'ya karşı saldırı amacıyla kullanılmasının önlenmesidir. Nitekim dostluk antlaşmasında, tarafların üçüncü bir devletle, taraflardan birine karşı bir askerî ve politik ittifaka girmiyeceği belirtilmiştir. Rusya, İran'da olduğu gibi, Afganistan'da da becerebildiği ölçüde kendine Atatürk'ü örnek alan Emanullah'ın millî bir ordu kurmaya ve ülkeyi modernleştirmeye yönelen milliyetçi rejimini bu yolda garanti saymış ve Emanullah'ı güçlendirmeye çalışmıştır. Bir Türk askerî misyonu ve çeşitli alanlarda Türk teknisyenleri Afganistan'da Sovyetlerle aynı yönde çabalar göstermişlerdir. Sovyetler, Afganistan'da Türk askerî misyonunun modern millî ordu kurma uğraşlarını iyi karşılarken, İngiltere bundan büyük kuşku duymuştur. Afganistan'a karşı güçlü durumda bulunan İngiltere, ağır baskılarla Afganistan'ı bağımsız ve tarafsız politikadan vazgeçirmeye çalışmıştır. 1923 Eylülünde Curzon, iki İngiliz subayının sınır aşiretleri tarafından öldürülmesini vesile ederek, Emanullah'ı Sovyetlerle diplomatik ilişkileri kesmeye zorlamıştır. Emanullah, Türk ve Sovyet dostluğundan cesaret alarak direnmiş, İngilizlerin Hindistan Hükümeti, Afganistan'ı savaş açmakla tehdit etmiştir. Tehdit, Curzon'un düşmesi ve yerine McDonald'ın gelmesiyle atlatılmıştır.

Ondokuzuncu yüzyılda İngiltere, Çarlık Rusyası ile Asya'da giriştiği mücadelede Afganistan'ı bir kukla olarak kullanmıştır. Afganistan'ın dış politikası İngiltere'ye bırakılmıştır. Curzon, 1892'de yayınladığı «İran» adlı kitapta, «İngiliz çıkarları, yâni Afgan çıkarları» gibi deyimlere sık sık yer vermiştir. İngiltere, Rus'larla savaşmakta Afgan birliklerinden de yararlanmış, İngiliz himayesindeki Emir Abdurrahman, Pamir'in fethini denemiştir.

Gözünü Uzak Doğu'ya çeviren Çar, 1895'te Pamir sınırlarının çizilmesini kabul etmiş, Hindistan ile Rusya'yı sınır komşusu yapan Hindikuş dağlarındaki araziden vazgeçerek İngiltere'yi rahatlatmıştır. 1907 İngiliz-Rus Antlaşması ile, Afganistan, iki emperyalist ülke arasında bir *tampon devlet* hâline getirilmiştir. Dış politikasını elinde tutmakla birlikte, İngiltere, Afganistan'ın iç işlerine karışmamayı kabul etmiştir. İran da, Kuzey ve Güney'deki nüfuz bölgeleri arasında bir tarafsız bölge ayrılarak tampon devlet yapılmıştır. Ne var ki, gerek Çarlık Rusyası, gerekse İngiltere, bu tampon devletleri feodal yapıya dayalı, geri bir durumda tutmaya önem vermişlerdir. İngiltere, Rusya'nın Türkistan ve Kafkasya demiryollarını, İran ve Afgan sınırına doğru geliştirmesini kötü karşılamıştır. Tampon devletlerde Rusya'nın demiryolu inşasını kesinlikle engellemiştir. İran'da demiryolu inşasına da Rusya bütün gücüyle karşı koymuştur. Tampon devletler geriliğe mahkûm tutulmuşlardır.

Afganistan, 1919'da İngiltere ile savaşarak bağımsızlığını kazanmış, dış politikasını kendisinin yürütmesi hakkını elde etmiştir. Bundan sonra Moskova ve Ankara ile yakın ilişkiler kurmuş, modernleşmeye yönelmiştir. Moskova, Afganistan'da da, İran'da olduğu gibi, bu ülkelerin iç işlerine karışılmayarak İngiliz İmparatorluğu ile kendisi arasında tarafsız devletler durumuna getirilmesi görüşünü benimsemiştir. Ne var ki,

bu ülkelerin bağımsızlıklarını koruyabilmeleri, emperyalist müdahalelere karşı koyabilmeleri için, Bolşevik Rusya, onların güçlü millî devletler olmalarını gerekli görmektedir. Feodal yapıda kaldıkları sürece, bu ülkelerin emperyalist müdahalelere karşı koyabileceklerini kuşkulu saymaktadır. Louis Fischer, Asya'daki Rus politikasını şöyle açıklamaktadır :

«*Komünistler, Curzon'un Dünya Savaşı'ndan önceki tampon Afganistan ve İran doktrinini benimsemişlerdir. Fakat, demektedir Sovyetler, bu iki devlet bir saldırıya karşı Rusya'yı ancak millî birliklerini güçlendirme, modern bir hükümet kurma, ekonomik bakımdan engelsiz gelişebilme ve tartışılmaz bir politik bağımsızlık sağlama koşuluyla koruyabilirler*».

Bu görüşe uygun biçimde, Çiçerin, Aralık 1922'de Lozan Konferansı sırasında Curzon'a, İngiltere ile Rusya arasında bir ara duvarı kurmayı önermiştir :

«Atlılarımız Pamir yüksekliklerinde yeniden boy gösterdi diye huzursuzsunuz. Karşınızda artık size 1895'te Hindikuş silsilesini bırakan yarım zekâlı Çar yok diye rahatsızsınız. Fakat biz size savaş değil, barış öneriyoruz. İkimiz arasında, ara duvarı ilkelerine dayalı bir barış».

Doğaldır ki, kendi sistemi ve imparatorluğu için bir tehdit sayarak Bolşevik rejimi devirme yolunda çaba harcayan İngiltere, Hindistan'a ve Mısır'a kötü örnek olurlar diye bu ülkelerin modern, güçlü ve tam bağımsız devletler olmalarına rıza göstermemiştir. Bu ülkeleri ilk fırsatta, eskisi gibi kontrolüne alma yolunda uğraşmıştır. Fakat iki savaş arasında, Türkiye, İran ve Afganistan arasında, Sovyetlerle dostluk ilişkileri içinde bir bağımsız ve tarafsız devletler kuşağı kurulmasını İngiltere, engelleyememiştir.

TÜRKİYE VE RUSYA'NIN KARŞILIKLI GÜVENLİĞİ

Türk-Sovyet ilişkilerinin gelişmesinde de, ana etken iki ülkenin güvenliklerinin sağlanması olmuştur.

Atatürk, 5 Şubat 1920 tarihli durum muhakemesinde ayrıntılarıyla belirttiği üzere, Türkiye'nin İngiliz ve Fransız emperyalizmi tarafından kuşatılıp sömürgeleştirilmesine karşı koymak için Bolşevik Rusya ile Milliyetçi Türkiye'nin ittifakını zorunlu saymıştır. Sovyetler de, Boğazlar'dan ve arazisi üzerinden Güney Rusya ve Kafkasya'ya emperyalist saldırılar için izin vermeyecek güçlü, bağımsız bir milliyetçi Türkiye'nin, güvenlikleri bakımından büyük kazanç sağladığını anlamışlardır.

Atatürk döneminde, Sovyetler Birliği ile kurulan çok yakın ve güvenli ilişkilerin temelinde, karşılıklı olarak yapılan bu gerçekçi değerlendirme yatmaktadır.

İtilâf Devletleri'nin Istanbul'a yerleşmesiyle, Bolşevik Rusya, ciddî bir tehdit altına düşmüştür. Böylece İtilâf Karadeniz'de egemenlik kurmuş, kömüre, demire ve sanayie sâhip olan Güney Rusya ile petrol kaynağı olan Kafkasya gibi Rusya'nın candamarını teşkil eden iki bölgeyi saldırı tehdidi altında tutmuştur. Fransızlar Kırım'a, İngilizler Batum'a asker çıkarmışlar, biri Güney Rusya'yı, öteki ise Kafkasya'yı ele geçirmek istemişlerdir. Denikin ve Wrangel ordularının zırhlı trenler, tanklar ve uçaklarla donatılması, Boğazlar'ın İtilâf Devletleri kontrolüne geçmesiyle mümkün olmuştur.

Öte yandan, Rusya'nın ithalât ve ihracatının yarısına yakın bir kısmı, Boğazlar yoluyla yapılmaktadır. 1911-1912 Trablusgarp Savaşı ve 1912-1913 Balkan Savaşı günlerinde Istanbul'un güvenliğini sağlama kaygısıyla mayın dökerek Boğazlar'ı kısa bir süre için ticarete kapamamız dahi, Rusya'ya büyük zararlar vermiştir. Bu nedenle İttifak Devletleri Boğazlar'a el koymakla, Bolşevik Rusya'ya karşı giriştikleri ekonomik ablukada, en etkin silâhı elde etmişlerdir.

Kısaca, ister komünist, ister kapitalist olsun, Rusya için Boğazlar'ın düşman ellerde bulunması, gönül rızasıyla kabul edilebilecek bir durum değildir. Nitekim

Balkan Savaşı günlerinde, Istanbul ve Boğazlar'ın tehdit altına düştüğü bir sırada, 23 Kasım 1913'de Çar'a sunulan önemli bir rapor, Boğazlar'ın düşman bir devlet eline geçmesinin Rusya açısından yaşamsal bir sorun teşkil ettiğini belirtmektedir :

«*Boğazlar'ın güçlü bir devlet eline geçmesi, bütün Güney Rusya'nın ekonomik yaşamının o devletin egemenliği altına girmesi demektir*».

«1912 yılında Rus ihracatının ithalâta fazlalığı son üç yılın ortalamasından yüz milyon ruble eksik gerçekleşmiştir. Bunda buğday ürününün azlığı ve Boğazlar'ın kapatılması yüzünden ihracattaki güçlük etken olmuştur. Bu nedenle Merkez Bankası, üç ay vâdeli muameleler için iskonto fiyatını yüzde yarım artırmıştır. Dolayısiyle Boğazlar'ın kısa bir süre kapalı kalıp ancak bizim baskımız sâyesinde çabuk açılması bile, Rusya'nın ekonomik durumunu etkilemiş ve bizi milyonlarca zarara sokmuştur. Boğazlar, bize aldırış etmeyebilecek güçte bir devletin eline geçerse durum ne olur? Boğazlar'ı elde tutacak devletin bir Büyük Devlet gücünde olması gerekli değildir. O, Boğazlar'a ayak basar basmaz bu gücü kazanır. Çünkü olagandışı coğrafya koşulları nedeniyle, orayı elinde bulunduran devlet, Karadeniz'le Akdeniz'in anahtarlarını elinde tutmakla kalmaz, Anadoluya girmek ve Balkanlarda egemenlik kurmak için gereken anahtarları da elde etmiş olur»[419].

BOĞAZLARDA GERÇEKÇİLİK

Bu nedenledir ki, Çarlık Rusya'sı, Boğazları kontrolü altına almayı her zaman arzulamıştır. Ne var ki, İngiltere tarafından kendisine peşkeş çekilmedikçe Boğazları ele geçirmeye gücünün yetmiyeceğini de her zaman görmüştür. Hatta İngiltere, Ermeni kırımını vesile edip 1895'te Rusya'nın Istanbul'u işgaline rıza gösterdiği ve Rusya'yı buna kışkırttığı halde, Rusya askerî yetersizliği yüzünden kıpırdamaya cesaret edememiştir. Çar'a sunulan rapor, bunu belirtmekte ve hatta

deniz üstünlüğünün bile Türklerde olduğunu ileri sürmektedir :

«Bilinmektedir ki, 1895'te Ermeni kırımları sırasında, o zaman en büyük ve tehlikeli rakibimiz olan İngiltere, bunu bilerek ve buna râzı olarak bizim bir süre için Istanbul'a ordumuzu sokmamız sorununu ortaya koymuştur. Biz, taşıtlarımızın yetersizliği ve kara seferberliğimizin eksiklikleri yüzünden bu tasarıdan vazgeçmek zorunda kalmıştık*.

Aradan onsekiz yıl daha geçmiştir, yine yüzlerce milyon harcamaktayız, ama amacımıza doğru tek adım ilerlemiş değiliz... *Yapılan hesaplara göre 1914'ten 1916'ya kadar, Türkler Karadeniz'de bize üstün bir durumda bulunacaklardır..*»

Bu nedenle, «*Türkiye'nin yakında dağılması, Rusya'ca istenecek birşey değildir ve bunu geciktirmek için diplomasi alanında çalışmak gerekir*» diyen rapor, Rusya'nın kendisi kontrol edemediği sürece, Boğazlar'ın Türkiye'nin elinde kalmasının en uygun çözüm yolu olduğunu**, şu gerekçeyle belirtir :

«*Türkiye ne aşırı güçlü, ne de aşırı güçsüz bir devlettir. O bizi tehdit edebilecek bir durumda değildir ve aynı zamanda kendisinden güçlü olan Rusya'yı göz önünde tutmak zorundadır*»[420].

Ne var ki, Türkiye, başka bir emperyalist devletin uydusu durumuna gelebilir. Boğazlar'ın bu emperyalist devletin amaçları uğruna kullanılmasına âlet olabilir. Çarlık Rusya'sını da, Bolşevik Rusya'yı da görünüşe gö-

---

* 1915 yılında İngiliz, Fransız ve İtalyanlar Akdeniz'den Boğazlar'a saldırdıkları sırada, Rusya'nın da Karadeniz'den saldırmasını istemişlerdir. Rusya kıpırdayamamıştır. Ancak İngiliz-Rus ittifakı sâyesinde, diplomatik yoldan Boğazlar'ı ele geçirmeye çalışmıştır.

** Feridun Cemal Erkin, Çarlık Rusyası'nın geleneksel politikasının **«Boğazlar'a sâhip olmak şansı var olmadıkça, su yollarını Türklere bırakmayı yeğ tutmak» olduğunu, Bolşevik Rusya'nın da bu tezi benimsediğini yazmaktadır** (Feridun Cemal Erkin, Türk-Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi, s. 56).

re, en çok korkutan durum budur. Nitekim daha önce İngiltere'nin, sonraları Almanya'nın Türkiye'de egemen duruma gelmesi, Rusya'da güvensizlik yaratır. Özellikle 1914 başlarında Liman von Sanders Paşa'nın Istanbul'da Birinci Kolordu Komutanlığı'na atanması, Rusya'yı korkutur. Bunun içindir ki, Rus Dışişleri Bakanı, 3 Nisan 1914'te İngiltere Büyükelçisi'ne şöyle konuşur :

«*Türkiye bağımsız bir devlet kaldıkça, Rusya hiçbir vakit ona saldırmayacaktır. Fakat onun başka bir devlete bağımlı olmasına hiçbir biçimde müsaade etmeyecektir*»[421].

Bolşevik Rusya için de en önemli sorun, bütün emperyalizmlere karşı koyabilecek ve Boğazlar'ın emperyalist amaçlarla kullanılmasına izin vermeyecek güçlü, bağımsız ve dost bir Türkiye'nin Boğazlar'a ve Anadolu'ya tam egemen olmasıdır*.

Lozan'da Lord Curzon'un Boğazlar'ın Türkiye'nin kontrolünde olmasından Rusya'nın geçmişte çok çektiğini, kuzu postuna bürünmüş bir kurt rahatlığıyla ileri sürmesi üzerine, Çiçerin şöyle karşılık verir :

«*Türkiye'nin Boğazlar'daki mevkii yüzünden Rusya'nın geçmişte neler çektiğine Lord Curzon'un dokunması çok hoştur. Fakat gerçek odur ki, Rusya, 1919'dan beri İngiltere'nin Boğazlar'daki mevkii yüzünden çok daha fazla ıstırap çekmektedir*».

---

* General Nurettin Türsan, Sovyetler Birliği'ne saldırı için Türkiye'nin mükemmel bir stratejik harekât üssü olduğunu yazmaktadır: «Türkiye'nin Kuzeyinde tampon devletler yoktur. Sovyetler için güvenlik payı da yoktur. Sâdece geçilmesi zor olmayan Karadeniz vardır. İttifak güçleri (füzeler, hava kuvvetleri, denizaltılar, kara ve deniz kuvvetleri), Sovyetlerin endüstrice en zengin, savunmaca en zayıf bir bölgesine en kısa mesafeden en az zamanda kolayca yöneltilebilir. Ukrayna'nın zengin tarım alanı, Azak Denizi Kuzeyindeki Harkof ve Aşağı Don endüstri alanları, ele geçtiği takdirde Sovyet savaş ekonomisini birdenbire sarsacak çapta büyük endüstri bölgeleridirler.

Türkiye büyük bir anfibi harekât üssüdür. Normandiya çıkarması çapında bir anfibi harekât alanı Karadeniz büyük bir

ÇİÇERİN'İN ARA DUVARI TEZİ

Bu açıdan Çiçerin, Boğazlar'ın Türkiye dışındaki bütün ülkelerin savaş gemilerine kapanmasını ve bunun sağlanmasının Türkiye'ye bırakılmasını önerir. Böylece, İngiltere ve Rusya arasında tam egemen bir Türkiye, «ara duvarı» teşkil edecektir. Çiçerin, görüşünü, Lord Curzon'un anlayacağı bir dille şöyle açıklar :

«*İngiliz muhafazakârlığının en iyi gelenekleri, Rus ve İngiliz nüfuz bölgeleri arasında bir ara duvarı örmekti. Biz de şimdi, Türk halkının özgürlüğü ve egemenliği temeli üzerine bu duvarı dayandırarak, aynı şeyi önermekteyiz*».

«*Türkiye'nin bağımsız varlığı ile birlikte, barışı da garanti altına alacak olan, ancak bir ara duvarıdır*».

«*Yakın Doğu'da bir barış durumunun tek ve sürekli temeli, Türkiye'nin özgürlüğü ve egemenliğidir*»[422].

---

tehdit arzeder. Bu anfibi harekât, süratle düşman derinliklerine girer ki, Batı Avrupa'da cepheden yapılacak bir itişe göre, büyük avantajları vardır. Tarihte Kırım Savaşı, bunun küçük bir uygulamasıdır.

Hava kuvvetleri, I. Bakû, II. Bakû (Kazan, Kubişef, Ufa üçgeni), Ploeşti petrol, Yaroşlav-Gorki ve Sverdlovsk-Çelyabinski endüstri bölgelerine ağır darbeler indirir.

NATO kuvvetlerinin Kırım Kuzeyinde görünmeleri, cephedeki peyk ve tampon devletleri süratle savaş dışı bırakabilir. Üstelik bu devletlerin bir kısmının hava meydanları, füze üsleri, Türkiye'den birkaç yüz kilometre uzakta olduklarından kolayca tahrip edilebilirler.

Karadeniz'deki Sovyet Deniz Kuvvetleri, âni bir baskınla bu denizde yok edilebilir.

Görülüyor ki, İttifak çerçevesinde NATO'nun Kuzey ve Güney kanadı çok duyarlı durumdadır, fakat kanatlardan manevralarda (yâni saldırıda) Sovyetler için o kadar tehlikeli, NATO için de o kadar başarı vaad edicidir. Bu manevra için Türkiye, mükemmel bir stratejik harekât üssüdür» (Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, sayı: 42). Bu nedenle, Türkiye arazisinin saldırı amaçlarıyla kullandırılmayacağından güvenli olmak, Sovyetler Birliği'nin güvenliği açısından yaşamsal bir önem taşımaktadır.

Egemen Türkiye, Boğazlar'ı bütün savaş gemilerine kapayabilmek için, Çiçerin'e göre, güçlü ve modern bir orduya ve en iyi silâhlara sâhip olmalı ve Boğazlar bölgesinde her türlü tahkimatı yapabilmelidir :

«*Kıyılarını tahkim etmek ve silâhlandırmak, bir savaş donanmasına mâlik olmak ve Boğazlar'la Marmara Denizi'ni savunmak için, Türkiye'ye günümüz savaşlarının bütün teknik araç ve gereçlerini kullanmak hakkı açıkça tanınmalıdır*»*.

«Güvenliği sağlayabilecek tek devlet, Türkiye'nin kendisidir. Türkiye'nin elinden bu olanağı almak, gerçekte Boğazlar'ı savunmasız bırakmak ve Türkiye'yi eli ve ayağı bağlı olarak en kuvvetli devlete teslim etmek demektir»[423].

Çarlık Rusyası, kendi güvenliği açısından «ne aşırı güçlü, ne aşırı güçsüz» bir Türkiye isterken, tam bir kuşatılma ve yok edilme kuşkusu içindeki Bolşevik Rusya güvenliğini, Batı emperyalizminin uydusu olmadığı sürece, kendisine karşı yalnız başına bir tehdit teşkil etmeyecek olan Türkiye'nin güçlü olmasında görmektedir. Bu nedenle, Millî Misak'ın tam bağımsızlık ilkesini İngilizler «küstahlık» sayarken, Bolşevikler —kendi çıkarları ve güvenlikleri açısından— derhal kabul etmişlerdir. 1921 Dostluk Antlaşması, iki devlet arasındaki bütün anlaşmaları hükümsüz ilân etmiş, kapitülasyonları kaldırmıştır. Rusya, her türlü malî ve öteki haklarından vazgeçmiştir. İki devlet, birinin tanımadığı bir antlaşmayı, ötekinin de tanımayacağını kararlaştırmıştır. Batum istisnasıyla, Millî Misak sınırları kabul edilmiştir.

KURTULUŞ SAVAŞI'NA SOVYET YARDIMI

O günlerin İngiltere'si ise, Lozan Konferansın'da, Sevr Antlaşması'nın ekonomik, askerî ve malî tutsak-

* İngiltere, Fransa, Amerika ve müttefikleri, Marmara bölgesinin Türk asker ve silâhlarından arınmasını, zayıf bir Türkiye kurulmasını istiyorlardı.

lık hükümetlerinde ısrar etmekte, Türkiye'yi ordusuz bırakmakta, Boğazlar'a el koymakta, Gelibolu ve Çanakkale'de asker bulundurmakta, İzmir'i Yunan'a peşkeş çekmekte, geniş bir Ermenistan ve Kürdistan kurmayı istemektedir.

Açıktır ki, İngiltere zayıf, Bolşevik Rusya ise güçlü Türkiye istemektedir. Bolşevikler, o günlerde İngiltere ile çok önem verdikleri bir ticaret anlaşması imzaladıkları ve bu anlaşmanın baş koşullarından birini Türkiye'ye yardımın durdurulması teşkil ettiği halde, Türkiye'ye gizlice yardımı kabul etmişlerdir. Moskova Elçimiz Cebesoy Paşa, bizimle ittifakı reddeden Rusya'nın yardımını şöyle değerlendirir :

«İttifak antlaşmasında ısrarımızın nedeni, fazlaca sağlamayı düşündüğümüz yardımı bir yükümlülüğe bağlamak içindi. Bir hükümetin ötekine yapacağı yardımın bir ittifak antlaşmasına yüklenilmesinin, emperyalist bir devlete karşı mücadele durumunda bulunan her millete yapılacak bir prensip yardımından daha güvenli olacağı kuşkusuzdu. Çok çetin müzakerelerden sonra para, silâh ve savaş malzemesi bakımından yapılacak yardımın Sovyet Dışişleri Komiseri ile Türk Büyükelçisi arasında karşılıklı olarak gizlice verilecek mektuplarla saptanması ve bu gizli mektupların da imzalanacak olan Dostluk Antlaşması'nın ayrılmaz bir parçası sayılması kararlaştırılmıştı. Kısa zamanda, birkaç taksitte verilmek koşuluyla 10 milyon altın ruble ile iki tümeni tamamen silâhlandırabilecek miktarda tüfek, süngü, mitralyöz, top, cephane, koşum hayvanları ve benzerleri sağlanmıştı. O tarihlerde Polonya yenilgisi üzerine, Polonyalılara 30 milyon ruble gibi önemli bir savaş tazminatı verilmesi yükümlülüğü ve Kızıl Ordu'nun Polonya Savaşı'ndaki silâh ve cephane kaybı gözönüne getirilirse, bizim elde edebildiğimiz para ve silâh yardımının Ruslar için büyük bir özveri olacağından şüphe edilemezdi»[424].

DIŞ POLİTİKADA MİLLİYETÇİ - BOLŞEVİK İŞBİRLİĞİ

Bunlara karşılık Bolşevikler, Türkiye'nin topraklarının Batılı emperyalist devletler tarafından Rusya'ya karşı kullanılmasının önlenmesini istemişlerdir. Ruslar, Polonya ve Romanya'nın yaptığı gibi, Türk topraklarında üslenmiş silâhlı çetecilerin, örneğin Menşevik Gürcülerin, Taşnak Ermenilerinin ve benzeri karşıdevrimcilerin Kafkasya'da saldırılara geçmesinden, Rus topraklarında hak iddia eden sürgün hükümetlerin Türkiye'de faaliyet göstermesinden kuşkuludurlar. Dostluk Antlaşması'nın sekizinci maddesi, bu gibi örgütlere ve faaliyetlerine her iki tarafça da izin verilmemesini öngörür. Örneğin Menşevik Gürcüler, Bolşevik Gürcü Hükümeti'ni devirmek için Türkiye'de çaba gösteremiyecektir. Türkiye, bunu önlemekle yükümlüdür. Öte yandan *Rusya da, diyelim, Kars ve Ardahan'ı bolşevikleştirip Gürcistan'a katmayı amaç edinen bir örgütsel çalışmayı yasaklayacaktır. Böylece, Türkiye'de Bolşevikliği yaymaktan da dolaylı biçimde vazgeçilmektedir.* Bolşevikler için esas olan, Bolşeviklik ihracı değil, Sovyet Cumhuriyetleri'nin güvenliğidir.

İki taraf, *İngiltere ve Fransa gibi emperyalist devletlerin yakınlaşma oyunlarından ve anlaşmalar imzalama çabalarından biribirlerini ayrıntılarıyla haberdar edeceklerdir. Bir antlaşmayı öteki imzacı devlete haber vermeden sonuçlandırmayacaklardır. Böylece diplomatik ilişkilere açıklık getirilmekte ve emperyalist tuzaklara karşı bir ortak değerlendirme ve işbirliği mekanizması kurulmaktadır.*

Nihayet Boğazlar sorunu, Dostluk Antlaşması'nın beşinci maddesine göre, emperyalist devletleri kenarda bırakarak, Karadeniz'de sahili olan devletler tarafından toplanacak bir konferansta çözülecektir. Bununla birlikte, bulunacak çözüm yolu, Türkiye'nin tam egemenliğine ve güvenliğine uygun düşecektir. Başka bir deyişle, Boğazlar ve Istanbul'u Türkiye en güçlü biçim-

de koruyabilecektir. İngilizler ise, Amerikan mandasında milletlerarası bir «Istanbul Devleti» kurmakta başarısız kaldıktan sonra, Boğazlar'ı Türkiyenin kontrolünden çıkarmayı müttefiklerine benimsetmişlerdir. Boğazlar'ı Türkler değil, İtilâf Devletleri askerleri koruyacaklardır. Bolşevikler ise, güvenlikleri açısından yaşamsal saydıkları Boğazlar'ın saldırgan amaçlarla kullanılmasını engellemekte kendi çıkarları açısından daha ileri bir çözüm yolunu hayalcilik saydıklarından, Milliyetçi Türkiye'ye güvenmek durumundadırlar. *Türkiye'den bekledikleri Bolşevik olması değil, büyük devletlere karşı bağımsızlığını koruyabilecek güçte bulunmasıdır.* Bu nedenle, Mustafa Kemal'in Komintern'e karşı cephe alması ve Türkiye'deki komünist faaliyetleri yasaklaması, Türk ve Sovyet hükümetleri arasındaki ilişkileri hiç etkilemez. O kadar ki, Komintern'in Dördüncü Kongresi'nde Kemalist hareketi destekleme kararı alınır. İkinci Kongre, millî burjuvazi ile geçici bir ittifakı önerirken, Dördüncü Kongre, millî aristokrasi ile ittifakı da buna ekler.

KARŞILIKLI GÜVENSİZLİK YILI

Türk-Sovyet ilişkileri, gerçekçi bir tutumla tamamen karşılıklı güven ölçülerine bağlı kalır. Ne var ki, bu karşılıklı güvenin kurulmasına, 16 Mart 1921 Türk-Sovyet Dostluk Antlaşması'nın imzalanması yetmez. Emperyalist manevralarla körüklenen karşılıklı güvensizlik, 1922 yılı başlarına kadar sürer.

Batum, emperyalist oyunlar yüzünden iki ülke arasında neredeyse bir savaşa yol açabilecek bir sorun hâline gelir. Lloyd George, 1920 yılı sonlarında «Mustafa Kemal de Doğuludur. Batı'nın yardımına başvuracak. Ruslarla savaşacak» derken, bu emperyalist oyunlara ve Atatürk'ün Osmanlı Paşaları gibi davranacağına güvenmektedir. Emperyalistler, umutludurlar. Nitekim Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi'nin yayını, İtilâf Devletleri'nin 1920 sonlarında Türkiye ve

Rusya'nın savaşacağı umudunu beslediklerini yazmaktadır :

«*İtilâf Devletleri'nin Gürcistan'da oturan temsilcileri, Acara ve Batum bölgelerine her iki tarafın da verdiği önemin, bu iki taraf kuvvetlerini karşıkarşıya getireceği umudunu beslemekte ve bu yönden geniş ölçüde bir propaganda yapmakta idiler*»[425].

Gerçekten İtilâf Devletleri, Gürcistan'da pek ince bir oyun oynarlar: 1920 sonbaharında, Bolşevikler, Polonya ile savaşı sona erdirmişler ve Wrangel'i yenmişlerdir. Artık Kafkasya sorununu çözmek için Bolşeviklerin elleri serbesttir. Kafkasya'da ilerlemeye koyulan ve Aralık 1920'de Erivan'da Bolşevik Hükümeti kuran Kızıl Ordu'nun 1921 başlarında Gürcistan'ı bolşevikleştirmesi beklenmektedir. Ermeniler kadar dahi bir askerî varlık gösteremeyen Gürcülerin, Taşnak Ermenilerinin desteğiyle de olsa, Kızıl Ordu karşısında direnebilme olanağı yoktur. Türkiye işe karıştırılabilirse ve Bolşeviklere karşı bir Kafkas Federasyonu kurulabilirse, ancak Kafkasya'nın zenginlikleri ve petrolü belki elde tutulabilecektir. Bu nedenle, 1920 sonlarına doğru İtilâf Devletleri Ankara'ya karşı biraz güleryüzlü davranmaya koyulurlar. Damat Ferit'in yerine getirilen Tevfik Paşa, İngilizlerle uzlaşma konusunda Mustafa Kemal'le yazışmalara başlar. Dünya Savaşı'nın son yılında Türk Orduları'nın girmesini engellemek için Almanları Gürcistan'ı işgale çağıran, daha sonra kurtuluşu İngiliz işgalinde arayan, 1920 sonbaharındaki Ermeni harekâtımız sırasında seferberlik ilân edip Türkiye'ye karşı savaşa hazırlanan ve İtilâf Devletleri'ne güvenip Ankara Hükümeti'ni o ana kadar tanımayı reddeden Gürcistan, Kızıl Ordu'nun ilerleyişi karşısında, Türkiye'nin birden büyük dostu kesilir. Moskova'ya giden delegasyonumuz, Ocak 1921'de Tiflis'ten geçerken, İtilâf Devletleri'nin kuklası olan Gürcü Hükümeti'nden, Bolşeviklere karşı ittifak ve birlikte savaş önerileri alır. Delegasyon Başkanı Yusuf Ke-

mal Tengirşenk, bu telkinleri 20 Ocak 1921'de Ankara'ya bir raporla duyurur. Rapora göre, Gürcü yetkilileri, Ermenilerle bile birleşmemizi isterler :

«Müttefikiniz olan Rusya'nın —ki bugün onunla müttefik olmakta haklısınız, çünkü İngiltere'ye karşı böyle davranmak gerekir, fakat gelecekte müttefik kalamazsınız— amacı Basra Körfezi'ne inmektir. Bunun gerçekleşmesi, sizin de, bizim de tutsak olmamızdır. Biz ise, bir daha tutsak olmamak istiyoruz. Bunun için İran, Azerbeycan, Kuzey Kafkasya, Türkistan ve hatta küçük bir Ermenistan, özetle bütün Doğu milletlerini kapsamak üzere sizinle bir ittifak yapmalıyız. Bu ittifak yalnız politik değil, ekonomik de olmalı. Bu ittifak yalnız Ruslara karşı değil, İngiltere ve bizi tutsak etmek isteyen öteki büyük devletlere de karşı olur. Şu kadar ki, Avrupa'nın malî yardımından vazgeçemeyiz».

Gürcistan yetkilileri, İngilizler adına konuşarak, bu ittifaka karşılık, Sevr Antlaşması'nın zaman içinde değiştirilebileceğini söylemektedirler :

«Tiflis İngiliz Mümessili Stokes'un da söylediği üzere, İngiltere Sevr Antlaşması'nı değiştirecektir. Fakat bunu zamanla yapacaktır. Venizelos'un düşmesi ve Ermenilerin komünist olması ile İngiltere, Sevr'i değiştirmeyi şimdiden öngörüyor. Fakat gene zamana bırakıyor sanırım».

EMPERYALİZMİN OYUNUNA GELİR GİBİ OLUYORUZ...

Gürcülerin bu görüşlerini Ankara'ya ileten Delegasyon Başkanımız, raporuna şu yorumu ekler :

«*Gürcüler bizimle bir ittifak yapmayı ve Kuzey'e karşı bir Kafkas Konfederasyonu kurmayı pek çok istiyorlar.* Tiflis'in İtilâf Devletleri entrikalarının odağı ve Kafkasya milletlerinin bu açıdan bir randevu yeri olduğu bilinmektedir. Bu nedenle, Gürcülerin Rusya'ya karşı bize ittifak önerileri, İtilâf Devletleri'nin et-

kisine bağalnabilir. Rusların bizim bütün isteklerimizi çabucak karşılayacakları da belli değildir»[426].

Gürcü yetkililerinin ittifak önerilerini, Moskova görüşmelerinin sonuçsuz kalması olasılığını gözönünde tutarak, delegasyonumuzun tamamen olumsuz karşılamadığı anlaşılmaktadır. Cebesoy Paşa, Gürcistan temsilcimiz Kâzım Dirik'in Gürcülerle temasa geçmesinin kararlaştırıldığını yazmaktadır :

«Ruslarla temasa geçmeden önce, Menşevik Gürcistan'la bir ilişki kurulması ve ittifak imzalanması sorununa gelince, Rusları kuşkulandıracak ve onlara yeni yeni bahaneler icad ettirecek durumların ortaya çıkmaması gerekti. Eğer Ruslarla birşey yapılamaz ve sonunda Ruslara karşı Gürcistan ile bir ittifak yapma zorunluğu doğarsa, durumumuz şimdikinden daha zayıf olabilirdi. Bu nedenle, Türk Delegasyonu, Moskova'daki müzakerenin biçim ve rengine göre idare edilmek üzere, bizimle birlikte gelen Gürcistan temsilcimiz şimdiden Gürcülerle temasa geçmeliydi»[427].

Kâzım Dirik, İngiltere'nin kuklası Gürcü yöneticileriyle temasa geçmenin çok ötesinde yakın ilişkiler kurar. Şubat ortalarına doğru, Kızıl Ordu, Bolşevik Ermenilerle birlikte Gürcistan'a doğru saldırıya geçince, Dirik, Kâzım Karabekir kuvvetlerinin Gürcüler yararına Boşleviklere karşı savaşa girmesini ister. Harp Tarihi Dairemizin yayını, Dirik'in bu tutumunu şu sözlerle belirtmektedir :

«*Türkiye temsilcisi Albay Kâzım, Türk Doğu Cephesi'ni, Gürcüler yararına savaşa sokma önerisinde ısrar ediyordu. Gürcülerin ve İngilizlerin isteklerine uygun olan bu öneri, Türk temsilcisi tarafından Ankara'ya yazılmıştı*»[428].

KARABEKİR PAŞA'NIN NOTLARI

Türk Doğu Cephesi Komutanı Karabekir Paşa da, delegasyonumuzun Moskova'ya varmak üzere olduğu bir sırada görülen bu tutum değişikliğini notlarında şöyle açıklar :

«16 Şubat'ta (1921) Tiflis temsilcisi Kâzım (Dirik) Bey makina başında uzun bir şifre yazdırdı. Özeti: Bu sabah, Kızıl Ruslar, üç tümen ile Poylu-Kızılköprü hattına saldırıya başlamışlar, Gürcüler yığınaklarını bitiremediklerinden biraz geri çekileceklermiş. *Gürcü Hükümeti, himayemizi istiyor. Müdahale ile Rusların ve Ermenilerin harekâtını durdurmamızı ve buna Doğu Cephesi'nin sorumluluğunu alan Cephe Komutanı'nın girişmesini rica ediyorlar.* İslâm Komiteleri de rica ediyorlar*.

Buna pek şaştım. Çünkü Kâzım (Dirik) Bey'e bizzat, Tiflis'e giderken, durum hakkında gereği kadar bilgi vermiş ve Bolşevik-Gürcü savaşında kesin tarafsızlığımızı koruyacağımızı, zira Rusların yenilgisi hâlinde, Türkiye'yi kuşatan İtilâf Devletleri çemberinin yeniden perçinlenmiş olacağını anlatmıştım. Bugün Gürcü Menşevik Hükümeti, İtilâf Devletleri'nin elindedir. Nitekim Rusların saldırısı anlaşılıncaya kadar Ankara Hükümeti'ni tanımamışlar ve Ermenilerle barış yaparken ses bile çıkarmamışlardı. Tiflis'te bizi Ruslarla çatışmaya yöneltenlerin kimler oldukları apaçık bellidir. Kâzım (Dirik) Bey, nasıl söylediklerimi düşünemiyor da etki altında kalıyor. Buna şaşarken Genelkurmay Başkanı Fevzi (Çakmak) Paşa'dan da bir emir gelmez mi?

Antep'te Fransızlarla savaşların başarıyla devam ettiği ve başarılı bir huruç yapıldığı haberi de gelmişti. Batı'da Yunanlılarla da aynı halde idik. Bu durumda, *(Doğu Ordumuzun Doğu'ya doğru harekete hazır bulunması emri geliyor), yâni ben de Bolşeviklere saldıracağım, nedeni de Ankara Hükümeti karar vermiş, Kafkas Konfederasyonu yapacakmış!..*

Doğu koşulları hakkında Ankara'nın hâlâ bilgili olamadığını nasıl kabul etmeli? Bolşeviklerle yapılacak dostluk ve belki de ittifak antlaşması için Moskova'ya

* Hıristiyan kontrolündeki Gürcü Hükümeti, müslümanlara, özellikle Abazalara sistemli zulmetmiştir.

delegasyonumuzun gönderilmesi zorunluğunu ve vakit vakit durumu gerektiği gibi yazmıştım. Delegasyonumuzdan da henüz fena bir haber almamıştık. Öte yandan Londra Konferansı'na da bir delegasyonumuz gitmişti. Acaba bundan bir güzel haber mi gelmişti? *Ankara Hükümeti'ni Bolşeviklere karşı harekete geçiren itki bu mu idi? Ne olursa olsun, Batı istilâsı altında iken Bolşeviklerle çarpışmak demek, elimizle kuşatma çemberini üzerimize kapatmak değil mi idi?...*

Türkiye'yi bir ateş çemberi içinde eritmek ve hiç değilse Ruslarla bizim ittifak etmemiz olanağını kaldırarak Doğu Cephesi birliklerinin Batı'ya aktarılmasını engellemek ve böylece Yunanlıların istilâsını kolaylaştırmak için mi Londra Konferansı açıldı? Bu oyunu Ankara'daki arkadaşlarımızın anlamamasına şaştım. Ve Genelkurmay Başkanlığı'na, Millet Meclisi Başkanlığı'na ve Dışişleri Bakanlığı'na durumu yanlış gördüklerini açıklayarak, (aslında bizim olan ve Moskova'ya da bir kez daha bizim olduğunu onaylatmak üzere olduğumuz Ardahan ve Artvin bölgelerinin barışçı yoldan işgal edilmesi zamanının geldiğini) tıpkı Gürcüler bize Kars hareketi sırasında bir çizgi göstererek, Ardahan ve Artvin'i haksız yere kendilerine alıkoyma yoluyla bu çizgiyi aşmaz isek tarafsız kalacaklarını bildirdikleri gibi, biz de karşılığını açıklayarak Bolşevik ve Gürcülere karşı tarafsızlığımızı ilân etmeliyiz. Ve derhal Ardahan ve Artvin'i işgal etmeliyiz»[429].

Karabekir Paşa bu görüşlerle, Kâzım Dirik'e karşı çıkar ve 20 Şubat 1921 tarihli bir yazıyla onu sert biçimde uyarır. Tiflis temsilcimize, «durumu kavrayamadığını, İtilâf Devletleri'nin hakkımızdaki kararlarından henüz vazgeçmediği görülürken, Bolşeviklere karşı bizi savaşa sürüklemelerinin, ateş çemberi içinde eritmek için olduğunu unutmaması gerektiğini» hatırlatır. Ankara, 20 Şubat'ta Karabekir'in görüşünü benimser. Ardahan ve Artvin 23 Şubat'ta Gürcü Hükümeti'nin rızasıyla bize bırakılır. Aynı gün Türk birlikleri Ardahan ve Artvin'e girerler.

LONDRA KONFERANSI KAFKAS PETROLÜ KOKUYOR

Ne var ki, bu arada ilginç olaylar olur: İtilâf Devletleri, Bolşeviklere karşı cesaretini ve müdahale olanaklarını artırmak için 26 Ocak 1921'de Gürcistan'ı «de jure» tanımışlardır. Bir gün önce de Londra Konferansı'na, Ankara'dan bir temsilci katılmasını kararlaştırmışlardır. Harp Tarihi Dairesi'nin yayınına göre, Ankara'nın Londra Konferansı'na çağrılışının nedeni, Gürcüleri Bolşeviklere karşı direnmede canlandırmaktır :

«*Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin temsilcileri de Londra'ya çağrıldı.*

Bu olay, Gürcü Hükümeti'ne resmen bildirildiği gibi, ajanslarla da yayınlandı. Türkiye'nin ve İslâm Âlemi'nin çeşitli sorunları üzerinde genel olarak uyuşulduğunu ilân eden bu ajans haberi bir bomba gibi patladı. Bunun üzerine Gürcüler canlandılar...

Türklerin Londra Konferansı'na çağrılmaları olayını, İngilizler bu bölgede etkili bir propaganda silâhı olarak kullandılar. Fakat bunun siyasal bir manevra olduğu çabuk anlaşıldı. Çünkü İngilizler, Millî Misak'ı tanımak istemiyorlardı ve ileri sürdükleri öneriler Sevr Antlaşması'ndan pek de farklı değildi»[430].

TAŞNAK ERMENİLERİ İLE KUŞKULU İLİŞKİLER

Bir yandan Gürcülerin «Türkler ve müslümanlar da sizinle beraber» diye morali yükseltilirken, öte yandan 18 Şubat 1921'de Taşnaklar, İngiliz desteği ile bir darbe düzenleyerek Erivan'da Bolşevik Ermeni Hükümeti'ni devirirler. Taşnak Ermenileri, Bolşeviklerle savaşa tutuşurlar ve bizden yardım olarak ufak bir askerî kuvvet yollamamızı ve savaşta kullanmak üzere elimizdeki Ermeni tutsakları serbest bırakmamızı isterler. Karabekir Paşa, savaşta tarafsız kalacağımız için, Ermenilere yardım etmek üzere, asker göndermeyi red-

deder, fakat Ermeni tutsaklarının geri verilmesini uygun bulur![431]

Ermeniler ve Gürcüler, Bolşeviklere karşı bir süre başarılı olursa da, 24/25 Şubat gecesi Tiflis düşer, Tiflis'te Bolşevik Hükümeti kurulur ve Bolşevikler ilerlemeye devam ederler. Bu nedenle, Türkiye'yi Bolşeviklere karşı savaşa sokma yolundaki emperyalist oyunlar hız kazanır. Gürcü Hükümeti, bol toprak vaatleriyle, Türkiye'yi savaşa sokmaya yönelir. Tiflis temsilcimiz Kâzım Dirik, Gürcü tezlerinin tam savunuculuğunu yapar. Nitekim Tiflis'in Bolşeviklerce işgali üzerine, Menşevik Hükümet'le birlikte Kütayis'e çekilen Kâzım Dirik, 26 Şubat'ta Batum'u işgal etmemizi ister. Buna karşı çıkan Karabekir Paşa, 2 Mart 1921'de Genelkurmay Başkanlığı'nı uyarır ve oyuna gelinmemesi gerektiğini belirtir. Harp Tarihi Dairesi Arşivlerinde bulunan Doğu Cephesi Komutanı'nın bu uyarısı özetle şöyledir :

«Sovyet Rusya, Batum'u almak istediğine göre, belki de Türkiye Hükümeti'ne hiç sormadan Batum'u ve bütün sancağı işgale kalkışır. Böyle bir durumda Batum'u elde tutacak kadar bir kuvvet bulundurmak zordur...

Batum, askerî ve ekonomik bakımdan Türkiye için önemli değildir. Bu nedenle, Batum'un işgalini yararlı bulmuyorum. İlk önce işgal edilip sonra boşaltıldığı takdirde İslâm halkının ezilmesine ve güveninin azalmasına yol açar...»[432]

BOLŞEVİKLERLE SAVAŞIN EŞİĞİNDE

Ne var ki, Mart başlarında Batum, Ahıska ve Ahılkelek'in geçici olarak tarafımızdan işgalini isteyen Gürcü önerileri üzerine, Ankara'nın tutumunda bir değişiklik görülür. Genelkurmay, 8 Mart 1921'de Gürcülerin boşaltacağı Batum Sancağı ile Ahıska ve Ahılkelek kasabalarının işgalini Doğu Cephesi Komutanlığı'na

bildirir*. Genelkurmay Başkanlığı, 9 Mart 1921 tarihli emirde, Kızıl birliklerin Acara vâdisi boyunca Batum'a girmelerine, silâhlı bir çatışmaya gidilmemek koşuluyla engel olunmasını ister[433]. Dışişleri Bakanlığı şifresi ile, Kafkas Federasyonu yapacağımızı, Doğu Cephesi'ne duyurur[434]. O günlerde Dışişleri Bakanı'mız Bekir Sami, Londra'da Lloyd George'a Kafkas Federasyonu önermektedir :

«*Türkiye'yi Rusya'dan korumak için bütün Kafkasya'da askerî bir set olarak bağımsız bir konfederasyon kurulmalıdır*».

«*Güçlü bir Kafkas Konfederasyonu, hem Türkiye ve hem de İngiltere'nin çıkarınadır*»[435].

Lloyd George, bu öneriyi «devlet adamına yakışır bir davranış» diye değerlendirir. Fakat el altından Lloyd George-Bekir Sami görüşmelerinin tutanaklarını, daha önce belirttiğimiz üzere. Kemalist Türkiye ile Bolşeviklerin arasını açmak için Moskova'ya ulaştırır! Bekir Sami, ayrıca 9 Mart 1921'de Türkiye'yi Fransız nüfuz bölgesi yapan bir anlaşmayı Fransızlarla imzalar.

Oysa Fransızlarla anlaşma imzaladığımız, Kafkas Federasyonu'na yöneldiğimiz ve Ordumuza Kızıl Ordu'nun ilerleyişini durdurma emrini verdiğimiz 9 Mart günü, Moskova'daki Türk Delegasyonu Stalin ile yaptığı konuşmada Batum, Ahıska ve Ahılkelek'in Sovyetlere bırakılmasını kabul ettiğini bildirir. Sovyet Birliklerine, bunun üzerine, Batum'a girmek için kesin emir

* Aralof, bu konuda şöyle yazmaktadır: «Gürcü lideri Noy Jordan, 1920 yılı sonlarında, Batum bölgesini 15-20 yıl süreyle Ingilizlere kiraya vermeyi önerdi. Bununla bağlı olarak da, Menşevik Gegeçkori'yi bu sorunu görüşmek üzere Londra'ya gönderdi. Yukarıda söz konusu edildiği üzere, Gürcistan Menşevikleri, Batum'la bitişik bölgelerin Türkiye'ye verilmesi için gizli bir antlaşma imzalamışlardı. Bunu yapmaktan maksat, Kızıl Ordu'nun Kemalist Türkiye ile çatışmasını sağlamaktı. Bu işte, Kemalist Türkiye ile Gürcü Menşevikler arasında bir blok meydana getirmeye çalışan Fransa, kışkırtıcı bir rol oynamakta idi» (Aralof, Bir Sovyet Diplomatının Türkiye Hatıraları, s. 29).

verilir. Tiflis'teki Bolşevik lideri Orjenikidze, 10 Mart 1921'de Karabekir Paşa'ya Moskova'da delegasyonumuzla varılan anlaşmayı bildirerek Batum, Ahıska ve Ahılkelek işgalinden vazgeçilmesini ister. Haber, Ankara'ya duyurulursa da, Ankara, Batum ve çevresinin işgalinde direnir. Birliklerimiz 11 Mart 1921'de Batum'u işgal ederler. 14 Mart'ta Bolşevik yönetimi kurulmuş Ahılkelek'e girerler. Fransız donanması, Gürcistan'da ilerleyen Bolşevikleri ateşe tutar.

12/13 Mart gecesi Ankara, Batum, Ahılkelek ve Ahıska'da Türk hükümet memurları atanmasını Doğu Cephesi'ne bildirir. Kâzım Dirik, Gürcülerle yanyana Bolşeviklere karşı savaşa girmek için sabırsızlanır. Doğu Cephesi Komutanı, notlarında durumu şöyle açıklar :

«Bizim Tiflis temsilcimiz Albay Kâzım Bey, civar müslümanlarını da emrine alarak 24 saat zarfında aksi emir almazsa, Bolşeviklere karşı İslâm Birlikleri Komutanı olarak Gürcülerle ortak savaşa gireceğini ve yanındaki subayları da çeşitli komutanlıklarda kullanacağını bildiriyor!

Ankara, Hükümetimizin temsilcisi olan bu kişiye birşey yazmış mı, bilmem. Bu hareketin oradaki İslâmları toptan yok etmekten ve bizi de savaşa sürüklemekten başka birşeye yaramıyacağını kendisine sert yazdım ve onun Gürcü Hükümeti katında bir temsilciden başka birşey olmadığını anlattım. Kâzım Bey, 13 Mart'ta Batum'dan yazıyor: Gürcü Ordusu, Samtredi-Poti hattına çekilmiş. Benim sert direktifimi de Kâzım Bey almış. Dışişleri Bakanlığımız, temsilcimize hiçbir direktif vermemiş. Ankara'daki Gürcü Sefiri Mdivani'ye Hükümetimiz tarafından verilen bilgi, benim Kâzım Bey'e verdiğim direktife karşıtmış! Gürcü Dışişleri Bakanı, Kâzım Bey'den durumun açıklanmasını istemiş, o da bana soruyor... Kâzım Bey'e benden aldığı direktif çerçevesinde davranmasını, kendiliğinden aykırı yönde işler yapmamasını ve artık durumunun Batum Vâ-

liliği'ne dönüştüğünü anlattım»[436].

Gürcü Ordusu, 16 Mart 1921 günü Samtredi-Poti hattında da tutunamıyarak geri çekilir, kaçanlar Batum'a dolar. Batum'dan Kâzım Dirik, aynı gün, Nasyonalist Demokratlar'ın hükümetleri ele alacaklarını ve Türkiye'nin himayesini isteyeceklerini yazar. Karabekir Paşa, bu himaye isteğini şöyle yorumlar :

«İtilâf donanması Karadeniz'de egemen iken, (hatta bâzı Fransız gemileri sahilden Bolşeviklere birkaç top da atmıştır) ve Istanbul'da orduları da hazır iken hâlâ Gürcülerin bizim himayemizi istemeleri kuşkusuz gösteriyor ki, *İtilâf Devletleri Bolşeviklerle çarpışmaktan korkuyorlar ve bizi çarpıştırmakla hem onları hem bizi arzu ettikleri felâkete düşürmek istiyorlar ve hâlâ da ümit ediyorlar*»[437].

Batum'da Nasyonalist Demokrat Hükümet kurulmaz. Menşevik Hükümet, Gürcü Bolşeviklerin koalisyon hükümeti kurma önerisini de reddederek, 17 Mart gecesi ülkeyi terkeder. Gürcü Hükümeti ayrılınca, 17/18 Mart gecesi Kâzım Dirik, Batum'da Türk Hükümeti kurar ve vâli olarak işe başlar. Batum'daki Gürcü Alayı Komutanı da Bolşeviklik ilân edip geçici hükümet kurar. *Menşevik Gürcüler de, Bolşevik Gürcüler de Batum'da Türk Hükümeti teşkiline karşı çıkarlar!* Çarpışmalar olur. Kızıl Ordu Batum'a girer. 17/18 Mart gecesi Tiflis'ten Bolşevik lideri Orjenikidze, Karabekir'e bildirir :

— *İngilizlerin teşvikiyle aramız açılıyor. Batum'u boşaltınız.*

Oysa o tarihte Moskova'da Dostluk Antlaşması imzalanmış bulunmaktadır. Batum'da ise kanlı çarpışmalar olmaktadır.

ÖZELEŞTİRİ

Bu sıralarda Londra Konferansı başarısızlıkla sonuçlanmış ve 23 Mart 1921'de Yunan Ordusu Eskişehir'e doğru ileri yürüyüşe geçmiştir. İngiltere, Yunan'-

ın arkasındadır. Doğu'da İngilizlere yaraşacak bir maceraya yer yoktur. Mart sonunda Doğu'daki Türk birlikleri, bugünkü sınırlarımıza çekilirler. Ankara'daki kısa süreli, fakat tehlikeli dalgalanma böylece son bulur. Karabekir Paşa, 27 Mart 1921'de Kars'tan Mustafa Kemal'e yazdığı bir yazıda, Gürcistan olaylarının bir özeleştirisini yapar ve güven verici bir politika izlemenin önemini belirtir. 11 Nisan tarihli cevabında Atatürk tarafından da «pek kuvvetli» bulunan Karabekir'in önerdiği Doğu Politikası şöyledir :

«Londra Konferansı'nın içyüzünün, Rus-Gürcü savaşında Türkleri Kafkas emelleri peşine sürükleyip Gürcülerle birlikte Ruslara karşı savaş açtırmak ve böylece Türkiye'yi ateş çemberi içinde eritmek, ya da hiç olmazsa Gürcülere karşı Türkiye'nin Ruslarla birlikte hareket etmesini engellemek için düzenlenmiş bir oyun olduğu artık gün gibi açığa çıktı. İtilâf Devletleri'nin Kafkas oyununu çoktan beri açıkça görerek, tarih ve özetleri yazımın sonunda bildirilen görüşler ileri sürmüştüm ve bu görüşler 15 Aralık 1920'de Hükümetimizce de kabul edilmişti. Durum bu iken, can çekişmekte olan Menşevik Gürcü Hükümeti ile anlaşmaya gidilmesini ve hatta Kafkas Konfederasyonu yapmaya kadar varılmasını ve Batum işgalinin Millet Meclisi'nce dahi pek çok alkışlanmasını, Doğu'nun koşullarını ve Rusya'nın yaşamsal çıkarlarını bilenlerimizin az olmasına karşılık, bizi her yandan saran İtilâf Devletleri propagandasının dehşetine bağlıyorum. Önceden saptanan programı birden değiştirerek, Ahıska ve Batum'u işgal ve ilhak ettik. Böylece Gürcü Hükümeti'nin direnişinin vaktinden önce kırılmasına yol açtık. Bolşevikler de direnmeye uğramadan Batum'a indiler. Batum'un kendi ellerinden çıktığını görür görmez Gürcüler, ister Menşevik, ister Bolşevik olsun, bize karşı birleştiler. Gürcü Ordusu bize silâh vermedi, silâh attı. Sonunda ne Rusları, ne de Gürcüleri hoşnut edebildik...

Ruslar Kafkasya'da egemen bulundukları sürece,

onlarla dost ve hatta müttefik olmalıyız. Bu da Rusların yaşamsal çıkarlarında gözümüz bulunmadığına onları söz ve tutumumuzla inandırmakla olur. Çarlık Rusyası zamanında fabrika ve demiryolları tamamen Bakû kaynaklarına göre yapılmış olduğundan, Rusya ne biçime girerse girsin, Bakû'süz olmaz. Bakû da Batum'suz olmaz. Bu iki önemli limanı biribirine bağlayan demiryolunu sağlamak için gerekli arazi de 4 Aralık 1920'de sunduğum ve *Hükümetimizin dahi 15 Aralık 1920'de kabul edip Moskova Delegasyonu'na bildirdiği ve bugün de Antlaşma ile Ruslarla kararlaştırılan sınırdır. Bu sınırın Kuzey'inden artık Ruslar kuşkulanmamalıdır. Bunun için en önce Bakû, Tiflis ve başka yerlerdeki temsilcilerimiz karşı-devrim komitelerinin yatağı olmamalıdır.* Temsilcilerimiz, Hükümetimizin de çizdiği politikadan kişisel duygularla, ya da başka etkilerle aykırı düşmeyecek kişiler olmalı ve ellerinde açık direktif bulunmalıdır. İtilâf Devletleri, o kadar güçlü propaganda yapıyor ve o kadar harcamalara girişiyor ki, bunların karşısında şaşırmamak için büyük beceriklilik ve zekâ ile birlikte pek de sağlam bir ahlâka sâhip olmak gereklidir. Aksi halde, *İtilâf Devletleri, kendi emellerini bizim memurlarımıza izletmekte devam edecekler ve Kafkasya'da karşı-devrim hücrelerini bizim politik işlerle görevli memurlarımızın çevresinde kuracaklar ve Ruslarla aramızda sonsuza dek kuşku bulunduracaklardır. Bu ise, Ruslar kuvvetli olduğu sürece, bizim için felâketli bir politikadır*»[438].

GÜMRÜ OLAYI

Ne var ki, Atatürk'çe de paylaşılan bu görüşlere ve Moskova Antlaşması'na rağmen, Gürcistan olayları, iki ülke arasındaki kuşkuları ve karşılıklı güvensizliği artıracaktır. Gümrü'yü boşaltmakta gecikmemiz ve Taşnak Ermenileriyle ilişkilerimiz bu kuşkuları körükleyecektir.

Bu nedenledir ki, Moskova Elçimiz Ali Fuad Cebe-

soy Paşa, 11 Nisan 1921 tarihli şifresinde, Moskova Antlaşması'nda öngörülen sınıra birliklerimizin derhal çekilmesini ister :

«Eğer Rusya'nın dış politikamızda bize destek olması isteniyorsa ve sözle ve yazıyla vereceğini garanti ettiği para, silâh ve cephanenin hızla teslimi gerekiyorsa, özellikle *Antlaşma'nın Doğu sınırlarına ait olan maddelerini hemen uygulamak ve bu yönden Rusları kuşkuya düşürecek durumlara yol açmamak gerektiği gibi,* yeniden Sovyet olan Ermenistan ile, Gürcistan ve Azerbeycan ile olduğu üzere, bir antlaşma yapmak gerekecektir.

İmzalanıp sonra da Büyük Millet Meclisi tarafından reddolunan Türk-Fransız anlaşması ve Gürcistan'daki ileri hareketimiz dolayısiyle Rusya çevrelerinde hakkımızda doğan kuşkular şimdilik geçmiş ise de Ermenistan'ın yeniden Sovyet olmasıyla Antlaşma'nın buna ait olan kısımlarını derhal uygulamıyacak olursak, bu kuşkular yeniden az çok doğacaktır»[439].

Ne var ki, Türkiye, Gümrü ve Arpaçay'ın Doğu'sundan çekilmekte aceleci davranmaz. Karabekir Paşa, Genelkurmay'dan aldığı direktife göre, bâzı politik düşüncelerle buraların boşatlılmasına yanaşmaz. Bu sırada Azerbeycan ve Ermenistan'da durum karışıktır. 4 Nisan'da Bakû'da çokluk Ermenilerin katıldığı bir karşı-devrim olursa da bastırılır. 18 Şubat 1921'de Erivan'da kurulan Taşnak Hükümeti, 2/3 Nisan gecesi Kızıl Ordu'nun Erivan'a girmesi üzerine silâh, top ve cephaneleriyle Zengezor'a çekilir. Taşnaklar, Gerus'da General Dro'nun yönetiminde Ermeni Taşnak Hükümeti kurarlar. İngilizlerin desteğiyle Bolşeviklere karşı savaşmaya devam ederler. Taşnaklar, Türkiye'den yardım bile beklerler! Bu durumda Onbirinci Kızıl Ordu Komutanı, Karabekir Paşa'dan 16 Mart 1921 Antlaşması sınırlarına çekilmesini ısrarla ister. Ordu Komutanı, 13 Nisan tarihli bir notayla, bölgenin zorla boşaltılacağını bildirir. 23 Nisan'da Gümrü boşaltılır.

Bu olay, Moskova Antlaşması'nın imzalanmasıyla başlayan yardımın durmasına yol açar. Antlaşma imzalanınca Sovyetler, bir miktar savaş malzemesiyle birlikte 10 milyon rublelik altın yardımının 5 milyonunu gönderirler. Ama bir süre sonra yardımın gönderilmesi durur.

STALİN YARDIMA KARŞI...

Kafkasya olayları kadar, Ruslar, Türk-Fransız yakınlaşmasından da kuşkuludur. Bekir Sami Antlaşması, Millet Meclisi'nde reddedilmiş ve Çiçerin'in protestoları üzerine Bekir Sami görevinden ayrılmıştır. Fakat Fransa, Türkiye'ye yakınlık politikasını sürdürmektedir. Franklin-Bouillon, Ankara ile bir anlaşmaya varmak için çaba göstermektedir. Bu nedenle Türkiye'ye yardım konusunda Sovyet yöneticileri duraksamaya düşmüşlerdir. Louis Fischer'e göre, Lenin ve Troçki Türkiye'yi desteklemekten yanadır. Stalin, Orjenikidze ve öteki bâzı bolşevik liderleri, güvensizlik duygularıyla, yardımdan yana değillerdir.

Bolşeviklerin yardım konusunda gösterdikleri duraksama Ankara'da da kuşkular uyandırır. Mart 1921'de İngilizlerle ticaret anlaşması imzalayan Rusya'nın, İngiltere'nin gözüne girmek için Türkiye'ye yardımı durdurduğu düşünülür :

«Bir yandan Sovyet Dışişleri Komiserliği, öte yandan Üçüncü Enternasyonal İngilizlere yaranabilmek için aleyhimize o kadar çok dönmüşlerdi ki, bizleri ve hatta Doğu milletlerini İngilizlerle gizli bir anlaşma yaptıkları kuşkusuna düşürmüşlerdi»[440].

Bu kuşkuyla, Moskova Büyükelçimiz Ali Fuad Paşa, Nisan 1921'de Çiçerin'e karşı şöyle konuşur :

«Bugünkü durumumuz ile Rusya'nın Güney ülkesini bütün anlamıyla düşmanlarına karşı kapıyoruz... Eğer Türkiye, İngiliz emperyalizminin öncüsü olan Yunan Ordusu'nu yenilgiye uğratarak istediği barışı Batılılara kabul ettirirse, müttefikimiz Sovyet Rusya'nın

da önemi o ölçüde Batılılar katında yükselecektir. Ekonomik yardımlar o ölçüde artacaktır. *Yoksa İngilizlere yaranmak için bizlere karşı dostluğunuzu ve yardımınızı azaltacak ve bizden uzaklaşacak olursanız, İngiliz emperyalizmi her ikimizi de ayrı ayrı avlayacaktır.* Ne yazık ki, sizin tek taraflı hareketleriniz, onlara bu fırsatı verecektir. Biz dâvâmıza bağlıyız ve daima da bağlı kalacağız. Benim ve hükümetimizin görüşü, sizinle gerçek dost ve müttefik olmaktır. Düşmanlarımıza karşı birlik olarak hareket etmektir»[441].

ANKARA'DA BOLŞEVİK SALDIRISI BEKLENİYOR

Bununla birlikte, Sovyet yardımları yeniden açılmaz. Kuşkular devam eder. Enver Paşa, Mustafa Kemal İtilâf Devletleri'yle Rusya'nın güvenliğini tehlikeye atacak biçimde bir anlaşmaya vardığı takdirde başvurulacak bir koz olarak elde tutulur. Bu da Ankara'nın kuşkularını iyice artırır. O kadar ki, İngiliz propagandası, Kral Konstantin'in Ankara'yı işgale hazırlandığı günlerde, Bolşeviklerin Kafkasya'dan Türkiye'ye saldırabileceğine Ankara liderlerini inandırmayı başarabilecektir! Örneğin, Ali Fuad Paşa, 26 Mayıs 1921'de Moskova'dan yolladığı raporunda özetle şu görüşleri ileri sürer :

«Bolşevikler, ülkedeki gıda ve üretim kaynakları bunalımını gidermek için ilkelerinden önemli bir kısmını feda etmek zorunda kalmışlardır...

İngiltere'de bugün Rusya'nın savaş sırasında sipariş ettiği birçok hazır malzeme vardır ki, bunlar kolayca, istendiği anda Rusya'ya taşınabilir. İçte Rusya'daki iş koşullarını gerektirdiği bu durum, Rus dış politikasının da İngiltere'den yana eğilimini doğurmuştur...

İngiltere'nin... Rus-Türk yakınlaşmasını parçalamaya çalıştığı kuşkusuzdur. Rusya, iç durumunu düzeltme açısından İngiltere'ye karşı bağımlı durumda kaldığı için, İngiltere'nin bu işte başarılı olacağı sanılır...

Ruslar, bizi hiç olmazsa 1914 sınırının gerisine atmakla, Kafkas demiryollarını tehditten kurtaracakları gibi, İslâm Dünyası üzerinde son yıllarda kazandığımız sözü geçerliliği de azaltırlar. Bundan başka Aras çevresiyle Van ve Muş bölgesini Ermenistan'a katarak da İngiliz kamuoyunu kazanırlar»[442].

Atatürk'ün dahi, Kafkasya'daki bir Bolşevik saldırısını olanaksız saymadığı anlaşılmaktadır. Nitekim 10 Haziran 1921 tarihinde, Mustafa Kemal, Doğu Cephesi Komutanı'na şöyle yazar :

«*Moskova Büyükelçisi Ali Fuad Paşa Hazretleri'nden 7 Haziran 1921 tarihinde gelen ayrıntılı raporda şimdiye kadar emperyalist ve kapitalist hükümetlere düşman olan Bolşeviklerin bu politikayı değiştirdikleri, özellikle İngilizlerle anlaşarak Kafkasya yönünde bize hücum eylemeleri olası bulunduğundan Doğu Ordumuzun her olasılığa karşı olaganüstü uyanık ve hazır olması gerektiği önemle bildirilmektedir.*

Gereğinin yapılmasını ve bu konudaki görüşlerinizin sağlanacak bilgilerle iletilmesini dilerim».

Karabekir Paşa ise, Doğu Cephesi'ndeki birliklerin Yunan'a karşı savaşmak üzere Batı'ya aktarıldığı bir sırada çıkan Rus saldırısı söylentisini şöyle yorumlar :

«*Kuvvetlerimizin Batı'ya yol aldıkları bir zamanda, İtilâf Devletleri ajanlarının Moskova'da, Tiflis'te ve Batum'da delegelerimize, elçilerimize müthiş propaganda yaparak, kuvvetlerimizi Doğu'da alıkoymaya çalıştıklarına kuşkum kalmadı*»[443].

O günlerde, 18 Haziran 1921'de Lord Curzon, «*Türkiye'nin Kafkasya'ya doğru genişlemesine râzıyız*» diye demeç vermekte ve Kral Konstantin büyük saldırısına hazırlanmaktadır. Nihayet 5 Temmuz'da Konstantin saldırı emrini verir. Hedef, Ankara'dır.

Millet Meclisi'nce onaylanması geciktirilen Moskova Antlaşması, böyle bir ortamda acele onaylanır. Antlaşmanın zorunlu kıldığı Gürcistan, Ermenistan ve Azerbeycan'la yapılacak antlaşma ise ancak Sakarya Zaferi'nden sonra Kars'ta imzalanabilecektir.

BOLŞEVİKLERE VERİLEN ANTİEMPERYALİST DERS!

Bu karşılıklı kuşku ve güvensizlik ortamında Ankara, Moskova'ya gönderdiği notada, en sert antiemperyalist tutumun şampiyonluğunu yapmakta, Bolşevik Rusya'yı emperyalist İngiltere'nin aldatmacalarına karşı uyarmaktadır. Cebesoy'un açıkladığına göre, 14 Ağustos 1921 tarihini taşıyan ve 13 Eylül'de Lenin, Troçki, Stalin ve Çiçerin'e gönderilen ve Mao'cu sayılabilecek görüşleri de dile getiren notamız bu bakımdan ilginçtir :

«Pek yakında Doğu sorununu kesinlikle çözecek bir barış konferansına çağrılacağımızı gösterir kanıtlar vardır.

Kanımıza göre Doğu sorunuyla Rusya'daki Bolşevik yönetimin tanınması ve kabul edilmesi sorunu, birbirinden ayrılmaz bir dâvâdır. Moskova Antlaşması'nın imzasından önce Moskova'ya gönderdiğimiz birinci delegasyonumuz ve Antlaşmayı imzalayan ikinci delegasyonumuzla biz bu inancımızı ayrıntılarıyla bildirmiştik. Fakat o vakitler Rus Dışişleri Komiserliği, dünya ekonomik durumunun ve özellikle Rusya'nın ekonomik durumunun yeniden kurulması gerektiği ve Sovyetler Cumhuriyeti ile kapitalist devletlerin ilkelerinden herhangibir özveride bulunmadan yalnız barış imzalayacak olurlarsa, ekonomik ilişkilerin kendiliğinden kurulabileceği, buna her iki tarafın da inandığı, aksi takdirde her iki taraf için de çöküntünün kesin olduğu, eğer Sovyet Cumhuriyetleri ekonomik durumlarını düzeltmezlerse, rejim mücadelesine devam edemiyecekleri, bunun için de açık, ya da gizli birlikte hareketin mümkün olamıyacağı, ancak biraz para ve savaş malzemesiyle yardım yapılacağı bildirilerek, önerilerimiz kabul edilmemişti.

Aradan altı ay geçtiği halde, bu yıla ait para yardımının ikinci taksiti alınmadığı gibi, savaş malzeme-

sinin de top ve koşum hayvanlarının önemli bir kısmı da alınamadı.

Biz o vakit olayların gelişmesini bekleyerek fazla ısrar eylememiştik. *Bugüne kadar geçen olaylar, bize şu kanıyı vermiştir ki, kapitalist hükümetleri Sovyet Cumhuriyeti ile ekonomik ilişkilere girdikleri zaman fırsattan en büyük ölçüde yararlanarak savaş yoluyla deviremedikleri Sovyet Cumhuriyetlerini, ekonomik ilişki perdesi altında müdahale politikalarını daha çok genişleterek onları yıkmayı düşünmüşlerdir. İşte bugün, bu müdahale politikasının açık örneklerini gözlerimizle görüyoruz. Onun için bugünkü durum bize, komünizmin kapitalist dünya ile herhangibir kombinezonla vakit kazandırdıktan sonra kesin mücadeleye girişmesi yoluyla başarıya ulaşacağını göstermiyor. Tersine, Doğu milletleri ile gerçek bir dostluk ve çalışmada sıkı bir birlik yaparak, Batı'nın karışık ve bölümlere uğramış durumundan yararlanarak, bunlara politika ve ilkelerini zorla kabul ettirme yoluyla bir başarının elde edilebileceğini gösteriyor.* Bu nedenle, üçüncü kez Batı'da bir konferansa gitmezden önce, bütün Sovyet Cumhuriyetleri ile her konuda anlaşmayı ve sıkı bir işbirliği yapmayı istiyor ve öneriyoruz. Ancak bu sâyededir ki, Batı'ya karşı bağımsızlığımızı ve özgürlüğümüzü ve ilkelerimizi kuvvetli bir biçimde savunabileceğiz...

Tarihin ve belki dünyanın en önemli dakikalarını yaşadığımız bu anda üçüncü kez önerdiğimiz işbirliği sorununun Rusya Sovyetler Hükümeti'nin yetki ve nüfuz sâhibi üyelerinin bilgilerine ulaştırılarak genel politikamıza kesin bir yön verilmesi için iki yıldan beri söz konusu olan bu sorunlar hakkındaki kesin cevapların bildirilmesini son kez tekrarlarız»[444].

Görülüyor ki, Ankara Hükümeti, Bolşeviklerin Batı ile ekonomik ilişkiler kurmasını yanlış ve tehlikeli bulmakta, Sovyetlerin millî kurtuluş savaşı yapan Doğu ülkeleriyle tam bir eylem birliği yaparak, Batı'yı gerekirse zorla bolşevikleştirmesini önermekte ve Tür-

kiye'nin Batı'ya karşı bağımsızlık ve özgürlüğünün savunulmasını bu eylem birliğinde görmektedir. Bolşevikler ise, bizim anladığımız biçimde bir ittifaktan kaçınmaktadırlar. Nitekim Çiçerin, ittifak konusunda Cebesoy'a bir kez daha «hayır» cevabını verir :

«Notanızda tekrar ittifak sorunundan söz etmişsiniz. Bunun ilkelerimize aykırı olduğunu ve fakat bâzı önemli sorunlarda işbirliği yapabileceğimizi daha önce söylemiştik. Bu fikrimizi değiştirecek durumda değiliz»[445].

STALİN - CEBESOY KONUŞMASI

Bu sırada Sakarya Zaferi kazanılır. Enver Paşa sorunu ortadan kalkar. Moskova'nın baskısıyla Kafkas Cumhuriyetleri, 16 Mart 1921 Antlaşması ile çizilen sınırları kabul ederler ve 13 Ekim'de Kars Antlaşması'nı imzalarlar. Türk-Sovyet ilişkileri iyiye yönelir*. Fakat bu arada Türkiye, Fransa ile Ankara Antlaşması'nı imzalama yolundadır. Bolşevik Rusya'yı kuşatma politikasının şampiyonluğunu yapan Fransa'nın Türkiye'ye yakınlaşması Moskova'da yine büyük kuşku yaratır. Ekim 1921'de Stalin ile Moskova Büyükelçimiz Cebesoy arasında şu ilginç konuşma geçer :

«Stalin — Hepimizi telâşa düşüren Türk-Fransız anlaşmasının gerçek anlamı nedir?

Cebesoy — Türk-Fransız anlaşmasının gerçek anlamı, ortak cephemizde ve dâvâmızda iki kuvvetli düşmandan birisini ötekinden ayırmaktan başka birşeyle yorumlanamaz. 1919'dan beri Batı ve Güney cephemizdeki kuvvetli emperyalistlere karşı savaşı kazanabilmek için bütün iyi niyete rağmen, ihtiyacımız olan savaş malzemesini vermemiştiniz. Verdiklerinizin bir

* Curzon, 7 Eylül 1921'de, Bolşeviklerin İngiliz-Sovyet ticaret anlaşmasındaki propaganda yasağı hükmünü çiğneyerek Hindistan, İran ve Afganistan'da faaliyet gösterdiğini sert bir notayla ileri sürer. Curzon'un bu sert tutumu, İngiltere'ye ödün vermenin yararsızlığını göstererek, Sovyet yöneticilerini Türkiye'ye ve öteki Doğu ülkelerine karşı daha az çekimser bir politikaya itmiş olabilir.

kısmını da önemsiz nedenlerle geciktirdiğiniz için zamanında yetişememişti. Böyle çok sıkışık bir durumda sizinle aramızdaki dostluğu bozmadan Güney'de bulunan Fransızlarla anlaşma olanağı doğarsa, niçin yapmayalım? Bu bir kusur değildir. Kaldı ki, bu anlaşmaya ait herşeyi size gösterir ve kuşkularınızı giderirsek, bunun imzalanmasında bir sakınca olabilir mi? Bu anlaşmadan en büyük kazancımız Güney Cephesi'nden üç tümenli İkinci Kolordumuzu Sakarya Meydan Savaşı'nın sol cenahına getirerek bu savaşı kazanmamızı sağlamış olmamızdır. *Fransızların sizinle olan düşmanlıklarına devam ettiklerini biliyoruz. Fakat bizimle size karşı bir hareket yapamıyacaklarını bildikleri için, bize bu hususta hiçbir öneride bulunmamışlardır.* İşte Türk-Fransız anlaşmasının içyüzü budur.

Stalin — İnanın ki, Türk-Fransız anlaşmasından ben kişisel olarak telâş etmemiştim. Fakat Dışişleri Komiserliğimiz bizi gerçekten telâşa düşürebilecek bilgiler vermişti. Artık bunu, geçici de olsa, burada bırakalım. Şimdi sizden Dışişleri Komiserliği ile olan anlaşmazlıklarınızı dinleyelim.

Cebesoy — Benim ve hükümetimin görüşü, sizin ve bizim haklı birer dâvânın, ya da inandığı bir ilkenin gerçekleşmesi için zorla iktidara gelmiş bulunan hükümetlerin durumları ne kadar güç olursa olsun, birdenbire dâvâmızdan ve ilkemizden vazgeçiyoruz, diyemeyiz. Bunların izlenmesindeki şiddetimizi belki azaltabilir, ya da gizleyebiliriz, fakat günün birinde dostlarımıza karşı filân haklı nedenlerden dolayı birlikten vazgeçtik, başınızın çâresine bakın da diyemeyiz. Dışişleriniz, Sovyet Rusya Cumhuriyetleri'nin sıkışık ekonomik durumları karşısında, Avrupa ve Amerika ile ticarî ve ekonomik ilişkilere girişeceğiz, artık hiçbir yerde onlara karşı harekete devam edemeyiz, diyor. Birer bahane bularak, daha önce vaad olunan şeylerin gönderilmesini de geciktirmek istiyor. Bunları çabuklaştırırız, ihtiyacımız çoktur ve hatta yeniden şu kadar para ve malzeme daha istiyoruz, diyoruz. Dışişlerinden,

hükümetimize bildirmeden birşey söyleyemem cevabını alıyoruz. Aradan günler, haftalar ve hatta aylar geçiyor, hiçbir sonuç çıkmıyor...

İngilizlerle yapmış olduğunuz ticaret anlaşmasının bir maddesi, her iki tarafın biribirine karşı propagandayı ve hareketi yasakladığı halde, İngilizler, bugüne kadar size karşı olan girişimlerden vazgeçmediği gibi, ticarî ve ekonomik bakımdan yaptıkları yollamalar da bir hiç ölçüsündedir. Sizin de İngilizler hakkındaki girişimlerinizden vazgeçemediğinizi biliyoruz. Fakat Dışişleriniz, bize cevap verirken hiçbir şeyden haberli görünmek istemiyor. Bu kadar iyi niyetimize ve üç yıldan beri yılmadan emperyalist cephesinde edimsel olarak savaşmamıza rağmen bize güvenilmiyor ve yardım edilmiyor. Bize daha fazla yardım yaparsanız, Yunan Ordusu'nu pek yakında yenebiliriz, emperyalistlerin bize karşı çıkarmış oldukları son uydu ordu da böylece ortadan kalkar. Bundan sonra ister istemez her tarafta barışa yanaşacaklardır. O zaman ekonomik durumumuzun barış yoluyla çözülmesi çâresini, siz de, biz de kolaylıkla bulacağız. Doğu'da böylece barış gerçekleşince, halkımız hoşnut olacak, iç durumlarımız bütün anlamıyla istikrar bulacak.

Stalin — Sizi çok sıkılmış görüyorum. Zâten anlaşmazlıklarınızın önemli bir kısmını Sakarya Savaşı'nı kazanmakla, Kars Antlaşması'nı imzalamakla ve aramızdaki Dostluk Antlaşması'nı onaylamakla çözmüşsünüz. Türk-Fransız anlaşmasından doğan telâş da azalmak üzeredir. Şimdi isteklerinizi özetleyelim: Bizden çok para istiyorsunuz. Bunu verecek durumda değiliz. Eğer her yıl ödenmesi vaadini garanti ettiğimiz on milyon rubleyi yılı içerisinde verebilirsek, her iki taraf için de başarı sayarım. Sanırsam, bu yıl taksidinden dört milyon altın ruble ka'mıştır. Bunun hükümetinize teslim edilmek üzere yola çıkartıldığını haber aldım. Çıkartılmamış ise, derhal çıkartırız. *Gelelim savaş malzemesi sorununa, ben kendi adıma Fransızlarla birlikte bize düşman olacağınızı asla hatırıma getirmem*

ve size güvenirim. Fakat bâzı arkadaşlarımızı nasıl inandıralım? Eğer siz arkadaşlarımızı herhangibir biçimde kuşkularından arındıracak bir yol bulabilirseniz elimizde savaş malzemesi olarak ne bulabilirsek derhal göndermek sorumluluğunu üzerime alırım.

Cebesoy — Benim de zâten sizinle bir an önce görüşmek istememin nedeni budur, böyle bir sonuca varmak içindir. Cevaplarınızdan hükümetim çok hoşnut kalacaktır. Arkadaşlarınızın kuşkusunu giderecek bir yolu, ben size derhal bulacağım. Hükümetim beni olagan memur kadrosundan alarak buraya Büyükelçi göndermemiştir. Ben, bugünkü Türk Millî Hükümeti'nin temsilcilerinden biri sayılırım. Bunu siz de bilirsiniz. Hükümetim beni buraya olaganüstü büyükelçi olarak yollamıştır. Bundan başka, iki memleket arasında kurulan dostluğun yapıcılarından biriyim. Bunu da elbette bilirsiniz. Şimdi memleketini burada güçlü biçimde temsil eden bir büyükelçi size diyor ki: Elinizdeyim, ne ben ve ne de memleketim hiçbir hak iddia etmeyecektir. *Şâyet Fransızlarla birlikte size karşı yürüyecek olursak, beni rehine olarak tutunuz** ve istediğinizi yapınız. Arkadaşlarınızın kuşkularını bundan daha iyi giderebilecek bir çözüm yolu olabilir mi?»[446]

Görüldüğü üzere, iki ülke arasındaki arazi sorunları çözülmüş, Kafkasya Cumhuriyetleri ile antlaşma imzalanmıştır. Buna rağmen, Bolşevik yöneticiler, Polonya, Romanya ve Finlandiya gibi, Türkiye'nin de Fransızlar tarafından Sovyet Rusya'ya karşı kullanılabileceğinden kuşku duymaktadırlar. İngilizler, Türk-Sovyet ilişkilerini bozmak için Ankara'nın Bolşeviklere karşı Fransa ile gizli bir anlaşma imzaladığını yaymışlar ve bunda hayli etkili olmuşlardır. Güvensizlik duygusu içindeki Bolşevikler, bu kuşkunun giderilme-

* Louis Fischer, Fransa ile kurulan dostluk ilişkilerini, Ankara'nın, Fransa ve Rusya arasında bir köprü kurma aracı diye kullanmayı denediğini yazmaktadır (Louis Fischer, Les Soviets dans les affaires mondiales, s. 345)

sini istemekteler ve Elçimiz Cebesoy Paşa, garanti olarak kendini rehine sunmaktadır!

FRUNZE İLE BAŞLAYAN TÜRK-SOVYET DOSTLUĞU

Bu güvensizlik ve kuşkular, 1921 yılı sonlarına doğru Kızıl Ordu'nun başarılı komutanlarından Frunze'nin Ankara'da Mustafa Kemal'le yaptığı uzun konuşmalardan sonra kalkacaktır. İki general, askerî, ekonomik, politik bütün durumu, hiçbir şey gizlemeden ayrıntılarıyla ortaya koyacaklar, gelecek hakkındaki planlarını açıklayacaklar ve bu açıklıktan karşılıklı güven doğacaktır. *Ankara inanacaktır ki, Bolşevik Rusya, Türkiye'yi Bolşevik yapma çabasında değildir. Bolşevik olup olmamak Türkiye'nin kendi bileceği bir iştir. Komintern'in varlığı, iki ülkenin dış politikasını etkilemez. Bundan başka, İngiltere ve öteki emperyalist ülkelerle uzlaşıp, Türkiye'yi onlara ödün olarak sunmak söz konusu değildir. Tam aksine, güçlü ve bağımsız bir Türkiye'yi Bolşevik Rusya kendi güvenliğinin garantisi saymaktadır. Frunze de görecektir ki, güç koşullarda millî kurtuluş savaşı yapan Türkiye, tam bağımsız millî bir devleti öngören Millî Misak ilkelerine sıkısıkıya bağlıdır. Bir «Doğu Polonyası», bir uydu devlet olmaya asla niyetli değildir. Tam tersine, millî amaçlarını gerçekleştirebilmek için, Sovyet dostluğunu ve desteğini gerekli saymaktadır.*

Bu karşılıklı anlayış içinde, Frunze'nin gelişiyle tam bir açıklığa dayanan gerçekçi bir politikanın temelleri atılır. Frunze'nin 22 Aralık 1921'de Ankara'dan Çiçerin'e gönderdiği telgraf, bu açıklık politikasının genişliğini göstermektedir. Bu ilginç belge şöyledir :

«Burada bulunduğum süre içinde durumu yeteri kadar kavradım. Mustafa Kemal ve Yusuf Kemal ile toplantılar yaptım, birçok milletvekiliyle bağlar kurdum. Vardığım kesin sonuçlar şunlardır :

1 — Halk, iyice bitmiş, tükenmiştir, yorgundur, barışı özlemiştir. Fakat aynı zamanda, uzun ve enerjik propaganda sonucu, mücadele zorunluğunu hayli iyi anlamaktadır.

2 — Ordu, son derece kötü durumdadır: Üniforması yoktur, silâhı çok yetersizdir. Bir kış seferine girişemez. Fakat Ordu'nun morali hâlâ yüksektir. Ülkede gıda stokları varsa da, taşıma araçlarının azlığı yüzünden Ordu'nun ikmali yetersiz kalmaktadır. Konaklama ve beslenme koşulları, harekât alanlarının seçiminde ve harekâtın niteliğinin saptanmasında baş rolü oynar.

3 — Geniş kitlenin Rusya'ya karşı davranışı olumludur...

4 — Askerî sorunu olumlu bir çözüme ulaştırmak için, Türkiye'nin kendi kaynakları yetersizdir. Ordu direnebilir, fakat dışarıdan yardım almadıkça kesin zaferi elde edebilmesi olanak dışıdır.

5 — *Son iki üç aydır, Hükümet, bir yol ağzındadır: Bir yandan ciddî yardımın ancak bizden sağlanabileceği ve sağlanması gerektiği hususunda tam bir anlayış vardır. Öte yandan... durumun umutsuzluğu, onları başka yollar aramaya zorlamaktadır...*

6 — Mustafa Kemal ve Yusuf Kemal, resmen şunu belirtmektedir: *'Türkiye, Rusya'ya yönelmiştir ve yönelecektir. Yapılmış olan ve gelecekte, yapılabilecek olan müzakerelerde, Rusya ile ilişkilerimize zarar verecek en ufak birşey olmamıştır ve olmayacaktır. Rusya ile hemen bir açık ittifak antlaşması imzalamaya ve bunu bütün dünyaya ilân etmeye hazırız. Başka bir yol düşünemiyoruz. Düşünsek bile, halkımız bunu anlamıyacaktır'.*

7 — Istanbul'dan gelen son raporlar, İngiltere'nin yeni bir manevra planladığını göstermektedir: Trakya ve İzmir'i Yunan'dan alıp Sultan'a vermek istemektedirler. Böylece Millet Meclisi bölünecek ve Mustafa Kemal'in düşüşü sağlanacaktır...

8 — Genel sonuç: Mustafa Kemal'in Fransa'yı

kullanma girişimi başarısız kalmıştır. Yunanlılara saldırıya girişemez, fakat bunun muhalefeti güçlendirmesinden çekinmektedir. İngiltere ile bir anlaşma ise, onun için gerçekleştirilmesi güç birşeydir. Bu nedenledir ki, bütün umutlar bize çevrilmiştir.

9 — *Geçen akşam Kemal, Genelkurmay ileri gelenleriyle müzakere için geldi ve Ordu'nun durumuyla ilgili bütün belgeleri getirdi. Beslenmesi gerekli insan miktarı, sahra topu, makinelitüfek, tüfek ve savaşçı sayısı, askerî birliklerin yapısı ve sayısı hakkında gerçek rakamları aldım. Yunan askerî birlikleri hakkında da aynı bilgi bana verildi. Planları ve cephe gerisi durumunu vb. ayrıntılarıyla inceledim.* Son olarak bana düşmana üstünlük kazanmak ve onu Anadolu'dan kovmak için gerekli (silâh) rakamları açıklandı. Rakamlar şöyledir: 100 bin tüfek, herbirine yüz bin mermi şeridiyle 600 makinelitüfek, 3.500 hafif makinelitüfek, 20 ağır Hovitzer, 12 hafif Hovitzer, 84 sahra topu, 120 öteki silâhlar, 60 bin mermi, 400 bin elbombası, 100 ilâ 150 bin asker elbisesi. Bunların toplam mâliyeti 40 ilâ 50 milyon Türk lirasıdır. Sonunda Kemal, şunları söyledi : *'Birçok milletvekiline bildirilmeyen şeyleri size bildirdim'*. Zira milletvekillerinin çoğu, zayıf yaradılışlı kişilerdir. Şimdi durumumuzu biliyorsunuz. İsterseniz, size ek bilgi verilecektir. İlkbahara kadar iki üç ay içinde bu silâhları elde edemezsek, diplomasi kanallarıyla bir çözüm yolu aramak zorunda kalacağız. Bunu arzu etmiyorum. Biliyorum ki, Batı ile uyuşma, Türkiye'nin kaçınılmaz olarak köleleştirilmesi anlamına gelecek. Fakat durum, bizim kontrolümüzden çıkabilir. Bütün bunları size söyledim, zira Rusya ile sonuna kadar içten olmak ve Rusya'nın ne düşündüğünü bilmek istiyorum. Para ve silâh bakımından da durumumuzun kötü olduğu karşılığını verdim, fakat Moskova'yı herşeyden haberdar edeceğimi ekledim. Şu anı, Türkiye ve Türkiye'nin gelecekteki bizimle ilişkileri için çok önemli sayıyorum... Gerek Kemal, gerekse Millet Meclisi,

hâlen yalnızca bize güvenmektedir. 1 — Türkiye'ye geri kalan 3,5 milyon altın Rubleyi hemen yollayın, 2 — Yeni yardım sağlamayı ve bu yardımın, olası sınırlar içindeki gerçek rakamlarını gecikmeksizin açıklamayı zorunlu görüyorum»*[447].

Louis Fischer ise, Frunze ile görüşmelerde en aşırı olasılıkları dahi öngören planlar yapıldığını ileri sürmektedir :

«Frunze'nin 53 günlük ziyareti, Rus ağır askerî malzemesinin gönderilmesi için gerekli tedbirlerin alınmasına ve gerektiği takdirde Kızıl Ordu subaylarının da katılacağı, Yunanlılara karşı ayrıntılı sefer planı hazırlanmasına harcanmıştır»[448].

Frunze ile varılan anlayış birliği, Ankara'da çok coşkun gösterilere yol açar. Millet Meclisi, Ukrayna Cumhuriyeti Hükümeti'ne «Zafer kazanmış Kızıl Ordu'nun en değerli ve kahraman komutanlarından biri ve hâlen Ukrayna Orduları Başkomutanı olan Frunze'yi Ankara'ya göndermesini ve hele bu kararı Sakarya Savaşı'ndan hemen önce, düşmanlarımızın kesin bozgunumuzun yakın bulunduğunu ilân ettikleri bir zamanda bize bildirmesini» öven bir telgraf yollar. Atatürk, Sovyetler Birliği'ne karşı en coşkun konuşmalarını Frunze ziyareti sırasında yapar :

«Ukrayna ile Türkiye, denilebilir ki, bitişik iki memlekettir. Bakışlarımızı Kuzey'e çevirelim : Bir de-

* Rus kaynaklarına göre, Türkiye'ye yapılan yardım miktarı şöyledir: 16 Mart 1921 Moskova Antlaşması ile Rusya, Türkiye'ye 10 milyon altın Ruble malî yardım vermeyi kabul etmiştir. Bu paranın 5,4 milyonu Nisan-Haziran 1921 döneminde taksit taksit ödenmiştir. Kasım 1921'de Frunze gelirken 1,1 milyon altın Ruble getirmiştir. 3 Mayıs 1922'de de geri kalan 3,5 milyon verilmiştir. Askerî yardım miktarları da şunlardır: Türkiye'ye bir mermi fabrikasının makinaları ve parçaları sağlanmıştır. 350 mayın, 8 altı inçlik top, 12 üç inçlik top, 22.641 top mermisi, barut ve mermi kutuları, çok sayıda tüfek, 579 bin cephane şeridi ve 75 milimetrelik Arisac topu için 11 dizi yedek parça (International Affairs, 1960, sayı 7, s. 122).

niz... Bir an için bu denizin olmadığını düşünürsek, Türkiye ve Ukrayna'nın biribirine en yakın iki memleket olduğunu görürüz. İki memleket halkları arasındaki içtenlik, bu ölçüde yakındır».

«*İnsanlığa yöneltilmiş fikir hareketi ergeç başarı sağlayacaktır. Bütün ezilen milletler, zâlimleri bir gün yok edecektir. O zaman dünya yüzünden zâlim ve ezilen kelimeleri kalkacak, insanlık kendisine yakışan bir toplumsal duruma erişecektir. Bizim milletimiz o zaman, bu amaca erişen milletler arasındaki öncülükleri ile cidden övüneceklerdir*».

«Abilof Hazretleri buyurmuşlardı ki, Batı'da ezilenlere karşı birtakım görüşmeler yapılmaktadır. Bizde bir atasözü vardır: Mazlumların âhı, zâlimlere kalmaz. Onlar istedikleri görüşmeleri yapabilirler. Fakat hiç kuşku etmemelidir ki, en sonunda ezilenlerin hakkını tanımaktan ibaret olan doğru yola gelmek zorundadırlar. Bütün zulüm dünyasına karşı harekette başa geçen Rus milletinin şeref ve kadrini büyük takdir ile anarım».

«Türkiye'nin yaşamsal koşulları, en çok tehlikelerle sarılı olduğu zamanda bile, Karadeniz'in öbür tarafında sâdık dost ve müttefikleri bulunduğunu hatırlayabilir diye kullandığınız cümleyi (Frunze kullanıyor), Türk halkı ve TBMM Hükümeti adına hoşnutlukla ve teşekkürle senet sayarım. Buna karşı Çar boyunduruğundan kurtulmuş olan Rus ve Ukrayna milletlerinin de her durumda Türk milletinin sadakatine, sarsılmaz dostluğuna güvenebileceğini size garanti ederim».

Bu arada gerçekçi Atatürk, Rus yardımına büyük önem vermekle birlikte, millî mücadeleye kendi gücümüze dayanarak giriştiğimizi belirtmeyi unutmaz :

«Biz mücadelemize başlarken, saldırgan düşmanları kendi gücümüzle ve Hakkın iyiliğine dayanarak kovacağımızdan güvenli idik. Bu güvenimiz bugün dahi sürmektedir».

Kendine güvenmeyi esas sayan Atatürk, Türkiye'-

nin emperyalizme kapılanabileceği yolundaki Sovyet kuşkularını da reddeder ve Frunze ile uzun görüşmelerin bu kuşkuları giderdiğini belirtir. Gerçekten Frunze, Büyük Millet Meclisi'ne seslenen mesajında, İtilâf Devletleri'nin silâh zoruyla yok edemedikleri Türkiye'yi dostluk maskesi takıp dize getirmeye çalışacaklarına değinmiştir :

«Hiçbirimiz Türkiye ve Sovyetler hükümetlerinin yanyana dostça yaşamalarının birçok tehlikelere açık bulunabileceğini gizlememekteyiz. Türkiye'nin ölümünden ve yok edilmesinden çekinmeyen ve onun varlığını yeryüzünden silerek kendi sömürgeleri yapmak isteyen düşmanları, Büyük Millet Meclisi'nin etrafında toplanmış Türk emekçi halkının kahramanca yapılan direnmelerine uğradıktan ve Türk milletinin güç ve yaşama yeteneğine sâhip olduğunu gördükten sonra, kuşkusuz ki, kendi hareket tarzlarını değiştirmeye çalışacaklardır. *Bunlar Türkiye'ye karşı yaltaklanan dost, iyi dileklilik rolleri oynamaya başlayarak, kuşkusuz ki, Türkiye'nin istilâsına ve yok edilmesine tek karşı gelen, onunla Sovyetler Hükümetleri arasındaki dostluğu bozmaya ve Türkiye'yi Sovyetler Hükümetleri'ne karşı kaldırarak, şimdiye kadar silâh gücüyle elde edemedikleri amaçlara dost maskesiyle erişmeye, kendilerine çözümü gereken bir sorun sayarak, sonucun elde edilmesine çalışacaklardır. Fakat biz güvenliyiz ki, birçok deneyler görmüş ve siyasal tarihten birçok dersler almış olan Türkiye Hükümeti ve halkı, genel düşmanlarımızın hiyle ve dolanlarına aldanmıyacaklardır*».

Mustafa Kemal, bu Sovyet kuşkularının yersizliğini belirtir :

«Frunze yoldaş, bizim de pek değerli bir arkadaşımız olmuştur. Buraya gelmesi, daha birçok noktalardan değerli oldu. İhtimal ki, Rusya ile Türkiye halkı arasında bâzı yanlış anlamaların var olduğu sanılmakta idi. Bunlar, birtakım bahtsızların yaydıkları aldatıcı söylentilerden meydana gelmiş olabilir. Gerçekte

ise, bunlar kesinlikle temelsizdir. Frunze Cenapları'nın olaganüstü bir temsilci kurulu başkanlığında memleketimize gelerek, bizlerle temas edişi, karşılaşmamızdan doğan duyguları kendi memleketine bildirmesi, bütün bunları silmeye yetecektir».

ATATÜRK'ÜN LENİN'E YOLLADIĞI ÖNEMLİ MEKTUP

Gerçekten öyle olur ve güvenli ilişkiler başlar. Bu bakımdan Atatürk'ün Bolşevik liderlerin Türkiye'nin emperyalizmin uydusu olacağı yolundaki kuşkularını dağıtmak için, 4 Ocak 1922 günü Lenin'e gönderdiği mektup ilginçtir. Atatürkçü dış politikayı anlamak bakımından önemli olan bu mektup, bütünüyle şöyledir :

«Sayın Başkan,

Ankara'da genel bir saygı ve sempati kazanan Yoldaş Frunze'nin ülkemizden ayrılışı vesilesinden yararlanarak kişisel duygu ve düşüncelerimden başka, gizli olarak, Türk politikası konusundaki görüşlerimi ve özellikle Türk-Rus ilişkilerini size kısaca açıklamak isterim.

Bildiğiniz gibi, Türk ve Rus halkları, yüzyıllarca sürdürülmüş boyunduruk zincirlerini bir hamlede silkip attıktan sonra, kendi halklarının da bu yolu izleyeceklerinden dolayı büyük korkuya kapılan Batılı emperyalist ve kapitalist kuvvetlerin saldırısına uğradığından, halklarımız arasındaki yakınlık ve anlaşma kendiliğinden gelişmiştir.

Hatırlayacağınız gibi, ortak umutların ve benzer koşulların sonucu olarak ortaya çıkan düşüncelerin gelişmesi, Hükümetlerimiz arasında resmî ilişkilerin kurulmasına yol açmış ve özellikle bu ilişkilerde kesin bir rol oynamıştır.

Türkler ve Ruslar, tarihleri, yüzyıllarca sürdürülmüş savaşlarla doldurulduktan sonra anlaşmış ve uzlaşmışlardır. Bu durum, öteki milletleri şaşkınlığa uğratmıştır.

Pek çoğu, dostluğun geçici olduğu ve koşulların zoruyla sağlandığı konusunda bir inanca sâhip olmuşlardır. Hâlâ da bu inançtadırlar. Fakat iki halkın hangi koşullarda ve ne ölçüye kadar biribirlerini anlayıp sevdiğini ve eski kavgaların, zâlim yöneticilerin kışkırtmalarıyla çıkmış olduğunu, son savaşta subayların biribirleriyle nasıl isteksizce savaştığını görmüş olanlar, yeni durumun sürekli ve istikrarlı olduğunu kabul etmekte gecikmeyeceklerdir.

Türkiye'nin rejim değiştirmesi, Rusya'da olduğu gibi, toplumsal bir devrimle ortaya çıkmış olmayıp yabancı devletlerin saldırı ve egemenliklerine karşı bir başkaldırma türünde olduğundan dünyanın dikkatini çekmemiştir. Bu başkaldırış, canlı ve gerçek olarak dile getirilmemiştir. Yüzeyden de olsa, ülkemiz hakkında bir bilgiye sâhip olanlar, 1918 Mütarekesi'nden, özellikle 16 Mart 1920'den beri alınan yolun çok uzun olduğunu kabul edeceklerdir.

Yüzyıllardan beri herşeyde efendilerine ve saraylılara ve daha sonra oligarşiye bağlı kalan Türk halkı, 1919 yazında girişilen savaşla, kendi kaderinin sâhibi olmayı başarmıştır.

Açık konuşuyorum. Erzurum ve Sıvas Kongreleri'nde biraraya gelen delegeler, insanların kendi kaderlerinin kendilerince saptanmasını öngören bir yargıya varmışlardı. Siz, Sayın Başkan, daha Dünya Savaşı'ndan önce bu hususu savunmaktaydınız.

Bu kongrelerde kabul edilen kararlarla, Istanbul'un yetersiz ve yeteneksiz ellerindeki iktidarı tasfiye edilecek ve yeni yöneticileri, bizzat milletin kendisi seçecekti.

Bu büyük halk toplantısında bulunan, Türkiye'de yeni bir dönemin başladığını ve Türk halkının artık kendi liderlerinin koruyuculuğu altında değil, kendi kendini yöneteceğini ilân ettiler.

16 Mart 1920'den sonra Ankara'da toplanan halk temsilcileri, milletin iradesini ve kaderini bağımsız ve

egemen bir varlık olarak saptama arzusunu ilân ettiğinden, bu isteğin bütünüyle gerçekleşmesi, millî bir amaç olmuştu.

Şimdi bütün bunlar gerçekleşmiştir. Halk tarafından seçilmiş olan temsilciler, yalnızca yasama yetkisini değil, aynı zamanda yürütme görevini de ellerinde bulundurmaktadırlar. İstisnaî olarak, milletin bağımsızlık ve güvenliğinin söz konusu olduğu yerlerde, halk temsilcileri yasama yetkisini de yerine getirmektedir.

Görüldüğü gibi, *Batı'da kapitalist sınıfın tüm millet üzerinde egemenlik kurmasına benzer bir durum, bugün Türk ülkesinde yoktur.*

Bu bakımdan biz, *kapitalist sistemden ötede, halkçılık sistemini gerçekleştirmiş bulunuyoruz.*

Toplumsal alanda da, ülkemizde benzer değişmeler olmuştur. Yeni durumumuzun ve ekonomik koşulların gereği olarak, toplumun artık sömürüye baş eğmeme konusundaki kararının sonucu olarak, herhangibir çaba göstermeksizin, başkalarının emeği ile yaşayan asalaklar sınıfı bütünüyle ortadan kalkmamışsa bile, bu sınıfa girenlerin sayısında büyük bir azalma olmuştur. *Modern Türkiye'de İmparatorluk döneminin efsanevî zengin sınıfı artık yoktur. Büyük arazi sâhiplerinin gelirleri artık düşmüştür. Şimdi Türkiye'de herkes çalışmak zorundadır.*

Sonuç olarak, bugünün Türkiye'si Batı Avrupa'ya olduğundan çok, bir bakıma, Rusya'ya daha yakındır. Sonra ülkelerimiz arasında bir başka benzerlik, bizim kapitalist ve emperyalist düzene karşı savaşmamızdır. Kapitalizm, Türkiye'de Rusya'da olduğundan daha zayıftır. Fakat durum, büyük girişimlerdeki hemen bütün kapitalin yabancılar tarafından yatırılmış olması yüzünden karmaşıktır.

Halkımızın sömürüsünü kolaylaştırmak için kurulmuş olan kapitülasyon sistemi gelişmemizi engellemiştir.

Türkiye'nin hâlâ açık, ya da kapalı olarak çılgın-

ca saldırılara hedef olmasının nedeni, bütün mazlum milletlere kurtuluş yolunu göstermiş olmasıdır. Bütün bunlar, Türkiye'nin bütün kurumlarıyla ve bugünkü hükümetiyle yalnızca Sovyet Rusya'da güven duygusu yaratabileceği, Batı'nın ise bize düşman gözüyle bakmasını gerektireceği gerçeğini ortaya koyar.

Milletlerarası politika alanında, Türk-Fransız anlaşması, Rus-İngiliz anlaşması gibi, koşulların zoruyla meydana gelmiştir. Bu anlaşma gelecekte imzalayacağımız anlaşmalar gibi, dostluk anlayışlarımızı zedeleyemez. Size TBMM'nin Sovyet Rusya'ya karşı izlediği politikanın değişmediğini, söylentilerin gerçeğe dayanmadığını belirtmek isterim.

Hükümetlerimizin, dolaylı, ya da dolaysız olarak, biribirlerine karşı bir anlaşmaya ve koalisyona girmeyeceklerine inanıyorum.

Aramızdaki yanlış anlaşılmalar, Ankara-Moskova arasındaki yazışmaların yavaşlığı yüzündendir. Gerçeklere açıklık veren bu mektubumun, ilişkilerimizin kuvvetlenmesine yardımcı olacağı kanısındayım, Sayın Başkan»[449].

ATATÜRK'ÜN DIŞ POLİTİKA İLKESİ

Mustafa Kemal, Frunze ile uzun konuşmalarında yanlış anlaşılmaları gidermesini bilmiştir. Lenin'in «Türkiye'nin iç işlerine müdahaleden kaçınma» direktifiyle Ankara'ya yolladığı Büyükelçi Aralof zamanında, Ankara ve Moskova arasında çok sıkı ilişkiler kurulmuştur. Atatürk, Aralof'a onu cepheye götürecek, subaylar ve askerlerle temas etmesini ve konuşmalar yapmasını sağlayacak kadar yakınlık göstermiştir. Rus Elçisi, gizlilik içinde yürütülen Büyük Taarruz'dan dahi haberli tutulmuştur. Bu kez Sovyet yardımı gelmiş ve Büyük Taarruz hazırlıklarını kolaylaştırmıştır. Aralof, anılarında bu yakın ilişkileri uzun uzun anlatır. Ruslar, Fischer'e göre, İtilâf Devletleri'nin Yudeniç, Denikin, Miller, Kolçak gibi «Beyaz generaller»e sağladıkla-

rı, fakat Bolşeviklerin ele geçirdikleri silâh, top ve cephaneyi Türk Ordusu'na vermişlerdir.

Atatürk, Mart 1922'de Millet Meclisi'nin Üçüncü Toplanma Yılı'nı açarken, Frunze ve Aralof'u alkışlar arasında över, Türk-Sovyet ilişkilerini uzun uzun anlatır ve Türk dış politikasını şöyle tanımlar :

«*İç politikamızda olduğu gibi, dış politikamızda da temel ilkemiz Millî Misak maddelerinden ibarettir. (Alkışlar). Millî Misak'ı kabul ederek, maddî ve manevî alanda tam bağımsızlığımızı onaylayanları derhal dost sayıyoruz. Tam ve gerçek bağımsızlığımızı açık ve içten olarak en önce tanıyıp bize dostluk elini uzatan Rus Sovyetler Cumhuriyeti ile kardeşçe bağlarımızın pekiştirilmesi, dış politikamızın esasıdır.* (Sürekli ve şiddetli alkışlar, çok doğru ve yaşasın dostlarımız sesleri).

Bu esas, tam bağımsızlığımızı onaylayacak herhangibir devletle ilişkilerimizi yenilememize elbette engel teşkil etmez.

Efendiler, dış politikamızda başka bir devletin haklarına saldırı yoktur. Ancak hakkımızı, yaşamımızı, memleketimizi, nâmusumuzu savunuyoruz ve savunacağız. (Hayhay sesleri ve şiddetli alkışlar)»[450].

Atatürk, yukarıda ana çizgilerini belirttiği bu politikayı sonuna kadar sürdürecektir.

İşin ilginç yanı, 1922 yılında Millet Meclisi'nin Bolşevikliğe en çok karşı olan ve geleneksel Rus düşmanlığı ile yetişmiş üyeleri dahi, Bolşevik Rusya ile dostluğun en ateşli yandaşlarıdır. Örneğin, 20 Şubat 1922'de Aralof'un TBMM'ye yazılmış bir mesajı Dışişleri Bakan Vekili Celâl Bayar tarafından Meclis'e sunulunca, Erzurum Milletvekilleri, millet olarak Ruslara aşk ilân eden konuşmalar yaparlar! Millet Meclisi'nin baş muhaliflerinden aşırı antikomünist Hüseyin Avni şöyle konuşur :

«Efendiler, Rus milletini yakından tanırım. Doğruluk ruhu, o milletin cidden tamamen ruhunda varmır. Bizimle, huy, ahlâk, tutum ve davranışları bakı-

mından ikizdirler. (Çok doğru sesleri)... Türklere her yandan hücumlar, her yandan paylaşmalar olurken, yardımı kendine insanlık gereği bilen Rusya, Türk'e elini uzattı. Çünkü Rusya'nın da çıkarları bizimle ortaktır. Ruslar, siyasal çıkarlarından da özveride bulunarak bizim kutsal varlıklarımıza saygı gösterdiler ve sonsuza dek saygı göstereceklerdir. Ve bu millet sonsuza dek bize yardımcı olacaktır. Kutsal varlıkların en büyüğü, kişinin haklarına saygıdır.

Efendiler, Ruslar kişiye hak tanımak, yüksek sınıfların zorbalığından, tutsaklığından halkı kurtarmak istiyorlar. Bizim kutsal tanıdığımız dinimiz de bunu emreder. Bu yüzden, bizim tutsak olmaktan kurtulmaklığımız için bize yardım ediyorlar... Onlar bize böyle saygılı oldukça, fikir ve huyca ikiz olan Türkler de sonsuza dek onlarla yaşayacak ve onlar da bütün zulümlerden kurtulacaklardır».

Erzurum Milletvekili Salih Efendi de aynı coşkunlukla konuşur :

«Ruslarla biz çok yıllar savaştık, fakat mertçe savaştık. Ruslar, komşuları gibi hiyle ve düzenle onun bunun malına, ırzına, nâmusuna saldırmak ve yağma etmek gibi bir amaç izlememişlerdir. Bundan dolayı Çar Hükümeti'nin kaldırılmasıyla son verilen o düşmanlık, bir sevgiye dönüşmüştür ve bu sevgimiz ve içtenliğimiz komşu olmak dolayısiyle sonsuza kadar kalımlı olacaktır»[451].

Türk Ocakçı Hamdullah Suphi, daha da coşkun bir konuşma yapar ve «Biz de Rus milletiyle birlikte bu yoldayız. Ezilen mi'letlerle beraber yürüyeceğiz» der ve şiddetle alkışlanır. Yine baş muhaliflerden eski Kolordu Komutanı (Çolak) Selâhattin bir önerge verir ve Aralof'a Meclis'çe teşekkür edilmesini ister.

FRANSA, ANKARA'YI AYARTMAYA ÇALIŞIYOR...

Görülüyor ki, 1922 yılı başlarında güvensizlik buzları çözülmüş gözükmektedir. Bu havada İtilâf Devlet-

leri'nin arayı açmak için girişecekleri çeşitli tertipler pek etkili olmayacaktır. Aralof'un anıları, bu tertiplerin, ya da kuşkuların hikâyeleriyle doludur. Aralof, özellikle Fransızlardan kuşkuludur. Haziran 1922'de Ankara'ya yerleşen Fransız Temsilcisi Albay Mougin, Sovyet Elçisi'nin iddiasına göre, devamlı tertip ve komplo peşinde koşmuştur :

«Mougin, Ankara Anlaşması'nın yaşama geçirilmesi sorunuyla ilgili olarak Ankara'ya gelmiştir. Bununla birlikte, *Mougin, Mustafa Kemal'e Fransa ile Türkiye arasında bir askerî ittifak imzalamayı, İngiltere ile uzlaşıcı bir barış antlaşması yapmayı ve Sovyetler Birliği ile ilişkileri kesmeyi önererek* temsilcilik yetkilerini genişletti. Mougin, amacına erişemedi, Mustafa Kemal onun önerilerini reddetti»[452].

»Yusuf Kemal Bey, gizli olarak bana, Fransızların Türkiye ile Fransa arasında iyi ekonomik ilişkilerin kurulmasına engel olan İngiliz Hükümeti'nden yakındıklarını ve yakında başlayacak olan Lozan Konferansı'nda Türkiye'ye yardım edeceklerine söz verdiklerini söyledi. Fransızlar, her zamanki gibi, Türkiye için Sovyetler Birliği'nden uzaklaşırsa çok daha iyi olacağını ima etmişler, söz arasında Sovyetlerin açlığa, bozuk ekonomik duruma katlanabilmelerinin kuşkulu olduğunu da eklemişler»[453].

Aralof, Albay Mougin ile Millet Meclisi'ndeki muhalefeti perde arkasından yöneten Rauf Bey arasındaki ilişkilerden kuşkuludur :

«Rauf ve Kara Vâsıf Beylerin, Fransız Temsilcisi Mougin ile yakınlıkları vardı. Daha ilk günden beri, muhalefet blokunun kurulmasında, yönetiminde, pekiştirilmesinde, ikisi elele vererek çalıştılar».

«*Muhalefet grubu, özellikle bunun gizli bölümü, daima Mustafa Kemal'i ve onun temsilcilerini Sovyetler Birliği'ne karşı kışkırtmışlardı.* Bu konuda gerici muhalefet, emperyalist devletlerin diplomatik temsilcileriyle işbirliği hâlinde çalışmıştır. Ama Mustafa Kemal,

Sovyetler Birliği ile dostluk konusunda sımsıkı direnmiş ve Rauf Bey'le başkalarının Türkiye ile Sovyetler Birliği'nin aralarını açmak çabalarını daima suya düşürmüştür»[454].

Aralof, Albay Mougin'in her türlü kışkırtıcılığa başvurduğu kanısındadır. Ağustos 1922'de Ankara'da Sovyet Büyükelçiliğini Mougin'in yaktırdığı, hatta Rauf Orbay'ın dahi bu işte gizlice parmağı bulunduğu* iddiasındadır![455]

Lozan Konferansı'ndaki Rus temsilcisi Vorovski, Lozan'da öldürülür. Aralof, bunun emperyalistlerin direktifiyle yapıldığını ileri sürer. Ali Naci Karacan, Bolşeviklerin, Lozan Konferansı Genel Sekreteri Massigli tarafından bu cinayetin düzenlendiğine inandıklarını yazar![456]

Nisan 1922'de Moskova'daki Büyükelçiliğimizin önde gelen dört kişisinin katıldığı İtilâf Devletleri yararına bir casusluk olayı meydana çıkar. Ali Fuad Paşa, bu yüzden Moskova'yı terkeder. Fakat buna benzer daha birçok olay ve çeşitli kışkırtmalar, iki ülke arasında gelişen dostluğu bozmaz. Bu dostluk en büyük sınavı Lozan Konferansı'nda verecek, Konferansın ilişkilerde yarattığı gerginliğe rağmen, bunalım atlatılacak ve güvenli ilişkiler sürdürülecektir.

LOZAN'DAKİ BÜYÜK SINAV

İngiltere ve Fransa, Lozan Konferansı'na Türk-

* Rauf Orbay, anılarında Sovyet Elçiliği'nin yanışı hikâyesini şöyle anlatır: «15 Ağustos 1922 günü Ankara'da büyük bir yangın oldu. Rus Elçiliği binalarından birinden çıkan yangın, söndürme araçlarının yetersizliği ve susuzluk yüzünden genişleyerek Kurşunlu Câmi'ye de sıçradı. Zâten harap olan şehri bütün bütün kül etme tehlikesini gösterdi. Mustafa Kemal Paşa, hızla ilerleyen yangının mevcut suyla söndürülemiyeceği kanısına varınca, tahrip kalıpları kullanılmasını emrederek felâketi yirmi küsur evle bir câmi ve dükkânın yanmasıyla durdurmayı başardı» (Yakın Tarihimiz, cilt III, s. 372).

Sovyet ilişkilerini bozma amacıyla gitmişlerdir. Lord Curzon, 13 Şubat 1923'te Lordlar Kamarası'nda Lozan'da güttüğü amacın Türkiye'yi Rusya'dan ayırmak olduğunu açıklamıştır. Fransa ise, İngiltere'nin paralelline girdiği halde, Lozan'da Türkiye'nin koruyucusuymuş iddiasını sürdürmeye çalışmıştır.

İngiltere'nin Lozan öncesinde Türkiye ile gizli bir pazarlığa giriştiği bile ileri sürülmüştür. İddiaya göre, Lord Curzon, Fransa'nın haberi olmadan, Türkiye ile gizli görüşmeler yapmış, bu görüşmelerde Türkiye Boğazlar'ı savaş gemilerine açtığı takdirde, İngiltere'nin kapitülasyonlar ile malî ve ekonomik sorunlarda Türkiye'ye destek olacağını bildirmiştir[457].

Hatta Aralof, İngiltere ve Fransa'nın Türkiye ile Rusya'yı biribirinden koparabilmek için, bu devletlerin Rusya ile de konuşmak istediklerini, Rusya'nın bunu reddettiğini ileri sürmektedir :

«Lozan Konferansı'ndan önce, İngiltere'nin, Rusya ile Türkiye'nin arasını açmak amacıyla, Türk sorunu üzerinde Rusya ile görüşmelere girişmek istediğini söyledim. Sovyet Hükümeti, İngiltere'ye, Türkiye'den habersiz hiçbir görüşmeye katılamıyacağını bildirdi. Şimdi Fransız emperyalistleri, Rusya'yı Türkiye'den ayırmaya çalışıyorlar. Ama hükümetimiz bu konuda herhangibir görüşmeyi tekrar reddetti. Dışarıdan görünen dostluk belirtilerine rağmen —başta Le Temps gazetesi olmak üzere Fransız basınından bir bölümünün Sovyetlerle dostluk kampanyası açması, Heriot'nun Rusya'ya gelişi ve bunun gibi olaylar—, gerçekte Fransa'nın İngiltere ile birlikte ortaklaşa bir cephe kurduğunu ve yaptığı flörtlerle onu Sovyetler Birliği'nden ayırmaya çalıştığını kesin olarak biliyorduk»[458].

BOĞAZLAR KONUSUNDA UZLAŞICILIK...

Bununla birlikte Lozan'a doğru Türkiye'nin tutumunu, bu emperyalist girişimlerden çok barışa varmak isteği etkileyecektir. Mustafa Kemal, İzmir ve Bursa'-

yı kurtardıktan sonra Çanakkale'ye doğru ilerleyerek, daha önce gördüğümüz üzere, Boğazlar için İngilizlerle savaşın eşiğine gelecektir. Fakat Mustafa Kemal bu eşiği aşmamak için büyük dikkat gösterir. Nitekim Ordu'yu Boğazlar'dan geçirip Doğu Trakya ve Istanbul'u kurtarmak ve Boğazlar'a el koymak yerine, Mustafa Kemal, buraların kurtuluşunu barışın imzasına bırakır ve Boğazlar'da bir uzlaşma zemini arar.

Türkiye için en uygun çözüm yolu, elbette ki, beşyüz yıldır olduğu gibi, Boğazlar'ı Türkiye'nin tek başına koruması ve Boğazlar'a tam egemen bulunması, Türk Donanması'ndan başka bütün savaş gemilerine Boğazlar'ın kapalı tutulmasıdır. Sovyetler Birliği, Lozan'da bu tezi savunur. İngiltere ise, 1914 yılından önce Çarlık Rusyası'nın Boğazlar'ın savaş gemilerine açık olmasını istemesine karşılık, kapalı tutulmasını savunurken, bu kez Boğazlar'ın savaş gemilerine açık bırakılmasını, Boğazlar ve Marmara'nın silâhlardan arındırılmasını ve bu işi milletlerarası bir komisyonun düzenlemesini ister. Boğazlar'ın böylece Türk kontrolünden çıkıp en güçlü denizci devlet İngiltere'nin kontrolüne gireceği ve İngiliz savaş gemilerinin gerektiğinde Güney Rusya ve Kafkasya'yı tehdit altında tutacağı umulmaktadır.

Bu iki karşıt tutum arasında Türkiye, bir an önce barışı imzalayabilmek için uzlaşıcı ve orta yolcu gözükmüştür. Boğazlar'ın iki yakası Türkiye'nin elinde bulunduğu sürece, Boğazlar Bölgesi silâhsızlandırılsa dahi, savaş gemilerinin belli sınırlar içinde Karadeniz'e geçmesinin Türkiye ve öteki Karadeniz devletlerinin güvenliğini ciddî olarak tehdit etmeyeceği düşünülmüştür. Türkiye'nin Boğazlar'ın hemen yakınında bulunduracağı Ordu birlikleriyle güvenliğin sağlanabileceği umulmuştur. Nitekim daha önce sözünü ettiğimiz Çar'a sunulan önemli raporda da bunun mümkün olabileceği öne sürülmektedir :

«Boğaz kıyılarının berkitilmesinin yasaklanması

Boğazlar'a egemen olan devletin onları kapamasını ve bize karşı kullanmasını engellemez. Berkitme yasağı, yalnızca bu devletin Boğazlar'da daimî istihkâmlar ile uzun çalışma isteyen tesisler kurma olanağını ortadan kaldırır. Ama kıyıların elde bulundurulması, bu devlete istediğinde oralara toplar yerleştirmesini, torpil atıcı araçlar koymasını ve Boğaz sularını mayınlamasını sağlar»[459].

İsmet Paşa, 31 Ekim 1922'de Aralof'la yaptığı görüşmede, Türk askerinin en modern silâh ve araçlarla Boğazlar'ı tam kontrolünde tutmasını isteyen Rus tezine karşılık, yukarıdaki düşüncelerle, Türkiye'nin daha uzlaşıcı bir tutum takınacağını belirtir :

«İleri sürdüğünüz Boğazlar rejimi ile ilgili formül, Millî Misak'ın ve Moskova Antlaşması'nın sınırlarını Türkiye'den yana genişletmektedir. Biz, çok doğaldır ki, bütünüyle görüşlerinizi paylaşıyoruz. Ama, Boğazlar'ın berkitilmesi konusunda Konferans'a sizin formülünüzü öneremeyiz. Çünkü Batılı Devletler bunu, Boğazlar'ı kapamak isteği olarak anlayacaklardır. Bu ise, bizim için elverişsiz bir durum yaratacaktır. Gerçekte Boğazlar'ın iki yakasını elimizde tutmakla, berkitmeden de, kendi gücümüzle elbette savaş gemilerini sokmamakla Boğazlar'ın serbestliğini sağlayabiliriz»[460].

Bu nedenle, *Türkiye, Boğazlar'daki egemenliğinin kısıtlanmasını yaşamsal saymamış, bu yüzden İngiltere ile savaş rizikosunu göze almamış ve hatta bu konuda ABD dâhil bütün Batılı büyük devletlerin İngiltere'nin peşinde bir cephe teşkil ettiklerini görünce, ekonomik bağımsızlığımızın sağlanmasına karşılık Boğazlar sorununu bir ödün olarak kullanmıştır.* Bu konuda Aralof'un açıklamaları ve yorumları ilginçtir :

«Lozan'daki Türk delegelerinin hakkını vermek gerek. Gerek Delegasyon Başkanı İsmet Paşa, gerek öteki üyeler, Yeni Türkiye'nin mevzilerini inatla savundular. Yalnız Boğazlar sorunu bir ayrallık teşkil etti. İsmet Paşa, bu konuda çabucak mevzilerini teslim et-

ti. Bu özveri bizim hesabımıza, bir dereceye kadar da Türkiye'nin millî çıkarları hesabına olmuştu. *Türkler için, Boğazlar, genel dış politika sorunlarının ancak bir parçası idi. Boğazlar, bir pazarlık konusu durumunu aldı. Türk Hükümeti, İngiltere'nin ve öteki Batılı devletlerin savaş gemilerinin Boğazlar'dan serbestçe geçişi sorunuyla yakından ilgilendiklerini biliyor, Boğazlar işinde özveride bulunduğu takdirde kapitülasyonlar, toprak ve maliye işlerinde bir başarı sağlayabileceğini umut ediyordu.*

Mustafa Kemal Paşa, Sovyet Hükümeti'nin Boğazlar yüzünden Türkiye ile boğuşmayacağı, bunun önemli bir sorun olmakla birlikte, Sovyetler Birliği ile Türkiye ve öteki Doğu'lu ülkeler arasındaki genel politik bütün içinde, ancak bir parça teşkil ettiği noktasına dayanmakta idi.

Mustafa Kemal, İngiltere ve Fransa'nın, Rusya ile Türkiye'ye yaptıkları askerî müdahalelerde iyice canlarının yandığını, onların iç politik durumlarındaki kararsızlığın, milletlerarası politik ve ekonomik sorunlardaki anlaşmazlıkların, kamuoyunda savaşa karşı artan hoşnutsuzluğun İtilâf Devletleri'ne, yakın bir tarihte yeni bir askerî saldırıya izin vermeyeceğini birçok seferler imâ etmişti.

*Mustafa Kemal'e göre, bu süre, Türkiye ile Rusya'ya durumlarını güçlendirmek, Boğazlar rejiminde değişiklik yapmak olanaklarını verecektir**. Boğazlar rejiminde İngiltere'ye verilecek ödün, Türkiye'ye Lozan Konferansı'nın gündeminde bulunan başka sorunlarda başarılar elde etmek olanağını sağlayacaktır...

Mustafa Kemal... Boğazlar sorununda özveride bulunarak, ama Boğazlar'ı istediği zaman kapamaya yetecek kadar garantileri elinde tutarak, Curzon'u aldat-

* Atatürk'ün bu görüşü doğru çıkmıştır. Gerçekten Lozan'dan 13 yıl sonra, ilk fırsatta, Türkiye, Montreux Antlaşmaları ile Boğazlar'ı silâhlandırma hakkını elde etmiş ve Rusya'nın güvenliğini sağlamlaştırmıştır.

mayı düşünüyordu»[461].

Öte yandan Balkan Savaşı'ndan beri ağır bir mücadelenin içinde bulunan Türkiye, gerçekten yorgundur ve barışa susamıştır. Buna rağmen, İngiltere ile Boğazlar için savaşı göze aldığı takdirde, Rusya, Türkiye ile birlikte savaşa katılacak mıdır? Başbakan Rauf Orbay, bu soruyu Rus Büyükelçisi'ne yöneltir :

«— Eğer konferans kesilirse, İngiltere bize karşı düşmanca bir harekete geçecektir. Bu hareket, herhalde İngiliz filosunun Karadeniz kıyılarına karşı bâzı davranışları olarak ortaya çıkacaktır. Bu takdirde Sovyetler Birliği açıkça bizden yana, İngiltere'ye karşı çıkacak mıdır? İngiliz filosunun Karadeniz'e çıkmasına engel olmak için bizimle birlikte Boğazlar'ı savunacak mıdır?»

Aralof, soruyu cevapsız bırakmıştır[462]. İşte bu koşullarda, Lozan'da Türkiye, Boğazlar sorununda İngiltere'ye ödün vermiş, Sovyet dostluğundan ayrılıyormuş izlenimini yaratmıştır.

LOZAN ÖNCESİ KUŞKU BULUTLARI

Büyük Zafer'den hemen sonra, Türkiye, barış koşullarıyla ilgili olarak, İtilâf Devletleri ile birtakım görüşmelere girmiştir. Moskova Antlaşması, tarafların bu konularda biribirlerine bilgi vermesini gerektirdiği halde, bunun yapılmadığı anlaşılmaktadır. Sovyet Hükümeti, Mudanya Konferansı'nın açıldığı 3 Ekim 1922 günü bir nota vererek bu tutumdan yakınmıştır :

«Sovyetler Birliği Hükümeti, Türk Hükümeti Komutanlığı temsilcileri ile İtilâf Devletleri temsilcileri arasında bir konferans toplanacağını, Türk Hükümeti'nin Trakya'nın İtilâf kuvvetlerince işgaline râzı olduğunu, Bordeaux Radyosu'ndan öğrenmiş bulunuyor. Dost Sovyetler Birliği temsilcisine bu konuda önceden bilgi verilmemiştir.

Sovyetler Birliği Hükümeti Yakın Doğu sorunları dış politikasında, özellikle Boğazlar sorunu genel ka-

rarlarında, önceden karşılıklı görüşüp uyuşma yükümlülüğünden söz eden Moskova Antlaşması'na olduğu kadar, Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal Bey'in 4 Ağustos 1921 tarihli, Türkiye'nin Moskova Büyükelçisi Ali Fuad Paşa'nın 17 Eylül 1921 tarihli, ayrıca Sovyet Dışişleri Bakanı Çiçerin'in 10 Ekim 1921 tarihli notasına ve bundan sonraki bir sıra notalara dayanarak, şu anda kendi dış politikasını, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti ile uyuşarak yürütmek çabası içindedir.

Hükümetim, Türkiye Hükümeti'nin Sovyetler Birliği notasını desteklemeyişine ve Mudanya Konferansı'na katılmayı kabul edişine, Trakya'nın ve ayrıca Boğazlar ile Istanbul'un işgaline râzı olduğunu haber vermeyişine olaganüstü şaşmış bulunuyor. Böylece dış politika uyuşumu yürütülmemiş, bunun sonucu olarak da İtilâf Devletleri, özellikle İngiltere için uygun bir durum ortaya çıkmış bulunuyor.

İtilâf Devletleri, bu yolda yürüyerek, Türkiye'yi olduğu kadar Rusya'yı da zayıflatmaya çalışmaktadırlar.

Özellikle, bu anlardaki hareket uyuşmazlığına şaşmaktayız. Hükümetim, Türk Ordusu'nun kazandığı büyük zaferlerin istenilen sonuca vardırılamıyacağından korkmaktadır.

Hükümetim, aramızdaki Boğazlar Antlaşması gereğince, Sovyetler Birliği'nin, İtilâf Devletleri'nin Türkiye ile ilgili olarak atacağı her adımı önceden açıklamak, Türkiye'nin de aynı şeyi yapmak zorunda olduğunu, ayrıca karşılıklı olarak biribirimizi desteklediğimizi ve birimiz olmadan ötekinin Boğazlar Konferansı'na katılmayacağını açıklayan karşılıklı birer nota vermemizin gerektiğini bildirir»[463].

Türk Hükümeti, Moskova Antlaşması'na göre, Boğazlar sorununun Karadeniz'de kıyısı olan devletlerin katılacağı bir konferansta çözüleceğini kabul etmiştir. Oysa sorun şimdi esas itibariyle, Büyük Devletler'le çözülmektedir. Sovyetler Birliği, ancak Boğazlar konu-

sunda —o da tek başına bırakılmış olarak— barış konferansına katılabilecektir. Öteki sorunların görüşülmesinde, Rusya, katılmakta ısrarlı olmasına rağmen, dışarıda bırakılacaktır. İsmet Paşa, Aralof'a göre, bu tutumu şöyle açıklayacaktır :

«— Sizsiz durumumuz daha zorlaşacak, ama böyle olması gerek. Biz bunu Mustafa Kemal'le konuştuk. Bu bizim ortaklaşa görüşümüzdür. Siz Gazi Mustafa Kemal'i bilirsiniz... O Sovyetler Birliği ile sonsuza dek bir dostluk taraflısıdır. Biz moral bakımından sizin bizimle olduğunuzu hissedeceğiz... Beni anlamanızı rica ederim»[464].

CURZON KARŞISINDA ÇİÇERİN VE İSMET PAŞA

Türkiye böylece, İtilâf Devletleri'nin karşısında barış masasına tek başına oturacaktır. Boğazlar sorununu dahi Lord Curzon, Kemalist Türkiye ile Bolşevik Rusya'yı biribirine düşürmek için kullanacaktır. Curzon'un taktiği ilginçtir.

Konferans'ta Boğazlar sorunu ilk kez 4 Aralık 1922'de ele alındığında, Curzon, Türkiye'nin herkesten önce görüşünü açıklamasını ister. İsmet Paşa bir iki genel cümleyle bu isteği geçiştirir. Curzon, hiçbir şey söylemedi diye İsmet Paşa'yı eleştirir, İsmet Paşa konuşmayınca sözü Çiçerin'e verir. Çiçerin, Türk Millî Misak'ındaki Boğazlar görüşünü benimsediklerini uzun uzun anlatır. Rusların da katıldığı Türk görüşünün kabul edilmesini ister. Daha birkaç delegasyon konuştuktan sonra Curzon söz alır ve tutanaklara göre, özetle şu konuşma geçer :

«Curzon — Türk Delegasyonu görüşünü şimdiden bildirmek istememiştir. Rus Delegasyonu Komisyona özenle hazırlanmış ve birtakım önerileri de kapsayan tam bir plan sunmuştur : Bütün devletlerin gemileri için, gerek barış, gerekse savaş zamanında, ticaret amacıyla geçiş serbestliği; Türkiye'den başka bütün devlet-

lerin savaş gemilerine ve hava kuvvetlerine Boğazlar ile Marmara Denizi'nin kapanması; Türkiye'ye Boğazlar'ın kıyılarını berkitmek ve bu bölgede dilediği gibi kara ve deniz kuvvetleriyle savaş araç ve gereçleri bulundurmak bakımından serbestlik tanınması.

Özellikle Türkiye'nin çıkarlarını savunan bu programı Rusya'nın öne sürmüş olması dikkat çekicidir. Bu programın açıklanmasını dinlerken, Çiçerin'in yanılarak rol değiştirdiğini ve İsmet Paşa'nın kalpağını giymiş olduğunu düşündüm. Çiçerin, görüşlerinin hem Rusya'nın, hem de Türkiye'nin görüşleri olduğunu söylemiştir, öyleyse neden Türk Delegasyonu da aynı yolda konuşmamıştır? Çiçerin, Konferans'ta şimdiye kadar Rusya, Ukrayna ve Gürcistan temsilcisi olarak bulunmaktaydı. Şimdi aynı zamanda Türkiye'yi de temsil eder görünmektedir!..

Çiçerin'in görüşlerinin gerçekten Türkiye'nin de görüşleri olup olmadığının yakında komisyonca öğrenileceğini umarım...

Türk Delegasyonu'nun bugün öğleden sonra konuşması iyi olurdu. Çünkü vakit yitirilmesini istememekteyim. Türklerin hiç değilse yarın sabah konuşacaklarını umarım.

İsmet Paşa — Rusya, Romanya, Bulgaristan ve Yunanistan delegasyonlarının önerilerini öğrenmiş olduk... Yalnız Çiçerin'in söyledikleri, Boğazlar'ın milletlerarası ulaşıma açık olması konusunda, Türk Delegasyonu'nun görüşüne uygun düşmektedir. Bu konuşmada, Istanbul ve Marmara havzasının güvenliğini sağlamak zorunluğu da gözönünde tutulmuştur.

Curzon — Az önce Türk Delegasyonu'na, ileri sürülen önerilerden birine, özellikle Çiçerin'in önerisine katılıp katılmadığını, aynı zamanda da bugün öğleden sonra, ya da daha ileride Türk görüşünü açıklamak isteyip istemediğini sordum. İsmet Paşa, Türk ülkesinin güvenliğini ve Boğazlar'ın ticarete açık tutulmasını sağladığı ölçüde, Rus Delegasyonu'nun Türk Delegas-

yonu'nun görüşlerine uygun kesin öneriler ileri sürmüş olduğu cevabını vermiştir. Fakat Türk Delegasyonu, kendi hükümeti adına savunmak istediği çözümü bildirmeye yanaşmamıştır. Bu yüzden, Türk Delegasyonu'ndan, Rus Delegasyonu'nun görüşlerini benimseyip benimsemediğini, ya da Komisyon'a ileride Türk Hükümeti'nin görüşünü kapsayan ayrı bir açıklama yapıp yapamayacağını sormak zorundayım. İsmet Paşa'nın bu konuda vereceği cevabı işittikten sonra, Komisyon'a çalışmalarını nasıl bir usul içinde yürütmesi gerektiği konusunda öneride bulunabileceğim.

İsmet Paşa — İleri sürülen önerileri öğrenmeden ayrıntılı açıklamalara girişmeyi gerekli görmüyorum. Komisyona sunulmuş çeşitli formüller arasında, Rusya'nın ileri sürdüğü önerilerin Türk görüşüne uygun göründüğünü yeniden bildiririm.

Curzon — İsmet Paşa'nın cevabını, Türk Delegasyonu'nun kendi görüşlerini şimdilik Komisyon'a bildirmek istemediği biçiminde yorumluyorum. İsmet Paşa'nın vermek istediği tek bilgi, ileri sürülen görüşler arasında Rus önerisinin Türkiye'nin görüşlerine daha uygun düşmekte olduğudur.

Türk Delegasyonu'nun verdiği bu cevapla, Konferans ile alay eder gibi görünmekte olduğunu söylemek zorundayım. Konferans toplanalı beri, birçok günler geçmiştir. Konferansa sunulmuş çeşitli sorunların çözümlenmesi için ciddî çabalar gösterilmiştir. Konferans en güç sorunu ele aldığı vakit, Türk Delegasyonu, görüşlerini bildirmek durumunda, ya da isteğinde olmadığını söylemektedir. Türk Delegasyonu, Rus Delegasyonu'nun önerisinin kendisine öteki önerilerden daha uygun geldiğini söylemekle yetinmektedir.

Türk Delegasyonu, bu davranışıyla, Konferans'a karşı gereken güven ve saygıyı göstermiş olmamaktadır. Türk Delegasyonu'nun bu tutumu öğrenildiği zaman, dünyada çok olumsuz bir izlenim yaratacaktır. Görüşme bu koşullar altında sürüp gidemez. Durumun

incelenerek alınması gereken tedbirlerin saptanması için toplantının ertelenmesi gerekir. Bu konuda Müttefik meslekdaşlarımla görüş birliğinde bulunmaktayım. Komisyonun çalışmalarına yeniden ne zaman başlayacağını delegasyonlara bildireceğim.

Çiçerin — Görüşmelerin bu aşamasında İngiltere'nin, Fransa'nın ve İtalya'nın görüşlerini dinlemek istiyorum.

Lord Curzon, Balkan hükümetlerinden görüşlerini açıklamalarını istemiştir. Üzüntüyle söylemek gerekir ki, Lord Curzon kendi görüşünü açıklamamıştır. Bundan başka Lord Curzon, İtalya ile Fransa'dan görüşlerini açıklamalarını istememiştir. Böyle olunca iki soru sormak zorundayım. Büyük Devletler, Boğazlar sorunu ile ilgilenmekten vaz mı geçmişlerdir? Yoksa tersine, kendilerini Konferans'ta temsil edilen öteki devletlerin üstünde görerek, bu işte hakem rolü mü oynamak istemektedirler?

Curzon — Bütün delegasyonlar önce Karadeniz'de kıyısı olan devletlerin görüşlerini dinlemek için toplanmışlardır. Bu devletlerin görüşlerini dinlemeden Müttefiklerin görüşlerini açıklamaları nezaket kurallarına aykırı düşerdi. Bir saate yakın süredir, Türk Delegasyonu'nu görüşlerini açıklamaya râzı etmek için uğraşıyorum. Türk Delegasyonu konuşmak istememektedir»[465].

Görüldüğü gibi, Lord Curzon, konferansı diktatörce yönetmekte, delegeleri çocuk azarlar gibi paylamakta, tehdit etmekte, Çiçerin'in Türkiye adına konuştuğunu belirtmekte ve ısrarla İsmet Paşa'yı Rus tezine karşı tutumunu açıklamaya zorlamaktadır. Harold Nicolson'a göre, *Curzon, İsmet'e Rusya ve Türkiye arasındaki yakın bağın daha sonra çözülmesini sağlayacak bir gedik açmıştır*[466].

Konferansı isteğince yöneten Curzon, 6 Aralık günü Müttefik Devletler'in Boğazlar konusundaki görüşlerini açıklar. Curzon, Çiçerin'in Boğazlar'da kesin Türk

egemenliğini savunan görüşünü şu sözlerle reddeder :

«Rus programını ne kadar yakından incelersek, bunun yalnız tek bir amaç güttüğü de o kadar açıkça ortaya çıkmaktadır: *Karadeniz'i bir Rus gölü hâline sokmak ve bu gölün kapısına da Türkiye'yi sâdık bir bekçi hâlinde koymak*».

Curzon, Boğazlar'ın askerlikten arındırılmasını ve bunun denetimi için milletlerarası bir komisyon kurulmasını önerir. Fransa, İtalya ve ABD bu görüşe katılır. ABD Temsilcisi Child, Amerika, sınırlarının dışındaki Panama Kanalı'nı dahi silâhlı tam kontrolü altında tutarken, Boğazlar'da silâhsız tam serbestliği savunur :

«Biz o düşüncedeyiz ki, Karadeniz'in serbestliği ancak silâhsızlandırılmayla sağlanabilir. Daha da ileri gidiyorum : Boğazlar'ı açık tutmaya yönelmiş silâhların bile, gerçekte, Karadeniz'in serbestliğine bir tehlike yarattığını düşünmekteyiz».

Türkiye'nin tam bir özgürlükle, geçiş serbestliğini sağlamak için Boğazlar'ı silâhlandırmasını tehlike sayan Amerikan Delegesi, İngiliz ve Amerikan donanmasını ise «kurtarıcı ve barışı koruyucu» bulmaktadır :

«Savaş gemileri, zorunlu olarak bir yakıp yıkma görevlisi de değillerdir. Tam tersine, bunlar koruyucu görevliler de olabilmekte, düzensizliği önlemek ve barışı korumakla hayırlı ve barışçı amaçlara da hizmet edebilmektedirler*... *Yurttaşlarımızın ve gemilerimizin gidebilecekleri her yerde, savaş gemilerimiz barışçı do-*

* Lozan'daki öteki ABD Delegesi Grew'un anılarına göre, Child, İsmet Paşa ile özel konuşmasında şu mantığı yürütür: «Boğazlar'ı berkitmek istiyorsunuz. Boğazlar elinizde kaldıkça bu sizin için iyi birşey. Herşey yolunda gidiyor sayılabilir. Ama ya Boğazlar başkasının (Sovyet Rusya kastediliyor) eline geçerse ne olacak? Boğazlar'ı silâhlandırmaktan vazgeçip milletlerarası bir anlaşmaya rıza göstermek daha iyi değil mi?» (Grew, The Turbulent Era, s. 509). Milletlerarası anlaşma ise, Türk kontrolü yerine, Anglosakson kontrolü demektir. Emperyalist mantık şâhanedir : «Boğazlar'ı kendi silâhınızla korumak istiyorsunuz, ama ya Boğazlar'ı kaptırırsanız? İyisi mi şimdiden Boğazlar'ı Anglosakson kontrolüne bırakınız...»

laşımlarını sürdürmezlerse, kendimizi tatmin edilmiş saymayacağız».

Curzon ve müttefikleri, savaş gemilerinin silâhsızlandırılmış Boğazlar'dan serbestçe geçişinin yanı sıra, elçiliklerin emrindeki savaş gemilerinin Istanbul'da serbestçe bulunmasını isterler. Curzon, savaş gemilerinin, Istanbul bir deniz şehri olduğu için, Kara Avrupa'sındaki elçiliklerin bulundurdukları binek otomobillerinden farksız biçimde bir gezi motörü teşkil ettiğini söyler! İsmet Paşa, daha sonraki toplantılarda buna kesinlikle karşı olduğunu belirtmekle yetinir. ABD Delegesi Grew dahi, toplantıların birinde İsmet Paşa adına şöyle bir söylev verir :

— Eğer stasyoner denen Türkiye'deki elçilik savaş gemileri, Ekselânslarının belirttiği biçimde bir binek arabasından farksız ise, «o halde Ekselânslarının bir liman olan Londra'da bir Türk stasyonerinin bulundurulmasına bir itirazı olmaması gerekir».

Grew, «Ah, İsmet böyle konuşsaydı, ne güzel bir darbe olurdu Curzon'a» der. Fakat «İsmet çok sağır. Olan biteni izleyebilmek için sekreterinin çevirilerine bağımlı. Hazırcevaplıkta usta Curzon'a karşılık verebilme olanağına pek az sâhip» diye kendini toparlar[467].

Curzon ise, «Geçmişte Boğazlar'ı koruyabildiler mi? Rusya bu yüzden neler çekti...» diye Türkleri hafife alır. Curzon :

«— Bu bölgelerin tarihi... Türkiye'nin Boğazlar'da nasıl bekçilik yaptığını gösteren örneklerle doludur» diye Türkiye'nin yetersizliğini ileri sürer ve Çiçerin'in tezini alay konusu yapar.

İsmet Paşa, Curzon'un İtilâf Devletleri tezini açıklaması karşısında susar. «İnceleyeceğim» demekle yetinir. Cevap vermek yine Çiçerin'e düşer. Çiçerin, daha önce sözünü ettiğimiz, Boğazlar'da mutlak Türk egemenliğine dayalı «ara duvarı» tezini geliştirir.

İsmet Paşa, nihayet 8 Aralık'ta konuşur ve Türk tezini açıklar. İsmet Paşa, İtilâf Devletleri tezini, Bo-

Boğazlar, Istanbul ve Marmara Denizi'nin güvenliği açısından ileri sürdüğü yedi değişiklikle benimser. Curzon, İsmet Paşa'ya övgüler düzer. Türklerin, askerlikten arındırılmış bölgeler kurulması, milletlerarası bir komisyon teşkili ve savaş gemilerinin geçmesi gibi ilkeleri kabul ettikleri için mutluluk duyduğunu belirtir. Şaşıran Çiçerin, Türk önerisini cevaplandırmaz, fakat İsmet Paşa'nın ilke olarak benimsediği Müttefik tasarısını, Türkiye'nin bağımsızlığını kısıtlıyor diye şiddetle yerer. Çiçerin, «ara duvarı» tezini yeniden geliştirir :

«Eğer İngiltere, 1833'te olduğu gibi, Rus donanmasını Istanbul'da ve Rusya da Kırım Savaşı sırasında olduğu gibi İngiliz donanmasını Boğazlar'da görmek istemiyorlarsa, Rus önerisi bu karşılıklı garantiyi sağlamaktadır.

İdeal çözüm, bütün deniz silâhlarına, bütün denizlerde son vermek olacaktır. Ancak bugünkü durumda çatışan çıkarlar arasında yapılması mümkün tek uzlaşma, egemen Türkiye'ce Boğazlar'ın savaş gemilerine kapatılmasıdır...

Özgür ve egemen bir Türkiye... Bizim için, Avrupa'nın tam ortasında İsviçre, ya da Belçika gibi, barışın vazgeçilmez bir unsurudur».

Curzon ise, Türkiye ile Rusya arasındaki görüş ayrılığını sömürmeye devam eder :

«Çiçerin'in konuşması, Türk Delegasyonu'nca yapılan konuşmanın, Rus Delegasyonu'nu öteki delegasyonlar kadar şaşırttığını göstermektedir».

ÇİÇERİN, DEVREDEN ÇIKARTILIYOR

Türk tezini yeni öğrendiğini söyleyen Çiçerin, bunun ayrıntılarıyla bir altkomisyonda incelenmesini ister. Curzon, «Çiçerin, benim ve meslekdaşlarımın adalet duygusuna güvenmelidir» diye bu öneriyi reddeder. Bundan sonra, Lozan'da Rusya'nın dışarda bırakıldığı ve habersiz tutulduğu bir uzmanlar çalışması başlar.

Türkiye ile İtilâf Devletleri'nin görüşleri uzlaştırılmaya çalışılır. Rusya, protesto eder. Aralof, Başbakan Rauf Bey'e şöyle konuşur :

«Delegemiz, İtilâf Devletleri'nin uzmanlar komisyonu üyeleri Türk üyelerini İtilâf Devletleri'nin tasarısını Türk tasarısına yaklaştırmak için gizli çalışırken yakalamış. Delegasyonumuz olayı yazılı olarak protesto etmiş. Ama bu protesto dikkate alınmamış, eskisi gibi bir kulis arası çalışmalar sürüp gidiyor. Sorun açıkça komisyonda ya da altkomisyonda görüşüleceği yerde, bizim haberimiz olmadan gizlice pazarlığa girişileceği yolundaki kuşkularımda ne kadar haklı imişim! Hiç de güzel olmayan bir durum çıkmış oluyor ortaya. Doğrusunu isterseniz, bunu hiç beklemiyorduk»[468].

Bu protestolara rağmen, özel çalışmalar devam eder. Türk tezine bâzı ödünler sağlanır. Fakat 18 Aralık'ta Müttefikler, Boğazlar sorunundaki son önerilerini sunduklarında, tezlerde hâlâ önemli ayrılıklar vardır. Özel çalışmaların dışında tutulan Rusya ise, Konferans'a bir karşı-tasarı sunar ve İtilâf Devletleri'nin yeni tasarısını şiddetle eleştirir. Türkiye'ye verilen bir takım aldatıcı ödünlerin, Rusya ve Türkiye'nin arasını açmak amacını güttüğünü ileri sürer :

«Bu... tasarıda, saldırgan unsurların gene Rusya'ya yönelmekle birlikte, Türkiye'nin çıkarları ve güvenliği konusundaki —aslında gerçeğe dayanmayan— isteklerini yerine getirme girişimi de açıkça görülmektedir. Kuşkusuz, *Türkiye'yi Rusya'dan ayırmak ve Türkiye'de, Karadeniz'deki Türk kıyılarının güvenliği sağlanmaksızın, Rusya'yı öteki devletlerden gelecek saldırıların bütün ağırlığı altına koymakla Türkiye'nin güvenliğinin sağlanabileceği yollu, yanlış bir sanı uyandırmak istenmektedir.* Yeni tasarı, Türkiye'ye aldatıcı bir koruma sağlar gibi görünürken, Rusya'ya karşı bütün savaş tehditlerini saklı tutmaktadır».

Curzon, yine Rusya ile Türkiye'yi ayırma taktiğine başvurur :

«Çiçerin, önce Türkiye'ye verilen garantilerin aldatıcı olduğunu söylemekle söze başlamıştır. Böyle bir görüşü daha çok İsmet Paşa'nın öne sürmesi beklenebilir birşey olurdu, fakat İsmet Paşa bu konuda hiçbir şey söylememiştir; bu yüzden Türk ve Rus delegasyonlarının bu konuya ilişkin tutumları arasındaki temel ayrılığı belirtmekle yetinirim».

CURZON ULTİMATOMUNA İNÖNÜ BOYUN EĞİYOR

Bu noktada İsmet Paşa, askerlikten arındırma ve serbestliği konularında Müttefik tasarılarında değişiklikleri öngören iki karşı-tasarı sunar. Bunların ya komisyonda ya da altkomisyonda incelenmesini ister. Curzon köpürür. İşlerin böyle yürütülemiyeceğini ileri sürer. Türk ve Rus delegasyonlarının yarın görüşlerini dinleyeceğini, sorunun çözümüne doğru kesin bir adım atmak için bu 24 saat içinde ciddî çaba göstermek gerektiğini bildirir.

Ertesi gün, Curzon, Rus karşı-tasarısını Müttefikler adına reddeder. Türk önerilerinin en önemlilerini de kabule yanaşmaz. İsmet Paşa, Boğazlar'da silâhtan arındırılmış bölgeler kurulmasını kabul etmiş, fakat Marmara Denizi'nde dilediği gibi tahkimat yapabilme ve savunma serbestliğini elinde tutmak istemiştir. Curzon bunu reddeder. İsmet Paşa, Gelibolu'da 5 bin kişilik bir Türk kuvveti bulundurmayı ister, Curzon buna kesinlikle «hayır» der. Türkiye'nin savaş gemilerinin geçişini, bütün devletlerin savaş gemilerinin toplamı için, Türkiye'nin Marmara Denizi'nde normal olarak bulunduracağı kuvvetle sınırlamasına karşı çıkar. Boğazlar statüsünün korunmasında İsmet Paşa'nın devletlerden ayrı ayrı istediği garantiye yanaşmaz. Milletler Cemiyeti'ne dayalı anlamsız garantiyle yetinir. Boğazlar Komisyonu'ndan yalnız Boğazlar'dan geçiş üzerinde değil, arındırılmış bölgede de kontrol yetkisi bu-

lunmasını ister.

İsmet Paşa sertlik göstermez. Türkiye'nin güvenliğini en sert biçimde savunmak yine Çiçerin'e düşer :

«Boğazlar'ın kıyıları askerlikten arındırılmakla, buraların güvenliği hiçbir zaman garanti altına alınmış olmamaktadır. Güvenliği sağlayabilecek tek devlet, Türkiye'nin kendisidir. Türkiye'nin elinden bu olanağı almak, gerçekte Boğazlar'ı savunmasız bırakmak ve Türkiye'yi eli ve ayağı bağlı olarak en kuvvetli devlete teslim etmek demektir.....

Lord Curzon'un bütün açıklamaları tek bir amaç gütmektedir : Boğazlar'ın ve Istanbul'un savunmasını olanaksız kılmak ve Rusya'yı büyük donanmaların saldırısına karşı açık bırakmak».

Curzon umursamaz. İsmet Paşa'ya «Ya evet, ya hayır»a benzer bir ultimatom verir. Curzon, «Bu son oturum olacaktı. Bir toplantı daha yapmayı kabul ediyorum. Bu, kesinlikle son toplantı olacaktır» der. İsmet Paşa'ya bu son toplantının aynı gün öğleden sonra mı, yoksa ertesi gün mü yapılmasını seçme hakkı tanır. İsmet Paşa, iki gün sonra toplanalım, der. Curzon, «hayır» der. İsmet Paşa tutanağa göre, «Curzon'a duyduğu saygıyla» ertesi gün toplanılmasını kabul eder.

İsmet Paşa ertesi gün (20 Aralık) yumuşak konuşur :

«Türkiye... Boğazlar'ı tahkim etmemeye râzı olma özverisinde bulunmuştur. İnançla belirtmek isterim ki, hiçbir millet, dünya barışı uğrunda buna benzer bir özveride bulunmamıştır.

Bir ülkeyi, başkentini önceleri güvenilir ve iyice savunulur bir durumda iken, şimdi karadan ve denizden gelebilecek her türlü tehlikelere karşı açık bırakmaya, ancak içten bir barış ve uzlaşma isteği râzı edebilir...

Öteki milletlerin isteklerini yerine getirmek üzere, savunma olanaklarından bu biçimde vazgeçmesinden

ötürü, Türkiye için tarihin ve gelecek kuşakların nasıl bir hüküm vereceğini bilmiyorum».

İsmet Paşa, bunu belirttikten sonra, en esaslı itirazının Boğazlar Komisyonu'nun kontrol yetkisi olduğunu söyler. Curzon, «ölçülü ve uzlaşıcı» diye İsmet Paşa'nın konuşmasından hoşnutluk duyduğunu açıklar[469].

Amerikan Temsilcisi Grew, anılarında bu 19 ve 20 Aralık günlerini şöyle anlatır :

«19 Aralık 1922'de Curzon, ultimatom biçiminde bir Boğazlar önerisi sundu: Başka ödün yok, ertesi gün cevap, diyordu. Daha sonra Curzon, (ABD Delegesi) Child'a anlattı ki, böyle davranmakla büyük riziko alıyordu. Curzon, objektif bir görüşle kendisinin eğlenceli bir tasvirini de yaptı: *Türklere barış koşullarını dinlemek için galiplerinin karşısına çıkarılan yenik bir düşmanmış gibi alaycı bir tonla konuşmaktaydı. Curzon, İsmet bir kafa tutucu cevap verse, Müttefikleri son derece güç duruma düşürür, diyordu.*

Kritik toplantı 20 Aralık günü saat 16'da başladı. Herkes heyecan içindeydi. Toplantıyı açan Curzon, sözün Türk Delegasyonu'nda olduğunu söyledi. İsmet, anlaşmazlık noktaları kalmasına rağmen, ılımlı ve uzlaştırıcı konuştu. Curzon, artık sorunun her iki tarafın karşılıklı çıkarlarına uygun biçimde Konferans salonunun dışında sonuçlandırılabileceğine inandığı karşılığını verdi. Ruslar, herkesi şaşırtarak hiçbir yorum yapmadılar. Çiçerin'in yüzünde tuhaf bir tebessüm vardı.....

Japon delegesi, özellikle beceriksiz bir konuşma yaptı. Curzon'un dünkü ultimatomunu işitince, Konferans'ın kesilmesinden korkmuştu.....

O akşam bizimle yemek yiyen (İngiliz Delegasyonu'ndan) Sir William Tyrell, (Japon Delegesi) Hayaşi'nin herkesin dikkatle ağzına almaktan kaçındığı ultimatom sözcüğünü kullandığını işitince, soğuk bir titremenin belkemiğinden aşağı yayıldığını anlattı»[470].

Bundan sonra Boğazlar sorunu, Curzon'un belirttiği üzere, «Konferans salonunun dışında» yürütülür. Curzon, esas itibariyle Boğazlar Komisyonu'nun yetkileri konusunda Türkiye'ye ödün verir. Türkiye de öteki noktalarda Müttefiklerin görüşlerini kabullenir. Böylece Boğazlar sorunu, 1923 yılının başlarında, Rusya'nın dışında çözülmüş olur. Boğazlar sorununa ilişkin sözleşme tasarısı, Ocak ayı içinde hazırdır. Bu konuda Komisyon 1 Şubat 1923'de usulen toplanır. Curzon, sözü İsmet Paşa'ya verir. İsmet Paşa, bir iki noktaya dokunmakla birlikte, tasarıya ciddî bir itirazda bulunmaz. Çiçerin için ise, sözleşme tasarısı bir sürprizdir :

«Bu, gizli görüşmelerin ürünüdür. Biz, bu görüşmeleri kesin olarak yapılmamış sayıyoruz. Biz, Rusya, Ukrayna ve Gürcistan katılmaksızın hazırlanmış Boğazlar'a ilişkin bir sözleşme tasarısıyla karşılaşmış bulunuyoruz».

Çiçerin, tasarının bir altkomisyonda görüşülmesini ister. Curzon, «Tasarı, gizli kapaklı hazırlanmadı. Komisyonların ve altkomisyonların ise artık bütün çalışmaları sona ermiştir» karşılığını verir. Bu fırsattan yararlanarak, Türkiye'yi Rusya'ya karşı oynama taktiğini bir kez daha değerlendirir :

«*Çiçerin, sözleşme tasarısının yalnız Müttefiklerin görüşlerini yansıttığını söylemiştir... Tasarı, yalnız Müttefiklerin görüşlerini yansıtmak şöyle dursun, hemen hemen her noktada Türk Delegasyonu'nun görüşlerini yansıtmaktadır. Tasarı yalnız Müttefik delegasyonlarınca düzenlenmiş olsaydı, hiç kuşkusuz, bunu bize ilk söyleyecek Türk Delegasyonu olurdu. Fakat Türk Delegasyonu, böyle bir gözlemde bulunmamıştır... Çiçerin, bu metni imzalamak istemezse, bu kararından ne kadar üzüntü duyarsak duyalım, bunu kabul etmek zorunda kalacağız*».

İsmet Paşa susarken, Curzon'a yine Çiçerin karşılık verir :

«Sayın Başkanın, tasarının Türkiye'nin görüşlerini yansıttığına ilişkin sözlerine gelince, bu görüşlerin Türkiye'ye ultimatomlar ve savaş tehditleri ile zorla nasıl kabul ettirildiğini bilmekteyiz. Antlaşmanın bize zorla kabul ettirilmediği söylenmekte, oysa bize şu da denmektedir : Ya imzalarsınız, ya da çekip gidersiniz! Böyle sert bir uyarıda bulunmaya, antlaşmayı zorla kabul ettirmek denir».

Çiçerin daha birçok neden arasında, 16 Mart 1921 tarihli Moskova Antlaşması'nı, bunu izleyen Kars ve Ukrayna ile imzalanan Ankara antlaşmalarını hatırlatır, bu antlaşmalara göre taraflardan birinin ötekine zorla kabul ettirilmek istenen bir barış antlaşmasını ve benzer belgeyi tanımayacağını belirtir ve öteki devletleri de tasarıyı imzalamaktan kaçınmaya çağırır.

Lord Curzon, Rusların imzadan kaçınışını kötü bir şaka sayar :

«Çiçerin'i yapmış olduğu, tadına varılması güç şakadan ötürü kutlayacak değilim. İki çeşit şaka vardır. İnsanlar, şakalara gülerler, çünkü bunlar iyi ya da kötü şakalardır. Bu sonuncu çeşit şakalara daha çok gülerler. Çiçerin'in şakası ikinci çeşittendir.....

Çiçerin buraya geldiği vakit bu salonda, çoğunluğu Karadeniz ve Boğazlar sorununda çok büyük çıkarları olan on devletin temsilcileri bulunmakta idi. Çiçerin'in önerilerinden yana hiçbir ses yükseldi mi? Bu önerileri desteklemek üzere, Türkiye, Bulgaristan ve Romanya tek bir söz söylediler mi?»[471]

Boğazlar konusunda, Curzon ve İsmet Paşa anlaşmışlardır, fakat Curzon öteki sorunlar yüzünden yine «Ya evet, ya hayır» metoduna başvurur. İsmet Paşa, bu kez «hayır» der. İsmet Paşa'nın cevabını trene binmiş bekleyen Curzon, yola çıkmak zorunda kalır.

VOROVSKİ'NİN ÖLDÜRÜLÜŞÜ

Konferans ikinci kez toplandığında Boğazlar sorunu tekrar ele alınmaz. Fakat ilgililerin Boğazlar Söz-

leşmesi'ni imzalaması gereklidir. İtilâf Devletleri, bu kez Rusya'yı Boğazlar konusunda dahi konuşturmamaya kararlı gözükmektedirler. Ancak «imza atmayı kabul ettiğini bildirirsen, gelebilirsin» biçiminde bir tutum içindedirler. Hikâyenin bu kısmını, Konferans'ı izleyen gazeteci Ali Naci Karacan'dan özetle dinleyelim :

Rusya, İkinci Lozan Konferansı'nın Boğazlar'a ait görüşmelerine Çiçerin'in yerine Roma Temsilcisi Vorovski'yi atamıştır. Vorovski, Lozan'a öteki delegasyonlardan sonra ve binbir zorlukla gelebilir. Fakat Mayıs'ın ilk haftasında Lozan'a vardığı halde Konferans'a bir türlü çağrılmaz.

Vorovski, Konferans'a çağrılmaktan umudunu kesince, gazetelerde bir açıklama yapar. Vorovski'ye göre, Konferans Genel Sekreteri Massigli, 12 Nisan'da Moskova Hükümeti'ne bir mektup göndermiş, eğer Boğazlar Sözleşmesi'ni imzaya hazır ise, Rusya'nın İkinci Lozan Konferansı'na katılabileceğini bildirmiştir. Bu mektup üzerine Sovyetlerin Roma Temsilcisi Vorovski, İtalyan Hükümeti'ne bir nota verir, böyle bir ultimatomun kabul edilemiyeceğini belirtir, Sovyet Delegasyonu'nun keyfî olarak Konferans'tan uzaklaştırılamıyacağını hatrlatır ve Lozan'a gelir. Lozan'a geldiğinde, Berlin'deki İsviçre Elçiliği'nin Rus diplomatik kuryesinin pasaportunu vize etmediğini öğrenir. İsviçre Dışişleri Bakanlığı'na başvurur. Burası, Vorovski'ye derdini Konferans Genel Sekreteri Massigli'ye anlatma öğüdünü verir. Massigli, Rus Delegesi'nin yazılı isteğini telefonla cevaplandırır. 12 Nisan tarihli mektubuna cevap gelmedikçe, vize verdirmeyeceğini bildirir. Vorovski, bir cins zabıta olayı niteliğindeki bu idarî olayla Boğazlar Sözleşmesi'ni peşinen imzalama yükümlülüğü gibi önemli bir siyasal olay arasında bağlantı kurmayı reddeder. «Müttefiklerin Rusya'yı Konferans'tan uzaklaştırmak için bu çeşit zabıta olaylarına başvurabileceklerini sanmak istemiyorum» der ve telefonu Massigli'nin yüzüne kapar.

Vorovski, sürekli olarak «İmza edeceğinizi söyleyin, gelin» baskısı altında tutulur. İsmet Paşa bir toplantıda, «Ruslar da sözleşmenin imzasında hazır bulunmalıdır» deyince İngiliz Delegesi Rumbold, «İmza edeceklerse, elbette gelebilirler» buyurur. Ruslar ise, «Siz şimdi bizi Konferans'a kabul edin, imza edip etmeyeceğimizi imza günü söyleriz» karşılığını verirler.

Vorovski, İsviçre Hükümeti tarafından devamlı horlanır. İsviçre faşistleri onu otelinde devamlı rahatsız ederler. Ve nihayet 10 Mayıs günü Vorovski, kaldığı otelin yemek salonunda tabanca kurşunuyla öldürülür, yardımcıları yaralanır. Yaralı yardımcı Arens ile konuşan Ali Naci Karacan şöyle yazar :

«*Yaralı Arens'in iddia ve suçlamaları ağırdı. Cinayet etrafında Konferans Genel Sekreteri'nin adı dolaşmaya başlamıştı. Massigli, gazetelere verdiği bildiride, 'Türkler tarafından kabul edilen Boğazlar Sözleşmesi'ni imza edeceklerini açıkça belirtmekten kaçındıkları için Rus delegelerinin Konferans'a alınmadıklarını' açıklıyordu.* Bu karar, İsviçre Hükümeti'ne bildirilmiş, İsviçre Hükümeti de Rus delegelerine olagan kişiler gibi davranarak, öteki delegeler için alınan koruma tedbirlerinden onları yoksun bırakmıştı»[472].

Boğazlar Sözleşmesi, Lozan Antlaşması'yla birlikte 24 Temmuz 1923'te Lozan'da imzalanır. Sovyet Temsilcisi imzada yoktur. Sözleşme, üç hafta kadar sonra Roma'da, Vorovski'nin yerine gelen temsilci tarafından Protestolarla imzalanır. Fakat Sovyet Hükümeti, Boğazlar Sözleşmesi'ni onaylamaz.

SONUÇ

Lord Curzon'un Lozan'da iki ülke arasındaki ilişkileri bozma yolunda hayli başarılı olmasına rağmen, bu dostluk, her iki taraf da İngiliz ve Fransız emperyalizmlerinin ara bozma oyunlarını ve amaçlarını iyi değerlendirdiklerinden, bozulmaz. Atatürk döneminde, Boğazlar ve Türkiye arazisi hiçbir zaman Batı emper-

yalizminin amaçları için kullanılmaz. Atatürk, buna kesinlikle izin vermez. Karşı taraf da bunu bilir ve Milliyetçi Türkiye'nin Batı emperyalizmine silâh alabilmek, ya da borç para bulabilmek gibi çeşitli ihtiyaçlar ve sıkıntılar yüzünden de olsa, boyun eğmeyeceğine ve komşularının güvenliği için bir tehdit teşkil etmeyeceğine güvenir.

Bu tutum, 17 Aralık 1925 Tarafsızlık ve Saldırmazlık Antlaşması ile belirlenir. Şeyh Sait isyanlarının körüklendiği bir sırada, İngiltere egemenliğindeki Milletler Cemiyeti'nin Konsey'i, 1 Aralık 1925'te Musul'u İngiltere'ye verir. 17 Aralık'ta da Çiçerin ve Tevfik Rüştü Aras, iki kısa paragraftan ibaret Tarafsızlık ve Saldırmazlık Antlaşması'nı imzalarlar. İlk paragrafta dış politikada tarafsızlık ilkesi ilân edilir. İkinci paragrafta ise, *iki tarafın biribirine saldırmayacakları gibi, taraflardan birine yöneltilmiş bir politik bloka, kombinezona, hatta malî ve ekonomik anlaşmalara giremeyeceği belirtilir.*

Görüldüğü üzere, karşılıklı güvenliğe dayalı ilişkiler söz konusudur: Bolşevik Rusya, Kemalist Türkiye'den güvenliği açısından kendisine bir zarar gelmeyeceğine, Milliyetçi Türkiye'nin Batı emperyalizmine âlet olmayacağına inanmak istemektedir. Türkiye'nin tarafsızlık politikası izleyeceğine, Batı emperyalizminin politik, askerî, malî ve ekonomik çeşitli kombinezonlarının ve bloklaşma çabalarının dışında kalacağına güvenmektedir. Ekonomik ve askerî bakımdan güçlendikçe, Türkiye'nin bu kombinezonlara ve bloklaşmalara karşı direnme gücünün artacağını düşünmektedir.

Kemalist Türkiye ise, geçmişten ders almıştır: 1838 Ticaret Antlaşması'ndan sonra, İngiltere, koruyucu ve kurtarıcı olarak Türkiye'de egemen olmuştur. Çarlık Rusyası düşmandır; İngiltere ise bu düşmandan Türkiye'yi korumak için yardımına koşan dosttur. Ne var ki, bu dostluk, ayının pençesinden korkan kuzunun kurda sığınması biçiminde bir dostluk olmuştur. Düş-

man Rusya'dan Türkiye'yi koruyan İngiltere, Osmanlı İmparatorluğu'nu yutmakta, Çarlık Rusyası'ndan da iştahlı ve daha becerikli davranmıştır. Kıbrıs, Mısır ve Basra Körfezi bölgesi ve daha sonra Arabistan, İngiltere'nin İmparatorluk'tan aldığı «aslan payı» olmuştur. Öte yandan 1838 Ticaret Antlaşması ile açılan dönemde, cılız Türk sanayii yok edilmiş ve ülke sömürgeleştirilmiştir. Türkiye'de İngiliz ve Fransız emperyalizminin işbirlikçisi olan Rum ve Ermeni kompradorlara dayalı sömürge ekonomisi kurulmuştur.

Üstelik, «düşman Rusya'ya karşı dost İngiltere» aldatmacasıyla Türkiye'de egemenliğini kuran İngiliz emperyalizmi, çıkarları gerektirdiğinde, 1890'dan sonra görüldüğü üzere, düşman Rusya ile Türkiye'ye karşı yakın dost olmuşlardır. Birlikte Türkiye'yi paylaşma planları hazırlamışlar, Boğazlar ve Istanbul'u İngiltere, Rus Çarı'na peşkeş çekmiştir.

Atatürk'ün gerçekçi politikası, bu geçmiş denemelerden ders alarak çizilmiştir: *Atatürk, Türkiye'yi yağmurdan kaçarken doluya tutulma durumunda bırakan, uydulaştıran ve sömürgeleştiren «Ben dostunum, öteki düşmanın» aldatmacasına düşmemiştir. Türkiye'nin bağımsızlığını koruma ve güçlendirme açısından en geçerli politikanın, emperyalist amaçlı her çeşit bloklaşma ve gruplaşmanın dışında kalarak, herkesle dostluk politikası izlemek olduğunu görmüştür. Bir emperyalist kuşatma ve saldırı korkusu içinde yaşayan Bolşevik Rusya'nın güvenlik kaygısını iyi değerlendirmiş, onlara güvenlikleri açısından en geçerli çözüm yolunun, bloklar dışı, güçlü ve tarafsız bir Türkiye'nin varlığı olduğu inancını vermiştir. Kendi güvenliğine en büyük önceliği veren Bolşevik Rusya, Türkiye tarafsız milliyetçi çizgide ilerlediği sürece, iç işlere müdahaleden kaçınmıştır. Yalnızca dış politikada, danışma ve bilgi vermeye dayalı koordine bir politika izlenmiştir.*

Bu çerçeve içinde, yeryüzünde ilk millî kurtuluş savaşını başarıya ulaştıran Kemalist Türkiye'nin yürüt-

tüğü, Yunanistan'la bile düşmanlığa son veren herkesle dostluk politikası, güvenliğimizi en iyi biçimde gerçekleştirdiği gibi, ülkeye dış dünyada itibar ve saygı sağlamıştır. Bu bağımsız dış politika, aynı zamanda içeride bağımsız bir ekonomi politikası izleyebilme olanağını vermiştir.

Emperyalist yörüngede bir dış politika, ekonominin sömürgeleşmesiyle birlikte gitmiştir. Bağımsız bir dış politika ise, geçmişten miras sömürge ekonomisi koşullarını tasfiye edip planlı bir ekonomiye yönelme olanağını, iç gelişmeler el verdiği ölçüde, getirmiştir.

Kısaca, Kemalist Türkiye'nin başta gelen özelliklerinden biri, izlediği bu yeni dış politika olmuştur. Atatürk'ün ölümünden hemen sonra, İngiltere ve Fransa ile mevsimsiz bir askerî ittifaka girişip bu dış politikanın terkedilmesiyle, bağımsız kalkınma olanağı da yitirilmiştir. Tanzimat dönemi ekonomi politikasına dönülmüştür. Yıl, 1939'dur. Fakat bu konuyu daha iyi değerlendirebilmek için, önce Kurtuluş Savaşımız'ın dayandığı toplumsal güçlerin sınıfsal yapısını ve bu savaşın özel koşullarını bilmek gereklidir. Bu konuyu, Üçüncü Kitap'ta ele alacağız.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜMÜN NOTLARI

1. Kâzım Karabekir, İstiklâl Harbimiz, s. 485
2. Prof. Tayyip Gökbilgin, Millî Mücadele Başlarken I, s. 115
3. Halide Edip Adıvar, Türkün Ateşle İmtihanı, s. 144-145
4. Falih Rıfkı Atay, Çankaya, s. 260
5. Doğan Avcıoğlu, Türkiye'nin Düzeni, Beşinci Basım, s. 219
6. Mahmut Goloğlu, Üçüncü Meşrutiyet, s. 210-213
7. Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, Cilt I, s. 104
8. Mahmut Goloğlu, Üçüncü Meşrutiyet, s. 253-254
9. Mahmut Goloğlu, Üçüncü Meşrutiyet, s. 258
10. Kâzım Karabekir, İstiklâl Harbimiz, s. 683
11. Feridun Kandemir, Atatürk'ün Kurduğu Türkiye Komünist Partisi, s. 97
12. Çerkez Etem'in Hatıraları, Istanbul 1962, s. 164
13. Yakın Tarihimiz, Cilt IV, s. 99
14. Sabahattin Selek, Anadolu İhtilâli, Cilt I, s. 18
15. Falih Rıfkı Atay, Çankaya, s. 166
16. Falih Rıfkı Atay, Çankaya, s. 128
17. E. H. Carr. The Bolshevik Revolution, Cilt I, s. 328
18. J. Stalin, Marksizm ve Sol Mesele, Sol Yayınları, s. 137
19. E. H. Carr, The Bolshevik Revolution, Cilt III, s. 327
20. E. H. Carr, The Bolshevik Revolution, Cilt III, s. 324
21. E. H. Carr, The Bolshevik Revolution, Cilt III, s. 315
22. E. H. Carr, The Bolshevik Revolution, Cilt III, s. 326
23. E. H. Carr, The Bolshevik Revolution, Cilt III, s. 215
24. Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, Cilt I, s. 95
25. Rasih Nuri İleri, Atatürk ve Komünizm, s. 124. (Ali Kemal Meram, Türk-Rus İlişkileri Tarihi, s. 261 bu bildiriyi biraz farklı biçimde vermektedir.)
26. Ali Kemal Meram, Türk-Rus İlişkileri Tarihi, s. 264
27. D. Arıkoğlu, Hâtıralarım, s. 151-152
28. Rasih Nuri İleri, Atatürk ve Komünizm, s. 177-180
29. Fahrettin Altay, On Yıl Savaş ve Sonrası, s. 276, 282 ve 248
30. Fahrettin Altay, On Yıl Savaş ve Sonrası, s. 248
31. Kâzım Karabekir, İstiklâl Harbimiz, s. 808
32. Mete Tuncay, Türkiye'de Sol Akımlar, s. 86
33. Rasih Nuri İleri, Atatürk ve Komünizm, s. 167
34. Rasih Nuri İleri, Atatürk ve Komünizm, s. 149
35. Rasih Nuri İleri, Atatürk ve Komünizm, s. 171
36. G. Jaeschke, Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi, s. 119
37. Yusuf Kemal Tengirşenk, Vatan Hizmetinde, s. 157

38. Kâzım Karabekir, İstiklâl Harbimiz, s. 77
39. Kâzım Karabekir, İstiklâl Harbimiz, s. 418
40. Mahmut Goloğlu, Üçüncü Meşrutiyet, s. 250
41. Rarih Nuri İleri, Atatürk ve Komünizm, s. 3-84
42. Kâzım Karabekir, İstiklâl Harbimiz, s. 626
43. Kâzım Karabekir, İstiklâl Harbimiz, s. 489
44. Kâzım Karabekir, İstiklâl Harbimiz, s. 530
45. Kâzım Karabekir, İstiklâl Harbimiz, s. 603
46. Kâzım Karabekir, İstiklâl Harbimiz, s. 586
47. Kâzım Karabekir, İstiklâl Harbimiz, s. 614
48. Kâzım Karabekir, İstiklâl Harbimiz, s. 773
49. Kâzım Karabekir, İstiklâl Harbimiz, s. 781
50. Kâzım Karabekir, İstiklâl Harbimiz, s. 774
51. Türk İstiklâl Harbi, Doğu Cephesi, s. 111, Genelkurmay Yayını
52. Kâzım Karabekir, İstiklâl Harbimiz, s. 783
53. Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, Cilt IV, s. 347
54. Celâl Bayar, Ben de Yazdım, Cilt VI, s. 1854
55. Tarık Zafer Tunaya, Türkiye'de Siyasî Partiler, s. 379
56. Kâzım Karabekir, İstiklâl Harbimiz, s. 742-743
57. Mete Tuncay, Türkiye'de Sol Akımlar, s. 101
58. Zeki Velidî Togan, Hâtıralar, s. 333
59. Mete Tuncay, Türkiye'de Sol Akımlar, s. 145
60. Ziya Gökalp, Yeni Türkiye'nin Hedefleri, 1956, s. 46-51
61. Mahmut Goloğlu, Üçüncü Meşrutiyet, s. 215
62. Korkut Boratav, Türkiye'de Devletçilik, s. 11
63. Kâzim Karabekir, İstiklâl Harbimiz, s. 1017
64. Halide Edip Adıvar, Türkün Ateşle İmtihanı, s. 149
65. Mete Tuncay, Türkiye'de Sol Akımlar, s. 87
66. Emin Türk Eliçin, Kemalist Devrim İdeolojisi kitabına ek, s. 359-383
67. A. Cerrahoğlu, Türkiye'de Sosyalizm, Cilt III, s. 64-66
68. Mahmut Goloğlu, Üçüncü Meşrutiyet, s. 176
69. Falih Rıfkı Atay, Çankaya, s. 262
70. Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, Millî Mücadelenin İlk Yıllarından İlginç Belgeler, Cumhuriyet gazetesi, 24 Nisan 1973
71. Kâzım Karabekir, İstiklâl Harbinde Enver Paşa, s. 170
72. Feridun Kandemir, Atatürk'ün Kurduğu Türkiye Komünist Partisi, s. 36
73. Kâzım Karabekir, İstiklâl Harbimiz, s. 595-596
74. Kâzım Karabekir, İstiklâl Harbimiz, s. 579-581
75. Kâzım Karabekir, İstiklâl Harbimiz, s. 626, 627, 629 ve 658
76. Şevket Süreyya Aydemir, Enver Paşa, s. 520
77. Louis Fischer, Les Soviets dans les affaires mondiales, s. 250
78. Louis Fischer, Les Soviets dans les affaires mondiales, s. 248

79. Şevket Süreyya Aydemir, Enver Paşa, s. 525-526
80. Şevket Süreyya Aydemir, Enver Paşa, s. 553
81. E. H. Carr, The Bolshevik Revolution, Cilt III, s. 249
82. Şevket Süreyya Aydemir, Enver Paşa, Cilt III, s. 590
83. Şevket Süreyya Aydemir, Enver Paşa, Cilt III, s. 564
84. Rasih Nuri İleri, Atatürk ve Komünizm, s. 111-112
85. Ali Fuad Cebesoy, Moskova Hâtıraları, s. 53
86. Yusuf Kemal Tengirşenk, Vatan Hizmetinde, s. 156
87. E. H. Carr, The Bolshevik Revolution, Cilt III, s. 257
88. Şevket Süreyya Aydemir, Enver Paşa, Cilt III, s. 568
89. E. H. Carr, The Bolshevik Revolution, Cilt III, s. 265
90. E. H. Carr, The Bolshevik Revolution, Cilt III, s. 266
91. Ali Fuad Cebesoy, Moskova Hâtıraları, s. 162
92. Şevket Süreyya Aydemir, Enver Paşa, Cilt III, s. 550-554
93. E. H. Carr, The Bolshevik Revolution, Cilt III, s. 313
94. E. H. Carr, The Bolshevik Revolution, Cilt III, s. 325
95. Ali Fuad Cebesoy, Moskova Hâtıraları, s. 164
96. Ali Fuad Cebesoy, Moskova Hâtıraları, s. 171
97. Yusuf Kemal Tengirşenk, Vatan Hizmetinde, s. 153
98. E. H. Carr, The Bolshevik Revolution, s. 250
99. Yusuf Kemal Tengirşenk, Vatan Hizmetinde, s. 222
100. Şevket Süreyya Aydemir, Enver Paşa, Cilt III, s. 583
101. Ali Fuad Cebesoy, Moskova Hâtıraları, s. 180
102. Şevket Süreyya Aydemir, Enver Paşa, Cilt III, s. 569
103. Ali Fuad Cebesoy, Moskova Hâtıraları, s. 50-54
104. Kâzım Karabekir, İstiklâl Harbimiz, s. 820
105. Şevket Süreyya Aydemir, Enver Paşa, Cilt III, s. 574
106. E. H. Carr, The Bolshevik Revolution, s. 267
107. Ali Fuad Cebesoy, Moskova Hâtıraları, s. 25-28
108. Kâzım Karabekir, İstiklâl Harbimiz, s. 809
109. E. H. Carr, The Bolshevik Revolution, Cilt III, s. 421
110. Kâzım Karabekir, İstiklâl Harbimiz, s. 786
111. Ali Fuad Cebesoy, Moskova Hâtıraları, s. 54
112. Halil Paşa, Bitmeyen Savaş, s. 341-342
113. Kâzım Karabekir, İstiklâl Harbimiz, s. 877
114. Ali Fuad Cebesoy, Moskova Hâtıraları, s. 169
115. Ali Fuad Cebesoy, Moskova Hâtıraları, s. 172
116. Ali Fuad Cebesoy, Moskova Hâtıraları, s. 275
117. Ali Fuad Cebesoy, Moskova Hâtıraları, s. 163-164
118. Ali Fuad Cebesoy, Moskova Hâtıraları, s. 166
119. Kâzım Karabekir, İstiklâl Harbinde Enver Paşa, s. 128
120. Ali Fuad Cebesoy, Moskova Hâtıraları, s. 165-167
121. Kâzım Karabekir, İstiklâl Harbimiz, s. 877
122. Ali Fuad Cebesoy, Moskova Hâtıraları, s. 164
123. Ali Fuad Cebesoy, Moskova Hâtıraları, s. 171
124. Mahmut Goloğlu, Cumhuriyete Doğru, s. 268
125. Ali Fuad Cebesoy, Moskova Hâtıraları, s. 238

126. Ahmen Emin Yalman, Gördüklerim ve Geçirdiklerim, Cilt I, s. 312
127. Uluğ İğdemir, Sıvas Kongresi Tutanakları, s. 18-20
128. Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, Sayı III, s. 12
129. Mahmut Goloğlu, Cumhuriyete Doğru, s. 268-269
130. Mahmut Goloğlu, Cumhuriyete Doğru, s. 277
131. Şevket Süreyya Aydemir, Enver Paşa, Cilt III, s. 613-614
132. Kâzım Karabekir, İstiklâl Harbimiz, s. 984
133. Ali Fuad Cebesoy, Moskova Hâtıraları, s. 277
134. Şevket Süreyya Aydemir, Enver Paşa, Cilt III, s. 602
135. Şevket Süreyya Aydemir, Enver Paşa, Cilt III, s. 601
136. Ali Fuad Cebesoy, Moskova Hâtıraları, s. 325
137. Ali Fuad Cebesoy, Moskova Hâtıraları, s. 244
138. Bilâl N. Şimşir, Sakarya'dan İzmir'e, s. 191
139. Bilâl N. Şimşir, Sakarya'dan İzmir'e, s. 201
140. Mithat Sertoğlu, İngilizlerin Kuva-yı Milliye'yi Bolşeviklere Karşı Kullanma İstekleri, Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, Sayı 12
141. Bilâl N. Şimşir, Sakarya'dan İzmir'e, s. 95-96
142. Bilâl N. Şimşir, Sakarya'dan İzmir'e, s. 188-189
143. Bilâl N. Şimşir, Sakarya'dan İzmir'e, s. 187
144. Bilâl N. Şimşir, Sakarya'dan İzmir'e, s. 199-200
145. Ali Fuad Cebesoy, Moskova Hâtıraları, s. 236
146. Mahmut Goloğlu, Cumhuriyete Doğru, s. 269
147. Ali Fuad Cebesoy, Moskova Hâtıraları, s. 314
148. Şevket Süreyya Aydemir, Enver Paşa, Cilt III, s. 586
149. Kâzım Karabekir, İstiklâl Harbimiz, s. 949
150. Kâzım Karabekir, İstiklâl Harbimiz, s. 988
151. Ali Fuad Cebesoy, Moskova Hâtıraları, s. 248
152. Ali Fuad Cebesoy, Moskova Hâtıraları, s. 279
153. Louis Fischer, Les Soviets dans les affaires mondiales, s. 336-338
154. Ali Fuad Cebesoy, Millî Mücadele Hâtıraları, s. 465
155. Yunus Nâdi, Çerkez Etem Kuvvetlerinin İhaneti, s. 11
156. Feridun Kandemir, Atatürk'ün Kurduğu Türkiye Komünist Partisi, s. 13-14
157. Feridun Kandemir, Atatürk'ün Kurduğu Türkiye Komünist Partisi, s. 148-152 ve 155-157
158. Atatürk, Nutuk II, s. 467
159. Ali Fuad Cebesoy, Millî Mücadele Hâtıraları, s. 451
160. Ali Fuad Cebesoy, Millî Mücadele Hâtıraları, s. 408
161. Çerkez Etem'in Hâtıraları, s. 56
162. Çerkez Etem'in Hâtıraları, s. 61
163. Ali Fuad Cebesoy, Millî Mücadele Hâtıraları, s. 431
164. Çerkez Etem'in Hâtıraları, s. 78
165. Ali Fuad Cebesoy, Millî Mücadele Hâtıraları, s. 468

166. Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, Cilt I, s. 108
167. Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, Cilt I, s. 342
168. Feridun Kandemir, Atatürk'ün Kurduğu Türkiye Komünist Partsii, s. 20
169. Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, Cilt I, s. 82-131
170. Mete Tuncay, Türkiye'de Sol Akımlar, s. 90-91
171. Hasan İzzet Dinamo, Kutsal İsyan, Cilt VII, s. 340-342
172. Mete Tuncay, Türkiye'de Sol Akımlar, s. 81
173. Çerkez Etem'in Hâtıraları, s. 109
174. Mete Tuncay, Türkiye'de Sol Akımlar, s. 82
175. Fahrettin Altay, On Yıl Savaş ve Sonrası, s. 277-279
176. Yakın Tarihimiz, Cilt I, s. 147 ve 148
177. Nurdoğan Taçalan, Ege'de Kurtuluş Savaşı Başlarken, s. 151-160
178. Documents on British Foreign Policy 1919-1939, First Series, XIII, No. 100
179. Nurdoğan Taçalan, Ege'de Kurtuluş Savaşı Başlarken, s. 158-159
180. İnönü'nün Hâtıraları, Ulus gazetesi, 28 Nisan 1968 ve 6 Mayıs 1968
181. Halide Edip Adıvar, Türkün Ateşle İmtihanı, s. 175
182. Fahrettin Altay, On Yıl Savaş ve Sonrası, s. 252
183. Kâzım Özalp, Yakın Tarihimiz, Cilt II, s. 365
184. Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, Cilt I, s. 141
185. Rahmi Apak, Garp Cephesi Nasıl Kuruldu? s. 158
186. Harp Tarihi Dairesi, Türk İstiklâl Harbi II, Batı Cephesi, s. 75 ve 85
187. Şevki Yazman, Yakın Tarihimiz, Cilt VI, s. 26
188. Ali Fuad Cebesoy, Millî Mücadele Hâtıraları, s. 403-405
189. Celâl Bayar, Ben de Yazdım, Cilt VIII, s. 2433-2435
190. Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, Cilt II, s. 395
191. Çerkez Etem'in Hâtıraları, s. 151
192. Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, Cilt I, s. 143
193. Çerkez Etem'in Hâtıraları, s. 199
194. Harp Tarihi Dairesi, Türk İstiklâl Harbi, II, Batı Cephesi, s. 87
195. Harp Tarihi Dairesi, Türk İstiklâl Harbi II, Batı Cephesi, s. 135
196. Rahmi Apak, Garp Cephesi Nasıl Kuruldu?, s. 158
197. Çerkez Etem'in Hâtıraları, s. 104-106
198. Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, Cilt II, s. 349
199. Feridun Kandemir, Atatürk'ün Kurduğu Türkiye Komünist Partisi
200. Ali Fuad Cebesoy, Millî Mücadele Hâtıraları, s. 474-475
201. Ali Fuad Cebesoy, Millî Mücadele Hâtıraları, s. 471
202. Çerkez Etem'in Hâtıraları, s. 108

203. Harp Tarihi Dairesi, Türk İstiklâl Harbi II, Batı Cephesi, s. 70
204. Feridun Kandemir, Atatürk'e 11 Suikast, s. 24-32
205. Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, Cilt II, s. 384
206. Kâzım Özalp, Yakın Tarihimiz, Cilt II, s. 362
207. Harp Tarihi Dairesi, Türk İstiklâl Harbi II, Batı Cephesi, s. 79
208. Harp Tarihi Dairesi, Türk İstiklâl Harbi II, Batı Cephesi, s. 88
209. Atatürk, Söylev, Cilt II, s. 391
210. Kâzım Özalp, Yakın Tarihimiz, Cilt II, s. 363-364
211. Atatürk, Söylev, Cilt II, s. 397
212. Harp Tarihi Dairesi, Türk İstiklâl Harbi II, Batı Cephesi, s. 92
213. Atatürk, Söylev, Cilt II, s. 400
214. Harp Tarihi Dairesi, Türk İstiklâl Harbi II, Batı Cephesi, s. 96
215. Atatürk, Söylev, Cilt II, s. 402
216. Çerkez Etem'in Hâtıraları, s. 151
217. Çerkez Etem'in Hâtıraları, s. 167
218. Harp Tarihi Dairesi, Türk İstiklâl Harbi II, Batı Cephesi, s. 605
219. Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, Cilt IV, s. 365
220. Atatürk, Nutuk, Cilt II, s. 545-546
221. Sabahattin Selek, Anadolu İhtilâli, Cilt II, s. 105
222. Çerkez Etem'in Hâtıraları, s. 151
223. Sabahattin Selek, Anadolu İhtilâli, Cilt II, s. 108
224. Harp Tarihi Dairesi, Türk İstiklâl Harbi II, Batı Cephesi, s. 213
225. Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, Cilt I, s. 143
226. Feridun Kandemir, Atatürk'ün Kurduğu Türkiye Komünist Partisi, s. 158
227. Harp Tarihi Dairesi, Türk İstiklâl Harbi II, Batı Cephesi, s. 599
228. Mete Tuncay, Türkiye'de Sol Akımlar, s. 97
229. Atatürk, Söylev, Cilt II, s. 370
230. Tarık Zafer Tunaya, Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, Sayı 3, s. 39
231. Mete Tuncay, Türkiye'de Sol Akımlar, s. 136
232. Feridun Kandemir, Atatürk'ün Kurduğu Türkiye Komünist Partisi, s. 125 ve 144
233. Feridun Kandemir, Atatürk'ün Kurduğu Türkiye Komünist Partisi, s. 159
234. Falih Rıfkı Atay, Çankaya, s. 260
235. Aralof, Bir Sovyet Diplomatının Türkiye Hâtıraları, s. 172-173

236. Şefik Hüsnü, Seçme Yazılar, s. 131
237. Şefik Hüsnü, Seçme Yazılar, s. 60
238. Şefik Hüsnü, Seçme Yazılar, s. 282
239. Şefik Hüsnü, Seçme Yazılar, s. 236
240. Şefik Hüsnü, Seçme Yazılar, s. 122
241. Şefik Hüsnü, Seçme Yazılar, s. 280
242. Şefik Hüsnü, Seçme Yazılar, s. 164
243. Şefik Hüsnü, Seçme Yazılar, s. 184
244. Şefik Hüsnü, Seçme Yazılar, s. 227
245. Şefik Hüsnü, Seçme Yazılar, s. 278
246. Şefik Hüsnü, Seçme Yazılar, s. 266
247. Mete Tuncay, Türkiye'de Sol Akımlar, s. 178
248. Ahmet Bedevî Kuran, Osmanlı İmparatorluğunda İnkılâp Hareketleri, s. 550 ve 561
249. Şefik Hüsnü, Seçme Yazılar, s. 11
250. Ali Fuad Cebesoy, Moskova Hâtıraları, s. 36
251. Kâzım Karabekir, İstiklâl Harbimiz, s. 780
252. Kâzım Karabekir, İstiklâl Harbimiz, s. 801
253. Samih Çoruhlu, İstiklâl Savaşında Komünizm Faaliyeti, Yeni Istanbul gazetesi, Temmuz 1966
254. Mete Tuncay, Türkiye'de Sol Akımlar, s. 106
255. Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, Cilt I, s. 102
256. Kâzım Karabekir, İstiklâl Harbimiz, s. 817
257. Kâzım Karabekir, İstiklâl Harbimiz, s. 828
258. Kâzım Karabekir, İstiklâl Harbimiz, s. 782
259. Harp Tarihi Dairesi, Türk İstiklâl Harbi III, Doğu Cephesi, s. 135
260. Kâzım Karabekir, İstiklâl Harbimiz, s. 853
261. Ali Fuad Cebesoy, Moskova Hâtıraları, s. 41
262. Fethi Tevetoğlu, Türkiye'de Sosyalist ve Komünist Faaliyetler, s. 223
263. Ali Fuad Cebesoy, Millî Mücadele Hâtıraları, s. 475
264. Rasih Nuri İleri, Atatürk ve Komünizm, s. 223 ve sonrası: Yeni Istanbul gazetesinde Dr. Samih Çoruhlu'nun 1966 yılında yayınladığı belgeler
265. Mahmut Goloğlu, Cumhuriyete Doğru, s. 396
266. Tarih Dünyası Dergisi, 2 Ocak 1965
267. Yusuf Kemal Tengirşenk, Vatan Hizmetinde, s. 215
268. Mete Tuncay, Türkiye'de Sol Akımlar, s. 131
269. Mete Tuncay, Türkiye'de Sol Akımlar, s. 141
270. S. Schram, Le Marxisme et l'Asie, s. 265
271. Mete Tuncay, Türkiye'de Sol Akımlar, s. 125
272. Ali Fuad Cebesoy, Moskova Hâtıraları, s. 200
273. Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, Cilt III, s. 20
274. Ahmet Emin Yalman, Gördüklerim ve Geçirdiklerim, Cilt III, s. 77
275. Celâl Bayar, Ben de Yazdım, Cilt V, s. 1620

276. Nurdoğan Taçalan, Ege'de Kurtuluş Savaşı Başlarken, s. 209
277. Ali Fuad Cebesoy, Millî Mücadele Hâtıraları, s. 139
278. Kâzım Karabekir, İstiklâl Harbimiz, s. 893
279. Bilâl N. Şimşir, Sakarya'dan İzmir'e, s. 101
280. Adnan Özyalçıner, a Dergisi, Ağustos 1972
281. E. Hemingway, İşgal Istanbul'u, s. 23
282. Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, Cilt III, s. 51
283. Mahmut Goloğlu, Sıvas Kongresi, s. 259
284. Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, Cilt IV, s. 78-82
285. Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, Cilt IV, s. 108
286. Mahmut Goloğlu, Üçüncü Meşrutiyet, s. 266
287. Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, Cilt I, s. 67
288. Ali Fuad Cebesoy, Millî Mücadele Hâtıraları, s. 360
289. Süreyya Şehidoğlu, Adapazarı, Bolu, Düzce-Hendek ve Yöresi Ayaklanmaları, s. 50
290. Süreyya Şehidoğlu, Adapazarı, Bolu, Düzce-Hendek ve Yöresi Ayaklanmaları, s. 60-61
291. Kâzım Karabekir, İstiklâl Harbimiz, s. 277
292. Kâzım Karabekir, İstiklâl Harbimiz, s. 774
293. G. Jaeschke, İngiliz Belgeleri, s. 272-273
294. Kâzım Karabekir, İstiklâl Harbimiz, s. 920
295. Kâzım Karabekir, İstiklâl Harbimiz, s. 924
296. Kâzım Karabekir, İstiklâl Harbimiz, s. 919
297. Kâzım Karabekir, İstiklâl Harbimiz, s. 914-918
298. Mahmut Goloğlu, Cumhuriyete Doğru, s. 10
299. Falih Rıfkı Atay, Çankaya, s. 459
300. İsmet Bozdağ, Tercüman gazetesi 16 Ekim 1972
301. Toplum Dergisi, Sayı 36
302. Bilâl N. Şimşir, Sakarya'dan İzmir'e, s. 95
303. Grew, Turbulent Era, s. 875
304. Foreign Relations 1945, Cilt VIII, s. 1236
305. Kâzım Karabekir, İstiklâl Harbimiz, s. 57
306. Kâzım Karabekir, İstiklâl Harbimiz, s. 61
307. Feridun Kandemir, Atatürk'ün Kurduğu Türkiye Komünist Partisi, s. 22-24
308. Rasih Nuri İleri, Atatürk ve Komünizm, s. 174-176
309. Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, Cilt IV, s. 349-350
310. Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, Cilt IV, s. 356
311. Ali Fuad Cebesoy, Moskova Hâtıraları, s. 232
312. E. H. Carr, The Bolshevik Revolution, Cilt IV, s. 192
313. E. H. Carr, The Bolshevik Revolution, Cilt IV, s. 135
314. Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, Cilt IV, s. 181
315. Kâzım Karabekir, İstiklâl Harbimiz, s. 483
316. Kâzım Karabekir, İstiklâl Harbimiz, s. 585-586
317. Mahmut Goloğlu, Üçüncü Meşrutiyet, s. 252-254
318. Kâzım Karabekir, İstiklâl Harbimiz, s. 779

319. Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, Cilt I, s. 136
320. Halide Edip Adıvar, Türkün Ateşle İmtihanı, s. 149-150
321. Feridun Kandemir, Atatürk'ün Kurduğu Türkiye Komünist Partisi, s. 116-118
322. Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, Cilt II, s. 119
323. Aralof, Bir Sovyet Diplomatının Türkiye Hâtıraları, s. 92
324. Aralof, Bir Sovyet Diplomatının Türkiye Hâtıraları, s. 130
325. Aralof, Bir Sovyet Diplomatının Türkiye Hâtıraları, s. 235
326. Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, Cilt IV, s. 360
327. S. Schram, Le Marxisme et l'Asie, s. 50
328. Ali Fuad Cebesoy, Millî Mücadele Hâtıraları, s. 472
329. Ali Fuad Cebesoy, Millî Mücadele Hâtıraları, s. 509
330. Kâzım Karabekir, İstiklâl Harbimiz, s. 342
331. Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, Cilt I, s. 138
332. Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, Cilt I, s. 101
333. Mete Tuncay, Türkiye'de Sol Akımlar, s. 87
334. Yusuf Kemal Tengirşenk, Vatan Hizmetinde, s. 217
335. Ali Fuad Cebesoy, Millî Mücadele Hâtıraları, s. 513
336. Kâzım Karabekir, İstiklâl Harbimiz, s. 786
337. Ali Fuad Cebesoy, Millî Mücadele Hâtıraları, s. 509
338. Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, Cilt I, s. 136
339. Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, Cilt IV, s. 78
340. Rasih Nuri İleri, Atatürk ve Komünizm, s. 149
341. Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, Cilt IV, s. 358
342. Ali Fuad Cebesoy, Millî Mücadele Hâtıraları, s. 512
343. Atatürk, Nutuk, s. 594
344. Kâzım Karabekir, İstiklâl Harbimiz, s. 923
345. Ali Fuad Cebesoy, Siyasî Hâtıralar, Cilt I, s. 23
346. Ali Fuad Cebesoy, Siyasî Hâtıralar, Cilt I, s. 25-26
347. Ali Fuad Cebesoy, Siyasî Hâtıralar, Cilt I, s. 26 ve 29
348. Kâzım Karabekir, İstiklâl Harbimiz, s. 1045
349. Atatürk, Söylev, Cilt II, s. 485
350. Kâzım Karabekir, İstiklâl Harbimiz, s. 1077
351. Ali Fuad Cebesoy, Siyasî Hâtıralar, Cilt I, s. 20
352. Tarık Zafer Tunaya, Türkiye'de Siyasî Partiler, s. 532
353. Ali Fuad Cebesoy, Siyasî Hâtıralar, Cilt I, s. 31-35
354. Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, Cilt I, s. 136-138
355. Aralof, Bir Sovyet Diplomatının Türkiye Hâtıraları, s. 39
356. Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, Cilt IV, s. 181-183
357. Kâzım Karabekir, İstiklâl Harbimiz, s. 626
358. Ali Kemal Meram, Türk-Rus İlişkileri Tarihi, s. 242
359. Kâzım Karabekir, İstiklâl Harbimiz, s. 708
360. Kâzım Karabekir, İstiklâl Harbimiz, s. 735
361. Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, Cilt IV, s. 338
362. Kâzım Karabekir, İstiklâl Harbimiz, s. 756
363. Kâzım Karabekir, İstiklâl Harbimiz, s. 759
364. Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, Cilt I, s. 96-98

365. Louis Fischer, Les Soviets dans les affaires mondiales, s. 341-342
366. Louis Fischer, Les Soviets dans les affaires mondiales, s. 764
367. Louis Fischer, Les Soviets dans les affaires mondiales, s. 94
368. Louis Fischer, Les Soviets dans les affaires mondiales, s. 126
369. E. H. Carr, The Bolshevik Revolution, Cilt III, s. 349
370. Louis Fischer, Les Soviets dans les affaires mondiales, s. 677
371. Earle, The Bagdad Railway, s. 322
372. Arnold J. Toynbee, The Western Question, s. 89
373. Kâzım Karabekir, İstiklâl Harbimiz, s. 1004
374. Arnold J. Toynbee, The Western Question, s. 23
375. Mazhar Müfit Kansu, Atatürk'le Beraber, s. 185
376. G. Jaeschke, İngiliz Belgeleri, s. 211
377. Taner Baytok, İngiliz Kaynaklarından Türk Kurtuluş Savaşı, s. 70
378. Taner Baytok, İngiliz Kaynaklarından Türk Kurtuluş Savaşı, s. 50
379. Bilâl N. Şimşir, Sakarya'dan İzmir'e, s. 100
380. Yusuf Kemal Tengirşenk, Vatan Hizmetinde, s. 264
381. Bilâl N. Şimşir, Sakarya'dan İzmir'e, s. 342
382. Bilâl N. Şimşir, Sakarya'dan İzmir'e, s. 313
383. Louis Fischer, Les Soviets dans les affaires mondiales, s. 228
384. Bilâl N. Şimşir, Sakarya'dan İzmir'e, s. 416
385. E. H. Carr, The Bolshevik Revolution, Cilt III, s. 428
386. Harry N. Howard, The Partition of Turkey, s. 277
387. Taner Baytok, İngiliz Kaynaklarından Türk Kurtuluş Savaşı, s. 203
388. Yusuf Kemal Tengirşenk, Vatan Hizmetinde, s. 151
389. Kâzım Karabekir, İstiklâl Harbimiz, s. 784
390. Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, Cilt IV, s. 345
391. E. H. Carr, The Bolshevik Revolution, Cilt III, s. 302
392. Kâzım Karabekir, İstiklâl Harbimiz, s. 137
393. Kâzım Karabekir, İstiklâl Harbimiz, s. 341
394. Kâzım Karabekir, İstiklâl Harbimiz, s. 28
395. Kâzım Karabekir, İstiklâl Harbimiz, s. 47
396. Kâzım Karabekir, İstiklâl Harbimiz, s. 50
397. Kâzım Karabekir, İstiklâl Harbimiz, s. 422
398. Kâzım Karabekir, İstiklâl Harbimiz, s. 440
399. Kâzım Karabekir, İstiklâl Harbimiz, s. 449
400. Kâzım Karabekir, İstiklâl Harbimiz, s. 492
401. Kâzım Karabekir, İstiklâl Harbimiz, s. 577

402. Harp Tarihi Dairesi, Türk İstiklâl Harbi, Cilt III, Doğu Cephesi, s. 97
403. Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, Cilt IV, s. 356
404. Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, Cilt IV, s. 350
405. Ali Fuad Cebesoy, Moskova Hâtıraları, s. 76-77
406. Ali Fuad Cebesoy, Moskova Hâtıraları, s. 91
407. Yusuf Kemal Tengirşenk, Vatan Hizmetinde ,s. 163
408. Ali Kemal Meram, Türk-Rus İlişkileri Tarihi, s. 263
409. Ali Fuad Cebesoy, Moskova Hâtıraları, s. 138
410. Rıza Nur'un Hâtıraları, s. 679-681
411. Kâzım Karabekir, İstiklâl Harbimiz, s. 883
412. Ali Fuad Cebesoy, Moskova Hâtıraları, s. 139
413. Kâzım Karabekir, İstiklâl Harbimiz, s. 882
414. Ali Fuad Cebesoy, Moskova Hâtıraları, s. 147
415. Yusuf Kemal Tengirşenk, Vatan Hizmetinde, s. 227
416. Louis Fischer, Les Soviets dans les affaires mondiales, s. 379
417. L. Fischer, Les Soviets dans les affaires mondiales, s. 381
418. E. H. Carr, The Bolshevik Revolution, Cilt III, s. 464
419. Hikmet Bayur, Türk İnkılâbı Tarihi Cilt II, Kısım III, s. 311-312
420. Hikmet Bayur, Türk İnkılâbı Tarihi, Cilt II, Kısım III, s. 311 - 313
421. Hikmet Bayur, Türk İnkılâbı Tarihi, Cilt II, Kısım III, s. 329
422. Seha L. Meray, Lozan Barış Konferansı, Takım I, Cilt I, Kitap I, s. 151-152
423. Seha L. Meray, Lozan Barış Konferansı, Takım I, Cilt I, Kitap I, s. 131 ve 280
424. Ali Fuad Cebesoy, Moskova Hâtıraları, s. 149
425. Harp Tarihi Dairesi, Türk İstiklâl Harbi, Cilt III, Doğu Cephesi, s. 228
426. Yusuf Kemal Tengirşenk, Vatan Hizmetinde, s. 209-211
427. Ali Fuad Cebesoy, Moskova Hâtıraları, s. 116
428. Harp Tarihi Dairesi, Türk İstiklâl Harbi, Cilt III, Doğu Cephesi, s. 230
429. Kâzım Karabekir, İstiklâl Harbimiz, s. 864
430. Harp Tarihi Dairesi, Türk İstiklâl Harbi, Cilt III, Doğu Cephesi, s. 231
431. Kâzım Karabekir, İstiklâl Harbimiz, s. 867
432. Harp Tarihi Dairesi, Türk İstiklâl Harbi, Cilt III, Doğu Cephesi, s. 233
433. Harp Tarihi Dairesi, Türk İstiklâl Harbi, Cilt III, Doğu Cephesi, s. 237
434. Kâzım Karabekir, İstiklâl Harbimiz, s. 869
435. G. Jaeschke, Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi, s. 143-145
436. Kâzım Karabekir, İstiklâl Harbimiz, s. 870

437. Kâzım Karabekir, İstiklâl Harbimiz, s. 873
438. Kâzım Karabekir, İstiklâl Harbimiz, s. 881-882
439. Ali Fuad Cebesoy, Moskova Hâtıraları, s. 153
440. Ali Fuad Cebesoy, Moskova Hâtıraları, s. 197
441. Ali Fuad Cebesoy, Moskova Hâtıraları, s. 200
442. Kâzım Karabekir, İstiklâl Harbimiz, s. 910-911
443. Kâzım Karabekir, İstiklâl Harbimiz, s. 910
444. Ali Fuad Cebesoy, Moskova Hâtıraları, s. 246-247
445. Ali Fuad Cebesoy, Moskova Hâtıraları, s. 249
446. Ali Fuad Cebesoy, Moskova Hâtıraları, s. 267-269
447. Frunze's Mission to Turkey, Belgeler, International-Affaires, 1960, sayı 7, s. 121
448. Louis Fischer, Les Soviets dans les affaires mondiales, s. 344
449. Ali Kemal Meram, Türk-Rus İlişkileri Tarihi, s. 270-273
450. Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, Cilt I, s. 235
451. Rasih Nuri İleri, Atatürk ve Komünizm, s. 281
452. Aralof, Bir Sovyet Diplomatının Türkiye Hâtıraları, s. 134
453. Aralof, Bir Sovyet Diplomatının Türkiye Hâtıraları, s. 178
454. Aralof, Bir Sovyet Diplomatının Türkiye Hâtıraları, s. 190 ve 180
455. Aralof, Bir Sovyet Diplomatının Türkiye Hâtırları, s. 190
456. Ali Naci Karacan, Lozan, s. 435
457. Aralof, Bir Sovyet Diplomatının Türkiye Hâtıraları, s. 199
458. Aralof, Bir Sovyet Diplomatının Türkiye Hâtıraları, s. 209
459. Constantinople et les Detroits, (Çarlık Rusyası'nın Dışişleri Bakanlığı'nın Gizli Belgeleri), Paris 1930, s. 60
460. Aralof, Bir Sovyet Diplomatının Türkiye Hâtıraları, s. 186
461. Aralof, Bir Sovyet Diplomatının Türkiye Hâtıraları, s. 182-183
462. Aralof, Bir Sovyet Diplomatının Türkiye Hâtıraları, s. 193-194
463. Aralof, Bir Sovyet Diplomatının Türkiye Hâtıraları, s. 151-152
464. Aralof, Bir Sovyet Diplomatının Türkiye Hâtıraları, s. 188
465. Seha L. Meray, Lozan Barış Konferansı, Takım I, Cilt, I, Kitap I, s. 129-139
466. Grew, Turbulent Era, s. 506
467. Grew, Turbulent Era, s. 516
468. Aralof, Bir Sovyet Diplomatının Türkiye Hâtıraları, s. 207
469. Seha L. Meray, Lozan Barış Konferansı, Takım I, Cilt I, Kitap T, s. 139-284
470. Grew,Turbulent Era, 515-516
471. Seha L. Meray, Lozan Barış Konferansı, Takım I, Cilt I, Kitap I, s. 132-141
472. Ali Naci Karacan, Lozan, s. 423-437

Bu eser, alışılmış anlamda bir tarih kitabı değildir. Tarih, genellikle geçmişin, yâni ölünün incelenmesi demektir. «Millî Kurtuluş Tarihi»nde ise, bugün karşıkarşıya bulunduğumuz ve yarın karşılaşabileceğimiz sorunlara yanıt aranmıştır. Daha açık bir deyişle, yeryüzünde ilk bağımsızlık savaşını veren bir ülkenin millî kurtuluş hareketi, günümüzde ve gelecekte Türkiyemizi bekleyen sorunlar açısından sorguya çekilmiştir. Bu niteliğiyle «Millî Kurtuluş Tarihi», Kıbrıs olayları ve ABD silâh ambargosuyla ortaya çıkan gelişmeleri, tarihsel derinliği içinde aydınlatan kaynak eserdir.

Birinci Kitap'ta ABD ve İngiltere, Türkiye'yi parça parça etmek, Anadolu'yu Rum ve Ermeni toprağı yapmak için kesin kararlı oldukları halde, Kurtuluş Savaşı liderlerinin pekçoğunun kurtuluşu, Sovyetler Birliği'ne karşı İngilizlerle uzlaşmakta, ya da Amerikan mandası olmakta görmeleri belgelerle açıklanmakta ve emperyalist Batı devletlerini, Tanzimat geleneğine uygun biçimde «koruyucu» ve «kurtarıcı» saymanın, daha sonraki olumsuz iç ve dış gelişmelere nasıl damgasını vurduğu belirtilmektedir.

İkinci Kitap'ta, 1917 Rus Devrimi ile Türk Devrimi arasındaki ilişkiler, millîci dış politika ve Türkiye'de sol akımlar üzerindeki etki açısından incelenmekte, Rus Devrimi ve Komünizm karşısında Atatürk'ün ve lider kadronun tutumu tam bir açıklığa kavuşturulmakta ve Yeni Türkiye'nin kan ve ateş çemberi içinde dış politikasının biçimlenişi anlatılmaktadır.

«Millî Kurtuluş Tarihi»nin ilk basımında büyük hacimli tek cilt olan son bölümü, okuyuculardan gelen istek üzerine, bu kez iki kitapta toplanmıştır. Üçüncü Kitap'ta millî kurtuluş hareketinin sınıfsal niteliği ve onu öteki kurtuluş hareketlerinden ayıran özellikleri ele alınmakta, Varga'nın «millî feodal aristokrasi» diye adlandırdığı Anadolu egemen sınıflarına ve bürokrasiye dayalı bir millî hareketin sınırları çizilmektedir.

Dördüncü Kitap'ta, Türkiye'deki iç gelişmeleri yönlendirme açısından dış politikanın önemi belirtildikten sonra, 1939 İngiliz İttifakı ile Atatürk dönemindeki bloklar dışı politikanın terkedilişi ve bunun iç politikada doğurduğu sonuçlar ele alınmaktadır. Rooseveit ve Churchill, Kazablanka Konferansı'nda Çin'in Amerikan, Türkiye'nin ise İngiliz nüfuz bölgesi olduğunu kararlaştırmışlardır. Durum, ilgililerce kabul edilmiş ve 1939'dan sonra dış politikamızın belli başlı amacı, Türkiye'nin kaderini ABD ve Büyük Britanya'ya bağlamaya yönelmiştir. Bu yöneliş, 1838 İngiliz Ticaret Anlaşması ve 1839 Tanzimat Fermanı ile başlayan gelişme çizgisi üzerindedir ve 1995'lerde Ortak Pazar'a tam üye olmakla doruk noktasına ulaşabilecektir.

60 Lira

Tekin Yayınevi - Ankara Cad. 51, İstanbul - Tel. : 27 69 69